

אחוזות ובתי אחוזה בארץ ישראל בתקופה הרומית – ביזנטית

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת

חגי עמיצור

המחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה ע"ש מרטין (זוס)

כרך ראשון

הוגש לסינט של אוניברסיטת בר אילן

ניסן תשס"ו

רמת גן

עבודה זו נעשתה בהדרכתו של פרופ' זאב ספראי

מהמחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה ע"ש מרטין (זוס)

של אוניברסיטת בר אילן

אודה ה' בכל לבב על שזיכני להגיע עד יום זה ולסיים עבודה זו.

עבודה זו עברה חבלי לידה רבים. תחילתה בימי שיטוטי בגולן במסגרת מדרשת הגולן שבחיספין ולאחר מכן בבי"ס שדה "קשת יהונתן" במושב קשת, עת למדנו לעקוב אחר שרידי העבר ולמצוא את הקשרם להווה ולמציאות. רבי יהודה הנשיא שקיבל אחוזות מהקיסר אנטונינוס היה הראשון שנסך עלי מרוחו עת הלכתי לחפש אחוזות אלה מהן, והיכן היו.

מחקר זה שהונחה על ידי מורי פרופ' זאב ספראי ידע עליות ומורדות. קשיים כלכליים ומשפחתיים לא הקלו על ביצוע העבודה שהתמשכה הרבה מעבר למתוכנן ולרצוי.

ברצוני להודות לכל אלה שבמשך השנים הושיטו יד מי בקריאת חלק מכתב היד, מי בדיון ושיחה על הנושא, ומי בהושטת יד וכתף תומכת בעיתות קושי ומצוקה.

למחלקה ללימודי ארץ ישראל שהייתה ביתי האקדמי מיום שהתחלתי את לימודי ועבודתי באוניברסיטת בר אילן. לפרופ' זאב ספראי שליווה אותי במשך השנים כמנחה וכידיד מעבר לעבודה זו. לד"ר חיים בן דוד על שיחות רבות ומשותפות שהביאו לליבון נושאים רבים. לד"ר אבי ששון, לד"ר אפרים לב, לד"ר מיקי ארליך – חברי לספסל הלימודים האקדמיים על שעות שיחה לאין ספור יעוץ ותמיכה, שאיש איש בדרכו ובזמנו סייע בעבודה זו.

לאנשי הגולן והגליל, חברי ותלמידי שבשיחות לאין ספור, דיונים שאלות וליבון הנושאים הביאו עבודה זו לסיומה.

למירה וינר, לורדה אשכול, לטלי ולאסנת ולכל האנשים שכולם תמכו, עודדו, דחפו, סייעו – ובסופו של דבר הביאו עבודה זו לידי גמר – לכולם הברכה והתודה.

לבני ביתי שסבלו את כל הקשיים באהבה, לילדיי – נעם, הילה, מתן, יאיר, עדי, וטל שכל אחד בדרכו המיוחדת תרם ונתרם מעבודה זו.

ואחרונה לרעייתי אפרת, שללא תמיכתה הבלתי מסוייגת, לכל אורך הדרך לא הייתי מגיע למקום שהגעתי – שלי ושלכם שלה הוא.

תוכן עניינים

כרך ראשון :

תוכן עניינים	
תקציר בעברית	א
מבוא : ההתישבות הכפרית בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד	1
רקע	2
הישובים במרחב הכפרי בתקופת המשנה והתלמוד	3
הווילה הרומית – סקירת מצב המחקר	7
חוות ואחוזות – הגדרת המונחים	12
המחקר הארכיאולוגי – רקע	15
מתודת העבודה – סקר ארכיאולוגי	20
ספרות התקופה הביזנטית	26
פרק ראשון : קטלוג אתרי האחוזות	30
רקע	31
אחוזה היא וילה	31
קריטריונים להגדרת אחוזות	35
שיטת הרישום בקטלוג	51
קטלוג אתרי אחוזות לפי אזורי הארץ :	
גולן	54
גליל עליון	72
גליל תחתון	82
כרמל	124
שרון	143
שומרון	147
שפלת שומרון	169
מישור החוף	184
בנימין	188
יהודה	214
שפלת יהודה	233
נגב	251
מישור החוף הדרומי	260
אינדקס האתרים לפי מספר סידורי	265
אינדקס האתרים לפי רמת הזיהוי והקריטריונים לזיהוי	270

רשימת האוירים

		גולן	
אילן, בתי כנסת : 70	אתר 4	גשר בנות יעקב	איור 1
אילן, בתי כנסת : 84	אתר 8	חורבת דיכה	איור 2
מעוז, בתי כנסת : 12 - 36 , כל תרשימי חורבת דיכה	אתר 8	חורבת דיכה	איור 3
	אתר 8	חורבת דיכה	איור 4
	אתר 8	חורבת דיכה	איור 5
	אתר 8	חורבת דיכה	איור 6
אילן, בתי כנסת : 67	אתר 9	אל חשה	איור 7
מעוז, בתי כנסת : 157	אתר 10	ח' זיתן	איור 8
מעוז, בתי כנסת : 160	אתר 11	ח' צלבה	איור 9
מעוז, בתי כנסת : 55 - 60	אתר 12	בית לביא	איור 10
מעוז, בתי כנסת : 70	אתר 15	חורבת בתרה	איור 11
מעוז, בתי כנסת : 153	אתר 17	דיר עזיז	איור 12
אילן, בתי כנסת : 113	אתר 18	תל הייעור	איור 13
	אתר 19	נערן	איור 14
Dauphin, Settlements on the Golan Heights , pp. 197	אתר 19	נערן	איור 15
	אתר 19	נערן	איור 16

גליל עליון

אילן, סקר : 172	אתר 21	ח' טובה	איור 17
	אתר 21	ח' טובה	איור 18
אילן, סקר : 173	אתר 22	ח' נטור	איור 19
	אתר 22	ח' נטור	איור 20
אילן, סקר : 178	אתר 24	קציון	איור 20א
אילן, בתי כנסת : 48	אתר 28	סאסא	איור 21

גליל תחתון

רבן, סקר משמר העמק : 68	אתר 29	תל שימרון	איור 22
Safrai, Economy : 92	אתר 29	תל שימרון	איור 23
אילן, בתי כנסת : 132	אתר 32	ח' כור	איור 24
אילן, סקר : 190	אתר 34	ח' מימלח	איור 25
אילן, סקר : 187	אתר 35	ח' ורדים	איור 26
אילן, בתי כנסת : 125	אתר 38	ח' בית נטופה	איור 27
יפיע, אחא"ב	אתר 48	יפיע	איור 28

Frankel, Oil Press	אתר 55	ח' צפצפות	איור 29
גולדשמידט, כפר קרניים	אתר 60	כפר קרניים	איור 29א
אהרוני, חוות נזירים	אתר 62	בית השיטה	איור 30
גל, מפת עין דור , אתר 34	אתר 75	ח' סהר	איור 31

כרמל

ספראי ולין, חפירות : 170	אתר 78	גבע פרשים	איור 33
ספראי ולין, חפירות : 187	אתר 79	גבע פרשים	איור 34
זליגמן, נחל חגית	אתר 80	נחל חגית	איור 35
	אתר 81	ח' עלק	איור 36
	אתר 81	ח' עלק	איור 37
Hirschfeld, Ramat Hanadiv	אתר 81	ח' עלק	איור 38
	אתר 81	ח' עלק	איור 39
	אתר 82	ח' עקב	איור 40
	אתר 82	ח' עקב	איור 41
	אתר 82	ח' עקב	איור 42
	אתר 82	ח' עקב	איור 43
	אתר 82	ח' עקב	איור 44
	אתר 82	ח' עקב	איור 45
גליק, עין א-זיתונה	אתר 99	עין א - זיתונה	איור 46

רשימת האוירים

שרון

אתר 101	תכנית המבנה המפואר	אתר 47	גן חפר
אתר 106	תכנית המבנה המפואר מהתקופה הביזנטית	אתר 48	תל עפר

Safrai, **Economy** : 98
 נאמן, **מפת מכמורת**, אתר 8

שומרון

אתר 107	תכנית המבנה המרכזי, בפינה הדרום מזרחית תרשים המגדל	אתר 49	קצר א - לג'ה
אתר 107	אום ריחן - חוות קצר א-לג'ה ע"פ דר	אתר 50	קצר א - לג'ה
אתר 108	תכנית המבנים בשלוחה הדרומית של חירבת א סמרה	אתר 51	ח' אל סמרה
אתר 110	תכנית הקבר המפואר באחוזת הקבר דר א - דרב	אתר 52	חריס
אתר 111	תרשים האחוזת מתוך סקר החירום	אתר 53	ח' אל מוטינה
אתר 112	תרשים החורבה ומבני אחוזת המקומי	אתר 54	אל בסתינ
אתר 113	תרשים מבנה בית המדרש או בית המועצה	אתר 55	ח' נג'אר
אתר 113	המגדל המרכזי	אתר 56	ח' נג'אר
אתר 113	תרשים האתר	אתר 57	ח' נג'אר
אתר 114	תרשים בית האחוזת ע"פ דר	אתר 58	דיר סמען
אתר 114	תרשים בית האחוזת ע"פ דר	אתר 59	דיר סמען
	תרשים וילה כפרית בכפר גדול	אתר 60	ענב אל כביר
אתר 114	תרשים בית האחוזת ע"פ הסקר הבריטי מהמאה ה-19	אתר 61	דיר סמען
אתר 117	תרשים בית האחוזת לפי הסקר הבריטי SWP	אתר 62	דיר ערב
אתר 117	תרשים ה"כנסיה" בקורפוס של עובדיה	אתר 63	דיר ערב
אתר 118	שיחזור בית הכנסת ע"פ מגן	אתר 64	אל חירבה
אתר 119	תכנית המבנה ע"פ עובדיה	אתר 65	ח' סיה
אתר 119	תכנית המבנה ע"פ ברמקי	אתר 66	ח' סיה
אתר 120	שרטוטי הכנסיה	אתר 66א	דיר קלעא
אתר 121	תכנית האתר	אתר 67	חירבת א-שאק
אתר 122	תכנית האתר מהתקופה הביזנטית	אתר 68	חורבת ג'אבריס
אתר 123	תרשים הבריכה בחורבת ירזה מתוך הסקר הבריטי	אתר 69	ח' ירזה
אתר 124	תכנית המבנה המרכזי של האחוזת שניצבה במקום	אתר 70	אום א-כבייש
אתר 128	תכנית האתר	אתר 71	ח' שחדה

Safrai, **Economy** : 92
 דר, **אום ריחן** : 110
 זרטל, **סקר הר מנשה ב'**, אתר 129
 דר, **אחוזת תלמי**
 גופנא ופורת, **הסקר בארץ אפרים**
ומנשה, אתר 187
 דר, **תפרוסת** : 42
 ספראי, **שפלת לוד**, אתר 21
 דר, **תפרוסת** : 78
 ספראי, **שפלת לוד**, אתר 21
 דר, **תפרוסת** : 48

Safrai, **Economy** : 98
SWP, vol. II : 319
SWP, vol. II : 312
 Ovadia, **Corpus** : 45
 מגן, **בתי כנסת ופולחנם**
 Ovadia, **Corpus** : 124
 de Vaux, **Notes**
 הירשפלד, **מנזרי מערב השומרון**
 זרטל, **סקר הר מנשה ב'**, אתר 69
SWP II : 242
 זרטל, **סקר הר מנשה ב'**, אתר 149
 דר, **תפרוסת** : 36

שפלת שומרון - שפלת לוד

אתר 136	מפת איתור חירבת בירה	אתר 72	ח' בירה
אתר 136	תכנית האתר	אתר 73	ח' בירה
אתר 136	תכנית בנין 1	אתר 74	ח' בירה
אתר 138	תכנית שכבות III - IV מהתקופה הביזנטית	אתר 75	ביתו מלגזיס
אתר 138	שיחזור איזומטרי של כנסית הבזיליקה	אתר 76	ביתו מלגזיס
אתר 138	תכנית שכבות III - IV מהתקופה הביזנטית	אתר 77	ביתו מלגזיס
אתר 138	תכנית שכבות V - VI מהתקופה הרומית	אתר 78	ביתו מלגזיס
אתר 140	תכנית שטחי החפירה	אתר 79	חורבת זיכרין

ספראי ודר, **חורבת בירה**
 דהרי, **עוקף שהם**
 פישר, **החפירות בח' זיכרין**

מישור

אתר 144	תכנית המבנה ורצפת הפסיפס	אתר 82	חולדה
אתר 146	מפת איתור	אתר 83	תל קסילה
אתר 146	תכנית הבסיליקה בתל קסילה - "הכנסיה השומרונית"	אתר 84	תל קסילה

קלונר, **המבנה בחולדה**
 קפלן, **כנסיה שומרונית**

בנימין

אתר 147	ח' אל ביודאת - תכנית האתר	אתר 85	ארכילאיס
אתר 147	ח' אל ביודאת - תכנית כללית של המבנה	אתר 86	ארכילאיס
אתר 149	תכנית כללית של האתר ושטחי החפירה	אתר 87	קלנדיה
אתר 151	שטח 4 - תכנית משוחזרת של המבנה ושל הגת	אתר 88	פסגת זאב מזרח
אתר 151	שטח 13 - תכנית הגת והבריכה בצידה המזרחי	אתר 89	פסגת זאב מזרח
אתר 156	תכנית האתר בתקופה הביזנטית	אתר 90	ח' אל כיליה

היזמי, **ארכילאיס**
 מגן, **קאלאנדיה**
 זליגמן, **חפירות פסגת זאב**
 Magen, **Khirbet El - Kiliya**

רשימת האוירים

שיאון , <u>חירבת אל כיליה</u>	אתר 156	תכנית האתר בתקופה הביזנטית	איור 91	ח' אל כיליה
Schneider , <u>Bethel</u>	אתר 156	תכנית האתר בתקופה הביזנטית	איור 92	ח' אל כיליה
<u>SWP</u> II, p. 253	אתר 157	תכנית המבנה	איור 93	בורג' ביתין
Schneider, <u>Bethel</u>	אתר 158	תכנית המבנה לפי הסקר הבריטי SWP	איור 94	אל מקטר
<u>פינקשליטין, סקר בנימין, אתר 322</u>	אתר 158	תכנית המבנה לפי שניידר	איור 95	אל מקטר
<u>פינקשליטין, סקר בנימין, אתר 129</u>	אתר 159	תכנית האתר ע"פ סקר ארץ בנימין	איור 96	א – זחלק
<u>פינקשליטין, סקר בנימין, אתר 505</u>	אתר 160	תכנית המבנה המרכזי זוהה "כנסיה"	איור 97	ח' מנע
שיאון , <u>אדם</u>	אתר 162	תכנית האתר	איור 98	קצר עלי
	אתר 177	תכנית האתר המפואר מהתקופה הרומית	איור 99	אדם
	אתר 177	תכנית האתר מהתקופה הביזנטית	איור 100	אדם
				<u>יהודה</u>
<u>אחא"ב</u> , 'רמת רחל'	אתר 180	תכנית האתר מהתקופות הרומית והביזנטית	איור 101	רמת רחל
גוברין, <u>סקר מפת יתיר</u> , אתר 61	אתר 197	תכנית ה"כנסיה" הדרומית	איור 105	חורבת חור
				<u>שפלת יהודה</u>
אבי יונה, "אמאוס", <u>אחא"ב</u> עמ' 38	אתר 199	רצפת הפסיפס מהמבנה המפואר	איור 106	אמאוס
Vincent, <u>Beit Djebirin</u>	אתר 200	רצפת פסיפס מהוילה שליד בית גוברין	איור 107	אל מקרקש
דמתי , <u>ארמון חלקיה</u>	אתר 201	שחזור "ארמון חלקיה" בחורבת מורק	איור 108	חורבת מורק
Safrai, <u>Economy</u> : 89	אתר 202	תכנית הוילה באתר ע"פ ספראי	איור 109	ח' אל חמאם
אבני ואחרים, <u>אחוזת חזן</u>	אתר 204	תכנית המערכת התת קרקעית והאחוזת שניצבת על גביה	איור 110	חורבת חזן
בונימוביץ , <u>בית שמש</u>	אתר 216	איתור ומיקום האתר ושטחי החפירה	איור 111	בית שמש
Barmaki, <u>Byzantine Remains</u>	אתר 217	תכנית המבנה המפואר ובו רצפת הפסיפס	איור 112	בית נטיף
קלובר , <u>רסם דהנה</u> : 213	אתר 225	תכנית האתר והמערכת התת קרקעית שתחתיו	איור 113	רסם דהנה
				<u>נגב</u>
<u>אחא"ב</u> , 'תל עירא' , עמ' 1220	אתר 228	תכנית התל ושטחי החפירה	איור 114	תל עירא
גוברין, <u>סקר מפת יתיר</u> , אתר 162	אתר 228	תכנית המנזר הביזנטי	איור 115	תל עירא
Hirschfeld , <u>Manor Houses</u>	אתר 231	תכנית האתר	איור 116	ח' יתן
	אתר 235	תכנית המבנה המרכזי, לידו תרשימי מבני אחוזת נוספים שנחקרו ע"י הירשפלד	איור 118	ערוער
				<u>מישור החוף הדרומי</u>
ישראל , <u>כלכלת חבל עזה</u>	אתר 236	איתור ומיקום האתר ושטחי החפירה	איור 119	אחוזת המיל השלישי
	אתר 236	תכנית בית המרחץ	איור 120	אחוזת המיל השלישי

תקציר

בעבודה זו ביקשנו לחקור את התופעה לה קראנו 'אחוזות', או בשמה האחר ה'וילה הרומית', האם היתה קיימת בארץ ישראל, מה היה היקפה ומה ניתן ללמוד ממנה על המבנה החברתי – אגררי שפעל באותם הימים.

בדקנו תחילה האם יש עדות לקיומה של התופעה בארץ ישראל, ומתוך הממצא הארכיאולוגי הסתבר כי נתגלו מספר אתרים שהוסכם על ידי החוקרים שהם אתרי אחוזות. המשכנו בבדיקת המקורות התלמודיים וראינו שפע של אזכורים המצביעים על קיומם של אחוזות. המסקנה שנתבקשה היתה כי אכן היו קיימות אחוזות ברחבי הארץ. המחלוקת במחקר לגבי מהי אחוזה וכיצד נראתה, ואי הבהירות בהגדרת אחוזה = וילה דרשה מאתנו להגדיר תחילה מה הם הקריטריונים להגדרת אחוזה.

האחוזה שונה מהכפר בכך שיש בעלות אחת ועובדים רבים. בשונה מהכפר המכונס בו כולם איכרים עצמאים ושווים, ולכן המבנה אחיד ודומה, הרי באחוזה יש הבדל במעמדות ולכן יהיו במבנה האחוזה מספר מרכיבים : מקום מגורים לפועלים ועובדי האחוזה (עבדים, אריסים), מקום לריכוז מתקני המלאכה שהיו דרושים לצורכי האחוזה (בתי בד, גיתות), מקום מגוריו הקבוע של האפטרופוס - הממונה מטעם האדון או לחילופין מקום מגוריו של האדון.

מגוריו של האדון או ממונה מטעמו באחוזה הביאו לשימוש במרכיבים של עושר, טכנולוגיה ופאר רומאיים. חלק מהחוקרים הגדירו 'רומאיזציה' ושימוש בטכנולוגיה רומית, כמאפיין לאחוזה. כאן נתקלנו בתופעה, כי בעבר, מתוך חוסר מודעות לקיומן של אחוזות, נטו החוקרים לזהות בכל מקום שבו היה מבנה מפואר וסימנים לפאר ועושר, כמו רצפות פסיפס, עמודים, שיש וכדו' כמבנה ציבורי. בתקופה הביזנטית המשמעות של זה היתה בית כנסת או כנסיה. בבדיקה שערכנו הסתבר כי אתרים רבים זוהו כמבני ציבור (בתי כנסת או כנסיות) בזמן שלא יכלו להיות כאלה. דבר זה הביא לצורך להגדיר את הקריטריונים לזיהויה של אחוזה.

הקריטריונים שנדונו ונבחרו להגדרת אחוזות כוללים : גודל האתר ואופיו הארכיטקטוני, בעלות מרכזית - חלוקת הקרקע והכשרתה, מתקני תעשייה חקלאיים, מגדל, בריכת מים, מאוזוליאום, בית מרחץ, מערכת דרכים, כתובות הקדשה, חדרי תפילה. אתר בו נמצא אחד או יותר מקריטריונים אלה, זוהה על ידינו כאחוזה, וצורף לקטלוג. במהלך העבודה הבחנו בקבוצות משנה : וילות – בתי

אחזזה, בתי אחוזות אמידים, ואחוזות מקומיים. ההבחנה ביניהם התבססה על סימני הפאר והעושר. כך ראינו אתרים ב'בעלות נעדרת' בה הבעלים גר בעיר הפוליס, לעומת אחזזה שבעליה היה תושב מקומי, שאז סימני הפאר והעושר הגדירו את אופיה.

הקטלוג שהוכן, כולל 241 אתרים שונים שהוגדרו על פי הקריטריונים שהצענו. בקטלוג ניתחנו כל אתר, הבאנו את הנתונים לגביו – נ.צ., אזור גיאוגרפי, הממצא שנתגלה באתר, וכן ערכנו דיון מדוע לדעתנו האתר זוהה כאחזזה.

ניתוח הקטלוג העלה ממצאים מעניינים שהם החידוש המרכזי והעיקרי שבמחקר זה. הנתונים הצביעו באופן ברור כי עיקרה של התופעה התקיים בתקופה הביזנטית. חלה עליה משמעותית במספר האתרים מהתקופה הרומית ועד לתקופה הביזנטית. בתקופה הרומית היו ברחבי הארץ 135 אתרים שהוגדרו על ידינו כאחוזות. 31 אתרים חדלו להתקיים, לעומת 100 אתרים שהמשיכו לפעול מעבר לתקופה הרומית והתקיימו גם בתקופה הביזנטית. 23% מהאתרים חדלו להתקיים (31 מתוך 135). לעומתם הוקמו בתקופה הביזנטית עוד 100 אתרים שלא היו קיימים בתקופה הרומית. סך כל האתרים בתקופה הביזנטית היה 210 אתרים, גידול של 156% מהתקופה הרומית לתקופה הביזנטית. מספר האתרים שהוקמו בתקופה הביזנטית גדול ב - 325% ממספר האתרים שחדלו להתקיים בין התקופה הרומית לתקופה הביזנטית.

מניתוח הנתונים עולה כי לא רק שמספר האחוזות גדל בתקופה הביזנטית, אלא שחל שינוי מגמה. בתקופה הרומית עיקר התופעה היה בבתי אחזזה = וילות, ואילו בתקופה הביזנטית עיקר האתרים הם אחוזות אמידים ואחוזות מקומיים. מכיוון שהצענו כי הוילות מייצגות את הכלכלה העירונית, הוילות הן ב'בעלות נעדרת', הרי מדובר בשינוי חברתי כלכלי שהתרחש במהלך התקופה. בתקופה הרומית התופעה מבטאת עירוניים בני הפוליס שמשתמשים באחוזות כמקור הכנסה. העושר זרם לעיר הפוליס והיווה חלק מהמערך הכלכלי שלה. בתקופה הביזנטית חל שינוי בתפוסת הישובים ובסוגיהם, והאחוזות תפסו מקום חשוב יותר במערך הכלכלי והפכו להיות עמוד השדרה של הישובים במרחב הכפרי. על פי נתוני מחקר זה כ - 50% מהאתרים במרחב הכפרי בתקופה הביזנטית היו אתרי אחוזות. בתקופה הרומית רק אנשים מאד עשירים שגרו בעיר הפוליס יכלו להרשות לעצמם להקים וילות, לעומת התקופה הביזנטית בה גם אנשים לא אמידים במיוחד יכלו להרשות לעצמם הקמת אחזזה.

כמות אתרי האחוזות בתקופה הרומית מגלה כי רוב האוכלוסיה במרחב הכפרי גרה בכפרים בהם פעלו איכרים זעירים עצמאיים. לעומת זאת, בתקופה הביזנטית, ריבוי האחוזות מצייר אוכלוסיה בה

רוב האנשים הם אריסים המועסקים על ידי אדם עשיר. שינוי חברתי וכלכלי זה בא לידי ביטוי גם במקורות התלמודיים והצבענו עליו בפרק העוסק במקורות התלמודיים. חוקרים שונים כבר הצביעו על מגמת השינוי שהתרחשה בתקופה זו, ובכך אין חידוש אלא שבעבודה זו תרומה נוספת להבנת היקף התופעה ומשמעותה.

ניתוח הקטלוג העלה כי אתרי האחוזות נמצאים בכל אזורי הארץ באדמות עידית וזיבורית, כך שעולה הרושם כי הסיבה להקמת האחוזות איננה טיב הקרקע והעושר השמור לבעליו. כן הראינו כי בתקופה הביזנטית הוקמו וילות בראשי התילים המקראיים שהיו נטושים מזה מאות שנים. כמו כן הצבענו על הקשר בין אתרי אחוזות למנזרים, בהם המבנה החברתי – אגררי דומה לזה של אחוזה. מכאן, הקושי בהבחנה בין אתרים שהם מנזרים לאתרי אחוזות. נראה כי כר נרחב בכיוון זה פתוח בפני החוקרים שיבואו להמשיך ולחקור תופעה זו.

נושא שעלה אגב הדיון באחוזות הוא כתובות הקדשה בבתים פרטיים. ההנחה המקובלת במחקר היתה שלא היו כתובות הקדשה בבתים פרטיים. מחקר זה מצא אתרי אחוזות רבים ובהם כתובות הקדשה. עולה הרושם כי גם כאן תרומת מחקר זה היא בהבנה שאכן היו כתובות הקדשה בבתים פרטיים. בעבודה זו גם הצענו כי השימוש בתואר 'קירוס' או 'קירה' שימש במשמעות של האדון – בעל האחוזת, ובכך תרומתנו לחקר הכתובות בתקופה הנדונה. תחום זה מן הסתם ייחקר עוד רבות בעתיד, ועבודה זו תשמש לו כנקודת מוצא.

מחקר זה הראה בבירור כי אתרי האחוזות היו מרכיב חשוב ומרכזי במרחב הכפרי בתקופה הביזנטית. תקופה זו נדונה בספרות המחקר ותופעות מוניטריות שהביאו לשינויים במבנה האגררי – חברתי נחקרו ופורסמו. המעבר למטבעות זהב, קבלת משכורות, ביטול השימוש בעבדים ועוד, הם רק חלק מהשינויים שהתרחשו בתקופה זו. כל התהליכים והתופעות הללו היו ידועים מספרות המחקר שהתבססה בעיקר על ניתוח המקורות הספרותיים, ועל ממצא ארכיאולוגי ממקומות שונים ברחבי האימפריה. העבודה שלנו האירה את העובדה כי אותם תהליכים שהתרחשו ברחבי האימפריה התרחשו גם בארץ ישראל. הסבר המודל ההתישבותי בארץ ישראל עונה לשאלות חשובות ורבות, כמו למשל שאלת שינוי דפוס הישוב של האוכלוסיה היהודית בה דנו בניתוח המודל ההתישבותי.

בכדי לעמוד על היקף התופעה וקיומה בדקנו גם את המקורות הספרותיים בני התקופה. מצד אחד בדקנו את המקורות התלמודיים, שמהם הראינו כי המסקנות היישוביות אליהם הגענו דרך הממצא הארכיאולוגי, קיימים וידועים מתוכם. בתקופה הרומית התופעה היתה שולית, ב'בעלות

נעדרת', לעומת התקופה הביזנטית שבה רוב האתרים היו מבוססים על אנשים שתפעלו את האחוזה במקום והאריסות היתה מרכזית וחשובה.

מצד שני בדקנו גם את המקורות הנוצריים, שמהם עלתה תמונה דומה. באונומסטיקון של אבסביוס מהמאה הרביעית לספירה, אין עדות לתופעת האחוזה. לעומת זאת, בתרגומו של הירונימוס מהמאה החמישית לספירה אנו מוצאים עשרות אתרים שאותם כינה בשם 'וילה'. בדקנו כדי לראות האם זה מקרי או שמא העובדה שהוא קרא לישובים שונים בשמות שונים מצביעה על היכרותו הטובה עם הארץ. נראה להציע כי הירונימוס אכן הכיר את הארץ היטב, ובכל מקום שבו היתה אחוזה הוא קרא לה בשם 'וילה'. בחלק מהמקומות הצלחנו להשוות בין הממצא הארכיאולוגי לכתוב בתרגומו של הירונימוס, דבר שסייע בידינו לאשש את ההנחה כי ניתן לקבל את הירונימוס כמקור מהימן לשם קביעת סוג הישוב.

מכיוון שתרגומו של הירונימוס שימש כבסיס למפת מידבא, הנחנו כי אם אצל הירונימוס קיים הבדל בסוגי הישובים, הדבר יבוא לידי ביטוי גם במפה. מחקרנו העלה שאכן ישנה התאמה בין סימול סוג הישוב שלו שני מגדלים עם האתרים המכונים 'וילה' בספרו של הירונימוס. הדבר מהווה חידוש גדול, שכן עד היום לא פוענח המקרא של המפה. החוקרים נחלקו בדעתם לגבי הסיבה להבדלים בסימול הישובים השונים. בהצעתנו קיים מפתח להבנת הסימול. אנחנו בדקנו את אתרי האחוזה בלבד, אבל נראה שאפשר וצריך לעשות אותו דבר גם לגבי סוגי ישובים אחרים. אם אכן הדבר יתאמת לגבי סוגי הישובים האחרים, הצלחנו לפענח את המקרא של מפת מידבא.

נראה לנו כי עבודה זו הוסיפה נדבך חשוב למחקר ארץ ישראל בתקופה הביזנטית, ותהווה פתח והתחלה למחקרים עתידיים רבים ונוספים שייבנו על גביה.

מבוא: ההתישבות הכפרית בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד

החברה בעולם הקדום היתה חברה חקלאית, שנשענה על המרחב הכפרי, גרה ופעלה בו. קביעה זו מנוגדת לאשר היה מקובל לטעון בעבר כאילו המזרח התיכון בתקופה הקלאסית היה עולם של ערים¹. בערי הפוליס שהוקמו בתקופה הקלאסית התרכזה כל הפעילות האנושית. גישה זו הביאה את אנטוני סנודגרס לתחושה שעליו לפתוח את דיונו במרחב הכפרי ביוון בהתנצלות. הוא הסביר שאכן עיקר ההיסטוריה התרחשה בערים, וזהו תחום המחקר העיקרי, אבל יש מקום להרחיב את תחומי הענין המדעי ולעסוק גם במרחב הכפרי². הפריצה הגדולה התרחשה בשנות התשעים של המאה העשרים. בתקופה זו התחולל שינוי מהותי בהתיחסות למגזר הכפרי וספרות המחקר שעסקה בחיים במרחב זה הלכה והתרחבה. כיום, חוקרי התקופה כבר אינם מתנצלים על העיסוק במרחב הכפרי, אלא הולכת ומתגבשת התחושה שיש להעמיק את העיסוק באוכלוסיה שהתגוררה ופעלה במרחב הכפרי. ממחקרים שונים עולה כי החברה הכפרית לא היתה גורם שולי אלא הרוב – הרוב הדומם. אריך וולף בתארו את אירופה הגדיר את החברה הלא עירונית (חברת ה'ילידים' = natives) כחברה 'ללא היסטוריה', חברה אילמת שלא הותירה ספרות קדומה³. יחד עם זאת, אין להסיק מקביעה זו שלחברה במרחב הכפרי לא היו עבר והיסטוריה. בארץ ישראל קביעה זו בודאי אינה נכונה, שכן הרוב בארץ ישראל לא היה דומם והותיר ספרות רבה. במרחב הכפרי צמח המרד החשמונאי ותנועות חברתיות ודתיות כמו הנצרות והקנאות. גם הספרות התנאית והאמוראית במאות השניה עד השישית לספירה היא פרי יצירה של המרחב הכפרי.

השינוי שהתחולל בעשור האחרון במחקר המרחב הכפרי באימפריה הרומית התרחש גם במחקר הארץ ישראלי, ואכן ספרות המחקר על הכפר הארץ ישראלי גדולה יחסית לפרובינציות אחרות בעולם היווני – רומי. יחד עם זאת, נותרו עדיין תחומים רבים שטרם נחקרו כהלכה.

מחקר זה בא להוסיף נדבך נוסף בחקר המרחב הכפרי וההתישבות בו בתקופת הרומית – ביזנטית.

1. Collingwood, **Roman Britain**, p. 186

2. Snodgrass, **Archaeology of Greece**, p. 67

3. Wolf, **People without History**,

רקע

עבודה זו עוסקת באחת מצורות ההתישבות במרחב הכפרי של ארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד. המרחב הכפרי באותה תקופה, כמו גם היום ובתקופות אחרות, היה מגוון למדי, וכלל בתוכו סוגי התישבות וישובים שונים. הארכיאולוגים שחפרו אתרים שונים במרחב הכפרי לא תמיד ידעו לזהות ולפרש במדויק את הממצא שנתגלה, ופטרו את עצמם בשימוש במונחים כלליים. כך אנו נתקלים במונח 'כפר' או 'חווה' מופיע פעמים רבות בדיווחי הממצאים שנתגלו. יחד עם זאת, אנו יודעים שכבר בימי קדם היו סוגי ישובים שונים, שתיאוריהם מופיעים במקורות הכתובים, ומכאן שאי אפשר רק להשתמש בכינוי כללי.

בכדי להבין טוב יותר את הבעייתיות נדמיין לעצמנו את הארכיאולוג שיחפור בעוד אלף שנים את אתרי המרחב הכפרי של ארץ ישראל בתחילת המאה ה-21. התיאור הכתוב של האתרים, ממקורות בני התקופה, יבחין היטב בין קיבוץ לביא, קבוצת יבנה, מושבה כנרת, מושב רמות, מרכז אזורי בני יהודה ועוד. התיאור המילולי הוא זה שמסביר את ההבדלים בין סוגי הישובים ולא דווקא המבנה שלהם. המבנה נגזר מאופי הקהילה וצורת הארגון הקהילתי והחברתי שלה. כך למשל ההבדל בין קיבוץ למושב לא נובע רק מהגודל או מענפי הפרנסה אלא בעיקר מההבדלים במבנה החברתי/קהילתי של הישובים אלה. הארכיאולוג שיבוא בעוד אלף שנים ויחפור רק קטע של הישוב עלול שלא לזהות הבדלים אלה. הוא יזהה ישוב במרחב הכפרי, בניה לא צפופה של בתים צמודי קרקע, וההבדל, הבא לידי ביטוי מאד משמעותי בתיאור המילולי, לא יבוא כמעט לידי ביטוי בממצא הארכיאולוגי. הארכיאולוג העתידי עשוי לקרוא לכל הישובים אותם ימצא ויחפור בשם הכללי "כפר".

אולם, אנו יודעים למשל, שבמושב - מבני המשק צמודים למבני המגורים, ואילו בקיבוץ מבני המגורים מרוכזים באזור אחד ומבני המשק נמצאים באזור אחר. במקרה זה ההבדל הארכיאולוגי הזעיר לכאורה (מיקום המבנים בתוך הישוב), מבטא את ההבדל המשמעותי מאד במבנה החברתי/קהילתי של הישוב. הארכיאולוג העתידי עלול לקרוא לכל האתרים בשם 'כפר', ולנסות להציע סיבות שונות להבדל הארכיאולוגי. זאת, בזמן שהבנת הרקע החברתי וההיסטורי של סוג הישוב, הוא זה שנותן לנו את הפתרון בהבנת ההבדלים הארכיאולוגיים שיימצאו.

נראה אם כן, שיש חשיבות להבנת מבנה הישוב על רקע הידיעה וההבנה של מבנה הארגון החברתי והקהילתי של אותו ישוב. יתירה מזאת, ניתן לומר כי ללא הכרת המבנה החברתי והקהילתי והבנת המונחים הקשורים לכך, אי אפשר יהיה לפרש בצורה מדויקת את הממצא הארכיאולוגי. רק הבנת המינוחים השונים בהם השתמשו בני התקופה מחד גיסא (מושב מול קיבוץ לדוגמה), והכרת מבנה

הישובים מאידך גיסא (מיקום מבני המשק ביחס למבני המגורים – ממצא ארכיאולוגי) יכולים לקשור ולחבר ולהוסיף למידע הנמצא בידינו על ישובים כפריים אלה.

הנחה זו נכונה גם לגבי תקופות העבר, ומסתבר שלאת החפירה של הארכיאולוג רצוי להוסיף את עט החוקר האוסף את המידע הנמצא בידינו על המרחב הכפרי המתואר בפיהם של בני התקופה. בעבודה זו ננסה לקשור ולחבר בין המידע הכתוב המגדיר את סוג הישוב בו אנו עוסקים – ה'אחזה', אל הממצא הארכיאולוגי שנתגלה.

כאן המקום לבוא ולתאר את הידוע לנו על ישובי המרחב הכפרי בארץ ישראל בתקופה הנדונה.

הישובים במרחב הכפרי בתקופת המשנה והתלמוד

במחקר הארכיאולוגי, נתפש המרחב הכפרי פעמים רבות, כמרחב די אחד באופי תושביו ובעתעסוקתם. מדובר באתרים החושפים לפנינו את אורח חייהם של תושבי המקום שהיו חקלאים. כך מתגלים מתקנים חקלאיים, כלים שונים ומבנים המצביעים על עובדה זו. יחד עם זאת אנו יודעים שבספרות התקופה מופיעים שמות שונים לישובים במרחב הכפרי. אנו מוצאים במקורות היהודיים את ה'עיר' ואת ה'כפר', את ה'אוסיה' ואת ה'קריה'/'קרתא'. אנו לומדים על עיירות וערים, וביניהם מושגים כמו "עיר של יחיד" ו"עיר של עבדים". ריבוי מינוחים זה מחייב אותנו תחילה לעסוק בהבנת המינוחים השונים, וכיצד, אם בכלל הם באים לידי ביטוי בממצא הארכיאולוגי.

כדי לבדוק כיצד הגדירו בני התקופה את הישובים השונים יש לבחון את מקורות התקופה וללמוד מתוכם. כבר קרויס עמד על כך שבמקורות התלמודיים אנו מבחינים בין סוגי ישובים שונים⁴. גם ספראי⁵ ואחרים⁶ שעסקו במחקר הישוב הכפרי בארץ ישראל הבחינו בקיומם של סוגי ישובים שונים ובמחקריהם פירטו את סוגי הישובים השונים שהיו קיימים באותה תקופה. החוקרים זיהו שלוש צורות התישבות עיקריות: הכרך, העיר והכפר. אל צורות התישבות עיקריות אלו נהגו לצרף גם את הווילה כתופעה נוספת, בה נדון בהמשך.

הכרך זוהי עיר הפוליס – צורת חיים עירונית שאיננה שייכת למרחב הכפרי, ולכן אינה מעניינתנו של

מחקר זה ולא נעסוק בו.

4. קרויס, העיר והכפר; קרויס, קדמוניות התלמוד, עמ' 22 - 50
5. לריכוז המקורות השונים: ספראי, הקהילה, עמ' 29 - 49; הנ"ל, פרקי גליל, עמ' 153 - 157
6. ייבין, סקר ישובים, עמ' 19 - 76; לריכוז מקורות בנושא עיין גם: עמיצור, תחום סוסיתא עמ' 66 - 70; עמיצור, קצרין, עמ' 18 - 19

במרחב הכפרי לעומת זאת, היו קיימים שני סוגי ישובים בהם עלינו לדון – העיר והכפר. כדי להבדיל בין שני סוגי ישובים אלה נבדקו והוצעו שני קריטריונים עיקריים: הראשון - גודל הישוב, השני - ארגונו הקהילתי והחברתי.⁷

לגבי גודל הישוב, כנקודת מוצא התבססנו על הצעתו של ספראי כי ישוב שגודלו מעל 10-8 דונם, שמספר תושביו היה 300 - 600 נפשות ייקרא בשם עיר.⁸ לעומת זאת, ישוב שגודלו הוא מתחת ל - 8 דונם ייחשב ככפר.⁹

ספראי שדן בנושא הראה כי הגדרתה של עיר נבעה מכך שהיו בה פקידי ציבור שקיבלו את משכורתם מהקופה הציבורית. בעיר היתה קיימת מערכת שירותים מוניציפליים ומערכות ציבוריות ובכך נבדלה מהכפר. כך למשל בעיר נמצא בית כנסת – שהוא מוסד ציבורי, ובכפר לא נמצא בית כנסת. עדות לכך ניתן למצוא בהיתר הלכתי מיוחד לבני הכפרים להקדים את קריאת מגילת אסתר בפורים ל"יום הכניסה"¹⁰. כלומר באותו יום שממילא באו לעיר לצורך קבלת שירותים שונים - שירותי משפט, מסחר וכדו' הם גם ינצלו את בית הכנסת והמגילה הנמצאת בעיר ויקראו מגילה.

ניתן אם כן לראות כי בתקופת המשנה והתלמוד ישוב שהיתה לו מערכת שירותים מוניציפליים וארגון קהילתי נקרא בשם 'עיר' או במקבילתו הארמית 'קרתא' או 'קריתא'. לעומתו ישוב חסר ארגון ומוסדות קהילה נחשב כ'כפר'. הישוב הקטן ביותר שבו זוהה בוודאות מבנה בית כנסת הוא חורבת שמע ששטחו 10 דונם. בכך סיוע להצעה כי 'עיר' = ישוב שיש לו ארגון חברתי וקהילתי הכולל מבנה של בית כנסת, הוא ישוב שגודלו מעל 10 דונם.

למרות ההבחנה הברורה לכאורה בין שני סוגי ישובים אלה, מסתבר כי הנושא מורכב ומסובך יותר מכפי שהוא נראה. כך אנו שומעים על 'עיר' ו'עיריות', על 'עיר גדולה' ו'עיר קטנה'. ייבין אף ניסה להתייחס לסוג ישוב נוסף שנקרא בפיו בשם "העיריות הבינוניות"¹¹. גם במחקר הארכיאולוגי התחבטו החוקרים רבות בענין, שכן מגוון האתרים שנחשפו הצביע על כך שלא כל הישובים יכולים להיות שייכים לאותה קטגוריה יישובית.

גם עיון בספרות חז"ל מגלה כי למונח 'עיר' יש שתי משמעויות – האחת, ישוב רגיל והשני אחוזה. המונח במשמעותו הראשונה מתייחס לישוב במרחב הכפרי שלו ארגון חברתי וקהילתי כפי שהראינו

7. ספראי, שם, עמ' 46 – 49; עמיצור, שם

8. ספראי, הקהילה, עמ' 42 הערה 48; יש להדגיש כי קיימות דיעות שונות בנושא הגדרת הישוב על פי גודלו וחלק גדול מהחוקרים מייחס היום את המונח 'עיר' לישובים שגודלם מעל 10 דונם.

9. ישנו 'חור' בהגדרות היישוביות באתרים שגודלם נע בין 8 – 15 דונם. האתרים שגודלם נע בתחום זה ייבדקו לפי פרמטרים נוספים של הארגון החברתי והקהילתי ולא רק על פי הגודל, לפני שנכריע האם היו 'עיר' או 'כפר'.

10. משנה מסכת מגילה פרק א משנה א:

11. ייבין, סקר ישובים; ייבין, העיריות הבינוניות, עמ' 59, 69 - 71

לעיל. אלא שעיון במקורות מצביע כי לא תמיד ניתן להתייחס למונח זה במשמעות זו. כך למשל אנו שומעים על אדם המוכר עיר¹². עצם מכירת עיר מצביעה על כך שמדובר ברכוש פרטי. בעיר זו המרחצאות ובתי הבד הם חלק אינטגרלי מהמבנה וחלק אינטגרלי מה'עיר'. כבר מהמשנה ברור שעיר זו איננה ישוב רגיל או מבנה חצר רגיל. כדי להוסיף לתמיהה מוזכרים בהמשך המשנה ה"עבדים" וה"סנטר". בתוספתא מוסיף ר' יהודה את המונח "אונקולמוס" ובמקבילה שבנוסח הירושלמי "אויקמוס". זהו האויקמוס - הפקיד הממונה על האויקוס (=הבית שניצב במרכז האחוזה¹³). התלמוד הבבלי התחבט בפירוש המונחים שכן לא הכיר את המציאות הארץ ישראלית והאימפריה הרומית, אך אנו יודעים שאלה הם פקידים ממונים שתפעלו את הווילה הרומית. מכאן, שעיר כזו, מתאימה בהגדרתה **לווילה הרומית**. מקור נוסף מדבר על רבי אליעזר בן חרסום שהיו לו אלף עיירות בהר המלך¹⁴. ממקורות אלה עולה כי המונח 'עיר' / 'עיררה' שימש לעיתים כמבנה ורכוש של אדם פרטי, שיכול היה להיות בעליו ולמכור אותו. תיאור זה דומה לתיאור הקלאסי של ווילה רומית אותה אנו מכירים מאזורים אחרים של האימפריה הרומית. המונח המקביל **לווילה** בלטינית הוא **אוסיה** ביוונית. בדיקה של ספרות חז"ל מגלה כי שני מושגים אלה מופיעים גם במקורותינו. כך אנו שומעים במדרש את התיאור: **"ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גוים - ארץ שעשויה חוילאות חוילאות למלכים ולשלטונים, שכל מלך ושלטון שלא קנה בארץ ישראל אומר לא עשיתי כלום. רבי יהודה אומר. . . אלא כדרך שעושים ברומי עכשו, שכל מלך ושלטון שלא קנה ברומי אומר לא עשיתי כלום. כך כל מלך ושלטון שלא קנה פלטרות וחולאות בארץ ישראל אומר לא עשיתי כלום"**¹⁵. עולה ממדרש זה שהמלכים קנו פלטרות וחולאות בארץ ישראל, שהרי אחרת – לא עשו כלום. משמע מכאן שבארץ ישראל הכירו את תופעת הוילות השייכות לאנשים עשירים או לאנשי ממסד שאינם תושבי הארץ, והתופעה היתה קיימת בארץ ישראל כמו ברומא. גם ה'אוסיה' מוזכרת פעמים רבות בספרות חז"ל. כך אנו שומעים על "דאגר גינה **אכיל ציפרין, דאגר גינין אכלין ליה ציפרין. אלא ורעות רוח, רעותיה מיתקרי מרי אוסיאן**"¹⁶ [תרגום: מי ששוכר גינה אוכל צפורים (=נהנה מהגינה או השדה שברשותו). מי ששוכר גינות (ויש לו רכוש רב) צפורים אוכלות אותן (את הגינות), ורעותו שהוא נקרא בעל אחוזות]. כך אנו שומעים על אדם שיצא לטייל בקריות **שלו**¹⁷, דבר שמעיד על בעלותו של אותו אדם על ערים (עיירות) שונות (קרייתא

12. משנה, בבא בתרא, ד', ז'; תוספתא, שם, ג', ה' (מהדורת ליברמן); ירושלמי, שם, י"ד ע"ב (ה"ז); בבלי שם ס"ח ע"א

13. Safrai, **Economy**, p. 83

14. ירושלמי תענית ד', ט' (ס"ט ע"א); בבלי יומא ל"ה ע"ב

15. ספרי דברים פסקא לז (מהדורת פינקלשטיין עמ' 72)

16. ויקרא רבה (מרגליות) פרשה ג, א

17. למשל יוחנן מחוקק: בבלי פסחים ג' ע"ב; רשב"י: זוהר בראשית פרשת ויצא, דף קנ"ה ע"ב, ועוד

בארמית). גם המונח "עיר של יחיד"¹⁸ המופיע במקורות מצביע על מציאות של עיר ששייכת לאדם פרטי. להלן נדון במקורות חז"ל השונים העוסקים בתופעת האחוזה/ווילה/אוסיה.

מכל האמור לעיל נראה כי לחלוקה הקלאסית המופיעה במקורות בתקופת המשנה והתלמוד לשלוש צורות התישבות – כרך, עיר וכפר, יש להוסיף צורות התישבות נוספות. נסיון לאבחן את צורות התישבות במרחב הכפרי ולזהות את התופעה בארכיאולוגיה הארץ ישראלית נעשה כבר בעבר על ידי חוקרים שונים כמו למשל ספראי ודר¹⁹ ובעקבותיהם זיסו²⁰ ושיאון²¹. בין החוקרים הוצגו דיעות שונות לגבי קיומה של התופעה בארץ ישראל. אפלבאום למשל טען כי "לא היתה ווילה רומית בארץ ישראל". הירשפלד לעומתו קבע כי כל מבני השדה היו בתי מגורים של איכרים מקומיים וכי כמות אתרי הוילות היתה קטנה מאד ורק אתרים שנחפרו והוכח כי שימשו כאחוזות היו כאלה. ספראי הציע כי יתכן שבארץ ישראל צורת התישבות זו נראתה מעט אחרת מאשר במקומות אחרים ברחבי האימפריה והציע להפריד בין בתי אחוזה לבתי חווה. להלן נביא את סקירת המחקר ונדון בכל דיעה בנפרד.

צורת התישבות שאנו לומדים עליה מתוך המקורות שצויינו לעיל, באה לידי ביטוי בתופעה של מבני שדה הפזורים ברחבי ארץ ישראל. מבנים ומכלולים אלה אינם יכולים להיות כפרים או עיירות/ערים שכן גודלם ומאפיינים נוספים מצביעים על כך שהם מהווים צורת התישבות שונה ואחרת. התופעה, מוכרת וידועה לארכיאולוגים ולמסיירים ברחבי הארץ ונדונה כבר במחקר²². יחד עם זאת הסבר התופעה וניתוחה נתקלו בקשיים רבים. אחת הסיבות לכך היא מה שכונה במחקר בשם "תעלומת המבנים הבודדים". מבנה שדה כזה יכול להיות שייך לאיכר זעיר שבנה מבנה בודד מחוץ לכפר בגלל רצונו להיות קרוב לשטח החקלאי ובזכות מצב בטחון תקין. מצד שני מבנה כזה יכול להיות רכושו של אדם עשיר. במקרה כזה נמצא מבנה מסוג אחר ושונה לחלוטין, בעל סממנים ומאפיינים אחרים. המבנה או מכלול המבנים יהיה מפואר ויעמוד במרכזו של שטח חקלאי. באופן כללי הוצע לראות בבתי עשירים כאלה – 'בתי אחוזה' ה'זהים' ל'ווילה רוסטיקה' שהיתה מוכרת באימפריה הרומית ובמרחבי התישבות ההלניסטית. אתרים כאלה שלהם מכלול המאפיינים של ווילה רומית כמעט ולא נחשפו בארץ ישראל. זאת הסיבה בגללה היו חוקרים שהסיקו כי תופעת ה'ווילה רוסטיקה' הקלאסית כפי שאנו מכירים אותה ברחבי האימפריה הרומית, כנראה לא התקיימה בארץ ישראל²³. משום כך, כאשר נמצאו אתרים כאלה, שזוהו כאתרי ווילות, הם נחשבו כיוצאי דופן ולא הביאו את החוקרים

18. עירובין ה', ו'; תוספתא עירובין ה', ד'; ירושלמי עירובין פ"ה כ"ב ע"ד; בבלי עירובין מ"ו ע"ב ובמקבילות

19. דר, הכפר הקדום, עמ' 7 - 8

20. זיסו, הישוב הכפרי ביהודה, עמ' 249 - 270

21. שיאון, הר שומרון

22. לריכוז חלק מהמקורות שעסקו בנושא עיין: הירשפלד, דפוס התישבות; ספראי, מבני השדה
23. כך למשל: הירשפלד, דפוס התישבות, הערה 1; אפלבאום, בעיית הווילה הרומאית, עמ' 1; ועוד

לעסוק בתופעה כולה והמחקר שנערך התבצע בדרך כלל על אתרים בודדים, ולא נעשה ניסיון להבין את התופעה בכללותה.

בעיה היא שלעתים קרובות רמת הממצא אינה מאפשרת להבחין בין מבנה משפחתי פשוט, לבין בית המגורים של איש עשיר. סימני 'הרומאיזציה' אינם עולים מממצאי הסקר ולעתים גם חפירה מדוקדקת יותר אינה מניבה פרשנות חד משמעית למבנה.

עבודתנו תעסוק בחקר התופעה והבנתה במרחב ארץ ישראל תוך עיסוק בשני נושאים:

1. המבנים הבודדים – וכאן יהא עלינו להבחין בין מבני ווילות/אחוזות ומבנים אחרים (מבנים של איכרים זעירים, מנזרים, מצודות וכדו'). לשם כך עלינו לגבש קריטריונים לאבחנה בין סוגי מבנים אלו, גם כאשר מצב ההשתמרות שלהם דל.
2. מבנים דמויי כפרים – וכאן יהיה עלינו למצוא דרך להבחין בין כפר פרטי שבמרכזו בית האדון ובין כפר רגיל.²⁴

הווילה הרומית – סקירת מצב המחקר

כפי שהצגנו לעיל נעסוק בעבודה זו בתופעת המבנים הבודדים – ווילות / אחוזות. ברחבי האימפריה הרומית תופעת מבנים אלה מוכרת וידועה. מבנים אלה הם מבני ה"ווילה רוסטיקה". כבר וארו²⁵, קאטו²⁶ וקולומלה²⁷ עסקו במבנים אלה והתייחסו לוילות. יחד עם זאת, דווקא עיון במקורות הרומיים מעלה כי לא הצביעו על מאפיינים מיוחדים שיאפשרו לנו לעסוק בניתוח התופעה. אין התייחסות לגודל המבנה, צורתו או מאפיינים אחרים נוספים. תיאורו של וארו הוא דוגמא לכך. הוא כתב שווילה היא "בנין בכפר בניגוד לזה בעיר. הווילה והאדמה (ager) שמסביבה נקראת אחוזה (Fundus)".²⁸ מתיאור זה עולה כי כל בנין שנמצא במרחב הכפרי ויש לו אדמה מסביב ייקרא בשם אחוזה. לכאורה, על פי הגדרה זו, גם המבנים הכפריים של תקופת הברזל בארץ ישראל נכללים בקבוצה זו, וברור לגמרי שמצג

24. כפר פרטי הוא אתר כפרי שבו נמצא במרכזו את בית האדון וסביבו פזורים מבני המגורים והמשק של האריסים והפועלים שעבדו באחוזה. זהו סוג הישוב שבמקורות נקרא בשם 'קטמה' להלן בטבלה בעמ' 12. בכפר כזה גרו מספר בתי אב שעבדו את הקרקע עבור האדון. המונח התלמודי הקשור לתופעה הוא 'חכירי בתי אבות' ולהלן בפרק ג' נדון במושג במקורות התלמודיים. להלן נדון בהרחבה בסוגי ישוב זה שהוגדר על ידי ספראי ודר בעקבות החפירה הארכיאולוגית בחורבת בירה שבשפלת לוד. ספראי ודר, חורבת בירה, עמ' 104 וכן אצל:

Hingley, Rural Settlement, pp. 80 ff.

25. Varro, Rerum Rusticarum

26. Cato, De agri

27. Columella, Rei Rusticae

28. Varro, Rerum Rusticarum

זה מוטעה. גם פרסיבל שחקר את תופעת הווילות במערב האימפריה עמד על הבעייתיות בהגדרת האחוזות הקטנות והפשוטות כ'ווילות'²⁹.

“There is some degree of uncertainty at the lower end of the scale, in that the use of the Roman word would seem to require some evidence of Roman influence in amenities or design. This clearly excludes huts and other primitive structures, but how sophisticated a building needs to be before earning the label ‘Villa’ is to some extent a matter of personal opinion. “

בהמשך דבריו הוסיף :

“It should be said also that Roman influence does not necessarily imply luxury. The word does not have this connotation in Latin as it does in more modern contexts, though many villas were of course luxurious. “

מכל האמור לעיל עולה בבירור שהמקורות הרומיים מחד גיסא, והמצא הארכיאולוגי מאידך גיסא אינם מאפשרים חלוקה טיפולוגית ברורה ומוחלטת למבנים אלה, והבנת התופעה וההתייחסות אליה נשארה פתוחה לפרשנות אישית של החוקרים.

תופעת הווילות במערב האימפריה הרומית זוהתה, נמצאה ונחקרה. כך למשל פרסיבל שסיכם את נושא הווילה הרומית באנגליה ובגאליה³⁰. המחקר בבריטניה אף המשיך התפתח, ובמסגרתו נחקרו המבנים השונים והתפתחותם, ונעשה ניסיון להגדרה טיפולוגית לסוגי ווילות שונות³¹. במקביל, באזורים שונים של האימפריה הרומית התופעה באה לידי ביטוי במימדים וצורה שונים. כך נבדקו ונמצאו ווילות כאלו באיטליה עצמה³², ביוון³³ בספרד ובצפון אפריקה³⁴. ווילות אלה היוו את עמוד השדרה של הכלכלה והיו ידועות ורבות כאלה במרחב הכפרי. בסוריה לעומת זאת, אנו מוצאים אנשים פרטיים שהקימו לעצמם בית חווה מבוצר או מבצר פרטי. אך עולה רושם כי מספר אתרים אלה קטן,

29 . Percival , The Roman Villa , p. 528

30 . Ibid

31 . לדוגמה : Ackerman , The Villa

32 . לדיון בווילות וצורת ניהולם ותפעולם עיין : Kehoe , The economics of agriculture, p. 117

33 . Alcock, Graecia Capta

34 . Kehoe, The economics of agriculture, ; Leveau, Ville Romaine ; Potter , City and Territory

ובדרך כלל הכפרים והאתרים במרחב הכפרי היו כפרים מכונסים³⁵. במצרים לדוגמה לא נמצאו עד עתה שרידים של תופעת הווילה שכן, לפחות בחלק מהמקרים, היא לבשה כנראה צורה אחרת. במצרים, האדון גר בעיר, והיה בעליהן של חלקות רבות קטנות ומפוזרות – "אפויקות", שעובדו על ידי אריסים³⁶. פיזורן של החלקות בשטח, גודלן והעובדה שעובדו על ידי אריסים שהיו בעצם איכרים זעירים, וכן העובדה שהאדון לא גר באחוזה הביאה לכך שלא היו מאפיינים אדריכליים אותם ניתן לזהות כממצא ארכיאולוגי של אחוזה³⁷. לכן מבחינה ארכיאולוגית לא נמצאו במצרים מבנים שניתן לייחס אותם כוילות. זו בדיוק הדוגמה להבדל בין האחוזה מבחינת התפעול שלה, אריסים שעובדים עבור בעל בית ובעלות מרכזית, לבין הווילה הקלאסית שמתיחסת למבנה ולארכיטקטורה של המבנה המרכזי.

מכל האמור לעיל עולה בבירור כי מערב האימפריה הכיר את התופעה. לעומת זאת במזרח האימפריה לבשה התופעה פנים שונות מעט. כאן המקום לברר מה היה המצב בארץ ישראל.

אפלבאום היה הראשון שהעביר את התופעה לארץ ישראל וניסה לזהות אתרים ומקומות שביטאו את צורת הישוב הזו. בדבריו הוא הצביע על חוסר קיומה של תופעת הווילות בישראל אך במקביל ניסה להתמודד עם הבעייתיות בהציגו את השאלה "כיצד להגדיר מהי ווילה?". התשובה שנתן היתה: "ווילה היא בראש וראשונה חווה מבודדת. הקושי להגדירה נובע מכך שהמונח 'ווילה' שימש בספרות הרומית הן לציון בית מפואר שנועד לאפשר שהות וחופשה בחיק הטבע והן לציון מרכזה של אחוזה חקלאית. המילה אינה מתארת רק בית אחוזה הבנוי ומצויד היטב לפי מושגי איכות החיים של תושב העיר, אלא גם חווה צנועה של איכר אמיד שהוא בעל שטח קרקע שאינו גדול ביותר"³⁸.

ניתן אם כן לראות שזיהוי ווילה איננו חד משמעי בהגדרתו ומכאן הקושי להתייחס לתופעה. כבר הרומאים התחבטו כנראה בענין, כפי שניתן לראות בתיאורים שונים המתארים ווילה. גם במחקר המודרני, ולא רק בארץ ישראל, חוזרת התחבטות זו כפי שהוצגה אצל אפלבאום. לעיל הצבענו על דבריו של פרסיבל, שחקר את הווילות במערב האימפריה, שעמד על הבעייתיות בהגדרת המונח 'ווילה'. מצד אחד ברור שמדובר במבנה הנמצא באזור כפרי בניגוד למבנה הנמצא בעיר, כפי שהגדיר וארו. מצד שני יש לדון ולבדוק איזה מבנים בתחום הכפרי ייכללו בהגדרה זו. אפלבאום בחר בהגדרה "ווילה - במשמעות של בית שנבנה כדי לשמש מרכז של משק חקלאי, בין גדול ובין צנוע, שנבנה בעזרת טכנולוגיה רומאית". נראה אם כן שכבר אפלבאום זיהה שתופעת הווילות היתה קיימת בארץ ישראל, אלא שנוצר צורך להגדירה מחדש. זאת, מכיוון שכפי שצינו לעיל לא נמצאו בישראל אתרים רבים

35 . בסוריה , בשונה ממערב האימפריה הכפרים היו מכונסים. לדוגמאות ודיון עיין :

36 . Kehoe, Management and Investment, pp. 168 - 172

37. Rowlandson , Landowners and Tenants

אותם ניתן לזהות כ'ווילה רוסטיקה' הרומאית הקלאסית על מכלול המבנים והמתקנים שבה. יחד עם זאת נמצאו אתרים רבים שבהם מבני שדה הקשורים לשטח חקלאי שנמצא מסביבם. על פי הגדרתו של אפלבאום נראה שיש להגדירם כ'ווילות', אלא שהמשיך להתחבט בנושא, שכן זה איננו תואם את ה'ווילה רוסטיקה' הקלאסית. דר, לעומתו, שבדק את בתי האחווה של מערב השומרון התלבט אם מותר להגדירם ווילות ומסקנתו שלילית³⁹. לדעתו, לא ניתן לקרוא להם ווילות. ספראי, מתוך דיון במקורות התלמודיים הגיע למסקנה שהתופעה היתה קיימת בארץ ישראל והכין אפילו רשימת אתרים ראשונית שלדעתו והגדרתו היו ווילות⁴⁰. יש להניח כי ווילות אלה לא תמיד היו מפוארות ממבנה שדה רגיל ופשוט, והדבר בא לידי ביטוי בריהוט, מבנה, שפת הדיבור ועוד, כמו כן היו בוילה סימני שימוש בטכנולוגיה רומית כמו עמודים, טיח צבעוני ורצפות פסיפס. אבל יתכן שרק חפירה ארכיאולוגית מלאה תגלה זאת. יחד עם זאת, לא בכל מקום ניתן היה להצביע באופן חד משמעי על כך שהאתר שימש כווילה, שכן לעיתים גם חפירה לא נותנת תשובה מלאה ומוסכמת.

הירשפלד שדן בתופעה לא קיבל את הצעתם של אפלבאום וספראי וניסה לחדש ולטעון שכל מבני השדה היו בתי מגורים של איכרים מקומיים. "מרבית בתי החווה שנמצאו בארץ מתאפיינים, בניגוד לווילה הרומית, במידותיהם הצנועות ובהיעדרם של מבני מותרות. לפיכך אין לקבל את השימוש שעושה אפלבאום במונח 'ווילה' לצורך הגדרתם"⁴¹. לדעתו של הירשפלד כל המבנים הבודדים הם 'בתי חווה', ולפיו, תופעת הווילה הרומית לא היתה קיימת בארץ ישראל, והמעטות שקיימות הן יוצאות דופן במיוחד.

ספראי, שעסק רבות בהיבטים החברתיים והכלכליים של ההתיישבות הכפרית, הציע חלוקה נוספת שתגדיר את מבני השדה שנתגלו בארץ. זאת, מכיוון שמצד אחד עולה הרושם שהתופעה קיימת, אך מצד שני כפי שטען הירשפלד רוב מבני השדה אינם עונים לקריטריונים של פאר ומותרות של ווילה רומית קלסית. ספראי הבדיל בין 'בית האחווה' שלדעתו זוהי המקבילה הארץ ישראלית לווילה רוסטיקה הרומאית, שכמותה כאמור נתגלו מעט בארץ, ל'בית החווה'. האחווה היתה שייכת לעשיר שגר בעיר הפוליס. האחווה הופעלה עבורו על ידי עבדים, פועלים או אריסים, בניהולו של אפוטרופוס שהשיג מטעם האדון. צורת תיפעול האחווה היתה "בעלות נעדרת" ומשמעותה שבעל האחווה כמעט ולא הגיע לאחוזתו. אחווה זו היא שלוחה של הפוליס, רווחיה זרמו אל הפוליס ושימשו בסיס כלכלי לאדון. קהוהא (Kehohe) בנתחו את מכתביו של פליני הצעיר תיאר את שיקולי הדעת של האדון

38. אפלבאום, בעיית הווילה הרומאית, עמ' 1

39. דר, תפרוסת, עמ' 53 – 58, ועיין שם לדיון נרחב התפתחות הווילה הרומאית כביטוי לרומאיזציה של הפרובינקיות, ונסיון לשרטט דגם והתפתחות ארכיטקטונית לוילות במרחב הכפרי במערב אירופה

40. ספראי, פרקי גליל, עמ' 153

בתיפעול אחוזה כזו למטרת רווח⁴². עובדה זו הביאה לכך שרמת החיים באחוזה היתה עירונית והיה בה לפחות מבנה אחד מרכזי שבו סימנים מובהקים לשימוש בטכנולוגיה רומית, ששימשו כמקום המגורים לאדון עצמו או לאפוטרופוס מטעמו. בבית אחוזה כזה סימני הפאר והעושר, וסימני התרבות הרומאית יהיו אלה שיאפשרו לנו לזהות ולהגדיר אתרים אלה כבתי אחוזה.

בית החווה לעומת זאת (לדעת ספראי) היה שייך לאיכר מקומי תושב האיזור. אם האיכר היה אמיד ושייך לעילית החברתית - כלכלית של האיזור נמצא בית חווה מהודר ומפואר. לעומת זאת, אם האיכר היה חקלאי רגיל, בית החווה לא יהיה בעל סממנים מיוחדים. מבחינה ארכיאולוגית בהחלט יתכן **שבית החווה יהיה דומה לבית האחוזה**, שכן עיקר ההבדל ביניהם - כמו בין העיר התלמודית לכפר, נעוץ **במבנה החברתי שמרכיב אותם** ולא בתיפקוד המקום או ענפי הכלכלה שנעשים בו. עובדה זו מביאה לכך שלמרות שבעבר יש להניח שהיה הבדל גדול בין שתי צורות ישוב אלה קשה לנו היום לזהות את ההבדל ביניהם.

נראה אם כן שכאשר אנו ניגשים לעסוק בנושא האחוזות עלינו להבחין בין שתי שאלות. הראשונה היא מה היה המבנה בעבר. האם היה כפר רגיל או שימש כאחוזה. אלה שגרו באחוזה ידעו שהיא אחוזה, וכן האם היא נעדרת בעלים או שבעליה גר בתוכה. כמו כן ידעו בני האיזור להבחין בין כפר רגיל - המורכב ובנוי מאיכרים החיים על אדמתם, לאחוזה - בה גרו עבדים או אריסים שתפעלו את האחוזה עבור אדוניה. יש להניח כי בעבר התיפקוד היה ברור, ולכן בני התקופה במקורות הספרותיים השונים יכלו להתייחס באופן ודאי לקיומן של אחוזות אל מול כפרים. יחד עם זאת, אחוזות וכפרים היו שונים זה מזה והבדל זה גרר בעקבותיו הבדלים בצורת הישוב ובאופיו. ניתן להניח שמכיוון שאופי הישוב במקור היה שונה הרי הדבר בא לידי ביטוי גם באדריכלות ובאלמנטים שונים בתוך הישוב. ומכאן השאלה השניה שעולה, האם המימצא כיום מאפשר לנו לזהות מה היה התיפקוד בעבר. האם צורת מבנה או פריטים ארכיטקטוניים מאפשרים לנו לזהות את אופי הישוב שהיה בעבר. כדי להגיע לתשובה חיובית לשאלה זו עלינו לזהות מרכיבים בטוחים ומרכיבים משוערים המאפיינים את בית האחוזה לעומת מבני החוות.

זיסו שעסק במחקר הישוב הכפרי ביהודה בחר להשתמש במינוחים ובטיפולוגיה של ספראי. על בסיסה הוא הרחיב את ההגדרות הקיימות וחילק את האתרים השונים לכפרים ומבני שדה. הכפרים - הם האתרים המכונסים, ואילו את מבני השדה הוא חילק למספר קבוצות: אתרי מגדל מבוצר, בית

41 . הירשפלד, **דפוסי התישבות**

42 . Kehoe, **Management and Investment**, pp. 10 - 15

אחווה ובית חווה. את בתי החווה הוא חילק לשתי תת קבוצות : בתי חווה רגילים ובתי חווה מוגנים ⁴³. עולה אם כן שחלוקתו של זיסו מתייחסת לטיפולוגיה אדריכלית לאתרים שהתיפקוד החקלאי שלהם בעבר היה זהה. מכיוון שבמחקר שלנו אנו עוסקים בסוגיה הגיאוגרפית הסטורית שעוסק בנושאי חברה וכלכלה של תופעת האחוזות לא נדון בטיפולוגיה האדריכלית של האתרים אלא נעסוק דווקא בנסיון להבנת התיפקוד הכלכלי / חברתי של האתרים.

אחוזות ובתי אחווה - הגדרת המונחים

בעבודה זו נאמץ באופן כללי את ההגדרות שהוצעו על ידי ספראי ודר ופורסמו בקובץ מאמרים שעיסוקו הוא הכפר הארץ ישראלי ⁴⁴. רשימה זו כאמור איננה מקובלת עדיין על כל החוקרים, ומכיוון שהמחקר בעיצומו ישנם אי בהירויות שנובעות מהשוני בהגדרות. כך למשל הירשפלד ⁴⁵ ודן ⁴⁶ הציעו הגדרות מעט שונות, במיוחד לדברים הקשורים לתופעת האחוזות/חוות. לרשימת הגדרות ראשונית זו נוסיף את ההגדרות שנראה לנו שיש להוסיף מתוך עיסוק מפורט בתופעת החוות/אחוזות. בהמשך נעסוק בהרחבה בביאור המושגים השונים והגדרותיהם.

טבלת הגדרות לסוגי הישובים במרחב הכפרי

המונח הנוכחי	המונח העברי הקדום	המונח היווני או הרומי	תיאור קצר
עיר	כרך / כים	פוליס	ישוב גדול בעל מעמד מינהלי של פוליס
כפר / עיירה	עיר/ עיירות	קומה	ישוב כפרי בינוני ללא מעמד של פוליס
כפר בת	כפר	קומה	ישוב קטן עם זיקה לכפר אם סמוך
כפרון	כפר	קומה	ישוב קטן ללא זיקה לכפר אם או לפוליס סמוכים
בית חווה		אגריון ?	מבנה מגורים פשוט ללא מתקני פאר
בית אחווה	עיר של יחיד	ווילה, אוסיה (אפויקון)	מבנה מגורים בודד, מפואר וגדול
כפריר			כפרון ובו ריכוז של בתי חווה
כפר פרטי		קטמה ?	ישוב של אריסים, השייך לבעל בית עשיר

במחקר זה אנו מקבלים כבסיס את חלוקתו של ספראי אלא שהעדפנו להשתמש במונחים מעט שונים. זאת, מכיוון שלדעתנו יש משמעות חברתית, קהילתית וכלכלית לתופעה זו. לכן בחרנו לקרוא לכל המבנים הבודדים שלהם מאפיינים הנכללים לדעתנו בתופעה זו בשם הכללי 'אחוזות'. האחווה

43. זיסו, הישוב הכפרי ביהודה, עמ' 252

44. דר, הכפר הקדום, עמ' 8

45. הירשפלד, כפרים ובתי אחווה, עמ' 75 - 78

46. דן, המציינות החברתית, עמ' 207 - 214

בניגוד לכפר שייכת לאדון אחד ולכן התיפעול שלה והמבנה החברתי – קהילתי שלה שונה מאשר בכפר בו גרו איכרים פרטיים.

למבנה האחוזה המפואר שלו סימני פאר מובהקים ואדוניו גר בעיר הפוליס, קראנו על פי שיטתו של ספראי 'בית אחוזה'. למבנים להם קרא ספראי ובעקבותיו זיסו בשם 'בתי חווה' קראנו בשם 'אחוזה מקומי'. זאת, כדי לציין שמדובר באתר ששייך לתופעת האחוזות לדעתנו, אלא שהיא שייכת לאדם מקומי. לעיתים כאשר באחוזה סימני פאר מובהקים ועושר מעבר לרמה כלכלית ממוצעת באותה תקופה קראנו למבנה בשם 'אחוזה אמיד מקומי'. לא השתמשנו בהבחנה המתמייחסת לביצור המקום כפי שעשה זיסו, שכן לדעתנו כפי שנראה להלן היה המגדל והביצור חלק מהמאפיין שהגדיר 'אחוזה' לעומת הכפר המכונס. לכפר / עיר לא היו ביצורים מלבד בתיו שנבנו בצורה כזו שהקיר החיצוני של המבנים שימש כמעין חומה. לעומת זאת, האחוזה בגלל העובדה שהיה לה ניהול משותף, ופעילות כלכלית משותפת, התאפיינה ביכולת ובצורך להקים לעצמה מערכת הגנה. בכך ביטוי להבדל שהצבענו עליו קודם בין התיפקוד לבין הטיפולוגיה האדריכלית.

בית האחוזה היה שייך לאדם עשיר בדרך כלל תושב הפוליס, וכפי שנראה להלן הקמתה קשורה בעושר ובכסף זמין. עובדה זו הביאה לכך שבמקום יעבדו עבור בעל הבית פועלים, אריסים או עבדים. צורת ניהול זו הביאה לכך שבאחוזה תמיד נמצא מכלול של מבנים שישמשו לתפקידים שונים:

- א. מקום מגורים לפועלים ועובדי האחוזה (עבדים, אריסים וכדו')
- ב. מקום לריכוז מתקני המלאכה שהיו דרושים לצורכי האחוזה (בתי בד, גיתות וכדו')
- ג. מקום מגוריו הקבוע של האפוטרופוס - הממונה מטעם האדון.
- ד. מקום מגוריו של האדון החי ברמת חיים המתאימה לעושרו. המבנה כולו אמור להיות לא רק פונקציונלי אלא גם ולעיתים בעיקר להפגין את מעמדו הכלכלי.

ספראי בחלוקתו הציג שבית האחוזה בהיותו שייך לעשיר הגר בפוליס מהווה שלוחה של הפוליס. לכן, סימן ההיכר של צורת התישבות זו יהיה מבנה הפאר שיהיה במקום. שכן, האדון תמיד ישאף לכך שיהיו במקום עבדו כל סממני הנוחות והפאר האפשריים - חצר נרחבת, חדרי מגורים נוחים ומפוארים, רצפות פסיפס צבעוניות ולעיתים אפילו בית מרחץ. כל אלה יהיו לצד אגפי מגורים פשוטים למפעילי האחוזה. סימני הפאר והעושר יאפשרו לנו לזהות את האחוזה. צורת התישבות זו תיקרא בשם **בית אחוזה** והיא תכלול את כל המרכיבים של הווילה הרומית.

במקביל להקמת בתי אחוזה עבור עשירי הפוליס אנו נתקלים בתופעה נוספת. אנשים בעלי קרקע שגרו בכפרים ועיבדו את אדמתם. בתקופות של גידול דמוגרפי ובמקביל מצב בטחוני תקין, התאפשרה

יציאתם של משפחות בודדות מהכפר המרכזי והקמת אתרי התיישבות מחוץ לכפר. אתר כזה שבו נמצא שטח קרקע פרטי השייך למשפחה אחת ייקרא בשם **אחוזת מקומי**. זהו שטח פרטי של משפחה בודדת שיכלול מבנה המחולק למספר חדרים וחצר לפעילויות החקלאיות. לעיתים, עם גידולה של המשפחה ייבנו מבנים נוספים. במכלול זה של החווה לא יהיו סממנים של עושר ופאר, המבנים יהיו פונקציונליים ודומים באופיים וגודלם לאלו שבמגזר הכפרי. ניתן יהיה לזהות ארכיאולוגית סוג זה של התיישבות יחסית בקלות, ואכן אנו מכירים אתרים רבים שזוהו במחקר ותוארו כחווה.

לעיתים, אותם משפחות שיצאו מהכפר היו בעלי ממון ונכסים, וכך נמצא את החווה של האמיד המקומי. במקרה כזה המאפיינים של המכלול יהיו דומים לזה של בית האחווה. אנו נמצא מבנה מרכזי שמיועד לאדון או לפקיד מטעמו, ומבנים אחרים מסביב עבור הפועלים. רמת הפאר והעושר תעיד על מידת ההלניזציה או הרומאיזציה של בעל החווה האמיד. במחקרנו נקרא לצורת התיישבות כזו **אחוזת אמיד מקומי**. הגדרה זו תצביע מצד אחד על עושר בעליה ועל העובדה שמדובר במכלול שציינו לעיל ולכן נכנסת להגדרת מחקר זה. מצד שני חווה זו איננה שייכת לעשיר הגר בעיר הפוליס אלא לעשיר מקומי. גודל החווה יכול להגיע למספר דונמים ואז ניתן בנקל להתבלבל ולהחליף בין צורת ישוב זו לכפר או לעיר התלמודית. רמת העושר וסימני הפאר והרומאיזציה של אחוזות המקומיים הביאה אותנו לחלק אותם לשתי תת קבוצות: **אחוזת מקומי** – אתר ששייך לקבוצת האחוזות אך לא ניכרים בו סימני עושר ופאר, ו**אחוזת אמיד מקומי** – אחווה שבה נמצא סימני רומאיזציה ובהם עושר ופאר.

במחקר זה נשתמש בהגדרות כדלקמן :

1. בית האחווה
2. אחוזת אמיד מקומי – חווה של אדם אמיד
3. אחוזת מקומי – חווה של מקומי רגיל

צורת ישוב נוספת בה נעסוק היא "הכפר הפרטי". זהו כנראה אחד הביטויים במובן הארכיאולוגי והחברתי למה שמופיע במקורות התלמודיים "עיר של יחיד ונעשתה של רבים". מדובר בישוב שנראה ומתפקד ככפר אלא שבשונה מהכפר הרגיל המכונס שבו כל איכר מעבד את אדמתו שלו הרי כאן מדובר ברכוש של אדם עשיר שהוא בעל הקרקע. האיכרים הגרים בכפר כזה יהיו אריסים אצל האדון – בעל הבית. צורת ישוב זו תבוא לידי ביטוי בכך שבמרכז הכפר יהיה מבנה מפואר יחיד שבו גר האדון, ואילו

הבתים כולם מסביב יהיו באותה רמת בניה. להלן נביא דוגמאות ונזהה אתרים שונים כשייכים לתופעה זו ⁴⁷.

המחקר הארכיאולוגי - רקע

בעבר לא עסקו הארכיאולוגים בתופעת בתי האחוזה / הוילות. עובדה זו הביאה לכך שפעמים רבות לא זיהו הארכיאולוגים שמדובר באתר הקשור לתופעה זו. היו אתרים ומקומות שבהם בלטה מיד העובדה שהמדובר הוא בבית אחוזה – כמו בח' מורק – אתר שקיבל את השם 'ארמון חלקיה', מנצור אל עקב, קלנדיה ⁴⁸ ועוד. לעומת זאת במקרים רבים נחשף רק מבנה גזית אחד, ובאופן טבעי החוקרים התמקדו בו, מבלי לבדוק את הקורה מסביבו, ובלי לשקול את הרקע ההיסטורי – האגררי הכללי הבא לידי ביטוי בישוב כולו.

כפי שהצבענו, אחד ממאפייני התופעה היא העובדה שבמרכז האחוזה ישנו מבנה גדול ומפואר – המבנה ששימש כבית האדון או האפוטרופוס המפעיל את האחוזה מטעמו. מכיוון שהחוקרים לא שיערו ולא התייחסו לאפשרות שקיים סוג ישוב כזה ולפיכך ישנה אפשרות שמבנה גדול ומפואר הוא מציין של בית אחוזה, הרי כאשר נתגלה מבנה כזה הועלו לגביו הצעות זיהוי שונות. דבר זה הביא לכך שלעיתים זוהו מבנים כאלה בצורה לא נכונה ולא מדויקת. נטייתם הטבעית של החוקרים היתה להגדיר כל מבנה גדול ומפואר שבו נתגלו גג רעפים ורצפת פסיפס צבעונית, כמבנה ציבור – בתקופה הנדונה בדרך כלל כנסיה או בית כנסת. זאת, מכיוון שלא העלו בדעתם כל אפשרות אחרת. אך לאור האמור לעיל בהחלט יתכן שמבנים שונים אשר זוהו בעבר כמבני ציבור, הם בעצם המבנים המרכזיים של חוות אמידים או אחוזות.

כך למשל במקום הנקרא ח' מנע נ.צ. 15580/14465 ⁴⁹. במקום זה זוהה במסגרת סקר ארץ בנימין מבנה גדול ומפואר עליו נכתב "האתר טרשי, לא נשתמרו קירות. בחלקו הצפוני של האתר בסמוך לכביש נמצאים שרידי כנסיה . . . אפשר להבחין בבסיסים של טור עמודים ובפסיפס צבעוני" ⁵⁰. נראה אם כן שהסיבה להחלטת החוקרים להגדיר את המבנה ככנסיה נובעת מקיומו של בנין גדול, טור עמודים ורצפת פסיפס צבעונית. לתיאור המילולי מצורף שרטוט, אולם עיון בתרשים מעלה תמיהה קשה. כוון הכניסה למבנה הוא ממזרח, למבנה פתח אחד, אין כל סימנים לאפסיס, אין צלבים ואין כל

47. כפר פרטי הוגדר על ידי ספראי ודר ונדון בהרחבה בעקבות החפירה בחורבת בירה שזוהתה על ידם ככפר פרטי. לדיון וסיכום נושא כפר פרטי עיין: ספראי ודר, **חורבת בירה**, עמ' 100 – 104.

48. בקטלוג שלנו אתרים 201, 82, 149 בהתאמה

49. אתר מס' 163 בקטלוג

50. פינקלשטיין, **סקר ארץ בנימין**, אתר מס' 129

אינדיקציה לכך שהמבנה הוא אכן כנסיה. הנתון היחיד שעולה גם מתוך התרשים הוא שהיו בו עמודים ורצפת פסיפס צבעונית, אך זה איננו מספיק כדי לקבוע שבמקום היתה כנסיה. נוסף לכך בצמוד למבנה נמצאו **שתי גתות** (הדגשה שלי – ח.ע.), דבר שלהלן נראה שהתקיים במבני אחוזה, שכן בדרך כלל גתות היו ממוקמות מחוץ לתחומי הישוב ולא בצמוד למבנה⁵¹. נראה להציע כי במקרה זה לא מדובר בכנסיה אלא במבנה מרכזי של בית אחוזה של אמיד מקומי. החוקרים, שלא היו מודעים מספיק לתופעה ולביטוייה בשטח, העדיפו להניח שמבנה גדול ובו עמודים ורצפת פסיפס היה כנסיה. ישנם אתרים שנרשמו על ידי החוקרים ככנסיות, ואילו סקרים מודרניים הצביעו בבירור כי באתרים אלה יש רק ממצא רומי, ולכן לא ייתכן שאלו היו כנסיות⁵².

דוגמה נוספת היא המבנה הקרוי בית הכנסת של כפר קרניים⁵³. בזמן חשיפת האתר ליד טירת צבי נמצאה בו רצפת פסיפס צבעונית ובה עיטור של מנורה בעלת שבעה קנים. המנורה פונה כלפי צפון ואיננה תואמת מבנה של בית כנסת. גם החופר התלבט בענין וכתב "ושמא יש לייחס את הסידור המשונה הזה, את מקומה של המנורה שאינו פונה לירושלים, ואת היעדר האפסיס, להגבלות שהטילו השליטים הביזנטיים על בניית בתי כנסיות"⁵⁴. רעיון זה פשוט אינו עומד במבחן המחקר של כלל בתי הכנסת בתקופה. בהמשך עוד הוסיף וכתב "בבתי כנסת מן התקופה הביזנטית על פי רוב פונה האפסיס לעבר ירושלים, ומותר איפוא **להניח** (הדגשה שלי – ח.ע) כי גם בבית כנסת זה פנה האפסיס לדרום וכי הכניסה אליו היתה מצפון, כיוון המנורה אינו סותר השערה זו. . .". כיום מתרבות העדויות על בתי כנסת שאינם פונים לירושלים⁵⁵ ולכן אי אפשר לטעון כי האפסיס היה בכיוון דרום. יחד עם זאת מנורה הפונה כלפי צפון היא בדיוק בכיוון ההפוך מכיוון ירושלים, ולכן גם אם נציע כי אולי מדובר בבית כנסת שלא פנה לכיוון ירושלים, החריגות היא כה גדולה עד שנראה שאין מקום להניח כי מדובר בבית כנסת. גם צבי אילן התחבט בזיהוי המקום כבית כנסת⁵⁶.

עולה הרושם כי החוקרים שנתקלו בבנין זה שאין לו סימנים מזהים כבית כנסת מלבד עיטור המנורה, החליטו שהוא בית כנסת ואחר כך ניסו להתאים את התיאוריות שהיו ידועות להם על מבנה זה. זאת, למרות שאנו מכירים מקרים שונים בהם מנורות אינן מייצגות בהכרח קיומו של בית כנסת⁵⁷.

⁵¹ דיון להלן בפרק הקטלוג עמ' 30

⁵² כך למשל בח' אל מקטר – אתר מס' 161 בקטלוג

⁵³ אתר מס' 60 בקטלוג

⁵⁴ גולדשמידט, **כפר קרניים**

⁵⁵ ספראי, **בקורת**

⁵⁶ אילן, **בתי כנסת**, עמ' 190

⁵⁷ כך למשל בבתי העיר נווה שפורסמו כבר בעבר. עיין: מאיר וריפנברג, **בניני נוה היהודיים**, עמ' 7

נראה להציע שגם כאן מבנה זה לא שימש כבית כנסת, אלא היה בית אחוזת אמידים של יהודי אמיד, והפאר של המבנה בא לידי ביטוי בפסיפס היפה ששם לו האדון ברצפת ביתו.⁵⁸

צבי אילן, שעסק בחקר בתי כנסת וזיהה כל מבנה ציבורי בישוב יהודי כבית כנסת, כבר עמד על חלק מהבעייתיות. וכך כתב ברקע לסקר בתי הכנסת הקדומים שערך בגליל: "בהתאם לקביעות אלה אנו **מניחים** (הדגשה שלי – ח.ע) שכל מבנה ציבורי (וכיצד נגדיר מבנה ציבורי, ושמה הוא מבנה מרכזי עם סימני פאר ועושר? – ח.ע.) עם מאפיינים הולמים או פריטים ארכיטקטוניים שלו המצויים בחורבה מן התקופה הרומית – ביזנטית באזור זה אינו אלא בית כנסת קדום. אנו ערים לקשיים הנובעים מקביעה המבוססת על סקר, למשל במקרה שהבנין שנסקר אינו ממוקם על ציר צפון דרום, שהוא אחד הסימנים המאפיינים רבים מבתי הכנסת. . ."⁵⁹ . ניתן לראות שהחוקר לא העלה בדעתו כי קיימת אולי אפשרות נוספת, ויתכן שחלק ממבני הגזית המפוארים לא היו בתי כנסת. לכן, כל מה שהיה בנוי גזית (ומשום כך נקרא בנין ציבורי – ח.ע.) , והיו לו פריטים ארכיטקטוניים שביטאו פאר ועושר כמו עמודים, אבני פסיפס וכדו' נחשב באופן אוטומטי על ידי החוקרים כבית כנסת. זאת, גם אם חלק מהנתונים לא הסתדרו עם הקביעות המקובלות כמו למשל ציר הבנין. יחד עם זאת יש לציין שלעיתים גם החוקרים עצמם שמו לב לבעייתיות. כך למשל לגבי ח' קיומה כתב אילן: "בעבר שיערו שיש במקום שרידי בית כנסת **או כנסייה**" (הדגשה שלי – ח.ע.)⁶⁰ . דבר זה סותר את הנחת היסוד אותה ציין החוקר בפתח מאמרו, שכן באזור זה כפי שציין היו רק ישובים יהודיים, ועל פי הקדמתו ניתן היה לצפות שיכתוב שמבנה זה היה בית כנסת. בהמשך כתב אילן: "אנו לא מצאנו בנין שאפשר לומר עליו בפסקנות שהוא עשוי להיות בית כנסת. רשמנו חולית עמוד ניצבת ואבן גזית. שתיהן מגיר קשה, אופיינית לבתי כנסת (שוב הנחה שאין לה ביסוס שכן גם בתים אחרים נבנו באבן כזו – ח.ע.). **יתכן** (הדגשה שלי – ח.ע) שמקורם היה בבית כנסת שהיה באתר"⁶¹.

גם בקציון⁶² - נתגלה מבנה ציבור שזוהה על ידי חוקרים, כמבנה של בית כנסת. יחד עם זאת קיימת מחלוקת בין החוקרים לגבי עובדה זו. במקום נתגלתה כתובת יוונית: "למען שלומם של האדונים שלנו האימפרטורים הקיסרים לוקיוס ספטימיוס סוורוס פיוס פארטינקס אוגוסטוס ומרקוס אורליוס אנטונינוס ולוקיוס ספטימיוס גטה, הבנים שלו. על סמך נדר היהודים". הכתובת נדונה על ידי מספר

⁵⁸ . כך אנו מוצאים גם בבתי פרטיים בנווה. עיין להלן עמ' 20 ושם הערה 78

⁵⁹ . אילן, **סקר בתי כנסת**, עמ' 170

⁶⁰ . שם, עמ' 196, הערה 8

⁶¹ . שם, שם

⁶² . אילן שם עמ' 178 – 179. אתר מס' 24 בקטלוג

חוקרים כמו שובה⁶³ ונוה⁶⁴ ואין הסכמה האם היא מייצגת כתובת הקדשה של בית כנסת או של מקדש אלילי⁶⁵. גרן שיער שהמבנה היה בית כנסת⁶⁶ ולעומתו אנשי הסקר הבריטי⁶⁷ ואחרים החוקרים קוהל וואצינגר⁶⁸ תיארו את המקום כמקדש. במקום נמצאו גם מרפסות, ובריכות מים מתחתיהן הנמצאות בתוך המבנה. בממצא נמצאו שרידי החריצים של סורגי החלון שנועדו למנוע נפילה אל תוך הבריכה. בריכות אלה מזכירות בריכות השתקפות לנוי הנמצאות בארכיטקטורה של התקופה הרומית כפי שנמצא למשל בבית שאן. בריכות כאלה לא מוכרות לנו מבתי כנסת ונראה שאין הצדקה והגיון בקיומם במבנה של בית כנסת. גם כאן עולה התחושה שההחלטה לזהות את המקום כבית כנסת או כמקדש מתעלמת מהאפשרות שהמבנה הוא ווילה מפוארת. גם מציאותה של הכתובת באתר איננה חייבת להצביע על מבנה ציבור (בית כנסת, מקדש). שכן, בעבר ההנחה היתה שכתובות הקדשה כאלו היו קיימות רק במבני ציבור. בעבודה זו נראה כי כתובות הקדשה היו קיימות גם במבנים פרטיים, ובעיקר במבני אחוזות⁶⁹.

גם בעכברה, ח' כור, סג'רה ועוד בהם נדון בהרחבה בקטלוג⁷⁰, נתגלו מבנים שזוהו על ידי החוקרים כבתי כנסת בזמן שבכל אחד ממקומות אלה יש מספיק סיבות כדי לקבוע שהמקום יכול היה להיות גם בית עשירים – בית אחוזה או בית אחוזת אמיד מקומי.

דוגמה למתודה ולשינוי שחל בה ניתן לראות באתר שנתגלה בחולדה, ולכן ניתן להשתמש בה כמקרה מבחן. המבנה ורצפת הפסיפס שנתגלו בחולדה עוררו כבר מתחילת הדרך בעיות בהבנת תפקיד המבנה, ובשימוש שנעשה בו בעבר. המקום נחפר בשנת 1953 ופורסם לראשונה על ידי אבי-יונה בשנת 1960⁷¹ במדור שנשא את הכותרת: Various Synagogal Remains. נראה שאבי יונה זיהה את המקום כשרידיו של בית כנסת יהודי מהמאה החמישית לספירה, וכך גם פירסם אותו, ואפילו בפרסומים מאוחרים יותר⁷². פרסום המקום כבית כנסת על ידי אבי יונה נעשה למרות שהוא חש בבעייתיות בהבנת המבנה ובעיקר הרצפה המעוטרת בסמלים יהודיים. וכך כתב: "ברצפת הפסיפס של חולדה מצויירים סמלי קודש יהודיים, ולפיכך נכללה בערך הזה, אף כי כיוון הבנין ותוכניתו **אינם של בית כנסת** (הדגשה שלי ח.ע.), אולי היתה זו מקווה". בעקבות פרסומו של אבי יונה צירפו גם היטנמיסטר וריג

63. קלין ש. , **ספר הישוב**, ירושלים , תשל"ח , עמ' 152 הערה 2

64 . נווה , **פסיפס ואבן** , עמ'

65 . לריכוז הדיעות השונות עיין : בר אור , **קציון** , עמ' 119 - 126

66 . גרן ו. , **תיאור ארץ ישראל** , כרך 7 , עמ' 249 - 251

67 . Conder & Kitchner , **SWP** , 1883

68 . Kohl & Watzinger , **Antiken Synagogen** . p. 209

69 . להלן פרק א' עיין בדיון בנושא כתובות הקדשה במבנים פרטיים

70 . אתרים מס' 27 , 32 , 46 בהתאמה

71 . Avi – Yona , **'Hulda'** , pp. 57 - 60

את המבנה של חולדה לרשימת בתי הכנסת שנתגלו בארץ ישראל וציינו את המקום כבית כנסת.⁷³ את הדגשת הבעייתיות ניתן לראות בספרו של לוי שבו במפה המופיעה בתחילת הספר מופיעה חולדה כבית כנסת⁷⁴ ואילו במאמר המופיע באותו קובץ, על ידי אותו עורך, קבע קלוזר: "רצפת הפסיפס בחולדה, עם השופר, המחטה, לולב, אתרוג ומנורת שבעת הקנים, היא כנראה איננה בית כנסת אלא מתקן חקלאי"⁷⁵ (התרגום שלי – ח.ע.). בפרסום מאוחר יותר כתב קלוזר: "למבנה אין אפסיס, אין סימנים לבמה, הכניסה מדרום ופניית הכתובות צפונה גם הם מעלים שאלות, שפתרון אינו קל, ומקשות על הגדרת המבנה כבית כנסת"⁷⁶. הלאה בהמשך קבע קלוזר בהחלטיות: "היעדר קשר בין המבנה לקירות ומבנים בסביבתו מצביעה אף היא על היותו מתקן חקלאי ולא בית כנסת". עם זאת, קלוזר לא שאל את השאלה מהו המבנה ומה היה ייעודו, והסתפק בקביעה כי לא מדובר בבית כנסת. גם ספראי התחבט בענין והגיע למסקנה שמדובר במתקן חקלאי לשימוש ציבורי⁷⁷. אלא שבמקביל, קבע ספראי כי בארץ ישראל לא היתה מציאות של גת ציבורית שתופעלה על ידי הקהילה. ממילא, עלינו להניח כי גם כאן בחולדה, לא מדובר בגת ציבורית אלא בגת פרטית של אדם עשיר, ששימשה כנראה את הרבים. יש להציע כי מדובר ביהודי ומכאן העיטורים והסמלים היהודיים במקום. נראה כי כאן עמדה אחוזה – "עיר של יחיד". גם טיעון זה מבוסס על פרשנותנו שכתובות הקדשה עשויות להופיע גם במבנה פרטי⁷⁸.

נראה שגם כאן כמו בדוגמאות אחרות שהבאנו חלה טעות בניתוח הממצא שנתגלה. העובדה היתה שנמצאה רצפת פסיפס שבה עיטורים וסמלי קודש יהודיים, ומכיוון שלא היה מקום להניח שזה היה משהו אחר מלבד בית כנסת, הכניסו אותו לרשימת ממצא בתי הכנסת בארץ ישראל. התייחסות מעניינת ניתן למצוא בדבריהם של מאיר וריפנברג בעקבות גילוי ממצאים יהודיים רבים בבתי העיר נווה שבחורן. "ריבוי המנורות בעלות שבע קנים על גבי משקופים או כותלי בתים (הן במקומם והם בתוך בנינים חדשים) היא ראיה נוספת לדיעה, **כי לא כל בית המקושט במנורה או בסמלים יהודיים דתיים אחרים, היה בית כנסת** (הדגשה שלי – ח.ע.). להיפך, עלינו לחשוב, כי היהודים היו רגילים גם בבתי הפרטיים לקשט את החזית בסמלים היקרים להם, מבלי שישמש הבית לצרכים

72. אבי יונה, חולדה, עמ' 106

73. Huttenmeister, Antiken Synagogen, Teil 1 p. 177

74. Levine, Ancient Synagogues, p. 2

75. Ibid, p. 17

76. קלוזר, המבנה בחולדה, עמ' 202

77. ספראי ז., הקהילה, עמ' 153

78. להלן פרק א' – כתובות הקדשה

דתיים, או שיהיה קשור בדת ישראל במיוחד⁷⁹. גם בבית שערים במערת קבורה נתגלתה מנורת שבעת קנים חקוקה בקיר, ושם ודאי אין להניח שמדובר בבית כנסת. עם השנים התרופפה קביעה זו ונטיית החוקרים היתה לזהות כל מקום בו נתגלו סמלים יהודיים כמבנה בית כנסת.

בתופעה דומה אנו מבחינים במקומות שזוהו ככנסיות. זאת, בזמן שהמצא איננו מחייב קביעה כזו. כך המצב בחדיד, בחירבת אבו ריש, דיר סמען⁸⁰ ועוד.

עולה אם כן הרושם שבמחקר הארכיאולוגי בארץ ישראל יש לבדוק מחדש ממצאים שונים שנתגלו בעבר. שכן, בעבר, בהיעדר מחשבה שמימצא כזה יכול להתפרש אחרת, מיד פורסמו המבנים כבית כנסת או כנסייה. היום, אנו יודעים להבדיל בין בתי כנסת לבין מבני ציבור אחרים, ולהבדיל אותם ממתקנים חקלאיים וכיוצא בזה. נראה שכאן בחולדה, השרידים שנתגלו הם של מתקנים חקלאיים שהיו שייכים לאחוזת של אדם עשיר. עושרו של אדם זה הוא שמימן את הנחת הפסיפס, והעיטורים והסמלים שמופיעים בו מלמדים אותנו על יהדותו של בעל הבית של אחוזה זו. ממילא לא ניתן לטעון כי מדובר בבית כנסת. במקרה כזה לא ניתן לטעון כי כאן היתה 'עיר' שבית הכנסת הוא אחד ממאפייניו. ממילא בכך סיוע לטענה כי בכל אותם מקומות בהם נראה כי לא ניתן לזהות את המבנה שנתגלה כבית כנסת או כנסייה, ניתן להציע כי מדובר באחוזה.

להלן נסקור את הממצאים הארכיאולוגיים ברחבי הארץ וביניהם נתייחס גם לאותם אלה שזוהו בעבר כמבני ציבור קהילתיים, בזמן שלדעתנו ועל פי מאפייני עבודה זו יש צורך לזהותם כנראה כבתי אחוזה. חשוב להדגיש כי מטרת עבודה זו אינה המחקר הארכיאולוגי. היא עוסקת בהבנת התופעה החברתית – קהילתית – כלכלית – הסטורית, ומשתמשת בקטלוג הארכיאולוגי כמסד הנתונים להצגת נתוני המחקר.

מתודת העבודה – סקר ארכיאולוגי

בכדי לאפשר לנו לבצע את עבודת המחקר ולהתייחס לתופעה הישובית לה קראנו 'תופעת האחוזות' ולעוצמתה, היה עלינו להכין את רשימת האתרים שלדעתנו נכללו בתופעה זו. לצורך כך הסתייענו במחקר הארכיאולוגי של ארץ ישראל הכולל מספר אמצעים לאיסוף המידע על תקופות העבר. החפירה הארכיאולוגית והסקר הארכיאולוגי הם הכלים המרכזיים באמצעותם מתאפשר לנו היום ללמוד על העבר. לכל אחד מכלים אלה יתרונות וחסרונות בבואנו ללמוד על העבר.

79. מאיר וריפנברג, בניינה היתה הודים, עמ' 7
80. אתרים מס' 142, 195, 114 בקטלוג

החפירה הארכיאולוגית מאפשרת לנו מצד אחד איסוף מידע מלא ומהימן, תיארוך באמצעות קרמיקה ומטבעות, ומאפשרת לנו לעתים גם התייחסות לאוכלוסייה שהיתה במקום. לעיתים, ניתן ללמוד באמצעותה על עולם האמונות והדיעות (מימצא מבני פולחן, סמלים וכדו'). אלא, שמצד שני, חפירה ארכיאולוגית גם מעוררת בעיות לא מעטות. הבעיה העיקרית היא שכמות האתרים שנחפרו היא קטנה מאד יחסית לכלל האתרים הקיימים, מה שאינו מאפשר לעמוד על תופעות בקנה מידה רחב – איזורי או ארצי. היא מאפשרת להכיר את האתר, אבל רק באותם מקומות שבהם התבצעה החפירה. ברוב האתרים שנחפרו נחפר רק חלק מהאתר, ולכן ניתן להתייחס רק למה שנחפר. זו הסיבה בגללה ניתן להיעזר ולהשתמש בתוצאות חפירות ארכיאולוגיות, אלא שצריך להיות מודעים למגבלותיהם. כך למשל לו היינו מתחשבים רק בחפירה ארכיאולוגית הרי לא היינו יכולים לקבוע כי היו בכלל ישובים במרחב הכפרי, שכן בדרך כלל נחפרו רק מבנים בודדים ולא ישובים שלמים. ממילא, לא ניתן לקבוע כי היה ישוב ומה היה אופיו – כפר או עיר, מצודה או מנזר. כך גם לא ניתן להתייחס לגודל ישוב, שכן חפירה בדרך כלל היא רק בשטח מצומצם ולא מבטאת את גודל הישוב כולו.

זו הסיבה בגללה כאשר עוסקים במחקר אזורי רחב היקף, סקרי השטח והארכיאולוגיה האזורית (Landscape Archaeology) נעשו מרכזיים יותר במאמץ המחקר הארכיאולוגי של התקופות הקדומות. "הסקר הארכיאולוגי נהפך לכלי מחקרי בסיסי בשיחזור הסטוריה יישובית של מרחבים פתוחים ואזורים שלמים"⁸¹. חוקרים שונים עסקו בהישגיו ובעיותיו של הסקר הארכיאולוגי במרחב הים התיכון. צ'רי (Cherry)⁸² וצפרייר⁸³, אלקוק (Alcock)⁸⁴ ומטינגלי (Mattingly)⁸⁵, ברקר (Barker)⁸⁶ ולויד (Lloyd)⁸⁷ הם רק חלק מהחוקרים שמחקריהם עסקו בסוגית הסקר הארכיאולוגי. מכלול הסוגיות הנוגעות לסקר הארכיאולוגי במרחב הים התיכון פורסם בסדרה בת חמישה כרכים שפורסמה על ידי ברקר ומטינגלי⁸⁸. בארץ ישראל נערכו מחקרים אזוריים שונים, ובכולם מהווה הסקר את מסד המידע שעליו ביססו החוקרים את מחקריהם. כך למשל בן דוד בגולן⁸⁹, ליבנר בגליל התחתון⁹⁰, זיסו בארץ יהודה⁹¹ ושיאון

⁸¹. בן דוד, גולן תחתון, עמ' 15

⁸². Cherry, Regional Survey

⁸³. צפרייר, פריחת הישוב; Tsafirir, Settlement and Demography

⁸⁴. Alcock, Graecia Capta

⁸⁵. Mattingly, Understanding Roman Landscapes

⁸⁶. Barker, Landscape Archaeology

⁸⁷. Barker & Lloyd, Roman Landscapes

⁸⁸. Barker & Mattingly, Mediterranean Landscapes

⁸⁹. בן דוד, גולן תחתון

⁹⁰. ליבנר, ההסטוריה היישובית של הגליל

⁹¹. זיסו, הישוב הכפרי ביהודה

בהר שומרון⁹². גם מחקרים ארכיאולוגיים מובהקים התבססו על סקר ארכיאולוגי, כך למשל ספרו המונומנטלי של אילן בנושא בתי הכנסת⁹³, ומחקרו של מעוז על בתי הכנסת בגולן⁹⁴. גם פטריך שעסק בנזירות מדבר יהודה⁹⁵ התבסס על סקר שנעשה, וממצאי הסקר היוו את הבסיס לניתוח תופעת הנזירות במדבר יהודה בתקופה הביזנטית.

עולה הרושם כי בבואנו לעסוק בתופעות רחבות היקף מעבר לרמת האתר הבודד, איננו יכולים שלא לבחור במתודת העבודה המתבססת על סקר. יחד עם זאת, גם הסקר הארכיאולוגי לא חף ממגבלות ובעיות וכאן המקום להצביע עליהם.

מגבלות הסקר הארכיאולוגי

על אף היתרון הקיים במתודת הסקר - איסוף נתונים ארכיאולוגיים ממרחב שלם תוך חסכון ניכר בזמן ובעלויות, נראה כי הוא העלה ויצר בעיות רבות. רבים מהסקרים שנערכו מציגים מסקנות על סמך נתונים חלקיים או מצומצמים ביותר או אף גרוע מכך, ללא הצגת הנתונים כלל. עובדה זו מקשה על החוקרים הרוצים להשתמש במידע זה שכן אין להם אפשרות לבקר אותו או להשיג עליו. בפרסומים רבים של סקרים ניכר כי החוקר אינו מודע (או מתעלם) ממוגבלות הנתונים ומגבלות המסקנות שניתן להפיק מהם. כך למשל בסקר של צבי אילן, שעסק בנסיון לאתר ולזהות בתי כנסת, בו על סמך מימצא של קיר או משקוף הוא הניח קיומו של בית כנסת באתר. בדומה לכך, בסקרים רבים שפורסמו עד היום נמצא פרשנות של הסוקר לגבי תקופות היישוב באתרים השונים ללא מסד הנתונים כלל. לעיתים נשענת פרשנות זו על ממצא של חרסים בודדים בלבד (כפי שמתברר מאתרים בהם פורסמו נתונים כמותיים) או מאוסף פריטים ארכיטקטוניים.

בעית חוסר האחידות בסקרים

סקרים נערכו בתקופות שונות ועל ידי אנשים שונים. דבר זה הביא לכך שיש אי אחידות רבה והבדלים גדולים בין הסקרים. אחד ההבדלים למשל הוא במידת האינטנסיביות של הסקר ובכיסוי השטח המיועד למחקר. כך למשל בסקריו של צ'רי באי היווני מלוס ובצפון קיאוס נסקרו רק כ - 20% מהשטח, ועל סמך שיטות שונות של מדגמים אקראיים ניסו ללמוד מכך על כלל השטח והאתרים.

⁹². שיאון, **הר שומרון**

⁹³. אילן, **בתי כנסת**

⁹⁴. מעוז, **בתי כנסת עתיקים**

⁹⁵. פטריך, **נזירות מדבר יהודה**

קיימים גם הבדלים משמעותיים בניתוח הממצא הקירמי. כמות החומר הנאסף, סוגו, צורת איסופו וכמובן רמת הזיהוי הם מרכיבים משמעותיים באיכות מסד הנתונים שנבנה כתוצאה מסקר. עופר, בדיונו על מתודת הסקר הארכיאולוגי הצביע על גורמים שונים שיכולים לעוות את היכולת לנתח את הממצא הקירמי, והציע אפילו הצעות לקיזוז אי ההתאמות. יחד עם זאת העלה שאלות רבות על האפשרות לדייק בניתוח הממצאים, וטען כי "בסופו של דבר, הסקר הארכיאולוגי בטכניקה ובטכנולוגיה הקיימת אינו מדויק"⁹⁶. גם ליבנר בדיונו על הסקר הארכיאולוגי טען "למרות שרוב רובם של הסקרים הארכיאולוגיים בארץ ובעולם נשענים על אותן הנחות עבודה, הרי שאין כמעט סקר הדומה למשנהו במרכיבים המרכזיים של עבודת השטח ואיסוף הנתונים, הצגת הנתונים ושיטת הניתוח והסקת המסקנות"⁹⁷. שוני רב בין סקרים, נעוץ בראש ובראשונה ברמת כיסוי השטח ואופן זיהוי האתרים על ידי הסוקרים, ומושפע גם מגורמים שאינם בשליטת הסוקרים כגון מידת כיסוי האזור בצמחיה סבוכה, בניה מודרנית, או עיבודי קרקע בכלים כבדים. הדבר משפיע על איכות הסקר והיכולת לנתח את המידע העולה ממנו, למשל זיהוי והגדרת האתרים. השונות הגדולה בהגדרת האתרים נובעת הן מהבדלים במשאבי הזמן והמימון והן מהגדרות שונות של מטרות המחקר שבמסגרתו נערך הסקר, ונעה בין תיעוד כל עדות ארכיאולוגית של פעילות אנושית (מתקנים, מחצבות וכד') כמקובל בסקר ישראל, ובין התמקדות בשרידי ישובים בלבד כפי שנעשה בסקרים נושאים. הדבר מקשה לשרטט תמונה ישובית הנוגעת בעיקר לעוצמת הישוב ולהיקפו. כמו כן, הדבר גורר בעיות בנסיונו ליצור מסד נתונים משותף העולה מכל הסקרים הבלתי אחידים שלפנינו.

בעית תיארוך האתרים

תיארוך אתרים וניתוח המידע הכרונולוגי העולה מסקר הוא בעייתי. עבודה זו עוסקת בעיקרה בתקופה המכונה רומית – ביזנטית. ברבים מהסקרים רשמו החוקרים אתר רומי – ביזנטי, ללא כל ראיה או עדות לתיארוך מדויק של המבנה או האתר. בכך אנו נתקלים בבעיה מתודולוגית בה נתקלו חוקרים רבים. ראשית, בחלק גדול מהמקרים תיארוך זה נקבע על פי פריטים ארכיטקטוניים וחלקי מבנים ולא על פי קרמיקה או אלמנטים אינדיקטיביים ברורים. כך למשל ניתן להבחין בהבדלים בולטים בין עבודתו של מעוז בגולן ותיארוך האתרים שלו, שנקבע על פי נסיון ליצור טיפולוגיה של מבנים על פי הארכיטקטורה, לבין עבודתו של בן דוד שעסק באותם אתרים ותיארוך אותם על פי קרמיקה ואלמנטים אינדיקטיביים ברורים.

⁹⁶. עופר, הר יהודה, כרך ב', עמ' 162

⁹⁷. ליבנר, ההסטוריה היישובית של הגליל, עמ' 51

בעיה שניה היא חוסר האחידות בהגדרת התקופות ובמינוח המקובל לכל תקופה וכן במעבר בין תקופות שונות. כך נהוג בתולדות ארץ ישראל להגדיר את תחילתה של התקופה הביזנטית עם הכרזת הנצרות כדת רשמית ומקובלת, אלא שלאירוע זה אין כל ביטוי בקרמיקה או בארכיטקטורה של מבנים, עובדה שמקשה לעיתים על זיהוי ארכיאולוגי של מעבר מתקופה אחת לשניה. מכאן השימוש לעיתים במונח רומי – ביזנטי, מונח מעט עמום ולא לגמרי ברור. לאחרונה יש חוקרים המעדיפים להדגיש את יסוד ההמשכיות של קיום הערים הרומיות בתקופה זו על פני החידוש – השתלטות הנצרות. חוקרים אלה מעדיפים להגדיר, את המאה הרביעית בעיקר, בהגדרה 'רומי מאוחר – Late Roman'. כינוי נוסף בו משתמשים לתקופה זו הוא 'שלהי העת העתיקה' ובאנגלית – Late Antiquity. אין ספק כי חוסר האחידות בהגדרות ובשימוש שעושים החוקרים השונים בהגדרות השונות, יוצר גם הוא בעיה קשה באחידות ההתייחסות לממצא.

צפרייר בהסבירו את הקשיים המתודולוגיים לגבי תיארוך אתרים וניתוח המידע מסקרים ארכיאולוגיים אמר: "המגבלה העיקרית קשורה ביכולתם המוגבלת של הסוקרים להגדיר בוודאות ובדייקנות את ממצאיהם. לא אחת אנו נתקלים באי – הצלחתם של הארכיאולוגים, מנוסים ככל שיהיו, להגדיר נכונה את הממצא, בייחוד הממצא הקראמי, ולהעמיד את הדברים בצורה חותכת ומדויקת. בפרסומים רבים אנו נתקלים בהגדרות כגון 'רומי – ביזנטי' או 'ביזנטי – מוסלמי קדום'. אין הדברים באים חלילה להטיל דופי בחוקרים, אלא לציין מגבלה אובייקטיבית של ידע (הדגשה שלי – ח.ע.)"⁹⁸.

בעית גודל האתרים

גודל האתר הוא אחד הנתונים שקשה להפיק מסקר ארכיאולוגי. לכל היותר ניתן להגיע בקירוב רב לשטח האתר כפי שהיה בשיא גודלו. כך למשל קבע זרטל לגבי שטח הנתון של אתר שיפורסם בסקר כי "שטח האתר הוא השטח המיושב – משמע, המקום בו עמדו מבנים כאשר היה האתר בשיא גודלו, להערכת הסוקרים. במקרים בהם כפר ערבי עומד או עמד על האתר הקדום, יש נטייה לציין את גבול הכפר המסורתי משלהי המאה ה – 19 כשטח האתר הקדום"⁹⁹. גם בן דוד וליבנר ציינו את הבעייתיות של הערכת גודל האתר. זו הסיבה בגללה בחר ליבנר לא להגדיר גודל אתר אלא טווח של גודל. אך הדבר

⁹⁸. צפרייר, פריחת הישוב, עמ' 10
⁹⁹. זרטל, סקר הר מנשה א', עמ' 12

מעורר בעיה, שכן בדף הסקר מופיע מספר אחד המציין את גודלו המקסימלי של הישוב, ואילו עיון
בניתוח של התקופות השונות מצביע על גדלים שונים שאליהם יש להתייחס. וכך כתב ליבנר¹⁰⁰:

בדף האתר מובא גודלו המקסימלי של האתר על פי תחום השתרעות החורבות ופיזור החרסים
בשילוב עם בדיקה של תצלומי אויר, ובחלק קטן מן האתרים גם על פי מדידה רגלית בשטח. בהשוואה
בין גודל האתרים כפי שעלה מסקר החפירה, ובין הגודל שעלה מסקר פני השטח על פי נוסחאות
שבבסיסם חישוב על פי אחוזי הממצא מכל תקופה (עופר תשנ"ג: 47; בן דוד תש"ס: 227), התקבלו
כאמור פערים של עשרות אחוזים. . . מרכיב מרכזי אשר איננו מאפשר לקבוע נוסחה קבועה לחישוב
זה הוא מידת הכיסוי של התקופה הנדונה ברבדים מאוחרים, נתון המשתנה מאתר לאתר ואפילו מאזור
לאזור באתר בודד. נקודת מוצא זו לפיה אחד המשתנים בהערכת גודל האתר בכל תקופה מבוסס על
אומדן, וכן שורה של משתנים המשפיעים על עבודת הסקר ועל הממצא הקרמי ואינם ניתנים לחישוב
(כגון: סוג הקרקע, הטופוגרפיה, מידת הסחיפה וכד') הביאו למסקנה כי תוצאה מספרית מדוייקת לכל
תקופה שתתקבל מנוסחה מתמטית לא תהיה מהימנה. תחת זאת, אומצה שיטה של חלוקה לקטגוריות
יישוביות בה מוצג טווח גודל אפשרי ולא מספר מדוייק. חשוב לציין כי טווח הגודל המוצע מבוסס על
הערכה (!) (הדגשה שלי - ח.ע) תוך התחשבות בפרמטרים שונים המוזכרים בדיון **ושאינם ניתנים
לכימות (!)** (הדגשה שלי - ח.ע) וכוונתי היא להציג מושגי גודל כלליים ולא גודל מדוייק. מושגים כלליים
אלו מאפשרים להשוות בין אתרים שונים ובין תקופות שונות ולמרות כל הבעיות הכרוכות בצורת
הצגה זו אין ספק שאומדן, אפילו מקורב, עדיף בהרבה על האלטרנטיבות של הצגת גודל האתר בכל
התקופות כשווה לגודלו המירבי או אי הצגת נתוני גודל כלל. . . .
באתרים חד תקופתיים נקבע גודל הישוב כשטח שרידי הבניה ואזור השתרעות הקרמיקה (להוציא
מדרונות תלולים) . . .

באתר שגודלו המקסימלי קטן מן הטווח העליון של הקטיגוריה המוצעת, צומצם טווח הגודל
בהתאם. לדוגמא, אתר שגודלו המקסימלי הוא 30 דונם ובתקופה מסויימת הוא שייך ל ד ע ת נ ו
(הדגשה שלי - ח.ע) לקטגוריה ד', נקבע טווח הגודל ל- 21 - 30 דונם."

נראה, כי אפילו בסקר שנעשה בשיטות מודרניות ונלקחים בחשבון שיקולים שונים, עדיין בעיית
גודל האתר אינה ניתנת לפתרון. כך למשל באתר של חמאם, שבה ערך ליבנר גם סקר על פני השטח וגם
חפירות בדיקה, ניכר פער גדול בין התוצאות של גודל האתר. וכך באתר שסומן כאתר של 54 דונם,
עולה כי בתקופה הביזנטית גודל האתר היה רק 21 - 30 דונם, וגם זאת, רק על פי הערכה של הסוקר
ולא מתוך יכולת אמיתית לקבוע מה גודל האתר¹⁰¹. אם למשל היה מחליט הסוקר כי בתקופה
הביזנטית האתר היה שייך לקטגוריה ג' ולא לקטגוריה ד'¹⁰² לפי החלוקה שהציע, הרי גודל האתר היה
נרשם 11 - 20 דונם. משמעות הדבר היא פער של מאות אחוזים בין הגודל האפשרי - שיתכן והיה 11

¹⁰⁰ ליבנר, ההסטוריה היישובית של הגליל, עמ' 71 - 72

¹⁰¹ ליבנר, ההסטוריה היישובית של הגליל, עמ' 146, 313

¹⁰² הסוקר מדגיש כי מדובר בהחלטה שלו ולא בנתון מובהק אלא בהתרשמות

דונם, לגודל שנרשם בפועל בסקר – 54 דונם. עולה הרושם כי להערכת החוקר ודעתו האישית משקל רב בהגדרת גודל האתר.

לסיכום נראה כי מכיוון שמטרת עבודתנו היא לעסוק בתופעה יישובית רחבת היקף המשתרעת על פני כל הארץ ובעיקר לנסות ולעמוד על היקפה ועוצמתה אין לנו מנוס מלהשתמש בסקר הארכיאולוגי. שיחזור הישוב החקלאי ברחבי הארץ לא יכול להיעשות ללא סקר. אם נפסול את הסקר בגלל מגבלותיו ובעיותיו נגיע למסקנה שגם כפרים לא היו, שכן לא נחפרו מספיק כפרים. ההנחה המקובלת במחקר כי לב הישוב החקלאי היה בנוי מכפרים גם היא מבוססת על סקר.

כמו כן עלינו לזכור שאלמלא הסקרים הארכיאולוגיים מידע רב היה נעלם מעינינו. אין לתאר את ארץ ישראל ומחקרה ללא הסקר הבריטי מהמאה ה - 19, או ללא תיאוריהם של גרן, רובינסון או שניידר. כך גם מפות סקר ישראל שמטרתם היא "רק" לרשום את האתרים הארכיאולוגיים הקיימים בארץ, המאפשרים לנו ללמוד על קיומם של אתרים ופריטים שאלמלא נרשמו בסקרים רחבי התפוצה, לא היינו יודעים עליהם. כך למשל הסקר של אילן, עם כל הבעייתיות בזיהוי של מבנים שונים כבתי כנסת, אין ספק שהמידע המופיע בספרו מאפשר לנו ללמוד על קיומם של מבנים ושל פריטים ארכיטקטוניים רבים, שלא היינו יודעים עליהם דבר בלעדיו.

הסקר הארכיאולוגי רחוק מלהיות מושלם, אבל עדין הוא הכלי הטוב ביותר הנמצא בידינו למחקרים מסוג זה. יחד עם זאת, לאור הצגת הבעייתיות של מתודת הסקר, עלינו להשתמש בכלי זה בזהירות הראויה. בכל מקום בו ניתן נשתמש בתוצאות חפירה ארכיאולוגית, וכן נבחר לשלב ולהצליב מידע ממקורות שונים. שילוב פרמטרים ומאפיינים שונים, במיוחד כאלה שבעייתיות הסקר לגביהם היא קטנה, תאפשר לנו להתגבר על חלק מהבעיות. כך למשל הבחנה וזיהוי מבנים הבנויים ברמה שונה, מציאות מגדל, בריכה, כתובת, או פריטים ארכיטקטוניים המצביעים על פאר ועושר, הם נתונים שניתן להתייחס אליהם גם אם יש בעיה בתיארוך או בגודל האתר.

ספרות התקופה הביזנטית

בכדי לתמוך בהבנת התופעה עלינו להתייחס כמובן אל המקורות הספרותיים בני התקופה. כך ננסה להבין וללמוד מתוך המקורות התלמודיים השונים, את הוויית ארץ ישראל של אותם הימים, ולהבין את קיום התופעה והיקפה. 'אוסיה' כמו גם ה'ויליה' הם ביטויים המופיעים במקורות התלמודיים כמו גם 'עיר של יחיד' ו'עיר של עבדים'. להלן נראה שהם מצביעים על תופעת האחוזות ובעיקר של אחוזות האמידים. אחוזות אלה השתייכו למערך הכלכלי של המרחב הכפרי, והיו שונות מבית האחוז =

הווילה הרומית, שהשתייכו למערך הכלכלי של עיר הפוליס. מתוך המקורות השונים ננסה לעמוד על התופעה, קיומה והיקפה.

מעבר למקורות התלמודיים ישנם גם מקורות ספרותיים רבים אחרים המתייחסים לשובים במרחב הכפרי. יחד עם זאת, כפי שהראינו לעיל, איננו מוצאים הבחנה בספרות הרומית בסוגי הישובים השונים שהיו קיימים באותה תקופה. 'ווילה' היא ישוב במרחב הכפרי וכך גם סוגי כפרים שונים. דבר זה עולה בבהירות מתוך ספרות התקופה.

מצב זה משתנה כאשר אנו מגיעים אל התקופה הביזנטית. אבסביוס, בספרו אונומסטיקון¹⁰³, ציין ישובים כפריים רבים שהיו קיימים בארץ ישראל באותם הימים. יחד עם זאת, כמו המקורות הרומיים לפניו, לא הבדיל אבסביוס בין סוגי הישובים הכפריים השונים. הוא קרא לכולם בשם קומי (κωμη). לעומתו הירונימוס, בתרגומו הלטיני לאונומסטיקון ציין את אותם ישובים, אך בשונה מאבסביוס, אנו נתקלים ברשימתו בכינויים שונים לישובים. כך אנו מוצאים ישובים להם קרא בשם Oppidum, לקבוצה אחרת הוא קרא Castellum. במקביל, אנו נתקלים בישובים המכונים Vicus ואחרים להם קרא Villa¹⁰⁴. בדרך כלל התעלמו החוקרים מהגדרות אלה וראו בהן מילים חלופיות. אנו מציעים לקרוא אותם כפשוטן ולראות בהן הבחנה והבדל שבין סוגי הישובים השונים אותם ציין הירונימוס בספרו. אנו סבורים כי השימוש שעשה הירונימוס במינוחים שונים היה מכוון ולא אקראי, ומצביע על התייחסות לסוגי ישובים שונים כפי שנראה להלן. במחקרנו נעסוק בתרגומו של הירונימוס ונסה לעמוד על תופעת הווילות כפי שבאה לידי ביטוי בספרו.

מקור נוסף מהתקופה הביזנטית הוא מפת מידבא¹⁰⁵. זהו פסיפס שנתגלה בכנסייה ביזנטית במידבא שבעבר הירדן. מחקרים שונים כבר הצביעו על העובדה שמפה זו מבוססת במידה רבה על תרגום האונומסטיקון של הירונימוס¹⁰⁶. במפה זו מסומנים הישובים בסימול שונה זה מזה. חלק מהישובים מסומנים עם שני מגדלים, חלק עם שלושה וכדו'. אבי יונה הציע שהסיבה לכך היא ציון גודל הישובים¹⁰⁷. דעתנו, כפי שנצביע עליה להלן היא כי הגרפיקה הבאה לידי ביטוי במפת מידבא, מבוססת על הגדרותיו של הירונימוס לסוגי הישובים ולא לגודלם. בחלק מהמקרים ניתן לזהות אתרים ארכיאולוגיים מתוך המפה ולהשוות בין המידע מהמצא הארכיאולוגי למידע העולה מכתבי הירונימוס וממפת מידבא.

103. מלמד, אונומסטיקון ; Eusebius (Ed. Klosterman), Onomastikon ;

104. פירוט בנושא להלן בפרק השלישי

105. אבי יונה, מפת מידבא, עמ' 15 – 66. (מבוסס על מאמרו של אבי יונה בארץ ישראל ב' תשי"ג)

106. אבי יונה, שם, עמ' 28

107. אבי יונה, שם, עמ' 23 - 24

במחקרנו נראה כי אתרי אחוזות נפוצו בכל רחבי הארץ, והם באים לידי ביטוי במקורות התקופה הביזנטית, הן במקורות הנוצריים והן במקורות חז"ל – המקורות התלמודיים.

מחקר התופעה

לאור כל האמור לעיל נראה שאין מקום לקבל באופן אוטומטי את קביעתם של הירשפלד, ספראי ואחרים, שהוצגו לעיל, שטענו כי בגליל למשל לא היו בתי אחוזה. נראה להציע שגם בארץ, בכל אזוריה, רווחה תופעת הווילה הרומית. אלא שכאן בארץ ישראל לבשה תופעה זו צורה קצת שונה דבר שהוצע כבר בעבר ¹⁰⁸. מסתבר להציע, הן מתוך המקורות ההיסטוריים והתלמודיים שבהם נדון להלן, והן מתוך הממצא הארכיאולוגי, שבארץ אכן רווחה תופעת האחוזות. אתרים אלה היו מקומות ישוב שניתן לאפיין אותם במאפיינים מוגדרים. במסגרת תופעה זו אנו מבחינים בבתי אחוזה/ווילה, אותם אחוזות בהם פעלה "בעלות נעדרת", ובמקביל נמצא את תופעת אחוזות האמידים, של תושבים מקומיים עשירים שגרו באחוזותיהם. לאלה יש להוסיף חוות של איכרים מקומיים שבנו מבני שדה בודדים, והם נכנסים לקטגוריה של תופעת המבנים הבודדים המפוזרים בכל רחבי הארץ. לעיתים מכונסות "חוות" אלה במקבצים, ואז מדובר על כפרים.

במחקרנו ננסה לבדוק את התופעה והיקפה ברחבי הארץ. בכדי לבדוק את קיומה של התופעה עלינו לשים לב למספר מאפיינים. מאפיינים אלה יבדילו בין הישוב המכונס – הכפר הרגיל, לבין החווה, אחוזה או בית האחוזה ויאפשרו לנו לזהות מבחינה ארכיאולוגית איזה אתרים שייכים לתופעה אותה אנו מנסים לבדוק. במחקרנו נתייחס גם לאותם אתרים שהחלו את קיומם כבתי אחוזה, ובשלב כלשהו הפכו לכפרים מכונסים – "עיר של יחיד ונעשתה של רבים" ¹⁰⁹.

המאפיינים אותם נחפש כדי לאתר בתי אחוזה או בתי חוות אמידים ידונו בהרחבה להלן בפרק הקטלוג. מאפיינים אלה יסייעו בידינו, מצד אחד, להבדיל בין כפר מכונס לאתר של אחוזה, ומצד שני להבדיל בין חווה פרטית לאחוזה. מאפיינים אלה הם רשימה כוללת, ובכל אתר נמצא רק חלק מהמאפיינים.

במחקרנו נפרוס קטלוג של האתרים השונים ברחבי הארץ אותם אנו מזהים כבתי אחוזה/ווילות, אחוזות אמידים ואחוזות מקומיים. בעקבות הצגת הקטלוג, שישמש בידינו כמסד מידע, נערוך ניתוח גיאוגרפי רגיונלי של התופעה, וננסה ולקבוע טיפולוגיה של האתרים השונים השייכים לתופעה זו. חשוב להדגיש כי מטרת עבודה זו אינה המחקר הארכיאולוגי. היא עוסקת בהבנת התופעה החברתית – קהילתית – כלכלית – הסטורית, ומשתמשת בקטלוג הארכיאולוגי כמסד הנתונים להצגת נתוני המחקר.

108 . ספראי, **מבני השדה**, עמ' 25 - 27 ;
109 . משנה עירובין פ"ה מ"ו ; תוספתא עירובין פ"ה ה"ד ;

פרק ראשון : קטלוג אתרי אחוזות

כפי שהצבענו בפרק הקודם עולה הרושם כי תופעת האחוזות היתה קיימת ברחבי הארץ. כדי שנוכל לדון באופייה, תפוסת התופעה ומרכיביה עלינו להציג תחילה את האתרים בארץ ישראל שלפי מאפייני המחקר שלנו שייכים להגדרת התופעה וקשורים אליה. פרק זה יסקור את אוסף האתרים השייכים לפי הגדרותינו לתופעת האחוזות בארץ ישראל.

במחקר הנדון אנו עוסקים בתופעת האחוזות במרחב הכפרי בארץ ישראל בתקופה הרומית – ביזנטית. הגדרה זו תוחמת את גבולות המחקר ומביאה אותנו לעסוק באתרים מהמאה הראשונה לפני הספירה ועד למאה השישית לספירה. יחד עם זאת, לא ניתן להתעלם מהתופעה גם לפני וגם לאחר התקופה הנדונה במחקר זה. אתרים כמו אדרת¹, קיר העורבים בחיפה² ועוד הן דוגמאות לאתרים מהתקופה ההלניסטית. אתרי התקופה ההלניסטית מייצגים את התופעה לפני התקופה בה אנו עוסקים, ולעיתים משמשים כפתיח לרציפות והמשכיות תופעת האחוזות גם בתקופה בה אנו עוסקים. אתרים מהתקופה המוסלמית הקדומה מייצגים את התופעה בתקופה שמיד לאחר פרק הזמן בו אנו דנים, ובדרך כלל מהווים המשך לתופעה בתקופה הנדונה במסגרת מחקר זה.

בעבודה זו אנו מתייחסים לתחומים הנמצאים בתחומי מדינת ישראל שהיו שייכים בעבר לפרובינקיה הרומית – פלסטינה, שלימים חולקה לשתי יחידות מנהליות שונות - פלסטינה פרימה ופלסטינה סקונדה³. אי לכך, לא נעסוק באתרי עבר הירדן המזרחי, ולעומת זאת הכללנו בקטלוג את אתרי הגולן (הדרומי והמרכזי שהיו שייכים לפרובינקיה פלסטינה). כמו כן לא הכללנו את אתרי הגליל המערבי העליון שהיו שייכים לתחום פניקיה. גם בגבול הדרומי הגבלנו את עצמנו לתחום בקעת באר שבע – גבולה הדרומי של ארץ ישראל בתקופה הרומית.

מכיוון שאנו עוסקים בתופעת האחוזות במרחב הכפרי, הוצאנו מתחום מחקר זה את הווילות העירוניות⁴. ווילות כאלה נתגלו למשל בבית שאן⁵, בלוד⁶ ובציפורי⁷ והן חורגות ממסגרת מחקר זה הן

1. יוגב, 'אדרת'

2. ייבין, קיר העורבים

3. לידון בחלוקה המינהלית של ארץ ישראל עיין: צפרייר, פרובינציות; ספראי, גבולות ושלטון, עמ' 28

4. ווילות עירוניות (Villa Urbana) שייכות למרקם החברתי והכלכלי של עיר הפוליס. גרו בהן עשירים שהשתמשו בעושרם לחיי רווחה ונוחות. ווילות אלה משמשות רק למגורים ופאר ולא קשורות למעמד הכלכלי של הפרובינקיות כמו הווילות הכפריות (Villa Rustica), ולכן אינן מעבינו של מחקר זה.

5. בעבר נתגלתה בתוך תחומי העיר ווילה שכונתה בית ליאונטיס, לפרטים עיין: צורי, בית ליאונטיס; לאחרונה פורסמה ווילה נוספת שנתגלתה בשנים האחרונות. החופר התלבט האם זו ווילה בתוך תחומי החומה הביזנטית ואז בודאי היא שייכת לוילות העירוניות. או אולי זו שכונת "בנה ביתך" בסמוך לחומה, ואז אולי יש מקום להכניס גם ווילה זו לתחומי המחקר על הווילות במרחב הכפרי. לפרטים ודיון עיין: שיאון, בית אמידים בבית שאן. גם אתרים 78 ו- 79 בקטלוג הם אתרי ווילות מפרברי העיר גבע פרשים ופורסמו על ידי ספראי עיין שם לביבליוגרפיה

6. אבישר, רצפת הפסיפס

מבחינה כלכלית והן מבחינה סוציולוגית חברתית. במספר אתרים הובאו בקטלוג ווילות שניצבו בשולי הערים, זאת מכיוון שלא ברור אם הן שייכות לתופעה העירונית או הכפרית. בכל מקרה, ציינו את האתר, ורשמנו בקטלוג את ההסתייגות מקביעה ברורה האם זו ווילה עירונית או כפרית⁸.

רקע

כפי שהצגנו בפרק המבוא דומה כי תופעת האחוזה היתה קיימת בכל רחבי הארץ. יחד עם זאת הצבענו על הבעייתיות בזיהוי ובהגדרת 'אחוזה מהי' ? השאלה המרכזית תהיה מהם הנתונים המזהים אחוזה / בית אחוזה ובבירור שאלה זו נעסוק להלן.

אחוזה היא ווילה

כבר החוקרים הראשונים שטיפלו בתופעת הווילות במערב האימפריה הבחינו כי הווילה היא מונח משפטי - כלכלי יותר מאשר ארכיטקטוני. פרסיבל⁹, ריבט¹⁰ ואחרים שחקרו את התופעה למשל בבריטניה היטיבו להגדיר כי מערכת הווילה היתה עמוד השידרה בכלכלת בריטניה. הווילה היא מקור ייצור מזון ששימש הן כמקור לאספקת צורכי מזון לעיר הפוליס הסמוכה, והן כמקור העושר לבעליה שממנה הוא התפרנס ועל בסיס רווחיה הוא חי. לפיכך עלינו להבין קודם כל את הווילה בהיבט זה. ואכן, כל החוקרים זיהו את תופעת הווילה כבאה לידי ביטוי ברמת ה"רומאיות" של האתר. רמה זו באה לידי ביטוי גם באמצעות הבחנות ארכיטקטוניות שניתן לזהותן היום באמצעות הארכיאולוגיה. יחד עם זאת חשוב להבין כי תופעת הווילה היא בראש וראשונה ענין כלכלי.

הווילה זהו אתר כפרי שתושביו מתפרנסים מחקלאות. בשונה מכפר רגיל שם נמצא איכרים עצמאיים, איכרים זעירים שמעבדים איש איש את אדמתו, עבור עצמם ומשפחותיהם, הרי בווילה המבנה החברתי הוא שונה. לוילה יש אדון שהוא בעל הבית. אדון זה בגלל עושרו לא יעבד את הקרקע בעצמו אלא ידאג שאחרים יעשו עבורו את העבודה. אנשים אלה יהיו בדרך כלל עבדים או אריסים שקיבלו את השטח באריסות. בדרך כלל העדיפו בעלי הווילות אריסים חופשיים על פני עבדים¹¹. כדי לנהל את העבודה מינה בעל הבית אפוטרופוס שדאג לעניינים השוטפים בזמן שבעל הבית נהנה מעושרו וניצל את מעמדו.

7. לחפירות בבית דיוניסוס : וייס, צפורי, עמ' 28 – 31 ; צוק, צפורי, עמ' 49 – 51 ; לאחרונה פורסמה ווילה נוספת המכונה בית אורפיאוס : וייס, בית אורפיאוס

8. כך למשל באמאוס אתר מס' 209 בקטלוג, דוויימה אתר מס' 109 בקטלוג ועוד

9. Percival, The Roman Villa

10. Rivet, The Roman Villa

11. Rivet, Town and Country, p. 122

אי לכך נראה כי המאפיין המרכזי והעיקרי של ווילה בשונה מכפר היא הבעלות על הקרקע. בכפר – האיכרים העצמאיים הם בעלי הקרקע ואילו בווילה הקרקע היא בבעלות מרכזית. שינוי זה בשיטת הבעלות על הקרקע הביא גם להתארגנות שונה בחיי היום יום. בכפר רגיל היה אוסף של מבנים שרמת בנייתם דומה, פיזורם ומיקומם במרחב אחד באופן כללי. לעומת זאת בווילה תמיד היה מבנה מרכזי בולט, לעיתים בנוי סביב חצר מרכזית. למבנה זה היו סימני פאר ועושר וזה היה המבנה שבו התגורר בעל הבית או הממונה מטעמו. רמת הפאר והעושר, וביטויי התרבות הרומית היו ביטוי לעושרו ומעמדו של האדון. מסביב היו פזורים מבנים נוספים, שנבנו ברמת בניה נמוכה יותר, ששימשו כמגורי הפועלים/אריסים.

במחקרנו זה בחרנו להשתמש במילה 'אחוזה' כדי לתאר צורת ישוב שמבחינה משפטית – חברתית – כלכלית אלה היו מאפייניה.

אחוזה – מונח כללי שמבטא קיומו של אתר במרחב הכפרי שמבוסס על חקלאות, בו הבעלות על הקרקע היא בידי גורם אחד, פרטי או ממלכתי. אי לכך עיבוד התוצרת החקלאית נעשה בדרך כלל במרוכז. באחוזה היתה הבחנה בין מגורי העובדים, מבני המשק, מבני משפחת האפוטרופוס ו/או האדון. המילה 'אחוזה' מתייחסת לאתר בכללותו ואינה מתייחסת לצורת הטיפעול של האתר או הרמה הכלכלית שלו. כמו כן אינה מתייחסת לסוג הממצא הארכיאולוגי שממנו ננסה ללמוד על טיב האחוזה ומהותה.

בבואנו היום לחקור את התופעה אנו מזהים שרידים ארכיאולוגיים שבאמצעותם אנו מנסים לקבוע איזה סוג ישוב היה במקום בעת העתיקה. את סוג הישוב לו קראנו 'אחוזה', נוכל לזהות על פי מרכיביה השונים. באחוזה היתה קיימת הבחנה ברורה בין מרכיבי האתר השונים, זאת בשונה מישוב חקלאי רגיל שבו רמת הבתים וצורתם אחידה. נתון זה יבוא לידי ביטוי בשרידים הארכיאולוגיים שיהיו באתר. באחוזה, בגלל המבנה הכלכלי – חברתי שלה, ניתן להבחין בסימנים של שותפות הן בתחום המגורים והן בתחום עיבוד התוצרת החקלאית, וכן בסממנים של רווחה ועושר. מידת הרווחה וביטוייה תלויה במידת עושרו של בעל האחוזה ושל האפוטרופוס במקום. השרידים הארכיאולוגיים יכולים ללמד אותנו על מידת העושר והפאר שהיו באתר כלשהו. כמו כן השפיעה על עושרה של האחוזה עובדת התגוררותו או אי התגוררותו של האדון באופן קבוע במרחב האחוזה.

נראה אם כן להציע כי בסוג ישוב לו קראנו 'אחוזה' יהיו מאפיינים שונים (שיידונו בהרחבה להלן) ויבואו לידי ביטוי בממצא הארכיאולוגי. בעקבות זאת, ניתן להציע כי באמצעות הממצא הארכיאולוגי נוכל לנסות ולשחזר את סוג הישוב שהיה קיים במקום בעבר, ולקבוע האם היה מדובר בכפר או באחוזה.

- המאפיינים אותם נצפה למצוא באתר שהיה אחוזה בשונה מכפר רגיל הם:
- חלוקת מכלול המבנים לאגפים שונים – אגפי שירותים, מתקנים, מגורי האדון / אפוטרופוס, מגורי הפועלים / איכרים / אריסים. לעיתים זה יהיה במבנים שונים ולפעמים אגפים שונים בתוך אותו מכלול.
 - במקום המזוהה כמקום מגורי האדון/אפוטרופוס יהיו סימנים מאפיינים להלניזציה/רומאיזציה של האתר שביניהם למשל:

- ◆ בית מרחץ בתוך מכלול המגורים.
 - ◆ פאר – הבא לביטוי ברצפת פסיפס צבעונית, שיש, בניית גזית.....
 - ◆ מבנה גדול – הדבר יבוא לידי ביטוי בשימוש בעמודים, וכדו'
 - ◆ מטבח מרכזי.
 - ◆ בריכת שחיה, או בריכה לגידול דגי נוי.
- שטח חקלאי גדול, מתקני עיבוד גדולים במיוחד, מתקני עיבוד שמצביעים על עיבוד משותף וסימנים מיוחדים לעושר חקלאי, בעיקר גתות גדולות וגתות בסמוך למבנה ולא בשטח החקלאי.

המונחים בהם נעשה שימוש הם:

בית אחוזה/ווילה – מונח זה יצביע על כך שהאתר הוא אחוזה על פי ההגדרה שהגדרנו לעיל במובן הכלכלי והחברתי. 'בית אחוזה' זוהי הווילה השייכת לעשיר הגר בעיר הפוליס ולא חי במקום. מבחינה חברתית האדון הוא חלק מאוכלוסית הפוליס, והאחוזה שימשה עבורו רק ענף כלכלי ומקור פרנסה. יחד עם זאת מכיוון שהיתה ממוקמת בטבע מחוץ לעיר הפוליס, הרי לעיתים היה בא האדון לשהות באחוזה לפרקי זמן קצרים. דבר זה הביא לכך שבמקום היו תנאי נוחות, שאפשרו לאדון לבלות את חופשתו בצורה נעימה ומוצלחת. את בית האחוזה אפיינו סימני פאר ועושר. בית אחוזה כזה הוא שעמד נגד עיניהם של הסופרים הרומיים שתיארו את חיי הכפר. הסופרים היו בני הכרך, **שכתבו עבור בני הכרך**, ולכן התייחסו לוילות/בתי אחוזה כאלה כי זה מה שהם הכירו, ומה שהיה בעיניהם חלק מהמרחב הכפרי. בתי אחוזה כאלה בדרך כלל סיפקו את צורכי עצמן, והעודף שייצרו במידה והיה כזה הלך כדי לממן את בעל האחוזה העשיר שגר כאמור בעיר הפוליס. בית אחוזה כזה יוגדר כבעל "בעלות נעדרת" שכן בעל הקרקע והאחוזה לא התגורר באופן קבוע באחוזה זו.

אחוזת אמיד מקומי – גם מונח זה ישמש להבחנה שאתר זה איננו ישוב של איכרים עצמאיים אלא 'אחוזת' במובן הטיפעולי שהגדרנו לעיל. במקרה זה מדובר על אחוזת של אמיד מקומי שלא היה חלק מאוכלוסית עיר הפוליס אלא היה חלק מאוכלוסית האזור. הוא שימש בדרך כלל כאחד ממנהיגי האזור, הכיר את התושבים וחי ביניהם. רמת הפאר והעושר של בית אחוזת אמיד מקומי היו פחותים בדרך כלל מבית האחוזת. יחד עם זאת נוכל להבחין במאפיינים של האחוזת בשונה מישוב רגיל. קיומה של אחוזת על פי מאפייניה והיעדר מימצאים שיצביעו על עושר חריג ובולט, יעידו על כך שמדובר בבית אחוזת אמיד מקומי. למרות האמור לעיל, גם באחוזת אמיד מקומי נמצא סימנים המצביעים על מבנה מרכזי, הבדלים בין מבני המגורים ועוד. כך למשל יכולים שרידי עמודים וכותרות, קיום מבנה מרכזי, רצפת פסיפס, בית מרחץ וכדו' להצביע על קיומה של אחוזת במקום.

אחוזת מקומי – מונח זה בא להגדיר אתר שעונה לקריטריונים הכלכליים חברתיים תיפעוליים של אחוזת בשונה מכפר רגיל. אדם זה הוא תושב האזור שבגלל תנאי רווחה ובטחון החליט לצאת מהכפר המכונס ולהקים לו אחוזת. לא מדובר באדם אמיד ולכן רמת הפאר והעושר שנמצא תהיה יחסית ברמה נמוכה. יחד עם זאת נמצא את אותם מאפיינים שנביא להלן כמגדירים קיומה של אחוזת. במחקר כיום מקובל לכנות סוג אתר כזה בשם **חוזה – משק חקלאי**.

בקטלוג שלפנינו נעשה נסיון להצביע על אתרי **האחוזות** שנמצאו ונחשפו בארץ ישראל. חלק מהאתרים זהו כאחוזות וכבר הצביעו חוקרים שונים על עובדת היותם אחוזות, כמו קלנדיה¹², עין יעל¹³ רמת הנדיב¹⁴ ועוד. אתרים אלה זהו על סמך הממצא הארכיאולוגי המצביע באופן ברור כי מדובר באחוזות. חלק מאתרי הקטלוג הם כאלה שאין הסכמה בין החוקרים על עובדת היותם בתי אחוזת, שכן הממצא הארכיאולוגי שנתגלה מאפשר פרשנות וניתוח שונה. ישנם חוקרים המציעים שאתרים אלה הם אחוזות/חוות ולעומתם אחרים הסבורים שאין הדבר כך. כך לדוגמה הוא המקרה של האתר בקומראן¹⁵. הירשפלד ביסס את הצעתו על מציאות המגדל והשטח החקלאי, ועל עושר המקום ופארו כדי לטעון שמדובר באתר של אחוזת. לעומתו, אחרים סבורים שמימצא המגילות מוכיח בוודאות כי מדובר באתר כיתתי, כנראה של האיסיים. נראה אם כן שלעיתים מתאפשרת פרשנות שונה לממצא הארכיאולוגי שנתגלה. זה מה שהביא אותנו בחלק מהמקרים להציע פרשנות שונה מזו שהציעו בעבר

¹² . מגן, **קאלאנדיה**; ח"א, **קלנדיה**

¹³ . אדלשטיין, **עין יעל**;

¹⁴ . הירשפלד, **רמת הנדיב**; Hirschfeld, **Ramat Hanadiv**

¹⁵ . הירשפלד הציע שמדובר באחוזת, לדיון בנושא עיין: הירשפלד, **דפוסי התישבות**. ומולו מגנס ואחרים המתנגדים בתקיפות להצעה זו. לדעות שונות עיין במבחר מאמרים: **קתדרה** 109 (תשס"ד), וכן:

Magnes, **Villa at Qumran?**; Magnes, **What was Qumran?**; Kapera, **Qumran**

לזיהוי האתרים לסוגיהם. בנוסף לכל אלה ישנם אתרים שמובאים כאן בפעם הראשונה, שלדעתנו הפרשנות מניתוח הממצא באותם אתרים מוביל להצעה שיש אולי לזהותם כאתרי אחוזות. בכדי לסייע לנו לזהות אתר כאחוזת ולנסות לזהותה כבית אחוזה או כבית אחוזת אמיד מקומי יש לחפש קריטריונים ארכיאולוגיים בהם נוכל להשתמש כדי לבסס את הצעתנו. קריטריונים אלה יאפשרו לנו, קודם כל, לזהות שאכן מדובר באחוזת, ולכן האתר הנדון נכנס לקטגוריה של נושא מחקרנו¹⁶.

קריטריונים להגדרת אחוזות

חשוב לציין שאף אחד מהקריטריונים להלן אינו מאפיין מובהק יחיד לקיומה של אחוזת. כך למשל מגדל ניתן למצוא גם במצודות, ועושר ופאר ב"עיר", ומאוזוליאום בישוב כפרי מסוגים שונים. נראה לנו להציע כי שילוב של מספר קריטריונים יחד יוביל לפרשנות כי האתר היה אחוזת. כך גם עלינו להבחין בין קריטריון ראשי שיקבע באופן כמעט ודאי שאכן מדובר באתר של אחוזת, לעומת קריטריון משני שיכול להוסיף ולחזק את הצעתנו בדבר זיהוי אתר כאחוזת.

1. גודל האתר

לעיל בפרק המבוא הצבענו על המבנה היישובי בתקופה הרומית – ביזאנטית שכלל כרך, עיר וכפר¹⁷. ה'עיר התלמודית' היתה ישוב כפרי חקלאי המאורגן במסגרת ארגון חברתי וקהילתי שבראשו עמדו שבעת טובי העיר. בעבר דנו בנושא חוקרים שונים והראו כי השטח הבנוי של "עיר" במובן התלמודי השתרע על כ – 20 דונם. ככל שהמחקר התקדם התברר כי גם אתרים קטנים יותר, 10 – 15 דונם עשויים להיכנס לקטגוריה זו¹⁸. היום מקובל להציע, כי אתרים ששטחם הוא לפחות 10 דונם, שבהם ניתן לזהות ארגון חברתי וקהילתי הכולל מבני ציבור יקראו בשם 'עיר'. גודל זה הוא ביטוי למספר האוכלוסין שגרו בישוב כזה, והוא הגודל המינימלי המאפשר הקמת מבני ציבור, חיים קהילתיים מסודרים ועוד. יש לזכור כי מבני הציבור (בעיקר בקהילה היהודית) הוקמו על ידי הקהילה, ולכן היה צורך בגודל מינימלי של קהילה מאורגנת ומסודרת כדי שתוכל לשאת על גבה מפעלים ציבוריים. ישוב

¹⁶ . ספראי כבר הציע קריטריונים מסוימים למאפייני אחוזת, אלא שהם נרשמו באופן כללי ולא פורטו. לקריטריונים עיין Safrai, **Economy**, pp. 82 - 99

¹⁷ . לעיל עמ' 3 - 5

¹⁸ . ספראי, **הקהילה**, עמ' 42 הערה 48 ; עמיצור, **תחום סוסיתא**, עמ' 75 ; עמיצור, **קצרין**

קטן, שמספר תושביו קטן, אינו יכול לשאת על גבו הקמת מפעלים קהילתיים ציבוריים, וממילא מבנים דמויי מבני ציבור יהיו מבנים פרטיים ולא של הקהילה כולה.

הגדרה זו תוביל לקביעה שכל ישוב שגודלו קטן מ – 10 דונם, אך באים בו לידי ביטוי סימנים של ארגון קהילתי, מבנים דמויי מבני ציבור וכדו' אינם יכולים להיות אתרי 'עיר' במובן של קהילה רחבה המתגוררת במקום, שכן הגדרנו שחייב להיות גודל מינימלי של קהילה שתוכל להתמודד עם מפעלים ציבוריים כמו הקמת בתי כנסת לדוגמא. באתרים כאלה, המבנים הנראים כמבני ציבור וסממני הארגון החברתי, נובעים מהעובדה שהאתר הוא בבעלות מרכזית אחת, המממנת ומפעילה את האתר. ארגון זה ומבנה מרכזי דמוי מבנה ציבור במקרה זה לא יהיו שייכים לציבור אלא הם תוצאה של פעילות האדון באחזה.

נראה אם כן להציע, שכל אתר המשתרע על שטח של דונמים בודדים ובו סימני פאר ועושר, עמודים, כותרות, פסיפסים וכדו' או לחילופין עדות למבנה דמוי מבנה ציבור עשוי להיות אתר של אחזה. מבנה הציבור לכאורה, הנמצא באתר כזה, הוא בעצם מבנה הפאר של האדון. זו הסיבה בגללה טעו לעיתים בעבר בזיהוי, ובחלק מהאתרים זיהו אתרי אחוזות ומבני פאר של אדון האחזה כבתי כנסת או כנסיות.

חשוב לציין כי קריטריון הגודל משמעותי באתרים קטנים. שאלת גודל האתרים וההתייחסות אליהם על פי סקר נדונה כבר במחקר¹⁹. שתי הבעיות העיקריות הן : 1. קשיים הנובעים מטיב המימצא ומקשים על זיהוי גודל האתר. 2. הגודל הנראה היום הוא הגודל המירבי ומהווה צירוף כל התקופות בהן האתר היה קיים.

גודל האתר הוא אחד הנתונים שקשה להפיק מסקר ארכיאולוגי שהוא כאמור כלי המחקר בו השתמשנו בעבודה זו. ניתן להגיע בקירוב רב לשטח האתר כפי שהיה בשיא גודלו. כך למשל קבע זרטל לגבי שטח הנתון של אתר שיפורסם בסקר כי "שטח האתר הוא השטח המיושב – משמע, המקום בו עמדו מבנים כאשר היה האתר בשיא גודלו, להערכת הסוקרים. במקרים בהם כפר ערבי עומד או עמד על האתר הקדום, יש נטייה לציין את גבול הכפר המסורתי משלהי המאה ה – 19 כשטח האתר הקדום"²⁰. גם בן דוד וליבנר ציינו את הבעייתיות של הערכת גודל האתר. זו הסיבה בגללה בחר ליבנר לא להגדיר גודל אתר אלא טווח של גודל²¹.

¹⁹ . לסיכום השיטות השונות כיצד לפתור את ההתייחסות לשאלת גודל האתר ונושא הסקר הארכיאולוגי עיין לעיל פרק המבוא עמ' 21 - 27

²⁰ . זרטל, **סקר הר מנשה א'**, עמ' 12

²¹ . לדיון מפורט בבעייתיות גודל האתרים בסקר הארכיאולוגי עיין לעיל פרק המבוא עמ' 24 - 27

נראה, כי אפילו בסקר שנעשה בשיטות מודרניות ונלקחים בחשבון שיקולים שונים, עדיין בעיית גודל האתר אינה ניתנת לפתרון מלא ומובטח. כך למשל באתר של חמאם, שבה ערך ליבנר גם סקר על פני השטח וגם חפירות בדיקה, ניכר פער גדול בין התוצאות של גודל האתר. וכך באתר שסומן כאתר של 54 דונם, עולה כי בתקופה הביזנטית גודל האתר היה רק 21 – 30 דונם, וגם זאת, רק על פי הערכה של הסוקר ולא מתוך יכולת אמיתית לקבוע מה גודל האתר²². אם למשל היה מחליט הסוקר כי בתקופה הביזנטית האתר היה שייך לקטגוריה ג' ולא לקטגוריה ד'²³ לפי החלוקה שהציע, הרי גודל האתר היה נרשם 11 – 20 דונם. במקרה כזה, היה האתר נכנס לקטלוג שלנו כאתר של אחוזה, שהרי יש בו סימני פאר ורומאיזציה ומצד שני הוא אתר קטן שאיננו יכול לשאת על עצמו מפעל בניה ציבורי (היינו מפרשים אותו כ'כפר פרטי'). נראה כי שיקול הדעת של החוקר משפיע לעיתים יותר מאשר הממצא הארכיאולוגי עצמו, שכן זה אינו חד משמעי.

עולה מכאן, כי אי אפשר לטעון באופן מובהק כי אתרים מעל 20 דונם **אינם יכולים** להיות אתרי אחוזות. כך למשל חורבת בירה²⁴, שבחפירה נמצא כי גודלה 30 דונם, אך היא זוהתה כאחוזת. בחפירה שנערכה הסתבר כי מדובר בבית אחוזה מטיפוס 'כפר פרטי' שבתקופה הביזנטית גדל לגודלו המקסימלי וכך הגיע ל – 30 דונם.

מכל האמור לעיל אנו מציעים כי גודל האתר יהיה קריטריון ראשי בזיהוי אתר כאחוזת. אתרים קטנים מ – 10 דונם שבהם סימני פאר ורומאיזציה, מבני ציבור לכאורה, וארגון חברתי וקהילתי יכנסו לקטלוג האתרים אותו אנו מציעים. זאת מכיוון שבגלל גודל האתר הקטן אי אפשר לפרש מבנים מפוארים שכאלה כבית כנסת או כנסיה.

מצד שני אתרים שגדולים מ – 10 דונם לא יוצאו מהקטלוג בשל גודלם, שכן יתכן וכאן אנו נתקלים בבעייתיות שהוצגה לעיל. מציאת מבנה בודד מרכזי מפואר באתרים כאלה ניתנת לפרשנות כבית כנסת או כנסיה. במידה ואפשרות זו תיפסל באמצעות קריטריונים אחרים ונוספים ניתן יהיה להציע כי מדובר בכפר פרטי, והמבנה המפואר הוא בית האדון. לכן, לגבי אתרים אלה (גדולים מ – 10 דונם) נידרש לקריטריונים נוספים שיחזקו ויאששו את הצעתנו בזיהוי אתר כאחוזת.

²² . ליבנר, **ההסטוריה הישובית של הגליל**, עמ' 146, 313.

²³ . הסוקר מדגיש כי מדובר בהחלטה שלו ולא בנתון מובהק אלא בהתרשמות

²⁴ . אתר מס' 136 בקטלוג . ספראי ודר כתבו על האתר : "ח' בירה הוקמה כאחוזת ורק מאוחר יותר כמבנה כנסיה. תופעה זו של הפיכת חלק מבית האחוזת לכנסיה, מוכרת היטב במקומות שונים ברחבי האימפריה" .

2. אופיו הארכיטקטוני של האתר

אחוזת בניגוד לכפר רגיל היתה בבעלות האדון שגר במקום, או ממונה מטעמו שהתגורר באחוזתו. דבר זה הביא לכך שבאחוזת היתה חלוקה ברורה של שטח האתר למבנים בעלי אופי שונה – לאדון, לפועליו, לבהמות, למבני המשק ועוד. לכן נראה להציע כי אם נמצא באתר שרידים ארכיאולוגיים של מבנים מסוגים שונים ורמות שונות, הרי בכך עדות שאין מדובר בכפר רגיל. אם נמצא באתר מבנה מרכזי גדול ומפואר, וסביבו מבנים ברמת בניה נמוכה הדבר יכול להצביע על קיומה של אחוזתו.

מאפיין נוסף יכול להיות הבדלים בסוגי המבנים. אתר שבו יש הבדל בולט בין המבנים השונים יצביע על כך שאולי מדובר במבנה אחד שהוא של האדון ולכן יהיה מפואר יותר. לעומתו מבנים פשוטים יותר באותו אתר יצביעו אולי על מגוריהם של העובדים. בעבר נהגו להציע כי כל מבנה מפואר כזה יהיה מבנה ציבור – בית כנסת או כנסיה. במחקר זה נראה כי לא בכל מקום ניתן לטעון לקיומו של מבנה ציבור²⁵, במיוחד אם להבדל הארכיטקטוני בין המבנים מצטרפת העובדה שמדובר באתר קטן. לכך יש להוסיף את מידת ה"רומאיזציה" של האתר. ככל שבאתר נמצא סימנים לפאר ועושר גדולים יותר, ניתן להניח שמדובר באורח חיים של מישוהו המקורב לחיים הרומאיים, בדרך כלל אדם עשיר. אם האתר קטן מכדי להיות 'עיר', ובכל זאת יש בו סימנים של רומאיזציה ניתן להניח שהדבר מצביע על קיומה של אחוזתו.

אי לכך נראה כי מבנים כאלה, שזוהו בעבר כמבני ציבור ואינם יכולים להיות כאלה, ניתן להציע כי היו מבני אחוזות, ואלה הם בעצם המבנים המרכזיים של אדון האחוזת. אתרים מסוג כזה הוספנו לקטלוג כאתרים סבירים, מכיוון שנראה כי אין להתייחס אליהם יותר כאל מבני ציבור של הקהילה – בתי כנסת או כנסיות.

לסיכום : אתר קטן מ – 10 דונם, שבו עדויות ארכיטקטוניות למציאותו של מבנה מפואר דמוי מבנה ציבור, או חלוקה למבנים בעלי אופי שונה כאשר אחד הוא מרכזי וברמת בניה ופאר יותר מהאחרים יעידו שאתר זה היה כנראה אחוזתו. באתרים גדולים מ – 10 דונם קריטריון זה יכול להצטרף לשיקולים נוספים כדי לעורר את השאלה וההצעה כי מדובר באתר של אחוזתו.

כמו כן אתרים שבהם נמצא מבנה דמוי מבנה ציבור, שמסיבות שונות לא יכול להיות בית כנסת או כנסיה, בין אם זה מצד התיארוך או מצד גודל הקהילה שהיה קטן מידי, נציע לזהותו כמבנה אחוזתו.

²⁵ . כך למשל מחקרו של ליבנר (ליבנר, ההסטוריה היישובית של הגליל) שטען כי לא היו בתי כנסת מונומנטליים בתקופה הרומית, ולכן מבנה מונומנטלי מהתקופה הרומית לא ניתן לזהותו כבית כנסת. בודאי שלא ניתן לזהותו ככנסיה בתקופה הרומית וממילא יתכן ועלינו לנסות ולהציע זיהוי אחר.

קריטריון זה מצטרף לקריטריון הגודל כמאפיין ראשי לזיהוי אתר כאחווה.

3. בעלות מרכזית - חלוקת הקרקע והכשרתה

כפי שהצגנו לעיל, באחווה - שייכת הקרקע לבעלות מרכזית אחת. מציאותה של בעלות כזו יוצרת מצב שמערכת הארגון החקלאי כלכלי של ישוב כזה תהיה בעלת מאפיינים של ארגון מרכזי מסודר. הדבר יבוא לידי ביטוי בפעולות של הכשרת קרקע מרכזית, טרסות ותעלות השקיה בין השטחים החקלאיים השונים השייכים לאותה אחווה, סכרים מערכות הובלת מים וכדו'. לעיתים נוכל לזהות מערכת סימון וחלוקת קרקעות מרכזית, עובדה שתצביע גם היא על בעלות מרכזית ומשותפת. אי לכך אנו מציעים שבאתרים בהם נמצא מאפיינים של התארגנות כזו בה ניתן לזהות מערכת ממורכזת ומסודרת סביב יחידת קרקע אחת מוגדרת יצביע הדבר על בעלות אחת משותפת. יחידת קרקע גדולה, בבעלות אחת משותפת ניתן להניח שהיא אחווה של אדם אמיד, שהוא בעל הקרקע. דוגמא כזו מצאנו באחווה בחדיד²⁶ ונדון בה להלן בנספח.

4. גתות בתחום השטח הבנוי

מתקנים לעיבוד תוצרת חקלאית נמצאו בכל מקום בו היה ישוב כפרי חקלאי, שכן בימי קדם לא מכרו את התוצרת החקלאית אלא את המוצר המעובד המוגמר. כך נמצא סחר בשמן ויין ולא בזיתים וענבים. בדרך כלל נמצאו מתקני התעשייה החקלאיים בסמיכות לשטח החקלאי כדי לצמצם בעלויות ההובלה של התוצרת החקלאית אל מקום העיבוד. הדבר בולט בענין הגיתות, שכן הובלת הענבים תפגום בהם, ומכיוון שממילא הענבים נועדו להפקת יין, אין צורך להובילם. אי לכך אנו מוצאים כמעט תמיד את הגיתות מחוץ לתחומי הישוב בשטח החקלאי. עדות לכך ניתן אולי לראות בגדעון החובט חיטים בגת שהיתה בשטח החקלאי מחוץ לתחומי הישוב²⁷. הסיבה לכך היא כדי "להניס מפני מדין" מה שמצביע על כך שמדובר במקום שהיה מחוץ ליישוב במקום נסתר ומרוחק. כך גם במקורות התלמודיים. המשנה מציינת את "המביא פירות מן הגורן לעיר, וכדי יין מן הגת לעיר"²⁸. מכאן משמע כי הגת נמצאת מחוץ לעיר. כך גם במקור המדבר על מכירה והעברת בעלות.

²⁶ . אתר מס' 141 בקטלוג

²⁷ . שופטים ו: 11 – "וגדעון בנו חובט חיטים בגת להניס מפני מדין"

²⁸ . מעשר שני, פרק ד', משנה א' ובדין במקום בתלמוד הירושלמי

כאשר המשנה מתייחסת לבית הבד היא מביאה את זה בהקשר של "המוכר את העיר"²⁹, ואילו הגת מובאת בהקשר של "המוכר את השדה"³⁰. מכל מקום עובדה היא שרוב הגיתות שנמצאו היו במרחב השדות בשטח החקלאי ולא בתחומי הישוב.

אולם, אם נמצא גת או מערכת גיתות בתוך תחומי הישוב הדבר מעורר תמיהה. שכן, משמעות הדבר שהובילו את הענבים אל תוך הישוב. מסתבר להציע כי במקרה כזה יתכן וזוהי עדות לכך שהשטחים החקלאיים מסביב לישוב היו בבעלות מרכזית אחת, ולכן רצו לעבד את התוצרת ביחד. דבר זה הביא לכך שהוקמה גת מרכזית **בתוך תחומי הישוב**, ואל גת זו הובילו את הענבים מכל השטחים החקלאיים שהיו באותה בעלות אליה היה שייך הישוב. זו בדיוק ההגדרה של אחוזה, מרכז בנוי (ישוב) במרכז שטח חקלאי שנמצא בבעלות-על, אחת משותפת. אי לכך מסתבר להציע כי אתר שבו נמצא את הגיתות בתוך תחומי הישוב יזוהה כאחוזה.

יש לציין כי גם במנזר נמצא תופעה דומה, ואכן כפי שנצביע להלן מנזר הוא בעצם אחוזה מבחינת התיפעול והמאפיינים שלה, אלא שבמנזר יש מאפיינים ייחודיים שיצביעו על כך שמדובר במנזר. בעלות העל במנזר היא לא של אדון אחד אלא של הכנסייה או קבוצת הנזירים במקום. זו הסיבה מדוע לעיתים ניתקל בבעיה לזהות במדויק את סוג הישוב שהיה במקום. כך נמצא שאתר שחוקר אחד יזוהה כאחוזה או חווה יזוהה על ידי אחר כמנזר. לדעתנו, באיפיון היישובי אין הבדל בין שני סוגי ישוב אלה.

לכך יש להוסיף גת או בית גת שנתגלו בצמוד ובסמוך למבנה המרכזי בישוב. בדרך כלל הגת היתה מחוץ לתחומי הישוב בשטח החקלאי. אי לכך מציאת גת בתוך תחומי הישוב ובצמוד למבנה המרכזי מצביעה כי הזיקה של הדורכים בגת היא למבנה המרכזי. מבנה מרכזי כזה היה בדרך כלל של האישיות המרכזית בישוב, סביר להציע אדון או אפוטרופוס. אי לכך, אתר בו נמצא גת בסמוך או בתוך המבנה המרכזי אנו מציעים להגדירו כאחוזה.

מקרה נוסף הוא באתר בו נמצא בשטח החקלאי מערכת גיתות ולא גת אחת³¹. זו מערכת מרכזית שלה סגנון בניה אחיד ושימוש ותיפעול אחידים המצביעים גם הם על בעלות מרכזית של השטח החקלאי. מכיוון שמדובר בגיתות רבות (מערכת גיתות) סביר להניח כי מדובר בשטח רחב היקף. כבר ספראי הציע כי שטח חקלאי גדול, בבעלות מרכזית אחת משותפת, מצביע על קיומה של אחוזה³².

²⁹. בבא בתרא, פרק ח', משנה ז'

³⁰. בבא בתרא, פרק ח', משניות ח' וט'

³¹. כמו למשל באחוזת תל שימרון, אתר מס' 29 בקטלוג

³². Safrai, **Economy**, p. 92

עדות נוספת שעשויה להצביע על קיומה של אחוזה הוא גודל הגת. ספראי כבר הצביע על כך שבארץ ישראל לא רווחו גיתות ציבוריות השייכות לכלל - לקהילה. כל המקורות מצביעים שבמקרה כזה, של גת גדולה, מדובר בגת פרטית של אדם עשיר שבה משתמשים גם אנשים אחרים. גודל הגת מצביע על עודף תוצרת שנועד למכירה ורווח ולא לייצור לתצרוכת עצמית. לכן, ניתן להציע כי גם דבר זה מצטרף כקריטריון נוסף לזיהוי אחוזה. מציאת גת גדולה או מפוארת תעיד על אדם עשיר, שהוא בעל הגת, המייצר בגת לצורכי רווח.

עולה אם כן שהמתקנים לעיבוד התוצרת החקלאית יכולים גם הם לשמש כמאפיין לקיומה של אחוזה. מתקנים בתוך תחומי הישוב ובזיקה למבנה המרכזי, או מתקנים המצביעים על ניהול ותפעול משותף ורחב היקף יכולים לדעתנו לשמש גם הם כמאפיין לזיהוייה של אחוזה.

5. מגדל

כבר הירשפלד ואחרים הצביעו על כך שבאחוזות רבות היה מגדל, הדבר בולט באחוזות בכל רחבי האימפריה הרומית. הירשפלד הציע כי קומראן למשל היתה אחוזה³³ והסתמך גם על טיעון זה וכך גם לגבי אתרים אחרים. על עובדה זו הצביע גם רת'בון שעסק במצרים במאה השלישית³⁴. הוא מצא שבחלק גדול מהפפירוסים, האחוזות בדרך כלל נקראו 'פרונטיס' או 'פרונטידס', שמשמען 'יחידות'. זאת, מכיוון שהאחוזות היו בנויות מיחידות רבות של קרקע שהרכיבו אחוזה אחת. אותן אחוזות בלמעלה מחמישים פפירוסים נקראות סאת'רו (Sathro). פירוש המילה סאת'רו במצרית = מגדל, ולא סתם מגדל אלא במובן של מגדל שמירה. מכאן ניתן אולי ללמוד כי האחוזות במצרים היו בעלות מגדל ולכן מסתבר להציע כי מילה זו שימשה כמילה נרדפת לשם הכולל - אחוזות. אם אכן כך הוא הדבר הרי שניתן ללמוד כי חלק אינטגרלי ממבנה האחוזה היה גם מגדל שמירה, ומשום כך הימצאות מגדל יכולה להצביע על קיומה של אחוזה ולא ישוב רגיל³⁵.

קיומו של המגדל הוא גם ביטוי למערכת התארגנות משותפת. זאת, מכיוון שלכפר רגיל לא היתה חומה ולכן בדרך כלל לא היה מגדל. באחוזה, שמכונסת על שטח קטן ונמצאת בבעלות מרכזית אחת, קל ליצור אמצעי הגנה כדוגמת קיר חיצוני ומגדל שישמש כמגדל שמירה. המגדל שימש לאיחסון בעיתות שלום ולשמירה בעיתות מצוקה. מכיוון שאחוזה היא ישוב קטן בדרך כלל בשטח כפרי מבודד

³³. הירשפלד, קומראן בתקופת בית שני, עמ' 18 - 21.

³⁴. Rathbone, Economic Rationalism, p. 29 - 30.

³⁵. "שילובם של מגדלים במצודות, בבתי אחוזה וארמונות, איפיון את הבנייה בעולם היווני - רומי, והוא נפוץ באדריכלות הפרטית של יהודה בפרק הזמן הנדון" - הירשפלד, קומראן בתקופת בית שני, עמ' 19, ועיין שם הערה 70.

ונפרד הרי הוא זקוק להגנה יותר מאשר כפר רגיל. להלן נצביע על העובדה כי זו הצעתנו לסימון המקרא במפת מידבא, והמגדל הוא אחד המאפיינים שיצביעו על קיומה של אחוזה במפת מידבא. מן הסתם היו מגדלים גם בישובים שאינם אחוזות, אבל באחוזות הם רווחו יותר. לכן, נוכחותו של מגדל מעלה את האפשרות שהמבנה היה אחוזה. מכל מקום במבנים רבים שזיהויים כאחוזות ודאי או קרוב לודאי נמצאו מגדלים³⁶, עובדה שמחזקת את ההצעה בדבר זיהויו של המגדל כאחד ממאפייני האחוזות. אנו נשתמש במאפיין זה כמסייע ומאשש בזיהוי אתרים כאחוזות.

6. בריכות מים

ישוב חקלאי זקוק לכמויות גדולות של מים. בדרך כלל המערכות היו ניזונות מבורות מים חצובים. הבורות היו מתמלאים ממי הגשמים ובהם היו משתמשים. בנוסף לבורות השתמשו גם בבריכות. ההבדל המרכזי והעיקרי בין הבור לבריכה הוא השימוש. הבור על פי רוב הוא פרטי ומיועד לשימוש הפרטי של בעל הבור. הבריכה, בניגוד לכך נועדה מלכתחילה לשימוש של אנשים רבים, שנאלצו ליצור מערכת של חלוקת המים ביניהם. בור עדיף על בריכה שכן האידיוי מהבריכה בהיותה פתוחה הוא גדול. כבר ספראי שהבחין בקיומם של הבריכות הרבות ברחבי הארץ העלה את השאלה בדבר הסיבה לכמותם הגדולה. מסקנתו היתה כי "תפרוסת זו של בריכות היא כה בולטת עד שעולה על הדעת לומר, שכל בריכה מעידה על בית אחוזה שהיה במקום"³⁷. הבריכות שימשו לשימושים חקלאיים וכן לשימושי הנאה ותרבות הגוף כמו בריכות שחיה. יחד עם זאת כבר ספראי במקום טען כי "לא כל הבריכות שייכות לאחוזות".

גם בספרות חז"ל נקשרת הבריכה לאחוזות ולאחרים של רכוש פרטי ולא ציבורי³⁸. כך גם לגבי בריכות שחיה הנרמזים בספרות התלמודית³⁹.

נראה להציע בעקבות ספראי כי מציאותם של בריכות מים באתרים ארכיאולוגיים יכולה לדעתנו לשמש כקריטריון נוסף המעיד על קיומה של אחוזה. בריכות מים מצביעות על חלוקה מסודרת ומשותפת של המים. בישוב רגיל לכל אחד יש בור משל עצמו, אין צורך בחלוקה כללית. רק בישוב שבו התושבים שותפים ומתחלקים בכל הדברים יש צורך גם במקור מים שיחולק לכלל הציבור. ניתן להניח שבאחוזות שכל הרכוש מחולק ומאורגן בידי פקידי האחוזות גם המים לשימושים השונים יחולקו בצורה

³⁶ . כך למשל בח' מורק (אתר מס' 201), ח' צלית (אתר מס' 189) ועוד.

³⁷ . ספראי, הקהילה, עמ' 223.

³⁸ . תוספתא בבא בתרא פ"ג, ה"ד – בענין של בית מרחץ. או בבלי מועד קטן ד' א' – בענין בריכה בשדה.

³⁹ . בבלי שבת מ' ע"א; בבלי גיטין ס"ח ע"א.

מאורגנת ומשותפת. ניתן אם כן לומר שמציאותה של בריכת מים, ובמיוחד אם יש מספר בריכות מים יכולה להעיד כי הישוב הנדון עונה למאפייני אחוזה יותר מאשר למאפייני ישוב רגיל. מלבד בריכות מים שנועדו לצרכים חקלאיים ישנם אתרים בהם נמצא בריכות נוי ואולי בריכות לדגים או אפילו בריכות שחיה. מימצא כזה יאפשר לנו להניח שמדובר באתר שהוא למעשה אחוזה, שכן מדובר בסממן של פאר ועושר שאינו מצוי בכפר רגיל. בריכות מים כאלה נמצאו באתרים שזוהו בוודאות כאתרי אחוזות⁴⁰ ולכן ניתן להניח כי זהו מאפיין בו ניתן להשתמש כדי לנסות ולקבוע האם אתר כלשהו היה אחוזה. בריכות לא היו רק באחוזות, ולכן לא נוכל להשתמש רק במאפיין זה אלא כמסייע בנוסף לעובדות אחרות שיעידו כי באתר כלשהו היתה אחוזה ולא כפר רגיל.

7. מאוזוליאום

בתקופה הרומית – ביזנטית אנו מוצאים מספר שיטות קבורה בארץ ישראל. ברוב המקרים הקברים הם פשוטים וערוכים לפי תבנית ומנהגי האוכלוסיה של הנפטר. הדבר נכון במיוחד במרחב הכפרי שם אנו מוצאים אחדות רבה באופי הקבורה וברמת העיטורים והפאר המלווים את מקום הקבורה. בגלל רמת החיים במרחב הכפרי לא נצפה למצוא מבני קבורה מפוארים. יחד עם זאת, לעיתים נמצא מבני קבורה או מערות קבורה, סרקופגים וכדו' מפוארים, האופייניים לאנשים אמידים בני התקופה. מבני קבורה מפוארים יכולים להימצא בישובים שהיו כפרים כמו חורבת שמע שבגליל, אך מצד שני יכולים להיות באתרי אחוזות כמו מזור.

אי לכך באתר קטן, שבו נמצא סימני עושר ופאר של מבני קבורה מיוחדים, גם הוא יכנס לדעתנו, להגדרה של אתר שהיה כנראה אחוזה. מבנה הקבר המפואר היה שייך כנראה למשפחת האדון⁴¹, שחיתה באחוזה. זה המצב למשל בחורבת רקית בכרמל, בה זוהתה מערת הקברים המפוארת כקברו של בעל האחוזה, והיא שנתנה אפילו את השם לספרו של החופר "רקית – אחוזתו של מריאנוס בכרמל"⁴².

8. בית מרחץ

אחד מסממני הפאר בתקופה הרומית היה בית מרחץ. בתי מרחץ נחפרו ונמצאו בכל רחבי האימפריה הרומית. בדרך כלל נמצא בתי מרחץ בעיר הפוליס. הדבר עולה מתוך המקורות הספרותיים,

⁴⁰ . כך למשל בעין יעל (אתר מס' 181) וברמת רחל (אתר מס' 180), בביתו מלגזיס (אתר מס' 138) ובחדיד (אתר מס' 141) ⁴¹ . לדוגמא כמו בחורבת רקית שהימצא שצויין בעבר כעדות לפאר האתר היתה מערת הקבורה של מריאנוס. בחפירות שנערכו על ידי המחלקה ללימודי ארץ ישראל באוניברסיטת בר אילן בראשות פרופ' דר נתגלתה אחוזה שניצבה במקום. ⁴² . דר, רקית.

כך למשל אנו מוצאים את רבן גמליאל שהלך לרחוץ בבית המרחץ של אפרודיטי בעכו. במקביל, נמצאו בחפירות ארכיאולוגיות שרידים של בתי מרחץ רבים כמו למשל בבית שאן, קיסריה וציפורי. לא רק בערי הפוליס נתגלו בתי מרחץ אלא גם באתרים כפריים רבים⁴³. ידוע לנו שבית המרחץ היה אחד המאפיינים בהם השתמש התלמוד הבבלי להגדרת 'עיר', ולכן בישובים כפריים המוגדרים כ'ערים תלמודיות' סביר להניח שנמצא עדויות לבתי מרחץ⁴⁴. לעיתים אנו מוצאים אתרים קטנים שאינם יכולים להיכלל בהגדרה של 'עיר' ובכל זאת אנו מוצאים שם שרידי בתי מרחץ. במקרה כזה נראה להציע כי מדובר באחזה, שבה, האדון העשיר שחי באחזה רצה להראות לידידיו ולסביבתו את עושרו, ולפנק ולהתפנק במנעמי העושר שלו. דבר זה הביא לכך שבאחוזות רבות, בעיקר בעשירות ובמפוארות שבהן נבנו בתי מרחץ.

בתי מרחץ היו גם בכפרים גדולים ולכן בית מרחץ בישוב קטן, שאינו נכנס לקטגוריה של 'עיר', או במבנה בודד יכול לשמש כעדות לקיומה של אחזה.

9. מערכת דרכים

במרחב הכפרי היתה מערכת דרכים כפריות שהוקמה לצרכים של האוכלוסיה המקומית. מערכת דרכים זו היא תוצאה של מערכת הצרכים האזוריים במרחב הכפרי. דרך כפרית בניגוד לכביש לא הוקמה כתוצאה מהחלטה של גורם שלטוני כזה או אחר, אלא התפתחות של צורך טבעי. על רקע זה מעניינת האמירה המופיעה בתלמוד הירושלמי: "ר' שמואל בשם ר' יונתן הרוצה לבנות עיר תחילה נותנין לו ארבע דרכים לארבע רוחות העולם"⁴⁵. אמירה זו מעוררת תמיהות שונות. כיצד יתכן שאדם רוצה לבנות עיר, הרי עיר היא מערכת מאורגנת של קהילה שלמה. ומה פירוש 'נותנין לו ארבע דרכים' – מי נותן לו ומדוע?

עולה הרושם כי גם כאן כמו במקרים אחרים אין מדובר בעיר של קהילה שלמה אלא ב'עיר של יחיד' שהיא האחזה. באחזה כזו חלק מתכנון הבניה של המקום, וחלק מאחריות בעל האחזה אל מול השלטון היא הקמת מערכת דרכים לארבע רוחות העולם. כלומר, אחזה זו צריכה להיות מחוברת לכל רוחות העולם, ואחריות השלטון והאינטרס שלו היא שלאחזה זו יהיה קשר עם כל המערכות האחרות שכן היא חלק מהמערכת הכלכלית של איזור חקלאי מסוים. זו הסיבה שעל פי הירושלמי 'נותנין לו ארבע דרכים'. המקבילה בבבלי מעניינת לא פחות. "אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן הלוקח עיר

⁴³ . לפירוט וסיכום בנושא בתי המרחץ בארץ ישראל בתקופה הנדונה עיין: הדר, בתי המרחץ

⁴⁴ . בבלי, סנהדרין, י"ז, ע"ב

⁴⁵ . בבא בתרא, פ"ה ט"ו, א'

בארץ ישראל כופין אותו ליקח לה דרך מארבע רוחותיה משום ישוב ארץ ישראל " ⁴⁶. על פי הבבלי אמירת ר' שמואל בר נחמני מתייחסת לאדם שרוצה לקנות עיר. קניית עיר היא ביטוי להעברת בעלות על נכסי דלא נידי. העברת בעלות אפשרית רק באחווה ולא בכפר של איכרים עצמאיים. עולה אם כן הרושם שאמירה זו מתייחסת לאחווה. והנה קובע הבבלי שהקונה אחווה, חייב לדאוג למערכת הדרכים. ישנה הבנה שמערכת הדרכים היא חלק בלתי נפרד מקיומה של האחווה. יחד עם זאת, בתפיסת הבבלי שהנכסים הם פרטיים ואישיים, לא ברור לו מדוע השלטון צריך להעניק את הדרכים ('נותנין לו') אלא לשיטתו, הקונה צריך לדאוג לדרכים, ואפילו בכפייה - במידה ואינו מעוניין לעשות זאת. ההסבר שניתן לכפייה זו הוא 'משום ישוב ארץ ישראל'. זהו מושג בו משתמש התלמוד כדי לציין פעולות שנעשות למען פיתוח וטיפוח הארץ.

מכל האמור לעיל עולה הרושם כי קיומה של אחווה תלוי וקשור לקיומה של רשת דרכים לארבע רוחות העולם, שתחבר אתר זה אל שכניו מסביב. רשת דרכים זו היא ביטוי לרמת הפיתוח האזורי והיא חשובה לנושא הכלכלי של האיזור כולו והארץ כולה ולא רק ברמת האתר הבודד. אי לכך, אם נמצא אתרים קטנים, שלא יכנסו להגדרת 'עיר', אבל נמצא שם מערכת דרכים מפותחת, דרך סלולה, או ביטוי כלשהו לרמת פיתוח אזורי הקשורה לרשת הדרכים – נציע כי אתר זה היה אחווה בתקופה הנדונה.

10. כתובות הקדשה

אחת הדרכים להנציח או להודות היא באמצעות כתובות הקדשה. כתובות כאלה בדרך כלל מציינות שם של אדם שתרם או עשה משהו שאותו יש להזכיר ולהנציח. לעיתים המדובר בתודה לאדם שתרם כסף או חפצים, לעיתים ההקדשה היא לכבוד האל או נציגו. בדרך כלל היה מקובל להניח כי כתובות הקדשה נמצאו במבני ציבור והן קשורות לתרומות שהוקדשו להקמת המקום. זו גם הסיבה מדוע בכל מקום בו נמצאו כתובות כאלה התייחסו אל המכלול בו הם נתגלו כאל מבני ציבור. ככל שנתגלו יותר כתובות הסתבר כי הן נמצאות גם בבתים פרטיים של אנשים עשירים. כתובות כאלה נתרמו למשל על ידי אריסים או פועלים שרצו כנראה לכבד ולהוקיר את בעל הבית שלהם. כך נתגלו ונחקרו כתובות כאלה למשל בחורן ובסוריה⁴⁷. כך למשל מביא מקאדם⁴⁸ תיאור של שובך יונים

⁴⁶. בבלי, **בבא קמא** דף פ' ע"ב

⁴⁷. למשל: 91 - 96, MacAdam, **Roman Arabia**, pp. 91 - 96 ועיין שם ברשימת הביבליוגרפיה עמ' 386 לפרסומים של דונגד בנושא הכתובות מהחורן וסוריה. המשלחת של אוניברסיטת פרינסטון בראשות באטלר גילתה ופירסמה כתובות רבות כאלה. כך למשל עיין: 300 - 304, Butler, **Archaeological Expedition**, pp. 300 - 304 ובמיוחד בפרק 3 עמ' 272-275 בכתובות שפורסמו על ידי Littman

⁴⁸. MacAdam, **Roman Arabia**, p. 171 ; **PAES** 758

(מגדל קולומבריום)⁴⁹ במבנה אחוזה שעליו כתובת הקדשה המעידה כי הוקדש על ידי שלושה אנשים מאמטרה (Amatre)⁵⁰ לכבודו של ה"אויקונומוס"⁵¹. כך גם כתובת המצביעה כי "באניוס ואשתו בנו טריקליניום"⁵², במבנה דמוי מבנה ציבורי שמסתבר כי הוא בית פרטי.

לאור זאת, מסתבר כי אין להניח, כי בכל מקום בו יש כתובות הקדשה כאלה מדובר במבנה ציבורי. גם באתרים שונים ברחבי הארץ עולה הרושם כי כתובות הקדשה נמצאות גם במקומות שאינם מבני ציבור. זהו המצב בבית שאן במקום הנקרא "בית ליאוניס". במקום נתגלה מבנה ולו חדרים רבים שאחד מהם שימש כחדר תפילה. ברצפה זו נתגלתה גם כתובת הקדשה הדומה לכתובות הקדשה של בתי כנסת – "יזכר לטוב ולברכה האדון ליאוניס עושה הכלובים אשר למען ישועתו ולמען אחיו יונתן עשה את הפסיפס על חשבוננו הפרטי". צורי זיהה את המקום כבית פרטי⁵³, גם היטנמייסטר וריג פירשו את המבנה כפרטי⁵⁴. רוט – גרסון הביאה את דבריהם ולאחר מכן הוסיפה: "בפסיפסים של בתי הכנסת לא נמצאו עד כה ציורים כאלה (נופים נילוטטיים – ח.ע). נראה שמסיבה זו בחר צורי לראות במבנה זה בית פרטי. אולם אין בכך כדי לשלול את האפשרות, שבכל זאת מדובר כאן בבית כנסת"⁵⁵.

לכך יש להוסיף כי המבנה הוא בציר מזרח – מערב ויש שיקולים רבים להציעו כבית פרטי ולא כבית כנסת. אילן בהתייחסו למבנה כתב: "אין ספק שזה היה מבנה ציבורי, שהרי הכתובת הארוכה היא הקדשה וברכה לתורם ליאוניס, מן הסוג שמקומו בדרך כלל במבנה ציבורי, כגון בית כנסת. יש שכינו את המקום 'חדר תפילה'. הדברים אפשריים. אולם היות שאין במבנה סימנים נוספים שיעידו על מהותו, ועקב העובדה שיש לידו בית כנסת קטן, אפשר שזה היה מבנה ספח לבית כנסת, חלק מהמכלול הציבורי, מקום חשוב שקשה לעמוד על מהותו. אחת ההצעות היתה שזוהי אכסניה"⁵⁶. באנציקלופדיה לחפירות ארכיאולוגיות המתארת את מימצאי בית ליאוניס כתב פרסטר בהתייחסו לכתובות שנתגלו בבית ליאוניס: "... והשניה מזכירה את יוסי הפונדקאי, דבר המחזק את ההנחה שחדר תפילה זה שימש כחלק מהאכסניה"⁵⁷. בהמשך בהתייחסו לפסיפס של 'אדון ליאוניס' והנופים הנילוטיים כתב: "אלה הם נושאים שאינם ידועים באיקונוגרפיה של בתי הכנסת הקדומים בארץ ישראל, ואולי גם הם מרמזים על שימושו של האולם כחלק מאכסניה".

49. מגדלי קולומבריום גם הם יכולים לשמש כעדות נוספת לקיום מנגנון מרכזי באתר. כך למשל בחורבת עלק ובתל חף.

50. מקאדם הציע כי מדובר בשם של השבט שממנו היו האנשים שעבדו באחוזה.

51. האויקונומוס הוא בעל תפקיד באחוזה. עיין לעיל פרק המבוא עמ' 5 ושם הערה 3

52. MacAdam, Roman Arabia, p. 220 ; Butler, Archaeological Expedition, pp. 141 - 142

53. צורי, בית ליאוניס, עמ' 229 – 247

54. Huttenmeister, Antiken Synagogen, pp. 62 - 64

55. רוט – גרסון, הכתובות היווניות, עמ' 37

56. אילן, בתי כנסת, עמ' 179

57. שטרן, אחא"ב, כרך 1, עמ' 220 - 221

נראה כי בית ליאונטיס שימש כבית פרטי – בית גדול שבו חדרים רבים המקיפים חצר מרכזית. באחד החדרים היה חדר תפילה שבו נמצאו כתובות הקדשה המתאימות לבית כנסת. באותו מכלול היה חדר נוסף שבו כתובות הקדשה פרטיות שאינן קשורות כלל לבית כנסת. יתכן ובמקום היתה אכסניה, יתכן וחדר זה שימש כטריקליניום של הבית הפרטי של ליאונטיס. בכל מקרה נראה כי הכתובות בבית ליאונטיס מעידות כי נמצאו כתובות הקדשה גם בבתי פרטיים. עדות המצטרפת לעדויות מהחורן ולהצעתנו כי גם במקומות נוספים יש לזהות כתובות הקדשה שנתגלו ככתובות פרטיות. גם השימוש במילה 'קיריוס' מצטרף לדעתנו לזיהוי המקום כבית פרטי, ולהלן נדון בהצעה כי 'קיריוס' פירושו אדון האחזה = בעל הבית של המכלול הפרטי הגדול והעשיר.

תמונה דומה עולה מהמימצא בקציון ובתל יצחקי⁵⁸ שבהם הצענו משיקולים שונים כי מדובר באתרי אחוזות, וכך בחולדה⁵⁹ שם מקובל היום להציע כי מדובר במתקן חקלאי ולא בבית כנסת. זו התמונה העולה מאתרים שזוהו בעבר כבתי כנסת על סמך הכתובות. גם באתר של עין הידיד⁶⁰ נתגלתה כתובת שיוחסה לבית כנסת. יחד עם זאת, גודל האתר לא מאפשר לקבל את ההנחה כי מדובר בבית כנסת. אי לכך נראה כי במקום עמדה אחוזה. לעיל בפרק המבוא הבאנו את דברי ריפנברג ומאיר המצביעים כי לא בכל מקום בו נמצא עיטור של מנורת שבעת הקנים עמד בית כנסת. הם הצביעו על כך כי במקרים רבים מדובר בבתי פרטיים של יהודים. נראה כי גם בנושא הכתובות עלינו לעבור איזשהו מהפך, ולחדול מההנחה כי בכל מקום בו היו כתובות הקדשה מדובר בבית כנסת או כנסיה.

גם בענין התיארוך עלינו לשים לב בקפידה. באתר של ג'מריין בחורן פרסם ליטמן כתובות פרטיות מהתקופה **הרומית** (!), שמאוחר יותר הוספו להם צלבים. ליטמן קבע כי מדובר בוילה רומית, שבתקופה הביזנטית הוסיפו לכתובת צלבים⁶¹. במקרה זה ברור שמדובר באתר של אחוזה ובכל זאת אנו מוצאים בו כתובות הקדשה ובהם צלבים. זאת, למרות שלא מדובר באתר של כנסיה.

מסתבר להציע אם כן, כי אין להניח באופן מיידי כי בכל מקום בו נתגלתה כתובת יש להתייחס לאתר כאל כנסיה או מנזר, ויתכן כי באתרים רבים מדובר באתרי אחוזות. מכיוון שגרו בהן נוצרים נמצא כתובות בעלי אופי נוצרי מבחינת העיטורים או הכיתוב והמלל המופיע בכתובות.

המסקנה המתבקשת היא כי עלינו לבדוק בזהירות אתרים כפריים, במיוחד אתרים קטנים ומבודדים ולבדוק האם כתובות הקדשה שנתגלו בהם מצביעות בהכרח על קיומו של מבנה ציבור בתי כנסת או

⁵⁸ . אתרים מס' 24 ו- 51 בקטלוג בהתאמה

⁵⁹ . אתר מס' 144 בקטלוג

⁶⁰ . אתר מס' 56 בקטלוג

⁶¹ . Littmann, Greek and Latin Inscriptions, pp. 272 - 275

כנסיות/מנזרים. נראה כי בחלק מהמקרים לפחות ניתן להציע קיומה של אחוזה ובכך לפתור חלק מבעיות הזיהוי והסבר הממצא באתר.

11. חדרי תפילה

בתקופה הביזנטית התמסד נושא התפילה הן ביהדות והן בנצרות, מה שהביא להקמתם של מבנים ואתרים מיוחדים לתפילה. בדרך כלל מבני התפילה נבנו עבור הקהילה לעיתים על ידי הקהילה ולעיתים על ידי גורמי חוץ. בדרך כלל נמצא מבנים כאלה כקשורים לקהילה או לשוב.

במקביל, מסתבר כי היו אנשים או גורמים פרטיים שרצו להקים לעצמם חדר תפילה. חדר התפילה בשונה מבית התפילה מיועד לקבוצת אנשים קטנה או לאנשים פרטיים. בדרך כלל אנו מוצאים תופעה כזו במנזרים, שם נזירים הרוצים להתבודד ולהתייחד עם האל בפרטיות מוחלטת או בקבוצה קטנה, יבואו אל חדר התפילה – הקפלה. עובדה זו הביאה לכך שבכל מקום בו נמצא חדר בודד ללא זיקה לכנסייה, שנתגלה בו אפסיס, או עיטורי צלבים או כתובות נוצריות, הניחו החוקרים שמדובר בקפלה. לעיתים גם אם מאפיינים מסוימים לא התאימו להגדרה המבוקשת, הניחו החוקרים שמדובר באתר יוצא דופן, אך עדין המשיכו לדבוק בגירסתם הקובעת כי במקום היתה קפלה.

בחלק מהמקומות נתגלו קפלות באתרים קטנים, שאין כל זיקה בינן לבין כנסיות מצד אחד, או לקיומו של ישוב מצד שני. נראה להציע כי במקום שבו לא היתה קהילה או ישוב מסודר לא הוקמה כנסייה = בית תפילה אלא חדר תפילה. כך למשל בחדיד או בבית השיטה.

במקביל ניתן להניח שתופעה דומה ואפילו בעוצמה יותר גדולה התרחשה בעולם היהודי. בית כנסת הוא מפעל ציבורי של הקהילה. לשם הקמתו לעיתים אפילו "כפו בני העיר זה את זה"⁶². אולם יכולה להיווצר מציאות בה חיו יהודים יחד, לא בקהילה מסודרת ומאורגנת, אלא למשל כאריסים אצל אדון האחוזה. במקרה כזה ירצו להתפלל אך לא יוכלו או לא ירצו להקים להם בית תפילה. לחילופין, יכולה להיות מציאות בה יש אדם עשיר שרוצה לבנות לו מקום התייחדות פרטי עם אלוהיו בביתו העשיר והמפואר. כך למשל מסתבר להציע ביחס לאחוזתו של מריאנוס שנחפרה ברקית שבכרמל⁶³ שם נתגלה חדר תפילה בתוך אחוזה, כך גם על פי הצעתנו בתל קרניים⁶⁴.

לאור זאת נראה להציע כי באחוזות ובעיקר במפוארות שבהן נמצא חדרי תפילה. חדרים אלה הוקמו על ידי האדון לשימושו הפרטי, או במקרה של יהודים אולי ל"מנין פרטי" של האריסים/פועלים עם בעל

⁶² . תוספתא, בבא מציעא , פרק י"א , הלכה כ"ג

⁶³ . אתר מס' 86 בקטלוג

⁶⁴ . אתר מס' 60 בקטלוג

הבית. בכל מקרה עולה הרושם כי אין הכרח לקשור קיומם של קפלות (=חדרי תפילה) יהודיים או נוצריים עם קיומם של ישובים גדולים .

מכאן גם נובע שאתרים שונים שהוצע על ידי החוקרים לזהותם כמנזרים/כנסיות בגלל מציאות הקפלות, או כאתרי בתי כנסת אינם בהכרח כאלה. יתכן להציע שחלק מחדרי התפילה הם בעצם חדרי תפילה פרטיים באתרי אחוזות. לאור זאת נציע, כי אתר קטן בו נתגלתה קפלה, שאין סביבה ישוב גדול, ואין סביבה כנסיה (שתצביע על קיום ארגון קהילתי של ישוב כזה) תשמש כראיה לכך שבמקום ניצבה אחוזה. מכיוון שלא היתה בה קהילה עצמאית היא לא הקימה "בית תפילה" אלא "מקום תפילה" - משהו שאורגן על ידי האדון במכלול המבנים שנועד לשימושו ומגוריו.

12. בעייתיות בזיהוי האתר

באתרים רבים נתגלו פריטים ארכיטקטוניים שהביאו את החוקרים להציע כי במקום מסוים עמד בית כנסת או כנסיה. יחד עם זאת, פעמים רבות הממצא חורג מהמאפיינים המקובלים לזיהוי המבנה או האתר בהתאם להגדרות. נתונים כמו : כיוון הכניסה למבנה, היעדר אפסיס, מציאת מתקנים לעיבוד תוצרת חקלאית בתוך תחומי המבנה הדתי ואפילו פרשנות לכתובות שונות שנתגלו באתרים. כך גם מקרים בהם הממצא הארכיאולוגי אינו עולה בקנה אחד עם זיהוי המבנה, כמו מבנה שזוהה ככנסיה שבו נתגלה מימצא מהתקופה הרומית בלבד. לדעתנו, בכל מקום בו אין מובהקות לקיומו של מבנה ציבור דתי בגלל בעייתיות שעולה מניתוח הנתונים, ובמקביל זיהוי האתר כאחוזה יפתור בעיות אלה, ניתן להשתמש בעובדה זו כשלעצמה בתור מאפיין לקיומה של אחוזה. כך לשל המקרה בחולדה, בכפר קרניים ועוד, החוקרים עצמם סייגו את הצעת הזיהוי שלהם.

נראה להציע, כי לא ניתן להתייחס לכל אתר כאל יוצא דופן שלא מתאים לממצא ולהגדרות. לכן, במקרים שבהם זיהוי האתר כאחוזה יפתור בעיות אלה, יש להעדיף זאת, על פני השארת האתר כחריג ויוצא דופן. יש להעדיף מציאת פתרון כולל, על פני נסיון להסביר באופן בודד כל אתר חריג בפני עצמו.

לסיכום ניתן לומר שישנם מספר מאפיינים שלדעתנו מצביעים על קיומה של אחוזה. אנו מציעים כי באתרים בהם נמצא אותם נוכל להצביע על קיומה של אחוזה באותו אתר.

1. מבנה בודד עשוי להיות ווילה, אחוזה מקומית או חווה, מה שיקבע את הפרשנות היא רמת המבנה (פסיפס צבעוני, בית מרחץ, מגדל, בריכה וכו'). מכיוון שמדובר במבנה בודד פרשנותו כבית כנסת או כנסיה היא בלתי אפשרית.
2. האתר קטן מ – 10 דונם, או אפילו קטן עוד יותר. הדבר יצביע על כך שלא יכול להיות שמדובר בכפר רגיל, ולכן נציע כי במקום היתה אחוזה.
3. מבנה מפואר ומרכזי באתר גדול עשוי להיות מבנה ציבור, אך לעיתים יתכן וזהו מבנה בית האדון בכפר פרטי.

לקריטריונים ראשיים אלה יש לצרף את מכלול הקריטריונים אותם הצענו כמסייעים בידינו לזהות רומאיזציה של אתר (מגדל, בריכה, בית מרחץ, כתובות הקדשה וכדו'), ומתוך כך לנסות ולפרש אותו כאחוזה.

מכיוון שאנו משתמשים במאפיינים שונים ובמקורות מידע שונים (חפירה, סקר, תיעוד אחר) בחרנו לציין בקטלוג את האתרים בצורה הבאה:

1. אתר ודאי – אתר (כולל מבנה בודד) שנחפר ומכלול הממצאים מהחפירה מצביע על קיומו כאחוזה.
2. אתר סביר – אתר שבו נמצא בידינו מימצא סקר טוב, ומתוך העדויות וצירוף קריטריונים שונים ניתן לעמוד על זיהויו כאחוזה. כאן גם נרשום אתר שהוצעה לו בעבר פרשנות אחרת ונראה לנו כי בעקבות הסקרים והניתוח שלנו יש לזהותו כאחוזה. במקרה בו נראה לנו כי הצעתנו עדיפה רשמנו את האתר כסביר.
3. אתר מסופק – אתר שבו יש סבירות כלשהי אך נמוכה לזיהוי המקום כאחוזה. כאן גם הוספנו אתרים שהוצעה להם פרשנות אחרת בעבר, ולהצעתנו אין עדיפות על אותה הצעה.

כל אחד מהמאפיינים בפני עצמו אינו מצביע על 'מובהקות' של אחוזה, וניתן למצוא אותו גם בסוגי מבנים אחרים כמו מצודות ומנזרים לדוגמא. יחד עם זאת, ריכוז של מספר מאפיינים באתר אחד, יוביל אותנו למסקנה, שלמרות אי המובהקות של כל אחד מהמאפיינים בנפרד, מציאותם יחד באותו אתר משמשת עדות נסיבתית שתביא אותנו לזהות את האתר כאחוזה.

בקטלוג נביא את המימצאים ואת הידוע לנו על האתר. נציג את המאפיינים השונים המצביעים על עובדת היות האתר אחוזה או שניתן לפרשו ככזו, ונציע האם מדובר בבית אחוזה או בית אחוזת מקומי. באותם אתרים בהם זו הפעם הראשונה שהם מוצעים כאתרי אחוזות, נערוך דיון ונסביר מדוע אנו סבורים שיש להגדיר אתרים אלה כאחוזות, ומתוך כך האם הם שייכים לתופעת בתי האחוזת/ווילה רומית או בתי אחוזת אמיד מקומי.

שיטת הרישום בקטלוג

בכדי שנוכל לדון בהרחבה בתופעה, מרכיביה ואופיה מיפינו את אתרי האחוזות ברחבי הארץ והענקנו להם סימנים מזהים.

חילקנו את הקטלוג לאזורי הארץ השונים ולכן שתי האותיות הראשונות יהיו תמיד האזור הגיאוגרפי. בכל איזור חילקנו את הקטלוג למספר קבוצות בהתייחסות לשלבי המחקר השונים שעברה התופעה.

1. אתרים שזוהו כבר בעבר כשייכים לתופעה ונרשמו כאחוזות או וילות על ידי חוקרים שונים, סומנו על ידינו באותיות **אח**.

2. אתרים שזוהו בעבר כמבני ציבור – בתי כנסת או כנסיות, ולדעתנו לאור נתוני המחקר יש לצרפם לרשימת אתרי האחוזות. הפרדנו בין האתרים שזוהו כבתי כנסת (שסומנו באותיות **בכ**) ולא להם שזוהו בעבר ככנסיות או מנזרים (שסומנו באותיות **כנ/מנ**) בכדי להקל על הקורא. יחד עם זאת, מבחינת הבנת התופעה שתי קבוצות אלה שייכות לאותה קבוצת התייחסות – אתרים שזוהו בעבר כמבני ציבור דתיים – קהילתיים ולדעתנו יש לשייכם לתופעת האחוזות.

3. אתרים שהוצעו לראשונה על ידינו במחקר זה כשייכים לתופעה הנדונה וסומנו באותיות **מח**.

בקטלוג שלנו מיספרנו את האתרים לפי החלוקה אותה הצענו, תוך שאנו הולכים מצפון לדרום וממזרח למערב. בכל אזור גיאוגרפי מיספרנו קודם את האתרים שזוהו כבר בעבר כאחוזות, לאחר מכן את האתרים שזוהו בעבר כבתי כנסת, בעקבותיהם את אלה שזוהו כמנזרים או ככנסיות, ובסוף הרשימה את אלה שהוספנו במסגרת מחקר זה. זו הסיבה בגללה עיון במפה יתן לעיתים תחושה של אי סדר של המספרים מכיוון שבמפה הם לא ייראו תמיד כעוקבים.

לא הוספנו לקטלוג אתרים שזוהו רק על ידי **חלק** מהחוקרים כאחוזות ואין הסכמה כללית במחקר להגדרת האתר כאחוזת, כדוגמת קומראן שהירשפלד זיהה אותה כאחוזת בניגוד לדיעה הכללית הרווחת

בין החוקרים⁶⁵. קטלוג האתרים יאפשר לנו לדון בתופעה בכללותה, ולהתייחס לתפוסת הגיאוגרפית באיזורי הארץ השונים, לתיארוך וכרונולוגיה ולנקודות נוספות שיידונו להלן.

אזורי הארץ בקטלוג

גו = גולן
גע = גליל עליון
גת = גליל תחתון
כר = כרמל (כולל הר הכרמל, מישור חוף הכרמל ורמת מנשה)
שר = שרון
שו = שומרון
שש = שפלת שומרון (עמק לוד ושפלתו)
מח = מישור החוף
בנ = בנימין
הי = הרי יהודה
שי = שפלת יהודה
נג = נגב
מחד = מישור החוף הדרומי

חלוקת האתרים

אח = אתרים שנסקרו או נחפרו וזוהו כבר בעבר כאתרי אחוזות
בכ = אתרים שזוהו בטעות בעבר כבתי כנסת ולהצעתנו במחקר זה יש לזהותם כאחוזות
כנ/מנ = אתרים שזוהו בטעות בעבר ככנסיות או מנזרים ולהצעתנו במחקר יש לזהותם כאחוזות
מח = אתרים שלא שוייכו עד היום לתופעה זו, וצורפו לקטלוג במסגרת מחקר זה

קריטריונים

בכל אתר הוספנו את המספר המתאים למאפיין שבגללו החלטנו להצביע על אתר זה כאחוזת. אתרים שבהם מספר המאפיינים היה קטן נרשמו כמשוערים/מסופקים. באתרים שבהם היה מספר גדול של מאפיינים, או לחילופין שהמאפיין מצביע על מובהקות הזיהוי כאחוזת, – סימנו כאתר ודאי.

רמת זיהוי

בסעיף זה נצביע על אתרים ודאיים – כאלה שזוהו כאחוזות באופן ודאי, בדרך כלל באמצעות חפירה ארכיאולוגית.

⁶⁵. עיין לעיל הערה 19

אתרים **סבירים** – ברשימה זו נציין את כל האתרים שחוקרים שונים הציעו כבר בעבר לזהות כאחוזת – כמו רשימותיו של ספראי. כמו כן רשמנו אתרים שלגביהם לדעתנו נראה להציע כי היו אתרי אחוזות, בגלל מציאות פרמטרים שונים המעידים על קיומה של אחוזת, אך אין בידינו מימצאי הפירה ארכיאולוגית שתוכיח את טענתנו. באתרים אלה נראה לנו כי הצעתנו היא הסבירה ביותר. לעיתים זוהה בעבר המבנה המרכזי כמבנה ציבור, במקרה כזה הוא יצויין אצלנו בקטלוג על פי הקוד המזהה בית כנסת או כנסיה.

אתרים **מסופקים** – אתרים שנראה להציע כי היו אחוזות אך אין באפשרותנו להוכיח את הצעתנו. לעיתים מדובר באתרים שזוהו בעבר כצורת התישבות אחרת או זוהו כמבני ציבור – בתי כנסת או כנסיות, ואנו מציעים זיהוי חליפי לזהותם כאחוזות. אין עדיפות להצעה שלנו על פני הצעות אחרות, ולכן השארנו את האתר בגדר של אתר מסופק.

גולן

אתרים שזוהו כבר בעבר כאחוזות

1. **עיון מחלדי** גו – אח - 1 מס' האתר: 21-27/63/1

נ.צ. רשת ישראל :	21600/27360	שטח האתר :	1 דונם
סוג האתר :	אחוזת מקומי	מאפיינים :	1, 2, 12
רמת הזיהוי:	סביר	תרשים:	אין
ממצא מיוחד :	מכלול חדרים מסביב לחצר מרכזית	תארוך האתר :	רומי
ביבליוגרפיה:	אפשטין וגוטמן, <u>הסקר ברמת הגולן</u> , עמ' 265 (אתר 57) ; ספראי, <u>פרקי גליל</u> , עמ' 182; הרטל, <u>סקר צפון הגולן</u> , עמ' 109 (אתר 3.64)		

תיאור ודיון: במקום נמצא מבנה מרכזי ובו חדרים מסודרים מסביב לחצר מרכזית. האתר קטן מכדי שיהיה ישוב בפני עצמו, אך למרות זאת יש בו סימנים של ארגון. גם צורת סידור החדרים וארגונם מסביב לחצר מרכזית גדולה מביא למחשבה שאתר זה שימש כנראה כאחווה. יחד עם זאת, אין במקום שרידי פאר מיוחדים, מה שמצביע על כך שבמקום לא עמדה ווילה, אלא כנראה אחוזת מקומי. כבר ספראי זיהה אתר זה כאחווה ורשם אותו ברשימת אתרי האחוזות בארץ.

2. **רוג'ום זכי** גו – אח - 2 מס' האתר: 21-24/76/1

נ.צ. רשת ישראל :	21730/24610	שטח האתר :	3 דונם
סוג האתר :	אחוזת אמיד מקומי	מאפיינים :	1, 2, 4, 12
רמת הזיהוי:	סביר	תרשים:	אין
ממצא מיוחד :	שברי עמודים, כותרות	תארוך האתר :	רומי - ביזנטי
מתקנים חקלאיים:	בית בד	ביבליוגרפיה:	אפשטין וגוטמן, <u>הסקר ברמת הגולן</u> , עמ' 286 ; ספראי, <u>פרקי גליל</u> , עמ' 182 ; עמיצור, <u>תחום סוסיתא</u> , עמ' 73 ;

Urman, Golan, (אתר 172)

תיאור ודיון: במקום שרידי מבנה גדול בעל חדרים רבים. קירות ופינות של חדרים וחצרות. למרגלות הגבעה : שברי עמודים, כותרות, ים של בית בד. עולה הרושם כי מדובר במבנה אחד שבו חדרים מסביב לחצר. מציאותם של עמודים וכותרות מצביעים על מבנה גדול שיתכן אפילו והיתה לו קומה שניה. אלה הם סימני פאר ועושר ומכיוון שהאתר קטן, הרי

שפאר כזה מצביע לפי הצעתנו על קיומה של אחוזה. גם ספראי השתמש בעדויות אלה כדי להוסיף אתר זה לרשימת האחוזות שפירסם.

אתרים שזוהו כבתי כנסת

מס' האתר: 21-27/22/1

גו – בכ - 1

3. דבורה

נ.צ. רשת ישראל :	21240/27240
סוג האתר :	ווילה – בית אחוזה / כפר פרטי
רמת הזיהוי:	סביר
ממצא מיוחד :	8 בתי בד ¹ , מאוזוליאום, כתובות הקדשה, אבנים עם עיטורי נשרים,
מתקנים חקלאיים:	בתי בד, מתקני הובלת מים
תיארוך האתר :	רומי – ביזנטי ; מאה רביעית – חמישית
ביבליוגרפיה:	אילן, <u>בתי כנסת</u> , עמ' 77; עמיצור, <u>הרמה ובית אל</u> ; עמיצור, <u>היתר הגולן</u> ; אפשטין וגוטמן, <u>הסקר ברמת הגולן</u> , עמ' 265 - 266; מעוז, <u>בתי כנסת עתיקים</u> , כרך א', עמ' 172 – 173; בן דוד, <u>ענף הזית</u> ; בן דוד, <u>בתי בד</u>

דיון: במקום נתגלה שפע של פריטים ארכיטקטוניים שאינם מחוברים למבנה כלשהו. כמו כן נמצאו במקום מספר גדול של בתי בד הרבה מעבר לנדרש לייצור עצמי. דבר זה מצביע על קיומו של מרכז ייצור שמן זית. במקום אחר כבר הצעתי כי כאן כנראה היתה האחוזה של רבי יהודה הנשיא². במחקרים אחרונים שנערכו נראה כי האתר כנראה לא היה קיים בראשית המאה השלישית ולכן, כנראה, לא יכול היה להיות האחוזה של רבי. יחד עם זאת הצביע בן דוד על תופעה של מעבר הישוב וייתכן שהוא נדד. החל מהמאה הרביעית נראה כי כאן היתה אחוזה שייצרה שמן לאזור כולו.

"בולטת העובדה המפתיעה שנמצאו בעיקר פריטים אמנותיים של משקופים ומזוזות מעוטרת ומעט פריטים בנאליים כעמודים וכותרות. תופעה זו היא בהחלט בלתי רגילה ואם אין היא מקרית, יתכן שאפשר להציע שבדבורה היו גם מבני גזית מעוטרים שלא היו אולמות עמודים. יתכן שהיו אלה ווילות מגורים מפוארות עם חזיתות מקושטות כמו בכפר נסג', נווה ואינח'ל בבשן"³.

מעוז בחר לשבץ אתר זה בין האתרים שאין אפשרות לתאר את המבנה שלהם. לגבי דבורה כתב: "לעיתים כמו בדבורה, נמצא בהם ממצא עשיר, המלמד על יותר מבית כנסת אחד"⁴.

גם כאן כמו במקומות אחרים נראה כי החוקרים היו משוכנעים כי פריטים ארכיטקטוניים וסימני פאר של מבנה, משמעותם קיומו של בית כנסת. זאת, למרות שמעוז כתב בפירושו כי נראה שכאן (בדבורה) היו אלה כנראה ווילות מגורים. גם מציאת המשקוף ועליו הכיתוב "בית מדרשו של רבי אליעזר הקפר" סייעה להצעה כי כאן ניצב בית כנסת, שכאמור לא נתגלה. עולה הרושם כי דבורה היתה ישוב כפרי חקלאי לא רגיל. מצד אחד היתה בו כמות גדולה של ווילות מגורים, מצד שני לא נתגלה בו מבנה בית הכנסת. מסתבר להציע לאור

1. בן דוד, ענף הזית; בן דוד, בתי בד¹

2. עמיצור, לעיל הערה 21

3. מעוז, בתי כנסת עתיקים, כרך א', עמ' 172 – 173. וכן:³

ריבוי בתי הבד והפריטים הארכיטקטוניים שכאן שכנה אחוזה גדולה שהיתה מרכז ייצור שמן זית של האזור כולו. עושר הפריטים הארכיטקטוניים מעיד ככל הנראה על קיומו של בית אחוזה - ויולה באתר זה. האתר היה יוצא דופן בכל האזור, והדבר בא כנראה לידי ביטוי גם במציאתו של המשקוף המפורסם של בית המדרש של רבי אליעזר הקפר.

גם מתקני הובלת המים שנתגלו מצביעים כנראה על בעלות משותפת וטיפול אחיד בנושא הובלת המים. גם עובדה זו מסייעת להצעה כי כאן בדבורה ניצבה אחוזה, שתופעלה בבעלות משותפת או בארגון משותף. לנתונים אלה מצטרפת גם מציאתם של כתובות הקדשה רבות. בדבורה נתגלו שבע כתובות חלקן בעברית וחלקן בארמית. בן דוד שריכז וסיכם את הכתובות התייחס לנדירותה של התופעה וכתב: " כמות כזו של כתובות שאינן כתובות קבורה, בישוב מסדר גודל כזה הינה תופעה הראויה לציון. אין בכל הגליל אתר שאינו עיר גדולה (ציפורי או טבריה) בו נמצא מספר כתובות בסדר גודל הדומה לדבורה"⁵. בדיון בפרק המבוא (עמ' 42 – 43) הראינו כי בתקופה הנדונה היתה קיימת תופעה של כתובות הקדשה פרטיות שלא שייכות למבני ציבור. דווקא ריבוי הכתובות ואי מציאת מבני ציבור הולמים בהם ניתן להציע כי הכתובות היו מונחות, מצביע אולי כי הכתובות לא היו במבני ציבור אלא דווקא במבנים פרטיים. לעיל הראינו כי כתובות הקדשה פרטיות היו קיימות בוולות בהם רצו להקדיש דברים לכבודו של בעל הבית. אתרים כאלה נמצאו בחורן, ודווקא ההתאמה והדמיון שגילה מעוז בין מבני דבורה לאתרי החורן מצביע אולי על קשר כזה. נראה אם כן כי החריגות של דבורה באה לידי ביטוי בתחומים שונים – ריבוי מתקנים לעיבוד תוצרת חקלאית, ריבוי כתובות, פריטים ארכיטקטוניים ועוד. נראה אם כן כי זיהוי דבורה כאחוזה יציע את הסיבה לחריגות זו. אי לכך נראה לנו כי הצעתנו המשוערת לזהות את דבורה כאחוזה עדיפה על פני הצעות אחרות, שאינן נותנות פתרון לשאלת החריגות בממצאים שנתגלו באתר של דבורה. יחד עם זאת גודל האתר אינו מאפשר להניח קיומה של אחוזה במובן הרגיל. לכן, יתכן כי מדובר באתר של כפר פרטי. כפר בו גרו אנשים עשירים ונוהל במשותף על ידי גורם אחד. כפרים כאלה היו קיימים ונדונו על ידינו בפרק המבוא. ספראי זיהה כפרים כאלה בחורבת בירה ובחורבת נג'אר לדוגמא. נראה לנו כי הסבירות היא שאתר זה לא היה כפר רגיל אלא היה אחוזה – כנראה כפר פרטי.

4. אתר גשר בנות יעקב גו – בכ - 2 מס' האתר: 20-26/98/1

נ.צ. רשת ישראל :	20940/26930	:	
סוג האתר :	אחוזת מקומי		שטח האתר : 10 דונם
ממצא מיוחד :	מבנה קטן ביותר, כוון מזרח - מערב		
רמת הזיהוי:	סביר		מאפיינים : 1, 2, 9, 12,
מתקנים חקלאיים:	בית בד		
תיארוך האתר :	רומי - ביזנטי		תרשים: איור 1
ביבליוגרפיה:	אילן, בתי כנסת , עמ' 70; מעוז, הישוב היהודי , עמ' 37; בן דוד, גולן תחתון , עמ' 41, 180; סטפנסקי, סקר מפת ראש פינה , עמ' 13;		

Urman, Ancient Synagogues, pp. 434 - 435

. מעוז, **שם**, עמ' 165
⁵. בן דוד, לעיל הערה 4

תיאור ודיון: במקום נתגלו שרידי חורבה שבסמוך לה עבר הכביש הראשי הרומי מדמשק דרך קוניטרה וגשר בנות יעקב למערב הירדן ולמצרים. בחורבה נתגלתה אבן מיל שהייתה שייכת לדרך זו. במקום נתגלה חלק מבית בד המעיד על ייצור שמן זית. באתר נתגלו שרידי מבנה בנוי גזית ובתוכו שרידיהם של כותרת דורית, שלוש חוליות עמוד וכן נמצא שבר רעף. במקום נתגלתה מזוזת אבן יפה. מדרום למבנה נתגלתה כותרת נוספת ועמוד צר מגולף יחד עם בסיסו שלאורכו חריץ צר. אילן הציע שאולי מדובר בחריץ שבו חיברו לוח סורג של בימה. החרסים שנתגלו במקום הם מהמאה הראשונה ועד השישית לספירה.

נראה כי במקום עמד מבנה מפואר בעל מאפיינים ציבוריים. על כך מעידים שרידי העמודים והרעף שנתגלו במקום. יחד עם זאת האתר קטן. כפי שהצבענו כבר לעיל בית כנסת לא יכול לקום בישוב קטן. לקיומו של בית כנסת נזקק ישוב שמספר אוכלוסיו כ- 800 נפש ושטחו כ- 10 – 15 דונם לפחות. אי לכך קשה להניח שמדובר בבית כנסת למרות שהדבר אולי אפשרי במקרה זה. לכך יש להוסיף את העובדה כי האתר והמבנה מכילים חרסים מהמאה הראשונה ועד השישית. עובדה זו מצביעה על משך קיומו של המבנה. קשה להניח שאנו מדברים על בית כנסת מהמאה הראשונה לספירה באתר כה קטן. עולה אם כן הרושם שהסימנים מצביעים על כך שהמבנה לא שימש כבית כנסת. אדרבא, כיוונו הוא מזרח – מערב, ויתכן אולי שבכך עדות נוספת לכך שהמבנה לא שימש כבית כנסת.

המבנה עצמו מעורר שאלות רבות. כבר אילן עצמו חש שיתכן ואין המדובר בבית כנסת וכך כתב: "כך למשל שרידי מבנה הציבור נמצאים במדרון שבצפון החורבה ולא בחלקה העליון. זו אחת התמיהות הקשורות בהבנת מהותו של המבנה. . זהו מבנה בנוי אבני גזית, שכיוונו הכללי מזרח - מערב. אורכו המשוער של הבניין הוא 14 מ', אך הוא צר מאוד 6.5 מ', אלה הם מידות החוץ (מעוז רשם כמידות פנים של הבניין X 5.4 מ' 12.2). **אם זה בית-כנסת** (הדגשה שלי – ח.ע.), הוא אולי הצר שבבתי-הכנסת בגולן ובארץ בכלל"⁶. גם מעוז חש בבעייתיות זיהוי האתר כבית כנסת ואכן הציע בעקבות כך כי המדובר במבנה מאוזוליאה ולא במבנה של בית כנסת⁷.

תמיהות אלה מצביעות על כך שכנראה לא מדובר בבית כנסת אלא במשהו שונה. אילן שחש שהממצא שנתגלה איננו מספיק כדי לאשש עובדת קיומו של בית כנסת גם הוסיף ורשם: "קביעת מהותו המדויקת של הבניין הציבורי הזה צריכה להסתייע בממצא נוסף. עם זאת, ביודענו את גיוונן של התכניות האדריכליות של בתי-הכנסת ואת העובדה שהישוב נמצא בגבולות התחום היהודי הרצוף של הגולן, ניתן **לשער** (הדגשה שלי – ח.ע.) שלפנינו בית-כנסת ביישוב יהודי, ששמו עדיין לא ידוע"⁸.

יש לשים לב שאין כל הכרעה בכך שלפנינו בית כנסת, אך אילן מסכם שמדובר בבית כנסת ביישוב יהודי, וזאת על פי עדויות נסיבתיות עד מאד. גם אורמן שהתייחס לנושא כתב כי חולית הסקר בראשותו שביקרה במקום ב- 1970 לא מצאה כל עדות מקום להגדיר את המבנה כבית כנסת, ורשמה אותו כמבנה מונומנטלי. אורמן מסיים בהתייחסו להצעתם של אילן ומעוז לזהות את האתר כבית כנסת: "עד ששרידי המבנה המונומנטלי יעברו חפירה ארכיאולוגית מסודרת ההצעה שלהם נשארת בגדר השערה בלבד" – (התרגום שלי – ח.ע.)⁹. גם בן דוד בזהירות ראויה כתב: " באתר נמצאו עדויות לקיומו של מבנה ציבורי מעוטר אם כי זיהויו כמבנה ציבור יהודי אינו מוכח"¹⁰.

. אילן, **בתי כנסת**, עמ' 70
. מעוז, **היישוב היהודי**, עמ' 737
. אילן, שם, שם⁸

⁹. Urman, **Ancient Synagogues**, p. 434

¹⁰. בן דוד, **גולן תחתון**, עמ' 180

לאור כל האמור לעיל נראה להציע שאין כל ראייה שמדובר בבית כנסת דווקא. נמצא מבנה מעוטר דמוי מבנה ציבורי בישוב קטן שכנראה אינו בית כנסת. אי לכך נראה לנו כי הצעתנו בדבר קיומה של אחוזה במקום עדיפה על פני הצעות אחרות המזהות כאן כפר חקלאי שבו מבנה בית כנסת. לכך יש להוסיף את קירבתה של הדרך ומציאת אבן המיל בתוך האתר. ייתכן שהישוב התפרנס בדרך כלשהי משירותים שהגיש לעוברי הדרך. כך אנו מוצאים גם במקומות רבים אחרים ברחבי האימפריה הרומית. גם בישראל אנו מוצאים אחוזות רבות בנויות לאורכן של הדרכים, כפי שנצביע להלן באחוזות הנמצאות בשפלה שלמרגלות איזור ההר. גם בח' נטור הסמוכה, הצענו כי הסמיכות לדרך, היא עדות אפשרית לקיומה של אחוזה במקום ולא של כפר רגיל. יחד עם זאת עולה בבירור כי אין המדובר במבנה מאד מפואר ולא באתר גדול. אי לכך אנו מציעים שבמקום שכנה אחוזת מקומי.

מס' האתר: 21-26/59/1

גו – בכ - 3

5. ע'דריה - דנקלה

נ.צ. רשת ישראל :	21540/26930
סוג האתר :	אחוזת אמיד מקומי
רמת הזיהוי:	סביר
מימצא מיוחד :	מבנה גזית, שפע של פריטים ארכיטקטוניים
תיארוך האתר :	רומית תיכונה ומאוחרת
ביבליוגרפיה:	אפשטיין וגוטמן, <u>הסקר ברמת הגולן</u> , עמ' 267; ח"א, ע'דריה; אילן, <u>בתי כנסת</u> , עמ' 106; מעוז, <u>בתי כנסת עתיקים</u> , עמ' 177 – 179; בן דוד, <u>גולן תחתון</u> , עמ' 43, 180
הערות:	אין מבנה, יש רק עיטורים ופריטים ארכיטקטוניים. שם המקום בערבית "חאן בנדק" ¹¹

תיאור ודיון : אתר קטן מאד ובו שפע פריטים ארכיטקטוניים. כדברי מעוז: "האתר הקדום לפי הקירות המבצבצים מעל פני הקרקע, היה זעיר, שלושה או ארבעה מבנים בלבד"¹². עובדה זו הביאה את מעוז לשער כי אתר זה היה "כפר בת" של עין נשוט. במקום נתגלו עיטורי מנורות לצידם של צלבים. בסקר של מעוז נתגלה מבנה מ' 13.80 אורך אך רק 6.10 מ' רוחב. גם שומאכר וגם סקר החירום ציינו במקום מציאותם של אבני גזית רבות, משקופים מעוטרים ושרידי עיטורים.

מעוז עצמו כבר חש בבעייתיות זיהוי המבנה כבית כנסת וכתב "מימדיו החיצוניים של מבנה הגזית קטנים מכדי לשמש אולם של בית כנסת אך גדולים מדי למבנה מאוזוליאום"¹³. בן דוד גם גילה כי האתר לא היה קיים בתקופה הביזנטית ולכן קשה להניח קיומו של בית כנסת בתקופה הרומית, מה גם שגודלו של הישוב איננו מאפשר להניח קיומו של בית כנסת.

נראה אם כן שהצעת זיהוי המקום כבית אחוזה פותרת חלק מהבעיות שעלו במחקר עד כה לגבי המימצאים באתר. הצעתנו עונה על כל השאלות ומכיוון שבן דוד קבע כי כאן ניצב בית חווה בחרנו לרשום אתר זה כאתר סביר.

¹¹ . שומאכר ציין דרך רומית שעברה כאן בדיוק ליד האתר (הרטל, שומאכר - הגולן, עמ' 47). אם אכן יש קשר בין בתי חווה/אחוזה לדרכים, הרי השם בנדק אולי הוא שיבוש של המילה פונדק. ניתן להציע אם כן שבמקום היה בית אירוח גדול שהיה בית חווה/אחוזה, שבפי הערבים נקרא בשם פונדק ומכאן מקור שם האתר. גם ברמה ובדיר עזיז מציינים החוקרים קיומו של בית אורחים ובאותם מקומות הצענו כי המדובר בחווה / אחוזה.
 . מעוז, בתי כנסת עתיקים, עמ' 177¹²
 . שם, שם¹³

נ.צ. רשת ישראל :	20920/26250	
סוג האתר :	ווילה – בית אחוזה	שטח האתר: 10 דונם – פיזור הפריטים בשטח
מימצא מיוחד :	שפע פריטים ארכיטקטוניים, בריכה ממזרח לאתר	
רמת הזיהוי:	סביר	מאפיינים: 1, 2, 4, 6, 9, 12
מתקנים חקלאיים:	2 בתי בד	
תיארוך האתר :	מאה חמישית לספירה (מעוז)	
	לפי בן דוד – מאה רביעית	תרשים: אין
ביבליוגרפיה:	אילן, <u>בתי כנסת</u> , עמ' 112; וילנאי, <u>גולן וחרמון</u> , עמ' 67; מעוז, <u>בתי כנסת עתיקים</u> , עמ' 36 – 43 וכן כרך ב' לוחות 15 – 22; בן דוד, <u>גולן תחתון</u> , עמ' 83, 194	
הערות:	אין מבנה, יש רק עיטורים ופריטים ארכיטקטוניים	

תיאור ודיון: במקום שפע של פריטים ארכיטקטוניים כמו חוליות עמודים, שרידי כותרות, פסל (אולי של אריה), עמודונים וחצאי עמודים דבוקים. למרות הממצא המפואר והעשיר לא נתגלה במקום כל מבנה שניתן להצביע עליו כעל מבנה בית הכנסת.

"מקומו של בית הכנסת באתר לא נתגלה, אך פריטים רבים מצביעים על קיומו של מבנה מפואר וגדוש עיטורים המזכיר בסגנונו את בית הכנסת בא – דיכה"¹⁴. גם כאן אין כל עדות לקיום בית כנסת, האתר קטן והמבנה מאד מפואר, אולי אפילו יותר מאשר בא-דיכה.

לדיון זה יש להוסיף את עובדת קיומה של בריכה בסמוך לאתר ממזרח. כפי שהצענו כבר קודם, קיומה של בריכה הוא אחד הקריטריונים שהצענו לקיומה של אחוזה. עדות נסיבתית נוספת היא העובדה שבאתר זה לא נתגלו כל כותרות קורינתיות. הכותרות הרבות שנתגלו הן כולן יוניות או דוריות.

עולה הרושם כי מדובר באתר קטן ובו מבנה מפואר שפארו עולה אפילו על זה שהיה באתר של א – דיכה. יחד עם זאת, אין עדויות לכך שמבנה מפואר זה היה מבנה של בית כנסת. אדרבה, לאור מחקריהם של בן דוד וליבנר נראה כי קשה לזהות את המבנה המפואר באתר זה כמבנה בית כנסת. לאור זאת, נראה להציע כי אתר זה מצטרף לאתרי בקעת בית ציידה שעולה הרושם שכולם הם אתרי חוות / אחוזות, שמבני הפאר שלהם זוהו בטעות כבתי כנסת. נראה כי הצעתנו עדיפה ולכן רשמנו את האתר כאתר סביר.

נ.צ. רשת ישראל :	21785/26145	
סוג האתר :	אחוזת מקומי	שטח האתר: 15 דונם (שטח הכפר הסודי)
רמת הזיהוי:	סביר	מאפיינים: 1, 2, 12
מימצא מיוחד :	אין מבנה, יש רק עיטורים ופריטים ארכיטקטוניים	
תיארוך האתר :	מאה ששית לספירה (מעוז)	
	בן דוד – מאה רביעית	תרשים: אין

. אילן, בתי כנסת, עמ' 112¹⁴

ביבליוגרפיה: אילן, בתי כנסת, עמ' 94; מעוז, בתי כנסת עתיקים, עמ' 153 – 157; בן דוד, גולן תחתון, עמ' 89 – 90, 197

תיאור ודיון: בתיאורו כתב אילן: "לא נמצאו כל שרידים של קירות בית הכנסת באתרם ולכן מיקומו המדויק, תכניתו וכיוונו של בית הכנסת אינם ידועים"¹⁵. ובהמשך "למרות שלא נמצא מקומו ולא הוגדרה תכניתו, מאפשרים הפריטים הארכיטקטוניים שנמצאו בטייבה לעמוד על עיצובו של בית הכנסת. דומה שהיה זה מבנה מלבני, כרגיל, עם שער ראשי בדרום ופתח צידי נוסף"¹⁶. בהתחשב בכך שאין כל קירות באתרם, עולה הרושם שהסיבה היחידה לקביעת מיקום הפתחים, צורתם ועוד, היא העובדה שזה כדבריו של מעוז - "כרגיל"¹⁷ אך הוא אינו מביא כל ראיה שאכן כך הדבר. בן דוד הראה כי האתר הוא מהתקופה הרומית המאוחרת והביזנטית הקדומה, והצביע על כך כי האתר כלל לא היה קיים במאה השישית. לאור מחקריהם של בן דוד וליבנר עולה כי קשה להניח קיומו של בית כנסת בישוב כפרי קטן במאה הרביעית לספירה, שכן כל בתי הכנסת שנתגלו בגולן הם מאוחרים יותר. אי לכך נראה להציע כי כאן באתר ניצבה אחוזה, הצעתנו עדיפה אך מכיוון שלא נערכה במקום חפירה שתאשר את הצעתנו רשמנו את האתר כסביר.

מס' האתר: 20-25/88/2

גו – בכ - 6

ח' דיכה 8

נ.צ. רשת ישראל : 20880/25900
סוג האתר : ווילה - בית אחוזה
רמת הזיהוי: סביר
מימצא מיוחד : ציר הבנין מזרח - מערב, משקוף של ניקות, אתר קטן, מבנה יוצא דופן שאיננו דומה לאף מבנה אחר שהתגלה בגולן ובסביבתו.
תיארוך האתר : רומי – ביזנטי, לפי מעוז מבנה בית הכנסת מאמצע המאה החמישית (מסתמך על המבנה וצורתו). לפי בן דוד האתר הוקם במאה השלישית לספירה היה בשיא במאה הרביעית ודעך במהלך המאה חמישית והששית לספירה.

תרשים: איורים 2, 3, 4, 5, 6

ביבליוגרפיה: אילן, חורבת דכה; אילן, בתי כנסת, עמ' 84; מעוז, בתי כנסת בגולן; מעוז, בתי כנסת עתיקים, עמ' 12 – 36; בן דוד, גולן תחתון, עמ' 98, 202

Oliphant, New Discoveries, pp. 82 – 84; Kohl & Watzinger, Antiken Synagogen, pp. 112 – 124; Schumacher, The Jaulan, pp. 120 – 123

תיאור ודיון: במקום נתגלו פריטים ארכיטקטוניים רבים המעידים על עושרו של המבנה. המבנה מאד מפואר אלא שפרטיו אינם ברורים, לא תוכניתו ולא תיפקודו. דבר זה הביא להצעות שונות בין החוקרים לגבי המבנה.

אילן, שם, עמ' 1594

אילן, שם, שם¹⁶

מעוז, בתי כנסת עתיקים, עמ' 17153

בן דוד גם הראה כי הישוב הוקם במאה השלישית לספירה, שיאו במאה הרביעית ומתחילה דעיכה לקראת המאה החמישית – ששית לספירה. לאור זאת, קיים קושי רב לתארך את המבנה (שכלל לא נתגלה אלא רק הפריטים הארכיטקטוניים שהיו בו). מכאן שקשה לקבל את הנחתו של מעוז שקבע באופן ודאי כי כאן ניצב בית כנסת מהמאה החמישית לספירה, ואפילו תיאר אותו כבית הכנסת המפואר ביותר ברמת הגולן. "בסקאלה של גודש עיטורי נמצא בית הכנסת בא – דיכה אחרי כפר נחום וכורזין ולפני כל האחרים".

אם אכן המבנה הוא מהמאה השלישית – רביעית שאז היה שיא גודלו של הישוב, הרי בכך חיזוק להצעה כי לא מדובר במבנה של בית כנסת, אלא באתר מסוג שונה אולי אתר של אחוזה. גם מחקרו של ליבנר תומך בכך שבמקום לא ניצב בית כנסת, שכן לטענתו לא היו מבנים מונומנטליים של בתי כנסת מהמאה השנייה – שלישית לספירה. גם עובדה זו מקשה על זיהוי המבנה בא – דיכה כמבנה של בית כנסת.

גם מימצא החרסים ותיארוך האתר כרומי – ביזנטי תומך בהצעה זו. המבנה עבר אולי תיקונים ותוספות במאה החמישית אבל עיקרו הוא מהמאה השנייה לספירה. וכפי שכתב מעוז עצמו "אלא לפי הדגם שעיצבו הגרמנים לבתי הכנסת הגליליים בכלל בהשוואה לארכיטקטורה הרומית"¹⁸. הארכיטקטורה הרומית היא המעצבת את הצעות שיחזור המבנה בא – דיכה, ואין כל מימצא וודאי היכול לשייך את המבנה עצמו לתקופה הביזנטית המאוחרת. מה גם שבתקופה הביזנטית המאוחרת הישוב נמצא כבר בדעיכה כפי שהראה בן דוד, ולכן קשה להניח כי דווקא בתקופה זו יבנו מבנה כה מפואר.

במקום גם נתגלה משקוף של ניקות שלא אופייני לאוכלוסיה יהודית. המקבילה הקרובה ביותר למשקוף זה היא מהכפר רמה בבקעת בית הכרם, שם מדובר, כפי שנראה להלן, במבנה של אחוזה, שלימים הפכה נוצרית, ובתוכה היה בית מרחץ. גם בא – דיכה מסתבר להציע כי משקוף הניקות שייך לאחוזה, בית אירוח, בית האדון מהמאה השנייה – שלישית לספירה.

הצעתנו נראית עדיפה כי היא עונה על מספר קשיים משמעותיים, ולכן ציינו אתר זה כסביר.

מס' האתר: 21-25/17/1

גו – בכ - 7

9. אל – חשה

נ.צ. רשת ישראל :	21140/25750		
סוג האתר :	אחוזת אמיד מקומי	שטח האתר :	10 דונם (שטח הכפר הסורי)
רמת הזיהוי:	סביר	מאפיינים :	1, 2, 12
מימצא מיוחד :	ציר מבנה , מבנה קטן , ישוב קטן , שטח פנים המבנה כ- 60 מ"ר (מעוז)		
פרטי מימצא מיוחד:	אבני גזית , עמודים , פריטים ארכיטקטוניים, מימצא חרסים ביזנטי בלבד (ואחריו רק ממלוכי), מחקרו של בן דוד שינה נתון זה		
מתקנים חקלאיים:	בית בד צמוד למבנה הגזית		
תיארוך האתר :	מאה ששית לספירה (מעוז)		
	בן דוד –מאה רביעית חמישית	תרשים:	איור 7
ביבליוגרפיה:	אילן, <u>בתי כנסת</u> , עמ' 67 ; אורמן, <u>בתי כנסת</u> , עמ' 19 ; <u>ח"א</u> , 'אל חשה' ; מעוז, <u>בתי כנסת עתיקים</u> , עמ' 162 – 164 ; בן דוד, <u>גולן תחתון</u> , עמ' 108 , 206		
תיאור ודיון:	האתר קטן ובו נמצאו סימנים למבנה מפואר שכנראה היה יהודי. בעובדה זו הבחינו כל החוקרים שהתייחסו לאתר. אילן למשל כתב: "נראה שזה היה בית כנסת קטן שהתאים לישוב קטן" ¹⁹ . מעוז		

. מעוז, שם¹⁸
אילן, בתי כנסת, עמ' 1967

הוסיף: "מבנה הגזית באל חשה הוא הקטן במבנים שהגדרנו כבתי כנסת בגולן. מבני גזית אחרים, קטנים יותר, שנמצאו בתחום ההתיישבות היהודית, כמו בע'דרה, או ליד גשר בנות יעקב, הגדרנו כמבני מאוזוליאה או שנותרו ללא הגדרה"²⁰. אילן זיהה אתרים אלה כבתי כנסת, אך מעוז בהבחנה דקה יותר, שם לב שלא ניתן להגדיר מבנים אלה כבתי כנסת. גם לנו נראה כי האפשרות שכאן ניצב בית כנסת גבולית ביותר

מעוז זיהה אותו כמבנה מהמאה השישית לספירה ולכן הציע לזהותו כבית כנסת. במחקרו של בן דוד הוא מצא כי הישוב הוקם בתקופה הרומית הקדומה ועיקר קיומו היה בתקופה הרומית המאוחרת והביזנטית הקדומה. במאה השישית הישוב דעך והגיע כמעט לסיומו. קשה להניח שדווקא בתקופה בה הישוב דעך בנו תושביו בית כנסת בנוי גזית. מימצא זה עומד בסתירה להנחה כי מבנה בית הכנסת הוא מהמאה השישית, ומקשה על זיהוי המקום כבית כנסת.

עולה הרושם כי אין כל עדות מובהקת לכך שהמדובר בבית כנסת, אך החוקרים קבעו כי "ראוי לזהותו כבית כנסת". אנו מציעים שאין מקום לזהותו כבית כנסת, וגם כאן מדובר, באתר של אדם אמיד, שבנה לו בית חווה / אחוזה, ליד המים הזורמים של נחל משושים. הצעתנו נראית עדיפה ולכן הצענו לסמנו כאתר סביר.

10. ח' זיתן גו – בכ - 8 מס' האתר: 21-25/39/1

נ.צ. רשת ישראל :	21310/25950	
סוג האתר :	אחוזת אמיד מקומי	שטח האתר : 8 דונם
רמת הזיהוי:	מסופק	מאפיינים : 1, 2, 7, 12
מימצא מיוחד :	חורבה קטנה, מאוזוליאום,	
מתקנים חקלאיים:	בית בד	
תיארוך האתר :	מעוז הציע לפי המבנה – מאה ששית (התיארוך לפי הנחה שהמדובר בבית כנסת – אם ההנחה נופלת אולי מדובר במבנה רומי)	תרשים: איור 8
ביבליוגרפיה:	אילן, בתי כנסת , עמ' 86; ח'א, ח' זיתן; מעוז, בתי כנסת עתיקים , עמ' 157 – 160; בן דוד, גולן תחתון , עמ' 93, 199	

תיאור ודיון: "בדקתי את האתר ולפי תכניתו ופריטיו הארכיטקטוניים זיהיתי אותו כבית כנסת". . . חזית הבנין היא לדרום מזרח, ובה הפתח, אולי היחיד למבנה.²¹ מעוז הצביע אולי על קיומו של ארון קודש בקיר המערבי, דבר שמסייע להצעתו והסבריו בדבר כיוון התפילה מערבה בגולן. יחד עם זאת באותה התייחסות, הוא ציין את הסטת הפתח המרכזי, כראיה לכך שארון הקודש היה לצד הפתח, במקרה שלנו לכיוון מזרח. ברור לחלוטין שאין אפשרות שהתפללו בו בזמן גם לכיוון מערב וגם לכיוון מזרח. ואכן, מודה מעוז שאין לו הסבר ראוי לפתרון הבעיה. אילן אף כתב בפשטות "היות שהפתח הוא בקיר אורך, יתכן שהוא משני והפתח הראשי היה בקיר המערבי"²².

. מעוז, **הישוב היהודי**, עמ' 2037
. מעוז, **בתי כנסת עתיקים**, עמ' 2158
. אילן, **בתי כנסת**, עמ' 2286

בסיכום דבריו כתב מעוז "אתר קטן במקום נידח ובית כנסת פשוט וכמעט חסר עיטורים . . . שיערנו לו באופן תיאורטי לחלוטין (הדגשה שלי-ח.ע), תווך ושני סטווים, עם שלושה עמודים בטור המערבי וארבעה במזרחי"²³.

נראה כי גם כאן כמו במקומות אחרים קרתה אותה טעות מתודולוגית עליה הצבענו. מעוז זיהה מבנה שנראה לו, ובצדק, בנין שאיננו בית פרטי. במקום נתגלו פריטי עיטורים ושריד בניית גזית. הוא הניח שמדובר בבית כנסת. מכאן, כל שעשה היה להתאים את הממצא להנחה שמדובר בבית כנסת. כך לגבי התווך והסטווים, כך לגבי הסבר כיוון התפילה.

חשוב לציין כי בן דוד מצא על פי הניתוח הקראמי שעשה כי האתר היה מורכב משני חלקים אותם כינה זויתן א' וזויתן ב'. האחד הוקם בתקופה הרומית הקדומה וחדל להתקיים לפני התקופה הביזנטית, והשני פעל במהלך התקופה הביזנטית. מכיוון ששטח כל האתר 20 דונם הרי כל חלק בנפרד קטן משטח זה, ולכן חל עליו מאפיין מס' 1 אותו הצענו. בכך בעיתיות לגבי זיהוי בית הכנסת שכן מדובר באתר קטן. במקביל הראה בן דוד כי מבנה הגזית הציבורי שהוצע ששימש כבית כנסת נמצא בחלק שהיה קיים בתקופה הביזנטית. מכאן ניתן להציע שתי הצעות. האחת, שאכן מדובר במבנה של בית כנסת, למרות בעיית הגודל של הישוב. מצד שני, כפי שנראה להלן בניתוח התופעות הישוביות – ישובים רבים שהוקמו בתקופה הביזנטית הוקמו כאחוזות ולא ככפרים חקלאיים רגילים. לכן, ניתן אולי להציע, כי גם אתר זה שהוקם בתקופה הביזנטית הוקם כאחזה, ואז מבנה הגזית הוא מבנה האחזה שניצבה כאן באותה תקופה. נראה כי אי אפשר להצביע על עדיפות להצעה כלשהי על פני חברתה, לכן בחרנו לסמן אתר זה כאתר מסופק.

יתכן שגם כאן כמו במקומות אחרים המבנה היה בית חווה / אחזה של אדם פרטי, מקומי שחי לו בגולן. הסטת הפתח נועדה אולי כדי לקבוע את מקום מושבו של האדון (כסא מכובד) ליד הכניסה. כיוון המבנה מזרח – מערב נועדה אולי דווקא להבדיל אותו מבתי כנסת. אך כאמור אין ראייה המאששת אף אחת מההצעות. מכיוון שאין עדיפות להצעתנו על פני הצעות אחרות קודמות רשמנו אתר זה כאתר מסופק.

11. ח' צלבה גו – בכ - 9 מס' האתר: 21-25/79/1

נ.צ. רשת ישראל :	21700/25960 :	
סוג האתר :	אחוזת אמיד מקומי	שטח האתר : 10 דונם
רמת הזיהוי:	סביר	מאפיינים : 1, 2, 4, 12
מימצא מיוחד :	8 בתי בד	
מתקנים חקלאיים:	בית בד בסמוך ובתוך מבנה המזוהה כבית כנסת	
תיארוך האתר :	רומי - ביזנטי	תרשים: איור 9
ביבליוגרפיה:	אילן, בתי כנסת , עמ' 107 ; מעוז, בתי כנסת עתיקים , עמ' 160 – 162 ; בן דוד, גולן תחתון , עמ' 96, 201	

תיאור ודיון: " האתר מיוחד במספרם הבלתי רגיל של בתי הבד להפקת שמן זית²⁴ (שמונה בתי בד לעומת שנים – שלושה הרגילים). בית הכנסת נמצא בראש המדרון הצפוני – מזרחי (לא על הפסגה) וצופה אל נוף פתוח לכיוון מרכז הגולן והחרמון. . . . אולם בית הכנסת עצמו נבנה רק על החלק המזרחי של הטרסה, כך

. מעוז, שם, עמ' 160²³
 . בן דוד, **בתי בד**²⁴

שנותרה מעין מרפסת, או מרחב מוארך לכל אורך המבנה . . . קיר החזית בדרום ובו הפתח הראשי, הוא היחידי הבנוי באבני גזית".

"המבנה בצלבה הוא בית כנסת זעיר, פשוט בעיצובו, שמימדיו אינם עולים על בהרבה על בית מגורים (למרות זאת אין ספק שהוא אולם ציבורי), זיהויו כבית כנסת מסתמך על תכניתו, כיוונו והיותו בשטח המיושב בתקופה הביזנטית ביהודים. . . ראויה לציון מרפסת לכל אורך הבנין מבחוץ, לכיוון הנוף, שאליה יציאה מן האולם בשני פתחים " 25 . מתיאורו של מעוז עולה בבירור כי אין הכרח להגדיר מבנה זה כבית כנסת.

בנוסף לכך אנו מוצאים באתר בית בד בסמוך **ובתוך** המבנה שזוהה כבית כנסת. דבר זה מעורר תמיהות רבות כולל שאלות הלכתיות לא פשוטות. אי לכך נראה להציע כי לא יתכן שבמקום זה עמד בית כנסת. אוסף הנתונים שהבאנו מעלה כי גם כאן כמו במקומות אחרים אין הוכחה לקיומו של בית כנסת. אדרבא, צורת המבנה, המימצא הקראמי, קיום בית בד בצמוד למבנה הקרוי "בית כנסת", מצביעים על כך שלא יתכן שהיה בית כנסת. גם מציאותם של בתי בד כה רבים (בדומה לדבורה) מעידים על כך שבמקום לא שכן ישוב הגיל אלא דווקא מובילים למסקנה שבמקום עמד בית אחוזה. נראה לנו שהצעתנו עדיפה ולכן רשמנו את האתר כאתר סביר.

12. בית לביא (וחשרה) גו – בכ - 10 מס' האתר: 21-25/88/1

נ.צ. רשת ישראל :	21860/25880
סוג האתר :	אחוזת אמיד מקומי
רמת הזיהוי:	סביר
מימצא מיוחד :	עמודים, שרידי פדסטאל, עיטורים, פריטים ארכיטקטוניים, אריה מגולף על אבן, כתובת שעדיין לא פוענחה
תיארוך האתר :	רומי - ביזנטי
ביבליוגרפיה:	אילן, בתי כנסת , עמ' 71; מעוז, בתי כנסת עתיקים , עמ' 55 – 60; מעוז, בת , כנסת בגולן , עמ' 156; בן דוד, גולן תחתון , עמ' 102 – 103, 204

תיאור ודיון: מעוז בתיאורו המפורט מתאר את השרידים שנמצאו ברחבי הכפר ולא באתרם. אין אפשרות לדעת על מבנה בית הכנסת מאומה. מידות הבנין, כיוונו והפריטים שבו לא ברורים, וקשה לשרטט את תבנית המבנה. הבעייתיות עולה גם מתוך דברי מעוז עצמו. במקום אחד טען: ". . . זו היא אבן כבדה (תבליט האריה – ח.ע.) שכנראה לא הוזזה הרחק ממקומה המקורי". האבן נמצאה מחוץ למקום שבו אולי היה הקיר הצפוני. " בקצה הצפוני של המבנה נראה בור שוד מאורך. שם הוצאו כנראה כל שרידי הקיר ממקומם, כולל היסוד. אין לנו אלא לשער שכאן היה הקיר הצפוני ואורכו של בית הכנסת היה 13 מ' בקירוב ". על בסיס זה כתב מעוז בהמשך דבריו " ראוי עוד לציין שהתבליט הנדון כאן התגלה מצפון לבית הכנסת ויש מכאן רמז אולי לכך שעיטר את הקיר הצפוני ולא את קיר החזית. . . אנו מעדיפים לשייכו לקיר הדרומי ". מעוז, ביושר מדעי, טען ובצדק שאינו יודע להיכן לשייך את האריה, אך מכיוון שסבר שמדובר בבית כנסת, לא חיפש אפילו הסבר אחר, והעדיף לשייך את התבליט לקיר הדרומי.

. מעוז, **בתי כנסת עתיקים**, עמ' 162²⁵

כרגיל, ההסבר הפשוט שהחוקרים נתפסים אליו הוא זיהוי המקום כבית כנסת. ואם זהו בית כנסת, אזי אפשר לבנות את המודל כיצד נראה בעבר.

בן דוד במחקרו מצא כי האתר הוקם בתקופה הרומית התיכונה ועיקר קיומו בתקופה הרומית המאוחרת, שתי תקופות בהן קשה להניח קיומו של בית כנסת מפואר באתר כפרי קטן. לדעת מעוז, מתוארך בית הכנסת למאה החמישית לספירה, תקופה בה הישוב נמצא בדעיכה, וקשה להניח שדווקא בתקופה זו יבנו התושבים בית כנסת מפואר.

נראה לנו שסימני שאלה רבים מרחפים על זיהוי בית הכנסת באתר זה. לכן, נראה לנו להציע כי מדובר באתר של אחוזה, וכי במקום עמד בית אחוזת מקומי שהיה מבנה מפואר יחסית למבנים בסביבה הקרובה וכלל עמודים וכותרות. מכיוון שהצעתנו עדיפה ופותרת חלק מהשאלות שהועלו סימנו אתר זה כסביר.

13. ח' אל ערגל-בית הבק גו – בכ - 11 מס' האתר: 20-25/85/1

נ.צ. רשת ישראל : 20815/25560

סוג האתר : ווילה – בית אחוזה שטח האתר : לא ידוע

רמת הזיהוי: סביר מאפיינים : 1, 2,

12

מימצא מיוחד : שרידי פסיפס, כותרות, פריטים ארכיטקטוניים, במקום שרידי שני מבנים האחד מגיר והאחד מבזלת.

תיארוך האתר : רומי - ביזנטי תרשים: אין

ביבליוגרפיה: אילן, בתי כנסת, עמ' 83; אילן, חקרי גולן; ערב, החיפושים; ערב, חפירות בית צידה; בן דוד, גולן תחתון, עמ' 122 - 123

תיאור ודיון: אילן בסקרו את פרטי המימצאים ציין כי כבר דלמן, בראשית המאה, ראה כאן שרידי מבנה ציבור וזיהה כאן בית כנסת. מאוחר יותר מסר דה האז ב – 1933 על רצפת פסיפס רומית בעומק שני מטר ליד בנין בית הבק²⁶. במקום נתגלו כותרות, אדן קטן וכרכוב שעליו גילוף דגם צמחי. הפריטים כולם עשויים מאבן גיר. במקום חולית עמוד בחתך לב ולידה חולית עמוד נוספת. יחד עם זאת, ברור כי האתר קטן מכדי שיהיו בו שני מבני ציבור. לכך יש להוסיף את העובדה שלא ברור מה היה תפקידם של מבנים אלה. כמו כן יש במקום אבני גזית מגיר ולא מאבן הבזלת המקומית. אילן כתב: "קיימת האפשרות שהיה כאן בית כנסת, או כנסיה, ואולי זה וגם זה"²⁷. הטענה שיתכן והיו גם בית כנסת וגם כנסיה בישוב כה קטן נראית מופרכת מעיקרה. אי לכך נראה להציע כי המדובר הוא בווילה – בית חווה / אחוזה, של אנשים שגרו באיזור. במקום היו שני מבנים, אולי אחד לאדון, ואחד לאפוטרופוס או לפועלים. מכאן גם ההבחנה בין גיר לבזלת, אולי על רקע הרצון להבליט את בית האדון, כמבנה לבן ובוהק על רקע סלעי הבזלת השחורים המפוזרים מסביב. המימצא הקראמי המועט שנתגלה כולל חרסים מהתקופה הרומית הקדומה (הרודיאני). גם עובדה זו מסייעת להנחה שמדובר במבנה שלא שימש כמבנה של בית כנסת. יש לציין כי מנדל נון נוטה לזהות במקום זה את מקומה של בית צידה. לדעתנו הצעת הזיהוי כאחוזה עדיפה על פני הצעות אחרות שהוצעו, ולכן סימנו את האתר כמשוער / חליפי.

. אילן, בתי כנסת, עמ' 2683
. אילן, שם, שם²⁷

נ.צ. רשת ישראל :	21145/25586
סוג האתר :	אחוזת אמיד מקומי
רמת הזיהוי:	מסופק
מימצא מיוחד :	מבנה מרכזי כיוון מזרח – מערב
פרטי מימצא מיוחד:	מזוזת פתח ראשי , מזוזת פתח צידי , כרכוב קורינתי , משקוף , אבן קשת עם תבליט שור , תבליטי אריות (אף אחד מהפריטים לא נמצא באתרו)
תיארוך האתר :	מאה חמישית לספירה (ע"פ מעוז)
תרשים:	מאה רביעית – חמישית (בן דוד)
ביבליוגרפיה:	מעוז , <u>בתי כנסת בגולן</u> , עמ' 157 ; אילן, <u>בתי כנסת</u> , עמ' 66 ; מעוז, <u>בתי כנסת עתיקים</u> , עמ' 43 – 49 ; בן דוד , <u>גולן תחתון</u> , עמ' 124 , 212 ; Schumacher , <u>The Jaulan</u> , pp. 73 – 74 ; Oliphant , <u>New Discoveries</u> , p. 74

תיאור ודיון: "למרות מצבם העלוב של השרידים ומספרם הזעום של הפריטים הארכיטקטוניים הנמצאים היום בבית הכנסת באל אחסניה, אין ספק שעמד פה מבנה מפואר. . בחזית המבנה היה שער בעל מסגרת מכוירת ומשקוף שעליו זר ושריג גפן עם אשכולות ענבים. . . קשה לעמוד על מהות בנין שנותרו לו שרידים זעומים כל כך. אך איכות הפריטים, תבליטי האריות והעובדה שהישוב בכללותו היה גדול מזה שבא – דיכה , מרמזים על כך שלא נפל בפארו מן האחרון ואולי אף עלה עליו²⁸. נראה כי במקום נתגלו שרידי מבנה מפואר שאי אפשר לומר בוודאות כי היה בית כנסת. בעבודתו של בן דוד הוא זיהה מעתק של הישוב, מהאתר העילי שהיה קיים עד למאה הרביעית לספירה, לאתר התחתני שהתחיל בתקופה הרומית התיכונה ועיקר עוצמתו בתקופה הביזנטית הקדומה והתיכונה. אי לכך עולה הרושם כי הישוב בכל תקופה היה קטן, שכן 15 דונם היה שטחו של הכפר הערבי המאוחר שכלל את שני החלקים של הישוב הקדום. ישוב קטן ומבנה מפואר שלא ניתן לעמוד על זיהויו כבית כנסת הביאו אותנו להציע שכאן ניצבה אחוזה. אין עדיפות להצעה זו על פני אחרות ולכן סימנו את האתר כאתר מסופק.

נ.צ. רשת ישראל :	21380/25680
סוג האתר :	אחוזת מקומי
רמת הזיהוי:	סביר
מימצא מיוחד :	מבנה גזית בעל עיטורים
מאפיינים :	מסופק
שטח האתר :	3 דונם
מאפיינים :	1 , 2 , 4 , 12

. מעוז , בתי כנסת עתיקים , עמ' 43 - 2849

תיארוך האתר : מאה חמישית לספירה (מעוז), לפי בן דוד עיקר הקיום בתקופה **הרומית**

תרשים: איור 11

ביבליוגרפיה: אילן, **בתי כנסת**, עמ' 72; אילן, **בתי כנסת בגליל ובגולן**, עמ' 95 – 98; אילן, **בתירה** ;

מעוז, **בתי כנסת עתיקים**, עמ' 69 – 72; בן דוד, **גולן תחתון**, עמ' 112 – 113, 208

תיאור ודיון: במקום נתגלו שרידים המצביעים על קיומו של מבנה גזית מעוטר בעליבות רבה. הישוב קטן מאד, אין אפשרות לשרטט תכנית. יש חוסר הסכמה בין החוקרים אפילו לגבי מציאות וקיום הפתח. אילן כבר כתב: "קשה לשחזר את תכנית הבנין. . . קשה לומר בבטחה היכן היו הפתחים. ברור שזה היה מבנה מפואר, כעדות החלקים המעוטרים ששרדו ממנו" ²⁹. נראה בבירור שאי אפשר ללמוד דבר על המבנה חוץ מהעובדה שהיו בו סימני פאר. מעוז, אכן איננו מסכים עם אילן וכך הוא כתב: "דומה שהמשך זה נבנה בתקופה מאוחרת ואינו מעיד על תכנית בית הכנסת, בניגוד לאילן המניח שזו כניסה מקורית לחדר נספח או חצר של בית הכנסת" ³⁰.

עולה כי אין הסכמה בין החוקרים בקיומם של קירות או בהבנת המבנה. מעוז אף הוסיף וכתב: " הצגתו של בית הכנסת בבתרא במסגרת קבוצת "דיכה עין נשוט", בעייתית. אין הוא מתקרב בעיטוריו אפילו לדלים שבמבני הקבוצה והוא שונה בפרטים מודגשים שאין טעם לחזור ולמנות. בכל זאת, על שום קרבתו הגיאוגרפית לאל אחסניה, חוזה וא – דיכה, . . . אנו **נוטים לשייכו** (הדגשה שלי – ח.ע.) לקבוצה הנדונה במעמד של אח עני" ³¹. גודל האתר לדעתנו אינו מאפשר כלל להניח קיומו של בית כנסת, וממילא אין צורך לנסות ולהסביר את בעיית העיטורים שכביכול אינם מתאימים לקבוצת בתי הכנסת של הגולן.

לדיון זה מתווסף המימצא ממחקרו של בן דוד שהראה כי עיקר הקיום של ישוב זה היה בתקופה הרומית. מכיוון שבתי הכנסת בגולן הם מאוחרים יותר הרי בכך סיוע להצעה כי לא ניתן לזהות מבנה זה כבית כנסת. בן דוד מציין כי האתר חריג בכל מובן יחסית לאתרים האחרים בגולן ובכך סיוע להצעתנו שמדובר באתר שונה וחריג שאינו כפר במובנו הרגיל – אלא אחוזה.

לאור זאת נראה לנו להציע כי המקום היה בית אחוזה של מקומי שגר בגולן. בעליו לא היה אמיד במיוחד ולכן בנה מבנה שהיו לו מאפיינים של אחוזה / חוזה אבל הוא זוהה כאח עני למבנים המפוארים שהיו באיזור באותה תקופה. מכיוון שנראה לנו שהצעתנו עדיפה בחרנו לסמן אתר זה כסביר.

מס' האתר: 21-25/55/1

גו – בכ - 14

16. ח' חוזה

נ.צ. רשת ישראל : 21530/25560

שטח האתר: 14 דונם (שטח הכפר הערבי)

סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי

מאפיינים : 1, 2, 12

רמת הזיהוי: סביר

מימצא מיוחד : קיר גזית באורך 46 מ'

מתקנים חקלאיים: בית בד

תיארוך האתר : מאה חמישית לספירה (מעוז), בן דוד הראה כי עיקר הקיום במאות הרביעית

תרשים: אין

עד אמצע מאה חמישית

. אילן, **בתי כנסת**, עמ' 72²⁹
מעוז, **בתי כנסת עתיקים**, עמ' 70³⁰

ביבליוגרפיה: אילן, בתי כנסת, עמ' 88; מעוז, בתי כנסת עתיקים, עמ' 50 – 54; בן דוד, גולן תחתון, עמ' 126 – 127, 213

תיאור ודיון: לפי אילן היה במקום מבנה באורך 17 מ' ולפניו חצר גדולה. בתיאורים מאוחרים יותר מוזכר שהיה במקום קיר גזית של 46 מ'. מעוז שתיאר את המקום כתב: " סמוך לקצהו הדרומי הגבוה של האתר, נמצא קיר ארוך בנוי בחלקו התחתון באבני גזית (ואולי זה המחסן שמזכיר אוליפנט). איכות האבנים, חיתוכים מדורגים מיוחדים באבני הגזית (לשם התאמה לגבהים שונים של נדבכים שכנים), והפריטים הארכיטקטוניים המשובצים בו מוכיחים ללא ספק (הדגשה שלי – ח.ע) שאבנים אלה נלקחו מבית כנסת. יחד עם זאת נחלקו הדיעות באם אפשר לראות בקיר הגזית עצמו שריד באתרו של בית הכנסת"³².

מעוז התחבט בדבריו, והציע בהמשך כי לא יתכן שזהו הקיר של בית הכנסת כי לא יכול להיות קיר באורך כזה למבנה אחד. זאת, למרות שכתב ש"אין ספק" כי הפריטים נלקחו ממבנה בית כנסת. נראה לכן להציע שקיר זה הוא הקיר החיצוני של מכלול שלם ולא רק של מבנה בודד אחד. יתכן שמדובר בבית חווה/ אחוזה, מבנה מפואר שלפניו חצר.

גם תיארוך האתר בעקבות מחקרו של בן דוד מצביע כי עיקר קיום האתר הוא בתקופה הרומית המאוחרת ובתקופה הביזנטית הקדומה. בתקופה זו קשה להניח הקמת בתי כנסת מפוארים, שכן בגולן בתי הכנסת מאוחרים יותר. אי לכך נראה לנו כי הצעתנו עדיפה ולכן סימנו את האתר כסביר.

17. **דיר עזיז** **גו – בכ - 15** מס' האתר: 21-25/72/1

נ.צ. רשת ישראל : 21700/25230

סוג האתר : ווילה – בית אחוזה / כפר פרטי **שטח האתר :** 19 דונם (שטח הכפר הסורי)

רמת הזיהוי: **סביר** **מאפיינים :** 1, 2, 4, 10, 12

מימצא מיוחד : עמודים, כותרות, מבנה גזית (שני מבנים), עיטור של צלב במבנה העליון.

מתקנים חקלאיים: בתי בד

תיארוך האתר : רומי – ביזנטי **תרשים:** איור 12

ביבליוגרפיה: אילן, בתי כנסת, עמ' 81 (ושם פירוט ביבליוגרפיה); מעוז, בתי כנסת עתיקים, עמ' 149 – 153; בן דוד, גולן תחתון, עמ' 144 – 145, 220; בן דוד ומעוז, דיר עזיז

תיאור ודיון: האתר מחולק לשני חלקים, האחד בראש הגבעה והשני במורד הפונה דרומה. במקום שני מבנים. האחד בית כנסת, ואילו השני- לא ידוע. לגבי המבנה שבראש הגבעה כתב אילן – "לא ברור למה שימש המבנה, שצורתו בית חצר גדול, שסביב חצרו נבנו חדרים. . .". אילן אפילו הוסיף וכתב בפירוט: "אולי שימש למטרות ציבוריות של הקהילה, למשל בית הארחה. נראה שלא היתה זו ווילה פרטית. מבנה כזה לא ידוע ממקום אחר בגולן ובצפון הארץ. הוא מזכיר מבני פאר גדולים, ווילות חקלאיות גדולות שהתגלו בשפלת יהודה"³³.

לעומתו, טען מעוז מפורשות שמבנה הגזית שבראש הגבעה איננו בית כנסת. מעוז ציין פריטים ארכיטקטוניים רבים שנתגלו ובהם סימני פאר, הצביע על איכות הבניה, ומיד לאחר מכן כתב: " למרות כל

. מעוז, שם, עמ' 172³¹
. מעוז, בתי כנסת עתיקים, עמ' 250³²
. אילן, בתי כנסת, עמ' 81³³

זאת, צורתו, מימדיו ותכניתו הפנימית של המבנה מלמדים שאין זה בית כנסת. בצורתו ואופיו מבנה הגזית בדיר עזיז הוא יחיד במינו באתרי הישוב היהודי בגולן ואולי בגולן בכלל³⁴. נראה כי מעוז לא ידע כיצד להסביר את המבנה הגדול שעומד בראש הגבעה. הדבר בולט עוד יותר על רקע היכרותו של מעוז עם מבנה בית הכנסת ששכן במדרון. מעוז בעבודתו ציין כי כבר אוליפנט זיהה את המבנה הגדול שבראש הגבעה, את בית הכנסת (הם מצויינים כשני דברים נפרדים) ואת בית המעין³⁵. שומאכר לא הזכיר דבר מדברים אלה³⁶. בסקר תשכ"ח זוהה ונמדד מבנה הגזית שעל הפסגה וצויינו המעין ושרידי בתים, **אך לא זוהה בית הכנסת** (הדגשה שלי – ח.ע)³⁷. מבקרים נוספים באתר טעו לחשוב שמבנה הגזית הגדול בפסגה הוא בית הכנסת³⁸. באפריל 1979 נמצא מחדש בית הכנסת, פרטי תועדו, ובשנים האחרונות אף נערכו בו חפירות מקיפות. מעוז שזיהה נכונה כי המבנה בראש הגבעה איננו בית כנסת, ניסה להציע שמדובר בח'אן. המימצא עולה כי מבנה הגזית שבראש הגבעה קדם למבנה בית הכנסת, וכמו כן היה מפואר ממנו.

בן דוד במחקרו מצא כי האתר של דיר עזיז היה קיים בעיקר בתקופה הרומית המאוחרת ובתקופה הביזנטית הקדומה. יחד עם זאת, תיארוך בית הכנסת הוא לכל המוקדם **לרבע השני של המאה השישית לספירה**³⁹. עולה אם כן הרושם שהיה מבנה גזית גדול בראש הגבעה כבר מהתקופה הרומית, מבנה שמוסכם על החוקרים כי לא שימש כבית כנסת, ובמורד – נבנה בית כנסת במאה השישית לספירה.

לאור זאת, ניתן אולי להציע שבתקופה הרומית היה במקום בית אחוזה, לימים הפך הישוב לכפר מכוונס וככזה, ומכיוון שהיה ישוב שגרו בו יהודים, הקימו בו בית כנסת על גבי המדרון. ניתן גם להציע שבמקום היה כפר פרטי שבעליו היה לא יהודי. עובדה זו יכולה להסביר את מציאות עיטור הצלב שנתגלה במבנה העליון בדיר עזיז. במקביל, תושבי הכפר היהודים בנו לעצמם בית כנסת, שמוקם על גבי המדרון לא רחוק ממקור המים. סיוע נוסף להצעתנו הוא מציאתה של הכתובת המזכירה את השם "עזיז". החוקרים שדנו בהסבר ופרשנות המימצא כתבו "האפשרות ששמו המקורי של הישוב הוא עזיז/עזיזו או שזהו שמו של הנדבן או בעל האחוזה שהישוב נקרא על שמו מפתה ביותר"⁴⁰. בעבר נהגו לומר שהכינוי "דיר" מצביע על קיומה של כנסייה או מנזר. ככל שהמחקר מתקדם מסתבר כי ברוב המקומות דווקא אין קשר מוכח בין המילה "דיר" לכנסייה, אלא דווקא לשמו הפרטי של אדם, כנראה אדון הכפר או בעל האחוזה⁴¹. נראה לנו אם כן להציע שכאן בדיר עזיז שכנה אחוזה כבר בתקופה הרומית, מאוחר יותר התרחב הישוב והפך לכפר פרטי.

תופעה דומה זוהתה בשפלת לוד שם בתי אחוזה של התקופה הרומית הפכו מאוחר יותר לכפרים פרטיים, ישובים נוצריים ובהם כנסיות. כך למשל בח' בירה ובח' זיכרין. נראה להציע שגם כאן בדיר עזיז התרחשה תופעה דומה. מכיוון שנראה לנו כי הצעתנו עדיפה ופותרת את התמיהות לגבי תיארוך המבנים ותיפקודם, אי לכך רשמנו אתר זה כאתר סביר של אחוזה שהפכה מאוחר יותר לכפר פרטי.

. מעוז, **בתי כנסת עתיקים**, עמ' 34149

³⁵. Oliphant, **New Discoveries**, p. 77

³⁶. Schumacher, **The Jaulan**, pp. 118

. אפשטיין וגוטמן, **הסקר ברמת הגולן**, עמ' 280 – אתר מס' 37132

. אילן, **ארץ הגולן**, עמ' 218³⁸

³⁹. בן דוד ומעוז, **דיר עזיז**, עמ' 62

⁴⁰. שם

⁴¹. שם, עמ' 64 ועיין שם בהערות 2 – 6 להפניות ואיזכורים נוספים

סוג האתר :	אחוזת אמיד מקומי	שטח האתר : 3 דונם
רמת הזיהוי:	סביר	מאפיינים : 1, 2, 4
מימצא מיוחד :	מבנה גזית	
מתקנים חקלאיים:	בית בד	
תיארוך האתר :	תקופה רומית קדומה עד מאוחרת, ביזנטית קדומה	תרשים: איור
ביבליוגרפיה:	אילן, <u>בתי כנסת</u> , עמ' 113 ; בן דוד, <u>בתי בד</u>	

13

תיאור ודיון: במקום שרידי מבנה לא גדול שציר הבנין הוא צפון – דרום, ומידות החוץ שלו הן 7.10 X 10.10 מ'. ליד המבנה נתגלו אגנים, וכן פריטים אדריכליים שהועברו לעין גב – עמודים, בסיס פשוט, שתי כותרות יוניות ומשקוף גדול ויפה. במבנה הסמוך למבנה זה נתגלו שרידי רצפת פסיפס צבעונית. במקום התגלו פריטים ארכיטקטוניים רבים המעידים על עושרו ופארו של המבנה. בסמוך אליו נתגלו שרידי בית בד שעל פי הממצא הקראמי וסוג בית הבד עולה כי פעל מהמאה הראשונה ועד למאה השישית לספירה בתוך ישוב קטן מאד⁴².

נראה כי אין כל ראיות משמעותיות להוכחת זיהויו של המבנה כבית כנסת. גם מציאותו של בית בד באתר כה קטן, בסמוך לשני מבנים מפוארים מובילה לכיוון של זיהוי המקום כאחוזה / חווה ולא של בית כנסת. אין אפשרות לקהילה בישוב כה קטן לשאת בנטל של בניית בית כנסת, ובוודאי לא של שני מבנים מפוארים כפי שנמצאו במקום.

לכך יש להוסיף את העובדה התמוהה שרצפת הפסיפס נמצאה דווקא ליד המבנה המזוהה כבית כנסת ולא במבנה בית הכנסת עצמו. נראה כי היו כאן שני מבנים, האחד ובו רצפת פסיפס, והשני מבנה גזית ובו פריטים ארכיטקטוניים המעידים על עושר ופאר. נראה להציע כי במקום היתה חווה / אחוזה של אדם פרטי, והמבנה שזוהה על ידי אילן כבית כנסת הוא בית האחוזה שעמד במקום. יתכן ואתר זה שייך לאתרים שבעליהם גרו בעיר הפוליס הסמוכה והאחוזה שימשה כמקור ההכנסה של אנשים אלו. זו הסיבה לקרבתו של האתר לעיר הפוליס סוסיתא.

מכיוון שנראה כי הצעתנו עדיפה, ואין כל מימצא שיעיד על קיומו של בית כנסת מלבד היות המבנה בנוי גזית, וכיוונו צפון – דרום, רשמנו אותו בקטלוג כאתר סביר.

אתרים שזוהו במסגרת מחקר זה כאחוזות

19. נערן **גו – מח – 1** מס' האתר: 21-27/40/1

נ.צ. רשת ישראל : 21470/27060

סוג האתר : ווילה-בית אחוזה הפך כנראה לכפר פרטי שטח האתר : ישוב עליון 6 דונם ,

ישוב תחתון 2 דונם

⁴² . בן דוד, בתי בד, עמ' 12 - 20

11, 8, 4, 3, 2, 1	מאפיינים :	סביר	רמת הזיהוי:
			12,
		בית מרחץ, פונדק דרכים, מבנה גדול ומפואר (Mansio) שניצב בראש הגבעה	מימצא מיוחד :
15, 14	איורים :	רומי - ביזנטי	תיארוך האתר :
			16,
		אפשטין וגוטמן, הסקר ברמת הגולן , עמ' 266 (אתר 66); הדר, בית המרחץ , עמ' 47;	ביבליוגרפיה:
		דופן וגיבסון, ישובים עתיקים ;	

Dauphin, **Settlements on the Golan Heights**, pp. 197 – 206 ; Dauphin & Gibson, **Golan Survey**

הערות: השטח החקלאי של פחורה שייך אולי לנערן. לחילופין הוא שייך לפחורה עצמה שלפי מחקרו של בן דוד היא אתר רומי בלבד. קשה להניח שניצב במקום בית כנסת מהתקופה הרומית.

תיאור ודיון: הישוב כולל שני חלקים. החלק התחתון כולל מבנה מרכזי דמוי חאן, שבתקופות מאוחרות אכן שימש ככזה. לא ברור תאריך הקמתו וכן לא ברור ייעודו המקורי. יש בו שרידים שחשודים כרומיים ושלבי בניה, תיקון ושימוש חוזר מהתקופה הביזנטית. דופן רשמה אותו כמנזר, אך דבריה כוללים הסתייגויות רבות ואי וודאות לגבי הצעה זו. כך למשל נמצאה במבנה שורת עמודים וכותרות. דופן רשמה: "לא ברור האם שרידי מספר עמודים וכותרות הממוקמים בשורה ישרה, במקביל לקיר הדרומי הפנימי של ה"מנזר", מצביעים על שרידי סטיו מקורי שעמד במקום או שייכים לשלב של השימוש החוזר" (תרגום שלי – ח.ע).⁴³ דופן מציעה שעמודים אלה כמו לוחות אבן אחרים שייכים בעצם לחלקו העליון של האתר ונלקחו משם לחלק התחתון. בנוסף לעמודים אלה יתכן וניתן לזהות קפלה. מכיוון שהאתר נמצא לדבריה של דופן על הציר המרכזי של "דרך הים", היינו מצפים למצוא במקום אתר נוצרי גדול שישירת את הצליינים הנעים בדרכים. יחד עם זאת, האתר קטן מאד ואין כל עדות לקיום של מנזר. במקום שרידי עמודים וסטיו שנראה לנו להציע כי שימשו כחזית למרפסת שהיתה בחלקו הדרומי של המבנה.

בנוסף לכך יש לאתר חלק עליון ששטחו 6 דונם. חלק זה הוא רומי בתיארוכו וכולל בתוכו מבנה גדול מאד לו קראה דופן 'Mansio'. המבנה הוא רומי בתיארוכו ולכן ברור לחלוטין שאיננו יכול לשמש כמנזר. בסמוך למבנה זה נתגלו שרידי מבנה אותו תיארה דופן כנימפאון⁴⁴ ואילו הדר רשם אותו כבית מרחץ⁴⁵. קיום מבנה כזה, בין אם מדובר בנימפאון ובין אם מדובר בבית מרחץ, באתר קטן מהתקופה הרומית, מצביע על סימני פאר ועושר. לכך יש להוסיף גם את סמיכות האתר לדרך הראשית. מאפיינים אלה מובילים להנחה שבמקום היתה אחוזה. ניתן להציע כי חלקי הישוב השונים הן בעצם שתי אחוזות שהיו כאן באזור בסמיכות לדרך הראשית. כמו במקומות אחרים בגולן, גם כאן האתר קטן מצד אחד, מפואר מאד מצד שני ונמצא בסמיכות לדרך הראשית. נראה לנו להציע כי כאן שכנה אחוזה בתקופה הרומית. תושבי האחוזה הפגאנים התנצרו ברבות הימים, והאחוזה הפכה אולי לכפר פרטי, כאשר אדון הכפר גר בחלק העליון.

דופן שהתחבטה בסוגיה כיצד להסביר את הסתירות לכאורה בחרה להציע כי כאן היתה תחנה להחלפת סוסים וחלק ממערך הדואר האימפריאלי. זאת, כדי להסביר את סימני הרומניזציה והפאר באתר כה קטן, אך משמעותי בתפקידו במרחב. אם אכן עמדה כאן אחוזה הרי אדמותיה השתרעו לכיוון דרום מערב. הדבר

⁴³. Dauphin, **Settlements on the Golan Heights**, p. 198

⁴⁴. Idem, p. 200

מביאנו לתחום של פחורה. האתר בפחורה כפי שהציע בן דוד הוא רומי⁴⁶ ללא כל מימצא מהתקופה הביזנטית. כמו כן נתגלתה במקום מערכת חלוקת קרקעות מרשימה. גם עובדה זו מסייעת להנחה כי בנערך היתה אחוזה שאדמותיה היו במקום של האתר של פחורה. עדות נסיבתית נוספת שמצטרפת אולי לענין היא קביעתו של מעוז כי נערך היתה כמו דיר עזיז⁴⁷. נראה אם כן שלנערך ולדיר עזיז מאפיינים דומים. מכיוון שגם בדיר עזיז הצענו כי עמדה אחוזה/כפר פרטי, נראה שאם האתרים דומים ובשניהם עמד אותו סוג ישוב, יש מקום להציע כי גם בנערך עמדה אחוזה.כפר פרטי .

נראה כי אוסף העדויות מצביע על קיומה של אחוזה במקום. מכיוון שהצעה זו עדיפה על כל הצעה אחרת, אך נכון להיום היא אינה מגובה בחפירה ארכיאולוגית, רשמנו את האתר כאתר סביר.

גליל עליון

אתרים שזוהו כבתי כנסת

20. **ח' אל חמאם** – חמאם בינת יעקב **גע – בכ - 1** מס' האתר: 20-27/80/1

נ.צ. רשת ישראל : 20890/27000

שטח האתר : לא ידוע

סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי

מאפיינים : 1 , 2 ,

רמת הזיהוי: **סביר**

12

מימצא מיוחד : מבנה ציבורי - "קירות גזית , שברי כלי זכוכית, רעפים, אבני פסיפס קטנות, מהן צבעוניות – כל הסימנים למבנה ציבורי".

תרשים: אין

תיארוך האתר : רומי - ביזנטי

ביבליוגרפיה: אילן, **בתי כנסת**, עמ' 30

תיאור ודיון: "במקום נחשף קיר דו פני באורך 25 מ', בנוי אבני בזלת מעובדות ואבני גזית בגודל בינוני, בציר מזרח – מערב . . . באיזור המבנה שניצב כנראה בחלקו העליון של הישוב הקדום, יש כמה אבני גזית גדולות, שברי כלי זכוכית, רעפים, אבני פסיפס קטנות, מהן צבעוניות – כל הסימנים למבנה ציבורי"⁴⁸. המימצא מצביע על קיומו של מבנה מפואר מאד שלא ניתן לעמוד על תיפקודו. איננו יכולים לקבוע בוודאות כי מבנה זה שימש כבית כנסת. איננו יודעים דבר על גודל הישוב ואפילו על זהות תושביו. אילן מתוך רצון לזהות את המבנה כבית כנסת השתמש שוב בטיעון אותו ציינו כבר. הוא טען כי מכיוון שמדובר באיזור יהודי, ומכיוון שנמצא מבנה שכנראה היה מבנה ציבורי, הרי מבנה זה היה בית כנסת. ניתן

. הדר, **בתי המרחץ**, עמ' 47 ושם לביבליוגרפיה נוספת⁴⁵

. בן דוד, **סקר קראמי**⁴⁶

. מעוז, **בתי כנסת עתיקים**, עמ' 150. שם הציע מעוז כי בנערך כמו בדיר עזיז היה פונדק.⁴⁷

. אילן, **בתי כנסת**, עמ' 30⁴⁸

לטעון באותה מידה של וודאות כי כאן מדובר באחווה. המבנה שנמצא היה המבנה המרכזי של האחווה. ככזה עליו לשאת סימני פאר, שכן כפי שכבר הראינו מדובר בבית שבו גר האדון. ממילא סימני רעפים, שבירי זכוכית ובניית גזית אינם יכולים ללמדנו דבר על תיפקוד המבנה באותה תקופה. לכך מוסיפה גם העובדה שמדובר באתר קטן שאיננו יודעים דבר על גודלו. קשה להניח קיומו של בית כנסת באתר כזה. מכיוון שנראה לנו שהצעתנו עדיפה רשמנו אתר זה כסביר.

מס' האתר: 20-26/73/1

גע - בכ - 2

21. ח' טובה

נ.צ. רשת ישראל : 20740/26300

שטח האתר : לא ידוע

סוג האתר : ווילה - בית אחווה

מאפיינים : 1, 2 ,

רמת הזיהוי: מסופק

12

מימצא מיוחד : עושר רב של פריטים ארכיטקטוניים, קתדרא דמשה??, משקוף מעוטר, ציר בנין מוטה, עיטורים רבים של בעלי חיים

מתקנים חקלאיים: בית בד

איורים

תרשים:

תיארוך האתר : רומי - ביזנטי

17, 18

ביבליוגרפיה: אילן, בתי כנסת, עמ' 31 – 32 ; אילן, סקר בתי כנסת, עמ' 172

תיאור : "קיומו של בית כנסת במקום הוצע בשנות ה – 60 בידי מפקח אגף העתיקות נתנאל תפילינסקי, הצעה שנתקבלה במחקר⁴⁹. האיתור נקבע לפי מציאת פריטים ארכיטקטוניים. . מקום הבנין עצמו לא אובחן. בסך הכל נמנו במקום 70 פריטים ארכיטקטוניים, מהם 7 חלונות מטיפוס מיוחד שאינו ידוע לנו מבתי כנסת אחרים. נרשמו 35 חוליות עמוד, שני משקופים. . 6 חצאי עמודים דבוקים, חלקי אפריז ועוד פריטים משובחים. . התברר שעל חלקי משקוף הנשרים, על רצועת האבן הבולטת בצורת גמלון שמתחת לעופות, יש תבליט של גפנים היוצאות מתוך אמפורות קטנות שבשני עברי המשקוף. בכל חלק יש בעל חיים קטן ליד שריג הגפן – אחד זוהה כארנבת והשני הוא בעל חיים מקרין. נראה שזהו משקוף של ארון קודש. . גילוי חשוב ומעניין הוא מתקן אבן מונוליתי המונח 400 מ' מדרום וגבוה יותר ממקום בית הכנסת. . נראה שזוהי קתדרא דמשה⁵⁰."

דיון : במקום נתגלו פריטים ארכיטקטוניים רבים ומפוארים מאד באתר שהמבנה המרכזי לא נתגלה. אילן טען לגבי אחד מהם כי "נראה שזהו משקוף של ארון קודש", ובכך סיוע לטענה כי יש לזהות את המבנה כבית כנסת.

עיון במימצא ובפרשנות הנלווית אליו מצביע כי אין כל ראייה כי במקום ניצב בית כנסת. הדבר בולט למשל לגבי תרשים בית הכנסת (איור 18). בתחילה כותב אילן: "מיקום הבנין עצמו לא אובחן. . .", לאחר מכן הוא ממשיך ואומר: "היו ששיערו שהבנין הערבי, שבו ובקרבתו נמצאו הפריטים, נבנה על הבנין הקדום." מאוחר יותר המשיך אילן ומספר כי אכן אחד מקירות הבנין הערבי הוא קדום. בקיר זה הובחן פתח.

. ח"א ע"ב (אוקטובר 1979); ח"א פ"ב (1983), עמ' 7 – 9⁴⁹

Huttenmeister, Antiken Synagogen, p. 422

על סמך קיר יחיד זה שירטט אילן את מבנה בית הכנסת. מדהים לגלות שהשרטוט הוא מבנה בסיליקאלי, ומי שלא שם לב שזוהי הצעת שיחזור, עוד עלול לחשוב שאכן כך נראה בית הכנסת. אילן שהבחין בבעייתיות כתב "הצעת השיחזור המובאת כאן היא לפיכך רק אחת ממספר אפשרויות"⁵¹. גם בפרסום נוסף שלו מאותה שנה מופיעה אותה תכנית כהצעת שיחזור למבנה בית הכנסת. מעניין לראות שבספרו המונומנטלי שיצא בשנת 1991, לא הביא אילן את שרטוט הצעת השיחזור שלו. ואולי חש שהצעה זו היא קצת יומרנית לאור העובדה שאכן אין במקום דבר שיכול להצביע על שיחזור כזה, וממילא אין כל ראיה לקיומו של מבנה בית כנסת דווקא.

נקודה נוספת אליה יש להתייחס היא מציאת ה'קתדרא דמשה'. הקתדרא נמצאה 400 מ' מהבנין שהוצע שהיה בית הכנסת של הישוב. הוא נמצא במקום גבוה מבנין בית הכנסת ובריחוק לא קטן. אי לכך יתכן ומלכתחילה לא היה שייך למבנה שזוהה כבית כנסת, אלא היה ממוקם במקום הגבוה ביותר בישוב. נראה אם כן כי באתר זה ניצב מבנה מאד מפואר שהוקם בישוב שאיננו יודעים דבר על גודלו, שבנקודה הגבוהה שלו ניצב כסא מכובד. מכיוון שלא ניתן להוכיח קיומו של בית כנסת אנו מציעים כי יתכן ובמקום ניצבה אחוזה.

במקרה כזה יתכן וה'קתדרא דמשה' שימשה כמקום מושבו של האדון בנקודה הגבוהה באתר. שם הוא ישב וצפה על הסביבה, על פועליו, ואין הכרח להניח שהקתדרא היתה שייכת דווקא לבנין ומלכתחילה היתה בתוכו. אם אכן כך הדבר, הרי זה מצטרף להשערה שלפנינו בית אחוזה. יחד עם זאת מכיוון שאין להצעתנו עדיפות על הצעת הזיהוי כבית כנסת רשמנו את האתר כאתר מסופק.

מס' האתר: 20-26/54/1

גע – בכ - 3

ח' נטור 22

נ.צ. רשת ישראל : 20530/26480

שטח האתר : לא ידוע

ווילה - בית אחוזה/כפר פרטי

סוג האתר :

מאפיינים : 1 , 2 ,

מסופק

רמת הזיהוי:

12

מימצא מיוחד : מבנה ציבורי גדול , מופרד משטח הישוב , בישוב שרידי מבנים עתיקים, חומה מקיפה את שני החלקים. שרידי פריטים ארכיטקטוניים , ציר המבנה מזרח - מערב

פרטי מימצא מיוחד: רצפת פסיפס , שפע של מטבעות⁵² , עמודים , פסל , שרידי רעפים

איורים 19 ,

תרשים:

רומי מאוחר , ביזנטי

תיארוך האתר :

20

ביבליוגרפיה: אילן , בתי כנסת , עמ' 33 ; אילן , סקר בתי כנסת , עמ' 173 – 174 ;

Huttenmeister, Antiken Synagogen , p. 334

תיאור : בית כנסת עשיר בעיטוריו, בנוי אבני בזלת בשילוב של אבני גיר מעוטרות, וייחודו ברצפת פסיפס צבעונית שהיתה בו. מקומו במרכז החורבה, וציר האורך שלו היה ממערב למזרח. מידות החוץ

⁵⁰ . תמונה מס' 4 בנספח התמונות

. אילן , סקר בתי כנסת , עמ' 172⁵¹

⁵² . "מאתר בית הכנסת שבמקום הוציאו תושבי הכפר הסמוך טובה אלפי (!) [ההדגשה במקור – n.c.]. מטבעות שנמכרו 'לפי המשקל' ". אילן , בתי כנסת בגליל ובגולן , עמ' 18

המשוערות של האולם היו 15 X 20 מ'. ריכוז של שברי פריטים נמצא בציידו הצפוני – מזרחי, שבו היו **כנראה החזית, פתחים ואכסדרת מבוא** (יש לשים לב לשימוש במילה "כנראה" הדגשה שלי – ח.ע.). מזוזות מעוטרות בגילוף רבע עמודון, חרוז וסליל וביצים וחיצים.

בעפר שהוצא מהאתר בספטמבר 1989 נמצאו עמוד וחלקו התיכון של פסל, פריטים אלה נעלמו מיד לאחר מכן.⁵³ במבנה היתה רצפת פסיפס צבעוני. במקום נמצאו מטבעות רבות ומתוך 250 מטבעות שנוקו עולה שרובם הוא מאמצע המאה הרביעית לספירה (הקיסרים קונסטנס ויוליאנוס) ועד למחצית השנייה של המאה החמישית לספירה (הקיסר ליאו). במקום נמצא מטבע של קראקלה, המטבעות השכיחים הם של ואלנס (8 מטבעות), תיאודוסיוס הראשון, ארקדיוס, ותיאודוסיוס השני. "מכאן, שבית הכנסת התקיים, לפחות, במחצית השנייה של המאה החמישית לספירה" ⁵⁴.

דין: במקום התגלה מבנה ציבור שאיננו יודעים עליו כמעט דבר. אנו יודעים שהיה מרוצף בפסיפס צבעוני, אנו יודעים שנמצא בו פסל, אנו יודעים שהכוון של המבנה איננו מתאים לטיפוס הקרוי הגלילי, שכן ציר המבנה הוא מזרח – מערב. אנו יודעים שבמקום נמצאו אלפי מטבעות, ושקימו של המקום היה כנראה בעיקר בתקופה הביזנטית, בסוף המאה החמישית. מבנה זה היה על הגבעה הסמוכה לישוב, ושניהם הוקפו בחומה אחת.

לאחר זה מאפיינים רבים שאינם מסתדרים עם התיאור והמימצאים המקובלים בבתי כנסת מאותה תקופה. החריגות בלטה לעין החוקרים, אך בהיעדר הצעה טובה אחרת הם זיהו את המקום כבית כנסת. בח' נטור כפי שמופיע באיור 19 נראה בבירור שאין לנו כל אפשרות ללמוד על המבנה. במקום נמצאו קטעי קירות, שלכל היותר מאפשרים לנו לשרטט שלושה מתך קירות המבנה. מעניין גם להשוות בין תרשים 19 לאיור 20 ולראות מה קרה להצעת השיחזור. בתרשים 19 עולה בבירור כי איננו יודעים עד היכן הגיעו הקירות, האם היו מחוברים. באיור 20 משורטטים הקירות בוודאות, הם חוברו לקיר רציף, סומן עד היכן הם מגיעים וכך עולה הרושם כי המבנה מוכר וידוע, ולא הוא.

האתר בח' נטור סמוך לדרך הרומית ההולכת לכוון גשר בנות יעקב. גם באיזורי הארץ האחרים אנו נתקלים בקשר שבין בתי אחוזה לדרך הראשית, כך בדיר סמען, בחדיד, ברמת הנדיב ועוד. מסתבר להציע שגם כאן בח' נטור, הקירבה לדרך, הביאה להקמת בית אחוזה, בחלקו המערבי של הישוב היה בית האחוזה ובו אולי עמד הפסל של האדון. מבנה זה היה מפואר עד מאד, וכלל רעפים, פסיפס, עיטורים ועוד סממנים אחרים של עושר. מימצא המטבעות אולי יכול ללמד שלאדון היה קשר לגביית המיסים של העוברים בגשר בנות יעקב. אם הנחה זו נכונה, היא יכולה להסביר ולו במעט את קיומם ומציאותם של אלפי ורבבות המטבעות, שכאמור לעיל, נמכרו על יד תושבי הכפר הבדוי טובה "לפי משקל".

אתר זה התפתח כנראה לכפר פרטי, שכן אנו מוצאים את שרידי הישוב בגבעה הסמוכה למבנה הגדול והמפואר. חומה מקיפה את שתי הגבעות, מה שמצביע על קשר ביניהם. יתכן אם כן להציע, שבמקום היתה אחוזה, שבמרכזה עמד בית אחוזה, שבו גר האדון. האדון היה תושב מקומי, שהמשיך לחיות במקום. הישוב התפתח ועלה גם לגבעה המזרחית, ובעצם לפנינו כפר פרטי.

לסיכום אין כל ראייה שבמקום אכן ניצב בית כנסת, גם להצעה שלנו אין עדיפות במקרה זה, אבל היא אפשרית באותה מידה, לכן צירפנו אתר זה לקטלוג שלנו ברמה של אתר מסופק.

. אילן, **בתי כנסת**, עמ' 533
. אילן, **סקר בתי כנסת**, עמ' 174⁵⁴

נ.צ. רשת ישראל : 20500/26940

סוג האתר : ווילה – בית אחוזה שטח האתר : לא ידוע

רמת הזיהוי: סביר מאפיינים : 1, 2, 8, 10 ,

12

מימצא מיוחד : עמודים (בעבר נמצאו ניצבים באתרם), שרידי אבני פסיפס ,

תיארוך האתר : כנראה סוף תקופה ביזנטית תרשים: אין

ביבליוגרפיה: אילן, בתי כנסת, עמ' 29 ; אילן, סקר בתי כנסת, עמ' 178

תיאור : "בעבר נמצאו בה כמה עמודים ניצבים ובספרים אחדים מצויין שיש במקום בית כנסת. . . יש בה שני עמודים ניצבים, ובעבר סברו שזהו מקום בית הכנסת (הדגשה שלי ח.ע.). התברר לנו ששימוש משני. נמצאו בה עוד פריטים אדריכליים, כגון עמודים שחלק מהם הועבר. . . באתר פזורות אבני פסיפס רבות, ובמחצבת בזלת סמוכה נמצאה רצפת פסיפס שנהרסה.

מדרום לחורבה נמצאה כתובת מצבה ביוונית המזכירה ניסוחי מצבות נוצריות: 'מרונאס, אין אדם בן אלמוות'. בכרד אל ע'נמה שממזרח לאתר נמצאת אבן ועליה צלב, היחיד בכל הגליל העליון המרכזי והמזרחי. היא יוצאת מהכלל המעידה על הכלל. יתכן שבח' אשף היה ישוב יהודי, ואם כן גם בית כנסת (הדגשה שלי – ח.ע.). לצד היהודים היתה אולי קהילה נוצרית, כנראה בסוף התקופה הביזנטית⁵⁵. בתיאור אחר הוסיף אילן : " המקום נחפר בזמנו . . . ומקובל (!) (הדגשה שלי – ח.ע) מאז שאלה הם שרידי בית כנסת. בבדיקתנו התברר שהעמודים הללו ניצבים על האדמה, בלי כל רצפה וקונטקסט ארכיאולוגי. יחד עם זאת, אין לפסול את האפשרות שבחורבה היה בית כנסת"⁵⁶.

דיון: האתר קטן ואין כל עדות לקיומו של בית כנסת. נמצא מבנה מפואר שהניחו כי היה בית כנסת. במקום נמצא צלב עובדה שגם היא מקשה על זיהוי האתר כבית כנסת.

לטיעונים אלה יש להוסיף מידע שנמסר לי בעל פה על ידי יגאל טפר ויוסי סטפנסקי (ועל כך תודתי להם), שבמקום נמצאה אמת מים שהובילה מים מהאיזור שהיה ממערב לתל חצור ועד לאיזור של תל אשף. מים באמה הובאו כדי ליצור מצב שבו יהיו מים זורמים בתוך הישוב. אין צורך באמת מים בישוב רגיל שכן מספיק להשתמש בבורות מים. מציאותה של אמה כזו יכול אולי להצביע על קיומן של מזרקות או בית מרחץ שנזקקו למים זורמים. בכך סיוע נוסף להצעה כי כאן ניצבה אחוזה.

לסיכום: אין ראיה המוכיחה כי במקום היה ישוב יהודי. אין ראיה שמבנה העמודים שימש כבית כנסת. ישנם סימנים המצביעים דווקא על נוכחות נוצרית, ואולי קיומה של מערכת מים זורמים לבית מרחץ או משהו דומה. ניתן אם כן להציע שבמקום היה בית אחוזה בתקופה הרומית – ביזנטית. מכיוון שהצעתנו זו נראית סבירה ואפשרית יותר מהצעת הזיהוי כבית כנסת רשמנו אתר זה כסביר.

מס' האתר: 19-27/92/1

גע – בכ - 5

קציון 24

נ.צ. רשת ישראל : 19985/27210

סוג האתר : בית אחוזה – ווילה רומית שטח האתר : לא ידוע

. אילן, בתי כנסת, עמ' 29⁵⁵
. אילן, סקר בתי כנסת, עמ' 178⁵⁶

ממצא מיוחד :	בריות , מעברים , מרפסת לנוף
תיארוך האתר :	רומי – מאה שניה לספירה
ביבליוגרפיה :	אילן, <u>בתי כנסת</u> , עמ' 57 - 59 ; אילן, <u>סקר בתי כנסת</u> , עמ' 178 - 179 ; אילן , <u>בתי כנסת בגליל ובגולן</u> , עמ' 36 - 38 ; בר אור , <u>קציון</u> ; רוט – גרסון, <u>הכתובות היווניות</u> , עמ' 125 - 129 ; גרן , <u>תיאור ארץ ישראל - כרך 7</u> , עמ' 249 - 251 ; חכלילי , <u>חידת קציון</u> ; חכלילי וקילברו , <u>חורבת קציון</u>

תיאור ודיון: במקום נתגלה מכלול בנוי גזית 13 X 33 מ', ציר אורכו מצפון לדרום והוא מורכב ממספר חלקים. אולם עמודים, אולם או חצר הצמודה אליו מדרום במפלס נמוך יותר. מעבר המקיף את המכלול ממערב ומצפון, אשר במערבו מצויות אומנות ובצפונו סטיו של עמודים. בריכות פתוחות גדולות מצפון וממערב, מעבר אלכסוני בין שתי הבריכות, המגיע עד לפינה הצפון – מערבית של המכלול. במקום פריטים ארכיטקטוניים מרשימים, חזית פתחים בצד הצפוני שכללה שלושה פתחים. מהאולם הדרומי (חסר עמודים) היתה יציאה לבריכה שמצידה השני עמדה שורת עמודים (שאיננה חלק מהמבנה) ובאדנים נמצאו חריצים לשבכת ברזל שנועדה למנוע נפילה לתוך הבריכה. עובדה זו מצביעה על כך ששורת העמודים נועדה לקשט את הבריכה שהיתה מחוץ (!) לאולם ולמבנה המרכזי.

מבנה הציבור שהתגלה באתר של ח' קציון - זוהה על ידי אילן כמבנה של בית כנסת⁵⁷. גם ספראי קבע בוודאות כי מדובר במבנה של בית כנסת⁵⁸. יחד עם זאת, כבר במקום הביא אילן דיון ארוך בו הוא מונה סיבות בעד ונגד זיהוי המקום כבית כנסת. בציינו את הסיבות נגד זיהוי המקום כבית כנסת הוא רשם: "המרפסות בנויות סביב שני הקירות אינן מוכרות מאף בית כנסת אחר. אפשר שהיה מהן מבט אל בריכות מים". תיאור זה מזכיר בריכות אחרות מרחבי העולם הרומי. בריכות אלו הוסיפו לנוי של בתי האמידים ומקומות חשובים והיו פריט מקובל בבתי אמידים באימפריה הרומית. כך למשל בבית שאן ברחוב הראשי אנו מוצאים דוגמה לבריכה כזו שמטרתה לשקף את נוף הרחוב ולהבליט את יופיו. איננו מכירים בתי כנסת שלידם בריכות מים שנועדו לנוי וקישוט ואכן אילן ששם לב לעובדה זו כתב: "לא ידוע לנו על אף בית כנסת שלידו נבנו בריכות, לעומת זאת יש מקדש במושנף שבחורן שיש לידו בריכה כזו". גם חוקרים אחרים התחבטו בזיהוי המקום כבית כנסת.

להתלבטות הוסיפה כתובת יוונית שנתגלתה במקום: "למען שלומם של האדונים שלנו האימפרטורים הקיסרים לוקיוס ספטימיוס סוורוס פיוס פארטינקס אוגוסטוס ומרקוס אורליוס אנטונינוס ולוקיוס ספטימיוס גטה, הבנים שלו. על סמך נדר היהודים". הכתובת נדונה על יד מספר חוקרים⁵⁹ כמו למשל שובה ונווה⁶⁰ ואין הסכמה האם היא מייצגת כתובת הקדשה של בית כנסת או של מקדש אלילי. גרן שיער שהמבנה היה בית כנסת⁶¹ ולעומתו אנשי הסקר הבריטי⁶² ואחריהם החוקרים קוהל וואצינגר⁶³ תיארו את המקום כמקדש. במקום נמצאו גם מרפסות הצופות אל בריכות מים מתחתיהן הנמצאות בתוך המכלול.

57. אילן, בתי כנסת, עמ' 178 - 179 ; ספראי ש., הישוב היהודי, עמ' 172 - הערה 219.

58. לפירוט עיין: בר אור, קציון,⁵⁹

60. קליין, ספר הישוב - תשל"ח, עמ' 152, הערה 2.

61. גרן, תיאור ארץ ישראל - כרך 7, עמ' 249 - 251.

62. Conder & Kitchner, SWP, 1883

גם אילן חש בבעייתיות וכך כתב: "בכל מקרה המעבר בין הבריכות היה מרשים מאד, והבריכות הוסיפו נוי לבנין . . . השאלות רבות וסבוכות . אפשר להניח שזה היה בית כנסת מטיפוס בלתי מוכר, או אם נרחיק לכת בהשערות היפותטיות – מקדש שבשימוש משני הפך בחלקו לבית כנסת"⁶⁴ . נראה שבריכות אלה הן חלק מרכזי בהבנת תיפקוד המבנה. אילן שיצא מנקודת הנחה שמדובר בבית כנסת , התפתל כמעט בכל דרך אפשרית כדי לטעון שאכן כך הוא. מאוחר יותר גם אילן חזר בו ונטה להסכים שמדובר במקדש אלילי⁶⁵ . גם חכלילי וקילברו שחפרו באתר כדי לנסות ולמצוא פתרון כלשהו נשארו באותה התחבטות⁶⁶. יחד עם זאת הם העלו בחפירותיהם כי האתר היה קיים רק בתקופה הרומית התיכונה והמאוחרת, מה שמקשה על זיהוי האתר כבית כנסת מונומטאלי על פי מחקרו של ליבנר.

במקביל, ניתן להציע פתרון שונה לחלוטין לבעיות שהתעוררו. ניתן להציע שבריכות אלה מלמדות אותנו שהמקום לא שימש כבית כנסת. בריכות אלה מזכירות בריכות השתקפות לנוי הנמצאות בארכיטקטורה של התקופה הרומית כפי שנמצא למשל בבית שאן. כך אנו מוצאים גם ברחבי האימפריה הרומית ווילות שלהן בריכות כאלה⁶⁷ . בריכות כאלה לא מוכרות לנו מבתי כנסת ונראה שאין הצדקה והגיון בקיומם במבנה של בית כנסת. גם כאן בעקבות הדיון הארוך אותו מציג אילן, עולה התחושה שהחלטתו לזהות את המקום כבית כנסת לא נבעה רק מהמימצא עצמו. שכן זה מצביע על האפשרות שמדובר בבית עשירים, אולי בווילה שהיתה שייכת לאימפרטורים, כמצויין בכתובת, ואין כל ראייה לכך שמדובר בבית כנסת. לכך יש להוסיף את העובדה שמדובר בבניית גזית לבנה ובנית יציקה כדרך הרומאים⁶⁸ .

אם אכן נקבל את ההנחה שמדובר בווילה מהמפוארות שאנו מכירים, הדבר יפתור גם את בעיית התיארוך. חוקרים רבים התחבטו בשאלת קיום בית כנסת שבו כתובת הקדשה קיסרית מהמאה השנייה לספירה . הן מצד השאלה מה לקיסר ולבית כנסת , והן מצד התיארוך שכן מדובר במבנה בית כנסת מהמאה השנייה לספירה.

לפי הצעתנו , הרי אם המדובר בווילה שהיתה שייכת לקיסר או לאחד ממקורביו, ברור לגמרי מדוע תהיה כתובת הקדשה. גם בעיית התיארוך תיפתר . נראה לכן להציע שבקציון היתה אחוזה, אולי אחוזה מלכותית, שבמרכזה עמד הבנין המזוהה כבית הכנסת. מבנה זה שימש כבית אחוזה – ווילה רומית לכל דבר, ולכן נבנתה בסגנון רומי על פי שיטות רומיות.

זיהוי המקום כוילה רומית מפוארת פותרת רבות מהתמיהות שהועלו במחקר ולכן נראה לנו כי הצעתנו עדיפה , ולכן בחרנו לצרף אתר זה לקטלוג אתר סביר של אחוזה.

מס' האתר: 19-26/97/1

גע – בכ - 6

עמוקה 25

נ.צ. רשת ישראל : 19900/26790

שטח האתר : לא ידוע

סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי

מאפיינים : 1, 2, 4, 12

רמת הזיהוי: סביר

מתקנים חקלאיים: שרידי בית בד

⁶³ . Kohl & Watzinger , Antiken Synagogen , p. 209

. אילן , סקר בתי כנסת , עמ' 179⁶⁴

. בר אור , קציון , עמ' 126 , הערה 29⁶⁵

⁶⁶ . חכלילי וקילברו , חורבת קציון , חכלילי , חידת קציון

⁶⁷ . Percival , The Roman Villa

תיארוך האתר : לא ידוע **תרשים:** אין
ביבליוגרפיה: אילן, בתי כנסת, עמ' 53 ; אילן, סקר בתי כנסת, עמ' 178 ; גרן, תיאור ארץ ישראל – כרך 7, עמ' 244 - 245

תיאור : "מ' אביעם מסר לי על שבר סורג משיש שנמצא במקום ועליו שרד עיטור של שריג גפן, שיוצאים ממנו עלה ואשכול. בחלק הצפוני של החורבה יש כמה שרידים שהשתייכו כנראה לבית כנסת . . . עמוד מאבן גיר ובקרבתה משקוף. מערבה משם מצויה מעין 'במה' בנויה אבני גזית (ובכללן חלקי בית בד). . . מערבה משם, יש שטח מישורי (20 X 30 מ' בערך) ובו שרידי בניה. בצפון המשטח בולטים ראשי קירות של מבנה גדול, ומצפונו על המדרון, מונחות אבני גזית גדולות שנפלו ממנו כנראה. יתכן מאד (הדגשה שלי – ח.ע) שבמקום זה היה המבנה הציבורי של הישוב"⁶⁹.

נראה אם כן שגם כאן באתר זה אין ראיות לקיומו של בית כנסת. האתר קטן, לא נחפר, נמצאו בו שרידי מבנה מפואר, וההנחה המיידית היתה שמדובר במבנה בית כנסת. גם נוסעי ימי הביניים כמו יעקב בן נתנאל הכהן ציינו שיש במקום שתי כנסיות של אבני שיש. דבר המעיד על מציאותם של מבנים מפוארים (יותר מאחד) שנתפסו בעיניהם כבתי כנסת. לא מסתבר שהיו שני בתי כנסת בישוב כה קטן. לנתון זה יש להוסיף את העובדה שבמצבור האבנים המזוהות כבית כנסת נמצאו שרידי בית בד. נראה אם כן להציע שהמדובר בבית אחוזה שבלט על פני השטח ובטעות זוהה כבית כנסת. בבית אחוזה זה היה בית בד שהיה ממוקם במבנה של בית האחוזה. נראה לנו שלהצעתנו עדיפות על הצעת הזיהוי הקודמת ולכן צירפנו אתר זה כאתר סביר.

26. **ראש פינה - ג'עוני** גע – בכ - 7 מס' האתר: 20-26/04/1

נ.צ. רשת ישראל : 20020/26430

סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי שטח האתר : לא ידוע

רמת הזיהוי: סביר מאפיינים : 1, 2, 4, 6, 8 ,

12

מימצא מיוחד : בריכה, בית מרחץ, אתר שנקרא בפי הערבים "כניס אל יהוד"

מתקנים חקלאיים: בית בד

תיארוך האתר : לא ידוע כנראה ביזנטי **תרשים:** אין

ביבליוגרפיה: אילן, בתי כנסת, עמ' 60 ; אילן, סקר בתי כנסת, עמ' 176 ; אילן, בתי כנסת

בגליל ובגולן, עמ' 13 ;

Huttenmeister, Antiken Synagogen, p. 377; Schumacher, Recent Discoveries ; Sukenik E.L., Ancient Synagogues ;

. אילן, שם⁶⁸
. אילן, סקר בתי כנסת, עמ' 178⁶⁹

תיאור : "מבנין עתיק זה לא שרד מאומה , פרט לאבן גזית גדולה , מסוג אבני בית הכנסת של כפר נחום , ברעם ומירון. (למה הכוונה ?? – ח.ע.) בקרבתו יש בית בד עתיק. בחלק העליון של המושבה יש בורות עתיקים ובבתים שלידו נעשה שימוש בפרטי בניה עתיקים. אדן גדול משולב בקיר בית שליד הבריכה במעלה 'הרחוב העליון'. הבריכה בנויה בחלקה על מה שתיאר שומאכר כבית מרחץ עתיק ⁷⁰. . . במקום אותרו פריטים נוספים השייכים לבנין ציבורי – בסיסים , חוליות עמוד, אבנים מעובדות ועוד. יש לציין שכבר סוקניק רשם במפתו את קיומו של בית כנסת בראש פינה" ⁷¹.

דיון : גם כאן כמו במקומות האחרים אין כל עדות לקיומו של בית כנסת. האתר קטן ובו עדות למבנה ציבורי בעל עמודים הבנוי אבני גזית שלידו בית בד ובית מרחץ. עולה הרושם כי גם כאן, זיהוי האתר כבית אחוזה פותר תמיהות ומסביר את הממצאים בצורה טובה יותר. כפי שהצענו לעיל, קיומו של בית מרחץ באתר כפרי הוא אחד הקריטריונים המצביעים על קיומה של אחוזה. נראה לנו כי הצעתנו עדיפה במקרה זה ולכן צירפנו אתר זה לקטלוג כאתר סביר.

מס' האתר: 19-26/70/3

גע – בכ - 8

27. **עכברה**

נ.צ. רשת ישראל : 19720/26050

שטח האתר : לא ידוע

סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי

מאפיינים : 1 , 2 ,

רמת הזיהוי: סביר

12

מימצא מיוחד : מבנה גזית בכוון מזרח - מערב

תרשים: אין

תיארוך האתר : רומי

ביבליוגרפיה: אילן, בתי כנסת, עמ' 51 ; גרן , תיאור ארץ ישראל - כרך 6 , עמ' 236 ; אילן , סקר

בתי כנסת , עמ' 182 ; ליבנר, ההסטוריה היישובית של הגליל , עמ' 80 – 82

תיאור : "מעל לכפר יש מישורת שעליה אפשר להבחין פה ושם בקטעי קווי הקירות של מתחם מלבני הקרוי עד היום 'אל כניסה' (הכנסייה) , שרוחבו עשרים ושלושה צעדים , ואורכו שלושים. הוא מכוון ממערב למזרח , ונבנה מאבני גזית נאות. . . כפי שמעידים הכינוי והכוון, זה היה כפי הנראה לפנים מתחמה של כנסייה נוצרית, אך אולי (הדגשה שלי – ח.ע) לפני הבנין הזה היה באתרו בית כנסת " ⁷². זהו ציטוט מתיאורו של גרן . בסקר של אילן זוהה מבנה זה ובו שתי אבני גזית וקטעי קירות .

דיון : במקום שרידי מבנה שלא ניתן להוכיח כי היה בית כנסת. "היה זה מבנה גזית מפואר , שהיה ככל הנראה בית כנסת מפואר".

ליבנר במחקרו ציין כי פרנקל שערך סקר במקום זיהה את האתר כאתר מהתקופה הרומית ⁷³ וכך גם עולה ממחקרו של ליבנר ⁷⁴. נראה אם כן כי במקום היה מבנה מפואר בנוי גזית מהתקופה הרומית מה שמקשה על זיהויו כבית כנסת.

⁷⁰. Schumacher , Recent Discoveries , pp. 74 – 75

. אילן , סקר בתי כנסת , עמ' 176⁷¹

Sukenik E.L. , Ancient Synagogues ,

⁷². גרן , תיאור ארץ ישראל כרך 6 , עמ' 236

⁷³. Frankel et al , Diversity , p. 77, 82 , 88

לכך יש להוסיף כי במקורות התלמודיים מסופר על תלמידי רבי ינאי שעסקו בעבודת אדמה ופעלו בחיי שיתוף כלכליים⁷⁵. אופנהימר הציע שהם חיו כחבורה כפי שהיה מקובל בירושלים בימי בית שני⁷⁶, אלא שאולי דווקא כאן המקום להציע כי הם חיו וגרו באחווה. במקרה כזה ברור כיצד חיו ופעלו בחיי שיתוף כלכליים. עכברה היתה מקום מושבו של רבי ינאי ובית מדרשו, ואם תלמידיו חיו בחבורה – באחווה, הרי שבכך סיוע נוסף להצעתנו.

נראה לנו שהצעתנו עדיפה ולכן צירפנו אתר זה לקטלוג אתר סביר. ליבנר גם מצא שקיימים במקום שני אתרים סמוכים להם קרא עכברה מזרח ומערב בהתאמה. יתכן ואחד מהם היה אתר של אחווה ואילו השני התפתח ממנו לכפר, אולי כפר פרטי.

מס' האתר: 18-27/70/1

גע – בכ - 9

28. אסא

נ.צ. רשת ישראל : 18720/27045

שטח האתר : לא ידוע

סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי

מאפיינים : 1, 2, 12

רמת הזיהוי: מסופק

פרטי מימצא מיוחד: מבנה ציבור, ציר מזרח - מערב

תרשים: איור 21

תיארוך האתר : ביזנטי מאות 5 – 6

ביבליוגרפיה: אילן, בתי כנסת, עמ' 48; ח"א, סאסא

הערות: ציר בנין מזרח – מערב, מסגנון הפריטים והבנין נראה שהתקיים במאות ה' – ו' לספירה.

תיאור ודיון: "שלא כבתי כנסת אחרים בגליל ציר האורך שלו מזרח – מערב, ופתחו היחיד הוא במזרח. בניית הגזית שלו ופריטיו דומים עם זאת לאלה של בתי הכנסת הגליליים הרגילים. רוחב הפנים של הבנין הוא 12.5 מ'. הבנין חולק על ידי שני טורי עמודים, שניצבו על רצועות אדנים, והיתה לו רצפת טיט. בקצה המערבי של טורי העמודים היו עמודים בחתך לב, האופייניים לבתי כנסת ומעידים על קיום קומה שניה . . . רובו של החלק הדרומי של הבנין מכוסה בהריסות, ולכן קשה להשלים את תכניתו. ביחוד יש קושי בשיחזור מקום הבימות. ברור (הדגשה שלי – ח.ע) שכיוון התפילה היה לדרום לירושלים. על סמך הידע הכללי והשרידים בח' שמע, הצענו לשחזר את מקום הבימה לאורך הקיר הדרומי, בסיטרה הדרומית"⁷⁴. למבנה זה מספר חריגות בולטות, ואי התאמה לטיפוס הגלילי שלטענת אילן התקיים כאן במקום. כך למשל הכניסה כאן היא ממזרח לפי הצעת החוקר, וציר המבנה הוא מזרח – מערב. כמו כן כתב החוקר בפירוש כי אין ביכולתו לשחזר את מקום הבימות, בגלל ההריסות המכסות את המקום. יחד עם זאת הוא כתב: "ברור (הדגשה שלי – ח.ע) שכיוון התפילה היה לדרום לירושלים. על סמך הידע הכללי והשרידים בח' שמע, הצענו לשחזר את מקום הבימה לאורך הקיר הדרומי, בסיטרה הדרומית". הדבר מעט תמוה, כיוון שאם אין אפשרות לזהות ולשחזר את הבימות, מהיכן הבטחון שאכן היו בימות בכלל, ועוד יותר מזה שאכן פנו לכיוון דרום.

⁷⁴ ליבנר, ההסטוריה היישובית של הגליל, עמ' 269 - 271

⁷⁵ ירו' עירובין ח, ד (כה ע"א); מעשות ב, א (מט ע"ג); שביעית ח, ו (לח ע"ב). וכן: הלוי, דורות ראשונים, עמ' 273 - 276

⁷⁶ אופנהימר, דבי רבי ינאי

⁷⁷ אילן, בתי כנסת, עמ' 48

הצעת הזיהוי שלנו כאחווה פותרת את הבעיות השונות שהתעוררו. יחד עם זאת איננו רואים עדיפות להצעתנו ולכן רשמנו אתר זה כאתר מסופק.

גליל תחתון (כולל עמק יזרעאל ועמק בית שאן)

אתרים שזוהו כבר בעבר כאחוזות

29. **גיתות תל שימרון** (שם שלי ח.נ.) גת – אח – 1 מס' האתר: 16-23/95/2

נ.צ. רשת ישראל : 17090/23560	נ.צ. רשת UTM : 07085/622015
סוג האתר : אחווה – אולי של רבי	שטח האתר : לא ידוע
רמת הזיהוי: סביר	מאפיינים : 12 , 4 , 2 , 1
מתקנים חקלאיים: מערכת גיתות מפותחת ומסודרת	
תיארוך האתר : רומי - ביזנטי	תרשים : איורים 22, 23
ביבליוגרפיה: ספראי, <u>פרקי גליל</u> , עמ' 179; רבן, <u>סקר נהלל</u> , עמ' 68 - אתר 82 ;	

Safrai , Economy , p. 92

תיאור : קבוצה של בתי גת. הגתות סדורות בקבוצות ובכל קבוצה משלוש ועד שש גיתות. ספראי הציע שזה חלק מאחוזת רבי בנהלל. ליד הגיתות דרך רומית המוליכה מלגיו לציפורי. גיתות אלה אינן עומדות בפני עצמן , אלא הן חלק ממערך של אחווה שהיתה באיזור. ספראי ורבן שסקרו את המקום לא הצליחו לזהות את מקומה של האחווה שגיתות אלה היו חלק ממנה . בכל מקרה שניהם הציעו כי כאן ניצבה אחווה וגיתות אלה היו חלק ממנה.

הערות : 1. בסקר ארץ בנימין אתר 159 ⁷⁸ נראה דומה מאד לאתר זה. יש בו ריכוז של גיתות ליד דרך קדומה ואולי גם שם זו עדות לאחווה שהיתה במקום.

2. צירפנו לחלק זה את האתר של תל שימרון למרות שלא זוהה בעבר כאחווה. זאת , מכיוון שלדעתנו , שם עמדה האחווה שצויינה כבר בגיתות תל שימרון .

29 א. **תל שימרון** גת – אח – 1 א' מס' האתר: 16-23/94/

נ.צ. רשת ישראל : 16990/23400	נ.צ. רשת UTM : 07118/20415
סוג האתר : ווילה - בית אחווה	שטח האתר : לא ידוע
רמת הזיהוי: סביר	מאפיינים : 7 , 4 , 2 , 1

12

מימצא מיוחד : מבנה ציבור, עמודים, אדן עמוד, שרידי פסיפס, שברי רעפים, שבר "ספל מידה" יהודי מאבן קירטון רכה , בסמוך קבר מפואר מאד

. פינקלשטיין , סקר ארץ בנימין , אתר 159⁷⁸

תיאור : על גבי המדרון המערבי של התל מימצא חרסים רומי, ביזנטי וערבי קדום. במקום נתגלו בעבר שרידי ארבע שורות עמודים, לידם משקוף של פתח וכיור. על שרידים אלו כתב מזר: "השרידים הללו שייכים בלי ספק לבנין גדול, ואולי אלו הן חורבות בית כנסת קדמון, כפי ששיער לראשונה קלין". כבר גרן זיהה במקום שרידי מבנה ציבורי אותו זיהה ככנסיה. כאשר הגיע אילן עם תלמידי מכון אבשלום כבר לא ניתן היה לזהות את העמודים אך באתר נותרו שרידי רצפת פסיפס ושברי רעפים.

דיין סיפר על אבן ובה תיאור מנורת שבעת הקנים שהובאה מהתל לנהלל. בסמוך למבנה הגדול נמצא קבר מפואר שעליו משקוף מפואר. אילן כה התפעל מפריט זה וכך כתב עליו: "ובכלל זה משקוף גדול מעוטר להפליא. אורך המשקוף 1.80 מ' ועליו בתבליט תיאור נדיר של שני פרחים גדולים בעלי 8 עלים. . . אם כאן מקומו המקורי יש בו כדי להעיד על אמידות משפחתו של מי שנקבר במקום" ⁷⁹.

דיון: נראה כי כאן על גבי התל במקום נישא ומשקיף לכל עבר עמד מבנה שלו מאפיינים ציבוריים, רצפת פסיפס ושברי רעפים. המקום קטן ובמבנה אין סימנים ברורים המאפשרים לזהותו כבית כנסת. נראה להציע שגם כאן כמו בתילים מקראיים רבים לא התקיים ישוב בתקופה הרומית – ביזנטית (כך למשל בתל ערד, תל עירא, תל גרר ועוד). יחד עם זאת אנשים אמידים שרצו את התצפית והנוף הנשקפים מהתל בחרו לבנות להם כאן את בית האחוזת שלהם. סיוע למחשבה זו ניתן למצוא באחוזת הקבר המפוארת שלפי אילן יש בה כדי להעיד על אמידות המשפחה שבנתה כאן את ביתה.

למימצא זה יש להוסיף את מערכת הגיתות הגדולה והמפוארת אותה תיעד כבר ספראי כאחוזת – אולי של רבי יהודה הנשיא. ניתן אולי להציע שכאן על תל שימרון עמדה אחוזתו של רבי שעל פי הכתוב היתה בנהלל, ממוקמת במקום בעל נוף המשקיף אל פני העמק.

להצעה זו ניתן גם להוסיף את הידוע לנו מהמקורות לגבי סימוניא. תושבי סימוניא פנו אל רבי ובקשו ממנו שימנה להם אדם שיהיה דרשן, דיין, חזן, סופר, משנה ופקיד ציבורי כללי ⁸⁰. מכך הסיק ספראי שסימוניא ירדה מגדולתה והיתה ישוב קטן ודל ⁸¹. זאת, למרות שבמקום היו יודעי תורה, כפי שעולה מסידרת השאלות ששאלו את ר' לוי. אם יש במקום יודעי תורה מדוע עליהם לפנות לרבי. מדוע פנו אנשי סימוניא אל רבי בבקשה כזו? האם לא יכלו לדאוג לעצמם כפי שדאגו לעצמם כל קהילות ישראל? אלא, אולי יש ללמוד מכאן שהמקום היה בבעלותו של רבי, וכבעל המקום פנו אנשי סימוניא אל רבי כדי שימצא להם מישהו שינהל את כל ענייני היום יום.

סיוע להצעה זו יש במקבילה בתלמוד הבבלי שם בסיפור לא מדובר על אנשי סימוניא אלא על "לוי דנפק לקרייתא". כבר קרויס ואחרים הצביעו על כך ש"נפק לקרייתא" פירושו של דבר יצא לבקר באחוזות שלו. אם כך, לוי יצא לאחוזותיו ושם שאלו אותו את כל השאלות שבמקבילה שבירושלמי ובמדרש בראשית רבה מיוחס לסימוניא.

מציאות מבנה שניתן לזהותו כבית אחוזת שניהל את מערכת הגיתות, אדם אמיד שנקבר במערכת הקברים המפוארת, ורבי בעל האחוזת בנהלל, קושרים את המימצא הארכיאולוגי עם המימצא הכתוב ומאפשרים לנו להציע כי כאן על תל שימרון עמדה אחוזתו של רבי יהודה הנשיא. צירפנו אתר זה לאתר של גיתות תל שימרון שזוהה כבר כאמור כאחוזת, שכן מערכת הגיתות לא התקיימה בחלל ריק. נראה כי אחוזת זו היא

⁷⁹. אילן, בתי כנסת, עמ' 226

⁸⁰. ירושלמי, יבמות, י"ג, ע"א; בראשית רבה פ"א, ב'; בבלי, יבמות, ק"ה, ע"א

⁸¹. ספראי ז., פרקי גליל, ירושלים, תשמ"ה, עמ' 30

שניהלה ותיפעלה את מערכת הגיתות ולכן אנו משייכים אותם לאתרי האחוזות שזוהו כבר. זאת, למרות שלא זוהתה אחוזה על תל שימרון אלא רק הוגדרה קיומה של אחוזה כזו בעקבות מציאת מערכת הגיתות. מכיוון שנראה כי הצעתנו עדיפה על פני הצעות אחרות רשמנו אתר זה כאתר סביר.

30. בית שערים **גת – אח – 2** **מס' האתר: 16-23/24**

נ.צ. רשת ישראל : 16240/23410
סוג האתר : ווילה – בית אחוזה
רמת הזיהוי: סביר
מימצא מיוחד : רצפת פסיפס ,
תיארוך האתר : ביזנטית - מאה ששית לספירה
ביבליוגרפיה: ויטו , בית שערים ; ספראי , בית שערים
תראשי: תראשי
מאפיינים : 1 , 2 , 12

תיאור ודיון: ליד בית הכנסת של בית שערים נחשף בית מגורים מרוצף פסיפס צבעוני ותעלת מים. במקום נתגלתה מערכת חדרים, שניים מהם מרוצפים בפסיפס. כמות אבני הפסיפס שנתגלתה בחפירה מעידה כי היו חדרים נוספים שהיו מרוצפים בפסיפס, אך אלה לא נשתמרו. כן נתגלתה אבן סף המצביעה על כניסה גדולה ומפוארת למבנה שלא נחשף. מכיוון שבית שערים חרבה במרד גאלוס נראה כי במאה הששית לספירה לא היה קיים כאן ישוב. ממילא, מבנה מפואר בודד העומד בראש הגבעה היה כנראה אחוזה. עולה הרושם כי במקום נתגלה מבנה גדול ומפואר. רצפות פסיפס מעידות על עושר, ומכיוון שמדובר בבית פרטי סביר להניח שמדובר בבית אחוזה. ספראי אכן השתמש בטיעון זה כדי להציע כי במקום זה עמד בית אחוזה⁸².

אתרים שזוהו בעבר כבתי כנסת

31. רמה **גת – בכ – 1** **מס' האתר: 18-25/49/1**

נ.צ. רשת ישראל : 18460/25980
סוג האתר : ווילה - בית אחוזה
רמת הזיהוי: ודאי
מימצא מיוחד : בית מרחץ, בית אורחים, בסיליקה
מתקנים חקלאיים: בתי בד
תיארוך האתר : בית אחוזה במאה השניה – רביעית, כנסיה – מאה ששית
תראשי: אין
מאפיינים : 1, 2, 3, 4, 8 , 10, 12

ביבליוגרפיה: אילן, בתי כנסת, עמ' 166; בן צבי, שאר ישוב, עמ' 112 – 118; בן צבי, רמה; צפיריס ואחרים, רמה

תיאור ודיון: מהתקופה הביזנטית נתגלה מבנה בסיליקה. לידו נתגלה בית מרחץ מהתקופה הרומית.⁸³ במקום גם נתגלה משקוף של ניקות (ויקטוריות) שלא אופייני לאוכלוסייה יהודית. משקוף זה מצביע על מבנה מיוחד, ואין ספק כי עמד בכניסה לבית מאד מפואר אותו הוצע לזהות כבית כנסת. יחד עם זאת מציאות בית המרחץ במקום מקטינה את הסבירות לקיומו של בית כנסת ומעלה את ההשערה כי במקום עמדה ווילה של אדם פרטי. בית המרחץ כמו שרידי הישוב מתוארכים למאות השניה והשלישית לספירה. לתקופה זו יש כנראה לתארך גם את הכתובת שנמצאה במקום. כתובת זו נתגלתה בשנת 1930 על ידי בן צבי, על גבי משקוף מפואר. הכתובת כתובה ארמית וקשה לפיענוח. כבר בקריאת הכתובת במקור היתה מחלוקת בין החוקרים בהבנת הכתובת ופרשנותה. נווה⁸⁴ ובעקבותיו אילן⁸⁵ הציעו במקום זיהוי של בית כנסת, ואילו בן צבי⁸⁶ וקליין⁸⁷ זיהו במקום בית אורחים. שתי ההצעות מתייחסות לתקופה הרומית. נראה אם כן כי בתקופה הרומית עמד במקום מבנה ציבורי מפואר, כנראה בית אירוח, שליידו בית מרחץ. לעדות זו מצטרפים דבריו של בן צבי שסיפר כי הערבים קוראים למקום שבו נתגלתה הכתובת 'מטבל אל-יאהוד'. עולה הרושם כי בקרב התושבים המקומיים השתמרה מסורת בדבר שייכותו של בית המרחץ ליהודים.

מציאות בית המרחץ ליד המבנה שזוהה כבית כנסת מהתקופה הרומית מקטין את הסבירות לזיהוי המבנה כבית כנסת. לכן, נראה שיש להעדיף את ההצעה כי מדובר בבית אירוח על פי הכתובת ולא בית כנסת. תיאור כזה של מבנה גזית מפואר הכולל בית אירוח ולידו בית מרחץ מתאים להגדרת בית אחוזה במובן הקלסי של האימפריה הרומית. ווילה זו היתה שייכת ליהודי שכן אחרת לא היינו מוצאים כתובת בארמית. לטענה זו מצטרפת מציאותם של מספר בתי בד שנתגלו במקום. ריכוז בתי הבד וכמותם מצביעה גם היא על מרכז יצור שמן מעבר לצריכה העצמית של הישוב. גם כאן, כמו בדבורה שבגולן, מסתבר להציע כי שפע בתי הבד מצביע על קיומה של אחוזה. בתקופה הביזנטית עמד במקום ישוב נוצרי כפי שמעידה מציאותה של בסיליקה נוצרית. עובדה זו יכולה אולי להציע שלא היה מלכתחילה בית כנסת בישוב רמה.

אם כן נראה להציע את השיחזור ההסטורי הבא. מכיוון שכל השרידים המפוארים שייכים למאות שניה – רביעית לספירה, ויש בהם מאפיינים יהודיים, נראה להציע כי בתקופה זו שכן במקום בית אחוזה יהודי. תיארוך האתר ומימצאיו (מאה שניה – רביעית לספירה) מקטין את הסבירות בדבר קיום בית כנסת ברמה.

בתקופה הביזנטית חל שינוי שכן עם חדירת הנצרות השתלטה אולי הכנסייה על נכסי האדון. או שמא האדון הפך נוצרי והקדיש נכסיו לכנסייה. מכל מקום שינוי דמוגרפי זה של חדירת הנצרות מביא אותנו למציאת כנסייה במאה השישית ברמה. יתכן כי גם כאן אנו מוצאים מבנה של אחוזה שהפך לכפר פרטי. נראה לנו כי הצעת הזיהוי של המקום כאחוזה פותרת את הבעיות השונות אותן העלינו ובכך עדיפות להצעתנו. מכיוון שבמקום נערכה חפירה ארכיאולוגית והמימצא ודאי, צירפנו אתר זה כאתר ודאי של אחוזה.

⁸² . ספראי, בית שערים, עמ' 80
⁸³ . לפרטי בית המרחץ עיין: הדר, בתי המרחץ, עמ' 27 - 28
 . נווה, פסיפס ואבן, עמ' 8434
 . אילן, בתי כנסת, עמ' 166⁸⁵
 . בן צבי, רמה⁸⁶
 . קליין ש', ספר הישוב, עמ' 153⁸⁷

נ.צ. רשת ישראל : 20050/25440

סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי שטח האתר : לא ידוע

רמת הזיהוי: סביר מאפיינים : 1, 2, 12

מימצא מיוחד : שני מבני גזית שלהם ציר מזרח – מערב, עמודים , רעפים , שרידי פסיפס צבעוני (הדגשה שלי – ח.ע.),

מתקנים חקלאיים: בית בד

תיארוך האתר : רומי מאוחר תרשים: איור 24

ביבליוגרפיה: אילן , בתי כנסת , עמ' 132 ; גרן , תיאור ארץ ישראל , כרך 6 , עמ' 151 ;

(“עקבות של חורבות”) Conder & Kitchner , SWP I , p. 403 note 33

הערות: במקום שני מבנים מפוארים בציר מזרח – מערב .

תיאור ודיון: גרן תיאר במקום שני עמודי בזלת פגומים, כנראה מבנין שכיוונו מזרח – מערב

ולפי כיוונו הוא כנסיה. בעקבות תיאור זה הגיע אילן לבצע סקר באתר שבמסגרתו נמצאו פריטים ארכיטקטוניים רבים של מבנה ציבורי. כבר אילן רשם שיתכן שבמקום היו שני מבנים ציבוריים. הוא גם טען : “ לפחות אחד מהם היה בית כנסת, שהרי האתר נמצא באיזור יהודי, למרות שלא הרחק ממנו היתה חדירה נוצרית”.

מבנה אחד הוא מבנה שבו נמצאו אבני פסיפס רבות. המבנה השני הוא מבנה בעל עמודים שהיה בעל שתי קומות.למבנה היתה חצר שבה נתגלה ספסל ישיבה. לא ברור מה היה האולם ומה היתה החצר. נתגלו מדרגות המחברות בין שני החלקים. כן נתגלה רעף בתוך המבנה. בחלק הדרום מערבי של האתר ישנו קיר היקפי שאולי שימש כחומה .

כבר אילן הבחין שקצת קשה להגדיר במקום זה שני בתי כנסת ולכן בהתייחסו למבנה בצד דרום מערב של החורבה כתב “בשטח המבנה פזורות אבני פסיפס צבעוניות בינוניות וגדולות. זה היה כנראה בית פרטי של אדם עשיר או מבנה ציבור”⁸⁸. בעקבות גרן שביקר במקום וציין שיש בה עמודי בזלת ממבנה שכיוונו מזרח – מערב, כנראה מכנסיה, כתב אילן כי “לא נמצאה עדות לישוב נוצרי במקום, ונראה שהיה זה ישוב יהודי”. דבר זה גם מסתבר מן העובדה שהחרסים באתר הם מהתקופה הרומית מאוחרת וממילא לא היתה יכולה להיות כאן כנסיה. תיארוך זה גם מקשה על זיהוי המקום כאתר של בית כנסת. גם הבנת תיפקוד המבנה השני בעייתית.

עולה הרושם שניתן להציע כי מדובר במבנה אמידים שהיה בישוב. יתכן שבמקביל אליו ניצב גם מבנה בית כנסת, ושמא היה גם המבנה השני בית אחוזה יהודי. לדעתנו, אוסף הראיות המצטבר מאפשר זיהוי המקום כאחוזה, שכן אינו יכול להיות כנסיה שהרי אין מימצא ביזנטי, וקשה להניח שהיה בית כנסת מהטעמים שהצענו. לעומת זאת, זיהוי המקום כאחוזה פותר את כל הבעיות שהועלו ובכך עדיפותו על פני הצעות אחרות, לפיכך צירפנו אתר זה לקטלוג כאתר סביר של אחוזה.

מס' האתר: 18-25/54/1

גת – בכ - 3

ח' צלמון . 33

נ.צ. רשת ישראל : 18580/25440

⁸⁸ . אילן , בתי כנסת , עמ' 132

סוג האתר :	ווילה – בית אחוזה	שטח האתר :	63 דונם (שטח הכפר המאוחר)
רמת הזיהוי:	מסופק	מאפיינים :	1, 2, 12
מימצא מיוחד :	מבנה ציבור , חלקי עמודים , אבני פסיפס ושברי רעפים		
תיארוך האתר :	רומי	תרשים:	אין
ביבליוגרפיה:	אילן , בתי כנסת , עמ' 136 ; ליבנר, ההסטוריה היישובית של הגליל , אתר מס' 19		

תיאור ודיון: מהמימצא עולה שבמקום היה מבנה גדול (12 X 14 מ') שלו סימני פאר ועושר כמו חלקי עמודים, אבני פסיפס רבגוניות קטנות ובינוניות, שברי רעפים ושברים קטנים של לוחות שיש. נראה כי במקום ניצב מבנה בודד מפואר שתיפקודו לא ברור ואין כל סימנים המאפשרים להגדיר למה שימש. מהחרסים עולה כי מדובר במבנה מהתקופה הרומית.

אילן ברצונו להוכיח כי המקום היה בית כנסת ניסה להוסיף לתיאור דברים שלא נמצאו באתר. "נראה שאין זה כל המשקוף, ובחלקו המרכזי, החסר, היה זר ואולי מנורה"⁸⁹. אילן **הניח** כי במשקוף זה היה סימן כלשהו המעיד על יהדותו של הבנין.

במקום עמד בנין מפואר מאד, בישוב במרחב הכפרי המוזכר במספר מקורות המתארים את צלמון כישוב יהודי. כך אצל יוסף בן מתתיהו⁹⁰, אצל אליעזר הקליר בפיוט משמרות הכהונה⁹¹ ועוד. עובדה זו הביאה את החוקרים להניח כי במקום עמד בית כנסת. מכיוון שאין כל ראיה לקיומו של בית כנסת, וסימני הפאר והעושר רבים מידי למבנה בית כנסת שמידותיו ממוצעות, יתכן כי במקום עמד בית אחוזה בתקופה הרומית.

ליבנר במחקרו הראה כי עיקר קיומו של האתר היה בתקופה הרומית התיכונה והמאוחרת. גם עובדה זו מסייעת להצעה כי כאן עמדה אחוזה, שכן קשה להניח קיומו של בית כנסת מונומנטלי גדול ומפואר מתקופה זו. גם האיזכורים במקורות חז"ל אותם מביא ליבנר מצביעים על קיומו של האתר במאה השנייה, שכן החכם הדובר בהם הוא רבי יהודה בר עילאי בן דור אושא.

נראה כי המקורות הספרותיים והארכיאולוגיים מצביעים על ישוב יהודי בתקופה הרומית. גודל הישוב הקדום אינו ידוע ולכן קשה להתייחס אליו. גודל הישוב הערבי המאוחר גדול מאד ומכאן הקושי לקבוע כי כאן ניצבה אחוזה. יחד עם זאת, הקושי להגדיר מבנה בית כנסת כה מפואר מהתקופה הרומית הביא אותנו להציע כי כאן ניצבה אחוזה. מכיוון שאין להצעתנו עדיפות בחרנו לרשום אתר זה כמסופק.

34. ח' מימלח	גת – בכ - 4	מס' האתר: 19-25/11/1
---------------------	--------------------	----------------------

נ.צ. רשת ישראל :	19140/25140
סוג האתר :	ווילה – בית אחוזה / כפר פרטי ?
רמת הזיהוי:	סביר
תיארוך האתר :	רומי – ביזנטי
ביבליוגרפיה:	אילן , בתי כנסת , עמ' 162 ; סטפנסקי, מימלח ; טפר ואחרים , ישובים יהודיים , עמ' 93 – 94 ; אילן , סקר בתי כנסת , עמ' 190 – 192 ; ליבנר, ההסטוריה היישובית של הגליל , אתר מס' 24

⁸⁹ . אילן , **בתי כנסת** , עמ' 136
⁹⁰ . יב"מ , **מלחמות** , ב', כ', ו'

תיאור ודיון: באתר נתגלו שני מבנים מפוארים וגדולים. האחד, באמצע המדרון, שבו נמצאו עמודים, מזוזות, שבר של אפריז מעוטר ופריטים אדריכליים. צורת המבנה ייחודית וכבר אילן כתב עליה "תכנית זו אינה רגילה". מבנה זה איננו נמצא ב"גובהה של עיר". בנוסף לכך בראש הגבעה נתגלו שרידי מבנה, ראשי קירות אבני גזית מהם גדולים, חוליות עמוד, חלקי מזוזות ומשקוף עם שרידי עיטור. המבנים בראש הגבעה גדולים ומפוארים, ויתכן כי חלק מהפריטים הארכיטקטוניים שנתגלו במורד שייכים למבנים אלה. מבנים אלה נמצאים בשני חלקים של האתר, האחד מזרחי והשני מערבי. יש לציין כי המבנה שזוהה כבית כנסת הוא דווקא המבנה שהוקם במדרון ולא זה בראש הגבעה.

ליבנר שסקר את המקום בעבודתו ציין כי האתר התחלק לשני חלקים. חלק אחד המערבי שבו קרמיקה מהתקופה הרומית בלבד, ואילו בחלק המזרחי רצף של כל התקופות הביזנטיות. לאור זאת, ניתן להציע כי בחלק המערבי עמד מבנה של אחוזה בתקופה הרומית והוא המבנה המפואר שממנו נתגלו פריטים ארכיטקטוניים רבים. חלק זה לא המשיך להתקיים בתקופה הביזנטית, ולכן יתכן כי בחלק המזרחי נבנה מבנה של אחוזה או לחילופין מבנה של בית כנסת.

האתר הוא גדול וודאי שאיננו בית אחוזה במובן הרגיל. יחד עם זאת, נראה שגם כאן כמו במקומות אחרים היה **שני מבנים** שלהם פאר וסימני עושר. המבנים נמצאים בשני אגפים של הישוב האחד בצד המזרחי, ואילו השני בצד המערבי. אולי ניתן להציע כי חל כאן מעבר ישובי. הישוב שבתקופה הרומית היה בית אחוזה, הפך לימים לישוב יותר גדול. בישוב גדול זה שיש לו את היכולת החברתית והקהילתית לתמוך בפרויקט הקמת בית כנסת, הוקם בית הכנסת. כך למשל הוא המצב בח' סמרה שבשומרון שהיתה בית אחוזה בתקופה הרומית והפכה לימים לישוב גדול ובו בית כנסת שומרני.

לחילופין, ניתן להציע שכאן היה כפר פרטי והמבנה הגדול היה בית האמיד והמבנה השני היה בית הכנסת. דבר זה אנו מוצאים למשל בדיר עיזי שבגולן. גם שם אנו מוצאים מבנה של בית כנסת במדרון⁹², ובראש הגבעה את המבנה של בית האמיד המקומי שאולי אפילו לא היה יהודי.

מכיוון שקשה להניח קיומו של בית כנסת מפואר מהתקופה הרומית, נראה לנו כי הצעתנו לזהות כאן אחוזה בתקופה הרומית עדיפה. לגבי התקופה הביזנטית איננו יכולים לקבוע דבר, ויתכן כי המערת הישובי שהתרחש הביא להקמת כפר פרטי ואז אתר זה ייכלל במסגרת מחקר זה, באותה מידה יתכן ובתקופה הביזנטית היה במקום כפר רגיל. לאור האמור לעיל רשמנו אתר זה כאתר סביר.

מס' האתר: 19-24/67/2

גת – בכ - 5

ח' ורדים 35

נ.צ. רשת ישראל : 19640/24790

שטח האתר : לא ידוע

סוג האתר : ווילה - בית אחוזה

מאפיינים : 2, 12

רמת הזיהוי: מסופק

מימצא מיוחד : שני מבני ציבור, עמודים בחתך לב, אבני גזית

מתקנים חקלאיים: בית בד

⁹¹ . פיוט לקינות של תשעה באב – "איכה ישבה חבצלת השרון"
. אתר 17 בקטלוג⁹²

תיארוך האתר : ביזנטי(אילן ופרסטר), לפי ליבנר תקופה רומית בלבד **תרשים:**

איור 26

ביבליוגרפיה: אילן, בתי כנסת, עמ' 128; אילן, סקר בתי כנסת, עמ' 187 – 189; ברסלבי, לחקר ארצנו, עמ' 276; פרסטר, בתי כנסת בגליל, עמ' 252, 255; ליבנר, ההסטוריה היישובית של הגליל, אתר מס' 32

הערות: במקום כנראה שרידי שני מבני ציבור האחד מבזלת והשני מגיר.

תיאור ודיון : במקום נתגלו פריטים ארכיטקטוניים רבים המצביעים על קיומם של מבני ציבור, ובהם אבני גזית, עמודים בחתך לב וחוליות עמודים. בסך הכל נתגלו חמש חוליות בחתך לב חלקן מבזלת וחלקן מגיר. גם אבני הגזית הן בחלקן מגיר וחלקן מבזלת. כמו כן נתגלו באחד המבנים שברי רעפים, קטע של טיח צבעוני מעולה (כך במקור – ח.ע) ושפע של אבני פסיפס זעירות.

נראה אם כן כי במקום נחשפו שרידי שני מבנים גדולים ומפוארים, האחד מגיר והשני מבזלת. אין כל אפשרות לקבוע תיפקודם של מבנים אלה. במרחק של פחות מ- 500 מ' מאתר זה נתגלה מבנה נוסף שבו נדון בח' ורדיאת. קיומם של שלושה מבני בתי כנסת, בישוב כה קטן שאפילו זכר שמו לא שרד תמוה עד מאד. לעומת זאת, אם נציע כי כאן שכנה אחוזה הדבר יתן מענה לכמה סוגיות. אתר זה שולט על הבקעה במוצא ואדי חמאם. כבר טפר ושחר הציעו בעבר כי בקעה זו לרגלי הר ניתאי היא בקעת ארבל המצויינת במקורות⁹³. אם אכן הדבר כך, מצטרף הדבר להגדרתו של ספראי כי בתי אחוזה היו בשטחי העידית בארץ⁹⁴. בקעת ארבל היתה ידועה בפוריותה⁹⁵ ואכן מתאים הדבר שכאן בבקעה זו יהיו אדמותיהם של אנשים עשירים.

יתכן גם להציע שאם אכן כאן מקומה של ארבל הקדומה, כפי שהציע שחר, הרי עם דיכוי המרידות והמהומות במקום, שהתרחשו כאן בימי הורדוס ומאוחר יותר ביצור המקום והכנתו למרד על ידי יוסף בן מתתיהו⁹⁶, הופקעו אדמות הישוב שהיה כאן במקום. גם שרידי חומת המצור על הר ניתאי מצביעים על כך שהישוב שלרגליו כנראה היה שותף במלחמה נגד הרומאים. בעקבות המלחמה הופקעו אדמות הישוב. כך נהגו הרומאים במקומות שמרדו בשלטון. אדמות אלה נמסרו או נמכרו לאנשים עשירים, ממקורבי השלטון, וכך יתכן להציע הוקמו במקום אחוזות אלה. הדבר מסתבר גם מהעובדה שעל מצוק הארבל במקום המזוהה היום כארבל הקדומה נתגלו שרידי בית כנסת ולא שרידי מבני אחוזה כפי שאנו מציעים. דבר זה מצביע אולי על כך שהאדמות שבראש המצוק לא הופקעו על ידי הרומאים אלא תושביהם נשארו לגור בהם. עולה אם כן שגם המימצא הארכיאולוגי וגם שיחזור האירועים ההסטוריים מובילים להנחה, שבבקעת חמאם שכנו בתי אחוזה של אנשים עשירים מקומיים. ליבנר, שחולק על דעתם של שחר וטפר, מציין כי באתר זה היה ישוב ששטחו 54 דונם. אלא שכאן יש לציין כי זהו שיא גודלו של הישוב. במקביל ציין ליבנר כי הישוב בשיא עוצמתו היה בתקופה הרומית התיכונה, כלומר המבנים המונומנטליים (שניים במספר – מגיר ובזלת) הם מהתקופה הרומית. ליבנר עצמו במהלך עבודתו הצביע על כך שבתקופה הרומית כמעט ולא נבנו בתי כנסת מונומנטליים. מכיוון שכאן בישוב אין שרידים מהתקופה הביזנטית, ויש שרידים של שני מבנים דמויי מבני ציבור, נראה לנו כי הדבר מקשה על זיהוי המבנים כבית כנסת. לכך יש להוסיף את העובדה כי הישוב בתקופה הרומית הקדומה והתיכונה היה בשיא גודלו. הוא הלך וירד בתקופה הרומית המאוחרת. ליבנר שהתחבט

. טפר ושחר, ארבל⁹³

. ספראי, פרקי גליל, עמ' 178⁹⁴

. ירושלמי, סוטה, פ"א, ה"ח; ילקוט שמעוני, חבקוק רמז תקס"ה (ובמקבילות)⁹⁵

. יב"מ, מלחמות, ב', כ', ו'⁹⁶

בסוגית גודל הישובים קבע משרע של גודל ישוב. כמו כן הוא כתב כי יתכן ובמקום קטגוריה אחת מדובר בקטגוריה שניה. אם בתקופה הרומית המאוחרת קטגורית הישוב היתה קטנה באחת, הרי הדבר מצביע על גודל ישוב של 11 – 20 דונם. כלומר, יש התלבטות בקשר לגודל הישוב. במקרה כזה ההצעה כי מדובר בכפר גדול נופלת.

בכל מקרה מדובר בשני מבנים בודדים גדולים מהתקופה הרומית, שקשה לזהותם כבתי כנסת. נראה לנו כי אם נזהה מבנים אלה כאחוזות, הדבר יפתור חלק מהבעיות, אלא מכיוון שלא נערכה חפירה היכולה לאשש או להפריך את הצעתנו, רשמנו אתר זה כאתר מסופק.

36. **ח' ורדיאת** **גת – בכ - 6** מס' האתר: 19- 24/67/3

נ.צ. רשת ישראל : 19600/24850
סוג האתר : בית אחוזת אמיד מקומי **שטח האתר :** 1 דונם ?
רמת הזיהוי: **מסופק** **מאפיינים :** 12, 7, 2, 1
מימצא מיוחד : פריטים ארכיטקטוניים, עמוד באתרו,
תיארוך האתר : רומי - ביזנטי **תרשים:** אין
ביבליוגרפיה: אילן, **בתי כנסת**, עמ' 130; אילן, **סקר בתי כנסת**, עמ' 187 – 189; ליבנר, **ההסטוריה היישובית של הגליל**, אתר מס' 32
הערות: אין שרידי ישוב אלא רק שרידי פריטים ארכיטקטוניים.

תיאור ודיון: במקום נתגלו פריטים ארכיטקטוניים ובהם, על פי אילן, עמוד שכנראה נתגלה באתרו. ציון העובדה ש"במקום חרסים רבים מהתקופה הרומית – ביזנטית, וכמובן שאין לראות קירות", מבאיא להנחה שבמקום כנראה לא היה ישוב, או אולי היה ישוב כה קטן שלא נשאר ממנו כלל שרידי קירות. גם ליבנר⁹⁷ כתב כי חירבת ורדיאת היא אזור הקבורה של ח' ורדים ולא אתר בפני עצמו. סרקופגים עם מכסים מאתר זה הועברו לפארק רמת גן. וכך הוא כתב: "בחורבה סמוכה זו אין קרמיקה או כל עדות אחרת לישוב קדום ונראה כי אינה אלא אזור הקבורה של הישוב בחמאם". דברים אלה נמצאים בסתירה לדבריו של אילן שלטענתו בסקר שערך נתגלו פריטים ארכיטקטוניים, כולל עמוד שכנראה נתגלה באתרו. יחד עם זאת, אם נגדיר שבמקום עמד מבנה אחד, בית חווה של אדם אמיד, שיצא מח' ורדים, הדבר יציע פתרון לקושיה. זהו מבנה בודד שעמד בלב השטח החקלאי (ווילה כהגדרת הסופרים הרומאים). המבנה היה שייך לאדם אמיד ולכן היה מעוטר ומפואר כמקובל בקרב עשירי התקופה. גם העובדה שבסמוך יש שני פריטים מגולפים השייכים למבנה קבורה מחזקת השערה זו. קבורה מפוארת ומבנה בודד הם מסימני האחוזת / חווה של אדם אמיד שחי וגר בסמיכות לישוב המרכזי.

יתכן אם כן שחורבת ורדים וח' ורדיאת הם בעצם שני אתרים סמוכים. איננו יכולים להצביע על עדיפות ההצעה שלנו ולכן נרשם האתר כמסופק.

⁹⁷. ליבנר, **ההסטוריה היישובית של הגליל**, עמ' 146

נ.צ. רשת ישראל : 19270/24590
 סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי
 שטח האתר : כ – 15 דונם
 רמת הזיהוי: סביר
 מאפיינים : 1, 2, 6, 12
 מימצא מיוחד: עמוד שיש מעוטר, כותרת דורית שגולפה באבן נארי, חלק של סורג, בריכה
 תיארוך האתר : רומי - ביזנטי
 ביבליוגרפיה: אילן, בתי כנסת, עמ' 138; אוליפנט, חיפה, עמ' 100; ליבנר, ההסטוריה היישובית של הגליל, אתר מס' 40

תיאור ודיון : במקום נמצאו רק פריטים ארכיטקטוניים כמו עמוד שיש מעוטר, כותרת דורית שגולפה באבן נארי וחלק של סורג. מימצאים אלה מעידים על קיומו של מבנה מפואר ומעוטר שנראה כמו מבנה ציבור.

אוליפנט כתב שראה במקום כנסיה⁹⁸ (הדגשה שלי). נראה כי זיהויו של אוליפנט נבע מכיוון המבנה. אולי יש בכך להצביע כי המבנה היה בכיוון מזרח – מערב. ליבנר שסקר את המקום בעבודתו העלה כי גודל הישוב לכל אורך התקופה הרומית – ביזנטית היה 11 – 20 דונם. נראה כי הישוב היה קטן מידי מכדי להקים לעצמו בית כנסת, מה גם כפי שכתב ליבנר: " באתר נמצאו בעבר פריטים ארכיטקטוניים וכן שרידי מבנה ציבורי המצוי ככל הנראה מתחת למסגד הכפר, אולם זיהויו כמבנה ציבור יהודי אינו מוכח ארכיאולוגית". לאור האמור לעיל, נראה כי כאן ניצב מבנה בודד מפואר שקשה לזהותו כבית כנסת, ולכן נראה להציע שכאן עמד בית אחוזה של יהודי מקומי. הבקעה הקרויה היום 'בקעת ארבל' היתה פוריה מאז ומעולם. אפילו במאה ה – 19 כאשר יהודים ביקשו לרכוש קרקעות לחקלאות, כאן בחיטין היה אחד המקומות הראשונים אותם רכשו⁹⁹. ר' חיים אליעזר ואקס גידל כאן אתרוגים¹⁰⁰. לנתונים אלה מצטרפת העובדה שנחשפה בריכה באתר זה. כפי שדנו כבר לעיל, קיומה של בריכה מצביע על קיום גורם מרכזי בחלוקת המים, והצענו כבר כי בריכה משמשת כאחד הקריטריונים לזיהוי אתר כאחוזה.

מכיוון שלפי גודל הישוב, ואי המוכחות של המבנה המונומנטלי כבית כנסת, כנראה שלא ניצב בית כנסת באתר זה. ומכיוון שנתגלתה בריכה שמצביעה כנראה על קיומה של אחוזה, אנו רושמים את האתר כסביר. נראה כי ההצעה שלנו במקרה זה עדיפה.

נ.צ. רשת ישראל : 18630/24880
 סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי
 שטח האתר : 52 דונם (ליבנר)

⁹⁸ . אוליפנט, חיפה, עמ' 100
⁹⁹ . הרב חיים אליעזר ואקס מספר כי קנה ב – 1876 "שלוש גנות בכפר חיטין" ונטע שם מאות עצי אתרוג. אחרי כעשר שנים כתב עיתון "המליץ" על 13,000 עצי אתרוג שבנחלת אליעזר ואקס. לסיכום פרשיה מעניינת זו עיין: אילן, בוסתן אל יאהוד; דביר, לאן נטייל
¹⁰⁰ . אילן, שם; דביר, שם

רמת הזיהוי:	מסופק	מאפיינים: 1, 2, 12
מימצא מיוחד:	בנין מונומנטלי, עמודים, שבירי רעפים, מזוזת פתח	
תיארוך האתר:	תרשים:	איור 27
ביבליוגרפיה:	אילן, בתי כנסת , עמ' 125; גרן, תיאור ארץ ישראל , כרך 6, עמ' 317 – 318; ליבנר, ההסטוריה היישובית של הגליל , אתר מס' 29	

תיאור ודיון: בצפון האתר יש מבנה ובו מספר עמודים. גרן מציין שאולי זה היה בית כנסת. בזמן המנדט נרשמו בדרום החורבה שרידי בנין מונומנטלי. פריטים ארכיטקטוניים, עיטורים, רעפים, עמודים, שרידי מבנה בו שני עמודים – המרחק ביניהם 6.5 מ'.

עיון בתרשים של המבנה שנמצא מראה בבירור כי אין כל יסוד להניח שהמדובר במבנה של בית כנסת. מדובר במבנה גזית, בו שרידי עמודים ועיטורים שמצביעים על פאר ועושר, אך אין כל ממצא שיצביע על קיום בית כנסת דווקא. גם ליבנר במחקרו מציין: "סקר מדוקדק שערכנו בכל גלי האבנים באתר לא העלה כל אבן מעוטרת וסביר אם כן כי המבנה היה נטול או לפחות דל בעיטורים באבן (בדומה לבית הכנסת מח' שמע). מסקנתנו בדבר מועד נטישת היישוב מצביעה על כך שמבנה מונומנטלי זה נבנה לפני אמצע המאה הרביעית לספירה". נראה אם כן שמדובר במבנה שזוהה כמבנה מונומנטלי מהתקופה הביזנטית על ידי אילן וגרן ואילו הסקר של ליבנר מצביע כי היישוב חרב באמצע המאה הרביעית לספירה, ולכן לא יכול להיות בית כנסת מהתקופה הביזנטית. ליבנר הציע שזהו אחד המקומות בו הוקמו בתי כנסת בתקופה הרומית. בעיית תיארוך זו מסייעת להצעה כי לא מדובר כאן ביישוב רגיל אלא באתר של אחוזה. מצד שני, ליבנר רשם במחקרו כי גודל האתר 40 – 50 דונם, עובדה זו מקשה במקצת על זיהוי המקום כאחוזה.

יש לזכור כי האתר נמצא על גבול הבקעה הפוריה 'סהל אל בטוף' = בקעת בית נטופה בחלקה המזרחי¹⁰¹. דווקא הקירבה לבקעה החקלאית יכולה להצביע על אדם עשיר שכאן היו אדמותיו, ואולי במקום זה בחר לבנות את אחוזתו. לאור האמור לעיל מצד אחד חוסר מימצא המוכיח קיום בית כנסת, ומצד שני קיום מבנה גדול מפואר ומעוטרת הסמוך לשטחי חקלאות פוריים בתקופה הרומית, הביא אותנו להציע כי כאן עמדה אחוזתו של אדם עשיר. יחד עם זאת לאור מחקרו של ליבנר איננו יכולים לקבוע בוודאות שאכן כך, ומכיוון שאין להצעתנו עדיפות על פני הצעתם של ליבנר ואילן רשמנו אתר זה כאתר מסופק.

מס' האתר: 17-24/73/1

גת – בכ - 9

ח' רומה 39.

נ.צ. רשת ישראל:	17760/24380
סוג האתר:	ווילה - בית אחוזה
רמת הזיהוי:	סביר
שטח האתר:	10 דונם
מאפיינים:	1, 2

12

פרטי מימצא מיוחד: סימני עושר ופאר – עמודים, אבני גזית, שבר של סף ועוד. שרידי שני מבני ציבור, מחילת מסתור

מתקנים חקלאיים: גת

¹⁰¹. ליבנר, **ההסטוריה היישובית של הגליל**, עמ' 218

תיארוך האתר : רומי - ביזנט' רשים: אין

ביבליוגרפיה: אילן, בתי כנסת, עמ' 208; גרן, תיאור ארץ ישראל, כרך 6, עמ' 246; אבן אש, חורבת רומא; כהן, חורבת רומא; קלונר וטפר, מערכות המסתור, עמ' 290 – 293; רוכמן, חורבת רומא; טפר, ישובים ומערכות המסתור, עמ' 73 - 77

תיאור : גרן ראה על גבעת האתר בנין קטן בציר מזרח מערב ובו שני עמודים מונחים על הקרקע, עמוד שלישי היה מונח ליד הקיר. בעקבות מימצא זה הוא זיהה במקום כנסייה. סוקרי הקרן הבריטית ציינו מבנה גדול דווקא בדרום מזרח החורבה ונראה שאין זה אותו מבנה שזיהה גרן. בחורבה נמצאו שני סרקופגים מעוטרים. כן מפוזרים באתר שרידיו של מבנה ציבור בתוך זה חמישה עמודים, אבני גזית ושברי פריטים אדריכליים.

בראש הגבעה אותר מבנה גדול (כנראה המבנה שזיהה גרן, אם כי נתוני סקר בתי כנסת של אילן מציינים נתונים מעט אחרים). אילן לדבריו, מסובב את הכיוון ומציין אותו כבנין בנוי גזית וכיוונו צפון – דרום. המבנה מאד צר וחריג מאד לבתי הכנסת שנתגלו ברחבי הארץ. אורכו 10 מ' רוחבו 6.5 מ' ובמרכזו אבן מרובעת אולי אומנה לקשת.

המבנה בעייתי שכן "התכנית שלו היא בלתי שגרתית ואלי זה מבנה מאוחר. אך, הימצאות העמודים בו והבניה המונומנטלית מוסיפה על האפשרות שזהו מבנה ציבור" ¹⁰². בהמשך הוסיף אילן וכתב: "המימצא הארכיטקטוני שאינו שלם, אינו חד משמעי, אך בהתחשב בנסיבות הסביבתיות – דהיינו מבנה ציבור בישוב יהודי בתקופה הביזנטית, ייתכן מאד שהוא בית כנסת. (הדגשה שלי) "

דיון: המבנים (ברבים) שנתגלו על גבעת ח' רומא, אינם משכנעים בהיותם בתי כנסת. על פי גרן המבנה זוהה ככנסייה, וגם על פי הסקר של אילן יש יותר מידי אי התאמה לתכניות השגרתיות של מימצא בתי הכנסת. יחד עם זאת ברור לחלוטין שמדובר במבנים בעלי מאפיינים ציבוריים. עמודים, אבני גזית ועוד. האתר של ח' רומא זוהה בעבר כאתר של שיחין וככזה נעשה נסיון למצוא בו שרידי ישוב גדול. היום עם זיהוייה של שיחין על הגבעה הסמוכה לציפורי, ברור לחלוטין שכאן בח' רומא יש לזהות את מקומה של רומא הקדומה. ברומא הקדומה כפי שידוע לנו היה מקומה של מרכז אחוזה. הדבר עולה מתוך המקורות התלמודיים העוסקים בעשירים הגרים ברומא ומספקים את צורכיהם של עניי שיחין בשנת הבצורת ¹⁰³. ספראי שעסק בנושא האחוזות כבר ציין כי רומא היתה האתר שבו גרו העשירים ¹⁰⁴. הוא גם כתב כי במקום שכנה מרכזה של אחוזה בדור יבנה.

גם מציאת מחילת המסתור שתוארכה למרד בר כוכבא ¹⁰⁵, והקשרה למבנה הציבור מביאים אותנו למסקנה שהמבנה שנקרא מבנה הציבור היה קיים כאן בתקופה הרומית ואין לקשור אותו לתקופה הביזנטית. גם הסרקופגים ועיטוריהם מביאים למסקנה שהמדובר במימצא של המאה השלישית לספירה. מכל האמור לעיל עולה כי יש לקשור את תיארוך מבנה הציבור דווקא לתקופה הרומית, למאה השנייה לספירה. גם החכם הדובר בדיון על עשירי רומא הוא ר' יהודה – חכם מדור אושא. נראה אם כן שהמבנה שזוהה כבית כנסת קשור למאה השנייה, וממילא קצת קשה לזהותו כבית כנסת.

אילן, בתי כנסת, עמ' 208¹⁰².

תוספתא, עירובין, פ"ג, ה"ז; ירושלמי, עירובין, פ"ד, כ"ב, א'; בבלי, עירובין, נ"א, ב'¹⁰³

ספראי, פרקי גליל, עמ' 47¹⁰⁴

אבן אש, חורבת רומא; כהן, חורבת רומא; קלונר וטפר, מערכות המסתור, עמ' 290 – 293; רוכמן, חורבת רומא; טפר ¹⁰⁵ ישובים ומערכות המסתור, עמ' 73 - 77

בימי הבית השני בחרו עשירי משפחות גוריון וממל להתיישב באתר של ח' רומה, שהיה מרוחק מעט משם וקרוב יותר לציפורי. העניים היו באים כדי להתפרנס מבני משפחות גוריון שגרו ברומה. נראה סביר להציע כי העשירים גרו בעיר הפוליס ואדמותיהם היו בבקעה הפוריה שהיתה ליד. אתר זה גדל והפך לישוב בפני עצמו, ולכן בתקופות מאוחרות אנו מוצאים אותו מגיע לגודל של 10 דונם. יתכן להציע כי בתקופה הרומית היה שטחו מצומצם יותר. אולי העובדה שמדובר בשתי משפחות עשירים (גוריון וממל) היא זו שמביאה אותנו למצוא שני מבנים הנראים כמבני ציבור. כמו כן אולי זהו ההסבר לגודלו של הישוב, שנראה מעט גדול יחסית לאחוזות שאנו מכירים מתקופה זו.

לאור האמור לעיל אנו מציעים לזהותו כאתר אחוזה. זיהוי האתר כאתר רומי, הקשר שלו לעשירי משפחת גוריון וממל, מביאים אותנו לסבור שהצעתנו עדיפה, ולכן נרשום אתר זה כאתר סביר.

40. **ח' בור נשבר** (ביר אל מכסור) **גת – בכ - 10** מס' האתר: 17-24/02

נ.צ. רשת ישראל : 17050/24240

סוג האתר : ווילה - בית אחוזה

רמת הזיהוי: סביר

מאפיינים : 1, 2 ,

מימצא מיוחד : אבני גזית , כותרות , עמודים , שרידי פסיפס , שברי רעפים

תיארוך האתר : ביזנטי

תרשים: אין

ביבליוגרפיה: אילן , **בתי כנסת** , עמ' 205

הערות: סמוך לדרך הראשית

12

תיאור ודיון: במקום נרשמו אבני גזית גדולות, שברי עמודים, בהם עמוד פינתי מגולף, אבני מזוזה וכותרת יונית. כן נתגלה בסיס עמוד שעדיין צמודה אליו שורה של אבני פסיפס בגודל בינוני. על פני השדה פזורים חלקים נוספים שהשתייכו כנראה למבנה ההרוס – אבני פסיפס לבנות וצבעוניות בגדלים שונים, שברי רעפים ושברים קטנים של לוחות שיש.

במקום שרידי פסיפס מגדלים שונים, חלקם לבנים וחלקם צבעוניים. עובדה זו תורמת להנחה שהיו במקום מספר רצפות פסיפס. מספר רצפות לא אחידות במבנה אחד יכול להצביע על כך שבמבנה היו חדרים שונים ולהם רצפות שונות. קיום מבנה כה מפואר, בסמוך לדרך הראשית, ובו שברי רעפים, חלקי שיש וכדו' יכול להצביע על קיום בית אחוזה במקום. לכך יש להוסיף שאין כל ראיה לזהות הדתית של המבנה. לפי דבריו של אילן : "אין הוכחה חד משמעית לכך שהבנין היה בית כנסת, אך קרבת האתר לישובים יהודיים קדומים, כגון שפרעם, אושא , כפר מנדא וח' עפרת, שגם בהם נמצאו שרידי בית כנסת , יש בה יותר מרמז לאפשרות זו". האתר לא גדול, וקשה להניח קיומו של מבנה כה מפואר בקהילה קטנה.

לאור האמור לעיל אנו מציעים לזהות במקום אתר של בית אחוזה . נראה לנו שהצעתנו עדיפה לכן נרשם האתר כסביר.

41. **ח' עפרת** **גת – בכ - 11** מס' האתר: 16- 24/93/

נ.צ. רשת ישראל : 16930/24350

שטח האתר : 12 דונם

ווילה - בית אחוזה

סוג האתר :

מאפיינים : 1 , 2 ,

סביר

רמת הזיהוי:

12

פרטי מימצא מיוחד: שני מבנים מונומנטליים – באחד קטעי פרסקו צבעוני, בשני – שברי רעפים, אבני פסיפס לבנות ושחורות, שבר של אדן עמוד (?) מגולף משיש.

תיארוך האתר: רומי – מאות ראשונה שניה **תרשים:** אין

ביבליוגרפיה: אילן, **בתי כנסת**, עמ' 206; פלג, **עפרת**; עולמי וגל, **מפת שפרעם**, אתר 100

תיאור: בחורבה שפע אבני גזית המשולבות בטרסות שמסביב. בחפירה לאורך תעלת כבל טלפון

נחשפו קירות מסיביים של שני מבנים מונומנטליים. באחד נתגלו קטעי פרסקו צבעוני, ובאחר – שברי רעפים. שברי החרס הם מהמאות הראשונה והשניה לספירה. לא רחוק מהמקום נמצא עמוד בכתך לב, כותרת פשוטה, בסיס עמוד מגולף, חוליות עמוד, אבני מזוזה. כמו כן נמצאו אבני פסיפס לבנות ושחורות מהן זעירות, שברי רעפים, ושבר של אדן עמוד (?) מגולף משיש.

דין: אין ספק כי במקום היה מבנה ציבור מפואר. ניתן לקבוע כי במקום היו שני מבני ציבור.

סימני הפאר והעושר ניכרים. המימצא הקראמי מצביע על כך שהאתר הוא מהתקופה הרומית, מאות ראשונה ושניה לספירה. יחד עם זאת נראה בעליל כי הסוקרים לא הסתדרו עם עובדות אלה. "יתכן שאחד המבנים הוא אשר שימש בית הכנסת המקומי, אולי בתקופה הרומית".

מבנה בודד ומפואר ברמה כזו בתקופה הרומית, ניתן להניח שבמקום היה מבנה בית אחוזה מפואר, ולו שני חלקים. בחלקים אלה נמצאו שרידי הפאר והעושר שהעידו על הבעלים שהיה כאן במאה הראשונה. לאור האמור לעיל נראה לנו כי הצעת הזיהוי כאחוזה היא היחידה האפשרית ובודאי עדיפה על פני כל הצעה אחרת. מכיוון שלא נעשתה במקום חפירה ארכיאולוגית רחבת היקף שתתרום לאישוש או הפרכת הצעתנו נאלצנו להסתפק ברישום האתר כסביר.

מס' האתר: 19-

גת – בכ - 12

תל אדמי 42

23/39/1

נ.צ. רשת ישראל : 19340/23940

שטח האתר : 2 דונם

ווילה - בית אחוזה

סוג האתר :

מאפיינים : 1 , 2 ,

סביר

רמת הזיהוי:

12

מימצא מיוחד: אבני גזית, שברי רעפים, אבני פסיפס צבעוניות קטנות

תיארוך האתר: ביזנטי **תרשים:** אין

ביבליוגרפיה: אילן, **בתי כנסת**, עמ' 127

הערות: על ראש התל חורבה ביזנטית, לא ידוע לי על מבנה, אין הכוונה לח' אדמי. המקום

סמוך לדרך הראשית שהלכה מעכו לעבר הירדן, והסעיף שלה לחנות תגרים.

תיאור ודיון: על פי התיאור יש הבחנה בין ח' אדמי שהיא חורבה גדולה מהתקופה הרומית – ביזנטית לבין תל אדמי. בראש התל נמצאו אבני גזית, שברי רעפים ואבני פסיפס קטנות. אילן כתב על מימצא זה "עדות למבנה ציבור". נראה שבראש התל הקדום עמד בתקופה הביזנטית מבנה מפואר. הוא איננו קשור לכל ישוב, יחד עם זאת נראה שהיה זה מבנה מפואר עד מאד, שישב בנקודה שחלשה על המרחב החקלאי שנמצא מסביבו. נראה להציע שגם כאן היתה אחוזה של אדם אמיד, אולי מעשירי הישוב שהיה כאן בח' אדמי. גודל האתר והמימצאים, לא מאפשרים לדעתנו, כל פרשנות אחרת מלבד אחוזה. עולה הרושם כי גם כאן עמד מבנה ביזנטי מפואר בראש תל מקראי. יתכן ואתר זה, כפי שנדון להלן, שייך לקבוצת האתרים להם התייחס רבי יוסי באומרו ש'יכול היה לעלות בשבת מטבריה לציפורי בשיחין ובמגדלות'. אילן זיהה את המקום כאתר של בית כנסת, לנו נראה שהצעתנו עדיפה ומדובר באתר של אחוזה, אי לכך נרשם האתר כאתר סביר.

43. **ח' אבצם** גת – בכ - 13 מס' האתר: 19-23/57/1

נ.צ. רשת ישראל : 19540/23770
סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי
רמת הזיהוי: סביר
 12, 3
מימצא מיוחד : אבני גזית, משקופים, אבני פסיפס
תיארוך האתר : רומי – ביזנטי
ביבליוגרפיה: אילן, בתי כנסת, עמ' 123; אילן, בתי כנסת בגליל ובגולן, עמ' 57
שטח האתר : לא ידוע
מאפיינים : 1, 2,

תיאור ודיון: במקום אין כל זכר למבנה. השרידים כולם מצביעים על קיום מבנה מפואר שלו משקוף, אבני גזית ואפילו ריכוז של שרידי אבני פסיפס. יחד עם זאת המימצאים מצביעים כולם על נוכחות נוצרית. כך למשל על משקוף שהיה במקום יש שלושה צלבים. אילן שרצה להוכיח שמדובר בבית כנסת כתב "מעל לקבר השייח' יש מערכת מסתור, האופיינית לישובים יהודיים. יתכן (הדגשה שלי – חע) שבאבצם היה בית כנסת... ואחר כך נבנתה בו כנסיה". מחילת המסתור מצביעה על קיומו של האתר במאה השניה לספירה. קשה להניח קיומו של בית כנסת באתר כפרי במאה השניה לספירה. נראה לכן להציע כי במקום היתה אחוזה בתקופה הרומית. לימים בתקופה הביזנטית הפך המקום לנוצרי ואז מסתבר להציע כי במקום היתה אחוזה ובמרכזה בית אחוזה מפואר שנבנתה על ידי נוצרים בתקופה הביזנטית. מכיוון שהצעתנו לזהות את המקום עדיפה על פני הנסיון לזהות את האתר כבית כנסת נרשם האתר בקטלוג כאתר סביר.

44. **בית גן** גת – בכ - 14 מס' האתר: 19-23/85/1

נ.צ. רשת ישראל : 19830/23550
סוג האתר : ווילה – בית אחוזה
שטח האתר : לא ידוע

מימצא מיוחד: רצפת פסיפס, כתובות יהודיות (קבורה), משקוף עם צלב, סימנים נוצריים, אבני גזית, עמודים, אבני פסיפס

תיארוך האתר: רומי – מאה שניה, ביזנטי - מטבעות מאה רביעית **תרשים:** אין

ביבליוגרפיה: אילן, **בתי כנסת**, עמ' 119; אילן, **בתי כנסת בגליל ובגולן**, עמ' 63; ליבוביץ, **בית גן**

תיאור ודיון: במקום נתגלו פריטים ארכיטקטוניים המצביעים על מבנים שהיו בהם סימני פאר ועושר. סאריסאלו דיווח על משקוף, שבר אפריז ובסיס מזוזה. עדויות אלה מצביעות על קיום מבנה גדול ומפואר, שאין בידינו כדי ללמוד על יהדותו. בשרידי הפריטים הארכיטקטוניים ניתן אולי ללמוד על יהדותם של בני המקום. אולם, בדור האחרון נמצאו בו דווקא שרידי צלבים ועדויות נוצריות. אילן הציע קיומו של בית כנסת במקום, אך חש בבעייתיות. בספרו המונומנטלי על בתי הכנסת בארץ ישראל כתב: "הנתונים מצביעים על אפשרות שמדובר בישוב יהודי עם בית כנסת, אך בדור האחרון נמצאו בתל שרידים נוצריים דווקא . . .", ובהמשך נראה כי שינה דעתו וכתב: "סיכום ביניים של חקר המקום מלמד כנראה על קיומה של כנסיה בישוב נוצרי שהתקיים ליד ימה היהודית"¹⁰⁶.

נראה להציע כי במקום הוקם בית חווה / אחוזה במאה הרביעית לספירה על ידי יהודים. זו הסיבה בגללה אנו מוצאים שבירי עיטור מנורה, תמר שופר וכדו'. במאה החמישית ואולי השישית, עם חדירת הנצרות, הפך אתר זה לנוצרי בלב איזור שיתכן והיה עדיין מאוכלס ביהודים. יש לזכור שבקרבת מקום שכן המרכז הנוצרי הגדול של הלנופוליס, ולכן זה איננו מפליא למצוא שינוי באוכלוסית הישוב מיהודית לנוצרית. בשנים האחרונות, מתחת לשרידים הממלוכיים נחשפו שרידי מבנה ביזנטי. הקיר המערבי בנוי מאבני בזלת מסותתות. בצידו המזרחי של המבנה נתגלו בסיסי עמודים. כן נתגלו עמוד דמוי לב ושני חלקי עמודים גליליים, שנתגלו על משטח טיח ועפר מהודק. שרידים אחרונים אלה מתוארכים למאה השניה לספירה. חשוב לציין שבכל המילויים שזמנם התקופה הביזנטית נמצאו אבני פסיפס – ככל הנראה שרידיה של רצפה במבנה.

עולה הרושם כי המבנה הביזנטי שעמד במקום ניצב על שרידי מבנה מפואר עד מאד שעמד כאן בתקופה הרומית. למבנה זה היתה רצפת פסיפס צבעונית. כן היו למבנה עמודים ולהם בסיסים. חולית עמוד בחתך לב מעידה על התייחסות לאסתטיקה ומצביעה גם על גודל המבנה שעמד במקום.

מכיוון שהאתר איננו גדול והחורבה מוגדרת גם על ידי הסוקרים "אתר קטן", עולה הרושם כי יש חוסר התאמה בין הפאר המופגן של השרידים מהתקופה הרומית לבין גודל האתר. עובדה זו מביאה אותנו להציע כי במקום עמד בית אחוזה בתקופה הרומית. עדות נוספת אולי לקיומה של אחוזה במקום היא כתובת שנתגלתה באתר ובה כתוב "מתתיהו. . . שחי בשנים. . .". מציאתה של הכתובת בהקשר של בתי המגורים ולא אזור הקברות מביאה להנחה כי מדובר בכתובת הקדשה. במקרה כזה, אתר זה מצטרף גם הוא לרשימת האתרים בהם נתגלו כתובות פרטיות, לפי הצעתנו עובדה זו מסייעת לזהות אתר זה כאחוזה.

נראה לנו כי גם כאן הצעתנו עדיפה, ובמקרה זה אין אפשרות לזהות אתר זה ככנסיה או בית כנסת, והצעת הזיהוי כאחוזה נותנת מענה לשאלות והבעיות שהאתר מציב. מכיוון שלא נערכה חפירה המאפשרת הוכחת או הפרכת הצעתנו רשמנו אתר זה כאתר סביר.

¹⁰⁶. אילן, **בתי כנסת**, עמ' 119

נ.צ. רשת ישראל : 19470/23550

סוג האתר : ווילה – בית אחוזה שטח האתר : לא ידוע

רמת הזיהוי: סביר מאפיינים : 1 , 2 ,

12

מימצא מיוחד : משקוף מנורות , מבנה מרכזי , פסיפס , שברי זכוכית , עמודי גזית , כותרות

תיארוך האתר : ביזנטי – מאה חמישית תרשים: אין

ביבליוגרפיה: אילן , בתי כנסת , עמ' 167 ; סוקניק , בית כנסת בסרונה

תיאור : רובה גדולה ובה אבני גזית רבות מגיר ובזלת, וכן אבני פסיפס צבעוניות. במקום

בית מעין ולידו הבחין סוקניק בשרידי רצפות (בלשון רבים – כך במקור-ח.ע) פסיפס. ברשימת העתיקות

מ-1964 נזכרים פריטי מבנה ציבורי כמו עמודים, כותרות, משקופים ומזוזות עם קישוטים, וכן רצפת פסיפס.

בדרום מערב האתר יש שני בסיסי מזוזות מגולפות ועליהן תבליט של עמוד. בקצה הדרומי, בגובהה של

עיר כפי שכתב אילן : "בולט מהאדמה עמוד מאבן גיר, שלידו מונח עמוד דומה. היות שהעמוד אינו משולב

במבנה מאוחר, יתכן שהוא באתרו, שאין כמותו הולם את מקומו של בית כנסת".

ממערב לחורבה ולעיקול נמצאים שרידי כנסיה ביזנטית שרבות מאבניה הועברו לישוב שרונה.

במעלה המדרון שמצפון לח' שרונה, כחצי ק"מ מצפון לחורבה נמצא אתר בשם ח' א – דיר. יש בה

שרידי מבנה גדול בציר צפון – דרום, שמידותיו 25.7 X 38 מ'. הוא מחולק לשני מרחבים, הדרומי נמוך

יותר מהצפוני. במפלס העליון ניצב באתרו עמוד בזלת. במבנה פזורות אבני פסיפס צבעוניות, חלקן זעירות.

כמו כן יש במבנה שברי כלי זכוכית וחרס מהמאה החמישית לספירה. בשרונה נמצא משקוף ועליו חקוקה

מנורה ומשני עבריה עופות כנראה יונים. לדברי אנשי שרונה משקוף זה נמצא במבנה בח' א – דיר.

דיון: באתר של שרונה נמצאו למעשה שני אתרים. האחד, חורבה גדולה ובה שרידים שיתכן והם שרידי

בית כנסת או אולי שרידי כנסיה, שאיננו יודעים עליהם מספיק והם מחוץ לתחום המחקר שלנו. האתר

שמעניין אותנו הוא האתר של ח' א – דיר. באתר זה נתגלה מבנה שעל פי תיאורו עונה להגדרה של בית

אחוזה. זהו מבנה מפואר מרוצף פסיפס ובו שברי כלי זכוכית שמעידים גם הם על פאר ועושר. האתר איננו

חלק מהחורבה הגדולה של שרונה, שבה מספר מבנים שאולי גם חלק מהם היו מבני פאר של אנשים אמידים.

לדברי אנשי שרונה המשקוף שנתגלה נמצא כאן באתר של ח' א – דיר. גם עדות זו מסייעת להנחה שמדובר

בבית אחוזה. שכן, כפי שכתב אילן : "אנשים בשרונה טוענים שמשקוף המנורה הובא מכאן (א – דיר – ח.ע).

ובעקבות זאת, יש הסוברים שבמקום היה בית כנסת. אנו מתנגדים לכך. המיקום נוגד את התפיסה המקובלת

של הקמת בתי כנסת בתוך הישוב, ולא במקום מבודד, קשה לגישה, האופייני יותר למנזרים".

אילן, מצביע על כך, ובצדק רב, שלמרות שזהו מבנה מפואר שכיוונו צפון – דרום ונמצא בו משקוף

יהודי מובהק, מבנה זה לא יכול להיות בית כנסת, שכן הוא מרוחק ומנותק ממקום ישוב, והוא מבנה בודדבשטח. הסמלים היהודיים מעידים כי גם כנסיה הוא לא יכול להיות. נראה אם כן להציע שגם כאן המדובר

בבית אחוזה יהודי שגבל בתחום הישוב שרונה.

לדעתנו העדויות מצביעות על כך שכאן בח' א – דיר ניצבה אחוזה, ונראה שהצעתנו עדיפה על כל ההצעות האחרות. לא נראה לנו שניתן לזהות במקום זה בית כנסת או כנסיה, אך מכיוון שלא נערכה חפירה מקיפה אנו נאלצים לרשום אתר זה כאתר סביר של אחוזה.

מס' האתר: 18-23/79/1

גת – בכ - 16

46. סג'רה – אילניה

נ.צ. רשת ישראל : 18770/23990

סוג האתר : ווילה – בית אחוזה שטח האתר : לא ידוע

רמת הזיהוי: סביר מאפיינים : 1, 2, 12,

מימצא מיוחד : מבנה גדול ומפואר, שרידי עמודים, פריטים ארכיטקטוניים רבים

מתקנים חקלאיים: גת גדולה שנחפרה לאחרונה, בית בד.

תיארוך האתר : רומי - ביזנטי תרשים: אין

ביבליוגרפיה: אילן, בתי כנסת בגליל ובגולן, עמ' 50 – 53; אילן, בתי כנסת, עמ' 165; גל, מפת

הר תבור, אתר מס' 12; גרן, תיאור ארץ ישראל, כרך 6, עמ' 124; אלכסנדר,

אילניה; ילקוט הפרסומים, מס' 1091; אלכסנדר, בינית ואילניה

Conder & Kitchner, SWP, I, p. 361; Ovadia, Corpus, pp. 65 – 66;

תיאור ודיון : במקום נראה בעבר מבנה שהסוקרים הקודמים זיהו אותו כמבנה של מקדש או כנסיה. המבנה בציר מזרח – מערב, אין במקום כל מימצא שקושר את המקום לבית כנסת. באתר שפע של פריטים ארכיטקטוניים שמעידים על מבנה גדול ומפואר. הסימן היחיד שקושר את הישוב או המקום ליהודים הוא הימצאותה של מנורה על גבי קיר במערת קבורה (!).

גרן זיהה את המקום ככנסיה וסבר שזו הפכה למסגד שכן נמצא במבנה מחראב הפונה לכיוון דרום. אוליפנט ביקר במקום ב – 1883 וראה "קירות... כנראה של מקדש קטן". ברשימת העתיקות מ – 1964 נכתב על סג'רה " יסודות כנסיה, עמודים, בסיסים ושברי אבן חטובים, כתובת יוונית". גם עובדיה בקורפוס הכנסיות הביזנטיות בארץ ציין את המקום ¹⁰⁷, אך רשם בסליקה בסימן שאלה, שכן לא היה ברור כלל מהו מבנה זה. המבנה קטן 6 X 10 מ' ולא נראה שהיה מבנה של בית כנסת. כיוון המבנה גם הוא מצביע כנראה על כך שהמבנה כנראה לא שימש כבית כנסת.

נראה להציע כי גם כאן נתגלו שרידי מבנה מפואר, עמודים, כותרות וכדו' ואפילו אבני פסיפס. המימצא הארכיאלוגי מעיד על קיומו של האתר בתקופה הרומית. כך המימצא ליד המעיין ובית המעיין, כך לגבי קברי ארגז מהתקופה הרומית. נראה אם כן שיש קושי טיפולוגי ארכיטקטוני לזהות את המבנה כבית כנסת. מצד שני התיארוך בתקופה הרומית לא מאפשר זיהוי המקום ככנסיה. לכן אנו מציעים שמדובר בבית פרטי של אדם אמיד. קרבתו של האתר לציפורי, הביאה אותנו להציע שמדובר בוילה 'נעדרת בעלים' שאדוניה גר בעיר הפוליס, אך באותה מידה יכול להיות שהאתר כאן היה בית אחוזת אמיד מקומי. המתקנים לעיבוד תוצרת חקלאית מתוארכים לתקופה הביזנטית. נראה אם כן שתחילתו של האתר וקיום המבנה הציבורי החלו בתקופה הרומית, והאתר המשיך להתקיים גם בתקופה הביזנטית. לאור האמור לעיל נראה לנו להציע כי כאן

¹⁰⁷. Ovadia, Corpus, pp. 65 – 66

ניצבה אחוזה. נראה לנו כי הצעתנו עדיפה ופותרת את הקשיים שהצעות האחרות העלו, אי לכך רשמנו את האתר כסביר.

47. **ח' כנא** / כרם א - ראס **גת – בכ - 17** מס' האתר: 18-23/09/2

נ.צ. רשת ישראל : 18090/23980 נ.צ. רשת UTM : 71799/62644
סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי שטח האתר : 5 דונם
רמת הזיהוי: **ודאי** **מאפיינים** : 1, 2 , 4 , 12 ,

מימצא מיוחד : באתר 2 בתי בד ומשטחי דריכה לענבים, במקום מאוזוליאום ושלושה סרקופגים
מתקנים חקלאיים : בתי בד ומשטחי דריכה לין
תיארוך האתר : רומי - ביזנטי **תרשים** : אין
ביבליוגרפיה : **גל , הר תבור** - אתר 1 ; **גרן , תיאור ארץ ישראל** - כרך 6 , עמ' 117 ; **אילן , בתי כנסת** , עמ' 217

; Conder & Kitchner , **SWP** , I , p. 393 ; Abel , **Geographie de la Palestina** , II , p. 291 ;
Baggati , **Kh. Qana** , pp. 264 – 265

תיאור : אתר של חמישה דונם. בפסגה שני מבנים שנבנו מאבנים מהוקצעות, במקום שני בתי בד ומשטחי דריכה לדריכת ענבים. לדברי בגטי במקום היו אדן עמוד, בסיסים, כותרות, משקוף ועמודים. המקום נקרא גם א – דיר מה שמצביע על כך שתושבי הסביבה זיהו במקום מבנה גדול שהתייחסו אליו כאל מנזר.
דיון: האתר קטן למדי ובכל זאת יש בו שני בתי בד וגתות להכנת יין. מה שמצביע על כך שהאתר שימש כמרכז ייצור חקלאי. במקום שרידי מבני גזית ופריטים ארכיטקטוניים המעידים על קיום מבנה מרכזי גדול ומפואר. האתר קטן מאד וקשה להניח קיומו של בית כנסת או מבנה ציבור אחר, שיתאים לפריטים שנתגלו ותוארו על יד בגטי. לאור זאת, מסתבר להציע שבמקום היתה אחוזה של אדם פרטי שחי במקום.
גם השם שנשתמר במקום מצביע לכיוון זה. ידוע לנו כי בקרבת מקום היה ישוב בימי בית שני שנקרא בשם "כפר אריס". קלין¹⁰⁸ ובעקבותיו אחרים¹⁰⁹ התייחסו לאתר זה כאל אחוזה שבה עבדו אריסים ולכן נקרא הישוב בשם זה. מסתבר להציע כי "כרם א – ראס" משמר אולי את השם כפר אריס / עריס. אם אכן כך הדבר יתכן שאנו עדים לשלבים שונים בקיומה של האחוזה. שלב ראשון מימי המרד הגדול, ואילו השלב השני שייך לתקופה מאוחרת יותר בתקופה הביזנטית. זה המצב למשל באחוזות רמת הנדיב ויתכן להציע שגם כאן זה השיחזור המסתבר. נראה לנו שאין כל אפשרות לזהות את האתר אלא כאחוזה. מכיוון שלא נערכו באתר כל חפירות המוכיחות או מפריכות את הצעתנו רשמנו את האתר בקטלוג כאתר סביר.

48. **יפיע** **גת – בכ - 18** מס' האתר: 17-23/62/1

נ.צ. רשת ישראל : 17630/23260

. קלין, **כפר עריס**¹⁰⁸ . ראה : שפירא, **כפר עכו** , הוא מזהה את כפר אריס = גריס במשהד הנמצאת בסמוך לאתר שלנו¹⁰⁹

סוג האתר : ווילה - בית אחוזה

מאפיינים : 1 , 2 ,

סביר

רמת הזיהוי:

12

פרטי מימצא מיוחד: רצפת פסיפס , עיטורי דולפינים , אולי סמלי המזלות והשבטים , מבנה בסיליקה , משקוף ועליו מנורת שבעת הקנים

תיארוך האתר : רומי – מאה שלישית **תרשים:** יור 28

ביבליוגרפיה: אילן , בתי כנסת , עמ' 213 ; פרסטר, יפיע ; יפיע, אחא"ב ; נווה , פסיפס ואבן , עמ'

69 – 70

תיאור : בשנת 1921 פירסם וינסן שני משקופים שנתגלו במקום. האחד - מגולפת עליו מנורה ומשני צידיה ורדה , ועל השני מגולף זר ומשני צדדיו נשרים פורשי כנפיים ובקצות מקוריהם זרים זעירים. בחפירות שנערכו במקום ב - 1950 נחשף מבנה דמוי בסיליקה שכיוונו מזרח - מערב. למבנה היתה רצפת פסיפס שממנה נשתמרו קטעים אחדים. הרצפה היתה יפה ומפוארת ובה 13 גוונים. באולם התווך שריד של קטעי שני מעגלים חד מרכזיים , שבהם שני תיאורי מדליונים עגולים וביניהם דולפינים. החוקרים השלימו את מעגל המדליונים למעגל שקוטרו המשוחר 3.80 מ' ובתוכו היו שנים עשר עיגולים משתלבים, דומה לגלגל המזלות שנתגלה במקומות שונים בארץ. אלא שכאן, לפי הצעת החוקרים, לא תוארו המזלות אלא סמלי השבטים. בקצהו הדרום מערבי של אולם התווך נשתמר בשלמותו מלבן ובו ציור של נשר פורש כנפיים , עומד על גבי שני זוגות של וולטות וביניהן ראש של הליוס , לדעת גודינאף זהו ראשה של מדוזה. המבנה שנחשף זוהה כבית כנסת , והוצע שכיוון התפילה בו היה למזרח. לא נמצאו שרידי אפסיס או בימה. אילן ניסה לומר כי "נראה שהתפילה היתה חייבת להיות דרומה, לעבר ירושלים, ולרגלי קיר האורך הדרומי הוקמה בימה כמו בח' שמע".

ליד הכנסיה היוונית אורתודוקסית ב"גובהה של עיר" נתגלו אדן , בסיס וכותרת. בפתח הכנסיה היה מוצב בשימוש משני משקוף מעוטר , בין היתר בדגם צלבים.

דיון: במקום מבנה בסיליקה מהמאה השלישית לספירה. ברור כי מדובר במבנה מפואר עד מאד שאין כל ראייה לתיפקודו כבית כנסת. גם העיטורים כמו רצפות הפסיפס וסמלי השבטים (על פי הצעת החוקרים) מדוזה ודולפינים מקשים על זיהוי המקום כבית כנסת.

הישוב יפיע שהיה כה מרכזי וחשוב בימי בית שני , וידוע לנו כי תושביו נהרגו על ידי טיטוס בזמן המרד הגדול¹¹⁰ , נעלם מעל במת ההסטוריה ואיננו שומעים עליו במקורות התלמודיים. יתכן להציע שגם עובדה זו מסייעת בידינו להניח שכאן ביפיע לא היה קיים ישוב גדול שלו מרכז קהילתי מובהק, אלא אתר שלאחר חורבנו בימי המרד הגדול הופקע אולי על ידי הרומאים. הרומאים שבדרך כלל נהגו להפקיע קרקעות ממקומות שהשתתפו במרד העניקו מאוחר יותר את האדמה לאדם פרטי, שקנה או קיבל במתנה את הקרקע מהשלטון. אדם זה היה כנראה יהודי, ולכן כנראה אנו מוצאים את מנורת שבעת הקנים במשקוף הכניסה לביתו . אדם זה, החליט לבנות לו בית אחוזה ובסימני הפאר והעושר לקבוע גם מספר אלמנטים יהודיים. לאור הבעייתיות במימצא הארכיאולוגי והקושי לאפשרות זיהוי האתר כבית כנסת מהמאה השלישית לספירה הצענו כי במקום היתה אחוזה ובכך פתרון לבעיות השונות שעלו. מאידך גיסא, אין כל חפירה המוכיחה את הצעתנו, ולכן רשמנו אתר זה בקטלוג כאתר סביר .

. יב"מ , מלחמות , ג' , ז' , ל"א ¹¹⁰

נ.צ. רשת ישראל : 16770/23780	נ.צ. רשת UTM : 04840/624169
סוג האתר : ווילה – בית אחוזה	שטח האתר : לא ידוע
רמת הזיהוי: סביר	מאפיינים : 2, 4, 11, 12
מימצא מיוחד : שרידי פסיפס, מבני גזית, עמודים, בסיסים וחלקי בית בד, תעשיית כלי אבן,	
מתקנים חקלאיים: שני בתי בד, גת בתוך הישוב ליד מבנה הגזית שזוהה כבית כנסת	
תיארוך האתר : רומי - ביזנטי	תרשים: אין
ביבליוגרפיה: רבן, סקר נהלל – אתר 54 ; ארכיון מכולי – תיק מס' 23 ; ח"א, בית לחם הגלילית ; קלון, ספר הישוב א', עמ' 163 ; גרן, תיאור ארץ ישראל, כרך 6, עמ' 255 ; אילן, בתי כנסת, עמ' 197 Dalman ; , p. 34 Conder & Kitchner <u>Betlehem</u> , SWP I p. 270	

תיאור : במקום חרבות ישוב די גדול ששפכי החורבות הצטברו לעובי ניכר המקנה לאתר צורה של תל. בשטחו מצויים שפע של שרידי יסודות ממבני גזית (לשון רבים כבר במקור – ח.ע), עמודים, בסיסים וחלקי בית בד. באתר נתגלו פריטים ארכיטקטוניים רבים, שכדבריו של אילן : "מהם שהשתייכו לכנסייה, אך יש בהם שמקורם כנראה בבית הכנסת" ¹¹¹. בסקר המנדטורי אובחנו במקום שרידי כנסייה. ממערב, במדרון נחשף מבנה ביזנטי ובו רצפת פסיפס. בחלק המערבי של המושב חלקי עמודים, בסיסי עמודים ובית בד מבזלת. נתגלתה גת שהיתה ממוקמת בצמוד לבית המפואר שזוהה כמבנה של בית כנסת. במקום נתגלה פסל של לביאה כורעת, וכן נתגלו שרידי תעשיית כלי אבן. המימצא במבנה מפואר זה הוא מהתקופה הרומית.

דיון : כבר אילן הציע על פי השרידים השונים שבמקום היו בית כנסת וכנסייה. לדבריו : "על שרידי בית כנסת במקום (בצד כנסייה) דיווחו חוקרים ברציפות מהמחצית השניה של המאה ה"ט ועד ימינו. גרן מסר שיש במקום שרידי שני בניינים: אחד מהם שנהרס כמעט כליל, נבנה באבני גזית יפות. זהו בנין בציר צפון – דרום, שפתחו בחזית הדרומית, ועל כן שיער גרן שהוא בית כנסת. הבנין השני נבנה בציר מזרח – מערב שבאתרו כמה עמודים, וגרן שיער, אף זאת בצדק, שזוהי כנסייה" ¹¹².

נראה אם כן שכאן באתר היו שני מבנים מפוארים ובולטים. האחד, זוהה כבית כנסת והשני ככנסייה. מעניין לראות שהמבנה שזוהה כבית כנסת נמצא במרכז הישוב בזמן שהכנסייה נמצאת בשולי הישוב. קשה להניח קיום מצב כזה בשיא התקופה הביזנטית. ואכן, המימצא בסמוך ל"בית הכנסת" הוא מהתקופה הרומית. דבר נוסף הוא שאין כל עדות מובהקת לקיומו של בית כנסת, מלבד העובדה, כפי שציין אילן בעקבות גרן שכיוון המבנה מתאים לבית כנסת. לכך מצטרפת עובדת מציאת הגת בצמוד למבנה הגדול. איננו מכירים בתי כנסת שבסמוך לקיר המבנה נבנתה גת. לעומת זאת, גת בסמוך למבנה היא עדות משמעותית לקיומה של אחוזה. זאת, מכיוון שבדרך כלל נמצאו הגתות מחוץ לתחומי הישוב. לעומת זאת, באחוזות, אנו מוצאים פעמים רבות את הגתות בצמוד למבנה המרכזי של האחוזה. אי לכך נראה לנו להציע כי המבנה מהתקופה הרומית שסמוך לקירו נבנתה הגת היתה בעצם המבנה המרכזי של אחוזה שניצבה כאן באתר.

. אילן, בתי כנסת, עמ' 197¹¹¹
גרן, תיאור ארץ ישראל, כרך 6, עמ' 255¹¹²

בבית לחם שכנה משמרת כהנים, ולכן מתאים היה למצוא במקום שרידי תעשיית כלי אבן. יחד עם זאת, כבר בתלמוד הירושלמי מכונה בית לחם בשם "בית לחם צוריה". קלין¹¹³ ובעקבותיו אילן הציגו שזה בגלל קירבת האתר לתחום צור, והדבר נועד להבדילה מבית לחם יהודה. יחד עם זאת, ניתן אולי להציע הסבר אחר. ניתן להציע שמשמרת הכהנים ישבה באחוזה שבעליה היו צוריים, ולכן בירושלמי כאשר התייחסו למקום, הצביעו עליו כעל בית לחם צוריה כלומר בית לחם השייכת לצוריים.

זו גם אולי הסיבה מדוע יכלה להיבנות במקום זה כנסיה. שכן, כאשר בעליה הצורי של האחוזה הפך להיות נוצרי, נבנתה במקום כנסיה. עדות לכך ניתן למצוא בכך שבישוב עצמו השרידים הם בעיקר רומיים, ואילו מהמבנה המזוהה ככנסיה יש שרידים ביזנטיים, סורג ובעיקר עיטורי צלבים על גבי עמודים, בסיסים וסורג שיש. לשרידי הכנסיה יש ביבליוגרפיה נרחבת בקורפוס של עובדיה ובעבודתו הנרחבת על פסיפסים בארץ ישראל¹¹⁴.

נראה אם כן להציע שבמקום פעל בית אחוזה כבר מהתקופה הרומית. בעל האחוזה היה אולי צורי, ולימים הפך לנוצרי. עם התנצרותו של בעל האחוזה החליט להקים כנסיה. מכיוון שהמקום היחיד שהיה פנוי לבניה היה בשולי הישוב, שם נבנתה הכנסיה.

למרות שנראה לנו שהצעתנו עדיפה אין ודאות שאכן שכנה במקום אחוזה, ורק חפירה תוכל להוכיח את השיחזור ההסטורי שהצענו. אי לכך רשמנו אתר זה כאתר סביר.

50. **ח' קושט** **גת – בכ - 20** **מס' האתר: 16-23/48/1**

נ.צ. רשת ישראל: 16440/23880 **נ.צ. רשת UTM:** 701519/362510

סוג האתר: אחוזת אמיד מקומי **שטח האתר:** קטן – לא ידוע במדויק

רמת הזיהוי: **מסופק** **מאפיינים:** 1, 2, 11, 12

מימצא מיוחד: מבנה ציבור, לא נראה כמו בית כנסת. דרך סלולה מגיעה לאתר אולי למבנה. חלקי מנורה משיש, אבני פסיפס רבות מהן צבעוניות, שברי רעפים

תיארוך האתר: רומי-ביזנטי, בתחומי המבנה הציבורי המימצא הוא רומי בלבד **תרשים:** אין

ביבליוגרפיה: אילן, **בתי כנסת**, עמ' 207; רבן, **מפת נהלל**, אתר 35, עמ' 30 – 31; פרסטר, **תבליטי מנורות**, עמ' 77 - 80

תיאור: חורבות בראש גבעה שטוחה, לאתר מגיעה מצפון דרך סלולה. מצפון מזרח לחורבה, נמצאים שרידי חציבות בורות ומתקנים. ביניהם בולט מבנה בעל שני מרחבים עיקריים, מעין מבוא ואולם שפתחו בצפון, וכיוונו בציר האורך צפון – דרום. תשתית המבנה חצובה בסלע והבנייה מעליה היא באבני גזית מסותתות ברשלנות (המילה כך במקור – ח.ע). באולם העיקרי, רצפת חלוקים. בשטח החורבה חרסים כולל מהתקופות הרומית ביזנטית. **בתוך המבנה חרסים רומיים בלבד** (הדגשה שלי – ח.ע)¹¹⁵. במקום נמצאו שמונה חלקי לוח שיש שעליו תבליט של מנורת שבעת הקנים. פרסטר שיער שגודל הלוח היה 60 X 75 ס"מ.

. קלין, **ספר הישוב** א', עמ' 113163

¹¹⁴. Ovadia, **Mosaic Pavements**, pp. 51 - 53

דיון: אילן, בעקבות מציאתו של לוח השיש זיהה את המקום כבית כנסת. הוא גם הציע תיארוך. "זמן הלוח שהיה מוצב כנראה בקדמת ארון הקודש הוא מאות ה' – ו' לספירה". כפי שהראינו בסקר של רבן בתוך המבנה נמצאו רק חרסים רומיים, דבר שמקשה להצביע על תיארוך לוח השיש למאות ה' – ו' לספירה. מצד שני המבנה לפי הסקר מצויין כבנוי ברשלנות, ואילו לדבריו של אילן "בקרבתם נמצאו אבני פסיפס רבות, מהן צבעוניות, ושברי רעפים שמקורם לבטח במבנה ציבור". בעיה נוספת מתעוררת מההבחנה שבמקום בו צריך להיות האפסיס לפי תיאור אילן, נמצא בור מים בתוך המבנה.

עולה הרושם שמדובר במבנה גדול בעל שני מרחבים בנוי גזית (אמנם ברשלנות), ולמבנה זה אולי שייכים אבני הפסיפס ושברי הרעפים שנתגלו, שמצביעים דווקא על פאר ועושר ולא על רשלנות. יתכן גם כי הפריטים שנתגלו שייכים למבנה נוסף ואחר שלא נתגלה. דגם עיטור המנורה שנתגלה נמצא גם במקומות אחרים בסביבה, כמו בבית שערים במערכת קבורה מהמאה השלישית לספירה. עובדה שמביאה אותנו למחשבה שאין הכרח לזהות עיטור של מנורה דווקא כשייך לסוף התקופה הביזנטית יתירה מזאת, על פי הסקר בתוך המבנה המימצא הוא רומי בלבד.

לספיקות בקשר לזיהוי המקום כבית כנסת מצטרפות שתי עובדות. הראשונה, מחקרו של ליבנר שהראה כי לא היו בתי כנסת מונומנטליים בתקופה הרומית, ודווקא בתקופה זו בתי הכנסת נבנו ברשלנות מסוימת. נראה כי תיאור המימצא בחורבת קושט עולה בקנה אחד עם הצעתו של ליבנר, ומכאן אולי תמיכה בהצעה שמדובר בבית כנסת. השניה, מציאת תבליט מנורת שבעת הקנים. מנורה זו זהה למנורה שנתגלתה בחורבת מעון שביהודה¹¹⁶, ומכאן סיוע נוסף להצעה שמדובר בבית כנסת. אלא שבמעון מדובר בבית כנסת מתקופת התלמוד, מאות רביעית עד שביעית לספירה. מכאן שתי שאלות, האחת יתכן ופער הזמנים אינו מאפשר להציע קשר בין שני המבנים. מצד שני כבר הראינו גם לגבי המבנים בנווה, וכן בדיון שנערך לעיל כי מנורות שבעת קנים היו גם עיטור מקובל בבתים פרטיים של יהודים. מכאן אולי סיוע להצעה שמדובר דווקא בבית פרטי / אחוזה.

גם העובדה שלאחר הקטן מגיעה דרך שמחברת אותה ישירות אל הכביש הראשי תומכת בהצעה שמדובר בבית אחוזה. נראה אם כן להציע שמדובר כאן בבית אחוזה ולא בכפר/עיר שבו עמד מבנה של בית כנסת. בעל האחוזה היה יהודי וכנזה שם לוח שיש בעל עיטור מנורה בביתו, שכלל שני מרחבים, ונראה למסתכל מהצד אולי כשרידי בית כנסת. נראה כי קיימת בעיתיות בזיהוי המקום כבית כנסת. מכיוון שאיננו יכולים לטעון לעדיפות של הצעתנו רשמנו אתר זה כאתר מסופק.

51. **תל יצחקי** **גת – בכ - 21** **מס' האתר:** 16-23/22/1

נ.צ. רשת ישראל: 16220/23250	נ.צ. רשת UTM: 99451/61875
סוג האתר: ווילה – בית אחוזה	שטח האתר: 8 דונם
רמת הזיהוי: סביר	מאפיינים: 1, 2, 6, 10,

12

מימצא מיוחד: אבני גזית, פריטים ארכיטקטוניים, חוליות עמודים, כותרות. במקום נתגלה אדן שעליו עמד עמוד ועליו הכתובת: "יודן בר... עבדין עמודה...". בריכה

תיארוך האתר: רומית מאוחרת - ביזנטית **תרשים:** אין

רבן, **סקר נהלל**, עמ' 30 - 11532

¹¹⁶ עמית, **מנורת שיש**, עמ' 155; אילן, **מנורות שבעת הקנים**

ביבליוגרפיה: רבן, סקר נהלל אתר 28; אביגד, תל יצחקי; אילן, בתי כנסת עמ' 224; ספראי, בית שערים; אושרי, תל יצחקי

תיאור: תל קטן בלב שטח חקלאי, בין תל בית שערים בצפון ואפיק הקישון בדרום. למרגלות התל מעיין גדול ושופע. שטח התל מעובד כיום ובמקום נתגלו שפע של כותרות, אבני גזית, פריטים ארכיטקטוניים וחוליות עמודים. אילן מביא תיאור של חלק מהפריטים שנתגלו, בהם כאלה הנמצאים היום בשדה יעקב ובכפר יהושע. בין הפריטים משקוף מעוטר, פריט ארכיטקטוני ועליו תיאור שנראה לאילן כהיכלית, אוסף של אדנים ובסיסים ועוד.

דיון: האתר קטן מידי וקרוב מידי לבית שערים הגדולה שנמצאת בסמיכות מכדי שיהיה ישוב גדול ומאורגן ולו בית כנסת משל עצמו. גם ספראי שדן באתר הציע כי היה כפר בת של בית שערים ולא ישוב בפני עצמו¹¹⁷. יחד עם זאת, נראה כי במקום עמד מבנה ציבור גדול ומפואר כפי שעולה משלל הפריטים שנתגלו באתר ובסביבתו. גודל האתר נראה לא מתאים למבנה כה גדול ומפואר. נראה אם כן להציע ששרידי הפריטים הארכיטקטוניים שייכים למבנה של בית אחוזה. יש לציין כי ספראי שיער שפריטים אלה אולי הובאו מבית שערים הסמוכה. גם מבחינת המיקום מתאים שיהיה כאן בית אחוזה של אדם אמיד ששדותיו משתרעים בעמק שמתחת לגבעה. דבר זה עולה גם בקנה אחד עם הממצא המעיד שעיקר קיומו של הישוב היה בסוף התקופה הביזנטית ובעיקר המוסלמית. אין כל הגיון לכך שבתקופה כזו יעמוד במרחב זה מבנה בית כנסת גדול ומפואר. כפי שציינו ספראי הציע כי מדובר בישוב בת של בית שערים. אלא, שיש לזכור כי בית שערים כבר היתה חרבה בסוף התקופה הביזנטית, ולכן אתר זה לא יכול לשמש ככפר בת של בית שערים. לכך יש להוסיף, שאם בית שערים היתה בית אחוזה כפי שהציע ספראי עצמו בעקבות ויטו, הרי קשה להניח קיום כפר בת לבית אחוזה. עולה הרושם כי סביר יותר שמדובר בשני בתי אחוזה. האחד, שעמד בבית שערים וזוהה ככזה על ידי ויטו וספראי, ואילו השני ניצב בתל יצחקי כפי שאנו מציעים.

בתל יצחקי נתגלתה גם כתובת הקדשה שהביאה את החוקרים למסקנה שמדובר בבית כנסת, שכן לא יכלו לשער קיומה של כתובת באתר קטן ופרטי. יחד עם זאת, המחקר שלנו מצביע על קיומם של כתובות הקדשה גם באתרים פרטיים כמו בחולדה וקציון לדוגמא. עולה אם כן הרושם שאין לקשור קיומם של כתובות הקדשה רק למבני ציבור, אלא יתכן והיו כאלה גם באתרים פרטיים, ועיין להלן בדיון¹¹⁸.

בחפירות שנערכו לאחרונה נתגלתה בריכה שמיתארה סגלגל, עובדה שכפי שהצענו זהו אחד הקריטריונים לאחוזה. מתברר כי הקרמיקה בבריכה היא מהמאה השנייה לספירה, ומכאן שהישוב היה מהמאה השנייה לספירה. גם עדות זו מצמצמת את האפשרות שמדובר בכפר בת של בית שערים. החופר הציע "כי הבריכה היתה חלק ממערכת אספקת המים לישוב ששכן בתל, וכי היא ניזונה מהמעין"¹¹⁹. קשה להניח שבריכה שנמוכה ממפלס התל, היתה חלק ממערכת אספקת המים לישוב. לכל היותר ניתן להציע שהבריכה שימשה להשקיית השטח החקלאי שהיה במיפס נמוך יותר לכיוון העמק. גם המיתאר הסגלגל של הבריכה מעלה תמיחה, במידה ומדובר בבריכה לאספקת מים. ניתן אולי להציע כי כאן היתה בריכת נוי או אפילו בריכת שחיה, עובדה שמחזקת את הצעתנו לזהות במקום בית אחוזה. לאור כל האמור לעיל נראה לנו כי הצעתנו עדיפה על כל הצעה אחרת. מכיוון שנערכו רק חפירות חלקיות ואין כל חפירה כללית המאפשרת הוכחת זיהוי המקום כאחוזה רשמנו אתר זה כאתר סביר.

ספראי, בית שערים, עמ' 76 - 1178

¹¹⁸. לעיל עמ' 270

¹¹⁹. אושרי, תל יצחקי

נ.צ. רשת ישראל : 20050/22670

סוג האתר : אחוזת מקומי שטח האתר : לא ידוע

רמת הזיהוי: סביר מאפיינים : 1, 2, 6, 7, 12

מימצא מיוחד : פריטים ארכיטקטוניים, משקוף ועליו טריגליף, לאתר היה מאוזוליאה, מערכת להובלת מים

תיארוך האתר : ביזנטי תרשים: אין

ביבליוגרפיה: אילן, בתי כנסת, עמ' 124; אילן, בתי כנסת בגליל ובגולן, עמ' 65; צורי, נחלת יששכר, עמ' 146תיאור ודין : אין מבנה, רשימת העתיקות מ – 1964 מסרה שיש במקום שרידי מבנים (בלשון רבים – ח.ע.) ציבוריים. במקום זיהה צורי שרידי סכר ומערכת הובלת מים, דבר שמעיד על ארגון של הישוב. במקום נתגלה חלק ממשקוף ועליו עיטור של חיואי שהביא את אילן לזהות את המקום כבית כנסת וכישוב יהודי.

נראה כי הסיבה בגללה זיהה אילן במקום בית כנסת היא בגלל המשקוף המעוטר. שאר המימצאים על פי הצעתנו הם דווקא קריטריונים המצביעים על קיומה של אחוזה במקום. עולה כי מהמימצאים אין עדויות על קיום יהודי דווקא של הישוב מה שמוציא מכלל אפשרות את העובדה שהמבנה חייב להיות בית כנסת. הקבורה המפוארת, מערכת ארגון והובלת המים, משקוף ואפריז מעוטרים מביאים למסקנה שהיה כאן מבנה מפואר. גם העובדה שנתגלו שרידי מספר מבנים ציבוריים בישוב לא גדול מסייעת להשערה כי מדובר באחוזה שבה היו כמה מבנים בודדים מפוארים.

אי לכך, אם אין ראיה לבית כנסת, אך יש עדות למבנה מפואר ומעוטר בישוב לא גדול, מסתבר להציע שכאן במקום היתה אחוזה ובה בית אחוזת מקומי. מכיוון שנראה לנו כי הצעתנו עדיפה רשמנו את האתר כסביר.

נ.צ. רשת ישראל : 19340/22830

סוג האתר : אחוזת מקומי שטח האתר : לא ידוע

רמת הזיהוי: סביר מאפיינים : 1, 2, 4, 12

פרטי מימצא מיוחד: שרידי בנית גזית, מבנה קטן

תיארוך האתר : ביזנטי תרשים: אין

ביבליוגרפיה: אילן, בתי כנסת, עמ' 148; גל, מפת גזית, אתר 10; צורי, נחלת יששכר, עמ' 116

תיאור ודיון: מבנה ציבור סמוך לראש גבעה. כיוונו צפון – דרום, והוא בנוי אבני גזית גדולות במיוחד. מידות החוץ של הבנין הן 9 X 13.5 מ'. אילן שייך אותו לסוג בתי הכנסת הקטנים שנתגלו ממזרח לכנרת, כגון בתל היעור ובעין נשוט, ובדרום הר חברון – במעון, ענים ובח' יתיר".

שרידי המבנה נמצאים מעל נחל תבור, אין שרידי ישוב מובהקים בזיקה סמוכה, השרידים הקיימים הם של ישוב מאוחר ולכן לא ברור ענין קיומו של בית כנסת במקום זה. גם התרשים המופיע באופן סכימטי לחלוטין בספרו של אילן לא מצביע על כך שהמדובר במבנה של בית כנסת. נראה אם כן שמדובר במבנה בודד שעמד בשטח. המבנה בנוי גזית וצופה אל הנוף. נראה להציע שגם כאן כמו בח' ריב הסמוכה עמד מבנה של בית אחוזת מקומי. המבנה בנוי גזית אך אין בו סימני פאר מרשימים והדבר כנראה מעיד על מעמדו של בעל האחוזת. מצד אחד בניית גזית, מצד שני אין סימני פאר ועושר מובהקים.

בסקר של צורי מוזכר כי במקום נתגלו מספר מתקנים לעיבוד תוצרת חקלאית (גיתות) וחרסים מהתקופה הביזנטית והערבית. עולה הרושם כי במקום היה מרכז לייצור חקלאי, הישוב קטן מידי מכדי שיהיה בו מבנה של בית כנסת, אלא מדובר במבנה בודד שעמד בשטח. לאור כל האמור לעיל רשמנו את האתר כאתר סביר, שכן נראה לנו כי הצעתנו עדיפה ואין אפשרות לזהות במקום אתר של בית כנסת.

מס' האתר: 19-23/21/1

גת – בכ - 24

ח' סרה 54

נ.צ. רשת ישראל: 19240/23110

שטח האתר: לא ידוע

אחוזת אמיד מקומי

סוג האתר:

מאפיינים: 1, 2, 3, 4, 6,

סביר

רמת הזיהוי:

12

מימצא מיוחד: אבני גזית מגיר ובזלת. עיטורים, שרידי עמודים, השטח זרוע אבני פסיפס. במקום שברים של כלי זכוכית וזכוכית גולמית המעידים על ייצורה במקום. במקום נמצא חלק של לוח שיש, אולי סורג, ושבר שיש, אולי של עמודון סורג. שרידי כותרת מבזלת ובסיס עמוד מאבן גיר.

מתקנים חקלאיים: גתות (כך במקור בלשון רבים) **תרשים:** אין

תיארוך האתר: ביזנטי – ערבי קדום

ביבליוגרפיה: אילן, **בתי כנסת**, עמ' 133; צורי, **נחלת יששכר**, עמ' 146 - 148

תיאור ודיון: " בשטח פזורות אבני בניה מגיר ובזלת. ביניהן יש אבן ועליה תבליט גמלון. החלק המערבי של החורבה לא נפגע ויש בו שתי חוליות עמוד וכמה אבנים מעוצבות מגיר ובזלת. צורי ראה במקום רצפת פסיפס. במקום יש שברים של כלי זכוכית וזכוכית גולמית המעידה על ייצורה במקום. כמו כן נמצאו חלק של לוח שיש, אולי סורג, ושבר שיש, אולי של עמודון סורג... עמוד מגולף משני צדדיו, כאשר בצד החזית יש תבליט נאה של כד שגפן יוצאת ממנו, תיאור אופייני בבתי כנסת (כמו בח' צפצפות ובח' גבול שבאיזור)" (מעניין שהראיה לקיום בית כנסת היא מהשוואת מימצא לשני אתרים אחרים שעל פי הצעתנו משיקולים שונים גם הם היו אתרי אחוזות – ח.ע.). במקום על פי צורי היו שתי בריכות דבר שגם במקומות אחרים הצענו כי היה קיים בגלל הצורך בשליטה וחלוקה מרכזית של מקורות המים.

עיקר החרסים הם מהתקופה הערבית הקדומה ומעט כבר מהתקופה הביזנטית. עולה הרושם שמדובר באתר שהוקם בתקופה הביזנטית, אך עיקר פעילותו היתה בתקופה הערבית הקדומה. עובדה זו מוס

יפה לקושי לפרש את המבנה כבית כנסת. זאת, מכיוון שקשה להניח שבאזור הר תבור, שבתקופה הביזנטית הפך להיות מרכז דתי נוצרי, יכלו יהודים להקים ישוב חדש. במקום אין כל עדות לקיומו של מבנה שניתן לזהותו כבית כנסת. בעבר בשנות ה-70 ניתן היה לראות שרידי מבנה ציבור, אך לא זוהו שרידי ישוב. יש שרידי עיטורים פאר ועושר ותו לא, דבר שמסייע גם הוא להנחה כי במקום ניצב מבנה בודד ולא חלק מיישוב.

לעדות זו מצטרפות הגותות שנתגלו בתחומי האתר. על פי מחקרנו אחד המאפיינים להגדרת אחוזה תהיה מציאותם של גיתות בתוך תחומי המתחם הישבי.

לאור כל האמור לעיל, נראה להציע שכאן עמד בית אחוזה שהוקם בתקופה הביזנטית והמשיך להתקיים בתקופה המוסלמית הקדומה. בבית האחוזה היה מרכז ייצור זכוכית, היו בריכות ומבנה שבו סימני עושר ופאר. לאור כל העדויות נראה לנו שיש לרשום אתר זה כאתר של אחוזה. מכיוון שאין באפשרותנו להוכיח הצעתנו למרות עדיפותה נאלצנו לרשום את האתר כסביר.

מס' האתר: 18-22/67/2

גת – בכ - 25

55. ח' צפצפות

נ.צ. רשת ישראל : 18690/22760

שטח האתר : 5 דונם

אחוזת אמיד מקומי

סוג האתר :

מאפיינים : 1, 2, 3,

ודאי

רמת הזיהוי:

4, 12

מימצא מיוחד: פסל, רצפת פסיפס, שרידי רצפות פסיפס,

מתקנים חקלאיים: בית בד

איור

תרשים:

ביזנטי

תיארוך האתר :

29

ביבליוגרפיה: אילן, בתי כנסת, עמ' 137; צורי, נחלת יששכר, עמ' 113 – 114; גל, מפת עין

דור, אתר 7

Frankel, Oil Press at Tel Safsafot

תיאור ודיון: במקום נמצאו שרידי פסל ושרידי רצפות פסיפס, כולל רצפת פסיפס בתוך בית בד מפואר. פרנקל שדן במבנה בית הבד ציין כמה נתונים מעניינים לגביו. בית הבד הוא מהתקופה הביזנטית. בית הבד הוא וריאנט כמעט יחידאי של בתי הבד שהיו ביהודה. המקום היחיד באיזור שבו יש בתי בד כאלה הם בח' צפצפות ובח' אלף, שני אתרים שהצענו כי היו אתרי אחוזות. לכך יש להוסיף שבבית בד זה יש שלושה מתקני סחיטה בשיטת הבורג בתוך חדר אחד. דבר זה מעיד על ייצור עודף תוצרת בכמות גדולה, נתון שיכול להעיד גם הוא על קיומה של אחוזה באיזור זה ולא על קיומו של כפר רגיל. גם בגולן הראינו אתרים שבהם עודף ייצור הצביע על קיום אחוזה¹²⁰. כאן, בח' צפצפות נראה שרצו לחסוך מקום, אך יחד עם זאת להרוויח את כמויות הייצור הגדולות. דבר זה הביא לבניית שלושת מתקני הסחיטה סביב מרכז אחד בחדר, ובכך לחסוך מקום.

¹²⁰ כך למשל בדבורה – אתר מס' 3, ובצלבה – אתר מס' 11

רצפות הפסיפס שנתגלו באתר, הן בבית הבד והן בשרידי המבנים מעידות על עושרו של בעל המקום. במקום נמצא שבר של מזוזה ועליו תבליט כד שממנו יוצא צמח. "תבליט מסוג זה יש גם בח' סרה ובח' גבול שבאזור, מקומות שמוצע לזהות בהם בתי כנסת. יתכן שאף כאן היה בית כנסת, שיש עדיין לגלותו". מה שמצביע על כך שלא נתגלה באתר מבנה שניתן לזהותו כבית כנסת. האתר בח' צפצפות קטן מאד ואין כל הצדקה לבניית בית כנסת באתר כזה. בנוסף לכך תעיד מציאותו של הפסל ורצפת הפסיפס, שהתיאור לא מתאים לקיומו של בית כנסת.

במחקר נעשה נסיון לזהות כאן את עין דור המקראית. קשה לקבל הנחה זו שכן בתיאורו של הירונימוס באונומסטיקון עין דור מופיעה כ – GRANDIS VICUS, ואילו האתר שלנו קטן מידי מכדי להיות כפר גדול. נראה שיש אם כן לחפש את מקומה של עין דור באתר אחר בסביבה.

לאור האמור לעיל נראה לנו להציע כי המקום שימש כמרכז ייחודי ולא נתגלה כל סימן לבית כנסת ולכן לדעתנו יש לרשום אתר זה כאתר של אחוזה. מכיוון שנראה לנו במקרה זה כי אין כל אפשרות לפרשנות אחרת, ובמקום נערכו חפירות חלקיות של המתקנים החקלאיים רשמנו אתר זה כאתר ודאי.

מס' האתר: 19-22/91/1

גת – בכ - 26

56. **עין הידיד**

נ.צ. רשת UTM : 73707/60883

נ.צ. רשת ישראל : 19960/22180

שטח האתר: בנוי על תל בן 5 דונם

סוג האתר : ווילה – בית אחוזה

מאפיינים : 1, 2, 4, 6, 10

רמת הזיהוי: סביר

12,

מימצא מיוחד : מבנה גדול ובו עמודי בזלת, כותרת יונית, בריכה שמרכזת את מי המעיין

מתקנים חקלאיים: שתי גתות נמצאות כ – 200 מ' מזרחה אולי שייכות לאתר זה

תיארוך האתר : ביזנטי תרשים: אין

ביבליוגרפיה: גל, מפת גזית – אתר 61; צורי, סקר, עמ' 148; בן דב, בית הכנסת בכוכב הירדן; בן דב, שרידי בית כנסת בכוכב הירדן

תיאור : תל (שטחו כחמישה דונם), עליו חורבה על מדרגה טבעית לרגלי המצוק של רמת יששכר. בצפון התל – קטע של חומת אבנים, לא ניתן לזהות זמנה. בדרום האתר – ניכר חלק של מבנה ובו שברים של עמודי בזלת, מעט מזרחה – כותרת יונית. "אפשר שזהו מקומו של בית הכנסת הקדום, שמשקוף ממנו נמצא בשימוש משני בכוכב הירדן"¹²¹.

דיון : האתר של עין הידיד קטן מידי מכדי לאפשר קיומה של קהילה שתקים לעצמה בית כנסת. יחד עם זאת, בכוכב הירדן נתגלו פריטים ארכיטקטוניים רבים המצביעים על קיומו של מבנה גדול ומפואר. גם המשקוף שנתגלה בכוכב הירדן, שנעשה בו שימוש משני, מביא לאותה מסקנה.

לאור זאת מעניינת העובדה שהמשקוף הוא חריג ומוזר. הכתובת על גבי המשקוף מדברת על אדם שנתן את המשקוף מרכוש האל ומרכושו. יש מחלוקת בין החוקרים לגבי הפרשנות המדויקת של הכתובת. בכל מקרה אילן בספרו כתב : "מיקום הכתובת במקום כה בולט במשקוף הפתח הוא נדיר למדי"¹²². אם נפרש

¹²¹ . גל, מפת גזית, עמ' 54
¹²² . אילן, בתי כנסת, עמ' 149

את האתר כאחזה, הדבר יכול לספק פתרון לשאלות שהעלינו. מחד גיסא, מדובר באתר של בית אחזה וממילא המבנה איננו של בית כנסת, ולכן גם בישוב קטן ניתן למצוא מבנה כזה. מאידך גיסא, אם מדובר באתר של אדם פרטי, בעל ממון, הדבר יכול לספק גם הסבר לראויות שבהצגת תרומת המשקוף וציון העובדה שזה נעשה מרכושו של בעל הבית. ומכיוון שמדובר באדם יהודי, הרי נמצא שם מנורה וגם הודיה לאל על האפשרות להקים את המשקוף. גם מיקום האתר והנוף הנשקף ממנו מסייעים להצעתנו. לאור זאת אנו מציעים לזהות אתר זה כאחזה. יחד עם זאת, מכיוון שלא נערכו במקום חפירות שיוכיחו את הצעתנו נאלצנו לרשום אתר זה כסביר.

מס' האתר: 19-21/89/1

גת – בכ - 27

ח' גבול 57

נ.צ. רשת ישראל : 19830/21930

שטח האתר : לא ידוע

אחוזת אמיד מקומי

סוג האתר :

מאפיינים : 1, 2 ,

סביר

רמת הזיהוי:

12

מימצא מיוחד : מבנה גזית על שטח מוגבה, אבני פסיפס, אבנים ועליהם שברי מנורות

תיארוך האתר : לא ידוע תרשים: אין

ביבליוגרפיה: אילן, בתי כנסת, עמ' 126; גל, בתי כנסת, עמ' 264¹²³

תיאור ודיון: "פריטים אחדים שנמצאו במקום מעידים על קיום בית כנסת. ביחוד שתי אבנים זהות (שעליהם מנורות – ח.ע.), מסוג שנתגלה עד כה רק בח' גבול. מצפון לערוץ שמדרום לחורבה יש שרידי מבנה שהוקם על שטח מוגבה. בו ולידו נמצאו אבני גזית, אבני מזוזה ואבני ריצוף, וכן נמצאו אבני פסיפס צבעוניות קטנות".

במקום נתגלו שרידי מבנה גזית, אבני מזוזה ואבני ריצוף, וכן אבני פסיפס קטנות. בחורבה נתגלה חלק מלוח שיש, שאילן הציע שאולי הוא חלק מסורג. האתר קטן מאד ואין הצדקה להניח שהיתה במקום יכולת לבנות מבנה בית כנסת כה מפואר. גם אבני פסיפס צבעוניות אינן מוכרות לנו מבתי כנסת של אתרים קטנים. מסתבר יותר שהמדובר בבית פרטי של אדם אמיד.

האבנים שנתגלו קיימות רק בח' גבול ואין בהן כל ראייה לקיומו של בית כנסת. אולי המדובר בבית אחזה של כהן יהודי ששם לו כאבני זכרון את סמלי בית המקדש. גם בתל מנורה – כפר קרניים¹²⁴ הצענו כי מנורות שבעת הקנים אינן מבטאות קיומו של בית כנסת, אלא מצביעות על יהדותו של בעל הבית. כך גם בחולדה¹²⁵, שם נתגלו סמלי המקדש ברצפת פסיפס של מתקן חקלאי – כנראה גת, בלב אחזה יהודית. גם בנווה וכן בדיון שערכנו לעיל הצבענו על התופעה בה נמצאו מנורות שבעת קנים גם בבתי פרטיים ולא רק בבתי כנסת.

¹²³ . אילן מפנה לדבריו של גל על ח' ריב. לא ברור הקשר ביניהם מדובר בשני אתרים שונים ובח' ריב אין בית כנסת אלא עיטור מנורה על פתח של מערה כנראה מערת קבורה..

¹²⁴ . תל מנורה – כפר קרניים – אתר מס' 60

¹²⁵ . חולדה – אתר מס' 147

נראה אם כן שבמקום עמד מבנה בודד מפואר שיש בו סימנים ליהדותם של תושבי המקום, אך לצערנו אין לנו ידיעות על תיארוך האתר. מכיוון שבתקופה הביזנטית שכנה באיזור זה הלנופוליס – מרכז נוצרי מינהלי, אולי יש מקום להציע כי אחוזתו של היהודי עמדה כאן בתקופה הרומית המאוחרת. נראה כי הצעתנו עדיפה, אך מכיוון שאיננו יכולים להוכיח אותה רשמנו אתר זה כסביר.

58. **כפרה** גת – בכ - 28 מס' האתר: 19-22/62/1

נ.צ. רשת ישראל : 19640/22210
סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי
רמת הזיהוי: סביר
ממצא מיוחד : בית מידות, משקופים מעוטרים, מבנה ובו רצפת פסיפס לבן, אדם ושחור
תיארוך האתר : ביזנטי – ערבי קדום
ביבליוגרפיה: אילן, **בתי כנסת**, עמ' 160; צורי, **נחלת יששכר**, עמ' 96 – 98; טריסטרם, **מסע בארץ ישראל**, עמ' 373; גל, **מפת גזית**, אתר 59
מפת האתר : 5 דונם
מאפיינים : 1, 2, 4, 10

12

תיאור ודיון: פריטים אדריכליים. טריסטרם ראה במקום חורבות בנינים גדולים שבאבניהם "סיתות יהודי". בסקר באתר נתגלו פריטים אדריכליים ובהם משקוף בזלת שעליו תבליט של שני מעגלים. בצפון הכפר מבנה עם רצפת פסיפס שצבעי אבניה שחור, לבן ואדום. נמצא שבר של כתובת "זבידה בר זוזי". צורי זיהה במקום את כפרה הנזכרת בירושלמי.

מהמימצאים עולה כי במקום היתה אוכלוסיה יהודית. באתר היה בית מידות בעל רצפת פסיפס. אין כל מימצא המאשש מציאות בית כנסת באתר, אדרבא גודל האתר מקשה על זיהוי המבנה כבית כנסת.. נראה כי באתר שהוא קטן למדי ישנם שרידים המצביעים על מבנים שלהם סימני פאר ועושר. צורי זיהה במקום את כפרה הנזכרת בירושלמי¹²⁶, וכך גם גל בסקר הארכיאולוגי שערך. נוהגים לזהות את כפרה עם ישוב שהיה קיים מעל טבריה. במקור בירושלמי מופיע סיפור בו עלה רבי יוסי לכפרה וביקש למנות עליהם פרנסים ולא הסכימו. נשאלת השאלה כיצד יתכן שבישוב מסודר אין פרנסים, כלומר מנהיגים ואחראים על הציבור. זאת, בזמן שידוע לנו שכל ישוב בעל ארגון חברתי וקהילתי בתקופת התלמוד היה בעל הנהגה משלו. עולה אם כן הרושם שבכפרה ישבו יהודים שלא היתה להם הנהגה. אולי יש מקום להציע שאין להם הנהגה מכיוון שאין להם ארגון חברתי וקהילתי, ואז כפרה לא תהיה עיר בלשון חז"ל, מונח שבו דן ספראי כבר באריכות רבה. אם כפרה איננה עיר אולי יש מקום להסתייע בסיפור התלמודי כדי לזהות את המקום כאחוזת. גם בנהלל שם יש סיפור דומה הצענו כי הסיפור מסייע להצעה שמדובר באחוזת ולא בעיר תלמודית.

במקום נתגלה גם שבר של כתובת שמקורו לא ברור. יתכן ומדובר בכתובת על קבר המציינת את שמו של הנפטר. באותה מידה, יתכן והכתובת (שנחקקה על לוח בזלת) ניצבה על קיר אחד המבנים. במקרה כזה, זו עדות נוספת המסייעת לזיהוי המקום כאחוזת. לאור האמור לעיל נראה לנו כי זיהוי האתר כאחוזת מתבקש והכרחי, אך מכיוון שלא נערכו במקום חפירות המוכיחות הצעה זו בחרנו לרשום אתר זה כסביר.

¹²⁶ ירושלמי, פאה כ"א, ע"א; ירושלמי שקלים, מ"ח, ע"ג

נ.צ. רשת ישראל : 19260/21230
 סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי
 שטח האתר : לא ידוע – אתר קטן
 רמת הזיהוי: סביר
 מאפיינים : 1, 2, 12
 מימצא מיוחד : מבנה גזית, עמודים, כותרות, בנין גדול מרוצף פסיפס
 תיארוך האתר : ביזנטי
 תרשים: אין
 ביבליוגרפיה: אילן, בתי כנסת, עמ' 191 ;

תיאור: צורי חשף במקום בנין רב מימדים מרוצף פסיפס מהתקופה הביזנטית. בחפירת תעלה נתגלו פריטים אדריכליים רבים. הם כוללים שלוש כותרות יוניות ו – 11 חוליות עמודים מאבן גיר רכה. לפי גודל הפריטים היה זה מבנה בינוני בגודלו.

דיון: במקום נחשף מבנה שמאפייניו הם של פאר ועושר ודומה שהוא מבנה ציבורי. למבנה עמודים, כותרות ורצפת פסיפס צבעונית. יחד עם זאת כבר אילן כתב " אין עדות לזהות הדתית של הבנין. בהתחשב בכך שלא נמצאו במקום צלבים, והודות לקירבה לבית אלפא היהודית, אין לפסול אפשרות שזה היה בית כנסת"¹²⁷. עולה הרושם כי הסיבה לקביעת האתר כבית כנסת היא הקירבה לבית אלפא ואי מציאת צלבים. המבנה בינוני במידותיו והאתר איננו מספיק גדול כדי שיהיה לו מבנה כה גדול ומרכזי. מכיוון שהישוב לא נחפר אי אפשר לומר מאום על האתר ומבנה הציבור שהיה בו. גם כאן נראה להציע שהמדובר הוא בבית אחוזה של אמיד שגר במקום או אולי בבית שאן הסמוכה. נראה שהצעתנו עדיפה על פני זיהוי המקום כבית כנסת ולכן רשמנו את האתר כסביר.

.60 תל מנורה – כפר קרניים גת – בכ - 30 מס' האתר: 19-20/93/1

נ.צ. רשת ישראל : 19950/20300
 סוג האתר : ווילה - בית אחוזה
 שטח האתר : לא ידוע
 רמת הזיהוי: סביר
 מאפיינים : 1, 2,
 מימצא מיוחד : מבנה ובו רצפת פסיפס ועליה עיטורי מנורות
 תיארוך האתר : ביזנטי
 תרשים: איור
 ביבליוגרפיה: אילן, בתי כנסת, עמ' 190 ; גולדשמידט, כפר קרניים

תיאור: בזמן חשיפת האתר ליד טירת צבי נמצאה בו רצפת פסיפס ובה מנורה הפונה כלפי צפון. המבנה אינו תואם מבנה של בית כנסת. גם החופר התלבט בענין וכתב "ושמא יש לייחס את הסידור המשונה

¹²⁷ . אילן, בתי כנסת, עמ' 191

הזה, את מקומה של המנורה שאינו פונה לירושלים, ואת היעדר האפסיס, להגבלות שהטילו השליטים הביזנטיים על בניית בתי כנסיות¹²⁸. בהמשך הוא הוסיף "בבתי כנסת מן התקופה הביזנטית על פי רוב פונה האפסיס לעבר ירושלים, ומותר איפוא להניח כי גם בבית כנסת זה פנה האפסיס לדרום וכי הכניסה אליו היתה מצפון, כיוון המנורה אינו סותר השערה זו...". גם צבי אילן התחבט בזיהוי המקום כבית כנסת¹²⁹. עולה הרושם כי החוקרים שנתקלו בבנין זה שאין לו סימנים מזהים כבית כנסת מלבד עיטור המנורה, החליטו שהוא בית כנסת ואחר כך ניסו להתאים את התיאוריות שהיו ידועות להם על מבנה זה. המבנה אינו קשור לישוב כלשהו, אלא זהו מבנה בודד מפואר שניצב בלב השטח החקלאי שסביבו. נראה להציע שגם כאן מבנה זה הוא בעצם בית אחוזה של יהודי אמיד. הפאר של המבנה בא לידי ביטוי בפסיפס היפה ששם לו האדון ברצפת ביתו.

גם בחולדה נתקלנו בתופעה דומה בה סמלים יהודיים ברצפת הפסיפס הביאו למסקנה כי מדובר בבית כנסת¹³⁰. לימים, ככל שהתקדם המחקר התברר כי המקום לא שימש כבית כנסת. נראה, שגם כאן, התרחשה תופעה דומה. זיהוי פסיפס המנורות הביא למסקנה כי מדובר בבית כנסת. בדיון לעיל כבר הצבענו על כך כי מנורות שבעת קנים היו קיימות גם בבתי פרטיים, ולכן אין הכרח לזהות מבנה שבו נתגלתה מנורת שבעת קנים כמבנה בית כנסת. לדעתנו, גם כאן כמו בחולדה אין המדובר בבית כנסת אלא בבית אחוזה של יהודי אמיד. מכיוון שנראה לנו כי הצעתנו עדיפה, אך לא נערכה חפירה ארכיאולוגית שתוכיח את הצעתנו, בחרנו לרשום אתר זה בקטלוג כאתר סביר.

מס' האתר: 19-21/92/1

גת – בכ - 31

ח' א - טואל 61

נ.צ. רשת ישראל :	19920/21290
סוג האתר :	ווילה – בית אחוזה
רמת הזיהוי:	סביר
מימצא מיוחד :	שרידי שני מבני ציבור, עמודים, כותרות, אבני גזית, רצפות פסיפס צבעוניות, במבנה חוליות עמוד פיסות שיש ושברי רעפים
תיארוך האתר :	ביזנטי
ביבליוגרפיה:	צורי, סקר, עמ' 144; אילן, <u>בתי כנסת</u> , עמ' 184; נג'אר, <u>דבאיב א – טואל</u>
שטח האתר :	לא ידוע
מאפיינים :	1, 2, 8, 12
תרשים:	אין

תיאור : סמוך לכביש נחשף הקיר המזרחי של מבנה מידות באורך 15.5 מ'. תעלה שנחפרה בתחומה העלתה כמה חוליות עמוד, פיסות שיש ושברי רעפים. אילן כתב: " יתכן שזה היה מבנה הציבור המקומי, או מבנה מידות אחר, המצוי 50 מ' מצפון לראשון". הממצא מעיד על קיומו של מבנה מפואר שניצב במקום. שנים מאוחר יותר בחפירת בדיקה לקראת הרחבת כביש בית שאן – טבריה נמצא מבנה שזוהה על ידי החופרים כנראה כבית מרחץ.

ניתן לראות כי בישוב לא גדול נמצאו שרידיהם של שני מבנים שנראים כמבנים מפוארים בנויים גזית. אחד מהם כנראה היה בית מרחץ, שמעיד על עושר ופאר רב שאינו אופייני לאתר כפרי קטן. נראה לנו כי מימצאים אלה מצביעים על קיומה של אחוזה. אחוזה זו כנראה קשורה לתופעת האחוזות בשולי ערי הפוליס.

¹²⁸. גולדשמידט, כפר קרניים, עמ' 39 - 40
¹²⁹. אילן, בתי כנסת, עמ' 190

ניתן להניח כי באחוזת זו האדון התגורר בבית שאן, ובעמק החזיק את בית הקיט שלו שבו היה מבנה מרכזי גדול ומפואר וכן בית מרחץ. לאור הממצאים באתר נראה כי לנו כי יש לרשום אתר זה כאתר אחוזה. מכיוון שבמקום לא נערכה חפירה ואי אפשר להוכיח הצעתנו, רשמנו את האתר כסביר.

אתרים שזוהו ככנסיות או מנזרים

62.	בית השיטה	גת – כנ/מנ - 1	מס' האתר: 19-21/27/1
	נ.צ. רשת ישראל : 19210/21720		
	סוג האתר :	ווילה - בית אחוזה	שטח האתר : לא ידוע
	רמת הזיהוי:	ודאי	מאפיינים : 1, 2, 3, 4, 11
12,			
	מימצא מיוחד :	מבנה גזית, חצר מרכזית וסביבה חדרים, רצפות פסיפס של קפלה	
	מתקנים חקלאיים:	גת (הערות)	הסוקר זיהה כחוות נזירים)
	תיארוך האתר :	ביזנטי – מאות חמישית ששית	תרשים: איור 30
	ביבליוגרפיה:	אהרוני, <u>חוות נזירים בית השיטה</u>	

תיאור : במקום נחשף בנין המורכב משמונה חדרים וחצר מרכזית. החדרים בנויים מסביב לחצר מרכזית מרווחת ומרובעת, שהכניסה אליה מבחוץ היתה דרך שער בפינתה הצפונית. החצר כולה מרוצפת בזלת. ממערב לחצר נכנסים לחדר שבו היתה גת – משטח הדריכה ובורות האיסוף. במבנה נמצאו שרידי אבן רכב של מתקני טחינה דבר שמעיד גם על כתישת וטחינת דגנים במקום. מציאת הגת בתוך תחומי המבנה גם היא עדות נוספת לזיהוי המקום כאחוזה. בחלק המזרחי נתגלו שני חדרים מרוצפים בפסיפס. החופר הגדירים כחדרי תפילה. לחדר האחד הכניסה היא מהחצר ואילו לחדר הפנימי הכניסה היא רק מתוך החדר הראשון.

בחדרים מדרגות, ורצפות פסיפס מרהיבות ביופין. החופר זיהה את המקום כחוות נזירים והציע שחדרים אלה שימשו כחדרי תפילה. הפסיפס בחדר מתמיה שכן ברצפתו נקבע צלב. מכיוון שהאתר מתוארך למאות החמישית והשישית לספירה קיימת בעיה. זאת, מכיוון שמשנת 427 לספירה נקבע החוק בכניסה האוסר על מציאות צלבים במקום מדרך הרגל. לאור זאת קצת קשה להניח שדווקא במנזר, שבו הנזירים מקפידים על חוקי הנצרות נמצא תופעה כזו. החוקר בחר להסביר זאת כך : "ושמא יש להסביר את הדבר בכך, שחדרי התפילה לא היו פתוחים לקהל, ולא שימשו אלא לצרכי תפילה והתבודדות של הנזירים, יושבי החוה הקטנה". נראה שהסבר זה הוא קצת דחוק.

לדעתנו כאן היתה אחוזה, והקפלה שימשה את בעל האחוזה. כך מצאנו גם בחדיד (אתר מס' 142), שם הראינו קיומה של אחוזה ובה חדר תפילה. כך גם המצב בח' אבו ריש (אתר מס' 195). נראה להציע שגם כאן כמו בעין אל ג'ידה (אתר מס' 193) החדר שימש לתפילה רק של בעל האחוזה. ההסבר הטוען שהמקום לא היה פתוח לקהל הרחב מקובל עלינו, וזו גם כנראה הסיבה לכך שלחדר הפנימי אין כניסה מבחוץ. אין מטרת החדר הפנימי שהוא לב הקפלה להיות פתוח לכל אחד שמגיע מכיוון החצר. הצלב הוא קישוט שבא להעיד על אמונתו ודתו של בעל האחוזה, אין מטרתו לשמש עיטור תפילה בחדר התפילה.

¹³⁰ . חולדה – אתר מס' 147

נראה כי גם כאן אין עדות מובהקת לקיומו של מנזר ושמה יש כאן אפילו ראיות נגד. לאור זאת, נראה כי יש להציע מיקומה של אחוזה באתר זה. גם המינוח חוות נזירים מצביע כי לא מדובר במנזר, אלא לשיטתנו בישוב שמאורגן תחת בעלות משותפת ועיבוד משותף, מכיוון שבאתר זה התושבים היו נוצרים כינה זאת החוקר חוות נזירים.

לאור האמור לעיל נראה לנו כי כאן היתה אחוזה, תושביה היו נוצרים ואולי נזירים ולכן ניתן לקרוא לאתר "חוות נזירים". להלן נדון ונראה כי מנזר הוא בעצם אחוזה בצורת התפעול שלה, ולכן לעצם התופעה בה אנו דנים מוסכם על החוקרים כי כאן היתה אחוזה. אי לכך בחרנו לרשום אתר זה כודאי.

63. **ח' מעזר** **גת – כנ/מנ - 2** **מס' האתר:** 19-23/33/1

נ.צ. רשת ישראל : 19370/23320

סוג האתר : בית אחוזת מקומי **שטח האתר :** לא ידוע

רמת הזיהוי: **מסופק** **מאפיינים :** 12, 6, 2, 1

מימצא מיוחד : פריטים ארכיטקטוניים מהתקופה הרומית והביזנטית. בריכה חצובה, מזוזות, משקופים עם תבליטי מעגלים וצלב בתוכם.

תיארוך האתר : רומי - ביזנטי **תרשים:** אין

ביבליוגרפיה: צורי, **נחלת יששכר**, עמ' 142, ; **The Boundary**, Saarisalo p. 57 - 59

תיאור ודין: הכפר יושב בתוך שקע בזלתי בראש כמה ערוצי נחלים המתפתלים דרומה ונופלים

אל נחל תבור. בין בתי הכפר הנטוש משולבים פריטים מהתקופה הרומית – ביזנטית. בקצה הכפר בריכה חצובה (בצד אחד חשופה הבריכה לעומק של 6 מ'). קירות הבריכה טוחים על גבי חרסים מהתקופה הביזנטית, ולכן יש לתארכה לתקופה הביזנטית. בילקוט הפרסומים נרשם שבמקום יש "קימורים, כנסיה, שברים ארכיטקטוניים וקברים". גם כאן כמו במקומות אחרים עולה הרושם שמדובר בישוב לא גדול שלו שרידי בריכה חצובה וכן שרידי פאר מסוים הבא לידי ביטוי בעיטורים, מזוזות ומשקופים מעוטרים. אין כל ראייה לקיומה של כנסיה מלבד עיטור הצלב, אלא שתיארוכם של חלק מהפריטים לתקופה הרומית מקשה על זיהוי המקום ככנסיה.

נראה להציע כי במקום עמד בית אחוזה, דבר שבא לידי ביטוי בבריכה החצובה, שכבר הצענו כי היא האחד הקריטריונים לזיהוי אתר כאחוזה. גם אי הימצאות שרידים המעידים על קיומה של כנסיה, מובילים אותנו למחשבה שמדובר במבנה מפואר ומעוטר שאיננו בהכרח כנסיה, אלא בית אחוזה. האתר איננו מפואר ביותר ולכן נראה שהמדובר באחוזת מקומי ולא בוולה רומית מפוארת השייכת לאדם שגר בעיר פוליס סמוכה. מכיוון שאין להצעתנו עדיפות על פני הצעות אחרות נרשם אתר זה כאתר מסופק.

אתרים שזוהו במסגרת מחקר זה כאחוזות

64. **אל חירבה** (ליד צומת גולני) **גת – מח - 1** **מס' האתר:** 18-24/92/1

נ.צ. רשת ישראל : 18980/24210 **נ.צ. רשת UTM :** 72690/62960

סוג האתר : אחוזת מקומי **שטח האתר :** לא ידוע

רמת הזיהוי: **ודאי** מאפיינים: 1, 2, 3, 4, 12
 מתקנים חקלאיים: בית בד, גת
 תיארוך האתר: רומי – מאה שניה
 ביבליוגרפיה: קלונור, מערכות המסתור, עמ' 295 - 299

תיאור: אל חירבה – כיפה גבוהה ממערב ללוביה. בחורבה אותרו מתקן פריכה של בית בד, גת, מערות לשימוש כבית בד. הסוקרים לא הצליחו למצוא לדבריהם שרידי ישוב, "למעט מה שנראה לנו כשריד של מבנה עליון שלמימצאים האחרים זיקה אליו. לפי אופי החורבה נראה לנו, כי היא היתה אחוזה הסמוכה לישוב הגדול יותר, מן הסתם לוביה".

דיון: האתר קטן ואין בו שרידי ישוב למעט מבנה עליון שהמימצאים השונים מתייחסים אליו על פי דברי הסוקרים. נראה כי גם כאן כמו במקומות אחרים עמדה אחוזת מקומי במאה השניה לספירה. אחוזה זו הפעילה בית בד עילי, מערכת שלמה של בית בד בתוך מערה ("מערת יונתן"), וכן בית בד. כמות המתקנים החקלאיים היא הרבה מעבר לצרכים של מבנה בודד אחד. דבר זה מוביל למחשבה שכאן ייצרו בהיקף גדול יין ושמן, דבר המתאים לתיאורה של אחוזה. יחד עם זאת, לא נתגלו במקום מספיק שרידי פאר ועושר שיכולים להצביע על קיומו של בית אחוזה – ווילה, אי לכך עלינו להציע שכאן עמדה אחוזת מקומי. להלן נצביע על תפרוסת אחוזות מקומיים באיזור הגליל התחתון ואולי סיוע לכך הוא סיפורו של רבי יוחנן ההולך עם רבי חייא תלמידו ומספר לו על שטחים חקלאיים שהיו ברשותו אותם הוא מכר כדי ללמוד תורה. סיפור זה מסופר כאשר הלכו בכביש העולה מטבריה לציפורי. מעניינת העובדה שבאיזור זה הצענו לזהות קיומם של מספר אחוזות להן קראנו אחוזת מקומי. באותו סיפור המופיע במדרש תנחומא קרא רבי חייא לשטחים אלה "אוסיה" – כינוי עליו הצבענו כקשור ושייך לתופעת האחוזות. וכך מספר המדרש:

מעשה היה בר' יוחנן שהלך מטבריא לציפורי והיה ר' חייא בר אבא תלמידו עמו, והיו שניהן מהלכין בדרך, והיה ר' יוחנן רואה כרם, והיה אומר לר' חייא זו היתה שלי, ומכרתי אותה בכך, וכן שדה זיתים שלי היתה, ומכרתי אותה בכך, א"ל ר' חייא ומכל האוסייה (פי' השדות) לא היה לך להניח בזקנותך, א"ל מכרתי דבר ששווה ו' זהובים, וקניתי דבר ששווה מ' זהובים, א"ל ומה לקחת, א"ל מכרתי דבר שדות וכרמים שנבראו לו ימים, וקניתי תורה שנבראת למ' יום¹³¹.

במקור זה יש משום סיוע להצעתנו כי בתוואי הכביש שבין טבריה לציפורי היו אחוזות של אנשים מקומיים. מכיוון שכבר הסוקרים זיהו את האתר כאחוזה רשמנו אתר זה כאתר ודאי.

65. **אתר ללא שם** גת – מח - 2 מס' האתר: 17-24/15/1

נ.צ. רשת ישראל: 17170/24550
 סוג האתר: אחוזת מקומי
 שטח האתר: לא ידוע
 רמת הזיהוי: **ודאי** מאפיינים: 1, 2

12, 9

¹³¹ (מדרש תנחומא (מהדורת בובר) פרשת כי תשא סימן יט ד"ה [יט] ויהי שם

מימצא מיוחד : אבני פסיפס, דרך המובילה מהכביש הראשי לשוב, בצמוד לכביש הרומי מציפורי לעכו

תיארוך האתר : ביזנטי

ביבליוגרפיה: רול, כבישים רומיים בגליל התחתון עמ' 34 (פיסקה שניה)

תרשים: אין

תיאור ודיון: האתר שוכן על המדרון המזרחי של נ.ג. 227. במקום זוהתה חווה חקלאית, באמצעות השרידים במקום ובהם קירות בנויים מאבני גויל גדולות, קטעי פסיפס ובור מים. נראה כי כבר הסוקרים זיהו מקום זה כחווה, מה שלשיטתנו הגדרנו כאחוזה, ולכן נרשם האתר כאתר ודאי. לדעתנו זו אחוזת מקומי. הסוקר יחס תופעה זו לשוב הכפרי שהלך והתפתח סביב רשת הכבישים. במחקרנו הצענו לייחס את התפתחות תופעת האחוזה להתישבות סביב רשת הכבישים. עובדה זו גם היא מסייעת להצעה כי מדובר באתר של אחוזה. מכיוון שכבר הסוקר זיהה אתר זה כחווה עם רמה מסוימת של פאר, אנו מציעים לראות באתר זה אחוזה. מכיוון שאתר זה זוהה כאחוזה כבר על ידי הסוקר רשמנו אחוזה זו כאתר ודאי.

66. **ח' בנא** **גת – מח – 3** מס' האתר: 18-23/48/1

נ.צ. רשת ישראל : 18440/23810

נ.צ. רשת UTM : 72153/62481

סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי

שטח האתר : לא ידוע,

נמצא על שלוחה ששטחה כ- 15 דונם

רמת הזיהוי: **סביר**

מאפיינים : 1, 2, 12

מימצא מיוחד : שברי רעפים, אבני פסיפס, אין שרידי מבנים, מערות קבורה כולל דלת אבן

תיארוך האתר : ביזנטי

ביבליוגרפיה: גל, מפת הר תבור - אתר 15

תרשים: אין

תיאור ודיון : במקום אין כל שרידי מבנים יחד עם זאת יש במקום עדויות למבנים שלהם סימני פאר ועושר. במקום נתגלו שברי רעפים ואבני פסיפס צבעוניות המעידים על כך שלמבנה שעמד במקום היה גג רעפים ורצפת פסיפס צבעונית. מימצא החרסים על פי הסקר הוא מהתקופה הביזנטית בלבד. שילוב העדויות מצביע על מבנה שדה בודד שלא נשארו ממנו שרידי בניה, שהיו לו סימני פאר ועושר. האתר קטן למדי (שטח השלוחה כולה 15 דונם), נמצא במרחב הכפרי ונושא סימנים המצביעים על קבלת התרבות הרומית, פאר ועושר – סימנים שעולים בקנה אחד עם הצעתנו לזהות במקום בית אחוזת אמיד מקומי. מכיוון שנראה שלהצעה זו עדיפות על פני כל הצעה אחרת רשמנו את האתר כסביר.

67. **ריינה** **גת – מח – 4** מס' האתר: 17-23/96/1

נ.צ. רשת ישראל : 17950/23650

סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי

שטח האתר : לא ידוע

רמת הזיהוי: סביר מאפיינים : 1, 2 , 3 , 12

מימצא מיוחד : סכר , מערכת תעלות מים , שרידי מבנים ורצפת פסיפס צבעונית
תיארוך האתר : רומי - ביזנטי תרשים: אין
ביבליוגרפיה: ח"א , ריינה

תיאור : במקום נחשף קטע של חומה רחבת ידיים. החומה בנויה מאבנים גדולות ומסותתות סיתות שוליים. החומה טוחה כלפי פנים. ליד הקצה הדרום מזרחי נראות תעלות מים המוליכות בכיוון ריינה. בהמשך הדרך לציפורי, כ - 200 מ' צפונית – מערבית לחומה , נתגלו שרידי מבנים ורצפת פסיפס צבעונית. המקום נמצא מחוץ לתחומי הכפר ריינה וממוקם לאורך תוואי האמה שהלכה לכיוון ציפורי.

דיון : עולה הרושם כי החומה היא סכר שסכר את הנחל ואיפשר הזרמת מים הן למבנה בעל רצפת הפסיפס , הן לכיוון ריינה והן לכיוון ציפורי. במקום כאמור נתגלה מבנה מפואר שהיתה לו רצפת פסיפס . מבנה זה נמצא במרחב הכפרי ולידו מערכת סכרים להסדרת השקיית המים . מערכת זו ניזונה כנראה מאותם מקורות ואולי אפילו ממי האמה עצמה שהוליכה לציפורי. עובדה זו מובילה להנחה שבמקום זה היתה אחוזה שהניהול המרכזי שלה הביא להסדרת מערכת ההשקיה . ניתן גם להניח כי בעל האחוזה היה מעשירי ציפורי ולכן יכול היה להשתמש במי האמה שהובילה לציפורי. סימני הפאר הם מעבר לרמת ישוב כפרי באותה תקופה ולכן אולי ניתן להניח שאחוזה זו היתה נעדרת בעלים, ובעליה התגורר בעיר הפוליס הסמוכה – ציפורי .

הצעתנו נראית עדיפה על פני כל הצעה אחרת אך לא ניתנת להוכחה בשל היעדר חפירה נרחבת במקום. אי לכך בחרנו לרשום אתר זה כסביר.

68. הסוללים גת – מח - 5 מס' האתר: 17-23/28/1

נ.צ. רשת ישראל : 17220/23870 :
סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי שטח האתר : לא ידוע
רמת הזיהוי: ודאי מאפיינים : 1, 2 , 4 , 7 , 12

מימצא מיוחד : מבנה גזית , עמודים וסביבו מתקנים חקלאיים
תיארוך האתר : רומי - ביזנטי תרשים: אין
ביבליוגרפיה: רבן, הסוללים , עמ' 18

תיאור : באתר המיוחס לתקופות הרומית – ביזנטית, נתגלו שרידי מבנה ציבור, אולי בית כנסת, ובו עמודים. סביב המבנה ניתן להבחין במתקנים חקלאיים, מדרגות חקלאיות ומערת קבורה.
דיון : מתוך התיאור עולה כי מדובר בישוב חקלאי שהמתקנים החקלאיים והמדרגות החקלאיות היו בסמיכות למבנה הגזית . דבר זה איננו מתאים לבית כנסת , ולכן לא נראה סביר לטעון שמבנה זה היה בית כנסת.

במקום עמד בית גזית ולו עמודים , מה שמצביע על גודלו ואולי עושרו . הישוב קטן מכדי להיות קהילה מסודרת ומאורגנת שהקימה לה בית כנסת. מסתבר להציע כי גם כאן כמו במקומות אחרים עמד בית אחוזה. מהתיאור קשה להסיק האם מדובר בוילה – בית אחוזה שבה האדון גר אולי בעיר ציפורי, או שמא מדובר באחוזה מקומי אמיד. בחרנו באפשרות השניה בגלל רמת הפאר והעושר שלדעתנו איננה מתאימה לוילה. לדעתנו אין כל הצעה אחרת שניתן להציע לאור הממצא הארכיאולוגי המתואר, אך בשל היעדר חפירה נרחבת שתוכיח הצעתנו נאלצנו לרשום אתה אתר כסביר.

מס' האתר: 19-23/62/1

גת – מח – 6

69. **תל עין חדה**

נ.צ. רשת ישראל : 19630/23220

שטח האתר : לא ידוע

סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי

מאפיינים : 1 , 2 ,

רמת הזיהוי: סביר

4 , 12

מימצא מיוחד : רצפות פסיפס (במקור בלשון רבים) , עמודים

מתקנים חקלאיים : ממל של בית בד מבזלת , עמוד של מתקן סחיטה של בית בד

תיארוך האתר : רומי - ביזנט' תרשים: אין

ביבליוגרפיה: צורי, נחלת יששכר, עמ' 142

הערות: האתר נמצא על מורדות תל מתקופת המקרא (הברזל). הוא איננו שייך לאתר שהיה על התל עצמו .

תיאור ודיון: כפר היושב בראש ערוצי נחל וסביבו מספר מעינות. בין בתי הכפר משולבים פריטים

ארכיטקטוניים שונים ובהם רצפות פסיפס (המילה רצפות מופיעה ברבים כבר במקור – ח.ע). כן נתגלו בית בד, משקופים ועוד. בדרך שדה הפונה מזרחה נחשפה רצפת פסיפס בשלושה גוונים. בשולי הפסיפס רצועה ברוחב 14 ס"מ בגוונים לבן, שחור ואדום. בצידו הדרום מזרחי של האתר תל מאורך ועליו שרידים מתקופות שונות . במקום נתגלו שרידים מתקופת הברונזה והברזל. צורי הציע לזהות את התל עם עין חדה המופיעה בספר יהושע (י"ט : 21) כעיר בנחלת יששכר.

מתיאור המקום עולה הרושם כי מדובר בשני ישובים. האחד על התל ובסביבתו הקרובה שהיה קיים בתקופת הברונזה והברזל. ואילו השני בסמיכות אליו שהיה קיים בתקופה הרומית - ביזנטית. הממצא באתר הוא רומי ולאחריו מימצא ביזנט'י. לישוב זה בתקופה הרומית - ביזנטית היו סימני פאר רבים , כך אנו מוצאים מספר רצפות פסיפס באתר. אין כל סימנים המצביעים על קיומו של מבנה גזית כמו בית כנסת או כנסיה ולכן קשה לשייכם למבנה כזה. לכך מתווספת העובדה שמדובר באתר שתחילתו בתקופה הרומית, ולכן קשה להניח קיומה של כנסיה או אפילו בית כנסת במקום. נראה לכן להציע שבמקום זה עמדה אחוזה. באחוזה זו היו סימני פאר כמו הפסיפס הרב בחדרים שונים . בין הממצאים שנתגלו נמצאה מסכת טין שגם היא מעלה תמיהות לגבי זהותו של בעל המקום שכנראה לא היה יהודי. אי לכך , עולה הרושם שמדובר באתר מהתקופה הרומית, שבו יש עדויות רבות שמעלות את ההצעה כי במקום ניצבה אחוזה, של בעל בית כנראה לא יהודי. מכיוון שהצעתנו נראית עדיפה על פני הצעות אחרות אפשריות בחרנו לרשום אתר זה כאתר סביר.

מס' האתר: 19-23/70/1

גת – מח – 7

70. **עולם**

נ.צ. רשת ישראל : 19710/23020

סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי / כפר פרטי ? שטח האתר : לא ידוע
רמת הזיהוי: סביר מאפיינים : 2 , 4 ,

12

מימצא מיוחד : בסיסי עמודים , חוליות עמוד מגיר ובזלת , כותרת קורינתית מאבן גיר, כותרת יונית מבזלת ,

תיארוך האתר : רומי - ביזנטי תרשים: אין

ביבליוגרפיה: צורי , נחלת יששכר , עמ' 143 ; Saarisalo A., The Boundary

תיאור ודיון: כפר נטוש היושב מעל המעין בראש נחל עולם. בבתי הכפר משוקעים פריטים ארכיטקטוניים מהתקופה הרומית – ביזנטית. בין הפריטים בסיס עמוד מאבן גיר, חוליות עמוד מגיר ובזלת, כותרת קורינתית מאבן גיר, כותרת יונית מבזלת. שלושה שברי לוחות מבזלת ומגיר , שבר אבן בזלת עם תבליט עץ תמר ואבן בזלת עם תבליט שושן זר. בסמיכות לאתר עשרות (כך במקור – ח.ע) גיתות החצובות בסלע. בשטח חלקי חרסים מהתקופה הרומית – ביזנטית וכן שברי חרס מזוגגים מהתקופה הערבית הקדומה . מהמימצא עולה בבירור כי האתר היה מפואר. במקום עמדו לפחות שני מבנים האחד בזלת והשני גיר , שלהם עמודים , חוליות ועיטורים בהתאמה. לאתר עשרות גיתות, עובדה שמעידה על היות האתר מרכז ייצור לין. שילוב מימצאים אלה של מרכז ייצור חקלאי , סימני פאר ועושר מובילים אותנו להציע שבמקום זה עמדה אחוזה של אדם מקומי. העובדה שאין במקום צלבים, אלא עיטור של תמר , שושן זר יכולה אולי להצביע על יהדותם של בעלי המקום , בשונה למשל מח' מעזר ששם נתגלו משקופים ועליהם צלבים. עובדה, המצביעה על אמונתם של תושבי ח' מעזר. אין כל אפשרות לדעת את גודל האתר ויתכן כי הפך בשלב כלשהו לכפר פרטי, או אולי אפילו לכפר רגיל.

נראה לנו כי הצעתנו עדיפה, השילוב של כמות המתקנים העושר והפאר, והמבנים המונומנטליים מהתקופה הרומית, מצביעים לדעתנו על קיומה של אחוזה . אי לכך נרשם האתר כסביר.

71. **סירין** גת – מח - 8 מס' האתר: 19-22/78/1

נ.צ. רשת ישראל : 19750/22880

סוג האתר : ווילה – בית אחוזה שטח האתר : לא ידוע
רמת הזיהוי: מסופק מאפיינים : 2 , 6 , 10 , 12

מימצא מיוחד : בסיסי עמודים , כותרות , אבני פסיפס , כתובת יוונית ,

תיארוך האתר : רומי - ביזנטי תרשים: אין

ביבליוגרפיה: צורי , נחלת יששכר , עמ' 143 ; גרן , תיאור ארץ ישראל , כרך 6 , עמ' 92 ; גל, מפת

גזית , אתר 13

Conder & Kitchner , SWP , II , pp, 86 – 87 , 126 ; Saarisalo , The Boundary , pp. 63-66

תיאור ודיון : בסקר הבריטי וכן סריסאלו רשמו במקום מציאותם של רצפות פסיפס (רצפות – רבדים כבר במקור) וכן כתובת ביוונית. בין בתי הכפר משולבים פריטים ארכיטקטוניים. באתר שתי אבני ממל של בית בד. מדרום לכפר שרידי מבני גזית וכן קוביות פסיפס, לידם היו מונחים שני בסיסי עמוד וכותרת מאבן גיר. על העמוד גומות ובתוכן שיירי עופרת ורצועות ברונזה, שלדעת החוקר שימשו לחיבור לוחות נושאות כתובות אל העמוד (זו הסיבה בגללה רשמנו כתובת כאחד הקריטריונים באתר זה למרות שלא נתגלתה הכתובת עצמה). "כן נמצאה במקום כותרת יונית הרווחת בבתי כנסת בארץ". גרן ציין מציאותה של כנסייה במקום אך מעיון בדבריו עולה כי אין אפשרות להוכיח שאכן מדובר בכנסייה. הוא ציין מבנה גזית, עמודים, פסיפס, מה שמעיד על פאר ועושר ולא בהכרח על קיומה של כנסייה. גם כאן כמו במקומות אחרים עולה הרושם כי אין כל מימצא המצביע על קיומו של בית כנסת או כנסייה. מדובר באתר רומי – ביזנטי שעל פי שרידי חוליות העמודים והכותרות עולה כי היו בו מבני גזית גדולים, ולכן היה צורך בעמודים. גם הפסיפס מצביע על עושר של בעלי המקום. שילוב העדויות המצביעות על פאר ועושר, וכן העובדה שאין באתר כל עדות לקיומה של כנסייה או בית כנסת מובילים למחשבה שגם כאן מדובר באתר של אחוזה שהיתה במקום.

הפאר והעושר וכן מציאותה של כתובת הביאו אותנו להגדיר אתר זה כוילה. יחד עם זאת אין לנו אפשרות לטעון לעדיפותה של הצעה זו על פני הצעות אחרות, אי לכך רשמנו את האתר כאתר מסופק.

72. ח' אוכל **גת – מח – 9** **מס' האתר: 19-22/77/1**

נ.צ. רשת ישראל :	19770/22750	נ.צ. רשת UTM :	73505/61449
סוג האתר :	אחוזת מקומי	שטח האתר :	1 דונם
רמת הזיהוי:	סביר	מאפיינים :	1, 2, 12
מימצא מיוחד :	אבני פסיפס רבות לבנות ושחורות		
תיארוך האתר :	ביזנטי בלבד	תרשים:	אין
ביבליוגרפיה:	גל, מפת גזית - אתר 19; צורי, נחלת יששכר , עמ' 124 - 130		

תיאור ודיון: על גבי כיפה ששטחה 1 דונם שרידי חדרים שקשה לעמוד על מיתארם. על פני הקרקע מפוזרות אבני פסיפס **רבות** (ההדגשה במקור – ח.ע), לבנות ושחורות. האתר קטן מורכב מחדרים רבים ובהם אבני פסיפס רבות. עולה הרושם כי מדובר באתר קטן מחולק לחדרים שבהם סימני פאר ועושר של רצפת פסיפס צבעונית. תיאור זה הולם את הצעתנו בדבר קיומה של אחוזה במקום. הפסיפס הוא הביטוי לעושרו של בעל האחוזה. נראה להציע כי באתר זה עמד בית אחוזת מקומי.

מכיוון שנראה שהצעתנו עדיפה על פני כל הצעה אחרת אך אין באפשרותנו להוכיחה בשל היעדר חפירה רשמנו אתר זה כסביר.

73. ח' תומר **גת – מח – 10** **מס' האתר: 18-22/96/1**

נ.צ. רשת ישראל :	18970/22620	נ.צ. רשת UTM :	72708/61302
סוג האתר :	אחוזת מקומי	שטח האתר :	5 דונם

רמת הזיהוי: סביר מאפיינים: 1, 3 ,

12

מימצא מיוחד: מבנה מרכזי וחדרים מסביב לחצר

תיארוך האתר: הלניסטי, ביזנטי תרשים:

אין

ביבליוגרפיה: גל, מפת עין דור-אתר 18; צורי, נחלת יששכר, עמ' 89; גל, רמת יששכר, עמ' 50

Conder & Kitchner, SWP, II, p. 114

תיאור ודיון: חורבה בשטח של חמישה דונם. באתר שרידי מבנה (30 X 35 מ') שהובחנו בהם שרידי

חצר מרכזית ומסביבה חדרים.

עולה הרושם כי במקום עמד מבנה גדול שלו חצר מרכזית וסביבה חדרים. חדרים המאורגנים סביב חצר אחת מעידים על ארגון של בעליהם. המבנה גדול מכדי לשמש בית משק של משפחה בודדת. מכאן עולה כי במקום כנראה היתה אחוזה, שתופעלה על ידי האנשים שגרו במקום. העובדה שאין סימני פאר יוצאי דופן מצביעה על כך שמדובר באחוזת מקומי, ולא באחוזה נעדרת בעלים למשל, של עשיר שגר בעיר הפוליס הקרובה.

מכיוון שהמצאים מצביעים על קיומה של אחוזה ונראה שהצעה זו היא עדיפה, רשמנו אתר זה כסביר.

74. ח' חדר גת – מח – 11 מס' האתר: 19-22/23/1

נ.צ. רשת ישראל: 19230/22330 נ.צ. רשת UTM: 72974/61018

סוג האתר: אחוזת מקומי שטח האתר: 2 דונם

רמת הזיהוי: סביר מאפיינים: 1, 2, 3, 12

מימצא מיוחד: שבר עמוד מגיר, אבני פסיפס

תיארוך האתר: ביזנטי בלבד תרשים: אין

ביבליוגרפיה: גל, מפת גזית - אתר 54; צורי, נחלת יששכר, עמ' 90; גרן, תיאור ארץ ישראל

, כרך 6, עמ' 84, 93

Abel, Geographie de la Palestina, p. 43; Conder & Kitchner, SWP, II p. 122;

תיאור ודיון: בחלק הגבוה של החורבה שרידי מבנה (15 X 20 מ'), ועל מדרגה נמוכה יותר

שרידיהם של שניים או שלושה חדרים קטנים.

המימצא באתר, שגודלו בסך הכל 2 דונם, מצביע על חלוקה לשני אזורי מגורים. מבנה גדול בחלק הגבוה של האתר, וסידרה של חדרים במדרגה הנמוכה. החלק העליון נראה מפואר שכן נתגלו בו שרידי עמוד, דבר שמצביע על מבנה גדול אולי אפילו בעל שתי קומות. כמו כן, נתגלו אבני פסיפס המצביעים על כך שכנראה היה מכוסה ברצפת פסיפס. עדויות אלה לפאר נמצאו רק בחלק העליון. במדרגה הנמוכה לעומת זאת, נתגלו חדרים בנויים בפשטות ללא כל סימני פאר. עולה הרושם כי אתר זה נושא בחובו את הקריטריונים אותם הצענו לזיהוי אחוזות בארץ ישראל.

נראה לכן להציע שבאתר זה שכנה אחוזת מקומי שבמפלס העליון עמד מבנה מפואר יחסית שניצב בראש הגבעה ובו כנראה התגורר האדון . במפלס הנמוך יותר התגוררו עובדי האחוזה שאצלם אין כל ביטוי לפאר ועושר . האתר קטן, מחולק למבנה העונה לקריטריונים של אחוזה . לאור הממצא נראה לנו שאין כל אפשרות לזהות באתר ישוב אחר מלבד אחוזה , אך בהיעדר חפירה אין באפשרותנו להוכיח הצעתנו. אי לכך רשמנו אתר זה כסביר.

מס' האתר: 18-22/54/2

גת – מח - 12

ח' סהר 75

נ.צ. רשת UTM : 72301/61154

נ.צ. רשת ישראל : 18560/22480

שטח האתר : 0.5 דונם

ווילה - בית אחוזה

מאפיינים : 1, 2, 3, 4, 5, 6 ,

סביר

רמת הזיהוי:

9, 12

מימצא מיוחד: דרך חוצה את האתר, בקצה הרחוב מבנה בעל עמודים, בקצה המבנה מגדל, בריכה

מתקנים חקלאיים: גיתות, בית בד

איור 31

תרשים:

רומית, ביזנטית

תיארוך האתר:

ביבליוגרפיה: גל, מפת עין דור, אתר 34; גרן, תיאור ארץ ישראל, כרך 6, עמ' 81 – 83; צורי,

נחלת יששכר, עמ' 61; Conder & Kitchner, pp. 123 - 124, II, SWP

תיאור ודיון: במקום ישוב בן 500 מ"ר, שבו חציבות רבות, מתקנים חקלאיים, בית קברות ומחצבה. במקום נתגלו שרידי סרקופגים. את שרידי הישוב חוצה דרך ממזרח למערב לאורך 50 מ' בקירוב. בקצה המערבי של הרחוב יש שרידי מבנה ובהם שני טורי עמודים, אותם הציע החוקר לזהות אולי ככנסיה. מצפון למבנה העמודים חצר רחבה תחומה בגדר. בקצה החצר שרידי מבנה אולי מגדל, שכמוהו הובחן גם בקצה השני של החצר. בין המתקנים ממערב לישוב יש גיתות, בית בד, בורות מים, שני בורות מים מלבניים, בריכות רדודות טוחות, וספלולים חצובים במשטחי סלע. החרסים שנתגלו הם ביזנטיים לדברי צורי.

נראה כי במקום זה שכן ישוב לא גדול שהדרך שחצתה אותו הובילה למבנה עמודים. מבנה זה היה כנראה בית האדון, שליידו היתה חצר נרחבת ובקצותיה מגדלים. בתוך החצר הובחן פתח של מערה. באתר בריכות רדודות וטוחות. מציאותם בנוסף לבורות המים המלבניים מצביעים אולי על ענף תעשייה שהצריך כמויות גדולות של מים, בורסקאות או אולי פשתן. לחילופין ניתן אולי להציע כי הבריכות שימשו כפי שהצענו גם במקומות אחרים כבסיס לחלוקת מים. מעניין שהבריכות באתר זה נמצאות מעל הישוב מבחינה טופוגרפית, ומכאן אולי סיוע להצעה שמדובר במתקנים חקלאיים. באתר מתקנים חקלאיים בתוך שטח האתר, עובדה שגם היא תורמת לחיזוק ההצעה כי מדובר באחוזה.

מכיוון שהישוב קטן מאד, ולו פאר רב ומתקנים רבים לעיבוד תוצרת חקלאית, בריכות, מגדל ועוד עולה הרושם כי לא מדובר בישוב רגיל, אלא בישוב שבו מתקיימים הפרמטרים שהצענו לקיומה של אחוזה. אי לכך נראה לנו כי הצעתנו עדיפה על פני כל הצעה אחרת, ואין אפשרות לזהות באתר זה סוג ישוב אחר מלבד אחוזה. אין באפשרותנו להוכיח הצעתנו בשל היעדר חפירה ולכן רשמנו אתר זה כסביר.

כרמל (כולל את הר הכרמל, חוף הכרמל ורמות מנשה)

אתרים שזוהו כבר בעבר כאחוזות

76. יקנעם עילית (ליד) כר – אח - 1 מס' האתר: 16-22/09/5

נ.צ. רשת ישראל : 16070/22920	נ.צ. רשת UTM : 69801/61542
סוג האתר : אחוזת מקומי	שטח האתר : לא ידוע
רמת הזיהוי: ודאי	מאפיינים : 1, 2, 12
מימצא מיוחד : חדר מרוצף לוחות אבן, בשלב ב' שרידי קירות וקטעי פסיפס	
תיארוך האתר : רומי, שלב ב' ביזנטי	תרשים: אין
ביבליוגרפיה: ספראי, פרקי גליל, עמ' 179; ח"א, 'יקנעם'; רבן, סקר משמר העמק, עמ' 31-אתר 5	
	Meyerhof, <u>Hazorea</u> , p. 25

תיאור ודיון: בחפירה נמצאה פינתו של בנין ובו חדר מרוצף לוחות אבן. המבנה הוא מבנה ציבורי גדול 20 X 6 מ' בנוי גזית ומרוצף לוחות גזית. על הרצפה נתגלו כלי חרס מן התקופה הרומית וכן מטבע מימי אלכסנדר סוורוס. כ – 70 ס"מ מעל שרידי מבנה זה נמצאו שרידי קירות וקטעי פסיפס מהתקופה הביזנטית.

עולה הרושם כי מדובר בבנין לא גדול אך בנין מפואר למדי. סימני פאר ועושר באתר קטן, בסביבה כפרית חקלאית – הם מהמאפיינים עליהם הצבענו כאתרי אחוזות. במקום מבנה מפואר יחסית כבר מהתקופה הרומית ועליו בנין בעל רצפת פסיפס מהתקופה הביזנטית. עולה הרושם כי יש כאן רציפות של אתר אחוזה שהחלה כבר בתקופה הרומית ובתקופה הביזנטית עוד הוסיפה לשגשג ולפרוח והוסיפה לה את סימני הפאר של התקופה הביזנטית שכללו רצפת פסיפס. נראה אם כן שיש להוסיף אתר זה לרשימת האחוזות שזוהו כבר על ידי החוקרים כאחוזה. ואכן, אתר זה זוהה כאחוזה כבר על ידי ספראי ונרשם ככזו ברשימת האחוזות. אי לכך רשמנו אותו בקטלוג כאתר ודאי של אחוזה.

77. ח' דרג כר – אח - 2 מס' האתר: 15-22/38/1

נ.צ. רשת ישראל : 15340/22860	שטח האתר : 3 דונם
סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי	מאפיינים : 1, 2, 3
רמת הזיהוי: סביר	
מימצא מיוחד : עמודים	
מתקנים חקלאיים: עמודים מחורצים מטיפוס סומקה	
תיארוך האתר : ביזנטי	תרשים: אין

ביבליוגרפיה:

דר , **דרג'** , עמ' 43 ; עולמי , **מפת דליה** , אתר 6 ; דר , **סומקה** , עמ' 37

הערות: דר זיהה את ח' דרג' כאחד מבתי החווה של אמידי סומקה שיצאו והקימו בית אחוזה סביב לשוב המרכזי .

תיאור : באתר מבנה מרכזי מסביב לחדרים, שרידי עמודים ואבני פסיפס. יש עדות לעושר, האתר נמצא על הדרך המחברת את סומקה שהיתה הישוב הגדול והמרכזי באזור זה עם בקעת מהר"ל והלאה בהמשך למישור החוף. האתר קטן מכדי שניתן יהיה לזהות את המבנה כמבנה ציבורי כלשהו ולא היה במקום ישוב, ולכן נראה שאין אפשרות לזהות אתר זה כמשהו מלבד אחוזה. כאמור , כבר דר זיהה את המקום כבית חווה שהיה שייך לאחד מעשירי סומקה . יחד עם זאת , נראה שללא חפירה אי אפשר יהיה לקבוע בוודאות את טיבו של אתר זה . אי לכך נאלצנו לרשום את האתר כסביר.

78. **גבע פרשים 1** אתר רפאל גבעון (שטח 1) **כר – אח - 3** מס' האתר: 16-22/33/4

נ.צ. רשת ישראל : 16320/22380 **נ.צ. רשת UTM :** 70063/61007

סוג האתר : בית אחוזה – תושב גבע פרשים **שטח האתר :** לא ידוע

רמת הזיהוי: **ודאי** **מאפיינים :** 12 , 4 , 3 , 2 , 1

מימצא מיוחד : רצפת פסיפס

מתקנים חקלאיים: גיתות ומתקני ייצור פשתן

תיארוך האתר : מאה חמישית-ששית לספירה **תרשים:** איורים 32, 33

ביבליוגרפיה: ספראי, **פרקי גליל**, עמ' 178; ספראי ולין, **חפירות באזור משמר העמק**, עמ' 167

– 174 (שטח 1) ; רבן, **סקר משמר העמק**, עמ' 68 – אתר 92

תיאור : במקום שפע של מתקנים חקלאיים – מתקני ייצור פשתן , בית בד וגיתות . האתר עבר מספר שינויים שמפורטים במאמרם של ספראי ולין . במרחק מה מהמתקנים החקלאיים נחפר בית אחוזה קטן ומפואר. מכלול זה כולל 5 – 6 חדרי מגורים , מעברים וחצרות . אחד החדרים מרוצף ברצפת פסיפס צבעונית . מכלול זה הוקם על השטח שהיו בו קודם מתקנים ויתכן שהיו אלה תעלות להשריית הפשתן. בסקר מפת משמר העמק פורטו השלבים השונים של המבנה והוא זוהה בוודאות כחווה / אחוזה שהיתה כאן במקום .

גם כאן אין באפשרותנו לקבוע את מידת הפאר של המכלול. נראה שמדובר בבית אחוזה של אחד מתושבי גבע. לא ברור האם הוא התגורר באחוזה או שאולי המשיך להתגורר בעיר. מכל מקום נראה שאחוזה זו כמו שכנתה בתחום משמר העמק, שייכת לתופעת האחוזות שהתפתחו סביב לערי הפוליס – ערי המחוז , והיו מחוברות אליהם בקשרי משפחה , מסחר וכדו' . מכיוון שכבר בעבר נחפר אתר זה וזוהה כאחוזה צירפנו אותו לקטלוג שלנו כאתר ודאי.

79. **גבע פרשים 2** אתר ספראי ולין (שטח 4) **כר – אח - 4** מס' האתר: 16-22/23/

נ.צ. רשת ישראל : 16287/22368

סוג האתר :	ווילה - בית אחוזה	שטח האתר : לא ידוע
רמת הזיהוי:	ודאי	מאפיינים : 1 , 2 ,
מימצא מיוחד :	פסיפס	
מתקנים חקלאיים:	גיתות ומתקני פשתן	
תיארוך האתר :	מאה חמישית לספירה	תרשים: איורים

12 , 4

34 , 32

ביבליוגרפיה: ספראי , פרקי גליל , עמ' 178 ; ספראי ולין , חפירות באיזור משמר העמק , עמ' 179-196 (שטח 4) ; רבן , סקר משמר העמק , עמ' 68 - אתר 88

תיאור : במקום חצר שלימה של מתקנים חקלאיים - ייצור פשתן וגיתות . לאתר שלושה שלבים, שבאחרון שבהם נסגרה חלק מהחצר, הוקמו חדרים סגורים, חלק מהגת כוסה ברצפת פסיפס שספראי הישווה לפסיפס מתל מלחתה. גם האתר בתל מלחתה היה לדעתנו אחוזה, כך שאולי יש כאן איזושהי אינדיקציה נוספת לקביעת האתר כאחוזה. האתר הוא מהמאה החמישית לספירה והתגורר בו כנראה, תושב גבע פרשים. מכיוון שלא נתגלה עדיין מבנה בית האחוזה לא ניתן לקבוע את מידת הפאר של בית האחוזה והאם בעל הבית התגורר בה או אולי בעיר הסמוכה. מכיוון שכבר ספראי זיהה במקום אחוזה בעקבות החפירה שנערכה במקום צירפנו אתר לרשימת האתרים הודאיים.

מס' האתר: 15-22/34/1

כר - אח - 5

80. **נחל חגית**

נ.צ. רשת ישראל :	15390/22450	שטח האתר : 10 דונם
סוג האתר :	אחוזת מקומי	מאפיינים : 1 , 2 , 3 , 4 , 8 ,
רמת הזיהוי:	ודאי	

12

מימצא מיוחד : אמבטיות ישיבה, תכנון קפדני של המכלול, בורג בית בד - הקדום מסוגו בארץ

מתקנים חקלאיים: בית בד , במקום מכבש בורג בלחץ ישיר הקדום מסוגו בארץ

תיארוך האתר : שלב א' - רומי קדום , שלב ב' - רומי מאוחר **תרשים:** איור 35

ביבליוגרפיה: הירשפלד , דפוסי התישבות ; זליגמן , נחל חגית

תיאור : שכבה I: מאה ראשונה לפני הספירה - מאה ראשונה לספירה¹³². במרכז האתר נחשף מבנה מלבני. ברחבי האתר נתגלו מתקנים בנויים באבנים, שבהם ארבע בריכות מדורגות ומטוייחות, כנראה מקוואות. זיהוי הבריכות כמקוואות הביא את הירשפלד להוסיף אתר זה לרשימת בתי החווה היהודיים מימי הבית השני אותם פירסם.

שכבה II : התקופה הרומית מאה שניה - מאה רביעית לספירה. מתקופה זו נחשף מכלול בנוי (90 X 90 מ') המוקף בקיר תוחם . פתח הכניסה נמצא בצד הדרומי של המכלול . במרכז המכלול חצר קטורה. ממערב

¹³² . הירשפלד , דפוסי התישבות , עמ' 8

לחצר שורה של שלושה בתים, כל אחד מהבתים מסודר סביב חצר מרכזית. חצר הבית הדרומי רוצפה באבנים. בכל אחד מהבתים שרידי טאבון, באחד הבתים נמצאו שתי אמבטיות ישיבה.

ממזרח לחצר איזור תעשייתי ובו בית בד, המורכב ממתקן פריכה גדול ושני מכבשים, שאחד מהם הוא הקדום מסוגו בארץ. ממזרח לבית הבד ומדרום לו נחשף איזור מגורים נוסף, ובו בתים הזהים בתוכניתם לאלה שנחשפו במערב האתר. גם כאן זוהו בבירור האזורים ששימשו כמטבח על פי הטאבון בתוכם. גם כאן נמצאו באחד הבתים שתי אמבטיות ישיבה חצובות.

דיון: נראה שבמקום היה בעל בית שהוביל תכנון קפדני ומרכזי למכלול שבנה. גם החופר שחפר במקום שם לב לדבר אך הקפיד וכתב: "הסיבה לתכנון הקפדני טרם הובררה". בשניים מהמבנים נמצאו אמבטיות ישיבה. מצד אחד הדבר מעיד על פאר ועושר מסויימים, מצד שני אין סימנים נוספים לפאר. זיהוי המטבח בכל אחד מהבתים מוכיח כי המשפחות חיו בנפרד ואכלו (או לפחות ביטלו) בנפרד.

נראה להציע כי במקום גר מקומי שהביא את בני משפחתו ואריסיו לגור במכלול. בשלב מאוחר יותר אולי בעקבות נישואי בנו, החליט גם הוא להצטרף לאחוזתו, ואמבטיות הישיבה מבטאות את המרכז שבו גרו האדון ובנו. אין ספק שלא מדובר בוילה מפוארת, יחד עם זאת ברור כי מדובר כאן במשק שבו המתקן החקלאי נמצא בתוך המכלול, המכלול מתוכנן ובנוי בגזית בחלקו והתכנון קפדני למדי.

הירשפלד התייחס דווקא לשלב הראשון וכתב שבמקום היה בית חווה יהודי. אולי ניתן להציע כי גם בתקופה הרומית גרו במקום יהודים. מציאות אמבטיות הישיבה היא אולי חלק מתהליך הרחצה שלפני הטבילה. אבל זוהי כאמור השערה בעלמא שלא ניתן להוכיח. אי אפשר להוכיח כי במקום לא גרו יהודים בתקופה הרומית כפי שניסה הירשפלד לטעון. ממילא נראה שהתייזה אותה הציע בדבר השינוי המשמעותי אותו עברו היהודים לאחר חורבן הבית השני לא עומדת במבחן המימצא הארכיאולוגי.

מכיוון שכבר הירשפלד זיהה במקום אחוזה מהתקופה הרומית, רשמנו אתר זה כאתר ודאי. נראה שכאן התרחש תהליך דומה לזה שהתרחש ברמת הנדיב. אחוזה של ימי הבית השני הוקמה מחדש בתקופה מאוחרת יותר.

מס' האתר: 14-21/58/1

כר – אח – 6

81. ח' עלק/ח' אום אל עלק

נ.צ. רשת ישראל : 14550/21850

שטח האתר : 1.5 דונם זהו שטח

סוג האתר : בית אחוזה הרודיאני

המבנה המרכזי, 30 דונם – כולל אתר בית

המרחץ ומעין עין צור הנמצאים מחוץ למבנה

מאפיינים : 1, 2, 3, 5, 8,

רמת הזיהוי: ודאי

12

מימצא מיוחד : בריכה, בית מרחץ,

מתקנים חקלאיים: קולומבריום, בית בד

תרשים: איורים 36, 37,

תיארוך האתר : רומי קדום (הרודיאני)

39, 38

ביבליוגרפיה: הירשפלד, בית מרחץ ומצודה; הירשפלד, רמת הנדיב; אליאב, בית המרחץ הציבורי, עמ' 8 (הערות 27 – 28)

Hirschfeld, Ramat Hanadiv, pp. 235 – 511; Hirschfeld et al, Estates near Caesarea ; Hirschfeld, Manor Houses ;

תיאור : במקום נחשפו שרידי אחוזה מפוארת מהתקופה הרודיאנית. במקום שרידי מגדל, קולומבריום, מערכת מים סביב עין צור הכוללת אמת מים, בריכה ובית מרחץ. מהמימצאים עולה בבירור כי במקום עמד אתר שהיה שייך לאדם אמיד שיכול היה להרשות לעצמו קיום של בית מרחץ ומערכת מים מפותחת. האתר נבנה בתקופה הרודיאנית ועמד כאן במשך כמה עשרות שנים. האתר חרב כנראה במרד הגדול ולא נבנה מחדש. האתר דומה במרכיביו לוילה = אחוזה שהתגלתה במורדות הר חברון בח' מורק הנקרא בשם "ארמון חלקיה"¹³³. בתקופה הביזנטית האתר לא התקיים, אולם במכלול של עין צור נמצאו שרידים ביזנטיים רבים. כך זיהה הירשפלד בתעלה של עין צור את באר המשאלות של עולי הרגל הביזנטיים שהגיעו לשוני ולסביבה. במקום זה נתגלו אלפי מטבעות, אותן נהגו עולי הרגל להשליך ולהביע משאלות תוך תפילה להתגשמותם. הלכנו בעקבות הירשפלד וצירפנו אתר זה לרשימת האתרים הודאיים של אתרי אחוזות.

82. **ח' עקב** – מנצור אל עקב **כר – אח - 7** מס' האתר: 14- 21/46/1

נ.צ. רשת ישראל : 14410/21660
סוג האתר : ווילה - בית אחוזה
רמת הזיהוי: **ודאי**
שטח האתר : 3 דונם
מאפיינים : 1, 2, 3, 4, 8 ,

12

מימצא מיוחד : בית אחוזה – ווילה רוסטיקה
מתקנים חקלאיים: בית בד, גיתות, אבני כתישה, גורן
תיארוך האתר : בית אחוזה הרודיאני, בשלב מאוחר יותר בית אחוזה ביזנטי
תרשים: איורים 40, 41, 42, 43, 44, 45
ביבליוגרפיה: הירשפלד, דפוסי התישבות; בורנשטיין, חבל נרבתא, עמ' 147 - 164 ;

Hirschfeld, Ramat Hanadiv

תיאור : באתר שתי שכבות ובהם שני בתי אחוזה – אחד הרודיאני והשני ביזנטי. בית אחוזה הרודיאני – האתר הוא גדול וכולל מחסנים ומתקנים חקלאיים. המבנה מתוארך למאה הראשונה לפנה"ס ועד המחצית הראשונה של המאה השנייה לספירה. במקום נתגלו נרות שמן הרודיאניים, חרסים שברי זכוכית ומטבעות, מתקנים חקלאיים, מקווה טהרה וחלוקה לאגפים שונים. בית האחוזה היה מוקף חומה ובתוכה כל המרכיבים שאיפשרו את חיי התושבים במקום. בחומה שער דרכה נכנסו לחצר וממנה

¹³³ . להלן אתר מס' 211

לאגפים שונים – אגפי מגורים, מגדל, מחסנים רפתות ודירים. בחצר מתקנים חקלאיים – בית בד, גת וגורן המעידים על אופיו החקלאי של המקום מחד גיסא, ומאיך גיסא מצביעים על כך שכל אמצעי הייצור היו בתחום האחוזת. גת נוספת נתגלתה בצמוד למכלול מבחוץ. כבר הירשפלד הצביע על כך שזו היתה 'עיר של יחיד' – מכלול שהיה בבעלות משפחה יהודית אמידה והכיל בתוכו את כל הדרוש לקיום תושביו.

המקום ניטש כנראה בעקבות המרד הגדול או מרד בר כוכבא. באותו אתר, על כרבע מהמכלול הקודם הוקם לימים בית אחוזת בתקופה הביזנטית. הווילה הביזנטית היתה קטנה בהרבה ושונה מבית האחוזת שעמד כאן בימי הבית השני. וילה זו התנשאה לגובה של שתי קומות כעדותם של הקמרונות. שרידי רעפים מעידים על קירוי הקומה העליונה כמו גם פריטים אדריכליים שמצביעים על אותה עובדה. עיטורי צלבים מעידים על אמונתם של בעלי האחוזת שהיו נוצרים. הווילה היתה מוקפת בחומה ולה שני שערים. הווילה מחולקת לאגפים – מערבי, צפוני ודרומי. באגף המערבי אולם המחולק באמצעות חלונות פנימיים. האגף המזרחי כונה בידי הירשפלד בשם אגף האורות כעדות האבוסים, חורים לקשירת הבהמות וכדו'. אגף זה בנוי בשיטת בניה שאיננה מתאימה למישור החוף ומקבילותיה נמצאות בחורן, בנגב ובהר חברון. הווילה הביזנטית היתה מוקפת אדמה גננית – דבר שמעיד על קיומם של גינות נוי מסביב למכלול המבנים. המקנים החקלאיים הכוללים גיתות נמצאים מחוץ למכלול.

דין : ניתן לראות כי לפנינו תופעה מעניינת של קיום שתי אחוזות באותו מקום. אמונת בעליהם היתה שונה וכן התקופה ההסטורית. עובדה זו מציעה כי לאתרי אחוזות היתה מגמה של המשכיות. יחד עם זאת, ניתוח הממצא מצביע כי שתי הווילות היו שונות לחלוטין. הווילה ההרודיאנית היתה של **משפחה יהודית** שגרה במקום ויצרה את כל אמצעי הקיום שלה במכלול עצמו. לא היה להם צורך בקשר עם עיר הפוליס – קיסריה, ומיקום האחוזת נבע מהנוף, האויר והשטח החקלאי. וילה זו מייצגת דוגמא לבעל אחוזת שגר בוילה עצמה, ואין לו קשר מיוחד עם עיר המחוז.

לעומת זאת, המצב שונה לחלוטין בוילה הביזנטית. בעל האחוזת ייצר רק יין ולא את כל צרכיו, מה שמעיד שהיה חייב להיות לו קשר עם הסביבה – החקלאית או העירונית, כדי להשיג את המוצרים הדרושים לצריכה היום יומית. גם מיקום השבילים ושערי הווילה ביחס לחומה, מצביע על כך שלתושבי האחוזת הביזנטית היה קשר רציף והדוק עם ערי מישור החוף. ממבנה האחוזת נראה כי במקום לא גר בעל האחוזת האמיד, אלא רק האפטרופוס שדאג לייצור היין. הדבר בא לידי ביטוי בחלוקת החדרים וחוסר הפאר והעושר הגדולים שהיו צריכים להיות לו היה גר במקום בעל האחוזת. שטח הכרמים וגודל הגת מצביע על ייצור יין בקנה מידה גדול, דבר שגרר בהכרח עושר של הבעלים. נראה אם כן להציע שזו היתה אחוזתו של נוצרי אמיד שגר בקיסריה. הוא החזיק בוילה כדי לממן את פעולותיו, כאן היה מרכז לייצור יין שנוהל על יד עבדיו ופועליו.

עולה הרושם כי ניתוח האתר של חרבת עקב מאפשרת לנו לעמוד גם על התופעה הכללית של האחוזות שהתרחשה בארץ ישראל. כך, ניתן ללמוד על קיומם של אחוזות בארץ, הן בימי בית שני, והן בתקופה הביזנטית. יחד עם זאת ניתן לראות את ההבדלים שחלו בתופעה ובייצוגה בממצא הארכיאולוגי. גם כאן הלכנו בעקבות הירשפלד שהראה בוודאות כי במקום ניצבה אחוזת ולכן צירפנו אתר זה לרשימת האתרים הודאיים.

אתרים שזוהו ככנסיות או מנזרים

מס' האתר: 14-24/67/1

כר – כנ - 1

83. **שער העליה - שקמונה**

נ.צ. רשת ישראל : 14620/24760

סוג האתר : ווילה - בית אחוזה
רמת הזיהוי: **ודאי**
שטח האתר : לא ידוע
מאפיינים : 1, 2, 10, 11 ,

12

מימצא מיוחד : רצפות פסיפס , מבנה גזית
תיארוך האתר : ביזנטי - מאות חמישית ששית
ביבליוגרפיה: דותן , המנזר בשער העליה
תרשים: אין

תיאור : מבנה גזית , בעל חדרים מכוסים ברצפות פסיפס וכתובות. הבנין ערוך ממזרח למערב. אולם תווך צר, שני אולמות חיצוניים – סיטראות וחצר רוחבית ממערב לבנין. שתי הסיטראות הן מלבניות אורכן 8 מ' ורוחבן 5 מ'. במבנה רצפות פסיפס ברצפת הפסיפס מדליונים ועיטורים מפוארים מאד. במקום גם נתגלו כתובות. האחת ובה כתוב: "זה מקומם של הימים המאושרים". הכתובת פונה למערב וממילא אי אפשר להסבירה כחלק מאולם תפילה או חלק שמתקשר לענין נוצרי כלשהו. הכתובת השניה היא כתובת זכרון רגילה למדי.

כבר החופר העריך שלא מדובר בכנסיה. "לא היה כאן מקום להעמיד בסיסי עמודים, וקרוב לוודאי ששתי הסיטראות היו מובדלות מאולם התווך בקירות שעליהם הושתת הגג. הנחה זו מוציאה מכלל אפשרות ששימש הבנין ככנסיה (ההדגשה שלי – ח.ע). גם בהמשך למרות הכתובות והנסיגות להסביר אותם כתב החופר "אי אפשר ששימש בנין זה לכנסיה". מכיוון שהחופר התחבט ולא הבין את מהות הבנין הוא ניסה להציע שכאן היה מנזר. אבל אם כך, כיצד זה שהכתובת פונה מערבה, כיצד זה יש צלב ברצפה (שאלה אותה העלינו גם לגבי בית השיטה).

לאור כל האמור לעיל , נראה אם כן שהיה כאן מבנה מפואר ובו רצפות פסיפס. מכיוון שהמבנה איננו יכול להיות כנסיה, וכבר עמד על כך דותן, וגם מנזר לא נראה לנו שיכול היה להיות כאן, מסתבר להציע כי כאן עמדה אחוזה של אחד מתושבי שקמונה העשירים כנראה בתקופה הביזנטית. סיוע להצעה זו ניתן למצוא בעובדה , כי בתקופת המנדט הבריטי נחשפה ממזרח למבנה זה רצפת פסיפס נוספת של מבנה נוסף שהחופר הצביע על שייכות וקשר בין המבנים. נראה כי כאן היה מכלול שלם שבו גרו האדון, ולידו פועליו ואריסיו. אם אכן כאן אחוזה מפוארת , אולי יש מקום לקשור אתר זה עם פרופיריון. ידוע לנו כי פרופיריון היתה אחוזה פרטית מאד מפוארת, ליד חוף הים. דיון בנושא פרופיריון ערכנו באתר של ח' דוביל. בדיונים עתידיים יש מקום להציע את אחת הצעות הזיהוי של פרופיריון כאן באתר של שער העליה. יתכן כי קרבתה של שער העליה לקסטרה סמריטנום = טירת הכרמל יכולה לסייע בזיהוי פרופיריון באתר זה. גם העובדה שחיפה נקראה פרופיריון בתקופות מאוחרות יותר, אולי מצביעה על כך כי אחוזת פרופיריון ניצבה כאן באתר של שער העליה.

נראה לנו כי גם כאן בעקבות התעקשותו של החופר שהמקום לא יכול היה לשמש ככנסיה עלינו לרשום אתר זה כאתר ודאי של אחוזה.

אתרים שזוהו כבתי כנסת

מס' האתר: 15-23/83/1

כר – בכ - 1

ח' עלי א-דין .84

נ.צ. רשת ישראל : 15825/23310

סוג האתר : אחוזת מקומי
רמת הזיהוי: סביר
שטח האתר : 4.5 דונם
מאפיינים : 1 , 2 ,

12

מימצא מיוחד : מבנה גזית. חלוקה לרחוב והפרדה לאגפים.
מתקנים חקלאיים: גת , בית בד
תיארוך האתר : רומי - ביזנטי
ביבליוגרפיה: אילן, **בתי כנסת**, עמ' 227 ; להב, **כרמל סקר נוף**, אתר 211, עמ' 204 ; מרקוס, **הכרמל – סקר נוף**, אתר 78, עמ' 85 - 87

תיאור : חורבה הממוקמת על גבעה זו פסגתית. על הפסגה המזרחית שפע של מבנים. במרכז החורבה ניכר רחוב ראשי וארכו 55 מ'. בקצהו הוא מסתיים במבנה בנוי יפה מאבנים גדולות (גזית) . בשטח החורבה גת , בית בד ומתקנים עם עמודים מחורצים.

דיון : החורבה קטנה מכדי להיות ישוב קהילתי מאורגן, ולכן יש בעייתיות בזיהוי מבנה כמבנה של בית כנסת.. יחד עם זאת יש בה שרידים למבנה גזית שנמצא בקצה הרחוב, דבר שמעיד על בניה וחלוקה לאגפים שונים בתכנון העירוני. במקום נתגלתה גת **בתוך** החורבה, דבר שאיננו מצב מקובל למעט באחוזות ובמנזרים.

אילן הציע שבמקום עמד בית כנסת, אך מהנתונים שהצבענו עליהם נראה כי קשה להניח קיומו של בית כנסת במקום. יחד עם זאת בהחלט ניתן להציע שכאן עמד בית אחוזת מקומי. נראה לנו שהצעתנו עדיפה, אך מכיוון שאין אפשרות להוכיחה בהיעדר חפירה רשמנו את האתר כסביר.

85. **ח' דוביל - פרופיריון** **כר – בכ - 2** מס' האתר: 15-23/42/1

נ.צ. רשת ישראל : 15410/23290
סוג האתר : ווילה – בית אחוזה / כפר פרטי
רמת הזיהוי: מסופק
מימצא מיוחד : פריטים ארכיטקטוניים, פסיפס, שברי כלי זכוכית, בנית גזית, שברי רעפים, שבר שיש
מתקנים חקלאיים: גת , בית בד, מתקני "סומקה"
תיארוך האתר : רומי ביזנטי – רוב המימצא מהמאה הרביעית לספירה **תרשים:** אין
ביבליוגרפיה: אילן, **בתי כנסת**, עמ' 230 ; גרן, **תיאור ארץ ישראל**, כרך 5, עמ' 206

תיאור : האתר גדול ומרשים ולא נותר ממנו היום דבר. בסקר של עולמי הוא ציין קיומם של שני מבני גזית גדולים בראש הגבעה, לידם נמצאו שפע חרסים רומיים וביזנטיים, שברי כלי זכוכית, אבני פסיפס רבות , נר ומטבע מאמצע המאה הרביעית. באתר נתגלו אבני גזית , שרידי מבנה גזית, חוליות עמוד, אבני מזוזה ולידם אבני פסיפס צבעוניות שחורות ולבנות בגודל בינוני וכן שברי רעפים.

דיון : מהמימצא עולה כי במקום היה מבנה בנוי גזית ולו פריטים ארכיטקטוניים רבים שנתגלו. למבנה היו רעפים ואבני פסיפס כלומר סימנים לפאר ועושר. ברשימת העתיקות נאמר שיש במקום רצפות

פסיפס (בלשון רבים – ח.ע.) ועמודים. נראה בבירור שיש כאן עדויות לפאר ועושר של מבנה אחד או אולי מספר מבנים שהיו כאן בישוב. יחד עם זאת, אין כל עדות לקיומו של בית כנסת. יתירה מזאת, בכפר נתגלו פריטים בעלי סימנים נוצריים וכך כתב אילן: "נראה שדלית אל כרמל עצמה נבנתה על שרידי ישוב נוצרי שהתקיים בצד דוביל היהודית"¹³⁴. נראה להציע כי כאן היה בית אחוזה מפואר, שכן אין עדות לקיום בית כנסת או כנסייה, אך יש עדויות לקיום מבנה דמוי ציבורי מפואר. יתכן שגודל הישוב מצביע על כך כי הפך לכפר פרטי כמו שראינו גם במקומות אחרים.

העושר של הפריטים, גודלו של הישוב והמימצא שבחלקו הוא נוצרי מהתקופה הביזנטית, יכול להוביל אותנו למסקנות מעניינות לגבי אתר קדום זה בכרמל. ספראי, שדן בישוב בכרמל ציין כי למארג הישובים שהיה בכרמל היה צורך בישוב מרכזי וגדול¹³⁵. במקורות השומרונים מהמאה הרביעית / חמישית לספירה נזכר ישוב בשם "עיר כרמל". מאות שנים קודם לכן מזכיר פליניוס את "הר הכרמל ועליו עיר הנקראת באותו שם, אשר קודם נקראה אקבטנה"¹³⁶. בעקבות זאת, זיהה גרן את עיר הכרמל באתר של ח' דוביל¹³⁷.

לדיון זה יש להוסיף את סוגיית זיהוייה של פרופיריון. ישוב זה שהוזכר במאה השישית, מכונה לעיתים פרופיריופוליס, ובכך עדות לקיום ישוב חשוב. פרופיריון היתה אחוזה פרטית שהופקעה על ידי הקיסר יוסטיניאנוס. במקום היתה בולי וידועים לנו מספר אפיסקופים שפעלו בישוב. כל אלה מביאים למסקנה שמדובר באתר גדול וחשוב מהתקופה הביזנטית זיהוי המקום לא ברור וישנן מספר הצעות היכן לזהות את פרופיריון. אוליפנט לדוגמה, זיהה את האתר כאן בח' דוביל. ספראי, שהביא את הדעות השונות לא הסכים איתו והציע זיהוי שנמצא סמוך יותר לראש הכרמל¹³⁸. יחד עם זאת, זיהוייה של אחוזה בח' דוביל כפי שאנו מציעים בעבודה זו, וגודלו של האתר יכול להוביל ולחזק את ההצעה שאכן כאן בח' דוביל היה מקומה של פרופיריון.

אחד הטיעונים של ספראי באי זיהוי האתר בח' דוביל הוא ענין השומרונים. ליעקב הקדוש, תושב פרופיריון הציקו שומרונים. לאור זאת הציע ספראי, שעל המקום להיות סמוך לטירת הכרמל מקומה של קסטרה סמריטנום באותה תקופה. יחד עם זאת, חשוב לציין כי באום אל זינאת, לא רחוק מח' דוביל וכן בסומקה, נתגלו עדויות שיכולות להצביע על קיום שומרוני במקום. אי לכך, ניתן לטעון לזהות קירבה גיאוגרפית לח' דוביל עם הצקת השומרונים ליעקב הקדוש, מבלי להזדקק לטענה שעל פרופיריון להיות בסמוך למבצר השומרונים. גם החפירות הארכיאולוגיות באתרים שונים בכרמל העלו את סוגיית ההתישבות השומרנית באזור. כך בחפירותיו של דר בסומקה וברקית. יתכן להציע כי חלק מהאחוזות שהוקמו בכרמל הוקמו על ידי שומרונים כחלק מתהליך התרחבות או נטישה של אזור השומרון בתקופה הביזנטית. יתכן כי מאחוזות אלה נובע סיפור ההצקה ליעקב הקדוש על ידי שומרונים.

גם אם נקבל את הצעתו של ספראי הרי חפירת ומציאת אחוזה ברושמייה או לחילופין באתר של "קיר העורבים", יכול לחזק את הצעת הזיהוי של פרופיריון באתר זה. נראה שהמימצא הארכיאולוגי והבנת מקום האחוזה יכול לסייע בזיהוי של פרופיריון. נראה כי גם כאן המבנה הוא מהמאה הרביעית לספירה. יחד עם זאת, מכיוון שאין להצעתנו עדיפות על ההצעות האחרות רשמנו אתר זה כאתר מסופק.

¹³⁴. אילן, **בתי כנסת**, עמ' 230
¹³⁵. ספראי, **חידת הישוב היהודי**, עמ' 53 - 63

¹³⁶. Plinius, **Nat. His.**, V, XVII, 75

¹³⁷. גרן, **תיאור ארץ ישראל** - כרך 5, עמ' 206 - 207
¹³⁸. ספראי, **חידת הישוב היהודי**, עמ' 57

נ.צ. רשת ישראל : 15160/23540

סוג האתר : ווילה - בית אחוזה שטח האתר : 3 דונם

רמת הזיהוי: ודאי מאפיינים : 1, 2, 3, 4, 7, 10,

11, 12

מימצא מיוחד : מבנה גזית , פריטים אדריכליים , אבני פסיפס צבעוניות . קבר שעליו כתובת "זכרון למריאנוס" זהו מאוזוליאום מפואר שמעיד על עושרו של בעליו, בריכה חצובה, שברי זכוכית

תיארוך האתר : ביזנטי

ביבליוגרפיה: אילן , בתי כנסת , עמ' 227 ; להב , כרמל סקר נוף , אתר 172 + אתר 174 , עמ' 189 – 191 ; מרקוס , הר הכרמל – סקר נוף , אתר 64 , עמ' 79 ; דר , רקית

תיאור ודיון : אילן, בספרו על בתי הכנסת, הציע לזהות במקום בית כנסת וכך כתב: " . . . אלו הישובים שבהם נמצאו פריטים ממבנה ציבור ואשר לא נמצא בהם שום סימן נוצרי. עובדה המאפשרת להניח שהם היו יהודים " . נראה בבירור כי אין כל עדות לקיום בית כנסת מלבד העובדה שבמקום היה מבנה ציבור , והאתר נחשב כחלק מההתישבות היהודית באיזור הכרמל .

עם תחילת העבודה על מחקר זה הצענו כי רקית היא דוגמא לבית אחוזה שזוהתה בטעות כבית כנסת. ההצעה הועלתה גם במסגרת הרצאה בסמינר המחלקתי של המחלקה ללימודי א"י באוניברסיטת בר אילן. באופן בלתי תלוי ומשיקולים אחרים הציע פרופ' דר לראות ברקית אחוזה. בעקבות הצעתו והרצון לחקור את הישוב הכפרי בכרמל התנהלו בשנים האחרונות חפירות ארכיאולוגיות בח' רקית על ידי המחלקה ללימודי ארץ ישראל באוניברסיטת בר אילן בראשותו של פרופ' שמעון דר. בחפירות אלה הוכח כי האתר אכן היה בית אחוזה בתקופה הביזנטית. באתר כל מכלול המרכיבים בית אחוזה, המימצאים שנתגלו ופורסמו מוכיחים שאכן מדובר בבית אחוזה. חפירות אלה מסייעות להנחה ולתיאוריה אותה הצענו הקובעת כי אתרים שונים שבהם זוהו בתי כנסת (או כנסיות) היו בעצם בתי אחוזה . יש לזהות בתי כנסת רק במקומות בהם יש מימצא ברור המצביע על קיומו של בית כנסת, כמו אפסיס , היכלית , כיוון מבנה ורצפת פסיפס שעליה ארון קודש וכדו' .

החפירות הראו כי באחוזה קיים שילוב מתקנים לעיבוד תוצרת חקלאית בתוך מכלול המבנה. באתר קיים חדר תפילה ובו כתובות הקדשה. עולה הרושם כי חורבת רקית , דווקא בעקבות החפירות הארכיאולוגיות שנערכו יכולה לשמש כמקרה מבחן לטענות שלנו. באתר נתגלו כתובות הקדשה ואולם תפילה. עובדות אלה מחזקות את הצעתנו כי אין לראות בכתובות הקדשה ובחדר תפילה דווקא בתי כנסת / כנסיות, אלא יכול להיות שמדובר בחדרי תפילה פריטים בתוך אחוזה. כפי שצויין הצענו כבר בעבר כי בחורבת רקית היתה אחוזה והחפירות אוששו הצעה זו. לאור החפירות שנערכו באתר רשמנו את האתר כאתר ודאי של אחוזה.

נ.צ. רשת ישראל : 15050/23400

סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי שטח האתר : קטן מ-5 דונם

רמת הזיהוי: סביר מאפיינים : 1 , 2 ,

12

מימצא מיוחד : פריטים אדריכליים , שרידי פסיפס צבעוני

תיארוך האתר : ביזנטי? תרשים: אין

ביבליוגרפיה: אילן , בתי כנסת , עמ' 227

תיאור : האתר קטן מאד ובכל זאת נתגלו בו שרידי מבנה גזית ושרידי רצפת פסיפס צבעוני. דבר זה מעיד על עושרו של בעל המקום. אין במקום כל סימנים המעידים על קיומו של ישוב ונראה כי מדובר במבנה בודד שעמד במקום. מבנה בודד בתקופה הביזנטית, שנושא סימני פאר , זוהה מיד כמבנה ציבור דתי במקרה זה בית כנסת. לאור הנתונים על גודל האתר מסתבר להציע שכאן שכנה אחוזת אמיד מקומי. מכיוון שנראה לנו שהצעתנו עדיפה על זיהוי המקום כישוב שבו ניצב בית כנסת, אך באין אפשרות להוכיח הצעתנו בהיעדר חפירה רשמנו אתר זה כסביר.

88. **אום אל - זינאת** כר – בנ - 5 מס' האתר: 15-22/68/1

נ.צ. רשת ישראל : 15630/22820

סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי שטח האתר : לא ידוע

רמת הזיהוי: מסופק מאפיינים : 2 , 6 ,

12

פרטי מימצא מיוחד: מבנה ציבור , בריכה , עמודים , פסיפס ועוד

תיארוך האתר : רומי - ביזנטי תרשים: אין

ביבליוגרפיה: אילן, בתי כנסת, עמ' 229 ; עולמי, מפת דליה , עמ' 16 – 17, אתר 25 ; להב, סקר

נוף כרמל , אתר 350 , עמ' 283

תיאור : באתר נמצאו אבני גזית רבות, וכן נתגלו פריטים ארכיטקטוניים רבים שלדברי הסוקר אפשר ליחסם לתקופה הביזנטית. במקום נתגלו עמודים, כותרות, משקוף, אבן כרכוב ועוד. בשטח נמצאו אבני פסיפס צבעוניות שחורות ולבנות. במזרח החורבה אותר מבנה בנוי היטב, ובקרבתו מספר פריטים. ליד המבנה ונמוך ממנו יש בריכה קטנה מטויחת.

דין : באתר נתגלו שרידי מבנה שניתן לזהותו כמבנה מפואר שהיתה לו רצפת פסיפס. העובדה שלידו נתגלתה בריכה חצובה תורמת ומסייעת גם היא להנחה כי במקום זה היתה אחוזה. זאת, מכיוון שעל פי הצעתנו, קיומה של בריכה היא אחד המאפיינים לקיומה של אחוזה. במקום נתגלתה כתובת שומרונית ואולי יש בה כדי להעיד על שמו של בעל המקום. גם במקומות אחרים ראינו כי בתי כנסת שומרונים הוקמו על בסיס אתרי אחוזות. אם במקום זה היה בית כנסת שומרוני, כפי שהציע אילן, אולי גם הוא הוקם על שרידי אחוזה מתקופה קודמת יותר.

נראה לנו כי באתר זה ניצבה אחוזה, אך אין בידינו מספיק מימצאים לאשש השערה זו, לכן נרשם האתר כאתר מסופק.

אתרים שזוהו במסגרת מחקר זה כאחוזות

נ.צ. רשת ישראל :	14960/23630	נ.צ. רשת	UTM :
		שטח האתר :	30 דונם
86774/62229		רמת הזיהוי:	מאפיינים : 12 , 2
סוג האתר :	ווילה – בית אחוזה / כפר פרטי	מימצא מיוחד :	מבנה גזית ולידו ריכוז של אבני פסיפס , וחצר
תיארוך האתר :	ביזנטי בלבד	תיארוך האתר :	תרשים: אין
ביבליוגרפיה:	רונן , <u>סקר עתלית</u> , אתר 62		

תיאור : במרכז האתר בית מידות שלו שרידי פסיפס, בין אבני הפסיפס אבנים קטנות שחורות ואדומות. נראה שכאן במרכז הישוב עמד בית מידות שלו היתה רצפת פסיפס צבעונית מפוארת. האבנים קטנות ומדוייקות ומצבעים שונים. גם בחלק מהמבנים האחרים בישוב נתגלו רצפות פסיפס אלא שהאבנים גסות מעט יותר וצבעם לבן. אולי אבנים אלה הן עדות לגת שהיתה כאן במקום ששרידיה לא נמצאו.

דיון : מהמימצא עולה בבירור כי במרכז האתר עמד בית מידות בנוי גזית שלו היתה רצפת פסיפס . גם למבנים אחרים בישוב היתה רצפת פסיפס אלא שרמתה היתה נמוכה מרצפה זו. עולה הרושם כי באתר זה היה בית מפואר בהרבה מהאחרים ואילו האחרים היו באותה רמת בניה. נראה להציע כי במרכז הישוב עמד בית ששימש את האדון, בזמן שהבתים האחרים היו לאריסים. יחד עם זאת, האתר מעט גדול לקריטריונים שהצענו לקיומה של אחוזה. אך ההבחנה וההפרדה בין המבנה המרכזי למבנים האחרים הוא אלמנט יותר מידי בולט מכדי להתעלם ממנו. מסתבר אם כן להציע כי באתר זה התרחש התהליך הבא. במקום הוקמה אחוזה ובמרכזה בית האדון כשסביבה בתי האריסים. לימים, הפך הישוב לכפר פרטי ותושביו שמצבם הכלכלי איפשר זאת בנו גם הם לעצמם רצפות פסיפס בבתיהם. אדון הכפר המשיך להתגורר במבנה המרכזי ורמת מבנה זה שונה מהבתים שניצבו סביבו. נראה כי הצעתנו עדיפה אך אין אפשרות להוכיח אותה בהיעדר חפירה, לכן נרשם האתר כאתר סביר.

נ.צ. רשת ישראל :	14980/23250	נ.צ. רשת	UTM :
		שטח האתר :	20 דונם
		רמת הזיהוי:	מאפיינים : 12 , 2
סוג האתר :	אחוזת מקומי	מימצא מיוחד :	במרכז מבנה גדול, שרידי פסיפס, שרידי חומה
תיארוך האתר :	סביר	תיארוך האתר :	רומי , ביזנטי
ביבליוגרפיה:	רונן , <u>סקר עתלית</u> , אתר 119		

תיאור ודיון: בין אבני הבניה אבנים גדולות ומשקופים באורך 2 מ'. בפסגתה המזרחית של החורבה יסודות בנין גדול (10 X 16 מ') ולו שני פתחים. בשטח המבנה ובסביבתו פזורות אבני פסיפס בצבעים שחור ולבן. בשוליה המזרחיים של החורבה שרידי חומה בעובי של 1.10 מ' ובגובה 1.70 מ'. נראה כי במקום זה ניצב מבנה בנוי גזית שהיתה לו רצפת פסיפס. בתוך תחומי האתר באגף נפרד מהמבנה המפואר ניצב לדברי הסוקר בית גת. בדרך כלל גת ניצבה מחוץ לתחומי הישוב ומציאת בית גת בתוך הישוב מצביעה כפי שהראינו לעיל על קיומה של אחוזה. במזרח היתה לאתר חומה שהגנה על המקום. גם החומה מציינת אולי את העובדה שמדובר במכלול אחד מוגדר ששייך לבעלות אחת משותפת. לישובים כפריים רגילים לא היתה חומה שכן לא היה צורך לכך בתקופה הביזנטית.

נראה אם כן להציע כי כאן שכן בית אחוזה שבפסגה המזרחית עמד בית האדון. בחלק המערבי עמד בית גת (לפי דברי הסוקר). באתר זה שאולי סבל מבעיות בטחון הוקמה חומה מסביב למכלול המבנים. סימני הפאר הם מדרגה נמוכה ולכן אנו מציעים קיומה של אחוזת מקומי באתר זה. נראה לנו כי הצעת זיהוי האתר כאחוזה עדיפה על כל ההצעות האחרות, יחד עם זאת, אין מספיק ראיות לרשום אותו כאתר ודאי ולכן נרשם האתר כאתר סביר.

91. **ח' נגוס** **כר – מח - 3** מס' האתר: 15-22/25/1

נ.צ. רשת ישראל : 15260/22570	נ.צ. רשת UTM : 89993/61175
סוג האתר :	שטח האתר : 1 דונם
רמת הזיהוי:	מאפיינים : 1, 2, 12
מימצא מיוחד :	תרשים: אין
תיארוך האתר :	
ביבליוגרפיה:	

אחוזת אמיד מקומי
סביר
רומי - ביזנטי
עולמי, מפת דליה - אתר 62
פסיפס, רעפים, בניית גזית,

תיאור ודיון: חורבה קטנה במדרון הצפוני של רמת מנשה. שרידי מבנים בשטח של 20 X 40 מ' בלבד. במקום שורת אבני יסוד ועמוד באתרו, שבירי רעפים וכן אבני פסיפס לבנות. במקום נתגלה גם משקוף שנידרדר מלמעלה.

מהמימצאים נראה כי במקום עמד מבנה בודד מפואר בעל עמודים, פסיפס ורעפים. למבנה מאפיינים של מבנה ציבורי אך המקום קטן מידי. לפיכך נראה להציע כי כאן עמדה אחוזת אמיד מקומי. במקום לא היה קיים ישוב ולכן הצעת הזיהוי כאחוזה סבירה. נראה כי הצעתנו עדיפה על פני כל הצעה אחרת ולכן רשמנו את האתר כסביר.

92. **ח' אל מקורה** **כר – מח - 4** מס' האתר: 15-22/06/1

נ.צ. רשת ישראל : 15050/22660	נ.צ. רשת UTM : 87875/61261
סוג האתר :	שטח האתר : 12 דונם
רמת הזיהוי:	מאפיינים : 1, 2, 7, 12
תיארוך האתר :	
ביבליוגרפיה:	

אחוזת מקומי
סביר

מימצא מיוחד : מבנה ציבורי מחולק לחדרים, בשטח המבנה אבני פסיפס קטנות שחורות ולבנות. ליד האתר מאוזוליאום (אולי מגדל מסוג מגדלי השומרון), עדות להכנת יין.

מתקנים חקלאיים: מגדל כמו מגדלי השומרון לפניו מתקן, ספלול לאצירת שמן זית

תיארוך האתר : רומי - ביזנטי **תרשים:** אין

ביבליוגרפיה: עולמי, מפת דליה - אתר 46

תיאור ודיון: חורבה שמעין נובע לרגליה. במקום מפוזרים פריטים ארכיטקטוניים רבים. בראש הגבעה נמצאת חורבה של מבנים גדולים, ביניהם יסודות של מבנה גדול 7 X 15 מ'. המבנה היה מחולק לחדרים וניתן להבחין בשרידי אבני פסיפס קטנות – שחורות ולבנות בשטח המבנה. הסוקר עצמו רשם "נראה שהיה כאן בנין ציבורי, כיוונו צפון – דרום". ממערב למבנה זה מצויים יסודות של מבנה גדול נוסף המקביל לו, ועקבות של מבנים קטנים יותר.

עולה הרושם כי במקום יש שרידי מבנים ביניהם שני מבנים מקבילים. האחד, מחולק לחדרים ומרוצף פסיפס והשני לידו קטן וצנוע יותר. נראה להציע כי כאן עמדו מבני המגורים של האדון והפועלים, ואילו שאר המבנים הבנויים גויל, והם קטנים יותר שימשו לאנשי האחוזת. נראה לנו להציע שבמקום עמדה אחוזת מקומי. אין מספיק עדויות להציע קיומו של כפר במקום, הגודל לא תומך בהצעה כזו, מה גם שאנו מוצאים שרידי מבנה גזית ולו סממנים מסוימים של פאר ועושר. נראה לנו שהצעתנו סבירה ועדיפה אי לכך רשמנו אתר זה כאתר סביר של אחוזת.

93. **ח' מנצר** – ח' אל מנאטיר **כר – מח - 5** מס' האתר: 16-22/84/1

נ.צ. רשת ישראל : 16860/22430 **נ.צ. UTM :** 70602/61068

סוג האתר : ווילה – בית אחוזת **שטח האתר :** 6 דונם

רמת הזיהוי: **ודאי** **מאפיינים :** 1, 2, 12,

מימצא מיוחד : עמודים, כותרות, אבני גזית

תיארוך האתר : רומי - ביזנטי **תרשים:** אין

ביבליוגרפיה: רבן, סקר משמר העמק, עמ' 66 (אתר מס' 82)

תיאור ודיון: חורבה על מחשוף בזלת בולט בעמק יזרעאל. ערימות של אבני בניה בהן אבני גזית, ופריטי בניה בהם חוליות עמודים, בסיסים וכותרות. עולה הרושם כי במקום שכן אתר קטן ששלט על מרחבי סביבתו וממנו נשקף נוף מרהיב של העמק מסביב. למרות היות האתר קטן בולטים בו הפריטים הארכיטקטוניים שמדגישים את עושרו של המקום. גודלו הקטן של האתר מפתיע על רקע סמיכותו למקור מים ולשטח החקלאי. היינו מצפים שבמקום כזה יהיה ישוב גדול כפי שמוצאים במקומות אחרים באזורים חקלאיים ופוריים מאד. גם שמו של האתר מצביע על היותו צופה ומשקיף על כל המרחב שמסביב. שילוב העובדות של גודל האתר והפאר של הפריטים הארכיטקטוניים מביא אותנו להציע כי במקום שכנה אחוזת בתקופה הרומית – ביזנטית. בעליה חיפש מקום שיהיה בעל נוף מרשים, קירבה למקור מים ולאדמות החקלאיות שישמשו כמקור העושר שלו. סמיכות האתר ללגיו – מקסימיאנופוליס אולי מצביעה על כך

שהאחווה לא היתה של עשיר מקומי אלא של אדם שגר בישוב המרכזי הגדול, ורק חלקותיו ופרנסתו היו באחווה זו. לאור האמור לעיל נראה לנו כי אין אפשרות לזהות אתר זה חוץ מאשר אחווה, ולכן רשמנו אתר זה כאתר ודאי.

94. **ח' מוצב** **כר – מח - 6** מס' האתר: 16-22/82/1

נ.צ. רשת ישראל : 16880/22200 נ.צ. UTM : 70626/60839
 סוג האתר : ווילה - בית אחווה שטח האתר : 25 דונם
 רמת הזיהוי: מסופק מאפיינים : 1, 2, 11, 12
 מימצא מיוחד : מבנה בזיליקה, מזבח, בניית גזית, כבשן לזכוכית, כותרות ועמודים
 תיארוך האתר : רומי – ביזנטי (מאות ב' – ו' לספירה) תרשים: אין
 ביבליוגרפיה: רבן, סקר משמר העמק, עמ' 89 – 90 (אתר מס' 131);
 Conder & Kitchner, SWP, II, p. 60

תיאור ודיון: חורבות ישוב בשוליה של במת סלע נמוכה בעמק יזרעאל. באתר שרידי בניה רבים בהם משקופים, אומנות חוליות עמודים וכותרות. בקצה המזרחי של האתר מבנה בסיליקה שכיוונו מזרח – מערב. לידו כבשן זכוכית. באתר נתגלו שרידי מזבחות שיש, כשעל אחד מהם איזכור של כהן מהלגיון הרומי ה – VI. החוקר ניסה להציע כי במקום שכן מרכז פולחני של הלגיון הששי ששהה באופן קבוע בלגיון. לימים לדעת החוקר הפך המקום לפרבר של מקסימיאנופוליס. נראה כי גם החוקר ראה שאי אפשר להתייחס לאתר זה כאל ישוב רגיל והציע משהו שונה ומיוחד במקום זה. נראה לנו להציע שהמקום הוא קטן מכדי להיות שכונה של ישוב גדול כמו מקסימיאנופוליס. מה גם שרוב קיומו של האתר הוא מהתקופה הרומית, ואילו מקסימיאנופוליס שייכת לראשית התקופה הביזנטית. נראה לנו להציע כי במקום שכנה אחווה של אחד מראשי הלגיון שהיה בלגיון. לאדם זה היה אולי כהן פרטי ואישי שהתגורר בביתו וערך עבורו את הטקסים הפולחניים. העושר והפאר של המקום מצביעים לדעתנו על רמת ההכנסה של בעל האחווה. נראה שמדובר בישוב שונה ומיוחד, ולכן הוצעו לו הצעות זיהוי שונות. לאור העובדה שאין באפשרותנו להוכיח כי מדובר באחווה, רשמנו אתר זה כמסופק.

95. **מדרך עוז** – מוקי תל אל - ג'יחאש **כר – מח - 7** מס' האתר: 16-22/52/2

נ.צ. רשת ישראל : 16530/22250
 סוג האתר : ווילה - בית אחווה שטח האתר : פחות מ- 12 דונם
 רמת הזיהוי: סביר מאפיינים : 1, 2, 8, 12
 מימצא מיוחד : בית מרחץ, בניית גזית תרשים: אין
 תיארוך האתר : רומי - ביזנטי (רצף של תקופות מכלקולית ועד ביזנטי)
 ביבליוגרפיה: רבן, סקר משמר העמק, עמ' 82 (אתר מס' 122)

הערות: שטח התל הוא 12 דונם וכולל את שרידי כל התקופות. האתר הביזנטי קטן בהרבה ומשתרע רק על חלק מהתל. בחלק זה נתגלו מבני גזית ובית מרחץ .

תיאור ודין: תל נמוך בבקעה המתחברת אל עמק יזרעאל – על גבול העמק ורמות מנשה. במזרח התל נחשפו עמודונים של לבנים שרופות – שרידיו של חדר המים החמים ומערכת החימום ההיפוקאוסט בבית מרחץ מהתקופה הרומית. בתל מפוזרים שרידי מבנים מהתקופה הביזנטית הבנויים גזית. עולה הרושם כי במקום עמד בית אחוזה מפואר שלו בית מרחץ בתקופה הרומית. יתכן אולי כי במקום שהה אחד מקציני הצבא הרומיים שהיו קשורים ללגיון שחנה בלגיו. בתקופה הביזנטית האתר המשיך להתקיים. יתכן והמשיך לתפקד כבית אחוזה ויתכן שהפך לכפר / ישוב רגיל , אין לנו מספיק עדויות כדי לקבוע מה בדיוק קרה. יחד עם זה נראה בבירור כי אתר זה קטן מכדי לשמש ישוב רגיל. הפאר והעושר שבא לידי ביטוי בפריטים הארכיטקטוניים וכן שרידי בית המרחץ שנתגלה באתר מביאים אותנו לזהות בוודאות אתר זה כאתר של אחוזה. יחד עם זאת, איננו יכולים להוכיח הצעתנו בשל היעדר חפירה ולכן נרשם האתר כסביר.

96. **ח' בית ראס** כר – מח - 8 מס' האתר: 16-22/21/1

נ.צ. רשת ישראל : 16240/22135	נ.צ. רשת UTM : 69988/60761
סוג האתר :	שטח האתר : לא ידוע
רמת הזיהוי:	מאפיינים : 12 , 3 , 2 , 1
מימצא מיוחד :	פריטי בניה ממבני ציבור כולל עמודים
תיארוך האתר :	פרסי - עותמני
ביבליוגרפיה:	רבן , סקר משמר העמק , עמ' 91 – 93 (אתר מס' 135)
תיאור ודין:	אתר בראש גבעה גבוהה הצופה על כל סביבותיו. האתר קטן ובכל זאת נתגלו בו פריטים ארכיטקטוניים כמו חוליות עמודים מה שמצביע על קיום מבנה דמוי מבנה ציבור במקום .

עולה הרושם כי במקום היה אתר ובו סימנים מסויימים של פאר כמו עמודים שמצביעים על קיום מבנה ציבור . האתר הקטן לא מצדיק קיומו של מבנה ציבור ולכן נראה להציע שמדובר בבית המרכזי של אחוזת מקומי שהיתה במקום . רמת הפאר שונה לחלוטין מהאתרים הנמצאים בסמיכות ללגיו שגם עליהם הצבענו כאתרי אחוזות. עובדה זו נובעת מכך שבעלי האתרים מסביב ללגיו גרו ככל הנראה בלגיו – העיר המרכזית באזור, והאחוזות היו כנראה נעדרות בעלים . זאת בזמן שנראה כי בח' בית ראס היתה אחוזת מקומי, מה שמסביר את ההבדל ברמת הפאר של האתר . אין לנו יכולת לקבוע בוודאות כי אכן ניצבה כאן אחוזה. אך אוסף העדויות מצביע על כך שהצעתנו עדיפה על פני כל הצעה אחרת. אי לכך נרשם האתר כאתר סביר.

97. **ח'לת אבו חלה** כר – מח - 9 מס' האתר: 15-22/41/4

נ.צ. רשת ישראל : 15450/22130	נ.צ. רשת UTM : 91784/60739
סוג האתר :	שטח האתר : 10 דונם
רמת הזיהוי:	מאפיינים : 12 , 2 , 1
מימצא מיוחד :	פריטי בניה ממבני ציבור כולל עמודים
תיארוך האתר :	פרסי - עותמני
ביבליוגרפיה:	רבן , סקר משמר העמק , עמ' 91 – 93 (אתר מס' 135)

תיארוך האתר : רומי - ביזנטי
תרשים: אין
מימצא מיוחד : פריטים ארכיטקטוניים, כותרת עמוד, שברים משיש ויסודות עמודים. ריצוף מטויח ואבני פסיפס
ביבליוגרפיה: עולמי, מפת דליה - אתר 151

תיאור : חורבה על שלוחה מאורכת במפגש נחל דליה ונחל סיד. במקום שרידי מבנים וגלי אבנים הנמשכים על גבי השלוחה ויוצרים חצרות מרובעות. במרכז החורבה ישנו משטח גדול שמידותיו 25 X 45 מ', מוקף גלי אבנים כעין מתחם. במקום אבנים מסותתות ופריטים ארכיטקטוניים. בחתך הכביש ניתן להבחין באבני בנין גדולות ומסותתות ובשרידי ריצוף מטויח עם חרסים כתושים ורצפת פסיפס. נראה שהיה כאן מבנה ציבורי גדול, בשטחו נמצאו שלושה יסודות דמויי תוף לעמודים שהיו שקועים ברצפתו. בסמוך למבנה זה ישנם שרידים של מבנה מונומנטלי שמידותיו 6 X 4 מ' ובקרבתו חרסים רבים וכן פריטים ארכיטקטוניים, כותרת עמוד שברים משיש ויסודות עמודים שהועברו מאתר זה לרמות מנשה.
דיון : נראה שישוב זה כמו אחרים היה בעל מאפיינים של אחוזת מקומי. במקום שרידי מבנים מונומנטליים, ריצוף ופסיפס. כך גם עמודים, כותרות ושברי שיש המעידים על עושר ופאר. האתר לא מאד גדול ובכל זאת ניכר בו ארגון וסדר ובאתר שני מבנים הנראים כמבני ציבור, האחד גדול מאד ואילו השני מתאים להיות חדר מפואר במבנה של האדון. לאור האמור לעיל נראה להציע כי כאן שכנה אחוזת מקומי. מכיוון שנראה כי הצעתנו עדיפה על פני זיהוי האתר כישוב רגיל, מה גם שהגודל מצביע כנראה על קיום אחוזה, רשמנו אתר זה כאתר סביר.

98. **ח' חנה** **כר – מח - 10** מס' האתר: 15- 22/04/1

נ.צ. רשת ישראל : 15070/22430 **נ.צ. רשת UTM :** 88123/61031
סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי **שטח האתר :** 1.5 דונם
רמת הזיהוי: סביר **מאפיינים :** 1, 2, 3, 4, 6,
 7, 12

מימצא מיוחד : מבנה מרכזי מפואר, חוליות עמודים, כותרות ובסיס
מתקנים חקלאיים: אבן ריחיים שגודלה 0.25 X 1.00 מ', שברים של ים
תיארוך האתר : רומי
ביבליוגרפיה: עולמי, מפת דליה - אתר 78

תיאור : שטח החורבה חרוש ולכן אי אפשר לזהות שרידי מבנים, פרט לכמה אבני בנייה מסותתות. בצמוד לחורבה פריטים של בית בד ומכבש שמן, וכן מכתש קוני בקוטר 25 ס"מ ואבן שכב של ריחיים. בין הפריטים ים של בית בד, בסיס של מכבש שמן, ומשקולת אבן גדולה. ליד המשקולת אבן גדולה דמוית תוף שקוטרה 1.20 מ' וגובהה 1.10 מ' עם חור מרובע במרכז. מול החורבה על מדרגה רחבה נתגלו יסודות של מבנה מונומנטלי שכיוונו צפון – דרום. מידותיו לא ברורות בגלל סבך הצמחיה אך מצויות כאן חוליות עמודים בקוטר 90 ס"מ וכן כותרת ובסיס של עמוד. בסמוך לאתר מערכת קברים מפוארת ובהם

מערת קבורה שהפכה למאגר מים. מרחק כמה מאות מטרים ישנם שני בתי גת (אתר 79 בסקר דליה) שאחד מהם הוא מהגדולים באיזור לפי דברי הסוקר.

דיון : במקום נמצאת חורבה קטנה שבה שפע של פריטים ארכיטקטוניים. הדבר בלט עד כדי כך שהסוקר כתב על המבנה המונומנטלי שנתגלה "אחד העמודים נראה באתרו, ניצב לגובה של 80 ס"מ מעל פני הקרקע. יתכן שאלה **שרידי בית כנסת** (הדגשה שלי – ח.ע)". אך כפי שדנו לעיל, לא יתכן בית כנסת לישוב כה קטן. אין כל אפשרות שישוב קטן יהיה בעל יכולת אירגונית – חברתית וקהילתית לשאת בעול של הקמת בית כנסת.

לכן יש להוסיף שעל פי הממצא של בית הבד נראה שמדובר בבית בד מהתקופה הרומית, שכן יש לו אבני משקולת ולא בורג כפי שאנו מכירים מהתקופה הביזנטית. בית כנסת מהתקופה הרומית נראה לא הגיוני. גם על פי ממצא המתקנים החקלאיים, עולה הרושם כי מדובר במרכז ייצור חקלאי, שמייצר את כל גידולי היסוד. במקום אבן ריחיים גדולה מאד, בית גת מהגדולים באיזור, ובית בד מהתקופה הרומית – מימצאים רבים ומרשימים מידי לישוב כה קטן. אל אלה מתלווה עובדת קיומו של מבנה מפואר וגדול שעומד מול החורבה וקצת בנפרד ממנה.

נראה להציע כי כאן עמדה אחוזת אמיד מקומי בתקופה הרומית. גם מערכת הקברים מתקשרת להצעה זו, וקיומה של בריכת אגירה גם הוא אחד מהסימנים אותם הצענו לקיומה של אחוזה. נראה אם כן שכל העדויות משתלבות כדי לחזק את ההצעה שבמקום זה עמדה אחוזה. אם אכן הצעה זו נכונה, הרי נראה שכאן לא היה מקומה של מערת טלימון. אבי יונה זיהה את מערת טלימון המוזכרת בתלמוד הירושלמי במסכת דמאי¹³⁹ בח' סולימניה¹⁴⁰. הסוקר לא קיבל הצעה זו וכתב "המבנה המונומנטלי בח' חנה ומערת הקבורה המפוארת, מחזקים את ההנחה שמקומה של מערת טלימון הוא בח' חנה". לא ברור כיצד מימצא זה מחזק את ההצעה. לסיכום נראה להציע כי המימצא מצביע על קיום אחוזת אמיד מקומי, ונראה שיש להמשיך ולחפש את מקומה של מערת טלימון. מכיוון שכל העדויות מצביעות על קיומה של אחוזה במקום נראה לנו כי אין אפשרות לזהות אתר זה אלא כאחוזה. יחד עם זאת בהיעדר חפירה להוכחת הצעתנו רשמנו אתר זה כסביר.

מס' האתר: 16-21/24/1

כר – מח - 11

99. **עין א - זיתונה**

נ.צ. רשת ישראל : 16255/21430

שטח האתר : 3 דונם

סוג האתר : אחוזת מקומי

מאפיינים : 1, 2 ,

רמת הזיהוי: מסופק

12

מימצא מיוחד : מבנה פריסטילי, בניה על פי תקנים רומיים.

מתקנים חקלאיים: משטח עבודה מרוצף אבן, לתוכו שוקעו מכתשים מאבן גיר. ליד המשטח אבן ממל.

תיארוך האתר : מאה ראשונה – שניה לספירה תרשים: איור

46

ביבליוגרפיה: גליק, **עין א-זיתונה**

¹³⁹ . יר' דמאי כ"ב ע"ג
¹⁴⁰ . אבי יונה, **גיאוגרפיה הסטורית** עמ' 126

תיאור : במרכז השטח נתגלה מבנה פריסטילי כמעט רבוע (27.52 X 28.79 מ') הבנוי מאבני גיר מסותתות היטב. החדרים, שמימדיהם תואמים את תקני הבניה הרומית, ערוכים לאורך הקירות החיצוניים. מעבר פריסטילי מטוייח הפריד בין החדרים לבין חצר מרכזית קטורה. פריטים אדריכליים – כמו למשל אומנות צמודות, מעידים כי לפחות חלק מהחדרים קורו בקמרון חביתי. ממזרח למבנה זה נחשף מבנה נוסף שאבניו גסות, וחלקו בנוי מאבני שדה קטנות. בקצה המבנה הפשוט, משטח עבודה מרוצף אבן ולידו שרידי בית בד.

החופרים זיהו את המקום כתחנת דרכים או אכסניה. נראה לנו כי ההבחנה הברורה, בין המבנה המרכזי הבנוי גזית, חצר פריסטילית ובניה ברמה גבוהה, לבין המבנים סביבו הבנויים אבני שדה וגויל, מצביעות לכיוון אחר. נראה כי כאן שכנה אחוזה שבמרכזה היה בית האדון על מכלול החדרים השייכים לאדון. מסביב היו מגורי הפועלים ובקצה מבנה מגורי הפועלים שטח העבודה שבו נעשו מלאכות היום יום. הסוקרים הציעו שהאתר הוקם ליד המעיינות לשמש את הולכי הרגל. יש לזכור שבמרחק לא רב נמצא כפר עותנאי – לגיו של אותם הימים. קביעת המקום כאכסניה מבוססת על התיאור הבא: "ריחוקו הגיאוגרפי של האתר מכל יישוב, מיקומו לצד דרך ראשית, הקושרת בין קיסריה לבית שאן, בלב עמק פורה וסמוך לשלושה מעיינות שופעים, מעידים על תפקידו של האתר כתחנת דרכים או אכסניה".

על פי המאפיינים אותם הצענו לזיהוי אחוזות – אדמה פוריה, קירבה למים, זיקה לדרך ראשית, עולה כי תיאור זה מתאים במדוייק גם לתיאורה של אחוזה ואין כל הכרח להגדיר את המקום אחרת. השוני הבולט בין המבנים וטיב בנייתם, החלוקה לאגפים ואיזורי מגורים ועבודה, מביאה אותנו להציע כי גם כאן כמו במקומות אחרים עמדה אחוזת מקומי.

נראה לנו שבמקרה זה אין עדיפות להצעתנו ולכן בחרנו לרשום אתר זה כאתר מסופק.

שרון

אתרים שזוהו כבר בעבר כאחוזות

100. חופית	שר – אח - 1	מס' האתר: 13-19/89/1
נ.צ. רשת ישראל : 13870/19930		
סוג האתר :	אחוזת מקומי	שטח האתר : לא ידוע
רמת הזיהוי:	ודאי	מאפיינים : 1 , 2 ,
12		
מימצא מיוחד :	מבנה מרכזי , מבנים מכורכר , מטבעות	
תיארוך האתר :	מאות שלישית – חמישית לספירה	תרשים: אין
ביבליוגרפיה:	ח"א, 'חופית' ; ספראי, פרקי גליל , עמ' 178 ; פורת, קדמוניות עמק חפר , אתר 9	

תיאור : חורבה בראש גבעה נישאה . במקום שרידי מבנים מכורכר . " נראה שהיתה כאן חווה חקלאית שבאה במקומה של חווה קדומה יותר ששכנה מעט מזרחה (סקר עמק חפר – אתר מס' 10) " . גם פורת וגם ספראי זיהו במקום אחוזה, זאת, על סמך המבנה המרכזי וצורת המבנה שעמדה במקום. יחד עם זאת לאתר אין מספיק סימני פאר שיצביעו על קיומה של אחוזה מפוארת . זו הסיבה שאנו מציעים כי במקום זה עמדה אחוזת מקומי . מכיוון שאתר זה זוהה כבר בעבר כחווה / אחוזה בעקבות חפירה במקום רשמנו אתר זה כאתר ודאי.

101. גן חפר	שר – אח - 2	מס' האתר: 14-19/04/1
נ.צ. רשת ישראל : 14010/19430		
סוג האתר :	בית אחוזה - ווילה	שטח האתר : לא ידוע
רמת הזיהוי:	ודאי	מאפיינים : 1 , 2 , 4 , 12
מימצא מיוחד :	ווילה רומית על אגפי העבודה שבה .	
מתקנים חקלאיים:	גת ומתקני בישול ליין	
תיארוך האתר :	ביזנטי	תרשים: איור 47
ביבליוגרפיה:	פורת , קדמוניות עמק חפר , עמ' 226 ; Safrai, <u>Economy</u> , p. 97 - 99	

תיאור ודיון: מבנה מפואר ולו רצפת פסיפס. במבנה שרידים לכך שהיה מבנה מרכזי של אחוזה (manor house) . בשטח שנחשף נתגלה אגף אחד של בנייני ווילה . האגף הורכב כנראה משלושה חדרים בשורה אחת ממערב למזרח וחדר נוסף לידו. בחדרים נתגלו גת דריכה עגולה ועל ידה בור לאיסוף יין. במקום נתגלה תנור ששימש כנראה לדעת החוקרים להכנת יין שרוף. החוקרים זיהו את האתר כווילה וכפי שכתבו: "קרוב לודאי שארבעת החדרים היו חלק מאגף העבודה של הווילה, ואפשר לשער שהווילה כולה השתרעה על

שטח ניכר. בבנין נמצאו כלי חרס וכלי אבן מהתקופה הביזנטית " 141. המבנה המרכזי, צורת החדרים וחלוקתם התיפקודית הביאה את החוקרים להצעה שכאן עמדה ווילה. יחד עם זאת לא נתגלו סימני פאר רבים מידי, דבר שמצביע על כך כי לא מדובר בוילה מהגדולות והיפות במישור החוף. נראה להציע כי מדובר כאן באחוזת אמיד מקומי .

מכיוון שהאתר זוהה כבר כוילה בעבר צירפנו אותו לקטלוג כאתר ודאי.

אתרים שזוהו כאחוזות במסגרת המחקר

102. **ברקאי** **שר – מח - 1** מס' האתר: 15-20/39/1

נ.צ. רשת ישראל :	15330/20910	נ.צ. רשת UTM :	69100/5952
סוג האתר :	אחוזת אמיד מקומי	שטח האתר :	לא ידוע
רמת הזיהוי:	סביר	מאפיינים :	1, 2, 12
מימצא מיוחד :	אבני גזית , מבנה מרכזי בעל שתי קומות , שברי זכוכית		
מתקנים חקלאיים:	בית בד		
תיארוך האתר :	רומי - ביזנטי	תרשים:	אין
ביבליוגרפיה:	נאמן , <u>סקר מענית</u> , עמ' 25 (אתר 2) ; נאמן , <u>סקר איזור מנשה</u> אתר מס' 3		

תיאור ודיון: חורבה שבמרכזה נתגלו אבני גזית וכן שברי זכוכית. בחלק הצפון – מזרחי של האתר, מבנה מלבני בן שתי קומות, בחזיתו חצר מרוצפת. במבנה קמרונות ועדות לקומה שניה, במרכז החצר בור מים, מצפון מזרח לחצר מבנים. במורד הגבעה שרידי חציבות ובית בד.

נראה כי כאן עמד מבנה מרכזי ולו חצר שמסביבה מבנים וחדרים. עולה הרושם כי במרכז החורבה עמד בית האדון בנוי גזית ובו שרידי זכוכית וחרסים. מבנה זה היה בן שתי קומות ואולי שימש כבית האדון או המשגיח שצפה מכאן בנעשה באחוזה. המבנים שבסמוך למבנה המרכזי פשוטים יותר וכנראה שימשו כמגורי הפועלים / עובדים שהיו באחוזה. מכיוון שבאתר אין סימני פאר בולטים נראה כי במקום עמדה אחוזה לה קראנו על פי הגדרתנו אחוזת אמיד מקומי .

מכיוון שאין הוכחות לקיומה של אחוזה באתר, אך הצעתנו עדיפה ועומדת במבחן המימצאים שנתגלו באתר , רשמנו את האתר כאתר סביר.

103. **תל נרבתה** – ח' בידוס **שר – מח - 2** מס' האתר: 15-20/36/1

נ.צ. רשת ישראל :	15320/20670	נ.צ. רשת UTM :	69100/59280
סוג האתר :	בית אחוזה - ווילה	שטח האתר :	לא ידוע
רמת הזיהוי:	סביר	מאפיינים :	1, 2, 3, 4, 7 ,

12

. פורת , קדמוניות עמק חפר , עמ' 226¹⁴¹

מימצא מיוחד : שער מונומנטלי חצוב באבן , שפע של גיתות , קולומבריום ,
מתקנים חקלאיים: גיתות במספר רב , הגת המרכזית גדולה במיוחד
תיארוך האתר : רומי - ביזנטי
תרשים: אין
ביבליוגרפיה: נאמן , סקר מענית , אתר 29
הערות: המקום נקרא תל נרבתה , זרטל זיהה את נרבתה בח' אל חמאם

תיאור ודין: תל על גבעה סלעית. במדרון הצפון – מערבי שער גדול שסותת מאבן. במקום נתגלו שרידי גיתות ומערות ששימשו לקולומבריה , לקבורה וליין . במקום עדויות לייצור המוני של יין בצורה מאורגנת ומשותפת. הסוקר הבחין בין הגת המרכזית "ששימשה כנראה כגת ציבורית . . . הגיתות הקטנות הן גיתות פרטיות קטנות יותר"¹⁴² . הסוקר זיהה את הגת המרכזית כשייכת לתקופה הביזנטית בזמן שהגיתות הקטנות זוהו על ידו כשייכות לתקופה הרומית. באחת ממערות הקבורה נמצא ארון קבורה מקושט מאבן. נראה כי במקום זה שכן ישוב ששימש כמרכז לייצור יין , זאת על פי כמות הגיתות וחישוב כמות היין שניתן להכין במקום זה. יחד עם זאת , עולה בבירור כי הכנת היין נעשתה במשותף ובמאורגן. לחלק מהגיתות גדר מסיבית המקיפה את משטח הדריכה , אולי כדי להניח על גביה את סלי הענבים עם הכמויות הגדולות שהיו כאן במקום. גם מציאותו של שער אבן מונומנטלי מעיד כי במקום זה עמד מבנה מפואר שזו היתה כניסה אליו. לא נתגלו כל עדויות למבנה זה, ואולי השער שימש כניסה לכל מכלול הווילה שאנו מציעים כי עמדה כאן.

נראה לנו להציע כי כאן על גבעה שלטת זו עמדה בתקופה הרומית ביזנטית ווילה ששימשה כמרכז ייצור ליין. הכניסה למכלול המבנים היתה דרך שער מפואר , ובתוכו עמדו המבנים היוצרים היום תל , ובמרכזם שפע של גיתות . בדרך כלל עמדו הגיתות במרחב החקלאי מחוץ ובסמוך לישובים. מציאות כמות כה גדולה של גיתות בתוך הישוב , מסייעת להנחה כי כאן עמד בית אחוזה . גם הסוקר שם לב כי יש כאן רציפות של השימוש בגיתות והציע לחלק בין גיתות פרטיות לציבוריות. בכל מקרה בתקופה הביזנטית נראה כי פעלה במקום זה גת מרכזית , בייצור משותף ובעלות משותפת.

גם ארון הקבורה המפואר שנתגלה וכן מערות הקולומבריום מובילות אותנו למחשבה כי כאן במקום זה גר אדם אמיד, שסימני העושר והפאר שמלווים אותו נתגלו ואנו מוצאים את שרידיהם היום בשטח. אוסף העדויות המצטבר מביא אותנו להציע כי כאן במקום זה עמדה אחוזה שבמרכזו בית אחוזה מפואר . יתכן להציע כי האחוזה היתה נעדרת בעלים ואדוני האחוזה התגורר אולי בקיסריה .

מכל מקום נראה שגם כאן כמו במקומות אחרים בראש תל מקראי עמדה אחוזה בתקופה הביזנטית . אוסף הממצאים מביא אותנו להנחה שזיהוי המקום כאחוזה הוא הכרחי, אך בהיעדר חפירה המוכיחה את הצעתנו, רשמנו אתר זה כסביר.

מס' האתר: 15-20/33/1

שר – מח - 3

104. ח' בורין

נ.צ. רשת ישראל : 15360/20340

שטח האתר : לא ידוע

סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי

. נאמן , סקר מענית , אתר 29¹⁴²

רמת הזיהוי:	סביר	מאפיינים: 1, 2,
מימצא מיוחד: עמודי שיש, פסיפס צבעוני, שברי זכוכית, אבני גזית, מבנה גזית		
מתקנים חקלאיים: בית בד		
תיארוך האתר:	רומי - ביזנטי	תרשים: לא
ביבליוגרפיה:	נאמן, סקר מענית , אתרים 52 + 57	
הערות:	אתר 57 הוא למרגלותיו של אתר 52. הוא שייך לו והמימצא בהם זהה.	

תיאור ודיון: חורבה על גבעה סלעית נמוכה. במקום שרידי בית בד, עמודי שיש, אבני גזית ובורות מים. על הגבעה שרידי מבנה גדול בנוי גזית, אולי מהתקופה הצלבנית. לרגלי הגבעה מימצא של שברי זכוכית, אבני פסיפס, שברי עמוד שיש ואבני כורכר מסותתות. מימצא החרסים הוא מהתקופה הרומית – ביזנטית, כך גם שברי הזכוכית. עולה הרושם כי במקום היה אתר קטן אך בו סימני פאר מרשימים. יתכן ומבנה הגזית שנשתמר ביסודו הוא מהתקופה הרומית – ביזנטית. קשה לדעת בוודאות שכן במבנה נתגלו חרסים מהתקופה הצלבנית. סימני פאר לאתר קטן הם מהסימנים אותם הצענו לקיומה של אחוזה. נראה כי כאן היה ביתו של אדם אמיד שהתגורר במקום. לאור זאת, אנו מציעים כי בח' בורין עמדה אחוזת אמיד מקומי בתקופה הרומית – ביזנטית. מכיוון שאיננו יכולים לטעון בוודאות לקיומה של אחוזה, אך העדויות מצביעות לעדיפותה של הצעתנו בחרנו לרשום אתר זה כאתר סביר.

105. **להבות חביבה** **שר - מח - 4** מס' האתר: 15-20/10/1

נ.צ. רשת ישראל: 15110/20030	נ.צ. רשת UTM: 68900/58630
סוג האתר: אחוזת אמיד מקומי	שטח האתר: לא ידוע
רמת הזיהוי:	מאפיינים: 1, 2, 12
מימצא מיוחד:	אבני גזית, עמודי שיש, אבני פסיפס, שברי זכוכית
תיארוך האתר:	תרשים: אין
ביבליוגרפיה:	נאמן, סקר מענית , אתר 66; זוסמן, נרות מלהבות חביבה , עמ' 195 - 205
הערות:	במקום התישבות של שומרונים, אולי שייך להתרחבות הישוב השומרונים כשיצא מתחומי השומרון הקלאסי.

תיאור ודיון: חורבה על גבעה, בראשה קבר שייח במבנה מלבני. על מורדות הגבעה – יסודות ושרידים של מבנים, בהם אבנים מסותתות, עמודי שיש ואבני פסיפס, וכן שברי זכוכית. באתר מערות קבורה ובהם נרות חרס שומרונים. עולה הרושם כי גם כאן כמו במקומות אחרים יש לנו עדויות לפאר רב של האתר שעמד במקום. על פי הממצא היו בו עמודי שיש, רצפות פסיפס ותושביו השתמשו בכלי זכוכית. אולי גם ההחלטה להקים במקום קבר שייח קשורה לעובדת קיומה של אחוזה במקום. כבר פרסיבל עמד על התופעה שבה במקום שהיו ויולות

הוקמו מאוחר יותר בתי קברות¹⁴³. נראה כי במקום ניצב אתר מפואר עד מאד, שאין לנו כל ידיעה כי היה כפר או ישוב גדול. לאור הממצא והפאר הרב שנמצא בה, והגודל הלא ברור, אנו מציעים כי במקום עמדה אחוזת אמיד מקומי. מכיוון שנראה לנו שהצעתנו עדיפה בחרנו לסמן אתר זה כאתר סביר.

106. **תל עפר** **שר – מח - 5** **מס' האתר:** 13-20/8-5/1

נ.צ. רשת ישראל : 13880/20580	נ.צ. רשת UTM : 67649/59146
סוג האתר : ווילה – בית אחוזה	שטח האתר : לא ידוע
רמת הזיהוי: ודאי	מאפיינים : 12, 6, 2, 1
תיארוך האתר : ביזנטי'	תרשים: איור 48
מימצא מיוחד : שברי לבנים, עמודי שיש, כותרות ופריטים ארכיטקטוניים	
ביבליוגרפיה: נאמן, מפת מכמורת , אתר 8; פורת, תל עפר – 1988 ; פיילשטוקר, תל עפר – 1995	
הערות: יתכן להציע כי אתר מס' 9 בסקר (מפת מכמורת) הוא הבריכה של ווילה זו	

תיאור ודיון: במקום נמצאת חורבה הבנויה על מצוק הכורכר הנופל לחוף הים. בתחומי החורבה פזורים שברי לבנים, עמודי שיש, כותרות ופריטים ארכיטקטוניים. בחפירות שנערכו במקום נתגלה מבנה מפואר מהתקופה הביזנטית. מבנה זה בנוי סביב חצר מרכזית ובצידו המזרחי מדרגות, החצר פריסטילית ובה שרידי עמודים.

מן התרשים ומן הממצא עולה כי מדובר באתר קטן, מפואר מאד שעונה לקריטריונים של ווילה – בית אחוזה. באתר זה שרידי עמודים המצביעים על כך שבמקום היתה חצר פריסטילית שאיפשרה כניסת אור ואוויר. עולה הרושם כי בצד המזרחי היה מקום מושב האדון ולשם הובילו המדרגות שנתגלו. האתר בנוי על שפת הים כדי להרוויח את הנוף הנשקף ממרומי המבנה. נראה להציע כי כאן עמדה אחוזתו של אדם עשיר, שסביר להציע כי לא גר במקום. נראה כי מדובר בעוד אחת מהאחוזות שהיו סביב העיר קיסריה, והיו שייכות לעשירי קיסריה. הממצא הארכיאולוגי לא מאפשר זיהוי אתר זה כישוב אחר מלבד אחוזה. אי לכך רשמנו אתר זה כודאי.

שומרון

אתרים שזוהו כבר בעבר כאחוזות

107. **קצר א-לג'ה** **שו – אח - 1** **מס' האתר:** 16-20/79/1

נ.צ. רשת ישראל : 16730/20930	שטח האתר : 3 דונם
סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי	

¹⁴³. Percival, The Roman Villa

רמת הזיהוי: **ודאי** **מאפיינים:** 1, 2, 4, 12

מימצא מיוחד: מבנה סביב חצר מרכזית, מופרד לאגפי תיפעול שונים, במקום נמצא מגדל כחלק מהמתחם

מתקנים חקלאיים: בית בד בתוך המתחם, גיתות,

תיארוך האתר: הלניסטי, רומי קדום **תרשים:** איור 49, 50

ביבליוגרפיה: הירשפלד, דפוסי התישבות, עמ' 11; דר, אום ריחן, עמ' 109 – 113;

Hirschfeld, Manor Houses, p. 167

תיאור: האתר נמצא בראש שלוחה. המקום נשאר שלם וחלקים ממנו מתנשאים לגובה של 2 – 3 מ'. במקום מכלול הכולל אגפים שונים ובהם מגדל, אגף מגורים ואגף מחסנים. המתחם בנוי גזית. בתכנון המקום נבנו האגפים לאורך קירות החצר – שטח מגורים לבעלי המקום, שטח לפועלים ואיזור למלאכה ומחסנים.

דין: האתר הוא אחוזה שתחילתה בתקופה ההלניסטית וסופה במאה הראשונה לספירה. לדעת הירשפלד זהו בית חווה מבוצר כדוגמת רוג'ום אל חמירי ורוג'ום א – דיר, שהירשפלד מתארכם כבתי חווה מבוצרים מימי בית שני¹⁴⁴. דר והחוקרים האחרים כתבו על אתר זה "חוות קצר א – לג'ה היא דוגמא יפה ונדירה של ווילה הנתונה בידיו של איש עשיר"¹⁴⁵.

ניתן לראות כאן חלק מהבעייתיות עליה הצבענו. מצד אחד הם קראו למקום חווה ומצד שני הגדירו אותו כוילה. הירשפלד כבר קרא למקום בית אחוזה. זאת, למרות שלשיטתו זה איננו מתאים לוילה הרומית. עולה הרושם כי מדובר כאן במכלול שתחילתו בתקופה ההלניסטית כחווה מבוצרת והמשכו בתקופה הרומית כווילה. מכיוון שכבר החוקרים השונים זיהו במקום קיומה של אחוזה, רשמנו אתר זה כאתר ודאי.

108. **ח'ירבת אל סמרה** **שו – אח - 2** מס' האתר: 19-18/79/1

נ.צ. רשת ישראל: 19700/18900 **נ.צ. רשת UTM:** 73510/57410

סוג האתר: כפר פרטי שבו ווילה של האדון **שטח האתר:** 30 דונם

רמת הזיהוי: **סביר** **מאפיינים:** 2, 3, 4,

12, 6

מימצא מיוחד: "ליד הכביש שרדה ווילה שלמה באתרה", במקום נתגלו מטבעות כולל מטבע כסף מהתקופה הרומית. שורה של סכרים ואמות מים בואדי שמצפון לאתר

מתקנים חקלאיים: מערכת סכרים,

תיארוך האתר: רומי - ביזנטי **תרשים:** איור 51;

תמונה 24

ביבליוגרפיה: זרטל, סקר הר מנשה ב', אתר 129; גרן, תיאור ארץ ישראל, ד', עמ' 169

Conder & Kitchner, SWP, II, p. 240

¹⁴⁴. הירשפלד, דפוסי התישבות; Hirschfeld, Ramat Hanadiv, Hirschfeld; Manor Houses; ¹⁴⁵. דר, אום ריחן, עמ' 113

תיאור ודיון: החורבה יושבת בין שני ואדיות היורדים מערבה, ובה נמצאו שרידיהם של 70 יחידות של בתים וחצרות, המסודרים על שתי שלוחות אורך ממזרח למערב. בכל יחידה יש מבנה מרכזי עם סדרת חדרים, המסודרים סביב חצר אחת או יותר. בור מים נתגלה בכל אחת מיחידות המגורים. הבניה היסודית **טובה מאד** (הדגשה שלי-ח.ע), מאבנים מסותתות ומוחלקות, גדולות יחסית. נמצאו גם פריטים ארכיטקטוניים רבים. שלב בניה באבני גוויל קטנות, כנראה מאוחר יותר, מופיע מעל המבנים הקדומים. בחלקו הדרומי של האתר יש שלוש מערות קבורה בעלות דרומוס וכניסה חצובה. ליד הכביש שרדה 'ווילה' שלמה באתרה. החרסים הקדומים, מהתקופה הרומית, נאספו בחלקו הצפוני של האתר בלבד. בואדי מצפון לאתר יש מערכת סכרים .

מעיון בתיאור של הממצאים באתר עולים הדברים הבאים. במקום שכן ישוב שהיה מאורגן היטב. על כך מעידה הבניה האיכותית ויחידות המגורים הבנויות כולן לפי מתכונת דומה – חדרים סביב חצר מרכזית. במקום נמצאו שרידי סכרים שמעידים על אירגון שדאג לאספקת המים לשטחים החקלאיים. הדבר נחוץ כנראה במיוחד, לאור העובדה שאנו נמצאים באיזור של ספר מדבר, בו כמות המשקעים איננה רבה. ישוב גדול בשולי איזור חצי מדברי מעיד על יכולות כלכליות גבוהות, ועל כך מעידים גם המטבעות שנתגלו באתר, כולל מטבעות כסף מהתקופה הרומית. מטבעות הכסף מעידים על עושר יחסי, שכן בדרך כלל השתמשו ברוב המקומות, לחיי היום יום במטבעות ברונזה.

טעות מסוימת בניתוח אופי האתר עולה מבדיקת גודל האתר. הסוקרים ציינו כי גודלו הוא 30 דונם. יחד עם זאת, כבר הסוקרים הבחינו כי לא כל 30 הדונם שייכים לאותו ישוב מאותה תקופה. החרסים הקדומים נתגלו רק בחלקו הצפוני של האתר. דבר זה מביאנו לחשוב כי הישוב עליו אנו מדברים בתקופה הרומית והלאה, היה קטן מזה המצויין בסקר. סיוע לעובדה זו אנו מוצאים בכך שגם בתיאור הסוקרים הם זיהו "שבשלוחה הדרומית השתרעו בתים בודדים, מתקנים חצובים רבים ובורות מים". עולה כי השלוחה הדרומית היתה כנראה איזור התעשייה של הישוב ואין לכלול אותה בשטח הבנוי של הישוב. מכל האמור לעיל נראה להציע כי שטח הישוב היה קטן בהרבה מ – 30 הדונם המצויינים בסקר.

בנוסף לנתונים שהצגנו ציינו החוקרים את מציאותה של ווילה, ששרדה שלמה באתרה. עולה אם כן כי בישוב זה היו כ – 70 יחידות דיור זהות או דומות מאד בגודלן ובתוכניתן, ולידן עמדה 'ווילה'. ווילה זו עלתה על יחידות הדיור האחרות בגודל ובסימני הפאר והעושר שהיו ביחידות המגורים הרגילות. גם מערכת הסכרים ואירגון ההשקיה מעיד על שליטה מרכזית, תכנון ואירגון של מערכת אספקת המים. לישוב גם שלוש מערות קבורה חצובות ובהן סימני פאר ומעמד, גם דבר זה תורם להנחה כי מדובר בישוב שבו לחלק מהאנשים היה מעמד שונה ואחר משכניהם.

לאור האמור לעיל נראה להציע כי כאן במקום זה עמדה ווילה שבחלק אחד ממנה היו מגורי האדון, ולידו מבני המגורים של משפחות הפועלים. במקביל ניתן אולי להציע הסבר אחר להתפתחות האתר. המקום החל כאחזה, שגדלה והפכה בסופו של דבר לכפר פרטי. בוילה גר האדון, ואילו שאר משפחות החקלאים שגרו בכפר זה גרו ביחידות הדיור הפשוטות יותר. נראה שאכן במקום ניצבה 'ווילה' כפי שכבר זיהו החוקרים בעבר. בהיעדר חפירה ארכיאולוגית שתוכיח הצעתנו אנו נאלצים לרשום את האתר כסביר.

סוג האתר : בית אחוזה
רמת הזיהוי: ודאי
שטח האתר : לא ידוע
מאפיינים : 8 , 3 , 2 , 1

תיארוך האתר : רומי
ביבליוגרפיה: ספראי , פרקי גליל , עמ' 178 ; Drake , Reports , p. 190
תרשים: אין

תיאור : במקום נמצא מבנה בנוי גזית ובו שרידי עמודים וכותרות, רצפת פסיפס צבעונית – בצבעים לבן, צהוב, אדום, ורוד וכחול – שחור. ברצפה היו מצוירים עלים בעלי צורת לב. כן נתגלה במקום אמבט שיש מונח על רצפת פסיפס. נראה שבמקום היה בית מרחץ. החוקר הציע כי יתכן ונלקחו מהמקדש בהר גריזים.

עולה הרושם כי במקום עמד מבנה מפואר ולו סימני רומניזציה ופאר. המבנה עומד במרחב הכפרי. שילוב נתונים אלה מצביע כי כנראה שבמקום עמדה ווילה רומית מפוארת. בצורה כזו התייחס אליו כבר החוקר: " . והשתמש בהם (בעמודים) לבניית ווילה רומית " ¹⁴⁶ (כך כבר במקור – ח.ע.). לוילה זו היה כנראה בית מרחץ ומבנה מפואר ובעל סימני רומניזציה שכללו עמודים וכותרות. מכיוון שאין שרטוט קשה לעמוד על טיבה ומרכיביה. גם ספראי שליפט והכין רשימה ראשונית של אחוזות ברחבי הארץ ציין את האתר של דווימה כאתר של אחוזה ¹⁴⁷. ווילה זו היתה שייכת כנראה לאחד מעשירי שכם שבחר לגור בסביבה הקרובה ולבנות לו ווילה במרחב הכפרי.

יש להבחין בין ווילה זו שהיתה שייכת למרחב הכפרי לוילה שנתגלתה בתוך העיר שכם והיתה שייכת למרחב העירוני ¹⁴⁸. זאת, למרות שיתכן והווילה ניצבה בשולי השטח העירוני והיתה שייכת לעיר שכם, אלא שלדעתנו היתה חלק מהערך הכפרי סביב העיר שכם ולכן ציינו אותה במחקר זה. מכיוון שכבר החוקר זיהה אתר זה כוילה רשמנו אתר זה כאתר ודאי.

110. **חריס** - אחוזת פטולמאוס (תלמי) **שו - אח - 4** מס' האתר: 16-16/39/1

נ.צ. רשת ישראל : 16380/16910
סוג האתר : ווילה - בית אחוזה
רמת הזיהוי: ודאי
תיארוך האתר : הלניסטי , רומי
שטח האתר : לא ידוע
מאפיינים : 12 , 7 , 4 , 3 , 2
תרשים: איור

52

ביבליוגרפיה: יב"מ, קדמוניות י"ז 289; יב"מ, מלחמות ב' 69 ; דר , התפרוסת, עמ' 358 – 359
וכן עמ' 367 - 371 ; דר , אחוזת תלמי ; Manor Houses , Hirschfeld

¹⁴⁶. Drake , Reports , p. 190

¹⁴⁷ . ספראי , פרקי גליל , עמ' 178 ;
¹⁴⁸ . ייבין , פסיפס משכם ,

תיאור : הכפר חריס הוא כפר קטן השוכן במערב השומרון במחצית המרחק שבין כפר קאסם לשכם. ממזרח לכפר על גבעה נישאה מתנוססים שרידי מצודה הקרויה א-תל. המצודה שמידותיה 60 X 40 מ' בקירוב נבנתה באבני גיר מסותתות, ומיקומה איפשר לה תצפית ושליטה על כל המרחב שסביבה. מצודה זו היתה מרכז לאחוזות שהיו שייכות כנראה להורדוס ואנשיו. דר שחקר את הענין זיהה כאן את אחוזתו של תלמי, השר הבכיר במימשלו של הורדוס. לכך מצטרפת אחוזת קבר מרשימה בדר א – דרב הנמצאת בין חריס לקרואת בני חסן וזוהתה כאמור כאחוזת הקבר של בני משפחת תלמי . לדברי דר המצודה היתה מרכזה של אחוזה ששימשה כמקום מגורי האדון או המפקח. המשבצת החקלאית כללה 175 – 200 נחלות משפחתיות, ומכאן למד דר שהאחוזה תופעלה באמצעות איכרים זעירים, שהיו בעבר איכרים עצמאיים והפכו לעצמאים למחצה, כלומר לחוכרים ואריסים של נחלת אבותיהם. דר מציע לראות בהם את "אריסי בית אבות" ו"חכירי בית אבות" המוזכרים במקורות התלמודיים¹⁴⁹ . טיעון זה מתבסס גם על דבריו של אלון כי עבודת עבדים היתה נדירה בארץ ישראל היהודית¹⁵⁰ . ניתן אם כן לראות באתר זה תהליך התישבותי מעניין שהתרחש בארץ ישראל במאה הראשונה לספירה. הכפר שהיה בתחילה כפר של איכרים עצמאיים, שכל אחד עיבד את אדמתו, הפך לכפר של אריסים שעיבדו את אדמותיהם עבור האדון . במקרה של אתר זה האדון היה המלך או מי מטעמו. ניתן אולי לזהות כאן את התופעה המוזכרת במקורות 'עיר של רבים' שהפכה ל'עיר של יחיד'.

מכיוון שהחוקרים השונים זיהו כאן אחוזה רשמנו אתר זה כאתר ודאי.

111. **ח' אל מוטינה** **שו - אח - 5** מס' האתר: 15-17/51/1

	נ.צ. רשת ישראל : 15580/17110
שטח האתר : 2.5 דונם	סוג האתר : בית אחוזת מקומי
מאפיינים : 1 , 2 ,	רמת הזיהוי: סביר
	12
תרשים: איור	תיארוך האתר : ביזנטי
	53
ביבליוגרפיה: גופנא ופורת, הסקר בארץ אפרים ומנשה , עמ' 228 (אתר 187); ספראי, פרקי גליל , עמ' 178	

תיאור : חצר גדולה חדרים מסביב לחצר. הבנין בנוי אבני גזית. השתמרות לגובה עד 2.4 מ' . כבר ספראי זיהה את המקום כבית חווה כך הוא גם מצויין בסקר החירום. נראה שלא מדובר באדם עשיר אלא במקומי שבנה לו בית מסביב לחצר מרכזית. יש הפרדה בין אזורי המגורים השונים. מהתרשים עולה בבירור כי היו גושי מבנים שונים מסביב לחצר המרכזית .

¹⁴⁹ . דר , **אחוזת תלמי** , עמ' 46 ; למושג "אריסי בית אבות" או חכירי בית אבות" עיין גם להלן בפרק על האחוזות במקורות התלמודיים

¹⁵⁰ . אלון , **תולדות היהודים** , א' , עמ' 92 - 98

דיון : נראה כי כאן אנו מוצאים את טיפוס האחוזת השייכת למקומי. מדובר במכלול של מבנים ולא בבית בודד, ניתן לראות הפרדה וחלוקה לאגפים לפי תיפקוד. עובדות אלה מביאות אותנו להניח כי כאן במקום עמדה אחוזת מקומי. אין באחוזת זו סימני פאר אך יש בה את המרכיבים השונים על פיהם הגדרנו אחוזת. כבר ספראי זיהה במקום אחוזת, אלא שבהיעדר חפירה ארכיאולוגית אנו נאלצים לרשום אתר זה כסביר.

מס' האתר: 15-17/11/1

שו – אח - 6

112. אל בסתין

נ.צ. רשת ישראל : 15140/17130

שטח האתר : 3 דונם

סוג האתר : בית אחוזת מקומי

מאפיינים : 1, 2, 3, 4, 5, 6 ,

רמת הזיהוי: ודאי

8, 12

פרטי מימצא מיוחד: מגדל, בית מרחץ, חלוקת המבנים בצורה מוגדרת שניתן לזהות אחוזת

מתקנים חקלאיים: בית בד, ריחיים של חמור, כבשן סיד (כנראה מתקופה מאוחרת יותר),

תיארוך האתר : רומי - ביזנטי תרשים: איור 54

ביבליוגרפיה: גופנא ופורת, הסקר בארץ אפרים ומנשה, עמ' 228 (אתר 184); דר, תפרוסת, עמ' 41 - 45

הערות: האתר מכונה בטעות בסקר החירום בשם "כסתין", דר מציין שבמפות ובפי אנשי

הסביבה המקום קרוי בסתין.

תיאור: בסקר החירום: בנין מרובע של חווה גדולה בעמק נחל קנה. מידותיו של המבנה 50 X

50 מ'. חומה שעובייה 2.80 מ' מקיפה את החווה. הבנין כולל חצר גדולה, וסביבה חדרים הצמודים לחומה. במרכז החצר מבנה גדול, ולידו ממערב שרידי בית בד. במקום כמות גדולה של מתקני מים מה שהביא את דר למסקנה שכנראה היה במקום בית מרחץ. במכלול נמצאו שרידי מגדל שהיה חלק מהאתר.

דיון: באתר מספר מאפיינים היכולים להצביע על כך שמדובר בבית חווה/אחוזת. גודל האתר

מצביע על כך שמדובר באתר משפחתי לא גדול במיוחד. גם היעדר סימני פאר ועושר מצביעים על כך שלא מדובר בבית אחוזת אופייני, מה שמכונה במחקר הווילה הרומית. יחד עם זאת ברור שמדובר כאן בחווה של אדם מקומי כנראה אמיד שכן הוא יכול להרשות לעצמו לבנות בית בד גדול מאד. דר הוסיף וציין כי שטחם הגדול ומיקומם של מבני מגורים גדולים בקרבת בית הבד, יכולים להצביע על היקף רחב של ייצור ועל כוח אדם רב שנדרש למשק החווה. באתר חלוקה ברורה לסוגי מבנים שונים. במרכז האתר מבנה הבעלים, ישנם מבני מגורים לעובדי האחוזת, וישנם מבני המתקנים החקלאיים כמו בית הבד. בעקבות האמור לעיל הסיק כבר ספראי כי במקום היתה אחוזת¹⁵¹. נראה לנו כי לעובדות התומכות בזיהוי המקום כאחוזת מצטרפת גם מציאותו של מגדל. נתון, שהצענו כבר קודם, מצביע על כך שבאתר שכנה אחוזת.

מימצא מעניין וייחודי הביא את דר לכתוב: "יתכן שהמקום שימש כבית מלאכה בו נדרשה אספקת מים שוטפת ובכמויות גדולות. ואפשרות נוספת, סבירה יותר לדעתנו, שהמקום שימש כבית מרחץ, ומכאן שני בורות המים הסמוכים¹⁵²". בהמשך, הוסיף וכתב "לכותב שורות אלה לא ידוע על בית מרחץ מהתקופה הרומאית שנתגלה ונחפר בחווה חקלאית בארץ ישראל". טיעוניו להוכחת אי קיומו של בית מרחץ, או הוכחת

¹⁵¹. ספראי, פרקי גליל, עמ' 178; Safrai, Economy p. 87.
¹⁵². דר, תפרוסת, עמ' 43

המקום כאחוזת של אדם אמיד הנזקק לבית מרחץ, אינה מסתמכת על עובדה כלשהי אלא על הידיעה ש"אין כזה דבר" לפי ידיעתו. עיון במחקרו של הדר בנושא בתי המרחץ בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד¹⁵³ מגלה אתרים כפריים רבים – אחוזות שבהם נתגלו בתי מרחץ. די אם נזכיר את עין יעל¹⁵⁴, רמת הנדיב¹⁵⁵, רמה¹⁵⁶, נערן - ברמת הגולן¹⁵⁷ ועוד. נראה כי ככל שהמחקר התקדם התברר כי לא ניתן לטעון "אין כזה דבר". נראה אם כן להציע שמדובר באחוזת של אדם מקומי, שהעסיק במקום פועלים רבים בייצור שמן זית. לרווחתו ואולי גם לרווחת פועליו, בנה מבנה ששימש כבית מרחץ, שלדעתנו משמש כעדות מסייעת לקיומה של אחוזת כפרית. מכיוון שאתר זה זוהה כבר כאחוזת על ידי דר רשמנו אותו בקטלוג שלנו כאתר ודאי.

מס' האתר: 15-16/19/1

שו – אח - 7

113. ח' נג'אר

נ.צ. רשת ישראל : 15110/16960

שטח האתר : 9 דונם

סוג האתר : ווילה שהפכה לכפר פרטי

מאפיינים : 1, 2, 3, 4, 5,

רמת הזיהוי: סביר

11(?), 12

מימצא מיוחד : ישוב ובו בית מרכזי – "בית אמידים". מגדלי שמירה ,

מתקנים חקלאיים: בית בד שפעל מהמאות הראשונה ועד החמישית לספירה

תיארוך האתר : רומי - ביזנטי

תרשים: איורים 55, 56, 57

ביבליוגרפיה: דר, תפרוסת, עמ' 75 – 82 ; ספראי, שפלת לוד, אתר 21 ; ספראי, שפלת השומרון ; ספראי, ישובים בשפלת השומרון ;

תיאור : במקום נתגלו שרידי ישוב מסודר, בגושי מבנים וחלוקה מסודרת. במקום נתגלו מבני בטחון, מתקנים חקלאיים כמו בית בד מפואר ושרידי מקום התכנסות אולי בית מדרש. במקום נתגלה מבנה אחד שעומד בדרגה אחת מעל המבנים האחרים, ודר קרא לו בצדק – "בית אמידים". ניתן לראות בבירור מהתרשים שישנה הפרדה בין החלק הצפוני שהוגדר על ידי דר כמבני ציבור לבין החלק הדרומי (גוש ו') ששימש כמבני מגורים לכלל האנשים שגרו באתר.

דין: למרות שדר זיהה במקום את בית האמידים הוא לא הגדיר זאת כאחוזת: "אנו סבורים שבבית האמידים גרה משפחה בעלת ייחוס ורכוש, שעלו על הממוצע בח' נג'אר, אך אין אלה בעלי האחוזת ואין האחרים אריסייהם"¹⁵⁸. ניכר בבירור שדר לא רצה להתייחס למקום כאל אתר שבו יש מישהו שנמצא מעל האחרים. ספראי לא הסכים עם דר וכתב: "בספרות המחקר מקובל להניח, כי החוות הופעלו על ידי פועלים או עבדים. ברם, במקורות התלמודיים, כמו גם בכתובות מאפריקה, מצטיירת דמותם של בתי אחוזת

¹⁵³ . הדר, בתי המרחץ

¹⁵⁴ . הדר, שם, עמ' 29 - 30

¹⁵⁵ . הדר, שם, עמ' 25

¹⁵⁶ . הדר, שם, עמ' 27

¹⁵⁷ . הדר, שם, עמ' 47

¹⁵⁸ . דר, התפרוסת, עמ' 82

שנמסרו לאריסים. בחוות מעין אלה נבנו כפרים רגילים, אלא שהיו אלה כפרים פרטיים השייכים לאדון הכפר. . . כן יש לפרש את המבנה המרכזי בח' נג'אר " 159.

אם כן, ישוב כזה שבו יש מבנה מפואר הבנוי בראש גבעה מעל ישוב, יש לראות כאחווה. אלא שיש לראות זאת כאחווה שתופעלה ככפר פרטי. כך פורשו גם אתרים דומים באנגליה¹⁶⁰ ונראה שגם כאן יש לפרש זאת כך. גם המגדלים בפינות המבנה תורמים לדעתנו לזיהוי המקום כאחווה.

לאור כל האמור לעיל, נראה אם כן להציע שבח' נג'אר היתה אחווה. שתחילתה במבנה הגדול והמרכזי. לימים, גדל האתר והחל להתפרש סביב. דוגמאות לתהליך התפתחות זה אנו מוצאים גם במקומות אחרים שהחלו את דרכם כבתי אחווה ולימים הפכו לכפרים פרטיים. גם את המבנה שאולי שימש כמבנה בית המדרש ניתן לבאר על רקע אחווה זו, ואולי ניתן להציע שחדר זה שימש כינס לאיסוף הפועלים או מנהלי העבודה בסמוך לבית האדון. במידה והאחווה ופועליה היו יהודיים אולי שימש מקום כינוס זה כבית מדרש – גם לצורך לימוד תורה. יתכן גם אולי להציע כפי שהראינו כי חדרי תפילה הם קריטריון לקיומה של אחווה, וכאן היה מקום הכינוס כחדר התפילה/לימוד של אותם אנשים.

לאור כל האמור לעיל אנו נוטים לקבל את דעתו של ספראי ולצרף אתר זה לרשימת אתרי האחוזות. בהיעדר חפירה שתוכיח הצעתנו אנו נאלצים לרשום את האתר כסביר.

114. **דיר סמעאן** **שו – אח – 8** מס' האתר: 15-16/53/1

נ.צ. רשת ישראל : 15500/16390

סוג האתר : בית אחווה **שטח האתר** : 1.5 דונם

רמת הזיהוי: **ודאי** **מאפיינים** : 1, 2, 3, 4, 6 ,

11, 12

מימצא מיוחד : בריכות מטוייחות ותעלות מים, גזית, משקוף מעוטר, עמוד אבן, גיתות, בית בד

תיארוך האתר : ביזנטי **תרשים**: איורים 58, 59, 61 (SWP)

ביבליוגרפיה: גופנא ופורת, **הסקר בארץ אפרים ומנשה**, עמ' 231 (אתר מס' 203); דר, **תפרוסת**,

עמ' 45 – 53; ספראי, **פרקי גליל**, עמ' 178; הירשפלד, **מנזרי מערב השומרון**

; Ovadia, **Corpus**, p. 49; Conder & Kitchner, **SWP**, vol. II, pp. 319 – 320;

Dar, **Landscape**, pp. 26 – 30

תיאור : במקום נתגלה בית אחווה מפואר מהתקופה הביזנטית. המבנה 40 X 40 מ' בנוי גזית.

בתוך המכלול עמודי גזית שמאפשרים לשחזר טורי עמודים שהקיפו את החצר מבפנים ויצרו סטיו או סטווים לאורך או לרוחב החצר. במקום נתגלו מתקני חקלאות – גיתות ובית בד בצמוד למכלול. באתר מחצבות מהם חצבו אבנים לבניה ובעיקר עמודים. שאריות החציבה הוכשרו כבריכות אגירה.

דיון: בסקר הבריטי תואר במקום מכלול שבו זוהה אפסיס שנרשם כקפלה. במקום זוהו שרידי

עמודים, קירות גזית ובתור שכאלה חיפשו החוקרים לזהות במקום מבנה כנסייתי מהתקופה הביזנטית. כבר דר הבחין בבעייתיות, וכתב במחקרו על מערב השומרון כי "במפה המצורפת לסקר (הבריטי – ח.ע) מופיעים

¹⁵⁹. ספראי, **שפלת השומרון**, עמ' 195

¹⁶⁰. Hingley, **Rural Settlement**

אי דיוקים רבים, ביניהם השערה על כנסיה בדרום הבנין¹⁶¹. מניסוח דבריו משמע שלדעתו השערה זו איננה מדויקת.

כאן ניתן לראות דבר מעניין שקשור לתופעה אותה הזכרנו. בסקר הבריטי מדובר על קפלה (Chapel) ואילו דר מתייחס לכנסיה. ניתן לראות שחוקרי ארץ ישראל החדשים לא תמיד הקפידו בניסוח על ההבחנה בין כנסיה = אולם תפילה (בדרך כלל במבנה בסיליקה), לקפלה = חדר תפילה שאין כל מגבלות והנחיות על הכיוון שלו, גודלו או צורתו.

בנוסף לכך כבר בסקר הבריטי ציינו כי "נראה שהקפלה היתה מכוונת לדרום (התרגום שלי – ח.ט.)"¹⁶². עובדה זו יוצרת בעיה לזהות חדר זה ככנסיה. היינו מצפים שהכיוון יהיה למזרח במידה והמדובר במבנה של כנסיה. בכל מקרה כבר דר זיהה את המקום כבית אחוזה.

אין ספק שבאתר של דיר סמען נתגלה בית אחוזה מפואר ביותר מהתקופה הביזנטית שהיה שייך לאדם אמיד מאד. בתוך המכלול נתגלו מספר בריכות שכפי שהצענו ניתן להשתמש בהן כאינדיקציה לקיומה של אחוזה. זאת, מכיוון שבריכות אלה מצביעות על טיפול מרכזי בחלוקת משאבי המים במקום. גם קיומם של מתקני החקלאות בצמוד למכלול המבנים ובסמוך לקיר החיצוני של המבנה מעידה על כך שאין מדובר בישוב רגיל אלא בבית אחוזה. כבר ספראי צירף אתר זה לרשימת האתרים אותם זיהה כבתי אחוזה¹⁶³. הירשפלד לעומתו צירף אתר זה למנזרי מערב השומרון. גם אם נקבל את ההנחה שמדובר במנזר, הרי נראה להלן שמנזר הוא בעצם אחוזה. שכן, אחוזה מתיחסת לצורת תיפעול האתר – בעלות מרכזית, שיתוף באלמנטים של עיבוד התוצרת החקלאית ועוד. לכן, האתרים שלהם קורא הירשפלד מנזרים, יתכן והיו כאלה, אלא שהדבר אינו סותר את תיפקוד האתר כאחוזה. אדרבא, עובדה זו רק מחזקת את הצעתנו לזהותם כאתרי אחוזות ודאיים. לאור האמור לעיל צירפנו אתר זה לקטלוג כאתר ודאי.

115. **דיר דקלה** **שו – אח – 9** מס' האתר: 15-16/22/2

נ.צ. רשת ישראל: 15220/16220
סוג האתר: בית אחוזה / ווילה
רמת הזיהוי: **ודאי**
12, 4
מימצא מיוחד: מבנה גדול על ראש גבעה. בריכה, גת גדולה ומרתף גדול לאיחסון יין.
מתקנים חקלאיים: גת גדולה
תיארוך האתר: ביזנטי **תרשים:** אין

ביבליוגרפיה: גופנא ופורת, הסקר בארץ אפרים ומנשה, עמ' 231 - אתר 206; ספראי, פרקי גליל, עמ' 178; גרן, כרך 5, עמ' 84; ספראי, סקר שפלת לוד, עמ' 128 (אתר 67); הירשפלד, מנזרי מערב השומרון;

Safrai, Economy, p. 87; Conder & Kitchner, SWP, Vol. II p. 313; Ovadia, Corpus, p. 46

¹⁶¹. דר, תפרוסת, עמ' 45

¹⁶². Conder & Kitchner, SWP, vol. II, pp. 319

תיאור ודין: מבנה גדול על ראש גבעה, שמתחתיו מערכת ניקוז מים. מתחת לאתר בריכת מים גדולה אשר ממנה הושקו חלקות בהצפה. צמוד לאתר ממערב גת גדולה 4 X 7 מ', לידה מרתף גדול לאיחסון היין. " המתקן בכללותו נועד לשרת עשרות ואולי אף מאות דונם כרם " ¹⁶⁴. גרן ראה במקום שרידי פסיפס, בניני גזית ואולי אפסיס ¹⁶⁵.

לדברי עובדיה נתגלתה במקום בסיליקה ¹⁶⁶. זאת, למרות שלא נשארו כל שרידים והוא כתב כבר במקור כי רק חלק מהיסודות שרד. הבסיס לקביעתו כי המדובר בכנסייה הוא שריד של רצפת פסיפס. עובדיה עצמו איננו מביא שרטוט של המבנה כפי שנהג בדרך כלל, שכן אין באפשרותו לשרטט מבנה.

נראה כי באתר זה ניתן לעמוד על תהליך התפתחות זיהוי אתרים כאלה בארץ. במקום נתגלה אתר בולט ובמרכזו רצפת פסיפס, דבר שהביא את החוקרים (כמו עובדיה) לזהות במקום כנסייה. לימים הסתבר כי אין כל מימצא פרט לרצפת הפסיפס שיצדיק זיהוי המקום ככנסייה. מה עוד שנתגלו מתקנים חקלאיים וסימנים אחרים כמו בריכות מים שמצביעות דווקא על זיהוי המקום כאחוזה. נתונים אלה הביאו לכך שכבר ספראי זיהה את המקום כבית אחוזה והוא שייך לאתרי בתי האחוזה של גבעות הדום הר השומרון. הירשפלד לעומתו צירף אתר זה למנזרי מערב השומרון.

נראה שגם כאן כמו במקומות אחרים הקביעה כי מדובר בכנסייה בעייתית ולא מבוססת מספיק. גם הירשפלד שהציע לזהות אתר זה כמנזר כתב: "זיהוי השרידים בדיר דקלה כמנזר אינו כה ודאי כמו בדיר קלעה ובדיר סמען, אולם צירוף מרכיביו השונים, מאפשר לדעתי לזהותו כמנזר". באותה מידה ניתן לטעון כי צירוף המרכיבים השונים מביא לזיהוי כאחוזה.

לא ניתן לקבוע בוודאות האם במקרה זה מדובר באחוזה נעדרת בעלים שבעליה גרו כנראה בעיר הפוליס לוד, או אולי מדובר באחוזת מקומי אמיד שגר במקום עצמו. גם בשם 'דיר' כפי שהראינו בדיר עזיז שברמת הגולן, יתכן ומשמש כראיה נוספת לקיומה של אחוזה במקום.

מכיוון שחוקרים שונים זיהו אתר זה כאחוזה, ומכיוון שגם כמנזר הוא בעצם אתר אחוזה, צירפנו אתר זה לקטלוג כאתר ודאי של אחוזה.

116. **ח' א- דיורה** **שו – אח - 10** מס' האתר: 15- 16/20/1

נ.צ. רשת ישראל : 15270/16090

סוג האתר : בית אחוזת מקומי **שטח האתר :** 2 דונם

רמת הזיהוי: **סביר** **מאפיינים :** 1, 2, 4, 6, 7,

12

מימצא מיוחד : בריכה, מאוזוליאום, בניית גזית

פרטי מימצא מיוחד: שרידי קירות בנויים גזית, כותרת פסידו – יונית, אגני אבן, בריכת מים,

שני מבני מאוזוליאום

תיארוך האתר : רומי ביזנטי **תרשים:** אין

¹⁶³. ספראי, **פרקי גליל**, עמ' 178

¹⁶⁴. ספראי, **סקר אגן הירקון**, עמ' 128

¹⁶⁵. גרן, **תיאור ארץ ישראל**, כרך 5, עמ' 84

¹⁶⁶. Ovadia, **Corpus**, p. 46

תיאור ודיון: שרידי קירות בנויים גזית, כותרת פסידו – יונית, אגני אבן, המשתייכים כנראה למבנה אחוזה גדול. בריכת מים מטויחת, חלקה חצוב וחלקה בנוי. מדרום לחורבה – שני מבני מאוזוליאום חרבים.

כפי שראינו במקומות אחרים האתר קטן מידי מכדי להיות ישוב גדול שיצדיק בניית מבנה גזית. גם הכותרת ואגני האבן מצביעים על פארו של הבנין. כך גם מציאותם של מבני קבורה מפוארים (מאוזוליאום). בעקבות זאת נקל להבין מדוע בחרו כבר אנשי הסקר להגדיר את המקום "מבנה אחוזה גדול". מציאותה של בריכת מים מטויחת מצביעה גם היא על פעילות משותפת בחלוקת המים. העובדה שהבריכה חצובה בחלקה ובנויה בחלקה מעידה על השקעה ומאמץ מיוחדים. מסתבר להציע שהדבר היה חשוב לתושבי האחוזה ואולי בעיקר לבעליה. כפי שהצענו לעיל, קיומה של בריכת מים באתר קטן כזה מצביע לכיוון קיומה של אחוזה במקום. לאור זאת, נראה להציע שהאתר שימש כבית אחוזה, של תושב אמיד מקומי. זאת, מכיוון שלמרות המאפיינים הבולטים של אחוזה, כמות הפאר והעושר הבאה לידי ביטוי באתר זה היא מצומצמת למדי. הסימנים מצביעים לדעתנו בוודאות על קיומה של אחוזה באתר, אך בהיעדר חפירה שתוכיח הצעתנו נאלצנו לרשום את האתר כסביר.

117. **דיר ערב** שו – אח – 11 מס' האתר: 15- 15/17/1

נ.צ. רשת ישראל : 15100/15750

סוג האתר : בית אחוזת מקומי אמיד שטח האתר : 2.5 דונם

רמת הזיהוי: סביר מאפיינים : 1, 2, 4, 6, 11

12,

מימצא מיוחד : אבני גזית, משקופים מעוטרים, במרכז החצר קפלה, בריכה,

מתקנים חקלאיים: שלושה אגני אבן מלבניים, אגן אבן מעוגל

תיארוך האתר : ביזנטי תרשים: איורים 62, 63

ביבליוגרפיה: גופנא ופורת, הסקר בארץ אפרים ומנשה, עמ' 234 (אתר מס' 219); ספראי, פרקי גליל, עמ' 178;

Conder & Kitchner, SWP, vol. II, pp. 311 – 313; Ovdia, Corpus, p. 45

תיאור: מבנה מרכזי ובו בריכות מים ואגני אבן. במרכז המבנה קפלה, אין במקום כנסייה. משקופים מעוטרים, בניית גזית.

דיון: נראה שבמקום היתה בתקופה הביזנטית אחוזת אדם אמיד. הדבר בא לידי ביטוי במימצא של בריכות המים ושל הבניה המפוארת של משקופים מעוטרים ובניית גזית. נראה שבעל האחוזה וכנראה גם תושביה היו נוצרים והדבר הביא לכך שבנה לו בתוך האחוזה קפלה. אין כל הכרח על פי המימצא הארכיאולוגי לומר שהיה כאן דווקא מרכז נזירי. אדרבה, אם המקום היה מנזר היינו מצפים למצוא במקום

כנסיה ואיננו מוצאים כזו. חדרי תפילה נמצאו במקומות רבים נוספים ולכן זה איננו מתמיה למצוא כאן מבנה של בית אחוזה ובו חדר תפילה. ניתן לראות שלפי השרטוט אצל עובדיה הכניסה לקפלה היא מצפון, דבר שאיננו מסתדר עם כיוון הכניסה הרגיל למבני תפילה נוצריים. יחד עם זאת, אם המדובר בחדר תפילה פרטי בתוך קומפלקס שאיננו דתי, ניתן להסביר בקלות את הכניסה למקום מצד צפון.

כבר ספראי זיהה אתר זה כאחוזה וצירף אותה לרשימת האחוזות שפירסם. הירשפלד לעומתו צירף אתר זה למנזרי מערב השומרון. גם אם נקבל את ההנחה שמדובר במנזר, הרי לדעתנו מנזר הוא בעצם אחוזה. שכן, אחוזה מתייחסת לצורת תיפעול האתר – בעלות מרכזית, שיתוף באלמנטים של עיבוד התוצרת החקלאית ועוד. לכן, האתרים שלהם קורא הירשפלד מנזרים, יתכן והיו כאלה, אלא שהדבר אינו סותר את תיפקוד האתר כאחוזה. אדרבא, עובדה זו רק מחזקת את הצעתנו לזהותם כאתרי אחוזות ודאיים. יחד עם זאת,, בהיעדר חפירה שתוכיח הצעתנו רשמנו את האתר כסביר.

אתרים שזוהו בעבר כבתי כנסת

118. **אל חירבה** **שו – בכ - 1** מס' האתר: 16-18/74/2

נ.צ. רשת ישראל :	16710/18470	נ.צ. רשת UTM :	70550/57080
סוג האתר :	בית אחוזה	שטח האתר :	5 דונם
רמת הזיהוי:	ודאי	מאפיינים :	1, 2, 3, 4, 7, 10, 11 ,

12

מימצא מיוחד : מבנה מרכזי נחפר ונתגלה כבית כנסת שומרוני

מתקנים חקלאיים: בתי בד

תיארוך האתר : רומי, ביזנטי, **תרשים:** איור 64

ביבליוגרפיה: זרטל, סקר הר מנשה א' – אתר 182; מגן, בתי כנסת ופולחנם; מגן, בתי כנסת;

תיאור ודיון: במקום נתגלה מבנה שהוצע כי הוא בית כנסת שומרוני. במבנה קיים אולם מרכזי

ולו רצפת פסיפס, חצר כניסה מוקפת עמודים, ופרוזדורים נלווים וסמוכים למבנה המרכזי. שטח האתר 5 דונם ובמרכזו נמצא בית בד גדול, וסביבו מבנים אחדים שבהם מפוזרים עמודי אבן. עובדה זו מצביעה שבאתר זה היו מבנים דמויי מבני ציבור שהיה צורך בעמודים כדי לשאת את הגג ואת הקומה השניה. מחוץ לתחום הישוב יש מאוזוליאום רומי מפואר הבנוי אבני גזית משובחות. עובדות אלה הביאו אותנו לכתוב: "דומה כי לפנינו אחוזה חקלאית מן התקופה הרומית, שעסקה בגידול זיתים ובייצור שמן. מבנה האתר והמאוזוליאום המפואר שנחשף בו מרמזים אולי כי לפנינו אחוזה פרטית של איש אמיד, אשר התגורר במקום ובנה קבר מפואר לו ולבני משפחתו". דר שחפר מבנה דומה ברקית שבכרמל חיפש קווי דמיון לאתר זה וכתב: "בית הכנסת של אל חירבה. . ממוקם בתוככי אחוזה כפרית מהתקופה הרומית"¹⁶⁷.

נראה להציע שכאן עמדה אחוזה של אדם אמיד במאות השניה והשלישית לספירה. עם תחילת הקמתם של אולמות תפילה שומרונים, בחר בעל האחוזה שהיה כנראה שומרוני להקים לו חדר תפילה, כדוגמת הקפלות שראינו באחוזות רבות (חדר תפילה פרטי). זו כנראה הסיבה בגללה אנו מוצאים במרכז רצפת

¹⁶⁷. דר, רקית, עמ' 145

הפסיפס את הברכה "אשריך מריאנוס, יחד עם ילדיך". ניתן להציע שמריאנוס היה בעל האחוזות, וככזה זכה לברכה העיקרית עם בני משפחתו. אין כל עדות לכך שמריאנוס היה תורם הכסף כפי שהציע מגן. גם לגבי הכתובות האחרות ניתן להציע שלא נעשו באותו זמן. כך למשל הכתובות המסומנות ככתובות 4 נאמר עליה "איכות הכתיבה טובה פחות מזו של הכתובות הקודמות". נראה, אם כן, שכתובת זו איננה דומה לכתובות האחרות, למרות שסגנונה דומה. מכאן, ניתן להציע שעם הזמן, אנשים שונים בתוך האחוזות הוסיפו את שמותיהם לפסיפס.

על פי הצעה זו ניתן להבין מדוע מדובר במבנה כה קטן, עד כדי כך שאין צורך בעמודים, אלא מספיק קמרון כדי להחזיק את התקרה. מציאת עמודים במבני האתר מוכיחה כי היו עמודים במבנים השונים, אך לא מצאנו כאלה בבית הכנסת. זאת, מכיוון שכאמור אין מדובר במבנה הציבור, אלא אולי במבנה התפילה של האחוזות שלבעל האחוזות היה אינטרס לפאר אותו. הצעה זו יכולה גם להסביר מדוע המבנה עומד בשולי האתר וכיצד הוא נבנה. בעל האחוזות שלא רצה לפגוע באחוזתו בנה את המבנה בשולי האתר מאבני גזית אותם פירק ממבנים אחרים שעמדו בשטח האחוזות.

יש לקחת בחשבון שהאתר קטן עד מאוד וכפי שהצענו ודנו בדבר, אין כל הגיון להקים מבנה ציבור מפואר לישוב כה קטן. עובדה זו מצטרפת גם היא לדברים שהוזכרו לעיל, המביאים אותנו למסקנה שמדובר באחוזות של אמיד מקומי שבה הוקם בית תפילה. מכיוון שאנו נמצאים באיזור השומרון מדובר באוכלוסיה שומרנית ובית התפילה הוא כזה. יחד עם זאת, מעניין לראות שמדובר בתופעה שרווחה בכל רחבי הארץ. מכיוון שגם מגן וגם דר זיהו כבר את המקום כאחוזות רשמנו את האתר בקטלוג כאתר ודאי.

אתרים שזוהו בעבר ככנסיות - מנזרים

119. ח' סיה	שו – כנ/מנ - 1	מס' האתר: 16-15/55/1
נ.צ. רשת ישראל : 16560/15580		
סוג האתר :	אחוזות אמיד מקומי	שטח האתר : 8 דונם
רמת הזיהוי:	סביר	מאפיינים : 1, 2 ,
12, 6		
מימצא מיוחד :	מבנה גזית דמוי בסיליקה, בריכה, כותרות, עמודים	
תיארוך האתר :	ביזנטי	תרשים: איור
66, 65		
ביבליוגרפיה:	קלאי, <u>הסקר בארץ בנימין והר אפרים</u> , עמ' 172 (אתר 59); גרן, <u>תיאור ארץ ישראל</u> , ד', עמ' 74	

Ovadia, Corpus, p. 124 ; de Vaux, Notes Archeologiques, pp. 267 - 268

תיאור : חורבה על צלע של גבעה, בראשה מבנה מרכזי שבו שרידי עמודים וכותרות. גרן זיהה במקום כותרת ובה גילוף של שושן. ליד המבנה בריכת מים חצובה. לידה זיהה גרן מכסה של ארון קבורה גדול. גרן הציע לזהות במקום כנסיה למרות שהוא כתב מפורשות שכל האתר הוא גל אבנים אחד גדול.

דיון : על פי התיאורים של גרן ודה וו עמד כאן במקום זה מבנה דמוי בסיליקה. על פי השרטוט, גם אצל דה וו וגם אצל עובדיה, ניתן לראות בבירור שלמבנה לא היה אפסיס. כמו כן לא נתגלו כל שרידים

שיעידו על קיומו הנוצרי של המקום. יתירה מזו, על פי סקר החירום האתר היה קיים כבר בתקופה הרומית, עובדה שמקשה קצת על זיהוייה של כנסייה במקום.

ניתן אם כן לשער שגם כאן כמו במקומות אחרים כאשר החוקרים ראו מבנה דמוי בסיליקה ולו עמודים וכותרות, וכיוונו נראה להם מתאים להיות כנסייה מיד רשמו את המקום ככנסייה. עובדיה שהבחין בבעייתיות רשם בפירוש "לא נמצא אפסיס". אבל זה לא הפריע לו לרשום את האתר ככנסייה. בנוסף לכך ניתן לראות שינוי הבדל בין השרטוט של דה וו לזה של עובדיה. בשרטוט של דה וו חלק מהעמודים בפירוש רשומים כחסרים (מסומן בקוים מקווקוים). לעומת זאת, בשרטוט של עובדיה, ניתן להבין לכאורה שהעמודים כולם נמצאים, או לפחות בסיסי העמודים (מסומנים בקו מלא). נראה אם כן שעובדיה שרטט את מה שרצה לראות, ולא בדיוק את מה שראה בפועל, וכך הראה שהיתה כאן כנסייה. לכן, שיחזר את המבנה כאילו נמצאו בו יותר עמודים.

אל עובדות אלה מצטרפת מציאתה של בריכת מים, שכפי שכבר הצענו לעיל משמשת כאחד המאפיינים לזיהוי אחוזה. לאור זאת נראה להציע קיומה של אחוזה במקום. נראה לנו שהצעתנו עדיפה, ובהיעדר חפירה שתוכיח את הצעתנו רשמנו את האתר כסביר.

120. **דיר קלעא** **שו - כנ/מנ - 2** מס' האתר: 15-
16/42/1

נ.צ. רשת ישראל : 15430/16270
סוג האתר : בית אחוזה / ווילה
רמת הזיהוי: סביר מאפיינים : 1, 2, 3, 4, 5, 6, 11,
12,

מימצא מיוחד : כנסייה גדולה ומרשימה
פרטי מימצא מיוחד: אבני גזית, ארבע בריכות, מבנה מרכזי אחד גדול – שרידי כנסייה, מגדל
תיארוך האתר : ביזנטי תרשים: איור 66א
ביבליוגרפיה: גופנא ופורת, הסקר בארץ אפרים ומנשה, עמ' 233 (אתר מס' 208); גרן, תיאור
ארץ ישראל, ד', עמ' 87 – 89; ספראי, פרקי גליל, עמ' 178; הירשפלד, מנזרי
מערב השומרון;

Conder & Kitchner, SWP, II, pp. 315 - 319

תיאור ודיון: מבנה בראש מדרון בנוי קיר מאבני גזית, חלקן עם סיתות שוליים, אבני הגזית מסודרים ראשים ופתינים. מידות הבנין 45 X 47 מ'. הבנין בנוי במספר מפלסים. בקיר הדרומי שהשתמר עד גובה של כ- 5 מ' אפשר להבחין בחלונותיה של קומה עליונה ובפתח בעל משקוף גדול, שעליו נחקק צלב. על קירות המבנה נראים מספר צלבים נוספים. כמו כן נתגלו במקום שרידי מגדלים וארבע (הדגשה שלי-ח.ע) בריכות מים מטויחות.

על פי התיאור של משלחת המחקר הבריטית היתה במקום כנסייה. בתיאורם ציינו "שהוא אולי היפה והשמור שבמנזרים החרבים של ארץ ישראל". ברור אם כן לחלוטין שמדובר באתר בעל סימני פאר ועושר. יחד עם זאת, הישוב קטן מידי מכדי שיהיה עיר במושגים התלמודיים, אי לכך הוא צריך להיות כפר. מפליא אם כן מאד למצוא כנסייה כה גדולה ומרשימה כפי שאנו מוצאים בתיאור החוקרים הבריטיים. עולה הרושם

כי גם הגדרתם את המקום כמנזר נובעת מרצונם לראות במקום מנזר. זאת, מכיוון שאין שרידים המעידים על קיום מנזר. במקום אכן נתגלתה כנסייה, שכפי שנראה להלן תכניתה איננה רגילה, והיא דומה יותר לחדרי תפילה מאשר לכנסיות. גרן בציינו את המידות מציין שגודל הקאפלה (כך אצל גרן) היא 8 צעדים, כלומר כ – 4 מ'. זהו מבנה קטן למדי ולא נראה מתאים לכנסייה גדולה ומפוארת.

גם מימצא עיטורי הצלבים אינו מצביע בהכרח על קיומה של אוכלוסית נזירים דווקא. לכך יש להוסיף כי עיון מעמיק בתכנית הכנסייה (איור 66א) מגלה כי לכנסייה אין תכנית רגילה. הכנסייה איננה מורכבת מטורי עמודים ואולם תווק, היא גם איננה בנויה מאטריום נרתקס ואולם מרכזי – כפי שבנויות כנסיות מתקופה זו. ניתן אולי להציע כי אין מדובר בכנסייה גדולה של ישוב גדול אלא באולם תפילה שהיה מיועד לתושבי האתר. גם הצלבים בעיטורים מעידים על נוכחות נוצרית, אך לא בהכרח על נזירים ומנזר. יתכן ובעל המקום גר במקום, ואולי זו הסיבה בגללה היה צורך לבנות כנסייה מרכזית וגדולה.

אישוש ותמיכה להצעת זיהוי האתר אנו מוצאים בעובדה שבאתר נמצאו מגדל (המופיע בתרשים שהוכן על ידי חוקרי הקרן הבריטית) ובריכות מים. כמות הבריכות וגודלן מצביעה על מערכת מסודרת ומאורגנת של אספקת מים. כפי שהצענו לעיל, שני מרכיבים אלה יכולים לשמש כמאפיינים מובהקים לקיומה של אחוזה. גם גרן בתיאורו התייחס למקום כאל אתר מבוצר שבתוכו היתה קאפלה: "אילו זכרונות כרוכים במנזר הנאה הזה, או אם רצונך לומר – בטירה הבצורה הזו, שבתוך מתחמה מצוי בית היראה הגדול הנזכר לעיל? נראה לי שלפנינו מנזר מבוצר בן המאה הרביעית או החמישית לספירת הנוצרים" ¹⁶⁸. נראה אם כן, שבעיני רוחו ראה גרן את המקום כטירה מבוצרת ובתוכה קאפלה.

גם פינקלשטיין שם לב לבעייתיות זיהוי המקום כמנזר ורשם: "שרידי מנזר אן חווה בשפת מדרון תלול של רכס נישא . . .". ¹⁶⁹ גם גופנא ופורת רשמו את המקום "כבית חווה גדול" ¹⁷⁰. גם ספראי ברשימותיו צירף אתר זה לרשימת אתרי האחוזות בארץ.

לאור זאת נראה להציע כי האתר בדיר קלעא עונה גם הוא להגדרה של אחוזה. לאור המימצא של הכנסייה הגדולה ניתן להניח שהימצאות כנסייה כה גדולה ומרשימה בתוך האחוזה מצביעה על כך שמדובר באתר נוצרי מובהק. יתכן אולי, אך אין כל ראיה לכך, שתושביו היו נזירים. הירשפלד בחר לצרף אתר זה למנזרי מערב השומרון.

למרות שנראה כי הצעתנו עדיפה ורוב חוקרי ארץ ישראל בחרו להגדיר במקום חווה/אחוזה הרי בהיעדר חפירה שתוכיח הצעה זו אנו נאלצים לרום את האתר כסביר.

אתרים שזוהו כאחוזות במסגרת המחקר

121. ח'ירבת א-שאק	שו – מח - 1	מס' האתר: 19-19/74/1
נ.צ. רשת ישראל : 19720/19460	נ.צ. רשת UTM : 73530/58170	
סוג האתר : אחוזה	שטח האתר : 15 דונם	
רמת הזיהוי: סביר	מאפיינים : 1, 2,	
3, 6, 12		

¹⁶⁸ גרן, תיאור ארץ ישראל, ד', עמ' 87 – 89

¹⁶⁹ פינקלשטיין, דיר קלעא, עמ' 281

¹⁷⁰ גופנא ופורת, הסקר בארץ אפרים ומנשה, עמ' 233 (אתר מס' 208)

מימצא מיוחד : סכרים , אמת מים בנויה , חצר מרכזית ומסביבה חדרים , מכלול נפרד מבניה טובה יותר

מתקנים חקלאיים: גת גדולה , מערכת סכרים ואמת מים

תיארוך האתר : ביזנטי **תרשים:** איור

67

ביבליוגרפיה: זרטל, סקר הר מנשה ב' - אתר 81 ; גופנא ופורת, הסקר בארץ אפרים ומנשה, עמ' 216 , אתר 70 ; גרן , תיאור ארץ ישראל , ד' , עמ' 182 ; זרטל , ממגדל נוצרים לעיר מבצר , עמ' 83

Robinson, Biblich Forschungen, f. 405 ; Conder, Christian Topography, p. 15

הערות : באתר זה נראה לנו להציע שיש לזהות את אבל מיאה של האונומסטיקון (אתר 158)

תיאור : בחלק העליון של הכיפה נמצא מכלול בנוי גדול (40 X 70 מ'), הכולל חצר מרכזית ומבנים שונים מסביבה. הבניה מאבנים בינוניות. מצפון למכלול מבני מגורים ובהם חדרים. דרומית מערבית למכלול המרכזי יש מכלול נוסף, שמידותיו 10 X 50 מ' הבנוי בניה טובה יותר מקודמיו, מאבנים גדולות. בערוץ הואדי הסמוך שרידי סכרים ואמת מים בנויה וחצובה. מעל הסכר המערבי לכיוון דרום נמצאה גת גדולה , 3 X 3.5 מ'

דיון: נראה שבאתר זה באה לידי ביטוי ההפרדה בין המשגיח לבין האריסים/פועלים. מדובר בשני מכלולים האחד גדול יותר ובנוי בניה פשוטה לעומת השני הקטן יותר והבנוי בניה טובה בהרבה. אין כאן אמיד שגר במקום שכן אז היינו מצפים למצוא מכלול מפואר בהרבה , יחד עם זאת אנו מוצאים כאן את הסממנים של מבנה אחוזה.

קונדר זיהה במקום זה את אבל מחולה של האונומסטיקון ¹⁷¹ : "אבל מחולה זהו מקרה שבו הזיהוי של האונומסטיקון נראה נכון. היא קיימת שמונה מיל מדרום לבית שאן ולכן סומנה במפה של מוריי (Murray) בחורבה הנקראת שאק" (התרגום שלי - ח.ע). מעניין לראות שבאונומסטיקון אבל מחולה מופיעה פעמיים באותו אתר ¹⁷² : פעם אחת היא רשומה כ - " עירו של אחד מנציבי שלמה. משם אלישע [הנביא]. יש היום כפר בערבת {הירדן}, רחוק מבית שאן ב' מילים שנקרא היום בית מחלה" ובפעם השניה : "ויש גם [כפר] אבלמאה ברדתך מנאפוליס לבית שאן" . נראה אם כן שבתקופה הביזנטית הכירו במקום שני אתרים בית מחלה ואבל מיאה. והנה בתרגום של הירונימוס בהתייחסותו לשני הישובים הללו אנו מגלים כי הראשון מכונה בשם VICUS ואילו השני בשם VILLULA.

est autem nunc uicus in Aulone, de quo supra diximus , in decimo a Scythopoli miliario contra australem plagam nomine Bethmaula. sed et Abelmea uillula nuncupatur inter Neapolim et Scythopolim

עולה אם כן הרושם שהירונימוס הכיר ווילה שנקראה בשם אבלמיאה ולפי קונדר ומוריי זהו האתר שלנו. ניתן אולי להציע מכאן גם פרשנות למילה " וילולה (VILLULA) , שכן אנו מוצאים כאן ווילה ללא פאר רב אבל עם הפרדה והגדרה של מבנה אחוזה. אם עד כה סברנו שוילולה מתייחס לגודל האתר ומשמעותה

¹⁷¹. Conder, Christian Topography, p. 15

'ווילה קטנה' הרי אולי ניתן לפרש זאת כוילה מדרגה ב'. עובדה מעניינת היא שבמקום זה גם אבסביוס שכפי שהצענו לא שם לב להבחנה בסוגי הישובים ראה לנכון לרשום בצורה שונה. את האתר לו קרא הירונימוס בשם "וילולה" כינה אבסביוס $\kappa\alpha\tau\iota\omicron\nu\tau\omega\nu$.

כמו כן לגבי האתר המכונה אצל הירונימוס "וילולה" הוא כתב שהמקום נמצא "ברדתך מניאפוליס לבית שאן". גם עובדה זו מסתדרת עם האתר שלנו שכן על פי סקר הר מנשה הדרך טובאס – מחולה, עוברת ליד האתר. עולה הרושם שיש לאמץ את הצעתו של קונדר ולרשום כאן באתר זה את האחוזת של אבלמיאה המופיעה באונומסטיקון.

זרטל גם הוא ניסה לזהות את האתרים השונים ובמקום זה הציע לזהות את סוכות. שיקוליו לזיהוי סוכות קשורים לנושא יציקת הנחושת באיזור. זרטל בעקבות אבל¹⁷³ ואחרים הציע לתקן את הפסוק במלכים א', ד' ולרשמו: "מתחת ליזרעאל מבית שאן עד אבל מחולה אשר אצל צרתנה". איננו מקבלים את הזיהוי של סוכות במקום זה, אך מעניין שבאותו פסוק מופיעה אבל מחולה שהיא לפי הצעתנו האתר הנדון. נראה אם כן שיש לקשור את אבל מחולה וייצור הנחושת שנעשה באיזור לאתרים של א - שאק. לאור האמור לעיל נראה לנו להציע כי כאן שכן אתר של אחוזת. מכיוון שאיננו יכולים להוכיח זאת בוודאות אך הצעתנו עדיפה על הצעות אחרות, בחרנו לסמן אתר זה כסביר.

122. ח' ג' באריס שו – מח - 2 מס' האתר: 19-19/26/1

נ.צ. רשת ישראל :	19240/19620	נ.צ. רשת UTM :	73010/58340
סוג האתר :	אחוזת / כפר פרטי	שטח האתר :	10 דונם
רמת הזיהוי:	סביר	מאפיינים :	1, 2, 3, 4, 6, 7, 10, 11

(?) , 12

מימצא מיוחד : פריטים ארכיטקטוניים, שרידי עמודים, מבנה בסיליקה בכיוון לא מתאים למנזר/כנסייה, שרידי ספסלי המתנה בכניסה למבנה המרכזי, רצפת פסיפס

מתקנים חקלאיים: גתות¹⁷⁴, בתי בד, מתקני ריסוק, מתקני כתישה

תיארוך האתר : ביזנטי **תרשים:** איור 68

ביבליוגרפיה: זרטל, סקר הר מנשה ב', אתר 69; אילן, חורבת ג'בריס; ח'א, ג'בריס ; Conder & Kitchner, SWP, Vol. II p. 238 ;

הערות: במקום על פי הצעתנו ממוקמות שתי ווילות כפי שמופיע אצל הירונימוס. נראה שיש לזהות את האתר עם בזק – כפי שהציע אילן.

תיאור: הסוקר מתאר את המקום כישוב גדול, במקום שרידיהם של כ – 50 מבנים. הבניה מאבנים גדולות ומסותתות. רוב המבנים הם מטיפוס בתי החצר. במרכז הישוב בריכה מטויחת, מצפון לישוב בריכה נוספת. צפונית מזרחית לאתר שלושה מבנים גדולים כנראה מבני קבורה (מאוזוליאום). במרכז הישוב נמצא מבנה מטיפוס בסיליקה, שכיוון צירו מדרום מערב לצפון. שני ספסלי אבן צמודים לקירו הדרומי. במקום נחשפה רצפת פסיפס צבעונית. שבה תיאור של גפן יוצאת מכד. ליד המבנה נתגלתה כתובת ביוונית, זרטל

¹⁷². מלמד, אונומסטיקון, אתר 158

¹⁷³. Abel, Geographie de la Palestina, tome II, p. 450, p. 470

כתב כי נקראה על ידי עובדיה וצפיריס. לפי קריאתם של עובדיה וצפיריס מדובר בה על ריצוף המקום בזמנו של "אומניוס (?) ראש המנזר (?), באינדיקציה . . .". במקום נתגלו פריטים ארכיטקטוניים, עמודים, גיתות, 35 בורות, וקברי כוכים.

דיון: על פי הממצא הארכיאולוגי עולה כי במקום היה אתר מפואר למדי. יחד עם זאת, לפי הקריטריונים אותם הצענו ודנו לעיל, הישוב קטן מידי מכדי להיות מאורגן במבנה חברתי וקהילתי שיצדיק הקמת מבנה ציבור מרשים וגדול. כך גם המבנה שנתגלה וזוהה כמנזר מעורר מספר תמיהות. מדוע אין לו מבנה של כנסייה, לכך יש להוסיף את העובדה שלא נתגלה כל צלב או סימן נוצרי כלשהו. גם זיהוי הכתובת אינו מצביע בבירור על קיומו של מנזר. אדרבה, באותה כתובת הקטעים שאולי יכלו לסייע בזיהוי כמנזר הם עמומים ומופיעים בסיומן שאלה. הן שמו של האדם (אומניוס) והן תפקידו (ראש מנזר). לסיוע בזיהוי המקום כאחווה, מסייעת גם מציאות הבריכות ומציאותם של מבני קבורה מפוארים (מאוזוליאום). לסיוע נוסף לזיהוי המקום כאחווה ומרכז ייצור חקלאי מסייעת העובדה שבמקום נתגלו גם גיתות, גם בתי בד, וגם מתקני כתישה. עיון בתרשים הישוב מצביע על כך כי ניתן לזהות במקום שני ריכוזי מבנים. האחד בחלק הצפון מערבי (מצפון לבריכה המטויחת) וכולל ארבעה מבנים. והשני מדרום לבריכה המטויחת וכולל גם הוא ארבעה מבנים. ניתן להציע שמדובר כאן בשתי אחוזות. זו אולי גם הסיבה לקיומם של שתי בריכות. גם במבני הקבורה אנו מוצאים שני ריכוזים. עובדות אלה מביאות להשערה שמדובר כאן בשתי אחוזות האחת ליד השניה.

עובדה זו מעניינת במיוחד שכן לפי האונומסטיקון¹⁷⁵ "היום יש שני כפרים בזק, קרובים זה לזה". וכאן (בח'רבת ג'אבריס) הציע אילן לזהות את הכפר השני הקרוי בזק¹⁷⁶. זרטל לא קיבל הצעת זיהוי זו שכן לדבריו "ח' ג'אבריס רחוקה מידי לצד מזרח ואין לה כל קשר עם ח'רבת איבזיק. שני הישובים הסמוכים זה לזה, ח'רבת איבזיק עליונה ותחתונה¹⁷⁷ מספיקים כדי להבין את הגדרתו של אבסביוס". כאן מעניין לראות את הגדרתו של הירונימוס. כפי שנראה להלן, תרגומו של הירונימוס שופך אור נוסף ומעט שונה על ספרו של אבסביוס. והנה, לגבי בזק, כתב הירונימוס כך:

et hodieque **duae uillae sunt nomine Bezec** uicinae sibi in septimo decimo lapide a Neapoli descendentibus Scythopolim

"והיום, יש שתי ווילות, סמוכות זו לזו הנקראות בזק. . ."

לדבריו של הירונימוס היו בבזק **שתי ווילות** סמוכות זו לזו. עולה מכאן, שאם אכן באתר של ח' ג'אבריס היו שתי אחוזות, כפי שנראה מתוך הממצא במקום, הרי שאולי ניתן להציע אישוש להצעת הזיהוי של אילן המזהה כאן במקום את בזק. אנו מציעים לתמוך בהצעת הזיהוי של אילן ולהציע כמוהו שכאן היה מקומה של בזק המוזכרת באונומסטיקון כמקומה של שתי ווילות. בהיעדר חפירה איננו יכולים להוכיח טענתנו, אך נראה לנו כי היא עדיפה על פני הצעות אחרות, לכן בחרנו לציין אתר זה כאתר סביר.

מס' האתר: 19-19/10/2

שו - מח - 3

123. ח'רבת ירזה

נ.צ. רשת UTM : 72950/57760

נ.צ. רשת ישראל : 19130/19050

¹⁷⁴. אילן, חורבת ג'בריס. עיטם בהתייחסו למיצא המתקנים במקום טוען "שבבדיקות החוזרות לא נמצאו הוכחות לקיומן" – בתוך סקר הר מנשה ב' עמ' 713
¹⁷⁵. מלמד, אונומסטיקון, אתר 256
. אילן, חורבת ג'בריס¹⁷⁶
¹⁷⁷. מלמד, שם, אתרים 42, 44

סוג האתר :	אחוזה / כפר פרטי	שטח האתר :	60 דונם
רמת הזיהוי:	מסופק	מאפיינים :	2, 3, 6

12 ,

מימצא מיוחד : מאוזוליאום, מבנה ווילה – כנסיה, עמודים, דרך רומית שמובילה אל האתר, בסקר הבריטי מצויינת בריכה

מתקנים חקלאיים: גיתות ומתקני כתישה מפוזרים ברדיוס של עד 500 מ' מסביב לאתר.

תיארוך האתר : רומי - ביזנטי **תרשים:** איור

70

ביבליוגרפיה: זרטל, סקר הר מנשה ב' - אתר 104 ; גרן, תיאור ארץ ישראל, ד', עמ' 239 ;

Conder & Kitchner, SWP II p. 242

תיאור : במקום מבנים רבים בנויים כולם אבנים מסותתות ועומדים לגובה של מטר אחד בממוצע. נשתמרו מזוזות הפתחים, משקופים ומתקנים רבים. בכיפה הצפונית נשתמר מבנה גדול ובו חמישה עמודי אבן באתרם. זרטל כתב : "יתכן (הדגשה שלי – ח.ע) שהנ"ל היה כנסיה". במקום פריטים ארכיטקטוניים רבים. בסמיכות נתגלה מבנה מאוזוליאום בנוי מאבני גזית. אל האתר מגיעה דרך רומית בנויה יפה שרוחבה 4 מ' . בסקר הבריטי מופיעות שתי נקודות שחשוב לציין:

1. לגבי המשקוף שנתגלה למבנה בעל העמודים - "אופי המשקוף קודם לבניה מזמן הבניה הנוצרי , ומתקרב לסגנון של בתי הכנסת. זה ומציאות הכוכים במקום, מלמדת על קדמותו של המקום".
2. לאתר בריכה גדולה ומרשימה, מדרגות יורדות לתחתית הבריכה.

דיון: אין ספק כי במקום זה היה מבנה ציבורי גדול. יחד עם זאת , לא נתגלו כל סימנים המצביעים על זהות האנשים שהשתמשו במבנה. אין כל סימני צלבים או סמלים נוצריים שיכולים להצביע על קיומה של כנסיה במקום. מה גם שאנשי הסקר הבריטי כתבו בפירוש כי סגנון המשקוף קודם לתקופה הנוצרית, וכנראה התכוונו לכך שהאתר הוא רומי ולא ביזנטי.

בעבר זוהה הישוב אשר של האונומסטיקון בתיאסיר . מאוחר יותר, זוהה אתר זה (ח' ירזה) , משיקולים שונים כמקומה של אשר , המופיעה באונומסטיקון. והנה , בתרגומו של הירונימוס מופיעה אשר כאתר של ווילה . על הכתוב באונומסטיקון (אתר מס' 93) : " והיום יש כפר נקרא כך ברדתך מניאפוליס לבית שאן במיל החמישה עשר אצל דרך המלך " . כתב הירונימוס :

nunc demonstratur uilla descendentibus a Neapoli Scythopolim , in quinto decimo lapide iuxta uiam publicam

לפי הממצא העומד לרשותנו עולה כי במקום זה עמדה ווילה. נראה אם כן ששוב יש בידינו להסתייע בתרגומו של הירונימוס ולצרפו למסכת הידיעות שיש לנו ממקורות אחרים. מסתבר להציע שאכן באתר זה שכנה אשר של האונומסטיקון. נראה גם שהתרחשה כאן תופעה ישובית של תזוזה והתפתחות. האתר המקראי של אשר היה באתר 106 של סקר הר מנשה. הישוב התקיים שם עד לתקופה הרומית הקדומה. בתקופה הרומית המאוחרת הוקמה ווילה, אליה הגיעה דרך רומית כ - 100 מ' מהאתר הקדום. אתר זה הלך והתפתח, ואולי הפך לכפר פרטי. כך צמח האתר וגדל והיום אנו מוצאים שרידים של ישוב שגודלו 60 דונם.

נראה להציע שבראשית המאה החמישית היה במקום רק אתר של ווילה על הכיפה הצפונית. מאוחר יותר גלש הישוב לשלוחה והתפתח לממדים גדולים ביותר. יתכן כי ניתן להצביע כאן על 'עיר של יחיד' שהפכה ל'עיר של רבים'.

מכיוון שבמקרה זה אין עדיפות ברורה להצעתנו על פני הצעות אחרות, בחרנו לסמן אתר זה כאתר מסופק. יחד עם זאת, שילוב וצירוף העדויות השונות מצביע לדעתנו על קיומה של אחוזה באתר.

124. ח'ירבת אום אל-כבייש שו – מח - 4 מס' האתר: 18-18/95/1

נ.צ. רשת ישראל : 18980/18520 **נ.צ. רשת UTM :** 72810/57210

סוג האתר : בית אחוזת מקומי **שטח האתר :** 1.6 דונם

רמת הזיהוי: **ודאי** **מאפיינים :** 1 , 2 , 3 , 4 , 12

מימצא מיוחד : מבנה מרכזי ובו שני בתי בד וגת חצובה.

מתקנים חקלאיים: גרנות , שני בתי בד , יקב חצוב – כולם מהתקופה הביזנטית

תיארוך האתר : ביזנטי (וממשיך מאוחר יותר עד לימה"ב) **תרשים:**

ביבליוגרפיה: זרטל , **סקר הר מנשה ב'** - אתר 149

תיאור : במקום מבנה גדול 40 X 44 מ'. המבנה כולל שלושה אגפי אורך ובהם חדרים וכן חצר פנימית . האגף הדרומי מורכב מחדרים וחצרות כשהיחידה הפנימית ביותר בנויה מאבני גזית, והחצרות סביבה מאבני גוויל מסותתות.

בתוך החלק המרכזי של האתר נמצאו שני בתי בד באתרם וכן יקב חצוב. עובדה זו מסייעת להצעתנו שבמקום שכנה אחוזה. זאת, מכיוון שכפי הראינו עובדה זו מתאימה לקריטריון שהצענו לקיומה של אחוזה. שני בתי בד ויקב באתר כה קטן וודאי מצביעים על מרכז ייצור שמתאים גם הוא למציאותה של אחוזה במקום זה. גם מציאת המתקנים לעיבוד התוצרת החקלאית בתוך תחומי הישוב יכולים לסייע לזהות את המקום כאחוזה.

בסמיכות לאתר יש מערת קבורה ושוקת חצובה. נראה כי במקום פעלה אחוזה מהתקופה הביזנטית שהמשיכה לפעול גם מאוחר יותר. באגף הדרומי ישב האדון / משגיח ולכן שם הבניה טובה יותר. מכיוון שאין אפשרות לזהות אתר זה ככפר רגיל, והזיהוי כאחוזה הוא היחיד האפשרי, אנו מסמנים אתר זה בקטלוג שלנו כאתר ודאי.

125. ח'ירבת עקב/ח'ירבת מע'ראת אל עורוש שו – מח - 5 מס' האתר: 18-18/07/1

נ.צ. רשת ישראל : 18060/18730 **נ.צ. רשת UTM :** 71880/57410

סוג האתר : אחוזת מקומי **שטח האתר :** 1 דונם

רמת הזיהוי: **ודאי** **מאפיינים**: 1, 2 , 3
 12, 4 , 3
מימצא מיוחד: חווה שלמה בהשתמרות טובה
תיארוך האתר: ביזנטי
ביבליוגרפיה: זרטל, סקר הר מנשה א', אתר 264
הערות: חווה שלימה על כל מבניה, היא איננה בית משק בודד ולכן עונה להגדרתנו כאחווה.

תיאור: האתר שוכן על כיפה רחבה וממנה תצפית על עמק פרעה והר עיבל. במקום שרידי מכלול אדריכלי במצב השתמרות טוב. המכלול גדול 32 X 16 מ'. במרכז חצר סביבה חדרים שלכל החדרים כניסות מבפנים ומבחוץ כאחד.
דין: במקום שרידי חווה חקלאית. יחד עם זאת אין מדובר במבנה של משפחה בודדת מה שהגדרנו כבית משק ולכן עונה האתר להגדרתנו כאחווה. יחד עם זאת ברור שלא מדובר באתר מפואר הנכנס לקטגורית בתי האחווה הגדולים והמפוארים אותם מצאנו במקומות שונים בארץ. אי לכך מסתבר להציע כי במקום שכנה אחוזת מקומי. גודל האתר והמימצאים במקום מצביעים בוודאות על קיומה של אחווה ולכן רשמנו אתר זה כודאי.

126. **ח'ירבת ביר אל ח'ארג'ה** **שו-מח – 6** מס' האתר: 17-19/17/1

נ.צ. רשת ישראל: 17110/19700
נ.צ. רשת UTM: 70910/58150
סוג האתר: אחוזת מקומי
שטח האתר: 9.5 דונם

רמת הזיהוי: **סביר** **מאפיינים**: 1, 2 , 3
 12, 3
מימצא מיוחד: חומה מסביב למכלול, בתוכו שלושה מבנים. האחד נשתמר לגובה של 4 מ', עולים אל ראשו במדרגות. שני מבנים נוספים בנויים גזית
תיארוך האתר: רומי מאוחר, ביזנטי
ביבליוגרפיה: זרטל, סקר הר מנשה א', אתר 73; זרטל, ארובות, מס' 75;
 Conder & Kitchner, SWP Vol. II p. 179

תיאור: את החורבה מקיפה חומה של אבני גוויל קטנות. הנדבכים התחתונים עשויים אבנים גדולות שסותתו. בפנים שרידי קירות ובהם שני מבנים אורך כל אחד 8 מ' ורוחבו 5 מ'. מבנה נוסף בן שתי קומות נשתמר לגובה של 4 מ', עולים אל ראשו במדרגות בנויות.
דין: עושה רושם שיש לנו כאן שני מבנים גדולים שנשתמרו, ובנוסף לכך שרידי קירות ומבנים נוספים שלא נשתמרו מאד. במקום מגדל וחומה מה שמעיד על ארגון ותכנון. נראה להציע שבמקום שכנה אחווה, לא מפוארת, של מקומי שבנה את המקום. גם הסוקרים שיערו שכאן במקום היתה חווה מבוצרת. שני מכלולי המגורים הם ברמת בנייה דומה, לכך מתווסף מבנה נוסף בנוי שתי קומות בנוי גזית ואל ראשו

עולים במדרגות . אולי יתכן להציע כי מבנה זה שימש את האדון / משגיח ולכן בנוי ברמת בנייה מעט יותר גבוהה. חלוקת אגפי האתר מובילה גם היא לשער כי במקום זה ניצבה אחוזת מקומי. בהיעדר חפירה שתוכיח הצעתנו אנו נאלצים לרשום אתר זה כסביר.

127. **ח'לת סלאמה** **שו – מח - 7** מס' האתר: 16-18/83/1

נ.צ. רשת ישראל : 16870/18380 נ.צ. רשת UTM : 70700/57020
 סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי שטח האתר : לא ידוע
 רמת הזיהוי: **מסופק** מאפיינים : 12 , 2
 תיארוך האתר : ביזנטי' תרשים: אין
 מימצא מיוחד : שפע של קירמיקה ושברי זכוכית , חולית עמוד מאבן גיר
 ביבליוגרפיה: זרטל , **סקר הר מנשה א'** – אתר 192

תיאור ודיון : במקום עדות לסימני פאר, על פי העמוד ושפע מימצא שברי הזכוכית, אין שרידי מבנים קשה לדעת באיזה אתר מדובר. מכיוון שהאתר נמצא במרחב הכפרי, הוא קטן אך יש בו סימני פאר המצביעים על בניה של מבנה עמודים וכן שימוש נרחב בכלי זכוכית, עולה הרושם כי מדובר באתר ששימש לאדם בעל נכסים. תיאור זה עונה להגדרתנו של אתר כבית אחוזה ולכן צירפנו אותו לרשימת האתרים במחקר זה . נראה כי האתר קטן ולכן הצעתנו סבירה. מכיוון שאין להצעתנו עדיפות על כל הצעת זיהוי אחרת, נרשום את האתר בקטלוג כאתר מסופק.

128. **ח' שחדה** **שו – מח - 8** מס' האתר: 15-17/83/1

נ.צ. רשת ישראל : 15860/17320 שטח האתר : 3.5 דונם
 סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי מאפיינים : 5, 4, 3, 2, 1 , 3
 רמת הזיהוי: **ודאי** מתקנים חקלאיים: גיתות
 מימצא מיוחד : גיתות, מגדלי שדה, מבנה מרכזי בראש הגבעה
 תיארוך האתר : רומי - ביזנטי' תרשים: איור
 ביבליוגרפיה: דר, **תפרוסת** , עמ' 33 - 37
 הערות: לדעת דר מגדלי השדה יצאו מכלל פעולה במאה הראשונה לספירה, והאתר עבר לבעלות יחידה של בעל אחוזה

תיאור ודיון: האתר ממוקם בראש גבעה, עובדה שהביאה את דר לכנותו "אקרופוליס בזעיר אנפין". דרך מובילה אל האתר על גבי סוללה שנועדה לאפשר מעבר קל ונוח מעל הגיא הבוצי בחורף שמפריד בין האתר לסביבותיו. במקום מבנה מרכזי בנוי גזית הנמצא בראש הגבעה וסביבו מבנים ברמה נמוכה יותר.

בשטח המשבצת החקלאית של האתר נסקרו מגדלי שדה שנועדו לתעשיית היין, וכן משטחי גרנות שמעידות על גדול דגנים. אל משטח הגרנות מובילה דרך מהאתר, מה שמצביע על הקשר בין השנים, ומעיד כי תוצרת הגרנות הובאה ישירות ובאופן בלעדי בצורה מרוכזת אל האתר.

באתר בריכה שנועדה לשימוש התושבים, בנוסף לבורות מים שנועדו לצריכה הפרטית היומיומית. סיקול עיזוק וטרסות מעידות על עבודות בקנה מידה נרחב להכשרת הקרקע. צורת המדרגות, מיקומם והקשר אל האתר מצביעות על יד מרכזית מכוונת שטיפלה בהקמתם.

כבר דר זיהה ובצדק את המקום כחווה. גודל האתר – שהוא קטן למדי, הבריכה, הדרך המובילה במיוחד אל האתר, כל אלה הם סימנים אותם הצענו כעדות לקיומה של אחוזה. גם דר הבחין שהחווה שהוקמה כבר בתקופה ההלניסטית כחלק ממפעל תעשיית היין במערב השומרון, חדלה להתקיים ושינתה את ייעודה ותיפקודה. דר הניח שמכיוון שמפעל ההתישבות הראשוני היה כנראה ממלכתי, גם הקיום בתקופה הרומית – ביזנטית היה קשור לפעילות ממלכתית. לכן הציע שהמקום הפך לאחוזה ממלכתית.

לגבי התקופה ההלניסטית כתב דר: "ככל שאנו מבינים את הרקע של פעולת המגדלים, מדובר בהתישבות צבאית או אזרחית בתקופה ההלניסטית, וכל מגדל מסמל בעלות משפחתית". כלומר הוא הציע חלוקה על פי משפחות. אך במקביל הסתייג וכתב: "אמנם אין לשלול את האפשרות שהמגדלים במשבצת שחדה מסמלים נחלות של אריסים". במקרה כזה אין מדובר במשפחות שלהן הבעלות על הקרקע אלא אריסים לבעל אחוזה. דר הציע כי אולי ישב כאן במקום פקיד בדרגה בכירה שפיקח על כל האזור עבור השלטון. בהמשך כתב דר כי מגדלי שחדה לא נחפרו אך נראה כי חדלו להתקיים במאה הראשונה והשניה לספירה. "נראה שבאותה עת עבר כל השטח לבעלותו של בעל אחוזה אשר עיבד את הקרקעות בעזרת אריסים".

לדעתנו, המקום הוקם כחווה בתקופה ההלניסטית, אך בגלל המיקום הנוח והתשתית שהוקמה כבר בתקופה זו, הפך המקום לאחוזה פרטית בתקופה מאוחרת יותר. העדויות שנמצאו מצביעות לדעתנו על קיומה של אחוזה באתר זה. אין עדויות לקיומה של אחוזה ממלכתית, ואדרבא עולה הרושם כי אתר זה הוא חלק ממערך האחוזות שהוקמו בשולי מערב השומרון בתקופות המאוחרות. מכיוון שכבר דר זיהה אתר זה כאחוזה צירפנו אותו לרשימת האתרים הודאיים בקטלוג.

שפלת שומרון

אתרים שזוהו כבר בעבר כאחוזות

129. **ח' זכור (מערב)** שש – אח - 1 מס' האתר: 14-17/82/1

נ.צ. רשת ישראל : 14890/17210

סוג האתר : בית אחוזה / ווילה שטח האתר : לא ידוע

רמת הזיהוי: סביר מאפיינים : 1 , 2 ,

12

מימצא מיוחד : מבנה גזית מרכזי צמוד אליו בית בד, אבני פסיפס צבעוניות

מתקנים חקלאיים: ביתד בד , גיתות ,

תיארוך האתר : הלניסטי , רומי ביזנטי תרשים: אין

ביבליוגרפיה: ספראי, סקר שפלת לוד, עמ' 70 – 71 (אתר 6 – 7); גרן, תיאור ארץ ישראל, כרך

תיאור : בראש הכיפה (נ.ג. 143) ניצב מבנה מונומנטלי (10 X 10 מ') , בנוי על יסודות קדומים של אבני גזית. בצמוד נמצאת מערה ובה חלקי בית בד. בחלק המזרחי של האתר נמצאו גיתות , מבנים ושרידי אגן ריסוק של בית בד. נראה שהישוב היה בנוי בעיקר על הגבעה המזרחית שם היו בתי מגורים רגילים. על הגבעה המערבית היה המבנה בנוי הגזית ובו נמצאו שרידי אבני פסיפס .

דין : במקום שרידי ישוב שלו שני מרכיבים. ניתן להבחין שגם כאן כמו במקומות אחרים קיימת הפרדה בין האיזורים השונים שבישוב. בחלק המזרחי היו מבני הישוב עצמו בו גרו הפועלים, העובדים ושאר האנשים שחיו במקום זה. כמו כן נמצאו כאן שרידי המתקנים החקלאיים שהיו בישוב זה . לעומת זאת , בגבעה המערבית גר לו האדון בבית פאר מרוצף פסיפס ובנוי אבני גזית. תיאור זה הוא בדיוק תיאור של בית אחוזה , וכבר ספראי הציע לזהות אותו ככזה. "לידו נמצאות אבני פסיפס צבעוניות המעידות על כך שהיה מבנה ציבורי חשוב או מבנה של אדם עשיר " ¹⁷⁸ .
נראה כי הצעתנו עדיפה על כל הצעה אחרת, אך בהיעדר חפירה שתוכיח אותה נאלצנו לרשום את האתר כסביר.

130. אום אל חמאם שש – אח - 2 מס' האתר: 14-16/95/12

נ.צ. רשת ישראל : 14972/16530	נ.צ. רשת UTM : 68835/55131
סוג האתר : בית אחוזה / כפר פרטי	שטח האתר : הישוב - 8 דונם ,
רמת הזיהוי: סביר	מאפיינים : 1 , 2 ,

12

מימצא מיוחד : מעל הישוב מבנה גדול בודד
מתקנים חקלאיים: גיתות ופריטים מבית בד
תיארוך האתר : ביזנטי
ביבליוגרפיה: ספראי, סקר שפלת לוד, אתר 41; כוכבי, סקר ראש העין, אתר 158; כוכבי, סקר ראש העין, אתר 159; גרן, תיאור ארץ ישראל, כרך 5 – השומרון, עמ' 94; ספראי, ישובים בשפלת השומרון, עמ' 218 – 222

תיאור ודין : בחירת אום אל חמאם נמצאת חורבה ששטחה כ - 8 דונם. במקום שרידי מתקנים, מבנים , אבנים בעלי סיתות שוליים ועוד. מצפון – מזרח לאתר בראש הגבעה מבנה מפואר ¹⁷⁹ . עולה הרושם כי גם כאן כמו בח' נג'אר מדובר בכפר פרטי או אחוזה של אדם עשיר שבנה את ביתו בראש הגבעה. גרן שביקר במקום תיאר שרידי עמודים ורצפת פסיפס. כרגיל, הוא זיהה את המקום ככנסיה, אך גם סקר אוניברסיטת תל אביב, וגם תיאורו של גרן אינם מצביעים בהכרח על קיומה של כנסיה.

¹⁷⁸ . ספראי , סקר שפלת לוד , אתר 7 , עמ' 71
¹⁷⁹ . מס' 2 בתרשים של תכנית הישוב – אתר 155 סקר ראש העין

מדרום – מערב לאום אל חמאם נתגלה מבנה נוסף¹⁸⁰ ובו גת ובית בד. הוא בנוי גזית ורמת בנייתו משובחת מזו של בתי הישוב. הממצא בו הוא מהתקופה הביזנטית. מסתבר להציע בעקבות ספראי¹⁸¹ כי גם מבנה זה היה בית אחוזת מקומי. המבנה ללא סימני פאר רב כמו במבנה שמעל אום אל חמאם, שכאמור היה שייך כנראה לאדון, בעל הכפר. כפי שהראינו בדיון לעיל מציאות גת בתוך המבנה בתחומי הישוב מצביעה גם היא על עובדת קיומה של אחוזה במקום. גודל האתר מאפשר להניח קיומו של כפר ולכן אין ודאות לקיומה של אחוזה. אלא, שגם כאן הלכנו בעקבות זיהויו של ספראי ונראה לרשום אתר זה כאתר ודאי של אחוזה, אולם בהיעדר חפירה שתוכיח הצעתנו נאלצנו לרשום את האתר כסביר.

131. **ח' אום אל בריד** שש – אח - 3 מס' האתר: 13 - 14-16/86/11

נ.צ. רשת ישראל: 14880/16650	נ.צ. רשת UTM: 68741/55249
סוג האתר: בית אחוזת אמיד מקומי	שטח האתר: 0.5 דונם
רמת הזיהוי: סביר	מאפיינים: 1, 2, 3, 4, 6,

12

מימצא מיוחד: מבנה גדול ויפה לידו בריכה חצובה ובית בד, פסיפס

מתקנים חקלאיים: בית בד

תיארוך האתר: ביזנטי

ביבליוגרפיה: ספראי, סקר שפלת לוד, אתר מס' 36; כוכבי, סקר ראש העין, אתר 108; ספראי, שפלת השומרון, עמ' 194; ספראי, ישובים בשפלת השומרון; גרן, תיאור ארץ ישראל, כרך 5 - השומרון, עמ' 94

תיאור: מבנה גדול על גבעה. גודל המבנה 24 X 24 מ'. חציו הדרומי הוא חצר שבמרכזו בור מים. בחציו הצפוני חדרים ובהם בית בד. המקום זוהה כבית אחוזה כבר על יד ספראי¹⁸². גרן שעבר במקום זיהה שרידי פאר אך לא יכול היה להבחין במבנה. וכך כתב: "הבחנתי בקווי קירות אחדים מטושטשים שמקורם בבנין עתיק מכוון מזרח-מערב, שהיה אל נכון כנסיה נוצרית (הדגשה שלי-ח.ע.)"¹⁸³. בהמשך כתב: "שטחו, שלא יכולתי לעמוד על מידותיו – עד כדי כך נהרס המנצב הזה מן המסד ועד הטפחות – זרוע עכשו אבנים מגובבות, וביניהן הבחנתי בהרבה אבני פסיפס לבנות, שהיוו לפני את רצפת הכנסיה". בהמשך הוא תיאר שרידי עמודים ושרידי בריכה מטויחת.

דיון: באתר מבנה העומד בראש גבעה. המבנה בנוי גזית. בית בד נמצא בתוך האתר עצמו. נראה שיש כאן אחוזת מקומי שאין בה סימני פאר ועושר. ניתן ללמוד על קיומה של האחוזה מחלוקת החדרים, צורתם והתייחסות לתיפקודם.

יחד עם זאת חשוב לציין שגרן הבחין במקום בשרידי רצפת פסיפס דבר שמעיד על עושר של הבעלים. כך גם שרידי עמודים ובריכה חצובה אותם ראה גרן תורמים גם לחיזוק השערתנו בדבר קיומה של אחוזה במקום. חשוב לציין שכבר גרן לא זיהה במקום מבנה, וזיהוי המקום ככנסיה הוא על סמך פריטים

¹⁸⁰ . מבנה מס' 8 – אתר 159 בסקר ראש העין
¹⁸¹ . ספראי, ישובים בשפלת השומרון, עמ' 221; ספראי, סקר שפלת לוד, עמ' 109
¹⁸² . ספראי, סקר אגן הירקון; ספראי, שפלת שומרון, עמ' 194
¹⁸³ . גרן, תיאור ארץ ישראל, כרך 5 - השומרון, עמ' 94

ארכיטקטוניים בלבד . אולם, הממצאים שייכים לקריטריונים עליהם הצבענו כאינדיקציה לקיומה של אחוזה – מבנה פאר ובו עמודים ורצפת פסיפס . כך גם הברכה בסמוך למבנה המרכזי ששימשה כנראה להשקיית השדות .

נראה כי גם כאן העדויות המצטברות מצביעות על קיומה של אחוזה, גודל האתר ומציאות בית בד בתוך האתר לא משאירים אפשרות אחרת לזיהוי אתר זה מלבד אחוזה. יחד עם זאת, בהיעדר חפירה שתוכיח זיהוי כאחוזה רשמנו את האתר כסביר.

14-16/94//1 : מס' האתר:	שש – אח - 4	ח' יקבים 132.
68821/55010 : נ.צ. רשת UTM	14955/16410 : נ.צ. רשת ישראל	
10 דונם : שטח האתר	בית אחוזה / כפר פרטי	סוג האתר :
מאפיינים : 1 , 2 , 4 , 6 , 7 ,	סביר	רמת הזיהוי:
		11 , 12
	בית אמידים, חלוקת הישוב לאגפים – תעשייה ומגורים, בית בד באתר, מאוזוליאום מפואר, קערות יבוא LRC	מימצא מיוחד :
		מתקנים חקלאיים: בית בד
אין	תרשים:	תיארוך האתר : ביזנטי
	ספראי, <u>סקר שפלת לוד</u> , אתר 46; כוכבי, <u>סקר ראש העין</u> , אתר 205; גרן, <u>תיאור</u>	ביבליוגרפיה:
	<u>ארץ ישראל</u> , כרך 5 – השומרון, עמ' 96 ;	
	Conder & Kitchner, <u>SWP</u> , Vol. II p. 357	

תיאור : חורבה ששטחה 10 דונם ובה שרידי מבנים ומתקנים. רוב המבנים קטנים ופשוטים, למעט שני מבנים גדולים. מבנים אלה חריגים ויוצאי דופן בצורתם וגודלם. במקום היתה לפי דברי גרן קפלה מלבנית שבה זיהה שרידי פסיפס, וכמו כן בריכה חצובה. המבנים בנויים גזית וליד אחד מהם נמצא עמוד, כנראה שריד של אחד המבנים המפוארים. בין המבנים נתגלו קערות יבוא ביזנטיות, דבר שגם הוא מעיד על רמה מסויימת של עושר. עיון בתרשים הישוב מגלה כי יש תכנית לישוב ומיקומם של בתי האמידים הגדולים אינו מקרי.

דין : עולה הרושם כי במקום זה היה ישוב שכלל את כל המרכיבים של אחוזה. הפרדה בין אזורים שונים, מתקנים חקלאיים בתוך הישוב. ליד הישוב מאוזוליאום מפואר, שרידי מבנים גדולים ואולי סימני פאר מסויימים על פי העמוד שנמצא ושרידי הפסיפס שמצא גרן. גרן גם זיהה במקום קפלה אלא שרשם עליה בפירוש שהיא מלבנית.

מסתבר להציע שמה שראה גרן היה מבנה מפואר, ברמה גבוהה יותר משאר המבנים בישוב. הוא לא מצא אפסיס ברור או סימן מזהה אחר לקיומה של כנסיה. ניתן לכן לשער שכאן שכנה אחוזה של אדם מקומי, אולי כפר פרטי על פי הקריטריונים אותם הציע ספראי.

ספראי זיהה שהמבנה הוא בית אמידים וכתב : "המבנה כולו נראה כבית אמידים, אם כי אין בו עדויות לבניית פאר (עמודים, פסיפס), אך הבניה מסיבית ויפה. יתכן שכאן התגורר אדון הישוב כמו בח' נג'אר ובח'

בירה" ¹⁸⁴ . לדברי גרן היו במקום שרידי פאר מסויימים, כך גם מעידות קערות היבוא ושרידי העמוד שנתגלה. נראה אם להציע שאכן מדובר בבית אחוזה אלא שמדובר כנראה באדם מקומי שרכושו איננו רב מאד ולכן יש מצד אחד סימני אחוזה, אך מצד שני לא כפי שאנו מוצאים בבתי אחוזה מפוארים. גם אנו סבורים כי מדובר בבית אמידים אלא שאנו סבורים שמדובר בבית אדון האחוזה. הבריכה, הפאר והעמודים, המאוזוליאום, מצביעים לדעתנו על קיומה של אחוזה. אם אכן מדובר באחוזה הרי זיהוי הקפלה יכול גם הוא להוסיף לטענתנו כי היו חדרי תפילה פרטיים באחוזות ברחבי הארץ. מכיוון שאיננו יכולים להוכיח באופן ודאי כי אכן ניצבה כאן אחוזה, אך יחד עם זאת הצעתנו תואמת את הממצאים בשטח, בחרנו לסמן אתר זה כאתר סביר.

133. **ח' תוכים** **שש – אח – 5** **מס' האתר: 14-16/83/1**

<p>נ.צ. רשת ישראל: 14895/16310</p> <p>סוג האתר: בית אחוזת מקומי</p> <p>רמת הזיהוי: ודאי</p>	<p>נ.צ. רשת UTM: 68763/54909</p> <p>שטח האתר: 1.6 דונם</p> <p>מאפיינים: 1, 2, 3, 4, 5, 6,</p>
---	--

12

מימצא מיוחד: מבנה גזית סביב חצר, במרכז מגדל, מעין בריכה חצובה

מתקנים חקלאיים: בית בד

תיארוך האתר: ביזנטי

ביבליוגרפיה: ספראי, סקר שפלת לוד, אתר 47; כוכבי, סקר ראש העין, אתר 224;

Conder & Kitchner, SWP, Vol. II p. 358

תיאור ודיון: אתר קטן ומרשים. במקום שני מכלולים, האחד 45 X 12 מ' חצר וסביבה חדרים, במרכזה מגדל. במקום שרידים אולי של מקווה, משקולות של בית בד. המכלול השני הוא מבנה מגובש בנוי גזית ומפואר יחסית.

כבר ספראי זיהה את המקום כבית אחוזה וכתב: "חורבת תוכים נראית כבית אחוזה גדול מהתקופה הביזנטית שבמרכזו מגדל בטחון. תכנית מעין זו אופיינית לבתי אחוזה. יתכן שהמבנה המזרחי שהיה מפואר יחסית שימש למגורי האדון. במכלול סביב החצר ניתן להבחין גם כן בחדרים מסודרים, ויתכן שהמבנה המסומן כמבנה 3 שימש למגורי משפחות או למגורי האפוטרופוס" ¹⁸⁵ . ניתן לראות כי גם כאן כמו במקומות אחרים, ניתן להצביע מעבר להצעתו של ספראי, על העובדה שבאתר מימצאים העונים לקריטריונים אותם הצענו לזיהוי אחוזה. בעקבות העדויות וזיהויו של ספראי רשמנו אתר זה כאתר ודאי.

134. **נחשונים** **שש – אח – 6** **מס' האתר: 14-16/53/1**

<p>נ.צ. רשת ישראל: 14520/16330</p> <p>סוג האתר: בית אחוזת אמיד מקומי (מבוצרת)</p>	<p>שטח האתר: לא ידוע</p>
---	---------------------------------

¹⁸⁴ . ספראי, סקר שפלת לוד, עמ' 112

¹⁸⁵ . ספראי, סקר שפלת לוד, עמ' 113

רמת הזיהוי: סביר מאפיינים : 1, 2 , 5, 12

מימצא מיוחד : מצד הלניסטי, מבנה גזית ופסיפס רומי - ביזנטי

תיארוך האתר : הלניסטי, רומי - ביזנטי תרשים: אין

ביבליוגרפיה: ח"א, 'נחשונים'; ספראי, פרקי גליל, עמ' 181; ספראי, סקר שפלת לוד, אתר מס' 44; כוכבי, סקר ראש העין, אתר 209; Safrai, Economy, p. 95

תיאור ודין: במקום נתגלה מצד הלניסטי גדול הדומה לחווה החקלאית המבוצרת שנחשפה ליד טירת יהודה. האתר נרשם כבר על ידי ספראי כאחת האחוזות בארץ ישראל. בסקר של אגן הירקון – שפלת לוד רשום במקום מימצא של מבנה גזית, פסיפס ומתקנים חקלאיים מהתקופה הרומית – ביזנטית. עולה הרושם כי גם כאן היתה אחוזה כבר בתקופה ההלניסטית שלא חדלה להתקיים והמשכה היה בתקופה הרומית – ביזנטית. נראה כי במקום נתגלו סימנים לרומאיזציה. גם כאן כמו במקומות אחרים אנו נתקלים במבנה גזית המרוצף פסיפס – עובדה המצביעה על סימני פאר ועושר. בנוסף לכך אנו מוצאים בצמוד למבנה הגזית מתקנים חקלאיים, דבר המצביע על כך שהמבנה שימש מרכז לפעילות חקלאית. גם המצד ההלניסטי (כפי שהוא זוהה) מצביע לכיוון של מגדל וביצור לאחוזה. כפי שהראינו לעיל מציאותם של מגדלים ונקודות מבוצרות היא אופיינית לאחוזה. כל הסימנים מצטרפים ומצביעים על קיומה של אחוזה באתר זה. ואכן, כפי שכבר ציינו, כבר ספראי רשם אתר זה כאחוזה. יחד עם זאת בהיעדר חפירה שתוכיח הצעתנו נאלצנו לרשום אתר זה כסביר.

135. ח' מזור שש – אח - 7 מס' האתר: 14-16/51/1

נ.צ. רשת ישראל: 14550/16180 נ.צ. רשת UTM: 68421/54772

סוג האתר: בית אחוזה / כפר פרטי שטח האתר: 1.5 דונם

רמת הזיהוי: ודאי מאפיינים : 1, 2, 3, 4, 7, 10, 12

מימצא מיוחד: בית אחוזה, חצר סביבה חדרים, גיתות ובתי בד, מאוזוליאום מאד מפואר, שרידי רצפת פסיפס,

מתקנים חקלאיים: גיתות גדולות ומשוכללות, בית בד,

תיארוך האתר: רומי – מאה רביעית (תיארוך בית האחוזה). תרשים: אין

באתר שרידים מהתקופה הפרסית ועד המוסלמית הקדומה.

ביבליוגרפיה: ספראי, סקר שפלת לוד, אתר 53; כוכבי, סקר ראש העין אתר 260; עמית, ח' מזור; עמית וזילברברוד, ח' מזור 1994 – 1995; עמית וזילברברוד, מזור 1995; עמית וזילברברוד, סקר מזור; זילברברוד, מזור 1996;

תיאור : במקום נחשף בית אחוזה מהתקופה הרומית המאוחרת, שלימים הפך לכפר מתוכנן בתקופה הביזנטית. בית האחוזה היה מבנה מלבני 27 X 20 מ' והוא כלל מערכת חדרים מסביב לחצר מרכזית. נמצאה אבן, בשימוש משני, הנושאת כתובת חרותה בארמית "זי עבד מ. . .". תוכנה של הכתובת מעיד על היותה חלק מכתובת הקדשה. נראה שמקורה של האבן הוא במבנה ציבור מהמאה הב' לפני הספירה, שניצב כנראה בראש הגבעה.

בסמוך נתגלו שרידי חווה הלניסטית ובה בית מגורים מפואר. במקום היו מתקני ייצור שמן ויין ומחסנים. במקום שרידי מגדל קולומבריום. לדברי החופר חוה זו שייכת "למערך של עשרות חוות שנבנו בגבעות הביניים שבהדום הר שומרון החל בשלהי תקופת בית ראשון והמשך בתקופות הפרסית וההלניסטית. היא עצמה שייכת לשלבו האחרון של משך זמן זה. חווה זו כמו אחיותיה, חרבה עם כיבוש האזור בידי החשמונאים במחצית השנייה של המאה השנייה לפני הספירה" ¹⁸⁶. בסמיכות לאתר זה אוסף של בתי חווה מתקופות שונות, תיאורם מופיע בסקר של מזור ¹⁸⁷. נראה כי במקום יש רציפות של חוות ואחוזות שהיו כאן במקום זה. בסמוך לאחוזה זו נתגלה מבנה המאוזוליאום המפואר של מזור ¹⁸⁸. מבנה זה נמצא בסמוך לכביש הראשי ונראה היטב לעין כל העובר בו. מבנה קבורה מפואר זה היה שייך כנראה לאדון האחוזה שהיתה כאן במקום. כפי שהראינו במקומות אחרים מבנה כזה הוא אחד המאפיינים המצביעים על קיומה של אחוזה. לאור כל האמור לעיל רשמנו אתר זה כאתר ודאי של אחוזה.

מס' האתר: 14-15/68/1

שש – אח – 8

136. ח' בירה

נ.צ. רשת ישראל : 14680/15830	נ.צ. רשת UTM : 68558/54425
סוג האתר :	שטח האתר: 30 דונם (כולל שטח המתקנים)
בית אחוזה/כפר פרטי	
רמת הזיהוי:	מאפיינים : 2, 3, 4, 11 (?), 12
ודאי	
מימצא מיוחד :	פסיפס, מבנה מרכזי מתנשא מעל הישוב, מבנה מפואר, בריכה בנויה,
מתקנים חקלאיים:	4 גיתות בתוך הישוב, 3 בתי בד, 2 בתי מלאכה
תיארוך האתר :	תרשים: איורים 72, 73, 74
ביבליוגרפיה:	ספראי, <u>סקר שפלת לוד</u> , אתר 72; <u>סקר מפת לוד</u> – אתרים 29, 33 – 41; ספראי ודר, <u>חורבת בירה</u> ; אורן ושפטלוביץ, <u>ח' בירה</u>

תיאור : האתר משתרע על שטח של כ- 30 דונם, שעיקרם גיא ושלוחה מתונה. על פסגת הגבעה שוכן מבנה מרכזי. מבנה זה היה בית האדון ולימים הפך לכנסיה. המקום נחפר, תוארך והוגדר על ידי החופרים דר וספראי כבית אחוזה.

המבנים מפוזרים מסביב, ובראש הגבעה בית האדון. זהו הטיפוס שמצאנו גם במקומות אחרים לכפר פרטי או לאחוזה שהופעלה בשיטת 'חכירי בית אבות'. שיטה שבה האחוזה מתופעלת על ידי אריסים. וכך כתבו החופרים: " חורבת בירה היתה בית אחוזה של איש עשיר. אחוזה זו הופעלה על ידי אריסים והתגוררו בה 7 – 9 בתי אב. כל בית אב עיבד חלקה אחת ואולי נותר אף בית אב אחד פנוי להפעלת

¹⁸⁶. ספראי, סקר שפלת לוד, עמ' 119

¹⁸⁷. 'סקר מזור', חדשות ארכיאולוגיות ק"ו (תשנ"ו), עמ' 86 – 101

המתקנים ובתי המלאכה. התוצרת החקלאית עובדה במשותף בבתי הבד הגדולים ובגיתות הגדולות, או אולי הפעילה כל משפחה מתקן אחד (ארבע משפחות הפעילו את ארבע הגיתות, ושלושת המשפחות האחרות את שלושת בתי הבד?). פעולות אלה התנהלו בפיקוח ישיר של האדון " 189.

נראה כי באתר זה ניתן לראות את צורת תיפעול האחוזת. בראש האחוזת עמד אדון שהיה בעל האחוזת. תחתיו היו משפחות של עובדים שהפעילו את האתר. כל משפחה היתה אחראית כנראה על מתקן חקלאי אחד. עיבוד התוצרת החקלאית נעשה בנפרד בכל מתקן חקלאי, אך נעשה בבעלות ובפיקוח משותף. בתקופה הביזנטית הפכו תושבי הישוב לנוצרים וכחלק מחדירת הנצרות לאיזור היה להם צורך במבנה של כנסייה לצורכי הפולחן הדתי. דבר זה הביא לכך שבית האדון שניצב בפסגת הגבעה והיה מפואר במיוחד הפך לכנסייה. גם באתר זה ניתן לראות כיצד הקריטריונים שהצענו לזיהוי אחוזת באים לידי ביטוי. כך לדוגמה מבנה מפואר בפסגה, גיתות בתוך הישוב, בריכה חצובה ועוד. נראה כי שוב אנו יכולים להצביע על המימצא הארכיאולוגי המצביע על כך שהקריטריונים שהצענו אכן תואמים להגדרת האתרים השונים כאחוזות, והבתים המפוארים שבמרכזם הם בתי האחוזת. בסמוך לאתר זה נתגלו עוד חוות שיתכן שגם הם נכנסות לתחום מחקר זה ¹⁹⁰, מכיוון שהן קטנות וחלקן מתחילות כבר מתקופת הברזל השארנו אותן מחוץ לקטלוג. לאור המימצא באתר וזיהוי החופרים רשמנו את האתר כאתר ודאי.

מס' האתר: 14-15/56/1 - 2

שש - אח - 9

137. שהם

נ.צ. רשת ישראל :	14520/15680
סוג האתר :	בית אחוזת - ווילה
רמת הזיהוי:	ודאי
12 , 4	
מימצא מיוחד :	מבני גזית , חצר מרכזית , חדרי מגורים מרוצפים בפסיפס
מתקנים חקלאיים:	גיתות , בתי בד
תיארוך האתר :	ביזנטי בעיקר
ביבליוגרפיה:	גופנא, <u>מפת לוד</u> – אתרים 57 , 78 , 80 ; נדלמן, <u>שהם-נ"ה</u> ;

תיאור ודיון: במקום שרידי מבני גזית. גיתות בתוך שטח המבנים, בתי בד בנוסף לגיתות. עושה רושם שמדובר באחוזת גדולה כדוגמת זו שנתגלתה לא רחוק משם בכביש עוקף שהם. המקום נסקר ונחפר בחלקו. השטח המסומן כשטח ו' הוא בית אחוזת על כל מרכיביה. כולל מבני המגורים והמתקנים החקלאיים ששירתו את האחוזת. גם מיקום המתקנים לעיבוד התוצרת החקלאית בתוך תחומי האתר עצמו תומכים בהצעה שמדובר באחוזת. בערוץ מתחת לאתר מערכת סכרים שגם היא מצביעה על גורם מרכזי מכונן אחד שעוסק בטיפול בקרקע ובמים.

¹⁸⁸ . מאוזוליאום של מזור, אחא"ב, כרך 3, עמ' 923 - 924

¹⁸⁹ . ספראי ודר, חורבת בירה, עמ' 107

¹⁹⁰ . אורן ושפטלוביץ, 'ח' בירה

באונוסמטיקון מופיע אתר ¹⁹¹ הנקרא 'ערים'. כך תירגם אותו מלמד: "ויש היום בסביבת לוד כפר נקרא בית חריף". הירונימוס בתרגומו מכנה אתר זה (בית חריף) בשם ווילה.

est et uilla iuxta Diospolim quae nunc usque appellatur Betharif

נראה להציע כי יתכן ואתר זה הוא מקומה של בית חריף / ערים המופיעה אצל אבסביוס באונוסמטיקון אותה הכיר הירונימוס כווילה ליד לוד.

המימצא במקום והעדויות הארכיאולוגיות מצביעות ללא ספק על קיומה של אחוזה במקום, ולכן רשמנו אתר זה כאתר ודאי.

14- מס' האתר: **שש - אח - 10** **137. שהם - 1** 16/56/9

נ.צ. רשת ישראל : 14530/15680

סוג האתר : בית אחוזה / ווילה שטח האתר : לא ידוע

רמת הזיהוי: **ודאי** מאפיינים : 1, 2, 3 ,

12, 4

מימצא מיוחד : ריכוז גדול של מתקנים חקלאיים-למעלה מעשר גיתות, שברי רעפים, אבני פסיפס

מתקנים חקלאיים: שפע רב של גיתות

תיארוך האתר : רומי - ביזנטי

ביבליוגרפיה: נדלמן, שהם-נ"ד ; נדלמן, שהם-נ"ה ; נדלמן, שהם-נ"ה-1

הערות : שני האתרים שהם ושהם - 1 שייכים לאותו אתר והרכיבו אחוזה גדולה שהיתה באיזור.

תיאור ודיון : על פני הגבעה נערכה חפירה במספר שטחים. באחד הריבועים בשטח ו' נחשף חלקה

הדרומי - מערבי של חצר שסביבה חדרים. באתר נתגלו 15 פתחי בורות מים, ברדיוס של 300 מ' נתגלו שלוש עשרה גיתות. במקום נתגלו שברי רעפים ואבני פסיפס. האתר לא נחפר בשלמותו ולכן קשה לעמוד על מרכיביו באופן מלא. יחד עם זאת, עולה הרושם, כי מדובר במרכז ייצור תעשייתי רחב היקף לתעשיית היין. גם מערות הקבורה, הרעפים ואבני הפסיפס מובילים למחשבה כי במקום עמדה אחוזה. מכיוון שלא נתגלה שפע של פריטים שיעידו על עושר, נראה להציע כי לא עמדה כאן אחוזה של אחוזה נעדרת בעלים שבעליה התגורר בלוד. אם זה היה המצב, היינו מצפים למצוא עדויות לשפע פאר ועושר. מכיוון שכך נראה להציע שכאן עמדה אחוזת מקומי. הדבר בולט עוד יותר, על רקע האחוזה שנחשפה כ - 1 קמ' דרומה לאתר זה. באתר הדרומי שיידון בהמשך שפע של פריטים המצביעים על עושר ופאר רב, וההבדל בין האחוזה הדרומית (שהציעו לזהותה עם ביתו מלגזיס של מפת מידבא) לאחוזה זו באתר שלנו בולט עד מאד.

14-15/55/1 מס' האתר: **שש - אח - 11** **138. כביש עוקף שהם -** ביתו מלגזיס

נ.צ. רשת ישראל : 14550/15560

סוג האתר : בית אחוזה שטח האתר : כל התקופות - 9 דונם

¹⁹¹. מלמד, אונוסמטיקון, אתר 104

רמת הזיהוי:	ודאי	מאפיינים :	1, 2, 3, 4, 5, 6,
12, 8			
מימצא מיוחד :	בית מרחץ , בניית גזית , מגדל , מקוואות ,		
מתקנים חקלאיים:	שלושה בתי בד , גת	תרשים:	איורים 75, 76 ,
77, 78			
תיארוך האתר :	שלוש תקופות עיקריות – חשמונאית , רומית קדומה , ביזנטית		
ביבליוגרפיה:	דהרי, <u>עוקף שהם</u> ; אבי יונה, <u>מפת מידבא</u>		
הערות:	המקום מזוהה עם ביתו מלגזיס שבמפת מידבא		

תיאור ודיון: בתקופה החשמונאית עמדה במקום חווה מבוצרת שכפי שתיאר אותה החוקר "נראה שהיתה זו חווה מן הטיפוס המוכר בצפון שפלת יהודה בתקופה ההלניסטית". באיזור זה נמצאו שברי כלי חרס, נר אטי ומטבעות של שליטים סלווקיים. על גבי חווה זו הוקמה מצודה מבוצרת, שלדעתו של החוקר "היא המעניינת והחשובה ביותר באתר". לתקופה זו שייכים ראשיתם של המקוואות שנתגלו באתר וכן מטבעות רבים של שליטי בית חשמונאי. תכנית המצודה דומה לזו של המצודה החשמונאית בבית צור , אף שגודלה כמעט פי שניים ממנה. שכבות אלה כוללות בתוכן את המימצאים המסומנים במחקר כשכבות VI – VIII . שכבות אלה אינן במסגרת מחקר זה ולכן לא נעסוק בהן .

בתקופה ההרודיאנית שוקמו החומות החשמונאיות ונוספו מבני מגורים רבים בתוך החומות ומחוצה להן. במקום הוקמו שני (!) בתי מרחץ רומיים. בנוסף לבתי המרחץ נחצבו ונבנו עוד ארבעה מקוואות. המקוואות וספלי מדידה מאבן מצביעים על קיומו של ישוב באתר. בפניה הדרום מזרחית של המכלול התגלו שרידי מגדל הבנוי אבני גזית גדולות . מדרום מזרח למצודה נחשף בית בד בתוך מערה . שכבה זו נסתיימה עם מרד בר כוכבא , שעדויות להכנה למלחמה נמצאות ברחבי האתר.

נראה שכאן במקום זה שכנה אחוזה יהודית בתקופה ההרודיאנית. באחוזה זו סימני פאר כמו בתי המרחץ שנתגלו בה. המגדל שנבנה גם הוא אחד מהסימנים המצביעים על קיומה של אחוזה. נראה שמדובר ביהודי שגר אולי בעיר לוד ולכן לא היה זקוק לסימני פאר מפליגים. במקום גרו רק הפועלים והאריסים . יתכן שכאן שכנה אחת מאותן אחוזות / אוסיות אותן שלח רבי טרפון את רבי עקיבא לקנות עבורו. ידוע כי רבי טרפון היה אדם עשיר וגר בלוד . כן ידוע כי הוא נתן כסף לרבי עקיבא שילך וירכוש עבורו אוסיות / אחוזות . סיפור תלמודי זה שייך לתקופה שלפני מרד בר כוכבא , שכן במהלך המרד נתפס רבי עקיבא והוצא להורג, ולכן לא יתכן שהסיפור מייצג מציאות שלאחר מרד בר כוכבא. במקביל, ניתן אולי ללמוד על קיומן של אחוזות יהודיות רבות באיזור לוד, שכפי שראינו במקור התלמודי נרכשו על ידי עשירים יהודיים שגרו בלוד .

לאחר זה שכבת ישוב נוספת מהתקופה הביזנטית. בשלהי המאה החמישית לספירה הוקם במקום ישוב גדול ובולט. בישוב זה שרידי מבנה גדול שתפקידו עדיין לא ברור, וכן שרידי כנסיה גדולה. הכנסיה היא כנסית בזיליקה הכוללת נרתקס ואטריום. בכנסיה רצפות פסיפס צבעוניות, אפסיס יחיד ובחזיתו במה שהיתה תחומה בסורג משיש. במרכז האטריום נחפרה קריפטה שכעדות החופר היא היחידה שנתגלתה בארץ מתחת לאטריום של כנסיה. במקום נתגלו כלי זכוכית, צלב מתחת לשולחן המזבח ופריטים רבים נוספים .

החופר ציין שכלכלת הישוב התבססה על חקלאות ועל מלאכות הקשורות לחקלאות . כך נתגלו במקום גת ושלושה בתי בד . מהתרשים עולה הרושם כי מדובר במכלול חדרים המסודרים סביב לחצר מרכזית . גם עובדה זו מסייעת לנו להניח כי מדובר בבית אחוזה. כנסית הבזיליקה היתה הכנסיה הפרטית של תושבי האחוזה ואולי אחוזה זו היתה בעצם מנזר.

עולה הרושם כי מדובר באתר של אחוזה שהיתה כאן במקום משלהי המאה החמישית לספירה. החופר הציע מספר הצעות לזיהוי המקום – ביניהם כי זהו האתר של ביתו מלגזיס ממפת מידבא. לאור האמור לעיל וזיהויו של האתר כאחוזה, נראה לנו שיש לזהות אתר זה עם ביתו מלגזיס המופיעה במפת מידבא. הצעה זו מתבססת על מספר עובדות. ידוע לנו כי מפת מידבא מתבססת על תרגומו של הירונימוס לאונומסטיקון. ביתו מלגזיס אינה מופיעה באונומסטיקון – לא במקור היווני של אבסביוס ולא בתרגומו של הירונימוס. לעומת זאת, היא מופיעה בצורה בולטת במפת מידבא. נראה אם כן כי בימיהם של אבסביוס והירונימוס האתר לא היה ידוע, ולעומת זאת במאה השביעית לספירה (כנראה תאריך מפת מידבא) המקום היה ידוע ומוכר על הכביש הראשי בסמוך לאחוזות נוספות. לכך יש להוסיף את העובדה כפי שנראה להלן כי שרטוט מפת מידבא הוא על פי מפתח המקרא של הירונימוס. הצענו כי צורת המבנים היא בעצם סוג הישוב שהיה במקום ולא גודלו כפי שהציע אבי יונה. ביתו מלגזיס ועדייתיים מסומנות במפת מידבא באותו אופן. לשני האתרים ציור של שני מגדלים שבהם חלונות, וכן פתח אחד באמצע. מהעובדה ששני האתרים (עדייתיים וביתו מלגזיס) מצויירות במפה באותו אופן, ניתן להסיק כי שני האתרים היו מאותו סוג. עיון בתרגומו של הירונימוס מעלה כי לעדייתיים הוא התייחס כאל ויילה. ניתן אם כן להציע שגם ביתו מלגזיס היא ויילה. הממצא הארכיאולוגי תואם את עובדת אי קיומה במאה הרביעית והחמישית, ולכן אינה יכולה להופיע לא אצל אבסביוס ולא אצל הירונימוס. בחרנו לשבץ אתר זה בין האתרים שזוהו כבר בעבר כאחוזות ולא ככנסיות – מנזרים, למרות שהחופר חשד שאולי מדובר כאן במנזר, ורשם זאת בסימן שאלה. כפי שהראינו, לדעתנו עמדה במקום אחוזה, שלה כנסיה. יתכן והשינוי שנעשה בכנסיה, אותו מתאר החופר, והוספת הקפלה קשורה לבעל האחוזה שרצה לעצמו קפלה פרטית. מעניין לראות שגם כאן כמו למשל ברמת הנדיב, ניתן להבחין באתר הרודיאני – רומי קדום, ולאחריו אתר ביזנטי. צירוף העדויות והמימצאים הביא אותנו לרשום אתר זה כאתר ודאי.

139. ח' חרמשית **שש – אח - 12** מס' האתר: 14- 15/70/1

נ.צ. רשת ישראל : 14750/15070	נ.צ. רשת UTM : 68643/53666
סוג האתר :	שטח האתר : לא ידוע
רמת הזיהוי:	מאפיינים : 12 , 6 , 4 , 2 , 1
מימצא מיוחד :	מבנה גדול ומפואר בראש הגבעה , רצפות פסיפס , שפע בתי בד , בריכה
מתקנים חקלאיים:	שני בתי בד , מתקנים שכללו בריכות מטווחות,
תיארוך האתר :	ביזנטי על בסיס רומי תרשים: אין
ביבליוגרפיה:	הירשפלד, דפוסי התישבות ; גופנא, מפת לוד- אתר 215 ; גרינהוט, חרמשית-מ"ט ; גרינהוט , חרמשית-נ' ; גרינהוט ועירון-לובין, חרמשית-נ"ב ; עירון-לובין, חרמשית-נ"ד ; עירון-לובין, חרמשית-נ"ה ; עירון-לובין, חרמשית-נ"ז ;

תיאור : במקום נתגלו שרידי ישוב מהתקופה הביזנטית כשהם יושבים בחלק מהמקומות על שרידי מתקנים מהתקופה הרומית. המבנה בראש הגבעה הוא מבנה מפואר מאד, יחד עם זאת נכון להיום אין כל

הוכחה ששימש ככנסיה או מבנה ציבור אחר. נראה להציע שגם כאן כמו במקומות אחרים שראינו מדובר על המבנה של בית האדון שעמד בראש הגבעה. לידו נמצאו בתי בד, ובריכות מים של מתקן שעדיין לא יודעים את תפקודו. כתוצאה מזה, הירשפלד הסתפק אם במקום היתה אחוזה והציע שאולי התרחש כאן דבר דומה לתהליך שחל בח' זיכרין. שם היה לדבריו אוסף של בתי חווה מהתקופה הרומית שניטשו במרד הגדול, ולאחר מכן נבנתה שם עיירה גדולה.

לדעתנו נראה שבמקום שכנה אחוזה = ווילה שעמדה בסטנדרטים הרומאיים. כך גם מסומן בשטח במסגרת האתר של נאות קדומים, והמטיילים מוזמנים לצפות באתר של אחוזה שעמדה במקום. לאור זאת רשמנו את האתר בקטלוג שלנו כאתר ודאי של אחוזה.

אתרים שזוהו בעבר ככנסיות - מנזרים

140. ח' זיכרין שש – כנ/מנ - 1 מס' האתר: 14-16/63/1

נ.צ. רשת ישראל : 14660/16340
 סוג האתר : אחוזה שהפכה למנזר/כפר פרטי ? שטח האתר: 30 דונם (האחוזה 3 דונם)
 רמת הזיהוי: ודאי מאפיינים: 1, 2, 4, 8, 12
 מימצא מיוחד : מכלולי מבנים מסביב לחצר פריסטילית, בית מרחץ, עמודים
 מתקנים חקלאיים: גיתות ובתי בד
 תיארוך האתר : רומי - ביזנטי תרשים: איור 79
 ביבליוגרפיה: ח"א ג' (1962) : 8; ח"א 1983; ח"א 1984; ח"א 1985; ח"א, צ"ט (1993) עמ' 36 – 40; פישר, החפירות בח' זיכרין; כוכבי, סקר ראש העין, אתר 212;

תיאור ודיון: באתר ששטחו 30 דונם סדרת מבני חווה כבר מימי הבית השני. בתקופה הביזנטית זוהו במקום מספר מכלולים שבהם על פי החוקרים מנזר ואכסניה (שטחים FI – AI). במקום נחשפו מספר מבנים שלהם רצפות פסיפס. קיומה של הכנסיה הביא את החוקרים להניח כי במקום היתה אכסניה ומנזר. יחד עם זאת עולות כאן מספר תמיהות. כמו למשל מכלול המבנים שבשטח E. במכלול זה יסודות מהתקופה הרומית, במקום נתגלו שרידי מבנה גזית EI שלצידם חצר. בסמוך להם במכלול EII נחשף בית מרחץ **בתוך** (ההדגשה שלי – ח.ע.) בית מגורים. שלב הבניה הביזנטי במכלול EIII הצמוד למבנה הקודם כולל שורת חדרים, שמדרום לה חצר ובה בור מים.
 בנוסף לבית מרחץ זה שנחשף בתוך מבנה שתחילתו בתקופה הרומית נחשפו שני בתי מרחץ נוספים. האחד בסמוך לכנסיה והשני בסמוך למנזר ולאכסניה. זמנם של אלו מאוחר יותר. כיצד יתכן שבישוב כפרי נמצא **שלושה** בתי מרחץ, הדבר נראה מופרך. נראה לכן להציע כי מכלול E היה בית אחוזה בסוף התקופה הרומית ובתחילת התקופה הביזנטית, מאוחר יותר הפך הישוב לנוצרי באופן מובהק וכנזה הוקמו בו מנזר, אכסניה וכנסיה. למנזר ולכנסיה ניבנו בתי מרחץ והם התווספו אל בית המרחץ של בית האחוזה שהיה קיים כבר במקום.

ניתן גם להציע אם כי בצורה פחות משכנעת שבמקום היה בית אחוזה וגם מכלול A הוא איננו מנזר אלא מגורי העובדים של בית האחוזה שהיה קיים כאן בתקופה הביזנטית.

בכל מקרה נראה כי מכלול E הוא מנותק ומרוחק משאר חלקי הישוב, בינו לבין שאר הישוב מפרידה מעין סמטה. לשטח זה ששטחו 3 דונם (גודל המתאים לבית אחוזה) היה קשר למכלול המבנים D הכולל את גת ובית מגורים שגם לו רצפות פסיפס. גודל הגת במכלול זה גדולה במיוחד ועל פי חישובי החופרים ניתן היה לאגור כאן 40,000 ליטר. לפי דברי החופרים "לפנינו איפוא אחת הגיתות הגדולות בארץ". עובדה זו מובילה אותנו להניח שכלכלת בית האחוזה הקדום יותר היתה מבוססת על דריכת ענבים, בו בזמן שבמכלול A נמצא בית בד שמצביע על ענף כלכלי שונה. גם הגת שנמצאה בשטח G שתואר על ידי החופרים כבית חווה גדול הוא מטיפוס שונה לחלוטין. החופר מצביע על כך שהגת בשטח G שירתה מספר כורמים, ואילו הגת שבשטח D שימשה גורם אחד בלבד. אם כן יש לנו כאן מציאות של מרכז ייצור גדול מאד, מאורגן ונשלט על ידי גורם אחד ונמצא בתוך המכלול של בית אחוזה, שנראה כי תחילתו בתקופה הרומית המאוחרת. מסתבר להציע כי גם כאן כמו במקומות אחרים רווחה התופעה שבה בתי אחוזה הפכו לדבר אחר. ספראי ודר בהתייחסם לח' בירה כתבו: "ח' בירה הוקמה כאחוזה ורק מאוחר יותר הוקמה כמבנה כנסייה. תופעה זו של הפיכת חלק מבית האחוזה לכנסייה, מוכרת היטב במקומות שונים ברחבי האימפריה¹⁹², ואובחנה אף באתר ליד אמאוס¹⁹³, באל מקרקש שליד בית גוברין¹⁹⁴, וכן בשני בתי אחוזה ליד קיבוץ משמר העמק¹⁹⁵". נראה לי כי גם כאן בח' זיכרין התרחשה תופעה דומה. במקום היו בתי חווה בימי בית שני. במהלך התקופה הרומית, כנראה בסוף המאה השלישית לספירה הוקמה במקום אחוזה. עדות אפשרית לכך הם כלי ה - LRW שנתגלו בתוך מכלול A, אותו מכלול שהוגדר כמנזר. הגדרה זו באה מכיוון שלמכלול זה יש חצר פריסטילית, חדרים מסביב לחצר ומימצא ביזנטי. יתכן באותה מידה כי כאן היה מבנה המגורים של עובדי האחוזה. ניתן לראות זאת גם מהעובדה הבאה. ביסודות ובקירות המכלול נמצאו מטבעות מהמאה הרביעית לספירה. הדבר כנראה לא היה ברור לחלוטין לחוקרים שקבעו "יש מקום להניח כי פעילות הבניה במקום התחילה במחצית הראשונה של המאה החמישית לספירה".

שוב אנו נתקלים בבעיה מתודולוגית. המימצא הארכיאולוגי מצביע על הקמת המבנה במאה הרביעית לספירה. יחד עם זאת, קשה להניח שהוקם כאן מנזר במאה הרביעית לספירה. אי לכך באו החופרים וקבעו כי יש מקום להניח שהמבנה מהמאה החמישית. נראה להציע כי אכן מימצא המטבעות בקירות מצביע על הקמת המבנה במאה הרביעית לספירה, ואכן המבנה בראשיתו לא היה מנזר. רק במאה החמישית לספירה כמו במקומות אחרים, ניתן להצביע על הפיכת בית האחוזה או לפחות חלקו למנזר.

לסיכום ניתן לומר כי לדעתנו גם בח' זיכרין כמו בח' בירה הסמוכה חלה התופעה הבאה. הישוב היה בית אחוזה במאה הרביעית לספירה. בשלב כלשהו במהלך המאה החמישית הפך המקום לאכסניה לעולי רגל על הדרך הראשית לירושלים. בעקבות הפיכת המקום לחשוב וקדוש לעולי הרגל הנוצריים, התישבו במקום נזירים הפכו למנזר והקימו במקום כנסייה גדולה לשמש את צרכיהם הדתיים של עולי הרגל.

בכל מקרה נראה כי בתקופה הרומית ניצב במקום בית אחוזה, שיתכן ובתקופה הביזנטית שינה את אופיו ותיפקודו. מכיוון שנראה לנו שכאן התרחש אותו תהליך כמו בחורבת בירה, והעדות הארכיאולוגית מסייעת להצעה זו, רשמנו גם כאן את האתר כאתר ודאי.

¹⁹². Percival, The Roman Villa, pp. 183 - 199

¹⁹³. Avi – Yona, 'Emmaus' ;

¹⁹⁴. Vincent, Beit Djebriin

¹⁹⁵. ספראי ולין, המבנה הכלכלי ;

נ.צ. רשת ישראל : 14570/15220
נ.צ. רשת UTM : 68460/53812
סוג האתר : בית אחוזה / ווילה
שטח האתר : לא ידוע
רמת הזיהוי: **ודאי**
מאפיינים : 1, 2, 3, 4, 6 ,
11, 12

מימצא מיוחד : רצפת פסיפס מפוארת של חדר תפילה , מחצבה לעמודים , מערכת מאורגנת של סידור קרקע ומערכת הובלת מים והשקיה
מתקנים חקלאיים: גת , בריכה ,
תיארוך האתר : רומי - ביזנטי
ביבליוגרפיה: **סקר לוד** , אתר 170 ; **אבי יונה** , **חדיד** ;

תיאור דיון: במקום נחשפה רצפת פסיפס מפוארת שזוהתה כרצפת כנסיה¹⁹⁶. האיורים השונים שנתגלו ברצפת הפסיפס עוררו בעייתיות מסוימת שכן הפריטים השונים המופיעים בפסיפס לא עולים בקנה אחד עם תפיסת העולם הנוצרית. כך יש בהם למשל דמויות עירומות.
מציאת רצפת הפסיפס ללא כל קונטקסט ברור סביבה הביאה לזיהויה ככנסיה, למרות שאין הכרח לכך. גודל הרצפה הוא של חדר אחד ולא של אולם, ובנוסף לכך אין כל מימצא ארכיטקטוני או דקורטיבי נוסף המצדיק זיהוי ככנסיה.

בדיקת האיזור שסביב לאתר הביאה אותנו למציאת מכלול אתרים שונים המהווים את עמוד השדרה של אחוזה. כך נתגלתה מחצבה לעמודים, כן נתגלתה מערכת סכרים ותעלות שמצביעה בבירור על קיום מערכת מאורגנת מרכזית שדאגה לכך. להלן בנספח נביא את פירוט אתרי האחוזה ומרכיביה.
האתר של רצפת הפסיפס נמצא במרכז השטח המסודר ומאורגן, מה שמצביע על כך שהוא האתר האחראי למשבצת קרקע זו.

לכך יש להוסיף את עדותו של הירונימוס באונומסטיקון שכתב על המופיע באתר מס' 78 "**וכפר אחר חדתא** בסביבת לוד במזרח...".¹⁹⁷ את הדברים הבאים :

“et alia (**uilla**) **Aditha** circa Diospolim, quasi ad orientalem plagam respiciens . .”.

נראה כי לאתר הנקרא חדתא = חדיתא = עדיתא התייחס הירונימוס כאל ווילה. דבר זה בא לידי ביטוי גם במפת מידבא. באיזור השפלה מופיעים מספר אתרים. בין האתרים המצויינים שם מופיעים האתרים בית ענב, תמנה ועדייתיים היא עתה חדייתה. אתרים אלה מסומנים במפה כישוב ולו שני מגדלים. במגדלים אלה מצויינים חלונות. כפי שנציע להלן ציור האתרים במפת מידבא הוא איפיון סוג הישוב. ציור שלושת אתרים אלה כזהים מביא אותנו להנחה שישובים אלה היו בעלי איפיון זהה. ואכן, הירונימוס ברשימותיו קרא לשלושת המקומות ווילה. לכך מצטרפת החפירה הארכיאולוגית בשוהם שם זוהתה ביתו מלגזיס¹⁹⁸. גם אתר זה מצויין במפת מידבא כוילה לפי הגדרתנו (ישוב – שני מגדלים וחלונות במגדלים). עולה אם כן הרושם שמפת מידבא מסייעת להצעתנו כי האתר הביזנטי בתל חדיד היה ווילה. בוילה זו היה בעל בית נוצרי שרצה להקים לעצמו חדר תפילה פרטי שרצפת הפסיפס שלה היא שנתגלתה.

¹⁹⁶. לפירוט וניתוח מימצא רצפת הפסיפס עיין: **אבי יונה**, **חדיד**
¹⁹⁷. מלמד, **אונומסטיקון**, אתר מס' 78
¹⁹⁸. אתר מס' 139

אבי יונה זיהה אתר זה עם חדיד המקראית¹⁹⁹. הירונימוס שהכיר אתר זה קרא לו ווילה. נראה אם כן שאתר זה הוא מרכזה של האחוזת ששכנה בתל חדיד והשתרעה על המשבצת החקלאית שסביבה. נראה שגם כאן כמו בתילים מקראיים אחרים ניצבה בתקופה הביזנטית אחוזת בראש התל. לדיון נרחב במרכיבי האחוזת ואופייה עיין להלן בנספח אחוזת חדיד. לאור כל הממצאים וניתוחם עולה כי כאן ניצבה אחוזת מפוארת ולכן רשמנו אתר זה כאתר ודאי.

אתרים שזוהו כאחוזות במסגרת המחקר

142. ח' נבלט (דר' - מז') שש - מח - 1 מס' האתר: 14- 15/64/9

נ.צ. רשת ישראל : 14651/15462	נ.צ. רשת UTM : 68536/54056
סוג האתר :	שטח האתר : 0.5 דונם
רמת הזיהוי:	מאפיינים : 1, 2, 3, 4, 6 ,
12, 8	
מימצא מיוחד :	בית מרחץ, חדרים מסביב לחצר במבנה מרכזי ,
מתקנים חקלאיים:	גיתות, בתי בד
תיארוך האתר :	ביזנטי
ביבליוגרפיה:	גופנא, <u>מפת לוד</u> - אתר 135

תיאור : שרידי מבנה גדול (25 X 27 מ'). בחפירה נחשפו שרידי חדרים מסביב לחצר מרכזית, בשניים מהחדרים ובחצר נמצאו שרידי פסיפס לבן. בתחום המבנה שני בתי בד, בורות, תעלות ותנורים. בסמיכות נתגלו שתי גיתות. מדרום למכלול שרידי בית מרחץ ובקרבתם שתי בריכות מטווחות.

דיון: נראה שבמקום זה עמד מכלול שתושביו היו בעלי אמצעים שכן החזיקו בית מרחץ, שפע של מתקנים חקלאיים, והמבנה הוא של מכלול מגובש. נראה להציע שכאן שכנה אחוזת אולי של אחד מעשירי נבלט, שכן אתר זה נמצא מחוץ לתחומי הכפר נבלט שבו שכן אתר עתיק גדול. יחד עם זאת, אין במקום מספיק סימני פאר כדי להציע שגר כאן אדם עשיר מלוד עצמה. בכך שונה אחוזת זו מאחוזות אחרות בסביבה כמו באתר המוצע לביתו מלגזיס או לאתר של חדיד.

אתר זה על מגוון הממצאים שבו כולל את הפרמטרים השונים שמצביעים על קיומה של אחוזת, אלא שבהיעדר חפירה שתוכיח זאת נאלצנו לרשום את האתר כסביר.

¹⁹⁹ . אבי יונה, מפת מידבא, עמ' 49, אתר 59; אבי יונה, גיאוגרפיה הסטורית, עמ' 107

מישור החוף

אתרים שזוהו כאחוזות

143. **נחלת יהודה** מה – אח - 1 מס' האתר: 13-15/25/1

נ.צ. רשת ישראל : 13230/15550
סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי
רמת הזיהוי: **ודאי**
מימצא מיוחד : שרידי פסיפס, קטעי טיח צבעוני
תיארוך האתר : רומי – מאה א' לספירה
ביבליוגרפיה: ח"א, **נחלת יהודה**; ספראי, **פרקי גליל**, עמ' 181; Safrai, **Economy**, p. 95 ;
שטח האתר : לא ידוע
מאפיינים : 1, 2 , 3
אינ תרשים:

תיאור : בחפירה נתגלו שני יסודות מקבילים זה לזה הבנויים אבנים וטיט. אורך הקטע שנשתמר הוא 9 מ', והחלל בין שני הקירות רוחבו 2.5 מ'. חלל זה היה מלא שפך עיים שהכיל מימצא מן המאה הראשונה לספירה. נמצאו שברי כלי חרס טיפוסיים לסוף ימי בית שני, מספר מטבעות ברוזנה מימי נירון קיסר. קטעי פסיפס בלבן ואדום, וקטעים רבים של טיח קירות שהיו מעוטרים בדגמים גיאומטריים בחמישה צבעים: אדום, חום, צהבהב, ירוק וכחול. החקירה העלתה כי במקום זה עמד בית אחוזה קטן שהיה כנראה בנוי סביב חצר מרכזית, כדוגמת הבית הרומי. סימני הפאר והעושר מצביעים על קיומה של ווילה כפרית באתר זה. כבר ספראי ברשימותיו זיהה מקום זה כאחוזה כפרית בעקבות החפירה הארכיאולוגית. אי לכך רשמנו אתר זה כאתר ודאי.

אתרים שזוהו כבתי כנסת

144. **חולדה** מה – בכ - 1 מס' האתר: 13-13/97/1

נ.צ. רשת ישראל : 13930/13750
סוג האתר : ווילה - בית אחוזה
רמת הזיהוי: **ודאי**
מימצא מיוחד : רצפת פסיפס מפוארת, כתובות, סמלים יהודיים
מתקנים חקלאיים: גת ??
תיארוך האתר : ביזנטי
ביבליוגרפיה: אבי יונה, **חולדה**; קלונור, **המבנה בחולדה**; ספראי, **הקהילה**, עמ' 153 ;
איור תרשים:

Avi – Yona, **'Hulda'**; Huttenmeister, **Antiken Synagogen**, Teil p. 177 ;

תיאור ודיון : במקום נתגלה מבנה מלבני המקיף רצפת פסיפס. בקירות הותקנו תאים מטויחים שקרקעיתם רוצפה פסיפס ומידות כל אחד מהם 1.00 X 0.60 מ'. בכל תא כזה היה ברצפה שקע קטן דמוי גומה. המבנה חולק לשני חלקים כשבחלקו הדרומי בריכה עגולה, שרצפתה כוסתה בפסיפס וקירותיה טויחו בטיח משובח. ליד הבריכה עגולה הותקן אגן מרובע שחובר אל הבריכה בצינור עופרת. הטיח הכיל בתוכו שברי כלי חרס ועל פיהם תוארך המבנה לתקופה הרומית המאוחרת ולתקופה הביזנטית. מדרום לבריכות, בינן ובין הקיר המקיף נקבעו ברצפה שני פאנלים מעוטרים. באחד – מנורת שבעת הקנים, מחתה, לולב ואתרוג. בין השופר והמחתה היתה כתובת ביוונית שכללה "ברכה לעם", ולידה כתובת הקדשה למייסדים. הכתובת ביוונית ובה כתוב: "מזל טוב לאבסטוכיוס והסיכיוס ואבגאריוס המייסדים". אבי יונה זיהה את המקום כבית כנסת מהמאה החמישית, אך קלונר ואחריו ספראי זיהו את המקום כמתקן חקלאי בבעלות יהודית.

המקום נחפר בשנת 1953 ופורסם על יד אבי יונה בשנת 1960.²⁰⁰ הפרסום הראשוני היה במדור שנשא את הכותרת: Various Synagogal Remains. נראה שאבי יונה זיהה את המקום כשרידיו של בית כנסת יהודי מהמאה החמישית לספירה, וכך גם פירסם אותו כולל בפרסומים מאוחרים יותר משנת 1970.²⁰¹ פרסום המקום כבית כנסת על ידי אבי יונה נעשה למרות שהוא חש בבעייתיות בהבנת המבנה ובעיקר הרצפה המעוטרת בסמלים יהודיים. וכך כתב: "ברצפת הפסיפס של חולדה מצוירים סמלי קודש יהודיים, ולפיכך נכללה בערך הזה, אף כי כיוון הבנין ותוכניתו אינם של בית כנסת (הדגשה שלי ח.ע.), אולי היתה זו מקווה"²⁰². נראה שגם כאן כמו בדוגמאות אחרות שהבאנו חלה טעות בניתוח המימצא שנתגלה. העובדה היתה שנמצאה רצפת פסיפס שבה עיטורים וסמלי קודש יהודיים, ומכיוון שלא היה מקום להניח שזה היה משהו אחר מלבד בית כנסת, הכניסו אותו לרשימת מימצא בתי הכנסת בארץ ישראל.²⁰³ בעקבות פרסומו של אבי יונה צירפו גם היטננמיסטר וריג את המבנה של חולדה לרשימת בתי הכנסת שנתגלו בארץ ישראל וציינו את המקום כבית כנסת.²⁰⁴ את הדגשת הבעייתיות ניתן לראות בספרו של לויין שבו במפה המופיעה בתחילת הספר מופיעה חולדה כבית כנסת.²⁰⁵ ואילו במאמר המופיע באותו קובץ, על ידי אותו עורך, קבע קלונר: "רצפת הפסיפס בחולדה, עם השופר, המחתה, לולב, אתרוג ומנורת שבעת הקנים, היא כנראה איננה בית כנסת אלא מתקן חקלאי"²⁰⁶ (התרגום שלי – ח.ע.). בפרסום מאוחר יותר כתב קלונר: "למבנה אין אפסיד, אין סימנים לבמה, הכניסה מדרום ופניית הכתובות צפונה גם הם מעלים שאלות, שפתרון אינו קל, ומקשות על הגדרת המבנה כבית כנסת"²⁰⁷. הלאה בהמשך קובע קלונר בהחלטיות: "היעדר קשר בין המבנה לקירות ומבנים בסביבתו מצביעה אף היא על היותו מתקן חקלאי ולא בית כנסת"²⁰⁸. ספראי גם הוא התחבט בענין והגיע למסקנה שמדובר במתקן חקלאי ציבורי.²⁰⁹

²⁰⁰. Avi – Yona, 'Hulda', pp. 57 - 60

²⁰¹. אבי יונה, חולדה

²⁰². שם, שם

²⁰³. שם, שם

²⁰⁴. Huttenmeister, Antiken Synagogen, Teil 1 p. 177

²⁰⁵. Levine, Ancient Synagogues, p. 2

²⁰⁶. Ibid, p. 17

²⁰⁷. קלונר, המבנה בחולדה, עמ' 202

²⁰⁸. שם, שם

²⁰⁹. ספראי ז', הקהילה, עמ' 153

להשלמת המהלך המתודולוגי והבנת הבעייתיות חשוב לעיין באנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות שפורסמה בשנת 1992 ומסכמת את מימצאי החפירות הארכיאולוגיות ברחבי הארץ. בתחילת הערך 'בתי כנסת' מובאת סקירתו של אבי יונה ומפה מצורפת של בתי הכנסת שנתגלו עד שנות ה-70.²¹⁰ בהמשך הערך מובאת סקירתו של לוי המסכם את הדברים הקודמים ומוסיף את חקר בתי הכנסת משנות ה-70 ואילך. בחלק זה נעלם שמה של חולדה כאתר של בתי כנסת. עולה הרושם כי מפאת כבודו של אבי יונה ואולי מכיוון שהביאו את מה שהופיע באנציקלופדיה לחפירות שפורסמה ב-1970 ציינו בחלק הראשון את חולדה. אולם בהמשך בדיון המאוחר יותר חולדה איננה מופיעה כבית כנסת מכיוון שזוהתה כבר בבירור כאתר שאיננו בית כנסת.

נראה כי גם כאן יש להצביע על האתר כבית אחוזה של אמיד יהודי. רצפת הפסיפס מבטאת את עושרו של הבעלים ומצד שני את יהדותו שהודגשה על ידי הסמלים. אין כל מקום להצביע על האתר כבית כנסת, ואכן רוב החוקרים התחבטו בשאלה אך לא הציעו לה פתרון. עולה הרושם כי הבעיות נפתרות עם הצעת זיהוי המקום כבית אחוזה.

החוקרים מסכימים היום כי האתר בחולדה לא שימש כבית כנסת אלא כאחוזה. אתר זה יכול לשמש לנו כמקרה מבחן גם בנושא כתובות ההקדשה שכפי שהראינו באתרים נוספים אינן חייבות להיות קבועות דווקא בבית כנסת. לאור כל העדויות רשמנו אתר זה כאתר ודאי.

מס' האתר: 12-13/89/1	מה - בכ - 2	ח' חברה	145.
			נ.צ. רשת ישראל : 12830/13930
שטח האתר : לא ידוע	אחוזת אמיד מקומי	סוג האתר :	רמת הזיהוי:
מאפיינים : 1, 2 ,	סביר		10, 12
	פריטים ארכיטקטוניים, כתובות קברים – "לאדון קירוס"	מימצא מיוחד :	
תרשים: אין	ביזנטי	תיארוך האתר :	
	אילן, <u>בתי כנסת</u> , עמ' 267 – 268 ; קפלן, <u>ח'רבת חברא</u> ; קפלן, <u>כתובת מח' חברה</u> ; קפלן, <u>סקר ארכיאולוגי</u> ; שובה, <u>כתובת עמוד</u> ; שובה, <u>לכתובת היהודית</u>	ביבליוגרפיה:	

תיאור : במקום שרידי ישוב לא גדול ובו פריטים ארכיטקטוניים של מבנה ציבור. בסמוך למקום בית קברות, ובו הוצע כי נתגלתה הכתובת "לאדון (קירוס) מגאס בן יוחנן המאושר". שובה דן באריכות בנושא הכתובת. הוא ציין בפירוט כי כתובת כזו "קירוס" לא נתגלתה אפילו לא בבית שערים. אולי יש מקום להציע שהכינוי "קירוס – אדון", ניתן לבעל אחוזה. כאשר בעל אחוזה נקבר בתחום אחוזתו, עבדיו – אריסיו מציינים את מקום קבורתו בכתובת ובתואר בו השתמשו מן הסתם גם בחיים "אדון". לא נראה לי שיש לייחס משמעויות דתיות – משיחיות לכינוי אדון, אלא פשוט תואר כבוד הניתן לבעל אחוזה על יד פועליו, אריסיו. זאת, במיוחד לאור העובדה שמוסכם על החוקרים שמדובר באתר יהודי. שכן, במקרה כזה ודאי אי אפשר לטעון למשמעויות דתיות שבדרך כלל מתייחסות לנוצרים בתקופה זו.

חשוב לציין כי הכתובת לא נתגלתה באתרה. שובה כתב כי "אופי סידור האותיות וצורת האבן ועובייה מעלים על הדעת את הסברה, שהיא היתה עלולה להיקבע בקיר מעל קבר שבמערכת הקברים או מעל פתח

²¹⁰. אחא"ב, כרך 1, עמ' 261

המערה". נראה כי כל הדין סביב מצבת קבר הוא בגלל ההנחה שאכן הכתובת שנתגלתה היתה קבועה במערת קברים. יחד עם זאת, בגלל שהאבן לא נתגלתה באתרה, יתכן והיתה קבועה בקיר של מבנה לכבודו של אדון האחוזת. במקרה כזה, אין כל מקום לדון בענין של קבר. גם כאן באתר של חברה נתגלתה כתובת על עמוד כמו באתר של סירין (אתר מס' 71).

גם במקומות נוספים בהם הצענו כי היתה אחוזת מצאנו את הכתובת קירוס²¹¹, וכפי שצינו לא נמצאה כתובת כזו בבתי קברות גדולים ומרכזיים. מכאן, סיוע להצעתנו. כאשר נקבר אדם בבית קברות מרכזי אין משמעות לכינוי קירוס. כאשר אדם נקבר בחלקת אבותיו באחוזתו הפרטית, יש מקום לרשום את התואר אותו נשא בימי חייו. הדבר נכון לגבי כתובת קבר, אלא שיתכן וכלל לא מדובר בכתובת מקבר. במקרה כזה יתכן והכתובת היתה כתובת הקדשה לכבודו של האדון שהיה בעל האחוזת.

בסביבת האתר נתגלתה גם כתובת קטועה המיוחסת למבנה בית כנסת. כתובת זו כל כך קטועה וכל ההשלמות מניחות מראש שהיה בית כנסת, ולכן מחפשות להשלים את הכתובת כפי שהיו כתובות בתי כנסת. אך עיון זהיר מצביע כי אין כל אפשרות לקבוע בוודאות שכתובת זו היתה שייכת לבית כנסת. ניתן באותה מידה להציע הצעות נוספות שלא מייחסות את הכתובת כלל לכתובת הקדשה של בית כנסת. אם אכן מדובר בכתובת באחוזת, הרי שזו מצטרפת לאחיותיה מקציון, תל יצחקי ועוד כדי לחזק את הטענה שהעלינו בדבר קיומם של כתובות הקדשה באחוזות ולא דווקא בבתי כנסת.

אוסף העדויות מצביע לדעתנו על קיומה של אחוזת. יחד עם זאת, מכיוון שאי אפשר לקבוע בוודאות שאכן מדובר באתר של אחוזת, אולם בגלל עדיפותה של הצעתנו, בחרנו לרשום אתר זה כאתר סביר.

אתרים שזוהו ככנסיות / מנזרים

מס' האתר: 13-16/28/1	מה – כנ/מנ - 1	146. תל קסילה
		נ.צ. רשת ישראל : 13200/16800
שטח האתר : לא ידוע	ווילה – בית אחוזת	סוג האתר :
מאפיינים : 1, 2, 10, 11	סביר	רמת הזיהוי:
		12, (?)
	כתובת הקדשה לא שגרית	מימצא מיוחד :
איורים	תרשים:	תיארוך האתר :
		ביזנטי
		84, 83
<u>קריאה חדש</u>	קפלן, <u>כנסיה שומרונית</u> ; ספראי ז., <u>האמנם כנסיה שומרונית ?</u> ; צפרייר, <u>קריאה חדש</u>	<u>ביבליוגרפיה:</u>
	<u>לכתובת</u> ; אילן, <u>בתי כנסת</u> , עמ' 230	

תיאור ודין: במקום נתגלה מבנה שהציר שלו מזרח – מערב ובתוכו רצפת פסיפס. מידות המבנה 7.20 X 7.00 מ', מבנה לא גדול במיוחד. פתח המבנה היה במזרח, ושני טורי עמודים חילקו את המבנה לאולם תווך ולשתי סיטראות צרות. המבנה עוטר ברצפות פסיפס שנהרסו ברובן במהלך עבודות בניה על ידי דחפורים.

²¹¹ . כך למשל בתל קסילה (מס' 149), תל מלחתה (מס' 244)

ברצפות נתגלו שלוש כתובות שעל פיהן הציעה החופרת כי מדובר בכנסיה שומרונית. כתובת אחת היא כתובת בה מוזכר אורביקוס הק[. . .], החופרת בחרה להשלים הקומס, ואז אכן מדובר בתואר כנסייתי. אלא שבמקביל כבר הציעה החופרת כי יתכן והשיחזור הוא האדון (קירוס). במקרה כזה זהו סיוע להצעתנו בדבר קיומה של אחוזה. לעיל נראה כי כתובות ההקדשה מאחוזות כוללות את שם בעל האחוזה בתואר אדון. הכתובת השניה גם היא ביוונית כוללת את המשפט "שלום על ישראל". על סמך זאת הציע ספראי כי מדובר בבית כנסת. גם צפרייר העדיף לאמץ את הזיהוי כבית כנסת ולא כנסיה בעיקר על סמך הכתובת השלישית. הכתובת השלישית כתובה באלפבית שומרוני, ועל סמך זאת הציעה החופרת כי מדובר באוכלוסיה שומרונית. ספראי שהביא ראיות נוספות לכך שכתובות בכתב שומרוני אינן מייצגות בהכרח אוכלוסיה שומרונית, וטען כי הכתב השומרוני ככתב ארכאי נחשב כחשוב יותר. מכיוון שהויכוח הבין כיתתי עדין לא היה קיים לגבי הכתב, השתמשו גם יהודים בכתב זה כעיסור וקישוט. על סמך זאת הוא הציע כי מדובר בבית כנסת יהודי. צפרייר אימץ גם הוא את גישתו של ספראי וטען כי אין מדובר בכנסיה אלא בבית כנסת, אלא שהוא מציע שיתכן ומדובר בבית כנסת שומרוני. בכתובת מופיעים קוים המשמשים כמפרידים בין המילים. על רקע זה, נראה לי לקבל את הצעתו של צפרייר כי בשורה השלישית מדובר במילה אחת "פרוקסנה" ולא כפי שהציעה קפלן לחלק זאת לשתי מילים "פרק סנה". אם נאמץ את הצעתו של צפרייר, הרי פרוקסנה הוא ה"פטרון" או ה"מגן". במקרה כזה מדובר בכתובת המנציחה תרומה על ידי או לכבוד הפטרון. הצעה זו מתאימה ומשתלבת עם הכתובת ביוונית שהוזכרה לעיל, המזכירה את ה'אדון' לפי הצעתנו. במקרה כזה נראה להציע כי מדובר בבית אחוזה, של יהודים או שומרונים. במקום היה בית מפואר, עמודים, קומה שניה ורצפת פסיפס מפוארת ובה כתובות הקדשה לכבודם של אלה שתרמו או בנו את המבנה המרכזי של האחוזה.

לדיון בכתובות מצטרפת גם העובדה שהכניסה למבנה היא ממזרח, עובדה שמקשה על זיהוי המבנה ככנסיה. גם הצעת הזיהוי כבית כנסת היא בעייתית לפי זה. ספראי שנדחק להסביר שמדובר בבית כנסת על סמך הכתובת הציע כי מדובר במבנה כמו בבתי הכנסת ביהודה. אלא שהמרחק הגיאוגרפי והאוכלוסיה השונה שהיתה במרחב זה (מישור החוף) באותה תקופה מקשה על צירוף מבנה זה לאתרי בתי הכנסת של יהודה – בדרום הר חברון. לאור כל האמור לעיל נראה לנו להציע כי כאן עמדה ווילה – בית אחוזה, שקשורה לתופעה בה אנו עוסקים. יתכן אולי גם להוסיף כי כאן לפנינו דוגמא נוספת של אתר ווילה שהוקם על תל מקראי – תל קסילה. עולה הרושם כי הדיון רב המשתתפים והדיעות השונות בזיהוי האתר מסייעות לראיה שאף אחת מהדיעות לא מוצקה מספיק כדי להכריע. זיהוי האתר כאחוזה, פותר את כל הבעיות. מכיוון שהדיון לא מוכרע בחרנו לרשום אתר זה כסביר. לדעתנו קיימת עדיפות להצעה כי במקום זה ניצבה אחוזה, שיתכן שמבנה זה שימש כחדר תפילה. אם אכן זה המקרה, הרי בכך עדות נוספת לקיומם של חדרי תפילה ושל כתובות הקדשה באחוזות.

ארץ בנימין

אתרים שזוהו כבר בעבר כאחוזות

147. ארכילאיס- ח' אל בידאת בנ – אח - 1 מס' האתר: 19-15/42/1

נ.צ. רשת ישראל : 19450/15250

שטח האתר : לא ידוע

סוג האתר : בית אחוזה שהפך לכפר

מגדל של מרכז האחוזה, בריכה, **מימצא מיוחד :**

בית שני ולאחריו ביזנטי **תיארוך האתר :** תרשים: איורים

היזמי, **ארכילאיס** ; היזמי, **ארכילאיס בימי הבית השני** **ביבליוגרפיה:**

Hizmi, **Khirbet el – Beiyudat** ;

תיאור ודיון: היזמי מביא את הראיות השונות להימצאות אחוזה בימי בית שני. במקום נחשפו בית גזית, מגדל, וכן מבנה גדול שלו חצר קטורה וחדרים מסביב (שטח G). היזמי בחר להציע כי כאן שכנה תחנת דרכים. לנו נראה להציע כי זה היה מרכז המגורים של האחוזה. לידו נתגלה בית מגורים מפואר (שטח S). נראה להציע כי בית הגזית המפואר הוא בית מגורי בעל האחוזה, ואילו המבנה שבו חדרים רבים מסביב לחצר קטורה הוא מבנה המגורים של הפועלים ודיירי האחוזה. מדובר באזור שנשלט על ידי השלטון, כאן היו מטעי האפרסמון והאחוזות המלכותיות. מכאן חשיבותה של האחוזה, גודלה ופארה. מערכת אמות המים שהביאה מים לאחוזה באזור מדברי וצחיח מצביעה גם היא על חשיבותו של האתר.

היזמי תיאר כיצד השטח עבר לידי שלום, אחות הורדוס, וכך נשארתי בידי השלטון כאחוזה ממלכתית. אין ספק כי הדבר מצביע על קיומה של אחוזה ממלכתית במקום זה בימי בית שני. במאמר סיכום של היזמי הוא מפרט את שלבי קיומה של האחוזה שהיתה כאן במקום. במקום נתגלו שרידי מבנה מפואר – בית גזית, מגדל, מערכת בריכות, כל אותם קריטריונים אותם הצענו לקיומה של אחוזה. הממצאים מצביעים כי בימי בית שני ניצבה במקום אחוזה.

כפי שכבר הראינו במקומות אחרים, קיומה של אחוזה בדרך כלל לא נפסק לאורך ההסטוריה. הדבר נכון במיוחד לגבי אחוזות ממלכתיות. נראה אם כן להציע, שגם לאחר המרד הגדול, ואולי בעיקר לאחר המרד הגדול, המקום המשיך לתפקד כאחוזה. יש להניח כי בעקבות המרד אדמות האיזור הופקעו ונמסרו לידי נציגי השלטון הרומאי ואוהביו, ואלה המשיכו בקיומה של האחוזה. קיומו של הישוב בא לידי ביטוי במספר מקורות, וגם היזמי מצביע על כך שלמרות שהכנסיה הוקמה במאה החמישית, הרי הישוב היה קיים כבר לפני כן. הדבר בא לידי ביטוי לדוגמה, ברשימת אתרים שנהרסו ברעידת האדמה של 363 לספירה. ברשימה זו מופיעה ארכילאיס כאחד האתרים שנפגעו²¹². ממילא מצביע הדבר על קיומו של הישוב באותה תקופה שכן אחרת אין צורך לרשום את המקום ברשימת האתרים שנפגעו.

עולה אם כן שהישוב היה קיים בין המאות השניה והרביעית (כפי שציין היזמי) כישוב פגאני שלימים הפך לנוצרי. כאן, עלינו לחבר את הצעתו של אבי יונה. אבי יונה הציע לזהות במקום זה (ח' בIODAT) את מגדל סנאה. עיון באונומסטיקון מצביע על כך שמגדל סנאה מופיעה אצל אבסביוס. (מס' 824) שכתב כך: "צינה – גבול ארץ יהודה, והיום הוא מגדל שינא, במיל השמיני מיריחו צפונה"²¹³. מכאן עולה שבראשית המאה הרביעית שכנה במקום זה על פי הצעתו של אבי יונה מגדל סנאה. מעניין לראות כאן את התרגום של הירונימוס. בבואו לתרגם את האונומסטיקון כתב הירונימוס:

²¹². Russel, **Earthquake**, p. 59

²¹³. מלמד, **אונומסטיקון**, מס' 824

"et usque hodie ostenditur in septimo lapide Ierichus contra septentrionalem plagam uilla

nomine Magdalsenna"

בתרגום חופשי: "והיום הוא ווילה הנקראת מגדל צינה". נראה אם כן שהירונימוס הכיר את האתר כאחוזת = ווילה. הדבר מתאים גם לתיאור מבנה הכנסייה. על פי הממצא הארכיאולוגי היתה הכנסייה הראשית לכנסייה מצד דרום. דבר זה מעיד על כך שבתחילה זו לא היתה כנסייה. לפחות לא כנסייה במבנה המקובל, כשהכנסייה היא מצד מערב והכיוון הוא מזרחה.

רק במאה החמישית הפכה האחוזת שנקראה 'ווילה מגדל שינה' – לשוב נוצרי, שתושביו בחרו להקים להם כנסייה כמקובל באותה תקופה. המגדל שציין את האחוזת עדיין עמד על תילו באותם הימים. לצידו נבנה מבנה מרכזי של האחוזת לשימוש האנשים, אולי כמקום כינוס ראשון למאמינים הנוצרים שהיו במקום. נראה אם כן, שגם באתר זה כמו באתרים אחרים אנו נתקלים בתופעה שבה מבנה הציבור המרכזי של האחוזת, שנבנה מאבני המגדל של ימי בית שני הפך לימים לכנסייה. גם המגדל שמצוייר במפת מידבא יכול אולי להצביע על מגמה זו. כפי שכבר ציינו אחד המאפיינים של אחוזת היה קיומו של מגדל. יתכן להציע שהמגדל במפת מידבא בא לציין את קיומה של האחוזת. מציירי המפה שהכירו את הכנסייה הגדולה שהיתה שם, שנוסדה לאחר ימי הירונימוס, ציירו גם את הכנסייה כבעלת גג אדום. יתכן וזו הסיבה גם לנקודותיים המופיעות בכיתוב במפה שגרמו להתחבטות של החוקרים. נראה כאילו הכיתוב התייחס לשני דברים שונים. נראה להציע כי באתר היתה אחוזת שהופיעה בכתבי הירונימוס, שהיוו את המקור למפת מידבא. בזמן ציור המפה כבר לא היתה אחוזת אלא ישוב כפרי ובו כנסייה גדולה. אי לכך היה צורך לצייר את שתי העובדות הללו.

נראה אם כן, שבדבריו של הירונימוס לאונומסטיקון ובהצעת השיחזור שלנו, יש חיזוק להצעתו של אבי יונה, שארכלאיס – ח' ביוזאת, זוהתה כמגדל סנאה בתקופה הביזנטית. יש לציין שאצל הירונימוס המרחק מיריחו הוא שבעה מילים ולא שמונה כפי שמצויין אצל אבסביוס ואולי מכאן נוספת לקיומם של שני אתרים שונים.

לסיכום נראה כי בימי בית שני שכנה במקום אחוזת שלדעתנו המשיכה גם להתקיים מאוחר יותר גם בתקופה הרומית המאוחרת וגם בתקופה הביזנטית. האחוזת שאוכלסה ביהודים בימי בית שני, הפכה להיות אחוזת של פגאנים שמאוחר יותר התנצרו, ואז הקימו את הכנסייה המפוארת. ניתן להציע כי אחוזת זו היתה תמיד בחסות ובעלות השלטון, בגלל עושרה וחשיבותה (גידול האפרסמון) ומכאן גם הסיבה להקמת כנסייה כה גדולה באתר זה. מציאות אחוזת באתר זה הביאה אותנו לצרף אותו לקטלוג כאתר ודאי.

מס' האתר: 15-14/45/1

בנ – אח - 2

148. **כפר רות**

נ.צ. רשת ישראל : 15400/14560

שטח האתר : לא ידוע

סוג האתר : בית אחוזת מקומי

מאפיינים : 1 , 2 ,

רמת הזיהוי: סביר

12

מימצא מיוחד : פריטים ארכיטקטוניים

תרשים: אין

תיארוך האתר : ביזנטי

ביבליוגרפיה: ספראי, פרקי גליל, עמ' 181; ח"א, כפר רות;

תיאור ודין: "שרידים ארכיטקטוניים ואבני גזית רבות מעידות על קיומם של מבנים גדולים. שרידי חומות בנויות היטב על פסגת ח' כפר רות שייכים ככל הנראה לחווה מבוצרת". עולה הרושם כי באתר זה זוהתה "חווה מבוצרת" שכפי שהצענו כבר לעיל היא שם נרדף לאתר שלא ידעו כיצד להגדיר אותו. במקום שרידי בניית גזית, שרידי מבנים גדולים, אבל האתר הוא קטן ובשטח חקלאי. נראה שגם כאן יש לזהות את האתר כשייך לתופעה בה אנו דנים ולזהותו כאחזה. ואכן האתר כבר זוהה בעבר על ידי ספראי כאחזה ונרשם ברשימת האחוזות. במפת מידיבא מופיע כפר רות כאתר שלו שני מגדלים. כפי שנראה להלן סימון זה לדעתנו מצביע על קיומה של אחזה במקום. בכך סיוע נוסף להצעתנו כי בכפר רות ניצבה אחזה. לאור הממצא במקום וזיהויו כאחזה כבר בעבר, נראה לנו כי הצעתנו עדיפה על פני כל הצעה אחרת. אי לכך רשמנו אתר זה כסביר.

149. קלנדיה בן - אח - 3 מס' האתר: 16-14/91/2

70880/52830	: נ.צ. רשת UTM	16980/14190	: נ.צ. רשת ישראל
8 דונם	: שטח האתר	בית אחזה	: סוג האתר
1, 2 ,	: מאפיינים	ודאי	: רמת הזיהוי:
			3, 4, 12
		מרכז ייצור ליין מימי בית שני, מקוואות	: מימצא מיוחד
		ריכוז גיתות	: מתקנים חקלאיים
איור	: תרשים	הלניסטי, רומי קדום	: תיארוך האתר
			87
		פינקלשטין, <u>סקר ארץ בנימין</u> , אתר מס' 171 ; <u>ח"א</u> , קלנדיה ; מגן, <u>קאלאנדיה</u> ;	: ביבליוגרפיה:
		הירשפלד, <u>בית המגורים</u> , עמ' 25 ;	

תיאור: האתר נמצא מצפון לירושלים באזור חקלאי ששימש כאזור ההתישבות לשבי הגולה שחזרו לארץ בימי נחמיה. במקום נתגלה מכלול ובו ארבע יחידות. במרכז האתר אזור תעשייה שבו נתגלו שרידי שש גתות גדולות, ולידם עוד גתות קטנות. בצפון האתר נתגלה מכלול מבנים הכולל בנין מרכזי ובנין מחסנים. בנין נוסף הוקם בתקופה מאוחרת מעט יותר והוצמד אל המבנה. בדרום האתר בנין מרכזי נוסף שנהרס בפעולות סיקול. אולם מהמעט שנותר עולה הרושם כי תכניתו דומה למבנה המרכזי השני שנתגלה בצפון האתר. הבניה איננה מפוארת, יתכן והסיבה לכך היא הקמת המקום בתקופה ההלניסטית. אולם הממצא הארכיאולוגי העשיר הביא את החוקרים להבחין בפעילות הכלכלית הענפה שהיתה במקום בתקופה הרומית. המקוואות והקברים שנתגלו מצביעים כי האוכלוסיה שהשתמשה באתר היתה יהודית. עולה הרושם והחוקר כבר הבחין בכך כי מדובר באחזה שמטרתה היתה ייצור יין. היא הוקמה בתקופה ההלניסטית והמשיכה להתקיים גם בתקופה הרומית. החוקר הציע כי אולי אתר זה משמש דוגמא לכתוב במשנה ומכונה "בית גתות". מסביב לאתר שרידי מחצבות וקבורה המלמדים אותנו על תולדות האתר. נראה כי כאן ניצבה אחזה מפוארת וגדולה בימי הבית השני. האחזה חדלה להתקיים, על פי ממצא החרסים והמטבעות בשנת 68 לספירה, כנראה בעקבות מסע גאלוס באזור לדיכווי המרד בירושלים.

בסמוך (מרחק של כמה מאות מטרים) נמצא אתר מהתקופה הביזנטית שגם הוא היה אחוזה (אתר 174 בקטלוג). נראה שגם כאן התרחשה תופעה כפי שאנו מכירים במקומות שונים בארץ, בהם אחוזות שחדלו להתקיים בתקופה הרומית, הוקמו מחדש בתקופה הביזנטית. קלונר שהציע כי באתר 174 היתה גת משוכללת, ולא בית מרחץ כפי שטען החופר, בעצם הציע המשכיות לא רק בקיום האחוזה אלא גם בתיפקודה ופעילותה החקלאית – כלכלית. לאור הממצא והעדויות במקום רשמנו את האתר כאתר ודאי.

150. כעכול **בן – אח - 4** מס' האתר: 17-13/35/1

נ.צ. רשת ישראל : 17370/13565

שטח האתר : 1 דונם

סוג האתר : אחוזת מקומי

מאפיינים : 1 , 2 ,

רמת הזיהוי: **ודאי**

4 , 12

מתקנים חקלאיים: גתות

תיארוך האתר : חשמונאים – רומי קדום, ביזנטי

ביבליוגרפיה: זליגמן, **ח' כעכול** ; הירשפלד, **דפוסי התישבות** ; קלונר, **סקר ירושלים – צפון מערב**,

אתר 131

תיאור ודין: החורבה ממוקמת על גבעה (היום בתחומי פסגת זאב מזרח) בקרבת הדרך העתיקה

שהלכה מירושלים למכמש. בשטחים שנחפרו הסתבר כי האתר היה קיים בתקופה ההלניסטית ועד התקופה הרומית הקדומה, ומאוחר יותר הוקם מחדש ופעל בתקופה הביזנטית.

מהתקופה ההלניסטית נחשפו שרידי מבנה ובו שבעה חדרים. בתוכו נמצאו טאבונים. לידו נמצא מבנה נוסף המתוארך למאות ראשונה לפני הספירה ועד המאה הראשונה לספירה. באתר נמצאו מקוואות וגתות. כבר הירשפלד זיהה את המקום כשייך לתופעת האחוזות היהודיות שהיו במרחב ירושלים בימי הבית השני. האתר חדל להתקיים בסוף המאה הראשונה לספירה כנראה בעקבות המרד הגדול.

בתקופה הביזנטית הוקם האתר מחדש. מתקופה זו נתגלו שרידי גתות ומבנה. במקום אין סימני פאר מיוחדים ולכן ניתן להניח כי בעל המקום לא היה אדם אמיד. ליד הגתות שרידי מחצבות ושרידים המצביעים על פעילות בתקופה זו. לאור הממצא נראה להציע כי בימי בית שני פעלה כאן אחוזה יהודית, ומאוחר יותר בתקופה הביזנטית הוקמה כאן אחוזת מקומי. אחוזה זו פעלה במרחב הכפרי ובדומה לאתרים אחרים ללא סימני פאר מיוחדים. נראה כי גם כאן אנו נתקלים בתופעה שבה אחוזה שהיתה קיימת בימי בית שני, חידשה פעילותה בתקופה הביזנטית כאחוזה.

לאור הממצא רשמנו אתר זה כאתר ודאי.

151. פסגת זאב מזרח א' **בן – אח - 5** מס' האתר: 17-13/26/1

ראס אבו מערוף (מזרחית לתל אל פול)

נ.צ. רשת ישראל : 17283/13628

שטח האתר : לא ידוע

סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי

מאפיינים : 1, 2, 3, 4, 5,

ודאי

רמת הזיהוי:

12, 6

ממצאים מיוחדים : מגדל, בריכה חצובה, בית בד וגת בתוך המבנה.

מתקנים חקלאיים: גת, בית בד

תרשים:

תיארוך האתר : רומי (הרודיאני), ביזנטי

איורים 88, 89

ביבליוגרפיה: הירשפלד, דפוס התישבות, עמ' 8; זליגמן, פסגת זאב מזרח א'; זליגמן, חפירות פסגת זאב;

תיאור : בשלב ראשון נחצבו בסלע שלושה מקוואות שתוארכו לתקופה ההרודיאנית. לדברי זליגמן במקום היה בית חווה גדול, שכנראה היה לו מגדל בפינתו הדרומית – מערבית. המקוואות מעידים על בעלות יהודית, והמקום דומה לאתר הסמוך של קלאנדיה.

בשלב השני הוקם מבנה מעל למערה בה נחצב המקווה הגדול. בתקופה זו נבנו שני מתקנים חקלאיים בתוך הבנין מהשלב הראשון – בית בד וגת. בניית המבנה הביאה להפיכת המקווה למערה שבה בית בד. מתקן נוסף משלב זה הוא גת גדולה. הגת כוללת משטח דריכה מרכזי מרוצף בפסיפס, וארבעה משטחי דריכה משניים מרוצפים בפסיפס לבן. כ – 200 מ' ממזרח למכלול הביזנטי נתגלתה גת גדולה, שכללה משטח דריכה מרכזי ומצידי ארבעה משטחי דריכה משניים. ממערב לגת בריכת מים גדולה.

דיון : נראה כי בשלב ראשון היה במקום ישוב יהודי מהתקופה ההרודיאנית. בשלב השני היה במקום בית חווה מהתקופה הרומית המאוחרת והביזנטית. המכלול כלל בתוכו בית ולפחות שתי גיתות גדולות, האחת בתוך המבנה עצמו והשניה כ – 200 מ' מזרחה. מציאות הגיתות בתוך המכלול ומציאות המגדל מצביעים על כך שאין מדובר בישוב רגיל. כמו במקומות אחרים גם כאן עדויות אלה מביאות אותנו להנחה שבמקום פעלה אחוזה.

נראה כי גם כאן כמו באתרים אחרים אנו נתקלים בתופעה בה אתרי אחוזות יהודיות מימי בית שני, מחדשות תיפקודן כאחוזות על ידי תושבים שאינם יהודים. בכל מקרה אין ספק כי במקום ניצבה אחוזה ולכן צירפנו אותה לקטלוג כאתר ודאי.

מס' האתר: 17-13/05/1

בנ – אח – 6

152. חר' א - ראס

נ.צ. רשת ישראל : 17090/13540

סוג האתר : בית חווה הלניסטי, ווילה כפרית ביזנטית

מאפיינים : 1, 2, 3, 4,

ודאי

רמת הזיהוי:

12, 5

מימצא מיוחד : אגפי מגורים ומחסנים, הערוכים לצד חצר שבה נמצא מקווה טהרה

מתקנים חקלאיים: גת, בית בד

תיארוך האתר : הלניסטית , רומית קדומה (בית שני) , ביזנטי **תרשים:**
אין

ביבליוגרפיה: הירשפלד, **דפוס התשבות** ; אדלשטיין, **ייצור מזון** ; און, **ח' א-ראס**

תיאור ודיון: תחילת האתר בתקופת הברזל. במחצית השניה של המאה השניה לפני הספירה הותקנו גיתות ומתקנים חקלאיים בחצר אחד המגדלים (יחידה II). בסוף המאה השניה לפני הספירה נבנו מגדלי הגנה מצפון לחצר ומדרומה. בתקופה זו למכלול זה היה תפקיד צבאי וחקלאי מרכזי באתר. המקום ניטש במאה הראשונה לספירה.

כ – 200 מ' מצפון מערב ליחידה II נחשפה ווילה כפרית מהתקופה הרומית המאוחרת והביזנטית. הווילה, מטיפוס בית האטריום, כללה חצר מרכזית מוקפת בחדרי מגורים ובמחסנים, וכנראה היתה לה לפחות קומה אחת נוספת. אל המבנה נסמכה מדרום חצר גדורה ובה בורות מים, גת ומתקנים חקלאיים. באגפה הדרומי של הווילה נמצא בית בד , ובצפונה גת. הווילה המשיכה להתקיים תוך שינויים עד שניטשה בסוף המאה השישית לספירה.

במאמרו של אדלשטיין בענין ייצור מזון בסביבת ירושלים הוא תיאר את האתר של ח' ראס, כמו גם את האתר של עין יעל. מעניין לציין שבזמן פרסום המאמר בשני האתרים לא היה ידוע עדיין קיומה של ווילה מהתקופה הרומית והביזנטית. אלה נתגלו רק בחפירות שנערכו ופורסמו מאוחר יותר. יחד עם זאת הדיון בענין העורף החקלאי והתפרוסת של אתרי החוות מתאים גם לתקופות מאוחרות יותר. לכן , למרות שהדיון שם איננו קשור דווקא לאתרים הנוגעים לעבודתנו, יש בהחלט מקום להתייחס אליו ולצייןנו מסגרת מחקר זה.

מס' האתר : 17-13/05/2

בן – אח – 7

153. חר' א - ראס 2

נ.צ. רשת ישראל : 17090/13540

סוג האתר : ווילה כפרית- ווילה מטיפוס בית האטריום

מאפיינים : 4 , 3 , 2 , 1

רמת הזיהוי: **ודאי**

12 ,

מתקנים חקלאיים: גת , בית בד

תיארוך האתר : רומית מאוחרת , ביזנטי (ניטש בסוף המאה השישית לספירה)

ביבליוגרפיה: און, **ח' א – ראס** , עמ' 61

הערות: 200 מ' מצפון מערב לאתר חר' א-ראס 1

תיאור : הווילה, מטיפוס בית האטריום, כללה חצר מרכזית מוקפת בחדרי מגורים ובמחסנים, ואפשר שהיתה לה לפחות קומה אחת נוספת. אל המבנה נסמכה מדרום חצר גדורה, בה נמצאו בורות מים, גת ומתקנים חקלאיים. באגפה הדרומי של הווילה נמצא בית בד ובצפונה – גת. בשני המתקנים נעשה שימוש במכבש בורג. על בור האיסוף של הגת נמצא מכסה אבן, שבמרכזו נקב מוקף חריצים רדיאליים, באמצעותם התנקז הנוזל לבור. הווילה המשיכה להתקיים תוך שינויים עד שניטשה בסוף המאה השישית לספירה. זיהוי האתר כאחווה הוא ודאי ולכן נרשם ככזה בקטלוג.

נ.צ. רשת ישראל : 16480/13490

סוג האתר : ווילה – בית אחוזה שטח האתר : 20 דונם (לאורך כל התקופות-

האתר הביזנטי קטן בהרבה, אין אפשרות לדעת גודלו)

רמת הזיהוי: **ודאי** מאפיינים : 12 , 4 , 2 , 1

מימצא מיוחד : שברים רבים של עמודים , פריטי שיש ורעפים. במקום נתגלו אבני פסיפס רבות. במקום על פי אופי הבניה היה כנראה בית חווה בתקופה הצלבנית.

מתקנים חקלאיים: גתות

תיארוך האתר : רומי, ביזנטי, צלבני תרשים: אין

ביבליוגרפיה: ביליג, **חורבת המוצה** ; הירשפלד, **דפוס התישבות** ;

תיאור ודיון: במקום שרידים מימי בית שני, תקופה ביזנטית וימי הביניים. מהתקופה הביזנטית

ניתן לזהות את השרידים הבאים. שלוש גיתות (במקום נחשפו שבע גיתות – שלוש מתוכן ניתן לזהות בוודאות כשייכות לתקופה הביזנטית) , רעפים , שרידי עמודים ושרידי אבני פסיפס רבות. הממצא מעיד על קיום מבנה מפואר במקום, מציאות שלוש גיתות (ואולי יותר) מעידה על מרכז לייצור יין. שילוב עדויות אלה מביא אותנו למסקנה שבמקום היתה אחוזה בתקופה הביזנטית. העובדה שבימי הביניים היה באתר בית חווה, מסייעת גם היא להשערה זו. הירשפלד ציין אתר זה כאחד האתרים בהם היו קימות אחוזות בימי בית שני. נראה כי כאן כמו במקומות אחרים אנו נתקלים בתופעה של חידוש תופעת האחוזות בתקופה הביזנטית. הלכנו בעקבות הירשפלד שרשם כי במקום ניצבה אחוזה.

נ.צ. רשת ישראל : 17480/13395 נ.צ. רשת UTM : 71410/52045

סוג האתר : אחוזת מקומי שטח האתר : 6 דונם

רמת הזיהוי: **סביר** מאפיינים : 2 , 1 ,

12

מימצא מיוחד : שטח מוקף בגדרה גבוהה. פסיפס צבעוני , סמיכות לדרך

מתקנים חקלאיים: גת , שתי גרנות ,

תיארוך האתר : ביזנטי תרשים: אין

ביבליוגרפיה: פינקלשטיין , **סקר ארץ בנימין** - אתר 447

תיאור ודיון: האתר זוהה כחווה שמשתרעת על שטח ריבועי שאורך צלעותיו 80 מ' , מוקפת

בגדרה גבוהה. ליד בור המים רצפת פסיפס צבעונית. קירות גזית.

בניית גזית ואבני פסיפס אינם אופייניים לחווה של אדם פרטי. יחד עם זאת, כבר הסוקרים זיהו שהאתר

קטן ומתאים להיות חווה ולא כפר. בעבר כבר הצבענו על הבעייתיות בשימוש במילה 'חווה' , וגם כאן נראה

שיש להציע כי במקום עמדה אחוזה. הממצא של גודל הישוב ורצפת הפסיפס הצבעונית מובילים אותנו להציע שאכן לא התקיים כאן כפר / ישוב רגיל אלא במקום עמדה אחוזה. סיוע להצעה שבמקום זה עמדה אחוזה אנו מוצאים בסמיכותה של הדרך. כמו במקומות אחרים ברחבי האימפריה גם בארץ ישראל האחוזות עמדו בסמיכות לדרכים הראשיות והסתייעו בהם לנושאי כלכלה ומסחר .
נראה לנו כי יתכן שבמקום זה ניצבה אחוזה. מכיוון שאיננו יכולים להצביע על כך בוודאות, אך הצעתנו נראית עדיפה רשמנו אתר זה כסביר.

אתרים שזוהו בעבר ככנסיות - מנזרים

156. **ח'רבת אל כיליה** **בן – כנ/מן - 1** מס' האתר: 18-14/28/3

נ.צ. רשת ישראל : 18265/14875	נ.צ. רשת UTM : 72160/53545
סוג האתר :	שטח האתר : 3 דונם
רמת הזיהוי:	מאפיינים : 1, 2, 3, 12
מימצא מיוחד :	חלוקה לאגפים , שרידי פורטיקו ומרפסת , חדרים סביב לחצר מרכזית
תיארוך האתר :	שלב רומי ושלב ביזנטי תרשים: איורים 90 , 91 ,

92

ביבליוגרפיה: פינקלשטיין , **סקר ארץ בנימין** , אתר 369 ; מגן , **ח' אל – כיליה** ; שיאון , **חירבת אל כיליה** ; גרן ,

Magen , **Khirbet El – Kiliya** ; Hirschfeld , **Byzantine Monasteries** , p. 56

תיאור ודיון: במקום נתגלה מכלול מבנים המסודרים מסביב לחצר פנימית. לאתר מספר שלבים . שלב ביזנטי שעבר שני שלבים , לפי תיאורו של שיאון בעקבות החפירה. עיון בתרשימים מגלה כי בנין I הוא הקדום והיה קיים כבר בתקופה הרומית. בנין זה כנראה תיפקד כמבצר. לדעת מגן שני הבניינים הם מתקופה אחת, כלומר היו קיימים בתקופה הרומית ורק עברו שינוי יעוד ומבנה בתקופה הביזנטית. לדעת שיאון, מבנה II לא היה קיים כנראה בתקופה הרומית ושלבו הם רק מהתקופה הביזנטית .

השינוי התרחש בתקופה הביזנטית עת התווסף למכלול בנין II. בתקופה זו, על פי הצעת מגן, הפך המקום למנזר ובו כנסיה. זאת, למרות שאין כל שריד המחייב קיומה של כנסיה. גם מגן חש בזאת וכתב: "בתקופה הביזנטית נשמרה צורתו הבסיסית של המבנה ורק נעשו שינויים מזעריים כדי לספק את צורכיהם הדתיים הבסיסיים של הנזירים, כגון כנסיה וקריפטה לקבורה. . . שאלת הכנסיה היתה מסובכת יותר, הואיל ולכנסיות היתה תכנית מוגדרת, ואי אפשר היה לשלב כנסיה בבנין I , שכן הדבר היה מביא לפירוק במעט מוחלט של המבנה כולו. לפיכך הוחלט להוסיף קומה ולבנות את הכנסיה בקומה השנייה". במקום אחר הוא כתב כי לא נשארה כל עדות לקיומה של הקומה השנייה. עולה כי לא ניתן לקבוע בוודאות קיומה של כנסיה בקומה השנייה.

במקביל מעניין לראות שמגן כתב שבאגף המזרחי של בנין I יש שורת אבנים מעין סטילובאט, ולכן הוסיף וכתב: "יתכן, כי במקום זה היה סטיו, ומעליו מרפסת". אם אכן כך היה, מסתבר שהיתה קומה שנייה,

אולי מרפסת שצפתה אל החצר המרכזית בבנין מהתקופה הרומית. בבנין זה חלו לימים שינויים והתווספה קריפטה שאולי מלמדת על התישבות של נזירים במקום.

גם על פי החפירות של שיאון אנו מבחינים בפרט מעניין. על פי החפירות שנערכו במקום, מסתבר כי האגף המזרחי היה בשלבו הראשון בעל מסדרון מקושט לפני מבנה החדרים 24 – 27. ניתן להציע שמסדרון מקושט זה החזיק על גביו קומה שניה, ונועד למנוע את הצורך להשתמש בעמודים. אם אכן זה המקרה אולי כאן היה האגף של האדון / המשגיח של בית האחוזת. או אולי מסדרון מקושט זה היה הכניסה לחדרי האגף המזרחי של בנין II.

בכל מקרה נראה כי באתר זה ישנה הפרדה וחלוקה בין חלקי המבנה השונים. הם בנויים ברמה שונה, ומופרדים זה מזה.

מסתבר להציע את התהליך הבא. בשלב הראשון בתקופה הרומית היה במקום מבצר או מצד. בשלב כלשהו בסוף התקופה הרומית או תחילת התקופה הביזנטית הפך המקום לבית אחוזת (שלב 1א לשיטתו של שיאון). מהשרטוט עולה כי בשלב זה היתה חצר מרכזית בבנין II והאגף המזרחי הוא דמוי מבנה עם פורטיקו. בהמשך התקופה הביזנטית עבר המבנה שינויים. במסגרת זו הוקטנה החצר, נבנו חדרי קטנים וצפופים יותר, בוטל האגף דמוי הפורטיקו. נראה כי זהו השלב בו הגיעו הנזירים לאתר, וכאן גם ערכו את השינויים בבנין I והוסיפו את הקריפטה. השלב הבא, המסומן אצל שיאון כשלב 2, הוא קיומו של המכלול בתקופה המוסלמית.

לדעתנו, גם אם במקום היה מנזר, הרי שהאתר נכנס לקטגוריה של אחוזת, ולכן צירפנו אתר זה לקטלוג. נראה לנו כי הצעתנו עדיפה על פני שיחזורים אחרים של התהליך שהתרחש באתר, שכן היא פותרת את התמיהות והקשיים שהועלו על ידי החוקרים. בהיעדר אפשרות להוכיח הצעתנו, רשמנו אותו כאתר סביר.

157. בורג' ביתין בן – כנ/מן - 2 מס' האתר: 17-14/37/1

נ.צ. רשת ישראל : 17335/14785	נ.צ. רשת UTM : 71235/53425
סוג האתר :	שטח האתר : 3 דונם
רמת הזיהוי:	מאפיינים : 1 , 2 ,

12

ממצא מיוחד :	פריטים ארכיטקטוניים , אבני גזית , עמודים ובסיסים
תיארוך האתר :	ביזנטי
תרשים:	איור

93

ביבליוגרפיה: קלאי, הסקר בארץ בנימין והר אפרים, עמ' 178 (אתר 91) ; פינקלשטיין, סקר ארץ בנימין - אתר 86 ;

Schneider, Bethel, pp. 187 – 188 ; Conder & Kitchner , SWP II, p. 307

תיאור : אתר קטן ובו פריטים אדריכליים מעטים. רבות מן האבנים מסותתות. במזרח האתר נמצאה אבן גזית ועליה טבולה אנסטה. במקום נראים בסיסי עמודים ועמודים. בסקר הבריטי ובסקר החירום מצויינות אבנים מעוטרות, שציור שלהם מופיע בנספח הציורים.

דיין: עולה כי במקום עמד מבנה ולו עמודים ובסיסים. במקום היו משקופים מעוטרים והיו כנראה שייכים לנוצרי, אם אכן העיטור הוא צלב. יחד עם זאת מהשרטוט המצורף, המופיע אצל שניידר, עולה כי אין כל בסיס להניח שכאן עמדה כנסיה. זאת, למרות ששניידר כתב כי כאן עמדה כנסיה אחת משתיים שהיו באיזור בית אל (את השניה הוא זיהה בח' אל מקטיר שגם היא על פי הצעתנו אחוזה). בסקר הבריטי אכן התחבטו בסוגית תיפקוד המקום. מצד אחד הם כתבו שהמקום נראה כמנזר, מצד שני הם כתבו שאין כנסיה ולא ניתן להבחין בשרידי כנסיה.

נראה להציע שגם כאן כמו במקומות אחרים נתקלו הסוקרים בפריטים אדריכליים מפוארים, שהביאום למחשבה כי המדובר במנזר או כנסיה, זאת בזמן שניתן לטעון לפחות באותה מידה של וודאות שמדובר בבית מפואר של אמיד מקומי.

כדי להוסיף תימוכין וסיוע להצעתנו מעניין לחזור ולבדוק את האונומסטיקון בתרגומו של הירונימוס שכפי שהצבענו מספק לנו מידע על ארץ ישראל וישוביה באותם הימים. באתר הנקרא "לזוה" וסומן על ידי מלמד²¹⁴ כאתר מס' 624 מופיע אצל הירונימוס המשפט הבא :

"est autem usque hodie uilla in sinistra parte uiae de Neapoli pergentibus Aeliam"

ובתרגומו של מלמד : " יעקב קרא אותה בית אל. ומיושבת עד היום. והוא כפר בימין הדרך העולה מנאפוליס ירושלימה. אשר היתה למטה בנימין ". עולה הרושם כי מדובר כאן בישוב ששכן בסמוך לדרך הראשית העולה מירושלים לכוון שכם. ישוב זה מכונה על ידי הירונימוס בשם 'ווילה'. כלומר מדובר בוילה שיש לקרוא לה בית אל כי זהו שם המקום כפי שקרא לו יעקב. נראה להציע כי בורג' ביתין – אתר שנמצא בסמוך לדרך הראשית (עד היום) וצויינו בו סימנים לקיומה של ווילה = אחוזה, זהו האתר שאליו התכוון הירונימוס וזהו האתר בו אנו עוסקים .

מכיוון שהצעתנו נראית עדיפה שכן היא פותרת את הקשיים והתמיהות שהועלו על ידי החוקרים, אך אין באפשרותנו להוכיח הצעתנו רשמנו אתר זה כסביר.

מס' האתר: 17-14/36/1

בן – כנ/מנ - 3

158. ח' אל מקטר

נ.צ. רשת UTM : 71280/53340

נ.צ. רשת ישראל : 17380/14690

שטח האתר : 3 דונם

ווילה - בית אחוזה

מאפיינים : 1, 2, 12

רמת הזיהוי: ודאי

מימצא מיוחד : מבנה בסיליקה מהתקופה הרומית, לפי וילסון יש דרך קדומה שמובילה לאתר

תיארוך האתר : רומי תרשים: איורים 94 ,

95

ביבליוגרפיה: פינקלשטין, סקר ארץ בנימין - אתר 84 ;

Schneider, Bethel; Conder & Kitchner, SWP II, p. 253 ;Wilson, Ai ;Ovadia, Corpus, p. 110

תיאור : חורבה קטנה שנראים בה שרידי מבנים של אבני גויל גדולות ובינוניות ועיי מפולת. הסקר בארץ בנימין מפנה לעדות על מנזר וכנסיה בסקר הבריטי, ומוסיף "למרבה ההפתעה לא נמצאו חרסים ביזנטיים".

²¹⁴ . מלמד, אונומסטיקון, אתר 624

דיין: בעקבות הערת הסוקרים במקום והעובדה שלא נתגלו שרידים מהתקופה הביזנטית החלטנו לחזור ולבדוק את העדויות המופיעות במקורות הקודמים. שכן, **כיצד יתכן שהיתה קיימת כנסיה ואין כלל שרידים ביזנטיים (??)**. מעניין היה לראות שבסקר הבריטי לא צויין קיומה של כנסיה. אין במקום כל שרידי צלבים או עדות נוצרית אחרת. הסוקרים הבריטיים עצמם לא היו משוכנעים שבמקום היתה כנסיה וכך כתבו: "בסיליקה הרוסה . . .". הם משתמשים שוב ושוב במונח בסיליקה ולא מזכירים ולו פעם אחת את המילה כנסיה. דבר זה יוצא דופן שכן במקומות אחרים בהם סקרו כנסיות ושירטטו אותן, הם רשמו והשתמשו במונח כנסיה. כך למשל לגבי דיר קלעה ומקומות אחרים. תמונה עוד יותר העובדה שהסוקרים ציינו ורשמו: "רק היסודות של הבסיליקה נותרו". נשאלת השאלה אם כן כיצד השלימו כה יפה את שרטוט המבנה המופיע אצלם בסקר.

כדי להוסיף לשאלה, עיון בשרטוטו של שניידר מגלה כי הוא איננו זהה לשרטוטם של אנשי הסקר הבריטי. עולה אם כן ההשערה, שאכן רק היסודות נותרו וכל אחד בחר לשרטט את המבנה כפי שנראה לו שכן היה בעבר.

כיצד אם כן הגיעו למסקנה שמדובר בכנסיה, במיוחד אם הקירות היו הרוסים לחלוטין ולא היתה אפשרות ממשית לשרטט את המבנה כפי שאכן עמד. כאן עלינו לחזור מספר שנים אחורה לביקורו של וילסון באתר. וילסון תר את המקום כדי לחפש את שרידי העיר עי ואת מקום המזבח שבנה אברהם. וכך כתב: "באביב 1866 בילינו לוטננט אנדרסון ואנוכי מספר ימים בבדיקה של האזור ההררי של ביתין, במטרה לאתר במדויק, במידת האפשר, את מקומה של העי, ואת מיקום ההר שעליו נטה אברהם את אהלו ובנה עליו את המזבח השני לה' לאחר כניסתו לארץ המובטחת" ²¹⁵. בהמשך לאחר שאיתרו את מקומה של העי באתר של א – תל, המשיכו לסרוק את הסביבה כדי למצוא את נקודת בניית המזבח. והנה, בין בית אל ובין העי, על גבעה שהתצפית ממנה מרשימה במיוחד לפי תיאורו של וילסון, מצאו שרידי מבנה. במקום הם מצאו שרידי עמודים וכותרות קורינתיות, דבר שהביא אותם לכתוב: "בראש הגבעה, הבחנו בהריסות, או ליתר דיוק **ביסודות** (ההדגשה שלי – ח.ע), של כנסיה מבוצרת" (תרגום שלי – ח.ע).

עולה הרושם שלא היו במקום שרידים של ממש שאיפשרו זיהוי של המקום ככנסיה. היה במקום מבנה גדול, מבנה בסיליקה ובו עמודים וכותרות, אך לא מימצא של ממש שיכול ללמדנו על קיומה של כנסיה. וילסון עוד המשיך וכתב: "מציאות כנסיה במקום כזה, בעל נוף הנשקף ממנו, ושרידים של דרך עתיקה המובילה לכיוון בית אל, היתה כה מהממת, עד שהתקשינו להימנע מלקפוץ למסקנה שהאתר שבו בנה אברהם את המזבח היה ידוע עד מאד (perfectly well known) לנוצרים הקדומים. כשם שהעי, היתה ידועה להם בוודאות בשמה עד למאה הרביעית, ומכאן שהכנסיה נבנתה במכוון במקום זה כדי להנציח את המאורעות שאירעו במקום זה" (תרגום שלי – ח.ע).

קשה שלא להגיע למסקנה שבמקום זה **רצה** וילסון לראות כנסיה. מציאות המבנה נראתה בעיניו ככנסיה, זאת בזמן שהדבר איננו ודאי. יתירה מזאת, אם האתר היה כה חשוב ונועד להנציח את בניית המזבח היינו מצפים למצוא שרידים נוצריים מובהקים. כמו כן היינו מצפים למצוא את האתר מופיע בכתובים, אולי כמקום עליה לרגל לאורך הדורות, דבר שאיננו מוצאים. כדאי לציין שסוקרי הסקר הבריטי לא קיבלו את קביעתו של וילסון וזיהו את האתר של מזבח אברהם בבורג' ביתין ²¹⁶.

סוקרי הסקר שהגיעו בעקבותיו למקום, הגיעו למקום כדי למצוא כנסיה, בעקבות דבריו של וילסון. זאת כנראה הסיבה בגללה שירטטו את המבנה ככנסיה. יחד עם זאת, נזהרו מלכתוב שהמקום הוא כנסיה וכתבו

215. Wilson, **Ai**, p. 123

216. Conder & Kitchner, **SWP** II, p. 307

כל זמן שהמבנה הוא בסליקה. בסיום הם אף הרחיקו לכת וכתבו : "המראה הכללי ותוכנית הבנין מובילה למסקנה שזהו מבנה ביזנטי". לא כנסיה, לא עדויות לקיום נוצרי, אלא מסקנה שזהו מבנה ביזנטי. יש לזכור כל העת, כי לא נתגלו במקום כל שרידים ביזנטיים.

לאור האמור לעיל, נראה לנו להציע שכאן עמד בית אחוזה מפואר. האתר קטן (3 דונם) ובמרכזו עמד בית האחוזה שהתנשא לגובה שתי קומות (על פי שרידי העמודים והכותרות שבמקום).

נקודה מעניינת לציון היא שאצל הירונימוס באיזור בית אל יש מספר איזכורים של וילות דווקא ולא של סוגי ישובים אחרים, ואולי זו אחת מהם. לאור הניתוח המוצע לעיל ולאור הממצא המעיד כי האתר הוא מהתקופה הרומית רשמנו אתר זה כאתר ודאי של אחוזה.

159. א - זחלק **בן – כנ/מן - 5** מס' האתר: 18-14/01/1

נ.צ. רשת ישראל : 18060/14170	נ.צ. רשת UTM : 71970/52840
סוג האתר : בית אחוזה / מנזר	שטח האתר : 2 דונם
רמת הזיהוי: סביר	מאפיינים : 1 , 2 ,

12

מימצא מיוחד : קירות מאבני גזית, קטעים של רצפות פסיפס צבעוניות.
מתקנים חקלאיים: גת
תיארוך האתר : ביזנטי' **תרשים:** איור 96 ; תמונות

41 , 42

ביבליוגרפיה: פינקשלטין, סקר ארץ בנימין – אתר 322 ;

Hirschfeld, Byzantine Monasteries, p. 59

הערות: זוהה על ידי הירשפלד כמנזר. יחד עם זאת הוא רשם את האתר ברשימת האתרים שאין עבורם זיהוי ולא ידועים בשם.

תיאור ודיון : במקום שרידי רעפים, חלקי שיש, רצפות פסיפס צבעוניות (מספר רצפות בחדרים שונים). אין כל ראיה שבמקום היה מנזר. הירשפלד כתב "קיבלנו את הרושם (!) (הדגשה שלי – ח.ע) שבמקום היה מנזר שיתופי (Communal Monastery). שרידי רעפים ורצפות פסיפס הם ההוכחה (הדגשה שלי – ח.ע) לקיום כנסיה במקום"²¹⁷. נראה כי הוא לא מצא כל סימנים לקיומו של מנזר וכנסיה מלבד העדויות לפאר ועושר. מסתבר להציע באתה מידה כי במקום היה בית אחוזה מפואר. גם בתרשים ניתן לראות שאין כל סימן למציאות קפלה או כנסיה אך הירשפלד שירטט בכל זאת שיחזור של קפלה במקום. נראה כי מרצונו לראות במקום מנזר, התאים הירשפלד את השרטוט למחשבותיו.

הירשפלד עצמו כתב במקום אחר: "קויונוביום הוא מנזר בו הנזירים חיים חיי שיתוף, ובהם סדר יום קבוע של תפילה, עבודה וסעודות. בדרך כלל, קונובייה הם מבנים רבועים מוקפים חומה, ומשתנים בגודלם מגודל צנוע ועד לגדולים ביותר. הקונובייה הקטנים הם שרידים לילות החקלאיות של התקופה הרומית המאוחרת (הדגשה שלי – ח.ע), בכך שנבנו מסביב לחצר פנימית סגורה, שסיפקה אור ואוויר ושימשה כגורם מאחד"²¹⁸

²¹⁷. Hirschfeld, Byzantine Monasteries, p. 59

²¹⁸. Hirschfeld, Judean Desert Monasteries, p. 33

(התרגום שלי – ח.ע). את דבריו הוא מבסס על עבודתו של קורבו²¹⁹, ולמסקנות דומות הגיעו בטלר²²⁰ ולאסוס²²¹ בעבודתם לגבי סוריה.

עולה אם כן הרושם שהקונוביה הקטנים בקלות ניתן לטעות ולהחליפם בוולות, שכן הם נראים בדיוק אותו דבר. מכאן נראה להציע כי אתרים אותם זיהה הירשפלד כמנזרים אבל אין בהם אפסיס, או סימנים מובהקים לקיומה של כנסייה אינם אתרי מנזרים שיתופיים (קונוביון) אלא אתרי אחוזות. גם במקומות בהם יש חדרי תפילה עלינו להיזהר שכן כפי שהראינו בחדיד ובאבו ריש היו קיימות אחוזות שבהם היו חדרי תפילה אולי לכומר המקומי / הפרטי של בעל האחוז, או מקום תפילה של בעל האחוז עצמו. מכיוון שאין באפשרותנו להוכיח הצעתנו, אך נראה לנו כי הצעתנו עדיפה, בחרנו לרשום אתר זה כסביר.

160. ח' מנע **בן – כנ/מן - 4** מס' האתר: 15-14/54/1

נ.צ. רשת ישראל : 15580/14465	נ.צ. רשת UTM : 69485/53080
סוג האתר : ווילה - בית אחוזה	שטח האתר : לא ידוע
רמת הזיהוי: ודאי	מאפיינים: 1, 2, 4, 12
מימצא מיוחד : מבנה מרכזי, עמודים, פסיפס צבעוני	
מתקנים חקלאיים: גיתות	
תיארוך האתר : ביזנטי	תרשים: איור

97

ביבליוגרפיה: פינקלשטיין, סקר ארץ בנימין - אתר מס' 129

תיאור : במקום זוהתה כנסייה ולה שורת עמודים ורצפת פסיפס צבעונית. בסמיכות למבנה גיתות הממוקמות ליד המבנה ונראה שהן חלק מן המכלול.

המימצא באתר זה מציג בפני החוקרים בעיה קשה שכן הכנסייה אינה בנויה לפי הכללים המקובלים. היא איננה פונה מזרחה אלא מערבה (הכניסה היא מצד מזרח), אין אטריום, אין אפסיס. במקום אין כל סימנים המצביעים על קיום כנסייה. יחד עם זאת ברור שמדובר במבנה מפואר בעל עמודים ורצפת פסיפס צבעוני. בסמוך ובשייכות למבנה נמצאות הגיתות שמצביעות גם הן על כך שלמבנה זה תיפקודים חקלאיים. נראה אם כן שזיהוי האתר ככנסייה הוא בלתי הגיוני ובלתי אפשרי. דבר זה מביא להציע שכאן עמד בית אחוזה של אמיד שבנה כאן את ביתו.

עולה הרושם כי זהו אחד מהמקומות בו נעשתה הטעות המתודולוגית בה דנו במספר מקומות. המקום נראה מפואר ובו עמודים ושרידי רצפת פסיפס. באתר נתגלו שרידי חרסים ביזנטיים, נתון שסייע לתארך את המבנה. דבר זה הוביל את החוקרים לזהות את המקום באופן מיידי ככנסייה, מבלי לבדוק האם ישנן אפשרויות נוספות להסביר את תיפקוד המבנה ושימושיו.

נראה לנו כי אין אפשרות לזהות במקום זה כנסייה ולכן הצעת אחוזה במקום היא היחידה הנראית לנו אפשרית, לכן רשמנו אתר זה כודאי.

²¹⁹. Corbo, Kh. Siyar el – Ghanam, p. 2

²²⁰. Butler, Archaeological Expedition, p. 99

²²¹. Lassus, Sanctuaries, p. 272

נ.צ. רשת ישראל :	17290/13764
סוג האתר :	אחוזת אמיד מקומי
רמת הזיהוי:	מסופק
מימצא מיוחד :	קפלה , מטמון מטבעות מהתקופה העבאסית , בריכות
תיארוך האתר :	ביזנטי – מוסלמי קדום
ביבליוגרפיה:	גיבסון, ראס א – טאויל ; קלונר, סקר ירושלים – צפון מערב , אתר 37

11, 12

תיאור : באתר נתגלתה קפלה מרוצפת פסיפס ועל דעת זה זוהתה כמנזר. כפי שהצענו כבר בעבר בהחלט יתכן שמדובר בחדר תפילה פרטי בתוך אחוזת מקומי. גם קיומה של גת גדולה בתוך תחומי האתר וכן גדר שמקיפה את האתר – את המבנים ואת המתקנים החקלאיים מצביעה על כך שהמקום הוא מכלול אחד. באתר אין כנסיה , ואין כל סימנים אחרים המצביעים על קיומו של מנזר. בנוסף לכך במקום נתגלו שרידי בריכות, אחד המאפיינים עליהם הצבענו לדעתנו כעדות לקיומה של אחוזה . נראה להציע שגם כאן קרתה אותה טעות מתודולוגית והוצע שהמקום היה מנזר בזמן שהיה אחוזה – אחת האחוזות מבין רבות שאנו מוצאים בצפונה של ירושלים. אחוזה זו סמוכה לאחוזה שזוהתה בפסגת זאב א' , ויתכן שביחד היוו חלק ממערך האחוזות והעורף הכלכלי של ירושלים בתקופה הביזנטית . מכיוון שאין ודאות להצעתנו, ואין באפשרותנו להוכיח עדיפותה רשמנו אתר זה כאתר מסופק.

162. **קצר עלי**

בנ – כנ/מנ - 7

מס' האתר: 17-13/74/1

נ.צ. רשת ישראל :	17765/13490
סוג האתר :	בית אחוזה
רמת הזיהוי:	מסופק
מימצא מיוחד :	מבנה מרכזי , חלקי שיש ורעפים , רצפת פסיפס
תיארוך האתר :	רומי - ביזנטי
תרשים:	איור 98 ; תמונה 44 (פינקשלטין, סקר ארץ בנימין)
ביבליוגרפיה:	פינקלשטין, סקר ארץ בנימין - אתר 505 ; הירשפלד, קצר עלי

12 ,

Hirschfeld , **Byzantine Monasteries** , p. 19 – 20 ; Hirschfeld , **Judean**

Desert Monasteries , pp. 56 - 58

תיאור : מבנה בנוי גזית ובו שרידי רצפת פסיפס. בחפירת בדיקה נתגלתה רצפת הפסיפס, שברי רעפים, חלקי שיש, ושברי חרסים מהתקופה הביזנטית. בסמוך למבנה מאגר מים גדול. ממזרח לכנסיה נחשף

מבנה נוסף ששימש למגורים. בחפירות הבדיקה שנערכו בו נתגלו שרידים לחלוקה פנימית לחדרים שהיו מרוצפים בפסיפס. בחלק הדרום מערבי של המכלול נתגלה מגדל. בסקר ארץ בנימין נתגלו במקום שרידי **חרסים רומיים** (!). ב – 1890 נראתה על גג המאגר רצפת פסיפס צבעונית שכנראה היתה שייכת למבנה שעמד על גבי המאגר.

דיון: הירשפלד²²² ציין שהחוקר הראשון שתיאר את המקום היה ואן קסטרן²²³. בתיאורו בעקבות ביקור במקום ב – 1890 כתב שבמקום נמצאו שרידי כנסיה מצפון לדרך ומאגר מים גדול מדרום לדרך. כמו כן הוא כתב שעל גג המאגר היו שרידים של רצפת פסיפס, מה שאולי מלמד שמעל המאגר עמד בעבר מבנה כלשהו. יחד עם זאת הוא לא זיהה את המקום. רק שניידר ב – 1934 הצליח להצליב את המידע הספרותי עם הארכיאולוגי ולהציע כי כאן עמד האתר אותו הקימה הקיסרית אבדוקיה²²⁴. על פי תיאורו של קיריל בנתה הקיסרית שנה לפני מותה כנסיה ומאגר מים במרחק 20 סטדיות ממנזר אבתימיסוס. מציאת מבנה מרכזי מפואר ומאגר מים גדול הוביל את חוקרים למסקנה שזהו האתר. יחד עם זאת חשוב לציין שחוקרי התקופה בני דורו של ואן קסטרן זיהו את האתר שבנתה אבדוקיה במנזר של ראס מרסס. גם לאחר הצעת זיהויו של שניידר היו חוקרים שהמשיכו להציע כי במקום זה (קצר עלי) עמדה תחנת דרכים רומית²²⁵, והם לא התייחסו לאפשרות קיומו של האתר שהקימה אבדוקיה כנמצא במקום זה.

המימצא באתר מעלה מספר שאלות ותמיהות. מהיכן הגיעו החרסים הרומיים שמעידים על קיום קודם לתקופה הביזנטית במקום. חלוקת המבנים מצביעה על קיום בית מפואר מרכזי, ובסמוך אליו מבנה מגורים ברמה קצת יותר נמוכה וכן נמצא במקום מגדל. כל אלה הם סממנים שהצענו לזיהוי אחוזה.

כמו כן בדיקת השרטוטים שנעשו לאורך השנים מראה לנו דבר מעניין. בשרטוט הראשון שנעשה המופיע בחדשות ארכיאולוגיות אין כל ציון לשרידי עמודים, או למציאותו ואיתורו של אפסיס. תרשים זה נעשה בשנת 1984. בתרשימים הבאים מבחינה כרונולוגית ששורטטו על יד הירשפלד ופורסמו בשנת 1990²²⁶ ו – 1992²²⁷ אנו מזהים ציון מדויק של מיקום העמודים וכן מופיעה בתכנית הגומחה שמייצגת כביכול את האפסיס של הכנסיה. הדבר בולט שכן אפסיס זה שורטט בתוך המבנה ללא כל זיקה לקיר. בפרסומו משנת 1992 הגדיל הירשפלד ושירטט אפילו את מכלול המבנים שהיה במקום. זאת, למרות שכאמור אין מספיק שרידים באתר כדי להציע שיחזור זה.

יחד עם זאת, השיחזור שלו מעניין מבחינתו, שכן למעט המילה כנסיה התרשים מצייר במדויק בית אחוזה. באחוזה זו מבנה מרכזי מאד מפואר – בית האדון, בסמוך אליו מבנה המגורים והמשק. בסמיכות למקום מאגר מים, שאולי עמד עליו מבנה, ועל כל האחוזה שומר מגדל כפי שראינו גם במקומות אחרים.

לאור האמור לעיל נראה להציע את השיחזור הבא. במקום עמד בית אחוזה של עשיר ירושלמי בתקופה הרומית המאוחרת. מכאן, הימצאותם של החרסים הרומיים. גם המבנה המרכזי איננו נושא דווקא קווי מיתאר של כנסיה וייתכן ושימש כבית האדון. הקיסרית אבדוקיה שרצתה לטפח את נושא העליה לרגל ולדאוג לעולי הרגל לקחה אתר קיים ושינתה את יעודו ותפקידו. מבית אחוזה פרטי, הפכה אותו לרכוש האימפריה וככזה בנתה בו את הכנסיה והמאגר. אולי ניתן להציע אפילו, כי רצפת הפסיפס אותה ראה ואן קסטרן, על גג המאגר היא רצפת הפסיפס של הכנסיה שהקימה כאן אבדוקיה. אם אכן כך הדבר, דומה האתר אולי לכנסיית הניאה שנבנתה מאוחר יותר בירושלים גם שם עמד המבנה על גבי הקמרונות שהחזיקו מאגר מים תת קרקעי.

²²² . . Hirschfeld , **Byzantine Monasteries** , p. 20

²²³ . Van Kasteren , **Umgegend** , pp. 94 - 95

²²⁴ . Schneider , **Kirschenruinen** , pp. 221 - 223

²²⁵ . Beauvery , **La Route**

²²⁶ . Hirschfeld , **Byzantine Monasteries**

בכל מקרה, בין אם זהו האתר שבו בנתה אבדוקיה את המבנה ובין אם לאו, אנו מציעים שבשלב הרומי של האתר עמד כאן בית אחוזה. מכיוון שפעמים רבות קיימת המשכיות בקיומה של אחוזה יתכן וגם בתקופה הביזנטית התקימה כאן אחוזה. מכיוון שאין באפשרותנו להוכיח הצעתנו בשלב זה, ואין לה עדיפות על פני הצעות אחרות, רשמנו את האתר כאתר מסופק.

אתרים שזוהו כאחוזות במסגרת המחקר

163. **ח'רבת סכריא** **בנ – מח - 1** מס' האתר: 16-14/69/1

נ.צ. רשת ישראל : 16655/14960
סוג האתר : אחוזת מקומי
רמת הזיהוי: סביר
מימצא מיוחד : מתחם בנוי סביב לצר מרכזית, כלי אבן, מגדלים,
תיארוך האתר : הלניסטי - רומי
ביבליוגרפיה: קלאי, סקר ארץ בנימין והר אפרים, עמ' 177 (אתר 86); פינקלשטיין, סקר ארץ בנימין, עמ' 71 (אתר 65)
שטח האתר : 2 דונם
מאפיינים : 1, 2, 5, 9, 12

תיאור ודין: האתר ממוקם בראש כיפה שעליה מבנה ריבועי גדול. גם בהיקף וגם במרכז נמצאו חדרים. הבנייה טובה מאבני שדה בכל הגדלים. בצמוד לאתר עוברת דרך הן מדרום והן מצפון. רוחב הדרכים 2 – 3 מ'. למתחם כניסה אחת ממזרח ובסמוך אליה שני מגדלים.
 על פי סקר החירום משנת תשכ"ח נראה כי מדובר במצודה מהתקופה הרומית. הסוקרים המאוחרים בסקר ארץ בנימין הבחינו במקום ותיארו את האתר על פי מימצא החרסים שבו, לתקופות ההלניסטית והרומית. המתחם הבנוי סביב לחצר, המגדלים בכניסה, הבניה הטובה והדרכים בסמוך מביאים אותנו לשער כי מדובר באחוזת מקומי. במקום נתגלו שברי כלי אבן מהתקופה הרומית ואולי מצביע הדבר על ישיבתם של יהודים, ואולי אפילו כהנים שגרו כאן במקום זה. עובדה זו מחלישה את הטענה כי מדובר במבנה של מצודה מהתקופה הרומית. גם הסוקר בחר לציין את המקום כחוה. לדעתנו כאן ניצבה אחוזה שמאפייניה תואמים את הקריטריונים שהצענו. מכיוון שגם הסוקר בחר לתאר מקום זה כחוה ולא כמיצד רומי נראה לנו כי הצעה זו עדיפה, לכן רשמנו אתר זה בקטלוג שלנו כאתר סביר ולא כאתר מסופק.

164. **אל וילי שבוני** **בנ – מח - 2** מס' האתר: 16-14/07/1

נ.צ. רשת ישראל : 16070/14765
סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי
רמת הזיהוי: סביר
מימצא מיוחד : מבנה מרכזי, אבנים מסותתות, אבני פסיפס
שטח האתר : 1 דונם
מאפיינים : 1, 2, 7, 12

²²⁷. Hirschfeld, Judean Desert Monasteries

תיארוך האתר : הלניסטי , רומי , ביזנטי
תרשים: אין
ביבליוגרפיה: פינקלשטיין , סקר ארץ בנימין - אתר 31

תיאור : מבנה גדול (24 X 30.5 מ') ציר מזרח – מערב , נמצאו אבני פסיפס מעטות וכן בורות מים. במפלס מעט נמוך יותר מעין שתי רחבות או חצרות. במדרון שמדרום לבנין נתגלה קבר בעל חצר חצובה.

דין : הסוקר כתב : " הדעת נותנת כי לפנינו מנזר". לא ברור על סמך מה נקבעה קביעה זו. אין באתר כל עדות לקיום נוצרי. אדרבה , הממצא הארכיאולוגי מצביע על קיום בתקופות הקודמות לתקופה הביזנטית שבהם לא יכול היה להיות מנזר במקום. כמות החרסים שנלקטה מצביעה על עוצמת ישוב שווה בתקופה הביזנטית ובתקופות שלפניה. נראה שבמקום היה מבנה גדול שלו היתה רצפת פסיפס, זה כל המידע שניתן לומר בוודאות. עובדה זו הביאה כנראה את החוקרים להניח שבמקום התקיים מנזר ובו כנסייה. מענין לראות את התהליך שהתרחש בהמשך. שכן במאמר שפורסם על שרידי כנסיות בארץ בנימין²²⁸ מסומן אתר זה כאתר של מנזר, ללא כל סייגים שאולי אין הדבר כך. נראה שגם כאן התרחש התהליך המתודולוגי שהצבענו עליו במקומות שונים. חוקר אחד הניח קיומו של מנזר, והחוקרים הבאים אחריו קיבלו זאת כבר כעובדה. נראה לנו כי אין באתר זה כל מימצא שיצביע על קיומו של מנזר. גודלו של האתר והמימצא מתקופות לפני התקופה הביזנטית תורם להנחה כי מדובר במבנה של אחוזה, שבודאי לא יכול היה להיות מנזר בתקופה ההלניסטית או הרומית.

מכיוון שאיננו יכולים להוכיח הצעתנו , אבל נראה לנו כי היא עדיפה על פני הצעות אחרות, רשמנו אתר זה כאתר סביר.

165. ח'רבת בית רדוף בן – מח - 3 מס' האתר: 15-14/96/1

נ.צ. רשת ישראל : 15960/14675	נ.צ. רשת UTM : 69860/53300
סוג האתר :	שטח האתר : 3 דונם
רמת הזיהוי:	מאפיינים : 12 , 2 , 1
מימצא מיוחד :	אבני גזית , בסיסי עמודים
תיארוך האתר :	רומית - ביזנטית
ביבליוגרפיה:	פינקלשטיין , <u>סקר ארץ בנימין</u> , עמ' 48 (אתר 26)

תיאור ודין: במקום נתגלה אתר קטן בן 3 דונם ובו שרידי אבני גזית ובסיסי עמודים. החורבה מסוקלת וקשה לזהות מבנים . הקרמיקה היא מהתקופה הרומית ביזנטית בלבד . עולה רושם כי מדובר באתר קטן של אדם מקומי שבנה לעצמו מבנה מפואר יותר מאשר בכפר קטן רגיל. בעל המקום השקיע בעמודים ובבניית גזית. מכיוון שאין כל עדויות לקיומה של כנסייה, ומצד שני האתר קטן אך מפואר מאד, נראה להניח קיומה של אחוזה במקום. מכיוון שנראה כי הצעתנו עדיפה, אך אין לנו הוכחה, רשמנו אתר זה כאתר סביר.

²²⁸ . יתאח וברוך, סקר שרידי כנסיות, עמ' 160

נ.צ. רשת ישראל :	16715/14510	נ.צ. רשת UTM :	70620/53150
סוג האתר :	אחוזת מקומי	שטח האתר :	1 דונם
רמת הזיהוי:	סביר	מאפיינים :	1, 2, 12
מימצא מיוחד :	אבני פסיפס רבות , אבן של בית בד	תרשים:	אין
תיארוך האתר :	ביזנטי		
ביבליוגרפיה:	פינקלשטין , סקר ארץ בנימין , עמ' 72 (אתר 66)		

תיאור ודין: אתר קטן של אבנים בינוניות וגדולות. במקום קימרון תת קרקעי. כן נתגלו במקום אבני פסיפס רבות ואבן של בית בד. עולה הרושם כי מדובר בישוב קטן, אך כזה שיש בו מידה מסויימת של עושר. גם הסוקרים ששמו לב לעובדה זו רשמו: "לפנינו מנזר או חווה", מה שמצביע על העובדה שגם הסוקרים חשו שאין מדובר בישוב רגיל. נראה להציע שכאן ניצב מבנה בודד, שלדעתנו נכנס להגדרה של מחקר זה. מבנה בודד שאתר קטן שבו סימני פאר. מכיוון שאין באפשרותנו להוכיח הצעתנו, אך נראה לנו כי היא עדיפה, רשמנו אתר זה כאתר סביר.

נ.צ. רשת ישראל :	16180/14425	נ.צ. רשת UTM :	70095/53060
סוג האתר :	אחוזת מקומי	שטח האתר :	2 דונם
רמת הזיהוי:	סביר	מאפיינים :	1, 2, 12
מימצא מיוחד :	בנין עמודים מהתקופה הרומית	תרשים:	אין
תיארוך האתר :	הלניסטי , רומי		
ביבליוגרפיה:	פינקלשטין , סקר ארץ בנימין - אתר 32		

תיאור : במדרון פזורים מבנים אחדים, מהם אחד בנין עמודים. בניצב למדרון חשופים שלושה עמודים.

דין : במקום עמד מבנה דמוי מבנה ציבורי גדול בעל עמודים ומסביבו מבנים אחדים. נראה כי ניצב כאן מבנה מרכזי אחד שהיה מפואר יותר מהאחרים, וסביבו מבנים נוספים ברמת פאר נמוכה יותר. התיארוך של האתר מצביע על כך שהוא לא התקיים בתקופה הביזנטית. האתר התקיים בעיקר בתקופה הרומית ולכן לא יכול להיות שמדובר בכנסיה. אתר כה קטן (2 דונם) ובו שריד של מבנה עמודים שאיננו בית כנסת או כנסיה מתאים להגדרתנו כבית אחוזה. במקום אין מספיק שרידים לפאר ולכן כנראה מדובר באדם מקומי לא אמיד במיוחד. מכיוון שאין כל הצעה אחרת שנראה שאפשר לזהות כאן, אך אין באפשרותנו להוכיח הצעתנו רשמנו אתר זה כסביר.

נ.צ. רשת ישראל :	16110/14515	נ.צ. רשת UTM :	70015/53140
סוג האתר :	אחוזת מקומי	שטח האתר :	4 דונם
רמת הזיהוי:	סביר	מאפיינים :	1, 2, 4, 12
מימצא מיוחד :	פריטים ארכיטקטוניים רבים ביניהם עמודים וכותרות	מתקנים חקלאיים:	בית בד
תיארוך האתר :	רומי , ביזנטי	תרשים:	אין
ביבליוגרפיה:	פינקלשטיין , סקר ארץ בנימין - אתר 34		

תיאור : באתר פזורים פריטים אדריכליים רבים (כך במקור - ח.ע) וביניהם כותרות, עמודים, משקופים ומזוזות. בור מים באתר, שוקת וכן בתולה של בית בד ובסיס לקורות הבורג בשימוש משני.

דיון : הישוב קטן מכדי להיות "עיר", אך יחד עם זאת יש בו פריטים ארכיטקטוניים רבים המצביעים על קיום מבנה או מבנים בעלי פאר. עמודים מצביעים על קומה שניה וכך גם הכותרות. האתר קטן למדי ולכן קשה להניח קיומם של מבני ציבור רבים. עולה הרושם כי אתר זה מתאים לקריטריונים אותם הצענו ולכן נראה שמדובר במכלול מימצאים המצביעים על קיומה של אחוזה במקום .

מהסקר עולה שעוצמת הישוב במקום היתה זהה בתקופה הרומית ובתקופה הביזנטית, וגם בכך סיוע להצעתנו כי מדובר באתר של אחוזה, שכן אי אפשר להניח קיום כנסיה או מנזר בתקופה הרומית. נראה כי הצעתנו עדיפה על כל אפשרות אחרת. בהיעדר חפירה להוכיח הצעתנו נאלצנו לרשום את האתר כסביר.

נ.צ. רשת ישראל :	16040/14315	נ.צ. רשת UTM :	69950/52945
סוג האתר :	אחוזת מקומי	שטח האתר :	12 דונם
רמת הזיהוי:	סביר	מאפיינים :	1, 2, 4, 7, 12
מימצא מיוחד :	מבנה מרכזי מסביבו חדרים. במקום שני בתי בד ושתי גיתות .	מתקנים חקלאיים:	בית בד , גתות
תיארוך האתר :	רומי (בעיקר) , ביזנטי	תרשים:	אין
ביבליוגרפיה:	פינקלשטיין , סקר ארץ בנימין - אתר מס' 145		

תיאור : במרכז החורבה מבנה מלבני גדול (27 X 32 מ'). מדרום למבנה שורה של מבנים בנויים אבנים מסותתות, באחד מהם שרידי בית בד ובו שתי בתולות. ממזרח למבנה המרכזי משתרע אזור של מתקנים ובו גת , ובית בד בתוך חציבה מרובעת. ממערב יש גת נוספת. לאתר מערכת מערות קבורה בעלי כוכים ומקמרים. מערה נוספת היא קבר דרגשים. בראש הכיפה גת נוספת .

דיון : נראה שמדובר באתר שלו מבנה מרכזי ולידו ריכוז גדול של מתקנים חקלאיים. ישנה הפרדה בין המבנה המרכזי לשאר מבני המגורים. במקום ריכוז גדול של מתקנים בסמיכות למבנה המרכזי, לכך יש להוסיף את העובדה שבמקום גם בתי בד וגם גיתות. נראה להציע שכאן שכנה אחוזה, לא של אדם אמיד במיוחד ולכן לא מוצאים סימני פאר. גודל האתר מאפשר להציע כי כאן היה כפר רגיל, אלא שמציאות המתקנים החקלאיים בתוך ובסמיכות למבנים מביאה להעדפת ההצעה של קיום האתר כאחוזה. נראה שבמקרה זה אין אפשרות לזיהוי אחר, אך בהיעדר חפירה שתוכיח הצעתנו נאלצנו לרשום את האתר כסביר.

170. ח' עטרה בנ – מח - 8 מס' האתר: 17-14/03/3

נ.צ. רשת ישראל : 17070/14300	נ.צ. רשת UTM : 70985/52945
סוג האתר : אחוזת מקומי	שטח האתר : 3.5 דונם
רמת הזיהוי: סביר	מאפיינים : 12 , 6 , 2 , 1
מימצא מיוחד : מבנה גזית, חוליה של עמוד ובסיס. בריכות מים,	
תיארוך האתר : ביזנטי	תרשים: אין
מתקנים חקלאיים : גת מרוצפת בפסיפס	
ביבליוגרפיה: פינקלשטיין, סקר ארץ בנימין – אתר מס' 176 ;	

McCowen, **Tell en-Nasbeh**, pp. 54 - 55

תיאור : במרכז החורבה מבנה מרכזי. בסמוך להם נמצאו שלושה משקופים וסף בעל פותה, חוליה של עמוד ובסיס. באתר שתי בריכות מים. בקרקעית הבריכה המערבית יש מסדרון מקומר, ובתחתיתו אמת מים. לא רחוק משם בית קברות ובו קברי כוכים ומקמרים, שלידם בריכת מים נוספת. לידם גת חצובה ובה שרידי פסיפס.

דיון : במקום מבנה מרכזי ושרידי עמוד ובסיס. עובדה זו מצביעה על קיומו של מבנה גדול שאולי היו לו שתי קומות. לכך יש להוסיף את קיומם של בריכות המים, ולא בורות מים. על פי הצעתנו קיומם של בריכות מים מעידה על סידור חקלאי וחלוקה מרוכזת של המים. מציאותם של שתי בריכות מים מחזקת את ההשערה שאכן מדובר באתר של אחוזה. לעובדות אלה יש להוסיף את העובדה כי מדובר באתר קטן ונראה לכן להציע שהמבנה המרכזי שזוהה במקום הוא בית האחוזה שעמד במרכזה של האחוזה ששכנה במקום. האתר חד תקופתי, ביזנטי בלבד, ובכל זאת לא מוצאים בו כל שרידי סמלים נוצריים. עובדה זו מצמצמת את האפשרות שמדובר בכנסייה או מנזר. גם כאן נראה שאין אפשרות לזהות את האתר בתור ישוב אחר מלבד אחוזה, אלא שהיעדר הוכחה הביא אותנו לרשום את האתר כסביר.

171. קלנדיה 1 בנ – מח - 9 מס' האתר: 16-14/91/1

נ.צ. רשת ישראל : 16970/14100	נ.צ. רשת UTM : 70890/52750
סוג האתר : ווילה - בית אחוזה	שטח האתר : 3 דונם

רמת הזיהוי: **ודאי** מאפיינים : 1, 2, 3, 4, 6 , 8 , 12

מימצא מיוחד : בית מרחץ מהתקופה הביזנטית

מתקנים חקלאיים : לדעת קלונר במקום גת

תיארוך האתר : ביזנטי **תרשים** : אין

ביבליוגרפיה : פינקלשטין, סקר ארץ בנימין – אתר מס' 170;

תיאור : באתר בית מרחץ ביזנטי גדול, ובו שתי קבוצות חדרים. הקירות כוסו בטיח, ובאחד החדרים נתגלה פסיפס לבן. חדר אחר היה מרוצף בלוחות אבן. קלונר אינו מסכים שמדובר בבית מרחץ ולדעתו זוהי גת משוכללת²²⁹.

דיון : במקום נחשף בית מרחץ גדול. בפרק המבוא הצבענו על קיומו של בית מרחץ כאחד הקריטריונים לזיהויה של אחוזה. אי לכך לאור הממצא שנתגלה, נראה להציע שבמקום עמדה אחוזה בתקופה הביזנטית. אנו יודעים שבימי בית שני פעלה בקרבת מקום אחוזה. מכאן שאולי ניתן להצביע על כך שחלק ממתקני החווה מימי בית שני המשיכו לתפקד שכן המרחק בין שני האתרים אינו גדול. אם אכן כך הדבר הרי לפנינו דוגמא נוספת לאחוזה שהיתה קיימת בימי בית שני, הפסיקה לתפקד וחזרה להתקיים בתקופה הביזנטית. קלונר, כאמור, הציע כי במקום לא היה בית מרחץ אלא גת משוכללת²³⁰. גם אם נקבל את דעת קלונר שלא מדובר בבית מרחץ הרי מדובר באתר קטן שלו גת משוכללת. דבר זה מצביע על האתר כמרכז ייצור יין גדול. מכיוון שהאתר קטן לא סביר שמדובר בצריכה עצמית, אלא נראה שזוהי אחוזה שייצרה יין. לכך מצטרפת העובדה שהגת נמצאת בתוך האתר. ידוע כי גיתות היו בשטח החקלאי שמחוץ לשוב, ולכן קיומה של גת בתוך המבנה או בסמיכות אליו מצביעה לדעתנו על קיומה של אחוזה. אם אכן צודק קלונר הרי שבכך עדות לא רק להמשכיותה של האחוזה מהתקופה הרומית לתקופה הביזנטית, אלא גם להמשך התיפקוד שלה בייצור יין. לאור הממצא באתר זה רשמנו את האתר כודאי.

172. **ח' א - לטטין** **בן - מח - 10** מס' האתר: 16-
14/61/1

נ.צ. רשת ישראל : 16600/14175 **נ.צ. רשת UTM** : 70510/52815

סוג האתר : אחוזת מקומי – תחנת דרכים **שטח האתר** : 4 דונם

רמת הזיהוי : **מסופק** **מאפיינים** : 1, 2, 6, 12

מימצא מיוחד : מבנה מרכזי, חדרים מסביב לחצר, בריכה חצובה, במרכז החצר חצוב בור מים

תיארוך האתר : רומי - ביזנטי **תרשים** : אין

ביבליוגרפיה : קלאי, הסקר בארץ בנימין והר אפרים, אתר 112, עמ' 181; פינקלשטין, סקר ארץ בנימין - אתר 60; Avi Yona, Gazetteer, p. 102

²²⁹ . קלונר, המבנה בחולדה, עמ' 205

²³⁰ . קלונר, המבנה בחולדה, עמ' 205

תיאור : במקום מבנה מלבני גדול, שחדריו היו ערוכים סביב חצר. במרכז החצר חצוב בור מים. על פי סקר החירום נתגלו במקום עמוד ושרידי בריכה חצובה. שרידי העמוד ושרידי הבריכה החצובה שייכים למאפיינים אותם הצענו לקיומה של אחוזה. גם אבי יונה זיהה שאין מדובר בישוב רגיל. המקום זוהה על ידי אבי יונה, על פי שימור השם, כ'טו אנטון' – התחנה התשיעית שמופיעה במפת מידבא. במפת מידבא המקום מתואר כבעל שני מגדלים. להלן נציע כי הציורים במפת מידבא תואמים לתיאורים היישוביים באונומסטיקון על פי הירונימוס. כפי שנציע, אחוזה צויירה על ידי שני מגדלים. צירוף עובדה זו לממצא הארכיאולוגי מביאה אותנו להציע כי גם כאן באתר של ח' א-לטטין שכנה אחוזה. אחוזה זו היתה גם כנראה תחנה להחלפת סוסים ושימשה מעין פונדק. גם במקומות אחרים הראינו כי אחוזות שימשו לפעמים כפונדקים ותחנות דרכים. כך למשל בח' בנדק – בגולן ועוד. מכיוון שאיננו יכולים להוכיח הצעתנו, ואיננו יכולים לטעון לעדיפותה של הצעתנו, השארנו אתר זה בגדר אתר מסופק.

173. **ח' אל ג'פיר** **בן – מח - 11** מס' האתר: 16-14/51/1

נ.צ. רשת ישראל : 16530/14110	נ.צ. רשת UTM : 70440/52745
סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי	שטח האתר : 5 דונם (בסקר החירום 2.5 דונם)
רמת הזיהוי: 8 , 4 , 12	מאפיינים : 1 , 2 ,
מימצא מיוחד : אבני גזית , שרידי סורג שיש , בית מרחץ	
מתקנים חקלאיים: בית בד , שתי גיתות	
תיארוך האתר : ביזנטי (בעיקר)	תרשים: אין
ביבליוגרפיה: קלאי, <u>הסקר בארץ בנימין והר אפרים</u> , אתר 111 , עמ' 181 ; פינקלשטיין, <u>סקר ארץ בנימין</u> – אתר מס' 153	

תיאור : פזורת של אבני בניה רבות. במערב החורבה ריכוז של אבני גזית ושרידי סורג שיש. במזרח האתר בית מרחץ. בסמוך לאתר 2 קברי כוכים לידם שרידי מתקנים חקלאיים.

דיון: האתר בעיקרו פעל בתקופה הביזנטית. האתר קטן ובכל זאת יש בו בית מרחץ. כפי שהצענו זהו אחד הסממנים לפאר של בעל אחוזה. נראה להציע שכאן עמדה אחוזה, לכך מצטרף גם ריכוז אבני הגזית שכנראה היוו את ביתו של בעל האחוזה. במקום עדויות לפאר מעבר למקובל בישוב רגיל. עדות נוספת היא ריבוי המתקנים לעיבוד תוצרת חקלאית וכן קיומם של גיתות ובתי בד במקביל באתר, מה שתורם להנחה כי מדובר באתר שסיפק צרכי עצמו. האתר היה קיים כבר לפני התקופה הביזנטית ומכיוון שאין באתר כל סימני צלבים או סמלים נוצריים אחרים , גם בכך סיוע להפריך זיהוי האתר ככנסייה או מנזר. לאור הממצא נראה לנו שאין לנו אלא לרשום אתר זה אלא כאחוזה. בהיעדר חפירה שתוכיח הצעתנו עלינו להסתפק ברישום האתר כסביר.

נ.צ. רשת ישראל : 15610/14040	נ.צ. רשת UTM : 69525/52655
סוג האתר :	שטח האתר : 3 דונם
רמת הזיהוי:	מאפיינים : 1, 2, 4, 12
מימצא מיוחד :	אבני גזית , בסיסי עמודים , שברי שיש ומשקופים. אבני פסיפס צבעוניות,
מתקנים חקלאיים:	שתי גיתות , בית בד
תיארוך האתר :	הלניסטי , רומי , ביזנטי
ביבליוגרפיה:	פינקלשטין , <u>סקר ארץ בנימין</u> - אתר מס' 130 ;
	תרשים: אין

תיאור ודיון: החורבה מסוקלת ומעובדת, קשה לזהות מיתאר של מבנים. אבני גזית מפוזרות בשטח , כמו גם אבני פסיפס רבות, חלקן צבעוניות. במקום גת ובית בד שבו ים, ממל ובתולה. מצפון מערב לחורבה יש ריכוז של גיתות.

נראה כי במקום היה בנין גזית מרוצף בפסיפס. מכיוון שתיארוך האתר קודם לתקופה הביזנטית לא מסתבר ששכנה כאן כנסיה. ריבוי הגיתות ומציאות בית בד במקביל לקיומן של הגיתות מצביע על מרכז ייצור חקלאי. במקום משקופים ושברי שיש שתורמים גם הם לפאר המקום. שילוב עדויות אלה מצביע לדעתנו אחוזה – כנראה של מקומי אמיד. גם גודל האתר מקשה על אפשרות זיהוי האתר ככפר. מכיוון שאין באפשרותנו להוכיח הצעתנו אף נראה לנו כי היא עדיפה על כל הצעה אחרת רשמנו אתר זה כסביר.

נ.צ. רשת ישראל : 15425/14115	נ.צ. רשת UTM : 69335/52730
סוג האתר :	שטח האתר : לא ידוע
רמת הזיהוי:	מאפיינים : 1, 2, 4, 12
מימצא מיוחד :	קוביות פסיפס צבעוניות , מתקנים חקלאיים וגיתות בתוך מערה .
תיארוך האתר :	ביזנטי
ביבליוגרפיה:	פינקלשטין , <u>סקר ארץ בנימין</u> , אתר מס' 124
	תרשים: אין

תיאור ודיון: האתר ממוקם בשולי עמק . האתר חרוש ולכן אין כל אפשרות לזהות מבנים או שרידים . יחד עם זאת במקום ובקרבתו נתגלו מתקנים (כך במקור בלשון רבים – ח.ע) חקלאיים , בורות מים, קברים וגיתות בתוך מערה . בסמיכות נתגלו גם ים וממל של בית בד . כן נתגלה שבר של גלוסקמה. מציאות הגלוסקמה מעידה כנראה על היות התושבים יהודים. מציאותו של בית בד וגת יחד באותו ישוב שהוא כה קטן ולא נשארו ממנו ממש שרידים, מצביעה לדעתנו על כך שכנראה עמדה במקום אחוזה. אבני הפסיפס

הצבעוניות הרבות מצביעות על עושר ופאר של המבנה דבר שמוביל גם הוא לחיזוק ההנחה כי מדובר באתר זה במבנה של אחוזת מקומי .
לאור העדויות ומכיוון שאי אפשר להוכיח קיום אחוזה רשמנו את האתר כמסופק.

176. חורבת קנובה **בן – מח - 14** מס' האתר: 15-14/12/1

נ.צ. רשת ישראל : 15155/14235
נ.צ. 69070/52845
רשת **נ.צ.** **שטח האתר :** לא ידוע
סוג האתר : אחוזת מקומי
רמת הזיהוי: **סביר**
מאפיינים : 1 , 2 ,
12 , 4
תיארוך האתר : ביזנטי – ממשיך למוסלמית הקדומה
ביבליוגרפיה: פינקלשטיין , סקר ארץ בנימין , אתר מס' 106

תיאור ודיון: מבנה מלבני של אבנים בינוניות וגדולות המסותתות בפן החיצוני. במבנה פריטים ארכיטקטוניים כמו אבני מזוזה, אבן סף ועמוד. במקום תשתית לרצפה שהיתה עשויה מאבני פסיפס. במקום שתי גיתות – אחת בסמוך למבנה והשניה מצפון לו.
מתיאור הממצא עולה כי מדובר במבנה שיש בו סממנים של סיתות והשקעה כמו עמוד ופסיפס. יחד עם זאת ברור שמדובר במבנה קטן, מקומי, לא מפואר ביותר. גם מציאותה של הגת בסמוך למבנה מצביעה לדעתנו על כך כי כאן ניצבה אחוזה. בדרך כלל גיתות ניצבו בשטח החקלאי ולא בסמוך למבנה המרכזי. לאור כל האמור לעיל נראה להציע כי כאן עמדה אחוזת מקומי .
מכיוון שאין באפשרותנו להוכיח קיום אחוזה, אך נראה לנו כי הצעתנו עדיפה, רשמנו אתר זה כסביר.

177. אדם - ח' א- תינת **בן – מח - 15** מס' האתר: 17-13/79/1

נ.צ. רשת ישראל : 17790/13940
סוג האתר : ווילה - בית אחוזה
רמת הזיהוי: **ודאי**
מאפיינים : 1 , 2 ,
12
מימצא מיוחד : רצפות פסיפס צבעוניות , עמודים , אומנות
תיארוך האתר : רומי - ביזנטי
ת.צ. **שטח האתר :** 2.5 דונם
מאפיינים : 1 , 2 ,
100 ,99
מתקנים חקלאיים: גת
ביבליוגרפיה: שיאון , אדם ; שיאון , בתי חווה ;
הערות: באתר שני שלבים שלב ראשון רומי – מבנה מפואר. שלב שני ביזנטי – בנוי ברשלנות תוך שימוש בחלקי המבנה הקדום .

תיאור ודיון: במקום נחשפו שני מבנים שביניהם מפרידה חצר. במבנה הצפוני שמשתרע על שטח של 23 X 41 מ' נחשפה סדרת חדרים הממוקמים בצפון והנפתחים דרומה. למבנה זה שורת חדרים נוספת בדרומו. במבנה הובחנו שרידי שתי רצפות פסיפס. האחת, הסמוכה לפינה הצפון – מזרחית ועשויה מדגמים הנדסיים בצבעים אדום, שחור וכחול. הרצפה השנייה שימשה כרצפת הקומה השנייה ושרידיה נתגלו מפוזרים במפולות המבנה. אל תוך רצפת הפסיפס הראשונה שולבה מאוחר יותר גת. המבנה נבנה בבניה מרשימה כדברי החופר והדבר כלל קשתות, עמודים מגולפים וכותרות. המבנה הדרומי חולק לשני מרחבים גדולים והיה בנוי מאבני גוויל וגזית. למבנה שני פתחים והוא הוקף בגדרות בנויות גוויל וגזית. המימצא הקראמי היה דל וכלל קדירות, פיטס, קנקנים ותחתיות פכים מהתקופה הביזנטית.

עולה הרושם כי לפנינו בית אחוזה מפואר המחולק לשני חלקים. באחד בית האדון הבנוי גזית ומתנשא לשתי קומות. במבנה זה פסיפסים צבעוניים מפוארים כולל רצפת פסיפס צבעונית בקומה השנייה. במבנה זה שורת חדרים בצד אחד המיועדים לאדון ובצד השני חדרים שבבירור נראים ברמת בניה אחרת. הדבר בולט עוד יותר במבנה השני שאיננו בנוי גזית אלא רק באופן חלקי. למבנה השני אין רצפות פסיפס והמימצא הקראמי במבנה זה דל.

הסוקרים ניסו להסביר את ההבדלים בין שני המבנים בשלבים שונים המתוארכים לתקופות שונות. זאת, למרות שהם מציינים ששני המבנים "שייכים כנראה לבית חווה אחד". נראה כי גם כאן כמו במקומות האחרים לא הסבירו החוקרים את תיפקוד האתר כאחוזה. שכן, אם אנחנו מציינים קיומה של אחוזה במקום זה הרי ברור לגמרי מדוע ישנם הבדלים בין שני המבנים השייכים למעשה לאחוזה אחת. מבנה אחד, מפואר ומרשים בנוי קשתות, עמודים מגולפים וכותרות, ורצפותיו מכוסות ברצפות פסיפס מרשימות הוא בית האדון. בזמן שהמבנה השני הפשוט הבנוי גוויל ואיננו נושא את כל סימני הפאר היה אגף מגורי הפועלים, ולכן בנוי ברמת בניה שונה לחלוטין. לאור המימצא באתר רשמנו אתר זה כודאי.

178. ח' אבו זעור **בן – מח - 16** מס' האתר: 16-13/39/1

נ.צ. רשת ישראל : 16340/13945	נ.צ. רשת UTM : 70255/52575
סוג האתר :	שטח האתר : 20 דונם
רמת הזיהוי:	מאפיינים : 1, 2, 4, 12
מימצא מיוחד :	אבני גזית, עמודים, מבנה מרכזי – חצר וסביבה חדרים,
מתקנים חקלאיים:	בית בד תרשים: אין
תיארוך האתר :	הלניסטי – במזרח האתר, רומי ביזנטי - במערב
ביבליוגרפיה:	פינקלשטיין, <u>סקר ארץ בנימין</u> - אתר 281 ;

Bagatti, Emmaus, p. 198

תיאור ודיון: מבנה ריבועי מוצק בעל חצר מרכזית מוקפת חדרים, שאורך צלעותיו 35 מ'. בצפון האתר מבנה נוסף בנוי אבני גזית שגודלו 40 X 60 מ'. בסמוך לו מתקן חקלאי חצוב ובנוי – כנראה בית בד. באתר נמצאו עמודים, אבני סף ומזוזה עם אבן פותה.

מהמימצאים עולה כי במקום עמדו שני מבנים ובהם היו עמודים. עובדה זו מביאה להנחה שעמד כאן מבנה גדול, מרכזי שיתכן והיתה לו קומה שניה. מבנה כזה מצביע על פאר ברמה מסוימת ואמצעים כלכליים מעבר לממוצע. יש להבחין כי האתר ששטחו 20 דונם מורכב מיחידות שונות מתקופות שונות. באף אחת מהתקופות לא היה האתר גדול מ – 10-8 דונם. מבנה מרכזי מפואר באתר קטן יחסית מוביל להנחה כי במקום לא היתה "עיר" במובן המקובל. לא היתה כאן מערכת של ארגון חברתי וקהילתי שאיפשרה בניית מבנה כזה. ההצעה שנותרת היא כי במקום עמדה אחוזה, והמבנה המרכזי סביב החצר מוקפת החדרים, שכנראה היתה לו קומה שניה הוא מבנה בית האחוזה שעמד כאן במקום. גם מיקום המתקנים לעיבוד תוצרת חקלאית בתוך האתר מצביעים לדעתנו על קיומה של אחוזה. מכיוון שאין באפשרותנו להוכיח קיומה של אחוזה, אך נראה לנו כי הצעתנו עדיפה על פני כל הצעה אחרת, רשמנו אתר זה כסביר.

יהודה

אתרים שזוהו כבר בעבר כאחוזות

179. **ח' משרב** **הי - אח - 1** מס' האתר: 18-12/06/1

נ.צ. רשת ישראל : 18080/12650
סוג האתר : ווילה - בית אחוזה
רמת הזיהוי: **ודאי**
מימצא מיוחד : רצפת פסיפס
תיארוך האתר : לא ידוע - הדגם ביזנטי
ביבליוגרפיה: ספראי, פרקי גליל, עמ' 178;
 שטח האתר : לא ידוע
מאפיינים : 1, 2 ,
תרשים: אין

12

Avi Yona , Mosaic pavements, p. 191 no. 402

תיאור ודיון: אבי יונה שציין את רשימות הפסיפסים שנתגלו בארץ ישראל ציין במקום "שרידי בנין עם ריצוף פסיפס בצבעים לבן, אדום ושחור". כמו במקרה של חרבת עליה גם כאן השרידים מצביעים על קיומה של ווילה כפרית שעמדה כאן באתר זה. רצפת פסיפס צבעונית היא עדות לעושר ופאר, וקיומה של רצפה כזו באתר כפרי הביאה את החוקרים כבר בעבר להצביע על קיומה של ווילה. ספראי גם הוא זיהה עובדה זו ורשם גם הוא את האתר ברשימות האחוזות שאסף ופרסם. אי לכך רשמנו אתר זה כודאי.

180. **רמת רחל** **הי - אח - 2** מס' האתר: 17-12/07/1

נ.צ. רשת ישראל : 17080/12750
סוג האתר : בית אחוזה - ווילה רומית
רמת הזיהוי: **ודאי**
שטח האתר : לא ידוע
מאפיינים : 1, 2, 3, 4, 6 ,

12, 8

מימצא מיוחד : בית מרחץ , פסיפס , מבנה מרכזי מסביב לחצר פריסטילית , בריכות מים
תיארוך האתר : רומי – מאה שלישית , ביזנטי קדום – מאה רביעית
תרשים: איור 101
ביבליוגרפיה: אחא"ב , 'רמת רחל' ; Aharoni, Ramat Rahel

תיאור : לאחר חורבן בית שני היה המקום עזוב כ- 200 שנה. במחצית השניה של המאה השלישית לספירה הוקם בחלקו הצפוני של הבניין המערבי ווילה רומית טיפוסית. בוילה חצר מוקפת סטווים ועמודים (חצר פריסטיל) וסביבה שורות חדרים. מצפון לווילה הרומאית היו מערות קבורה שחלקן הפכו בתקופה זו לבריכות מים.

במקום נחשפו שרידי בית מרחץ המורכב משורת חדרים בעלי רצפות פסיפס , בריכות מים בצורות שונות והיפוקאוסט . עמודי ההיפוקאוסט ורצפתו נעשו ממרצפות שעל רובן נמצאו טביעות הלגיון העשירי. החפירות העלו בבירור קיומה של ווילה רומית במקום.
 בתקופה הביזנטית נבנתה במקום כנסיה , ובמקום נראה נוסד מנזר שלקח לעצמו את השטח והאתר של הווילה הרומית.

דיון : נראה שגם כאן כמו בעין יעל המרצפות והרעפים הם בעלי טביעות של הלגיון העשירי. עובדה זו מצביעה כנראה כי בוילה זו ישב אחד ממפקדי הלגיון הבכירים. הווילה שלטה וניהלה את המרחב החקלאי שהיה סביבה. לימים, בתקופה הביזנטית, כל הנכסים החשובים והמרכזיים עברו לבעלות הכנסיה, ואולי זו הסיבה בגללה הוקמה דווקא כאן כנסיה. בעבר , זוהתה כנסיה זו ככנסיית הקתיסמה, אך בעקבות חפירות ארכיאולוגיות שנעשו באתר של 'ביר קדיסמו' נמצאה כנסית הקתיסמה ²³¹. אי לכך עולה כי ברמת רחל היתה קיימת כנסיה גדולה שלא היתה כנסית הקתיסמה. ניתן אולי להסביר זאת בקיומה של אחוזה במקום, אחוזה שהיתה שייכת לנכסי הכנסיה וככזו סיפקה את הצרכים הכלכליים של השלטון. מכאן, חשיבותו של האתר וממילא חשיבותה של הכנסיה שנבנתה באתר של רמת רחל. בכל מקרה ברור כי בתקופה הרומית המאוחרת היתה במקום אחוזה, שיתכן והמשיכה להתקיים גם בתקופה הביזנטית, בהנחה שלא הפכה למנזר. אתר זה זוהה כבר בעבר באחוזה, ונראה לנו כי המימצא כולו מצביע על כך. לאור זאת רשמנו אתר זה כאתר ודאי.

מס' האתר: 16-12/67/1

הי – אח - 3

181. **עין יעל**

נ.צ. רשת ישראל : 16680/12780

שטח האתר : 4 דונם

סוג האתר : בית אחוזה – ווילה רומית

מאפיינים : 1, 2, 3, 4, 6 ,

רמת הזיהוי: ודאי

8 , 12

מימצא מיוחד : בית מרחץ , בניית גזית , בריכה חצובה , בית האדון מכוסה פסיפס , עמודים

תיארוך האתר : רומי – מאה ב'-ג' לספירה

ביבליוגרפיה: אדלשטיין , עין יעל ;

²³¹ . אבנר, חבלי לידה ; אבנר ופוני, תהליכי תכנון אדריכליים

תיאור : במקום נתגלתה ווילה רומית על כל מרכיביה. בית האדון ובו טריקליניום מפואר, חדר שמעליו התנשאה מרפסת להשקיף על הנוף. להשלים את תמונת הפאר נתגלו במקום שרידי שני בתי מרחץ מפוארים. מבני הווילה ומתקניה השתרעו על שטח של כ – 4000 מ"ר. המבנים נבנו במדורג. במדרגה העליונה בית המגורים שמשקיף על הנוף ובנוי בפאר רב. במדרגה התיכונה ובמדרגה התחתונה נתגלו שני בתי מרחץ.

בבית המגורים נחשף הטריקליניום, שרידי רעפים, רצפות פסיפס מפוארות ביותר הכוללות עיטורי דמויות, עונות השנה, עצים ופרחים. מימצא קטן נוסף המעיד על עושרו של בעל המקום. במרכז הטריקליניום שרידי מזרקה ובאתר פעלה מערכת הולכת מים משוכללת ומפוארת.

ווילה זו עומדת מעל מעין ניקבה שלידו היתה חווה חקלאית שהיתה בשימוש במשך אלפי שנים. השטח החקלאי הסמוך למעין הוא של כ – 200 דונם וכולל רבדות מתקופות שונות. יש להניח שהניקבה והחווה חקלאית היו כאן במקום כבר מימי בית ראשון. השטח החקלאי לא נחפר והאתר היום מבוסס על החפירות שנערכו באחווה המפוארת שנתגלתה במקום.

דיון : אין ספק כי במקום היתה ווילה רומית במאה השנייה לספירה. ווילה זו פעלה עד למאה השלישית לספירה, וכנראה היתה שייכת לאחד מעשירי איליה קפיטולינה שבחר לו להקים כאן בסביבה החקלאית העוטרת את ירושלים את בית הפאר שלו. שרידי הרעפים חתומים בחותם של הלגיון הרומי העשירי. אולי מעיד הדבר כי בעל הווילה היה בכיר בצבא הרומי, אולי צנטוריון או מפקד בכיר אחר בלגיון העשירי שחנה באותם הימים בירושלים. מימצא דומה נמצא באתר שהצענו כאחווה ברמת רחל. לאור המימצא במקום נרשם אתר זה כאתר ודאי.

מס' האתר: 16-12/51/1

הי – אח – 4

182. ח' עליה

נ.צ. רשת ישראל : 16540/12150

שטח האתר : לא ידוע

ווילה – בית אחווה

מאפיינים : 1, 2 ,

רמת הזיהוי: ודאי

12

מימצא מיוחד : רצפת פסיפס

תיארוך האתר : ביזנטי

ביבליוגרפיה: ספראי, פרקי גליל, עמ' 178 ;

Avi Yona, Mosaic pavements, p. 190 no. 388

תיאור : אבי יונה ברשימותיו של פסיפסים בארץ ישראל רשם את המקום כ"יסודות של ווילה רומית עם פסיפס לבן". בעקבות זאת, כבר ספראי על פי הגדרותיו רשם אתר זה כאחווה. גם על פי הקריטריונים של מחקר זה רצפת פסיפס היא אחד המימצאים שמובילים להנחה כי במקום עמדה אחווה – ווילה כפרית. מכיוון שכבר בעבר נרשם אתר זה כאחווה רשמנו אותו בקטלוג כאתר ודאי.

מס' האתר: 16-11/08/1

הי – אח – 5

183. ח' הילל

נ.צ. רשת ישראל : 16010/11820

שטח האתר : לא

סוג האתר : ווילה – בית אחוזה יהודי

ידוע

מאפיינים : 1, 2, 3,

ודאי

רמת הזיהוי:

12, 4

מימצא מיוחד : מבנה מרכזי מימי בית שני, ווילה ביזנטית

מתקנים חקלאיים: גיתות

תיארוך האתר : שלב א' : רומי-ימי בית שני, שלב ב' : ביזנטי

ביבליוגרפיה: הירשפלד, דפוסי התישבות, עמ' 9; ברוך, בת עין; עמית, ח' הילל; עמית, ישובים יהודיים;

תיאור : בשלב מימי בית שני – "במרכז האחוזה ניצב בנין גדול, ששרד ממנו רק האגף המערבי,

לאורך כ – 20 מ'. הקיר המערבי שעוביו במקור היה כ – 0.9 מ', חוזק לימים מבחוץ בבניה נוספת בעובי של כ – 2.5 מ', כנראה במסגרת ההכנות למרד בר כוכבא (שבמהלכו נהרס המקום – ח.ע.). אל הבנין המרכזי נסמכה מערכת חדרי מגורים, מלאכה ואיחסון. . בקצה השטח הבנוי נחצב מקווה טהרה גדול, ובו גרם מדרגות שהופרד במחיצה. סביב האתר נחצבו בורות מים, גת, מערות קבורה ומתקנים נוספים.

בשלב הביזנטי: על הריסות הישוב הקדום הוקמה בתקופה הרומית המאוחרת (מאה ד' לספירה) חווה,

שבמרכזה גת תעשייתית גדולה לייצור יין, וסביבה מחסנים וחדרי שירות.

נראה שגם כאן כמו במקומות אחרים אנו נתקלים בתופעת האחוזות בארץ ישראל. השלב הראשון של הישוב היה בתקופה הרומית בימי הבית השני. במקום הוקם בית אחוזה של יהודי, כפי שעולה מעדות המקווה שבאתר. אחוזה זו היא אחת מיני רבות שהוקמה ברחבי ארץ יהודה. אחוזה זו חרבה במהלך מרד בר כוכבא, נתון שעולה מביצורי המקום לקראת המרד, והמימצא הארכיאולוגי. לימים, בגלל טיב המקום, הקרקע ומציאות מים, החליטו אנשים שונים להקים באותו מקום, ועל שרידי אותו ישוב – ישוב חדש. דבר זה הביא לכך שבתקופה הביזנטית חודש הישוב במקום. בפעם זו האוכלוסייה כנראה לא היתה יהודית, אבל התופעה הישובית לה שייך המקום מצטרפת לתופעת האחוזות בארץ ישראל. במקום הוקמה אחוזה (חווה כפי שקרא לה החוקר) ובמרכזה בית אחוזה. אחוזה זו שייכת לקבוצת האחוזות שהיו שייכות לאמידים מקומיים שהתגוררו במקום. הדבר בא לידי ביטוי גם בריחוק מערי הפוליס. כפי שהצענו ונדון בכך להלן, אחוזות "נעדרות בעלים" של בעלים שגרו בעיר הפוליס היו רק במרחב שמסביב לערי הפוליס. האתר בו אנו עוסקים לא נמצא בסמיכות לאף עיר פוליס, מה שמצביע כנראה על היותה אחוזת אמיד מקומי. לאור המימצא והעדויות באתר רשמנו אתר זה כאתר ודאי.

מס' האתר: 15-09/75/1

הי – אח – 6

184. רוגום א - דיר

נ.צ. רשת ישראל : 15750/09590

שטח האתר : לא ידוע

סוג האתר : ווילה – בית אחוזה

מאפיינים : 1, 2,

סביר

רמת הזיהוי:

12, 5

תיארוך האתר : רומי, ביזנטי

ביבליוגרפיה: הירשפלד, דפוסי התישבות, עמ' 11; דר, אום ריחן, עמ' 109 – 113;

Hirschfeld, Manor Houses, p. 167

תיאור: במקום מבנה מרובע מבוצר מוקף חומה ולו מגדל. הירשפלד זיהה את המקום כמצודה בשרשרת המצודות של ספר המדבר ובמקביל כינה אותה בית חווה מבוצר. עולה הרושם כי האתר שהיה מבוצר זוהה על ידי החוקרים כמצודה. זאת, בזמן שתפקידו היה כנראה מרכז חקלאי לאזור שסביבו והוא שימש כאחוזה. זו הסיבה מדוע הירשפלד התייחס לאתר כאל "בית חווה מבוצר". נראה להציע כי כאן עמדה אחוזה בתקופה הרומית הקדומה. לאחוזה זו היו מאפיינים ביצוריים כנראה בגלל האירועים באותה תקופה (המרד הגדול ומרד בר כוכבא). לאתר שחדל להתקיים התווספה שכבת ישוב גם מהתקופה הביזנטית. שוב עולה הרושם כי במקום שחדל מלהתקיים במהלך התקופה הרומית נבנה מחדש ישוב בתקופה הביזנטית. מכיוון שבתקופה הרומית האתר היה אחוזה לדעתנו, הרי סביר להניח כי גם בתקופה הביזנטית המשיך האתר להתקיים כאחוזה. מכיוון שלהצעתנו עדיפות על פני זיהוי המקום כמצודה נראה לרשום את האתר כסביר.

מס' האתר: 15-08/96/1

הי – אח - 7

185. רוגום חמירי

נ.צ. רשת ישראל : 15900/08600

שטח האתר : 4 דונם

סוג האתר : ווילה – בית אחוזה

מאפיינים : 1, 2 ,

רמת הזיהוי: מסופק

5, 12

מימצא מיוחד : מבנה מוקף סוללה, מגדל

תרשים: איור

תיארוך האתר : רומי, ביזנטי

118

ביבליוגרפיה: הירשפלד, דפוסי התישבות; ברוך, מצודות; ברוך, מצודות הדרכים;

תיאור : באתר מבנה מרובע בנוי גזית ולו מגדל גדול ושורת חדרים, הערוכה סביב חצר מלבנית ממזרח למגדל. מתחת למגדל ולחלק מחדר החצר התגלתה מערה גדולה חצובה בסלע. המגדל בולט מקו החצר ולחלק זה נסמכת סוללה בנויה אבן המעניקה למגדל מראה פירמידלי מרשים. הסוללה בנויה אבנים גדולות, והיא השתמרה לגובה של שבעה נדבכים, עד תקרת הקומה הראשונה. התקרה עשויה בשיטת הקירוי המדורג והיא השתמרה בשלמותה בשני חדרים של המגדל.

הכניסה לחצר ולמעשה לאתר כולו היתה דרך שער שנסמך למגדל מצפון. מסביב לקירות החצר נבנו חדרים בגדלים שונים. לאתר היו שלבי שימוש אחדים, ובכל שלב נוספו למקום חדרים וקירות, נסתמו פתחים של חדרים ישנים והוגבהו רצפות.

עיקרו של הממצא מתוארך לסוף המאה השנייה לפני הספירה עד המאה הראשונה לספירה. לאחר מכן יש שלב שימוש בתקופה הרומית מאוחרת, ומעט ממצאים מהתקופה הביזנטית.

הירשפלד זיהה אתר זה כמצודה מהתקופה הביזנטית וצירף אותו לאתרי המצודות של ספר המדבר. בחפירות שערך ברוך הסתבר כי התקופה העיקרית בה פעל המבנה היתה דווקא בתקופה הרומית הקדומה.

ממילא מבנה זה איננו יכול להיות שייך לשרשרת מצודות מהתקופה הביזנטית. הממצא מצביע על אתר מבוצר שהתקיים בתקופה הרומית הקדומה, חדל להתקיים ושוב חזר לשימוש בתקופה הרומית מאוחרת והביזנטית. כבר החופר כתב למקום היו מספר שלבי שימוש ובכל שלב נעשו שינויים במבנה, בקירותיו, רצפותיו וכדו'. לא ניתן היום לקבוע בוודאות מה היה שייך לאיזו תקופה. לאור האמור לעיל נראה כי גם כאן כמו בחורבת צלית למשל תחילתו של המבנה כאתר מבוצר. אין לדעת או לקבוע בוודאות האם האתר היה מצודה וזה היה תפקידה היחיד. יתכן להציע כי המדובר במרכז חקלאי לכל האזור. במקרה כזה אולי מדובר באחוזה ממלכתית, שהוקמה על ידי השלטון והיתה שייכת לו. מכאן העדויות לביצור ושיבת חיל מצב במקום, אך לא זה היה תפקידו של האתר. הירשפלד השתמש בממצא סוללת האבן כדי להוכיח קיומה של אחוזה מבוצרת – "בית חווה מבוצר" כלשונו. זו למשל אחת ההוכחות לדעתו לכך שקומראן היתה אחוזה מהמימצא עולה כי בתקופה הרומית המאוחרת והביזנטית המקום לא שימש כמצודה. במקום היתה התישבות חקלאית ולא היתה כפר רגיל. נראה להציע כי כאן שכנה אחוזה בתקופה הביזנטית. הראינו כבר כי במקום שהיו כפרים או אתרים חשובים היתה רציפות ישוב שהמשיכה את האתר שהיה קיים במתכונתו הקודמת. לכן, נראה כי אם בתקופה הביזנטית עמדה כאן אחוזה, הרי יתכן וכך היה גם בתקופה הרומית. מכיוון שאיננו יכולים להוכיח קיומה של אחוזה באתר זה. אך מימצא סוללת האבן והדמיון לאתרים מבוצרים אחרים מצביע על קיומה של אחוזה, רשמנו אתר זה כאתר מסופק.

מס' האתר: 14-08/29/1

הי – אח - 8

186. רג'ם אל חמס

נ.צ. רשת ישראל : 14290/08970

שטח האתר : 2 דונם

אחוזת אמיד מקומי

סוג האתר :

מאפיינים : 1, 2, 3, 4,

ודאי

רמת הזיהוי:

5, 12

מימצא מיוחד : מבנה מרכזי בנוי אבנים מסותתות, חלקלקת אבן מסביב למבנה,

תיארוך האתר : ביזנטי

ביבליוגרפיה: ספראי, ענב א – כביר, עמ' 120 - 121; ברוך, מצודות דרכים, עמ' 127 ;

טל, אבני גולל, עמ' 279 - 280

תיאור ודיון: האתר ממוקם בראש כיפה באיזור של שלוחות מתונות ועמקים רחבים, חצי

קילומטר ממערב לאתר הגדול של ענב אל כביר. במקום נמצא בנין מרכזי (12 X 15 מ') מחולק לשני חלקים ומחוזק על ידי סוללה חיצונית. בנין זה התנשא לגובה של שתי קומות. לפניו השתרעה חצר ובה חדרי נספחות. אחד החדרים, מדרום למבנה המרכזי, היה בנוי מאבנים בעלי סיתות שוליים, וקירותיו ורצפתו היו מטויחים בטיח דק. חדר זה נסגר מבחוץ על ידי גולל. החרסים באתר הינם מהתקופות ההלניסטית, הרומית והביזנטית. החופר הציע כי המבנה נבנה בתקופה ההלניסטית כמו מצודות אחרות שנבנו בתקופה זו, ובשלב השני שנמשך עד התקופה הביזנטית נבנו החצרות וחדרי הנספחות שהוקמו באתר זה. הוא גם הציע כי החדר המטויח ואבן הגולל שסגרה את פיתחו שימשה לאטימת החדר ששימש כמחסן לתסיסת היין ולא לצרכי הגנה כמו במקומות אחרים באיזור.

כבר ספראי הציע כי המקום שימש כגרעין לבית חווה שעמדה במקום. אחוזה זו היתה שייכת למקומי אמיד שגר במקום. ספראי עסק כבר בהבדל הסוציולוגי וזיהה אחוזה זו כשונה מהווילה הרומית הקלאסית

בכך שבעליה גר במקום והכנסותיה וכלכלתה נשארו במרחב הכפרי ולא הוזרמו לעיר הפוליס הקרובה כפי שנעשה בווליות רומיות. כך הוא הציע כי במבנה המרכזי גרה משפחה גרעינית, כנראה משפחת בעל המקום, ובחדרים מסביב עוד 2 – 3 משפחות שהיו משפחות הפועלים שעבדו באחוזה זו. המבנה המרכזי היה בנוי שתי קומות, היה לו כנראה מגדל והוא היה גדול, מרווח ומבוצר יותר משאר המבנים באחוזה. מכיוון שמדובר באחוזת מקומי הרי לא נמצא פאר מאד בולט, אך נמצא את הסימנים אותם הצענו לקיומה של אחוזה. גת בסמוך למבנה, מגדל, אתר קטן מאד – כל אלה מובילים אותנו להסכים עם הצעתו של ספראי ולזהות אתר זה כשייך לתופעה בה אנו עוסקים.

הסוללה, המגדל, המתקנים ושאר הממצאים מביאים אותנו להסכים עם ספראי שבמקום זה שכנה אחוזה ולכן רשמנו אתר זה כאתר ודאי.

187. חרבת עסילה **הי - אח - 9** מס' האתר: 14-08/38/1

נ.צ. רשת ישראל : 14310/08830

סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי שטח האתר : 1.5 דונם

רמת הזיהוי: **ודאי** מאפיינים : 1, 2 ,

12

מימצא מיוחד : מבנה מרכזי מאבנים מסותתות, חדרים מסביב לחצר מרכזית, מגדל

מתקנים חקלאיים: בית בד, גת

תיארוך האתר : ביזנטי

ביבליוגרפיה: כוכבי, **סקר ארץ יהודה**, אתר מס' 237; ספראי, **ענב א - כביר**, עמ' 120 – 121; טל, **אבני גולל**, עמ' 278 - 279

תיאור : באתר מבנה גדול ומרשים הבנוי בצורה מפוארת למדי. מידותיו 13 X 18.4 מ'. במבנה חצר מלבנית קטורה, בחלקה המערבי מצוי חדר מבוצר, מעין מגדל ובו נמצאה אבן ים של בית בד. מצדי החצר אגפים ובכל אחד מהם שלושה חדרים. למבנה צמודות שתי חצרות קטורות שרמת בנייתן נמוכה מזו של המבנה עצמו. כבר בסקר החירום כתבו הסוקרים על המבנה: "תכניתו כווילה רומית".

דיון : כבר בסקר החירום התייחסו למקום כאל ווילה רומית. כסיוע לכך שימשה מציאות בית הבד בתוך תחומי המכלול. ספראי זיהה את המקום כבית אחוזה על מאפייניו, אלא שהיטיב לזהות כי אין מדובר במבנה הקלסי של הווילה הרומית. יש הבדלים ברמת הפאר וברמת הבניה בין האגפים השונים, ובין אחוזה זו ואחותה הווילה הרומית. מסתבר להציע כי המדובר הוא בבית אחוזה של תושב מקומי אמיד, מה שקראנו לו במחקרנו, אחוזת אמיד מקומי.

לאור הממצא במקום וחוסר האפשרות לזהות באתר ישוב אחר מלבד אחוזה רשמנו אתר זה כודאי.

188. אם דימנה **הי - אח - 10** מס' האתר: 14-08/36/1

נ.צ. רשת ישראל : 14370/08680

סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי שטח האתר : 1.5 דונם

מימצא מיוחד : מבנה שזוהה על ידי החוקרים כ"ווילה רומית"
פרטי מימצא מיוחד: משקוף מעוטר בורדות
תיארוך האתר : רומי ביזנטי
ביבליוגרפיה: כוכבי, סקר ארץ יהודה, עמ' 80-81 (אתר מס' 244); ספראי, פרקי גליל, עמ' 178
הערות: המימצא הקראמי כולל רומית III, כולל עיטור מקדה ופסבדו טרה סיגילטה

תיאור ודיון: חורבה קטנה בראש גבעה מנותקת מסביבתה, על גדתו של נחל שפיתולו ויובליו מנתקים אותה מכל צדדיה מן הרכס הגבוה יותר. במקום שרידים של 'ווילה רומית' עם חצר, מבני נספחות ובור מים. ליד הכניסה לבית משקוף מעוטר בורדות. האתר קטן מאד ולכן סביר להניח שלא שימש כישוב רגיל. אתר זה איננו 'עיר' במובן התלמודי אבל גם כפר אין כאן שהרי נמצאו כאן סימני פאר ועדות למבנה גדול ומפואר. נמצא משקוף ועליו עיטור וורדות. המשקוף הוא עדות למבנה גדול ומעוטר וממילא זה אינו יכול להיות כפר. יש לשים לב שהחוקרים זיהו את המקום כווילה רומית' (הגרשיים במקור – ח.ע.). מצד אחד הבינו החוקרים כי מדובר כאן בצורת ישוב שאיננה ישוב רגיל. מצד שני אין כאן כל סימני פאר ורומניזציה מיוחדים שיצביעו על כך שמדובר בווילה הרומית הקלסית המוכרת ממערב האימפריה. גם ריחוקו של האתר מעיר פוליס קרובה מעיד על כך שאין מדובר בווילה רומית שבעליה גר בעיר ובא להינפש בווילה שלו הנמצאת במרחב הכפרי. נראה להציע שזהו אתר של אחוזה, שבמרכז השטח החקלאי שלה עמד בית החווה כפי שהוא נקרא בפי הסוקרים שזיהו אותו לראשונה. גם ספראי ברשימות האחוזות ברחבי הארץ צירף אתר זה לרשימותיו. גודל האתר והמימצא אינו מאפשר זיהוי אחר מלבד אחוזה ולכן רשמנו אתר זה כודאי.

14- מס' האתר: 11- **הי - אח - 11** **ח' צלית** 189. 08/61/1

נ.צ. רשת ישראל : 14600/08100

סוג האתר : מצודה לדעת אלון, **שטח האתר :** 1.5 דונם
 בית אחוזה מבוצר לפי הירשפלד

מימצא מיוחד : מבנה חצר מרכזית וסביבה חדרים מחולק לאגפים. באגף המערבי סימני פאר על הקירות – טיח צבעוני, מערכות מים מרשימות ומקוואות, מגדל.
תיארוך האתר : מאה ראשונה – שניה לספירה **תרשים:** איור
ביבליוגרפיה: הירשפלד, דפוסי התישבות, עמ' 11; אלון, חורבת צלית;

Hirschfeld, Manor Houses ;

תיאור ודין: במקום נתגלה מבנה מרובע (20 X 19.8 מ') העומד לגובה של יותר מקומה אחת. בציוד הדרומי מחובר מבנה זה בטור מדרגות ובקיר אל מבנה חצר גדול. החלק הצפוני זוהה כמצודה ומדרום לו מבנה חצר שלו חצר מרכזית וסביבה חדרים. מבנה החצר מחולק לאגפים, כאשר האגף המערבי נראה בבירור עשיר יותר. עיטורים וציורים על הקירות, ספסל בחדר הכניסה ששימש כנראה להמתנה. האגף המערבי היה היחיד שכוסה כולו בטיח צבעוני. גם המטמון שנתגלה כאן מעיד על כמות הכסף הגדולה שהיתה בידי אנשי המקום. מכיוון שעל פי תיאור החופר המקום הוקם לאחר המרד הגדול וחרב במרד בר כוכבא, נראה היה לו הגיוני שכאן במקום עמדה מצודה. יחד עם זאת, עולה בעייתיות מסוימת כבר בדבריו של החופר. בדבריו כתב: "הטיח הצבעוני שנתגלה בכל חדרי האגף המערבי, והפתחים הרחבים (1.2 עד 1.6 מ') המאפיינים אותו, ביחוד בשלב האחרון, מרמזים שכאן היתה מפקדת המצודה או מקום של פעילות ציבורית". הדבר תמוה למדי, שכן אגף זה ומבנה החצר שסביבו נמצא מחוץ לתחומי המצודה. לא נראה הגיוני, שמפקדת המצודה נמצאת במקום הפחות מוגן שבמצודה.

לאור זאת, ולאור העובדה שהאגף המערבי מבטא סימני עושר, האתר קטן למדי, ונראה כאילו המדובר הוא בבית אחוזה שאגפו המערבי היה אזור מגורי האדון. מכיוון שמדובר ביהודים (על פי מימצא המקוואות) נראה כי האדון גר במקום. אי לכך מסתבר להציע כי חדר 18 היה למעשה חצר פתוחה בכניסה לאגף של מגורי האדון. זו הסיבה ששם אנו מוצאים ספסל המתנה שאיפשר לפועלים הבאים אל האדון לשבת ולחכות, ובינתיים ללגום מים מהאגן החצוב שנמצא במקום. חדרים 19 ו- 24 היו מגורי האדון ולכן הם המפוארים ביותר, על קירותיהם כתובת ביוונית וציורי קיר של דמויות לוחמים על הקירות, טווסים ואריות. החדרים האחרים מסביב לחצר המרכזית היו חדרי הפועלים.

יתכן אולי אפילו להציע כי תוספת הקיר המזרחי (שאיננה תואמת את קיר המכלול המכונה המצודה) נבנתה ערב המרד כדי לסגור את החצר שהיתה פתוחה. אם אכן זה המקרה הרי שבית אחוזת מקומי זה דומה לאחוזות שנתגלו ברחבי האימפריה הרומית כולל באנגליה²³², ובעצם היה אגף מגורי האדון שלפניו היתה מרפסת מקורה וחצר פתוחה. הפאר הרב, הקירות הטוחים, מתקני המים ובעיקר המקוואות במקום מקשים על זיהוי המקום כמצודה בלבד.

למרות הצעתו של אלון שחפר במקום לזהות את האתר כמצודה, נראית יותר הצעתו של הירשפלד שבמקום עמד בית אחוזה מבוצר, מבנה שכנראה היה אופייני לאיזור²³³. המבנה הצפוני המבוצר שימש כמגדל עוז לאחוזה, וכבר הצבענו על כך בעקבות הירשפלד ואחרים שבאחוזות באותה תקופה היה מגדל עוז ששימש כמחסן בעייתות שלום, ומצודת הגנה על האחוזה לעת מלחמה. נראה שבאיזור דרום הר חברון, איזור שהכין את עצמו למלחמה נגד הרומאים במרד בר כוכבא, היה צורך לבנות מגדלים כאלה באחוזות השונות. כדאי להדגיש כאן את הדמיון לאתרים אחרים כולל מתקופות אחרות הנראים דומים מאד לאתר זה. כך למשל רוג'ום א – דיר²³⁴ ורוג'ום א – חמירי²³⁵ שתוארכו לימי הבית השני, וח' רימונים – כיליה²³⁶ שתוארכה לתקופה הביזנטית. מכיוון שדיעות החוקרים חלוקות רשמנו אתר זה כסביר, שכן לדעתנו המצטרפת לדעת הירשפלד ניצבה כאן אחוזה.

אתרים שזוהו בעבר ככנסיות - מנזרים

²³². Ackerman, The Villa

²³³. הירשפלד י., דפוסי התישבות, עמ' 9

²³⁴. אתר מס' 187 בקטלוג

²³⁵. אתר מס' 188 בקטלוג

²³⁶. אתר מס' 159 בקטלוג

נ.צ. רשת ישראל : 16420/12945

סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי שטח האתר : לא ידוע

רמת הזיהוי: סביר מאפיינים : 1 , 2 , 4 , 10 ,

11 , 12

מימצא מיוחד : רצפת פסיפס , שרידי מיקום עמודים , ריצוף לוחות אבן , מבנה מרכזי – חצר מרכזית וסביבה חדרים

מתקנים חקלאיים: לפי החוקר מתקני סחיטת יין , לפי הצילום נראה בבירור שהמדובר בבית בד

תיארוך האתר : ביזנטי – כנראה מאה חמישית לספירה

ביבליוגרפיה: Hamilton, Ain El Jedide ; Avi Yona, Mosaic pavements, p. 187 no. 363

הערות: האתר ליד מושב אורה בירושלים. נקרא היום עין שריג (על פי וילנאי באנציקלופדיה אריאל)

תיאור ודיון: במקום מכלול ובו חצר מרכזית ומסביבה חדרים. בתוך אחד החדרים נמצא בית בד. בצד הדרומי זוהתה כנסייה. עיטורי הפסיפס והכתובות הן מחוץ לקפלה. בפסיפס כתובת מקוטעת לחלוטין שקשה להשלימה. כיוון הכנסייה הוא למזרח, אך הכניסה אליו היא מצפון מתוך החצר המרכזית, שבה רצפות הפסיפס המפוארות.

עולה הרושם שהכנסייה היא חדר ולא אולם תפילה מפואר כפי שהיינו מצפים למצוא. חדר זה (5 מ' לכל היותר) הוא מהחדרים העוטרים את החצר המרכזית. הכניסה אליו היא מתוך החצר וממנו עוברים לחדר נוסף שהוגדר כחדר המבוא לכנסייה, מה שאיננו מסתבר על פי המימצא והתרשים. גם מבנה החדר כפי שמופיע בשרטוט איננו מציע שמדובר בכנסייה. החדר המחובר לקפלה איננו עומד בפני עצמו. ניתן לראות בתרשים שהוא איננו חדר המבוא לקפלה אלא הכניסה אליו היא מתוך הקפלה. עולה אם כן הרושם שאין מדובר באולם תפילה גדול ומפואר אלא בחדר קטן לשימוש פרטי של יושבי המקום. החדר עוד הוקטן יותר עם סימון ה"סורג", מקום שמפריד בין החלק המקודש למקום בו עמדו האנשים.

נראה להציע שגם כאן כפי שהצענו במקומות אחרים מדובר בבית אחוזת מקומי שבחר להקים לעצמו חדר תפילה. במקום סימני פאר ומתקנים חקלאיים המצביעים על קיומו של ישוב חקלאי במקום. יחד עם זאת האתר קטן מכדי להיות ישוב גדול ואין כל הצדקה באתר כה קטן לרצפות פסיפס ולקפלה.

גם הכתובת שוחזרה בהנחה שמדובר בכנסייה. יחד עם זאת, עיון זהיר יראה כי ההשלמה אינה הכרחית. במידה ולא נקבל את הצעת השיחזור של הכתובת הרי גם הכינוי 'דיאקון' וכינויים אחרים הקשורים לכנסייה הם בגדר השערה בלבד. נראה, כי גם כאן, הניחו קודם כל שמדובר בכנסייה ולאחר מכן שיחזרו את הכתובת על סמך הנחה זו.

מיקום הקפלה, הכתובות והעובדה שבתוך המבנה עצמו יש מתקנים לעיבוד תוצרת חקלאית מביאים אותנו למסקנה שמדובר באתר של אחוזה ולא באתר כנסייתי. מכיוון שאין באפשרותנו להוכיח הצעתנו רשמנו את האתר כסביר.

נ.צ. רשת ישראל : 17330/11380	נ.צ. רשת UTM : 71290/50020
סוג האתר :	שטח האתר : 0.5 דונם
רמת הזיהוי:	מאפיינים : 1, 2, 4, 5, 12
מימצא מיוחד :	פריטים ארכיטקטוניים, כותרות, משקופים, שרידי פסיפס, מגדל, ושרידי בית בד
מתקנים חקלאיים:	בית בד
תיארוך האתר :	ביזנטי
ביבליוגרפיה:	סקר הרודיון - אתר 66
הערות:	הסוקר לא הצליח להכריע האם מדובר במנזר או בבית אחוזה, לדעתנו זהו בית אחוזה העומד על ספר המדבר.

תיאור : המכלול מורכב מחדרים סביב חצר מרכזית. במרכז המיכלול מאגר מים פעיל. קירות המבנה בנויים גזית. ארבעת החדרים התוחמים את החצר ממערב נשתמרו היטב. החדרים קשורים זה לזה בעזרת פתחים. החדר הראשון הוא חדר מבוא ריבועי ולו רצפת פסיפס תלת גונית – שחור, אדום ולבן. מעבר לו נבנתה יחידה מחולקת לשני חדרים, שמהמערבי פתח אל אולם אותו חוצות קשתות. קשתות מעידות אולי על קיומה של קומה שנייה.

מדרום מערב לחצר נבנה מגדל מלבני. באיזור האתר נמצאו פריטים ארכיטקטוניים בהם כותרות, משקופים, וחלקי עמודים. כן נתגלו באתר שרידי אבן ממל לפריכת זיתים. הסוקר הציע לזהות את המקום כמנזר וכך כתב "ממיקומו של האתר בשטח המדברי ממזרח לתקוע וממידת מורכבותו, ניתן להניח שלפנינו מנזר נוסף המצוי לא הרחק ממנזר חריטון (יחד עם שרידי המנזרים בח' אם אל – עמד וח' א – תינה).

דיון : דווקא ההשוואה לאותם מנזרים שעל פיהם הציע הסוקר לזהות את המקום כמנזר, היא המביאה אותנו להניח שאתר זה לא היה מנזר. בכל המנזרים האחרים היתה כנסייה, היו חדרים ברורים לנזירים ולא היה מגדל. גם גודלו של האתר הקטן מאד, מביא אותנו לחשוב שכאן לא עמד מנזר.

בחלק הצפוני של המכלול היתה כנראה קומה שנייה. ואם אכן כך היה הרי ניתן להציע שלפנינו אגף מגורים מפואר שבו גר האדון או אחראי האחוזה. בחלק זה חדר ולו רצפת פסיפס, חדר שלו קומה שנייה ובה שרידי עמודים ואמנות דבוקות. נראה אם כן שמדובר במבנה מפואר, אך אין כל סימנים המחייבים קיומו של מנזר. יש לציין כי גם הסוקר התחבט בענין ולאחר שהציע שכאן עמד מנזר הוסיף וכתב "עם זאת אין להוציא מכלל אפשרות, שהיה זה בית חווה סמוך לספר המדבר".

לאור אי ההתאמה אותה הצענו של מכלול זה עם המנזרים האחרים באיזור, נראה להציע שאכן יש לקבל את ההצעה שהיה זה בית אחוזה בספר המדבר. ניתן לראות גם כאן כפי שהראינו במקומות אחרים את השימוש במונח "בית חווה" זאת בזמן שעל פי הצעתנו והמונחים אותם הגדרנו כאן עמד בית אחוזה. מכיוון שאי אפשר להוכיח קיום אחוזה, אך הצעה זו עדיפה לדעתנו על פני זיהוי המקום כמנזר, רשמנו את האתר בקטלוג כסביר.

נ.צ. רשת ישראל : 16270/10759

סוג האתר : ווילה - בית אחוזה שטח האתר : 4 דונם

רמת הזיהוי: סביר מאפיינים : 1, 2, 4, 10 ,

11, 12

מימצא מיוחד : אתר קטן, פסיפס, שרידי אומנות ועמודים, עשרות שברי רעפים

מתקנים חקלאיים: גת

תיארוך האתר : ביזנטי תרשים: מגן, אבו ריש

ביבליוגרפיה: מגן, בית ענון, עמ' 40 – 44; מגן, אבו ריש; צפיריס, כתובת מאבו ריש; ברוך,

בית ענון;

Magen et al, Abu Rish; Tzaferis, Greek Inscription from Kh. Abu Rish;Magen, Byzantine Church at Beit Einun

תיאור ודיון : האתר של ח' אבו ריש נמצא בשוליים המזרחיים של בקעת בית ענון. הבקעה היא אחת הבקעות הפוריות והרחבות שבהר חברון וידועה ומפורסמת בענביה. בבקעה מפכה מעין (עין בית ענון) במשך כל ימות השנה. במקום שרידים ארכיאולוגיים החל מהתקופה הכלקוליתית ועד ימינו. הסקר והחפירות הראו כי שיאה של ההתישבות באתר היה בתקופה הביזנטית. מגן וברוך ציינו כי במקום נבנו באותה תקופה שלוש כנסיות ביזנטיות. כנסייה אחת נחפרה במרכז הכפר בית ענון ותוצאותיה טרם פורסמו. השנייה, נחפרה על גבעה בצפון הישוב ופורסמה על ידי מגן (תשנ"ב), והשלישית בשולי האתר ממזרח. זהו האתר של ח' אבו ריש.

האתר כולל מספר חלקים: מבנה גדול, שניכרים בו שלושה שלבי בניה – כולם מהתקופה הביזנטית. חצר גדולה הצמודה לו מדרום ובה בור מים שהוסב למרתף. ממזרח, נתגלתה גת גדולה, שנתחמה בקירות. כן נתגלתה גת שנייה ממזרח למבנה. באתר גם מספר קברים שחלקם בתחומי המכלול, אחד מהם שהכניסה אליו היא מחוץ למבנה חפור אל מתחת למבנה המרכזי.

השלב הראשון כלל שני חדרים וחצר. הקירות נבנו שני פנים. החדר הגדול רוצף בלוחות אבן. בשלב השני הורחב חדר זה ורוצף בפסיפס. אל המבנה צורפו חדרים נוספים. על ציר האורך של חדר ב' נבנו חמש אומנות. הכניסה היא מקיר דרומי. בשפכים שנתגלו יש עדות לכך שכבר בשלב א' היתה כניסה מפוארת למכלול. כך נתגלו שרידי אבני גזית, בסיסי עמודים, שברי עמודים, כותרות שעליהן גולפו צלבים ושברי אפריז. כבר החופר כתב: "כל אלה מעידים על קיומה של כניסה מפוארת, כנראה בקיר 100 (של השלב הראשון), שני עמודים נשאו כותרות עם אפריז מעוטר בדגם גיאומטרי. אחת הכותרות נושאת צלבים".

השלב השלישי הוא תוספות שהוספו ברישול ואינן דומות לרמת הבניה של שני השלבים הראשונים. כבר החופר התחבט בזיהוי המבנה ותיפקודו והציע כי בשלב הראשון "נבנה כנראה מכלול חקלאי או תעשייתי שכלל מבנה גדול ולצידו בורות מים וגת משוכללת. גם אופי הבניה באבנים גדולות ומהוקצעות, . . . הרעפים, . . . והטיח המכיל חרסים שנחשף בגת, מאפיינים את התקופה הביזנטית בהר חברון". נראה כי

במקום עמד מבנה מפואר ולו עמודים ורעפים, טיח ואבני גזית, אלמנטים שמצביעים על פאר ועושר, ללא כל קשר לכנסיה. אתר זה דווקא מצטיין בהקשריו החקלאיים / תעשייתיים. בשלב השני הציע החופר כי חלה עליה במעמד המקום, החלו להגיע עולי רגל וכך גם בנו והוסיפו כנסיה. לשלב זה שייכת גם הכתובת שנתגלתה כמו גם מימצאים נוספים המצביעים על פאר ועושר של המבנה.

בדיקה מדוקדקת יותר של המימצאים מעלה שאלה לגבי קיומם של כנסיות אלה.

במקום נמצאו שרידי מבנה ריבועי, שרידי אומנות ועמודים, רצפת פסיפס וכתובת. במבנה עצמו אין כל עדות משכנעת לקיומה של כנסיה. העדויות כולן הן של אומנות, עמודים, רצפת פסיפס מפוארת, אבני גזית – כולם עדות למבנה עשיר ומפואר, אך לא בהכרח כנסיה. יתירה מזו, כבר החופר שם לב לענין וכתב: "חדר זה הוסב **כנראה** (ההדגשה שלי – ח.ע) לשמש כאולם כנסיה"²³⁷. הכניסה לכנסיה זו היא מקיר דרומי, מה שמעלה גם הוא תמיהה לגבי קיומה של הכנסיה. גם המימצאים הם כולם של מבנה מפואר אך לא של כנסיה. גם הכתובת שנתגלתה היא בעייתית במידה מסויימת. הכתובת חסרה וההשלמות שנעשו בה, נעשו מתוך הבנה שמדובר בכנסיה וכך יש להשלים. כך למשל בשורה מס' 1 ישנה התחלה של מילה שאולי פירושה "האדון". מכיוון שהניחו שמדובר בכנסיה ההנחה המיידית היתה שמדובר בישו. אך אם אין זו כנסיה יתכן ומדובר באדון האחוז. כך גם בהמשך הכתובת המדברת על המתפללים במקום הזה. יתכן ומדובר כפי שהראינו גם במקומות אחרים בחדר תפילה הנמצא בתוך אחוזה, והפועלים / אריסים הבאים להתפלל במקום תרמו לאחזקת המבנה.

כך גם לגבי האומנות המצויינות שהיו במקום. אלו, כנראה החזיקו פורטיקו או מרפסת של קומה שניה. קומה שניה זו היא ששימשה כמקור לעמודים ולאפריז שנתגלה במילוי של רצפת ההרחבה לחדר שנקרא "הכנסיה". דבר זה היה מקובל באתרי וילות רבות. עולה הרושם כי לפני בניית ה"כנסיה" כביכול, כבר היה במקום מבנה מפואר ומרשים.

לכך יש להוסיף את העובדה שעל פי החוקרים השלב הראשון של המבנה כלל שני מכלולים. מכלול אחד עשיר מאד והשני צנוע יותר. עובדה זו נראית כאילו מדובר במגורי האדון, שהיו מפוארים עד מאד, והאגף הצנוע שימש כמגורי העובדים. נראה כי כל המימצאים מובילים דווקא לכיוון של זיהוי אחוזה במקום. למימצא זה יש להוסיף את העדות העולה מהאונומסטיקון. מגן זיהה בצדק את האתר של בית ענון עם מקומה של בית ענות המקראית (יהושע ט"ו : 59). עיון מדוקדק באונומסטיקון של אבסביוס מעלה את העובדה הבאה. באונומסטיקון האתר מופיע פעמיים, פעם אחת באתר 74 ופעם שניה באתר 474. כבר עמדנו על חשיבות הבנת המילים אצל הירונימוס בתרגומו לאונומסטיקון כדי ללמוד על המצב בארץ בתקופתו. עיון בתרגומו של הירונימוס מגלה כי בשני המקומות האתר של בית ענון מכונה על ידו בשם ווילה. על פי מלמד (אתר 74): "**עין** (יהושע ט"ו:ל"ב) במטה יהודה. לכהנים הבדלה. ויש היום כפר הנקרא בית חנין בב' מילים מהאלה, ומחברון בד' ". ואילו אצל הירונימוס:

74: est et usque hodie **uilla Bethennim** nomine in secundo lapide a terebintho . . . Quattuor milibus a Chebron

מלמד באתר 474: **ענים** (יהושע ט"ו : ל"ד) "במטה יהודה. והיום הוא כפר בית ענים מסביב לאלה."
לפי הירונימוס:

474 : hodieque **uilla** est Bethenim circa terebinthum

²³⁷ . מגן, **אבו ריש**, עמ' 138

עולה רושם כי המקום אליו אנו מתייחסים הוגדר על יד הירונימוס כוילה. הוא לא הכיר את המקום כאתר פעילות נוצרי מרכזי, שכן, לו היה מכיר אותו ככזה היה מציין זאת. העובדה שהוא בחר לציין את המקום כוילה – בשני האיזכורים מצביעה כנראה כי במקום שכנה ווילה. נראה לנו להציע כי אותה ווילה שהוזכרה על יד הירונימוס היא האחוזת אותה חשף מגן בח' אבו ריש, ובטעות, זיהה אותה ככנסייה . מכיוון שאין בידינו אפשרות להוכיח את הצעתנו, אך נראה לנו שהיא עדיפה על פני הצעות אחרות, ועומדת טוב מהן במבחן העדויות והמימצאים, בחרנו לרשום אתר זה כסביר.

מס' האתר: 16-10/70/1

הי – כנ/מנ - 4

193. ח' אל קצר

נ.צ. רשת ישראל : 16790/10020

שטח האתר : 2 דונם

סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי

מאפיינים : 1, 2, 3, 4,

רמת הזיהוי: סביר

12, 5

מימצא מיוחד : מבנה ריבועי, מגדל, בית בד, שרידי פסיפס, משקופים מעוטרים

מתקנים חקלאיים: בית בד

תיארוך האתר : מאות רביעית – ששית לספירה תרשים: איור

118

ביבליוגרפיה: קלונו, חורבת אל קאצר ; Hirschfeld, Manor Houses ;

תיאור ודיון: במקום מגדל מבוצר ולידו חצר. למגדל צורה כמעט ריבועית 11.20 X 11.00 מ'. המגדל בנוי גזית ומוקף בסוללת אבן שיפועית (חלקקה) שבנויה כחלק אינטגרלי מהמגדל. בתוך המבנה שרידי פסיפס, ומשקופים מעוטרים בצלבים. כמו כן נתגלה בית בד עומד באתרו בחצר המכלול. קלונו והירשפלד שכתבו על המקום תיארו את האתר כמצודה, אחת ממצודות הספר בתקופה הביזנטית. יחד עם זאת המימצא מעורר מספר שאלות. מדוע יש צורך בפסיפס. אם המכלול הוא מצודה צבאית, מה עושה בית בד בתוך המכלול הצבאי. אם המקום הוא מצודה צבאית רומית מהמאה הרביעית, מה פשר המשקופים המעוטרים בצלבים שנתגלו בתוך המצודה. נראה כי ישנן שאלות רבות ללא פתרון. כבר החוקרים הבחינו שקיימת בעייתיות בחלק מהמימצא ולכן הציעו שלאחר היו שתי תקופות קיום, האחת – מצודה צבאית והשנייה שלב קיום אזרחי. וכך כתבו: "על סמך מימצא זה (משקופי הצלבים) ניתן לשער, שהמצודה יצאה מכלל שימוש צבאי והחלה לשמש כמנזר או בית חווה"²³⁸. ראיה לדבר הם מביאים מקיומם של מנזרים מסביב לאתר זה ברדיוס של כ- 5 ק"מ, ומציעים שהמצודה נבנתה אולי כחלק ממערך ההגנה על המנזרים שהוקמו במדבר, והיו זקוקים להגנה. ניתן גם להציע פירוש אחר. המקום שימש מלכתחילה כבית אחוזה של אדם מקומי אמיד. מיקום האחוזה על הדרך הראשית דומה למיקומם של אחוזות גם במקומות אחרים. זאת, מכיוון שחלק לא מבוטל מכלכלת האחוזה תלוי בדרך ובקרבתה לאחוזה. מכיוון שבמקום היתה קיימת אחוזה במאה הרביעית לספירה, הרי כאשר הגיעו הנזירים למקום הם בנו את מנזריהם סביב לאחוזה ששימשה כמרכז שלהם. בית הבד עיבד את תוצרת הזית של העצים שגדלו ליד האתר.

²³⁸. קלונו, חורבת אל קאצר, עמ' 138

יתכן להציע אולי שאחווה זו היתה מקום מושבם של לימיטני. כך ניתן לקשור בין הלגיון וחיליו ששהו כאן באיזור לבין אתר אזרחי – חקלאי זה. בכל מקרה גם לדעת החופרים במאה השישית לספירה האתר שימש כמקום אזרחי ללא כל קשר לצבא .

גם בענין בית הבד עולה שאלה לא קטנה. על פי מבנה בית הבד והטכנולוגיה שפעלה בו הוא מתוארך למאה הרביעית לספירה. אם בית הבד לא קשור לפעילות הצבאית של האתר, כיצד ניתן להסביר את קיומו כבר בשלב כה מוקדם. גם החוקרים התחבטו בענין וכתבו : "ישנה אפשרות טכנולוגית וכרונולוגית שבית הבד שימש כבר במאה הד' לספירה, בעת קיום המצודה כמתקן צבאי. אולם בבדיקה של תכניות מצודות מעבר הירדן וסוריה **לא נמצא בית בד משולב במבנים כאלה** (ההדגשה שלי – ח.ע.). הדעת נותנת שמתקן תעשייתי שימש ביישוב בעל אופי אזרחי " ²³⁹.

נראה שהחוקרים נדחקו לפרש שמדובר במצודה צבאית, זאת למרות שהמימצאים לא לגמרי מתאימים עם הצעה זו. הירשפלד אכן הציע שמדובר בבית חווה מבוצר. נראה לנו אם כן להציע שכאן עמדה אחוזת מקומי שאולי הפכה להיות מרכז הנזירים באזור, וכל המנזרים הוקמו סביבה מכיוון שהיתה קיימת כבר. עולה הרושם כי זיהוי האתר כאחווה פותר את הבעיות שהציגו החוקרים ושהצגנו אנו. יחד עם זאת, מכיוון שאין באפשרותנו להוכיח קיומה של אחווה רשמנו אתר זה כסביר. נראה לנו כי אין מקום להציע שכאן ניצבה מצודה ולא מנזר אלא אחווה.

מס' האתר: 15-

הי – כנ/מנ - 5

194. ח' יתיר

08/14/1

נ.צ. רשת ישראל : 15160/08460

שטח האתר : לא ידוע

סוג האתר : ווילה – בית אחווה

מאפיינים : 1 , 2 ,

רמת הזיהוי: מסופק

12

מימצא מיוחד : שרידי מבנה מונומנטלי מתחת למימצא הכנסיה

תיארוך האתר : מאה א' לספירה, ביזנטי תרשים: אין

ביבליוגרפיה: אשל ושנהב, חורבת יתיר ; אשל ושנהב, חורבת יתיר-א ; אשל ואחרים, הכנסיה

הביזנטית ביתיר

תיאור ודיון: במקום נתגלה מבנה כנסיה שלה אפסיס, אולם תווך ושתי סיטראות. באולם התווך

נחשפה רצפת פסיפס מהמאה החמישית לספירה שהוכן בקפידה רבה. מפסיפס זה נשתמרו דגם הנדסי באפסיס ותיאור של ציפור עם מקור מתעקל כלפי מעלה בחלקו הצפוני של אולם התווך. סמוך לכניסה נחשפה רצועת פסיפס מעוטרת בדמים של ורדות, של גל רץ ושל מיאנדרים. על רצפה זו נתגלה אדן באתרו, ומעליו בסיס עמוד בן שבע פאות. סמוך לאדן נתגלתה כותרת נבטית מהמאה הראשונה לספירה, המעידה שבשלהי ימי בית שני היה באתר מבנה מונומנטלי. בפסיפס המאוחר מדליון ובו הקדשה ותאריך – שנת 631 לספירה. כבר החופרים שמו לב וציינו כי איכות הפסיפס טובה בהרבה.

²³⁹. שם, שם, עמ' 141 – הערה 14

בשטח שליד הכנסיה נתגלו שרידי מבנה ציבור עליו כתב החופר: "העמודים, הפריטים האדריכליים, שברי השיש ורצפות האבן שנתגלו במבנה וסביבתו, מעידים כי בתקופה הביזנטית עמד במקום מבנה ציבור, אשר לפי שעה אי אפשר לקבוע את תפקידו". בשטח שליד הכנסיה נתגלתה קפלה ושברים רבים של פריטי שיש. החופרים הניחו שבמקום עמד מנזר אליו השתייכו הפריטים השונים. בתחומי הכפר ציינו החופרים שקיימים שרידים המצביעים על קיומה של כנסיה נוספת. הצעת השיחזור המציעה במקום, קיומו של מנזר מפואר שלו שתי כנסיות וקפלה מחוץ למבנה הכנסיה נשמעת תמוהה. נראה כי גם כאן לא בחרו החופרים בזיהוי המקום כאחזה, דבר שהיה פותר את התמיהה. לאור זאת, ניתן להציע את השיחזור ההסטורי הבא. בשלהי ימי הבית השני עמדה במקום אחזה ובה מבנה מונומנטלי. הכותרת היא אחת העדויות לכך. במאה החמישית נבנתה אחזה נוספת על גבי הקודמת. לאחזה זו היה מבנה מרכזי מפואר שהיה בית האדון. זה אולי ההסבר למציאת המתקן החקלאי – אולי גת בתוך מבנה הכנסיה. זהותו הדתית של בעל האחזה הביאה לבניית כנסיה שלה רצפת פסיפס מפוארת במאה החמישית לספירה. המקום התפתח והפך להיות חשוב ומרכזי – אולי אחזה מנזרית. הצעה זו נתמכת גם על ידי העובדה הבאה. יתיר מוזכרת באונומסטיקון של אבסביוס שלוש פעמים (אתרים מס' 433, 543, 569 – על פי מלמד). בכל שלוש המקומות בהם מתוארת יתיר ככפר גדול, תירגם הירונימוס בתרגומו הלטיני – שיתיר היא ווילה. עולה מכאן, כי על פי תיאורו של הירונימוס עמדה במקום אחזה גדולה ומפוארת. המימצא הארכיאולוגי עולה בקנה אחד עם תיאור זה ומשלים את הצעת השיחזור אותה הצענו.

וכך לדוגמה תירגם מלמד את הכתוב באתר מס' 543: "במטה יהודה. עיר כהונה. והוא היום יתירא **כפר גדול מאד**, כלו נוצרים, כ' מילים מבית גוברין בדרומא הפנימית סמוך למלחתא. נזכר גם למעלה". ואילו אצל הירונימוס:

et nunc est **uilla pergrandis Iethira nomine** in uicesimo miliario Eleutheropoleos . . . Sita est autem in interiori Daroma iuxta Malathan

מסתבר אם כן להציע שגם כאן כמו במקומות אחרים בארץ עמדה אחזה מפוארת, שתוארה ונרשמה על ידי הירונימוס כוילה, והמימצא הארכיאולוגי ההולך ומבהיר לנו את סתרי המקום מציג מימצא שמאשש הצעה זו.

אשל הצביע על הדמיון שבין רצפת פסיפס זו לרצפת הפסיפס בבית השיטה. גם שם משיקולים אחרים הצענו כי עמדה אחזה. יתכן להציע שלא מדובר בנזירים בעלי תפיסות עולם כפי שמציע אשל, אלא בדגם שרווח בעולם האחוזות הנוצריות. דבר זה גם יכול אולי להסביר את מציאות הצלב ברצפה, נושא בעייתי בפני עצמו בעולם הכנסיה.

לאור כל האמור לעיל נראה לנו להציע קיומה של אחזה בתקופה הרומית, והמשכה כנראה בתקופה הביזנטית. מכיוון שאין באפשרותנו להוכיח טענה זו, ולא ניתן להוכיח עדיפותה של הצעה זו, רשמנו את האתר כמסופק.

אתרים שזוהו כאחוזות במסגרת המחקר

נ.צ. רשת ישראל : 14595/07710
סוג האתר : אחוזת מקומי
רמת הזיהוי: **מסופק**
מתקנים חקלאיים: לא ידוע , קיימת מערכת סכרים וקירות תמך לסידור הזרימה בנחל ולאפשר קיום חקלאות תקינה ומסודרת.
תיארוך האתר : ביזנטי בלבד
ביבליוגרפיה: **סקר מפת יתיר** , אתר מס' 78 ;

תיאור : בית חווה מלבני (10 X 7 מ') . קירות בטור כפול של אבני צור גדולות ובינוניות והשתמרו בגובה של 1.5 מ' .

דיון : האתר בנוי מעל נחל יתיר. מתחת לאתר מערכת שלמה של סכרים וקירות תמך המעידה על מפעל מסודר של ארגון הקרקע והכשרת השטחים החקלאיים. פעולה כזו יכולה להתבצע רק כאשר יש מערכת מסודרת של ארגון קהילתי. כפי שהראו חוקרים , לצורך זה יש צורך בישוב שגודלו הוא כ – 20 דונם. האתר במקום זה קטן מידי מכדי להיות ישוב כזה. עובדה זו מביאה למסקנה שצורת הארגון כאן היא על ידי אדם אמיד שהשטח בבעלותו והוא מעוניין בסידור והכשרת הקרקע. אין עדויות לפאר ולכן קשה לדבר על אדם אמיד. בכל מקרה נראה שבעל המקום לא גר במקום עצמו.

יחד עם זאת יתכן וכאן דווקא בא לידי ביטוי ישובי הלימיטני. אם השערה זו נכונה הרי שהכשרת הקרקע וארגון הסכרים וקירות התמך היא באחריות הצבא היושב בלימס, ואילו בחוות / אחוזות המפוזרות בשטח יושבים הלימיטני – התושבים החקלאיים של קו הלימס.

נראה כי יש כאן סממנים מסוימים של בניה קצת יותר מסיבית מאשר אבני גויל סתם, ומצד שני יש מערכת ארגון מסודרת של תושבי הישוב. לאור זאת, ומכיוון שאיננו יכולים להוכיח קיום אחוזה אך הקריטריונים מתקיימים נרשום אתר זה כאתר מסופק.

196. תל ישוע הי – מח - 2 מס' האתר: 14-07/96/1

נ.צ. רשת ישראל : 14905/07615
סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי
רמת הזיהוי: **מסופק**
ממצא מיוחד: לוחות שיש , פסיפס
תיארוך האתר : ביזנטי
ביבליוגרפיה: **סקר מפת יתיר** - אתר 125 ; גיחון, **אתרי הלימס** , עמ' 154 ;

תיאור : מבנה (40 X 53) , ארבעה אגפים ערוכים מסביב לחצר. באגף המזרחי –קירות עבים לייצוב המבנה כנגד קריסה לכיוון המדרון התלול. באגף זה נתגלו גם לוחות שיש. בחצר אגן אבן גדול. הסוקר מציין שהמקום שימש כמנזר ושגופו המזרחי שימש בית תפילה.

דין: למקום מאפיינים מובהקים של מבנה אחוזה. בחלק המערבי שורת חדרים ששימשה כנראה למגורים, בחלק המזרחי המבנה המפואר והגדול יותר שימש למגור האדון / המשגיח. באתר אין כל עדות לקיומו של מנזר או כנסיה – אין במקום צלבים או כל סימן אחר לכך. לדעת גיחון האתר שייך למצדיות הלימס מתקופת הסוורים, עובדה ששוללת אפשרות קיום כנסיה. העובדה היחידה היא מציאותם של לוחות שיש שמצביעים על פאר של האגף המזרחי. נראה כי גם כאן הסוקרים טעו בהערכה והתייחסו למקום כאל מנזר / כנסייה בזמן שאין כל עדויות התומכות בהצעת זיהוי האתר כמנזר/כנסיה. לדעת הסוקר החלק המזרחי שימש כחדר תפילה, ואם נשללת האפשרות שמדובר בכנסיה, יתכן וגם כאן מדובר בחדר תפילה פרטי של אדון האחוזה. נראה להציע כי במקום זה שכנה אחוזה.

מכיוון שאי אפשר להוכיח קיומה, ויתכן שהאתר היה מצדית בקו הלימס הרומאי, אין באפשרותנו להוכיח עדיפות הצעתנו, לכן בחרנו לסמן אתר זה כאתר מסופק.

מס' האתר: 14-07/37/1

הי – מח - 3

197. חרבת חור 2

נ.צ. רשת UTM : 68372/46295

נ.צ. רשת ישראל : 14330/07705

שטח האתר : 1 דונם

בית אחוזת אמיד מקומי

סוג האתר :

מאפיינים : 1, 2, 12

סביר

רמת הזיהוי:

פסיפס, רעפים,

מימצא מיוחד :

איור 105

תרשים:

ביזנטי

תיארוך האתר :

גוברין, סקר מפת יתיר – אתר 61

ביבליוגרפיה:

הערות: הסוקרים זיהו את המקום ככנסיה הדרומית של ח' חור. הדבר נראה קצת דחוק שכן מרחק האתר מח' חור הוא למעלה מ – 400 מ', מה גם שזוהתה כנסיה נוספת בתוך ח' חור.

תיאור : מבנה גדול (21 X 51 מ'). בנוי מאבני צור מעובדות. במקומות אחדים נשתמר על קירות הפנים טיח גס. לא נתגלה אפסיס חיצון בכותל המזרח, ואפשר איפוא שהאפסיס בכנסיה זו היה פנימי. במרכז נחשפה רצפת פסיפס, וליד הקיר הדרומי לוחות ריצוף מאבן גיר. לאורך החלק הצפוני של האטריום נחשפו שני חדרים מלבניים (5 X 6 , 5 X 7) ובמערבו חדר מלבני נוסף. פתחי החדרים פונים אל מרכז האטריום. פתח הכניסה לאטריום – באגף הצפוני, ליד הנרתקס. ליד הקיר הצפוני של הכנסיה – שבר מעוטר של סורג.

דין: במקום נמצאו שרידי מבנה גדול שלו פריטים שונים המצביעים על היותו מבנה דמוי מבנה ציבור. יחד עם זאת לא נתגלו כל עדויות המצביעות על קיום המבנה ככנסיה. יתירה מזאת, באולם התווך נמצאו שני סוגי ריצוף שונים. הכניסה למתחם איננה כמקובל ממערב למזרח ועוד. נראה להציע שגם כאן, כמו במקומות אחרים, זיהו הסוקרים בטעות את המבנה ככנסיה.

ניתן להציע לפחות עוד שתי הצעות שישחזרו את המקום כבית אחוזה (הצעות שיחזור מצורפות בנספח התרשימים). נראה להציע כי אתר 61 היה המבנה המרכזי של האדון, ועובדיו השתכנו במבנים המצויינים כאתר 60. שני האתרים אינם שייכים לח' חור, למרות שהם נמצאים בזיקה אליה. אלו הם אתרים עצמאיים, ומסתבר להציע את השיחזור שהצענו.

העיר/עיירה ח' חור שפעלה לכל אורך תקופת ההסטוריה היתה הישוב המרכזי באיזור. בתקופה הביזנטית עם התפתחותה של תופעת האחוזות, יתכן להציע כי אחד האמידים החליט להקים לו אחוזה בסמוך לישוב

המרכזי בח' חור. לעצמו הוא בנה בית מפואר, בן שני חלקים, מקורה ברעפים, ומרוצף בלוחות אבן ובפסיפס. לעובדיו הקים מתחם של מבנים בסמיכות למקום. מבני העובדים בנויים בסטנדרט נמוך יותר של בניה והם משלימים את התמונה המרחבית של תופעת האחוזות. מכיוון שזו הצעה סבירה אך אין לה ראייה, ומכיוון שהיא עדיפה לדעתנו על הצעות אחרות בחרנו לסמן אתר זה כסביר.

198. **נחל שוקת** **הי – מח - 4** מס' האתר: 14-07/17/2

נ.צ. רשת ישראל :	14170/07770	נ.צ. רשת UTM :	68221/46356
סוג האתר :	אחוזת אמיד מקומי	שטח האתר :	0.25 דונם
רמת הזיהוי:	מסופק	מאפיינים :	1, 2, 12
מימצא מיוחד :	מבנה מרכזי, פריטים ארכיטקטוניים, חוליות עמודים,	תרשים:	אין
תיארוך האתר :	ביזנטי		
ביבליוגרפיה:	סקר מפת יתיר – אתר מס' 51		
הערות:	בסקר נטען כי הפריטים נלקחו מח' חור.		

תיאור ודיון: מבנה מלבני (13 X 15 מ') . בחלקו הדרומי – חדר ארוך המשתרע לכל אורכו של המבנה, עם פתח כניסה. מצפון לחדר – מסדרון המוליך אל חצר לא מקורה בחלק הצפון מערבי של המבנה. . . מעל הפתח נקבעו משקוף מאבן גיר מחוץ וקשת מפנים. במבנה ובסביבתו פזורות אבני בניה רבות וחוליות עמודים. (הסוקר מוסיף: " נראה שהן הובאו מח' חור – להלן אתר 63).

נראה להציע שמדובר כאן בחווה / אחוזה של משפחה מקומית. אבני הבניה הרבות וחוליות העמודים מעידות שבמקום עמד מבנה כנראה דו קומתי שהיו לו סימני מעמד ובניה מסיבית מעבר לרמה המקובלת בישובים חקלאיים קטנים. לא נראה סביר להניח שגורו חוליות עמודים (בלשון רבים) כדי לבנות מבנה בדווי מאוחר. עובדה זו, מציאות חוליות עמודים, מעידה לדעתנו על קיום מבנה דו קומתי במקום. חוליות העמודים מצביעות גם על גודלו של המבנה שוודאי היה גדול ממבנה פרטי ממוצע של התושבים במרחב הכפרי באותה תקופה. האתר קטן מכדי להיות ישוב וסימני הבניה המסיבית מצביעים על סימני עושר מסויימים מעבר לאתר חקלאי פשוט. ככזה הוא עונה לקריטריון של בית אחוזה ואנו מציעים לצרפו לאתרים השייכים לתופעה הישובית הנדונה במחקר זה.

מכיוון שאין עדיפות להצעתנו מצד אחד ומצד שני נטען כי הפריטים נלקחו מח' חור, בחרנו לרשום אתר זה כאתר מסופק.

שפלת יהודה

אתרים שזוהו כבר בעבר כאחוזות

199. **אמאוס** שי – אח - 1 מס' האתר: 14-13/08/

נ.צ. רשת ישראל : 14900/13800
סוג האתר : ווילה רומית – בית אחוזה
רמת הזיהוי: סביר
מימצא מיוחד : רצפות פסיפס
תיארוך האתר : מאה שניה לספירה
ביבליוגרפיה: ספראי פרקי גליל, עמ' 181 ; אבי יונה מ., "אמאוס", אחא"ב א' עמ' 38; הירשפלד י., קדמוניות 34 – 35 (תשל"ו), עמ' 85 – 88 ; הנ"ל, "אמאוס", אריאל 55 – 56 (תשמ"ח), עמ' 9 - 30
הערות: ווילה רומית שהפכה לכנסיה

תיאור : מבנה מרובע 17 X 18 מ' שבחלקו הצפוני חדר מאורך ובפינתו הצפון – מזרחית חדר רבוע. מצפון חצר מוקפת סטווים. לבנין זה רצפות פסיפס ובהן פרחים ומסגרות של תשליבים. בתוך השדות תוארו עיגולים ומתומנים, שצמודים אליהם ריבועים ומעויינים. בתוך צורות גיאומטריות אלה מתוארים בעלי חיים כמו אריה, ברדלס טורף איילה וציפורים יושבות על פרחי לוטוס. במקום נתגלתה כתובת "שאר האחים פלגיוס ותומס". פסיפס זה יוחס לכנסיה הנוצרית מהמאה השלישית לספירה .

דין : כבר אבי יונה ובעקבותיו הירשפלד ציינו במאמריהם כי תיארוך הכנסיה הוא בעייתי. הכנסיה תוארכה למאה השלישית לספירה, תקופה בה קשה להניח שהיו כנסיות ובמיוחד כה גדולות בארץ ישראל. מסתבר לכן להציע כפי שרמז אבי יונה שיש לבדוק את אי ההתאמה בין תיארוך רצפות הפסיפס לזיהוי המקום ככנסיה. ניתן אולי להציע שחלק מהדברים שיוחסו לכנסיה של המאה השלישית שייכים בעצם לווילה הרומית של המאה השניה שהמשיכה להתקיים אולי גם במאה השלישית. ספראי כבר זיהה אתר זה כוילה, וכך צירפנו אותו אנו לקטלוג שלנו. מכיוון שאין באפשרותנו להוכיח הצעתנו למרות עדיפותה והעובדה שהיא פותרת את אי ההתאמות שעלו במחקר, נאלצנו לרשום אתר זה כסביר. חשוב להדגיש כי מדובר בווילה רומית שעמדה בשולי העיר הבנויה ויתכן והיא שייכת לתופעה העירונית של הווילות ולא לתופעה בה אנו דנים של ווילות ואחוזות במרחב הכפרי.

200. **אל מקרקש** שי – אח - 2 מס' האתר: 13-11/92/1

נ.צ. רשת ישראל : 13980/11230

סוג האתר : ווילה - בית אחוזה
רמת הזיהוי: ודאי
שטח האתר : לא ידוע
מאפיינים : 1, 2 ,

12

תיארוך האתר : ביזנטי **תרשים:** איור

107

ביבליוגרפיה: ספראי, פרקי גליל, עמ' 178;

Vincent , Beit Djebri ; Safrai , Economy ,p. 87

תיאור : במקום נתגלתה ווילה פרטית / בית אחוזה. וינסנט תיאר בהרחבה ובפירוט את הממצאים מווילה זו וכך גם הגדיר אותה בכותרת המאמר אותו פירסם ב – 1922. בעקבותיו רשם ספראי את המקום כאחוזה והוסיף אותה לרשימה הכללית המופיעה בספריו. במקום סימני פאר ורומאיזציה מרשימים שמרכזם ועיקרם ברצפות פסיפס עשירות בפרטים ודמויות המבטאות את עולמם של בני התקופה ואת יכולותיהם הכלכליות לבטא התיחסות זו לעולם הרומי . מדובר כנראה על ווילה שהיתה שייכת לתושב בית גוברין שהפכה לאחוזה חקלאית והפכה למה שהגדרנו במחקר שלנו כבית אחוזה. במקום רצפת פסיפס מפוארת עד מאד ובה דמויות בעלי חיים. איכות הרצפה ברמה גבוהה מאד ואין ספק כי מדובר בביתו של אדם עשיר כנראה מעשירי בית גוברין שזו היתה אחוזתו.

גם ווילה זו כמו הווילה של אמאוס נמצאת בגבול השטח הבנוי של העיר בית גוברין, ומכאן שיתכן שהיתה חלק ממערך הווילות העירוניות ולא הכפריות בהם אנו עוסקים במסגרת מחקר זה . לאור הממצא שנתגלה באתר רשמנו אתר זה כודאי.

מס' האתר: 14-10/74/1

הי – אח - 3

201. ח' מורק

נ.צ. רשת ישראל : 14700/10400

סוג האתר : ווילה - בית אחוזה
רמת הזיהוי: ודאי
שטח האתר : 1.5 דונם
מאפיינים : 1, 2, 3, 5, 8, 12

פרטי מימצא מיוחד: חצר פריסטילית , מבנה מפואר , בית מרחץ ,

תיארוך האתר : רומי-מאה ראשונה לספירה **תרשים:** איור 108;

ביבליוגרפיה: דמתי , ארמון חלקיה ; דמתי , ח' מוראק ;

תיאור : במקום נתגלה מכלול שהוגדר בפי חופריו בשם ארמון. זהו מכלול הבנוי סביב לחצר פריסטילית פתוחה. את המתחם מקיפה חומת אבנים גדולות שעובייה 1.5 מ'. מימדי המכלול X 37 מ' . המכלול מחולק לאגפים , חלקם מיועדים למגורים חלקם למחסנים. באחד האגפים נתגלו גם שרידי בית מרחץ , דבר המעיד על עושרו של בעל המקום. במקום נתגלה מגדל וכפי שהציע הירשפלד , ובעקבותיו גם אנו , זהו אחד הסממנים המאפיינים אחוזה.

המקום נחפר וזוהה בוודאות כבית אחוזה מימי הורדוס. האתר חרב לדעת החופרים במסע אספסינוס באזור בשנת 68 לספירה. נראה להציע כי כאן במקום גר יהודי עשיר שחי במקום ורצה לדאוג לפינוק מצד אחד ולקיום יום יומי ברמה גבוהה מצד שני.

האתר מצביע על חיי יום יום ברמה גבוהה וכנראה היה אופייני לשכבת העלית של האוכלוסיה ביהודה .
 בח' מוראק אנו מוצאים אחוזה של אמיד יהודי מקומי שחי במקום ודאג לפאר את אחוזתו כך שיהיה לו נוח
 ונעים לשהות בתוכה . לאור הנתונים והממצא רשמנו אתר זה כאתר ודאי של אחוזה.

202. ח' אל חמאם **שי – אח - 4** מס' האתר: 14-10/55/

נ.צ. רשת ישראל : 14550/10580
סוג האתר : אחוזת מקומי
רמת הזיהוי: ודאי
תיארוך האתר : ביזנטי ?
ביבליוגרפיה: ספראי , פרקי גליל , עמ' 178 ; Safrai, Economy , p. 89
שטח האתר : 1.5 דונם
מאפיינים : 12 , 2 , 1
תרשים: איור 109

תיאור : מבנה מרכזי סביב חצר . במבנה חדרים הבנויים סביב לחצר מרכזית. המבנה בנוי גזית, דבר שמעיד על חשיבותו ויכולתם הכלכלית של בעליו . כבר ספראי זיהה אתר זה כאחוזה, זאת כנראה בגלל גודל האתר, תכנונו האדריכלי ואופיו בעל ה"רומאיזציה". וכך רשם : " לא רחוק משם (מח' אל מוראק – ח.ע) נתגלתה אחוזה נוספת, על הגבול שבין אזור ההר לשפלת יהודה " ²⁴⁰ .
 לאור זיהויו של ספראי רשמנו אתר זה בקטלוג כאתר ודאי.

203. ח' אל באס **שי – אח - 5** מס' האתר: 14-10/47/1

נ.צ. רשת ישראל : 14440/10700
סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי
רמת הזיהוי: ודאי
תיארוך האתר : הלניסטי, רומי, ביזנטי
ביבליוגרפיה: ספראי , פרקי גליל , עמ' 181 ; טפר ושחר, אל באס
שטח האתר : 7.5 דונם
מאפיינים : 9 , 4 , 3 , 2 , 1
תרשים: אין

מימצא מיוחד : מבנה מרכזי , קולומבריום , דרך מיוחדת שמגיעה מדרום ולא מחברת את הישוב לשכניו הקרובים

מתקנים חקלאיים: שתי מערות משוכללות של בית בד

Safrai , Economy , p. 94 ;

הערות: קלונר מציין שחורבה זו קשורה לחורבת שם טוב כמו האתרים 'אל חירבה' ולוביה בגליל התחתון.

תיאור ודיון : האתר קטן וצמוד לאדמות עידית ומקורות מים שופעים כל השנה. המשבצת החקלאית של האתר מצומצמת למדי (כ – 300 דונם) ובכל זאת אנו מוצאים בה שתי מערות של בתי בד משוכללים, וכן שתי מערות קולומבריה. למקום מגיעה דרך מיוחדת מגוש הישובים שמדרום לנחל אידנה,

ולמרות זאת היא אינה מחוברת לשכניה הקרובים. עולה הרושם כי מדובר באתר אמיד שידע פעילות כלכלית עניפה. יחד עם זאת המקום קטן. לאור זאת כתב קלונר: "לפי צורתה של החורבה ואופי שרידיה, נראה כאילו במקורה היתה זו אחוזה פרטית של תקיף מקומי". קלונר מביא כדוגמה נוספת לאותה תופעה את אל חירבה ולוביה שבגליל התחתון, שגם שם הצענו כי היתה זו אחוזה של מקומי. בחורבת אל באס ישנה מערכת מסתור משוכללת ומפותחת. קלונר למד מכך על מעמדה האזורי המיוחד והציע כי אולי מכאן ראייה להשתתפותם של תקיפים מקומיים בארגון ההכנות למרד בר כוכבא. כמו כן הציע קלונר כי פרישת המסתורים בכל רמות הישוב היהודי מבטאת בצורה מוחשית את השותפות הלאומית הכללי של האוכלוסיה היהודית בשפלת יהודה בהכנות למרד בר כוכבא. בתיאור מערכות המסתור רשם קלונר את האתר כאחוזה כך למשל בתארו את מחילה 9 רשם: "קשה לקבוע בוודאות למי נועדה המערכת הואיל ומיקומה מרוחק ממבני האחוזה". על פי זיהויו של קלונר רשמנו אתר זה כאחוזה ודאית.

מס' האתר: 14-10/02/

שי - אח - 6

204. אחוזת חזן

נ.צ. רשת ישראל: 14090/10280

שטח האתר: 3.5 דונם

אחוזת אמיד מקומי

סוג האתר:

מאפיינים: 1, 2, 3, 4, 5,

ודאי

רמת הזיהוי:

8, 12

מימצא מיוחד: חדר מרחץ, מתחם מבוצר מוקף בחלקלקה משופעת

מתקנים חקלאיים: בית בד, מגדל וחלקלקה, חדר מרחץ תרשים: איור 110

תיארוך האתר: ביזנטית (הוקם במחצית השניה של המאה הרביעית)

ביבליוגרפיה: הירשפלד, דפוסי התיישבות, עמ' 11; גודוביץ, אחוזת חזן; אבני ואחרים, אחוזת חזן

תיאור: המערכת התת קרקעית של אחוזת חזן משולבת במבני הישוב שנמצא מעליה. רוב השרידים הם מהתקופה הביזנטית. בתקופה זו נבנה באתר מתחם מרובע שמידותיו 70 X 50 מ'. בתוך מתחם זה הוקמו מספר מבנים כשלידם מבנה מבוצר שמידותיו 8.80 X 7.60 מ'. המבנה הוא מעין מיצדית מוקפת בחלקלקת אבן משופעת. המבנה הוקם במחצית השניה של המאה הרביעית לספירה. המבנים האחרים מחולקים לאגפים ובהם חדרים בעלי גדלים שונים. ניתן לזהות חדרים מסויימים כחדרי איחסון ולעומתם אחרים, קטנים יותר, ששימשו למגורים. שטח הישוב קטן (3.5 דונם), במקום שני מכלולים ומגדל. אוסף נתונים הזה, הגודל, החלקלקה והמגדל, הם עדויות שהצענו כמאפיין לקיומה של אחוזה. המתחם שנבנה מזכיר במבנהו חלוקה לאגפים שמתוכם עולה ששטח הישוב די קטן. במכלול זה המשיך לתפקד בית הבד המפואר שנתגלה, וכן המגדל (שזוהה כמיצדית) שנבנה באותה תקופה. עולה הרושם כי גם כאן צדק הירשפלד בזהותו את המקום כבית אחוזה. בית אחוזה זה מצטרף לרבים אחרים באזור בית גוברין. בבית אחוזת מקומי זה שלא היתה מפוארת עד מאד ייצרו שמן ובכך הצטרפו לכלכלת האזור באותה תקופה. הירשפלד כלל אתר זה בתופעה בה אנו דנים ורשם: "מהתקופה הביזנטית נמצאו באתר שרידים של בית אחוזה משוכלל שהדיון בו חורג מהמסגרת הנוכחית" ²⁴¹. אמירה זו מופיעה במאמר שדן בתופעת בתי

²⁴⁰. Safrai, Economy, p. 98

²⁴¹. הירשפלד, דפוסי התיישבות, עמ' 9 - הערה 13

האחווה של ימי הבית השני. לא כאן המקום לדון בהרחבה באותו מאמר. אך ניתן לראות שהמגדל וחלקלקת האבן וכן בית הבד המשוכלל, הביא את הירשפלד לזהות את המקום כבית אחווה משוכלל. נראה כי כמו במקומות אחרים ישנם מספר מאפיינים אותם אנו יכולים לראות כמייצגים קיומה של אחווה בתקופה הנדונה. גם החוקרים שחפרו במקום ציינו: "אופיה של מערכת האיחסון קשה להסבר. היקף החציבות וכמות הנוזלים שיכלה להכיל, מוציאים מכלל אפשרות שהיא נחצבה לאיחסון מוצרים של אדם פרטי בישוב, ומאששים את הסברה שהתקנת המערכת נעשתה בידי גורם ציבורי. (גורם מרכזי/עדות לבעלות מרכזית – ח.ע.) לאור האמור לעיל רשמנו אתר זה כאתר ודאי של אחווה.

מס' האתר: 14-09/58/2

הי – אח – 7

205. ח'רבת אמירה

נ.צ. רשת ישראל : 14530/09840

שטח האתר : 1.5 דונם

אחוזת אמיד מקומי

סוג האתר :

מאפיינים : 1, 2, 3, 4, 5,

ודאי

רמת הזיהוי:

12

מימצא מיוחד : מבנה מסביב לחצר מרכזית. שורות חדרים בהיקף החיצוני

מתקנים חקלאיים: גת מחוץ למבנה

תרשים: תמונה 52

תיארוך האתר : ביזנטי

ביבליוגרפיה: כוכבי, סקר ארץ יהודה, עמ' 67 (אתר מס' 173); טל, אבני גולל, עמ' 282 - 283

תיאור ודיון: האתר ממוקם בקו התפר שבין המדרונות המערביים של הרי יהודה ובין גבעות

שפלת יהודה. במקום נמצא מבנה חצר (35 X 40 מ') עם שורות חדרים היוצרים חומה היקפית. עובי כל שורת חדרים כ – 3.5 מ'. ניתן לעקוב אחר החלוקה לחדרים וממנה עולה כי ישנו חדר אחד הבנוי באופן משמעותי בצורה טובה יותר מהאחרים. מחוץ למתחם בנויה גת ובמרכז שיקע למתקן סחיטה.

נראה להציע כי אתר זה שהוא קטן למדי שימש כאחווה של אדם מקומי. אדם זה התגורר מן הסתם בחדר האחד שבנוי בצורה טובה יותר מכל האחרים. מכיוון שהאתר קטן והבעלים אינם עשירים גדולים, לא היה צורך בסימני פאר מרשימים. הבעלים, אולי יהודי באיזור בית גוברין בחר להקים לו את האחווה מבחינה כלכלית שתספק את צרכיו ולכן יש במקום את הפונקציות הכלכליות הנדרשות. הגת סיפקה את צרכי האתר. במרכז החצר עמד בית בטחון, כפי שמכנה אותו החופר, שהתנשא לגובה של יותר מקומה אחת, ובפתחו היה מוצב גולל שסגר את הפתח בשעת צרה. זהו בעצם ה"מגדל" אותו הצענו כאחד ממאפייניה של אחווה. המגדל נועד לצרכי בטחון והגנה. מכלול המבנים מצביע על ארגון משותף כולל הגנה משותפת, וכבר טל זיהה כאן במקום אחווה. מכיוון שהוא לא עמד על ההבחנות אותם עשינו אנו, הוא כינה את האתר בית חווה. נראה כי כבר החוקר זיהה כאן במקום אחווה, והמימצא מאשש זאת, ולכן רשמנו אתר זה כאתר ודאי.

מס' האתר: 14-09/03/2

הי – אח – 8

206. ח'רבת אום בעלה

נ.צ. רשת ישראל : 14060/09350

שטח האתר : לא ידוע

אחוזת אמיד מקומי

סוג האתר :

רמת הזיהוי:	ודאי	מאפיינים: 1, 2, 3, 4, 6,
מימצא מיוחד:	ברוכות חצובות, מתקנים חקלאיים רבים	
מתקנים חקלאיים:	בית בד, גיתות	
תיארוך האתר:	רומית, ביזנטית	תרשים: אין
ביבליוגרפיה:	כוכבי, <u>סקר ארץ יהודה</u> , עמ' 73 (אתר מס' 209); טל, <u>אבני גולל</u> , עמ' 280	

תיאור ודין: במעלה המדרון נמצאו השרידים הקדומים של האתר, הכוללים גתות, בית בד ובו זוג ניצבים מטיפוס יהודה, אבן ים ואבן ממל, בריכות חצובות ובורות מים. במקום נמצאו מתקני חקלאיים בתוך המבנים ובצמוד להם. במקום נתגלו גתות (כבר במקור מופיע בלשון רבים – ח.ע). לעיל הראינו כי גתות בתוך האתר מצביעים על קיומה של אחוזה. גם ריבוי המתקנים ועוצמתם מצביעה כי מדובר במרכז ייצור חקלאי ולא בכפר רגיל. כבר החופר כתב "גודל האתר ועוצמת המתקנים החקלאיים מצביעים על היותו בית חווה". לדעתנו ולאור הקריטריונים אותם הצענו במחקר זה, נראה כי מדובר באחוזת אמיד מקומי. זאת, למרות שאין במקום שרידי פאר, אבל עוצמת האתר מלמדת על עושרו של בעל המקום. מכיוון שכבר החוקר זיהה את אתר כבית חווה צירפנו אתר זה לקטלוג שלנו כאתר ודאי.

אתרים שזוהו בעבר כבתי כנסת

207. ח' פטום	שי – בכ - 1	מס' האתר: 14-11/76/1
נ.צ. רשת ישראל: 14740/11660		
סוג האתר:	אחוזת מקומי	שטח האתר: לא ידוע – חורבה קטנה
רמת הזיהוי:	סביר	מאפיינים: 1, 2, 12
מימצא מיוחד:	מבנה גזית, שני משקופים, אבני מזוזה גדולות,	
פרטי מימצא מיוחד:	חורבה קטנה, בית מידות	
תיארוך האתר:	ביזנטי	תרשים: אין
ביבליוגרפיה:	אילן, <u>בתי כנסת</u> , עמ' 276	

תיאור: חורבה קטנה מהתקופה הביזנטית, נראית כישוב בת של בורגין. נמצאו בה שני משקופים גדולים, אבני מזוזה גדולות שתיים מהן באתרן, ואבן מעוצבת. יש בה מבנה גזית, בעל אופי של מבנה ציבורי, ואליו השתייכו אבני הגזית שנתגלו בחורבה. מעניין לשים לב לניסוחו של אילן: "אופי החורבה מזכיר מנזר, אך לא נמצא סימן נוצרי, והבנין הנראה במבנה הציבור אינו נראה ככנסיה. יש להביאו בחשבון בין המבנים ששימשו אולי כבתי כנסת".

נראה אם כן ששוב יש לנו מקרה שבו המימצא יכול להוביל למסקנה כי כאן עמדה אחוזה. במקום נתגלה מבנה בעל מאפיינים ציבוריים שאיננו כנסיה או מנזר. גם בית כנסת לא ניתן לזהות בוודאות, ואילן משאיר

את הצעת הזיהוי בספק. לכך יש להוסיף את הנתון שמדובר בישוב קטן מכדי שיהיה לו מבנה ציבור בכלל. הממצאים והנתונים השונים מובילים אותנו להצעה כי כאן שכנה אחוזה בתקופה הביזנטית. האתר קטן, המבנה מפואר, לכן אנו מציעים קיומה של אחוזת אמיד מקומי. מכיוון שאין לנו הוכחה כי עמדה כאן אחוזה, אך נראה כי הצעתנו עדיפה על פני זיהוי המקום ככנסייה או בכית כנסת, צירפנו אתר זה לקטלוג כאתר סביר.

מס' האתר: 14-11/57/

שי – בכ - 2

208. ח' חכליל חוראן

נ.צ. רשת ישראל : 14510/11740

שטח האתר : לא ידוע

סוג האתר : אחוזת מקומי

מאפיינים : 1 , 2 ,

רמת הזיהוי: סביר

12

מימצא מיוחד : פריטים ארכיטקטוניים , מבנה גזית , אבני פסיפס צבעוניות ,

תיארוך האתר : תרשים: אין

ביזנטי

ביבליוגרפיה: אילן , בתי כנסת , עמ' 269

תיאור : במשטח ישר במקום גבוה בחורבה שרד מבנה גזית שהקיר המערבי שרד בו לכל אורכו. במקום נשארה מזוזה ולידה עמוד. ליד הקיר הצפוני מונח משקוף, ולידו פזורות אבני פסיפס צבעוניות, מהן זעירות.

במקום ישוב קטן, מבנה גזית מפואר, והשערה שאולי היה בית כנסת. כפי שכתב אילן "באתר יש עוד אבני גזית גדולות רבות, שמקורן כנראה במבנה. נתונו מאפשרים להחשיבו בין המבנים ששימשו אולי כבית כנסת". גם העובדה שבמבנה כנראה היתה רצפת פסיפס (כעדות אבני הפסיפס הרבות שנתגלו סביב) מסייעת להנחה זו. זהו פריט של עושר שרק קהילה גדולה ומאורגנת יכולה לשאת בנטל הקמתו. אולם, העובדה שמדובר באתר קטן מצמצמת אפשרות זו.

מסתבר להציע שמדובר באחוזה, אחת מיני רבות באיזור בית גוברין. יתירה מזו, אין לנו כל אפשרות לדעת האם במקום גרו יהודים או לא, וכך יתכן בהחלט שבעל האחוזה ותושביה היו לא יהודים. נראה לנו כי הצעת זיהוי כאחוזה פותרת רבות מהשאלות שהעלינו. נראה שהצעתנו עדיפה על זיהוי המקום כבית כנסת או כנסייה, אלא שבגלל חוסר היכולת להוכיח הצעתנו רשמנו את האתר כסביר.

מס' האתר: 14-11/58/

שי – בכ - 3

209. ח' ירחע - צביע

נ.צ. רשת ישראל : 14500/11810

שטח האתר : לא ידוע

סוג האתר : אחוזת אמיד מקומי

מאפיינים : 1 , 2 ,

רמת הזיהוי: סביר

12 , 7

מימצא מיוחד : מבנה גזית בודד , מערות קברים מפוארות , אבני פסיפס צבעוניות

תיארוך האתר : תרשים: אין

רומי

Saarisalo, Topographical Researches;

תיאור ודיון: במקום שרידי מבנה גזית, עמודים בולטים מהקרקע, שרידי חוליות עמוד, משקוף ופריטים אדריכליים שונים המעידים על קיומו של מבנה גדול. ליד המבנה שרידי אבני פסיפס צבעוניות. אין אפשרות לדעת למה שימש המבנה. אילן כתב: "נתוני המבנה מאפשרים לשער (הדגשה שלי – ח.ע) כי היה בית כנסת".

נראה לנו להציע כי כאן עמד מבנה מפואר, גדול ובודד שאין לדעת את תפקודו ויתכן ששימש מרכז לאחווה שהיתה באיזור. ריבוי הקברים המפוארים יכול גם הוא להצטרף לעדות זו. קיומם של מתקני הקולומבריום ומימצאי הסקר גורמים לנו להניח כי הישוב בו מדובר היה קיים כאן בתקופה הרומית הקדומה. דבר זה מקשה על זיהוי מבנה הציבור המפואר בעל הפסיפס שנתגלה כמבנה בית כנסת. קיומו בתקופה הרומית גם לא מאפשר להציע קיומה של כנסיה. נראה אם כן להציע שכאן שכנה אחווה והמבנה, שאת שרידיו חשפו, היה מרכז האחווה.

מכיוון שאין בידינו הוכחה אך נראה כי הצעתנו עדיפה רשמנו אתר זה בקטלוג כסביר.

210. ח' בית אמיר**שי – בכ - 4**

מס' האתר: 13-10/51/1

נ.צ. רשת ישראל: 13560/10130

שטח האתר: לא ידוע

סוג האתר: אחוזת אמיד מקומי

מאפיינים: 1, 2,

רמת הזיהוי: סביר

5, 12

מימצא מיוחד: אדן עמוד, משקוף, מבנה גזית

תיארוך האתר: תרשים: אין

ביזנטי

ביבליוגרפיה: אילן, בתי כנסת, עמ' 262

תיאור ודיון: חורבה המשתרעת על שתי גבעות. במזרחית יש אדן עמוד, ולידו משקוף. במורד הגבעה המערבית נראים שרידי מבנה גדול, בנוי אבני גזית. במקום מזוזה באתר, משקוף וחלקים ארכיטקטוניים. כבר אילן שם לב לכך שמבנה זה למרות פארו ומיקומו הוא כנראה איננו בית כנסת. וכך כתב: "יתכן שזה היה מבנה הציבור אם כי נראה יותר כי שימש כווילה, מבנה מגורים פרטי בעל אופי ביצורי". גם הסוקרים זיהו את המקום כווילה, ונראה כי יש לצרפו לרשימת הווילות/בתי אחווה שהיו בארץ באותה תקופה.

את ההגדרה אופי ביצורי ניתן אולי לפרש כמבנה של מגדל / ביצור. כבר הצענו כי מגדל / ביצור היה מאפיין של בית אחווה. הימצאותו של פרט זה באתר מסייעת להצביע על המקום כאחווה ולא כעל ישוב כפרי רגיל שהיה לו מבנה של בית כנסת.

יחד עם זאת אין באפשרותנו להוכיח הצעתנו לכן רשמנו אתר זה כסביר.

211. ח' עיטון**שי – בכ - 5**

מס' האתר: 14-10/20/

נ.צ. רשת ישראל : 14250/10000

שטח האתר : לא ידוע

ווילה - בית אחוזה

סוג האתר :

מאפיינים : 1 , 2 ,

סביר

רמת הזיהוי:

12

מימצא מיוחד : מבני גזית , פריטים ארכיטקטוניים , עמודים , אבני פסיפס , משקוף מעוטר

אין

תרשים:

רומי - ביזנטי

תיארוך האתר :

אילן , בתי כנסת , עמ' 275 ; קלוטר , כתובות יהודיות ;

ביבליוגרפיה:

הערות: שני מבנים , האחד בראש הגבעה והשני במורדותיה. נסיון בעייתי להציג אחד כבית

כנסת ואחד ככנסיה.

תיאור : במקום נתגלו פריטים אדריכליים רבים משני מבני ציבור שנתגלו במקום. הממצאים כוללים שרידי עמודים, אבני גזית, אבני פסיפס צבעוניות, משקוף בעל תבליט. הממצא עורר בעיה הן בעצם מציאת שני מבני ציבור והשני בכיוון המבנה והכניסה אליו. כבר אילן התחבט בשאלה וכתב: "אם אכן זהו בית כנסת יש קושי להסביר את קיומו האפשרי של פתח בקיר הצפוני".

ליד המבנה השני נתגלו שרידי רעפים, חוליות עמוד, בסיסי עמוד, אבני מזוזה ואבני פסיפס מהן זעירות, המעידות על רצפה מפוארת באיכות מעולה שהיתה במקום. כן נתגלו שברי רעפים המעידים על הגג שהיה למבנה זה.

לבעייתיות המימצא יש להוסיף את מערות הקבורה שהמימצא בהן כולל כתובות שנתגלו, חרסים וכדו' המצביעים על ישוב בתקופה הרומית (!). הדבר מקשה על זיהוי שני המבנים כבתי כנסת או ככנסיה. נראה לכן להציע, שלא מדובר כאן במבנה של בית כנסת אלא במבנה של אחוזה. במקום התנהלה אחוזה שבה גר האדון המקומי. בביתו היה פאר ועושר והדבר בא לידי ביטוי במימצא הארכיאולוגי. בישוב נתגלו שרידי מערכת מסתור שגם היא מצביעה על קיום הישוב בתקופה הרומית. נראה להציע כי בראש הגבעה גר האדון והמבנה שם מפואר במיוחד, במבנה האחר גר אולי הממונה מטעמו, ולכן נבחין ברמה של פאר. מצב דומה אנו מוצאים גם בח' מורן (להלן בקטלוג) ואולי היה כאן איזשהו סגנון איזורי שאומץ על ידי בעלי האחוזות באזור.

כעדות נוספת לקיומה של אחוזה במקום ניתן אולי להביא את העובדה שבמקום הוקם בתקופה מאוחרת יותר קבר שיח'. הצבענו כבר כי כמו באירופה, בתי אחוזה הפכו לעיתים לבתי קברות, וגם כאן יתכן ובכך עדות מה לסיוע להצעתנו.

יחד עם זאת, גם כאן נראה שאי אפשר להוכיח קיומה של אחוזה, אך הצעתנו עדיפה על כל הצעה אחרת. היא נותנת מענה לשאלות ולתמיהות שהעלה המימצא הארכיאולוגי. מכיוון שכך רשמנו אתר זה כאתר סביר.

מס' האתר: 14-09/28/1

שי - בכ - 6

212. ח' בניה

נ.צ. רשת ישראל : 14250/09840

שטח האתר : לא ידוע - קטן

אחוזת מקומי

סוג האתר :

מאפיינים : 1 , 2 ,

סביר

רמת הזיהוי:

12

מימצא מיוחד : מבנה גזית , בתוך ישוב לא גדול שרידי שני בתי בד , ושלוש גיתות

מתקנים חקלאיים: שני בתי בד , שלוש גיתות

תיארוך האתר : רומי **תרשים:** אין

ביבליוגרפיה: אילן , **בתי כנסת** , עמ' 263 ;

תיאור : במקום שרידי ישוב יהודי, כיום כפר בת קטן של דורא. באתר שרידי שני בתי בד ושלוש גיתות. בקצה החורבה יש קבר כוכים גדול (בחצרו הכניסה למערכת המסתור). בחלק המזרחי של ראש הגבעה יש שרידי מבנה גדול בעל אופי ציבורי. ציר האורך צפון – דרום, גודלו 18 X 19.40 מ'. בקיר המזרחי ישנו פתח ברוחב 2.60 מ'. בסמוך לבנין נמצאו שבר עמוד, אדן עמוד ובו גילופים, בסיס עמוד מגולף וכן שברי פריטים משיש.

דיון: הישוב במקום קטן ובכל זאת נמצא מבנה בעל מאפיינים ציבוריים. המקום פעל בתקופה הרומית וככזה קצת קשה להניח שהמבנה הוא בית כנסת. גם אילן כתב: "אם הבנין ציבורי, הרי שפתח במזרחו אינו מאפשר לזהותו ככנסיה. לעומת זאת ידועים בתי כנסת בדרום הר חברון שפתחיהם במזרח. העדות **הנסיבתית** (!) (הדגשה שלי – ח.ע) מאפשרת להניח זאת גם לגבי שרידי המבנה בח' בניה".
לכך מצטרפת עובדה שבישוב כה קטן נתגלו שני בתי בד ושלוש גיתות. אין ספק שמדובר בייצור הרבה מעבר לצריכה הפרטית של תושבי האתר.

עולה הרושם כי אין כל מימצא שיצדיק הנחת קיומו של בית כנסת. היה במקום מבנה מפואר, הישוב קטן ולמרות זאת, שימש כמרכז ייצור חקלאי. לכן על פי הצעתנו יש להניח כי כאן היתה אחוזת מקומי.
גם כאן אין אפשרות להוכיח קיומה של אחוזה, אך הממצא הארכיאולוגי מצביע על אפשרות כזו. מכיוון שנראה לנו כי הצעתנו עדיפה רשמנו אתר זה כסביר.

מס' האתר: 14-09/07/

שי – בכ - 7

ח' גומר 213.

נ.צ. רשת ישראל : 14000/09750

סוג האתר : אחוזת מקומי / כפר פרטי ?? **שטח האתר :** לא ידוע

רמת הזיהוי: **סביר** **מאפיינים :** 12 , 2 , 1

מימצא מיוחד : מבנה גזית ב"גובהה של עיר", מערת קבורה מפוארת

תיארוך האתר : ביזנטי – מאה רביעית **תרשים:** אין

ביבליוגרפיה: אילן , **בתי כנסת** , עמ' 264

תיאור : מעל איזור המבנים של החורבה המאוחרת, בחלק העליון של הגבעה, ניצבים שרידי מבנה גדול 8 X 12.80 מ', שכוונו צפון – דרום. מסביב למבנה שרידי אבני גזית שהיום משולבים בקירות משניים, טרסות ועוד. האבנים שונות מהאבנים במבנים האחרים ואולי יש בהם כדי להעיד על הקפדה מיוחדת ותשומת לב בבניית המבנה. גם בח' תואני הדבר כך, וגם שם יתכן שעמדה אחוזה בראשית התקופה הביזנטית.

אילן זיהה את המבנה כבית כנסת "גודלו, כיוונו ואופיו של הבנין, שהוקם ב"גובהה של עיר", יכולים **לרמז על האפשרות** (הדגשה שלי – ח.ע) שהוא בית כנסת".

לדעתנו אין מקום לזהותו כבית כנסת. הישוב קטן, המבנה מהמאה הרביעית, ונראה יותר להציע שהאתר כאן הוא אחד מאתרי האחוזות שהיו על קו ה"תפר" שבין אזור ההר לאזור המישור בצפון מערב הנגב. גם באזור שפלת לוד, בקו ה"תפר" שבין ההר לשפלה מצאנו אתרים רבים שזוהו כאחוזות. במקביל, ניתן אולי להציע שגם כאן כמו במקומות אחרים היה כפר פרטי. קיומו של מבנה הגזית מעל בתי הישוב מצביעים לכיוון זה (כמו בדיר עזיז בגולן, בח' נג'אר בשומרון ועוד). נראה לנו כי הצעתנו עדיפה ולכן למרות שאי אפשר להוכיח קיומה של אחוזה, רשמנו אתר זה כסביר.

מס' האתר: 14-09/14/

שי – בכ - 8

214. אל בורג'

נ.צ. רשת ישראל : 14140/09420

שטח האתר : לא ידוע

סוג האתר : אחוזת מקומי

מאפיינים : 1, 2,

רמת הזיהוי: מסופק

12

מימצא מיוחד : אבני גזית, שרידי עמודים, משקופים וכותרות.

תרשים: אין

תיארוך האתר : ביזנטי, צלבני

ביבליוגרפיה: אילן, בתי כנסת, עמ' 259; כוכבי, סקר ארץ יהודה, עמ' 72; מדריך ישראל - יהודה, עמ' 135; קלוזר, אתרים צלבניים;

תיאור ודיון: במקום נתגלו שרידי מבצר צלבני שבו משולבים פריטים ארכיטקטוניים רבים

מהתקופה הביזנטית. אילן הציע שכאן עמד בית כנסת על פי העיטורים ועובדת קיום מבנה ציבור במקום. על פי קלוזר בתקופה הצלבנית היה כאן מרכז של אחוזה "שנבנתה כמרכז השטח החקלאי בכל התחום של מורדות הר חברון ובעיקר העמק שבין אל בורג' לקיבוץ להב". כפי שהוצג כבר במחקר, אחוזות נטו להמשיך ככאלה לאורך ההסטוריה. במקום בו היו תנאים טובים להקמת כפר של אכרים זעירים בדרך כלל נמצא רציפות ישוב. לעומת זאת, אחוזות שעניינן הוא כלכלי בלבד יוקמו רק בתקופות ובמקומות שמתאימים לכך. מציאת מרכז של אחוזה כאן במקום בתקופה הצלבנית, יכולה להעיד, לפחות נסיבתית על קיומה של אחוזה גם בתקופות קדומות יותר.

סביב המבנה הצלבני נתגלו בשימוש משני אבנים רבות המצביעות על עושר ופאר של האתר בתקופה שקדמה לכך. החרסים הם ביזנטיים, וליד המבנה נתגלה משקוף ושתי כותרות. בכפר הנוכחי שרידי אבני גזית וביניהם אבן מעוטרת ועליה גילוף כנראה של "טבולה אנסטרה". בין האבנים כאלה שעליהם עיטור דמוי מנורות שלהם ששה קנים. אילן הצביע על הדמיון של אבנים אלו ומשקוף המנורות שנתגלה בח' שקף.

עולה הרושם כי בתקופה הביזנטית שכן כאן אתר מפואר שבו היה מבנה ציבור בנוי גזית ולו עמודים וכותרות. העיטורים מצביעים כנראה על כך שהאוכלוסיה שגרה במקום היתה יהודית. האתר מרוכז סביב מבנה הבורג' הצלבני, מה שמצביע על כך שהאתר היה קטן. מציאת אתר קטן ובו סימני פאר מרשימים בתקופה הביזנטית מצביעה לדעתנו על קיומה של אחוזה במקום.

נראה להציע שהמקום היה אתר של אחוזה השייך לאתרים של שולי ההר מצידו המערבי כמו ח' מורק ועוד. יחד עם זאת, מכיוון שאי אפשר להוכיח הצעתנו, ולא ניתן להצביע על עדיפות כלשהי להצעת הזיהוי כאחוזה רשמנו אתר זה בקטלוג כאתר מסופק.

נ.צ. רשת ישראל : 13810/09400

שטח האתר : 8 דונם

אחוזת אמיד מקומי

סוג האתר :

מאפיינים : 1 , 2 ,

סביר

רמת הזיהוי:

12

מימצא מיוחד : שני מבני ציבור , אחד מפואר מאד השני פחות. אבני גזית , עמודים וכותרות ,

תיארוך האתר : רומי - ביזנטי תרשים: אין

ביבליוגרפיה: אילן , בתי כנסת , עמ' 274 ; ח"א , ח' מורן ;

הערות: שני מבני ציבור , אחד מפואר מאד השני פחות. אולי מבנה האדון ומבנה המגורים.

תיאור : באתר יש שרידים של שני מבנים גדולים בעלי אופי ציבורי. מהמבנה הראשון שרד קיר בנוי אבני גזית. באזור המבנה יש אבני גזית רבות, מהן עם שרידי גילוף. ליד הקיר מונחת כותרת של אומנת קיר דבוקה. בפסגת הגבעה מונחת אבן כרכוב. לרגלי הגבעה המרכזית של החורבה נראים שרידים של מבנה ציבור נוסף. המבנה בנוי גזית. על פי התיאור הוא מפואר פחות מהמבנה הראשון שתיארנו.

נראה כי כאן באתר עמדו שני מבנים. האחד מפואר מאד, ואילו השני בעל מאפיינים ציבוריים אך פחות מפואר מהראשון. האתר קטן למדי ומפליא למצוא באתר כזה שני מבני ציבור. נראה להציע כי כאן עמדה אחוזה. במרכז האחוזה בראש הגבעה עמד בית האדון שגר במקום. מבנה זה מפואר ובעל סימנים של מבנה ציבור. האדון, שהיה תושב מקומי לא פיאר ברמת הפאר של הווילה הרומית המפוארת אלא של בית אחוזת האמיד המקומי. בצד המבנה ששימש את האדון היה מבנה נוסף ששכן למרגלות הגבעה ושימש אולי את המשגיח או את הפועלים. בכל מקרה ניתן לראות כאן חלוקה לאזורי מגורים שונים, רמת בניה שונה והימצאות שני מבני ציבור בישוב קטן. אילן ואחרים ניסו להציע כי כאן ניצבו זה לצד זה בית כנסת וכנסיה. עולה הרושם שהצעתנו לזהות את המקום כאחוזה פותרת את הבעיות המתעוררות. יחד עם זאת מכיוון שאי אפשר להוכיח קיומה של אחוזה, אולם נראה שהצעתנו עדיפה, בחרנו לרשום אתר זה כסביר.

אתרים שזוהו בעבר ככנסיות - מנזרים

216. בית שמש

שי – כנ/מנ - 1

מס' האתר: 14-12/78/1

נ.צ. רשת ישראל : 14780/12870

שטח האתר : לא ידוע

ווילה - בית אחוזה

סוג האתר :

מאפיינים : 1 , 2 ,

סביר

רמת הזיהוי:

12

תיארוך האתר : רומי - ביזנטי תרשים: איור

111

ביבליוגרפיה: רייט , בית שמש , עמ' 226 ; בונימוביץ , בית שמש ; Mackenzie ,Ain Shems

תיאור : במקום נתגלו שרידי בנין מסיבי מפואר, כן נמצאו שרידי עמודים. הסוקר שביקר במקום ציין שמדובר בכנסייה ביזנטית. יחד עם זאת, במקביל רשם שיתכן ואלה שרידי מקדש רומי. נראה שעמד כאן מבנה ציבורי מפואר. שלא נמצאו במקום כל שרידים המצביעים בבירור על זיהויו ככנסייה. נראה להציע שגם כאן עמד בית אחוזה רומי מפואר. תופעה זו דומה לתילים מקראיים אחרים בהם הבחנו בתופעה זו שבה בתקופות המאוחרות על גבי התילים המקראיים, בראש התל, עמד בית אחוזה שחלש על האיזור מסביב ונהנה מהאדמות החקלאיות שהיו בקרבת התל. חיזוק להצעתנו אנו מוצאים באונומסטיקון. גם כאן, באתר של בית שמש, אנו מבחינים בתופעה מעניינת. בתיאורו את אבן העזר (אתר 145 באונומסטיקון לפי מלמד) כתב אבסביוס כך: " אבן העזר . . . בין ירושלים ואשקלון, אצל **כפר** בית שמש ". בטקסט היווני של האונומסטיקון כתב אבסביוס את המילה קומי - κομηή כתיאור למילה כפר בית שמש. לעומת זאת, בתרגומו הלטיני של הירונימוס אנו מוצאים את הכיתוב הבא :

" inter Aeliam et Ascalonem iuxta **uillam Bethsamys** "

נראה אם כן שהירונימוס הכיר את המקום כוילה. ברצותו לתאר את אבן העזר הוא כתב: "בין ירושלים לאשקלון ליד הוילה בית שמש". האתר של בית שמש היה ידוע לאורך התקופות ונראה סביר להניח כי המקום אותו אנו מכירים היום כתל בית שמש הוא אותו אתר שהכירו אבסביוס והירונימוס בשם זה. עולה אם כן שיש מקום להציע כי תיאורו של הירונימוס תואם את הממצא הארכיאולוגי בשטח ואנו יכולים להצביע על הוילה בית שמש הרשומה באונומסטיקון. לאור הממצא והאמור לעיל נראה לנו כי הצעתנו עדיפה, והיא משתלבת במהלך הכללי של הקמת אחוזות בראשי תילים מקראיים. אין ראייה לקיומה של כנסייה באתר והצעתנו עדיפה. אי לכך רשמנו אתר זה כסביר.

217. בית נטיף	שי – כנ/מנ - 2	מס' האתר: 14-12/92/1
נ.צ. רשת ישראל : 14960/12270		
סוג האתר :	אחוזת אמיד מקומי	שטח האתר : לא ידוע
רמת הזיהוי:	סביר	מאפיינים : 1 , 2 ,
12		
מימצא מיוחד :	רצפת פסיפס	
תיארוך האתר :	ביזנטי - מאה חמישית לספירה	תרשים: איור
112		
ביבליוגרפיה:	Barmaki, Byzantine Remains	

תיאור ודיון: במקום נתגלו שרידי מבנה ובו רצפת פסיפס צבעונית. אין כל עדות לתיפקודו של המבנה. יחד עם זאת מעניין לראות את דבריו של ברמקי : "ואלי של שייך עבדאללה ניצב ליד המקום, תכונה מאד מפורסמת וידועה של המקומות הקדושים בארץ ישראל. בהסתמך על עובדה זו, ניתן להניח **בניטחה**

(הדגשה שלי – ח.ע) כי מבנה זה היה פעם כנסיה, והשטח שנחפר עונה להגדרה של הנרתקס" (התרגום שלי – ח.ע). מכיוון שהמבנה הוגדר ככנסיה נאלץ ברמקי לתארך את האתר למאה החמישית. המבנה בודד ומפואר ואין כל הצדקה לזהותו דווקא ככנסיה.

לכך יש להוסיף כי באתר נתגלו נרות בית נטיף. בית היוצר לנרות אלה תוארך למחצית השנייה של המאה השלישית תחילת המאה הרביעית. תיארוך זה מקשה על זיהוי המבנה ככנסיה מהמאה החמישית. אי לכך נראה להציע כי המבנה הוא מהתקופה הרומית ולא הביזנטית, מה שמחזק את זיהוי המבנה כאחווה. סיוע נוסף להצענו ניתן למצוא בעובדה שבית נטיף = בית נטופה היתה בירת טופרכיה בתקופה הרומית הקדומה. במרד בר כוכבא נפגעה וסופחה לאחריה לתחום ירושלים ואחר כך לתחום אלאותרופוליס = בית גוברין²⁴². יתכן להציע כי הפגיעה בזמן המרד הביאה להפקעת קרקעות שבעקבותיהם חולקו הקרקעות למקורבים לשלטון שהקימו עליהם אחוזות. נראה כי הצעתנו עדיפה ואין ראיות לזיהוי המקום ככנסיה מהמאה החמישית לספירה, אי לכך רשמנו אתר זה כאתר סביר.

218. **דיר א – לוז** = מערות רסן **שי – כנ/מנ - 3** מס' האתר: 13-12/90/1

נ.צ. רשת ישראל : 13900/12080
סוג האתר : ווילה - בית אחווה
רמת הזיהוי: **מסופק**
שטח האתר : לא ידוע
מאפיינים : 1 , 2 ,
12
מימצא מיוחד : מבנה גזית , רעפים , שברי שיש , פסיפס זכוכית ,
תיארוך האתר : ביזנטי
ביבליוגרפיה : אילן , **בתי כנסת** , עמ' 265 (מופיע בתוך הכיתוב של ח' זכרי) אין תרשים:

תיאור : במקום נתגלו שרידי מבנה מפואר מאד. נתגלו פריטים ארכיטקטוניים של מבנה ציבור, נתגלו אבני פסיפס עדינות מהן של זכוכית. עובדה זו הביאה את אילן להציע שאולי היה כאן פסיפס קיר. במקום נתגלו גם שברי שיש ורעפים. אין במקום ישוב גדול , זהו מבנה בודד מפואר מאד. עובדה זו הביאה את אילן לכתוב "בשל הפאר נראה שלפנינו כנסיה. הסבירות שהישובים מצפון לבית גוברין יהיו נוצריים ולא יהודיים גבוהה יותר מאשר האפשרות החלופית".
נראה כי עמד כאן מבנה מפואר, בודד שלא היה מחובר לישוב. אין כל סימנים המצביעים על תיפקודו ולכן קשה לזהותו דווקא ככנסיה. אנו מציעים שמבנה זה היה המבנה המרכזי של בית אחווה שניצב כאן. מכיוון שאין כל אפשרות להוכיח את הצעתנו ולתת לה עדיפות על הצעות אחרות רשמנו אתר זה כאתר מסופק.

219. **ח'רבת אבו סחילה** **הי – כנ/מנ - 4** מס' האתר: 14-09/25

נ.צ. רשת ישראל : 14210/09580

²⁴² . לדיון נרחב בנושא עיין : ספראי, **גבולות ושלטון**, עמ' 66 – 90

סוג האתר : ווילה - בית אחוזה
רמת הזיהוי: סביר
מאפיינים : 1, 2 , 2 דונם **שטח האתר :**

12

מימצא מיוחד : בניית גזית , מבנה מפואר סביב לחצר מרכזית. שרידי בית גזית, שרידי רצפת פסיפס, בסיסי עמודים ,

מתקנים חקלאיים: בית בד

תיארוך האתר : ביזנטי **תרשים:** תמונה 53 (טל , אבני

גולל)

ביבליוגרפיה: תיק אתר, ח' אבו סוחיתה ; טל , אבני גולל , עמ' 281 - 282

תיאור ודיון: במקום נתגלו בעבר שרידי בית גזית הבנוי כמבנה מפואר מסביב לחצר מרכזית. למבנה היו עמודים, מה שמצביע על כך שהיתה לו קומה שניה. כמו כן נחשפה רצפת פסיפס המעידה על עושרו ופארו של המבנה. מבנה זה תואר על ידי ברמקי שביקר במקום בשנת 1942 כבית מידות. האתר קטן מאד ומפואר, שילוב המצביע לדעתנו על קיומה של אחוזה.

בהיעדר ידיעה מה היה במקום נטו לזהות את האתר כמנזר. וכך כתב טל : "גודל האתר, תיאור מבנה המידות עם רצפת הפסיפס ובסיסי העמודים, מצביעים על האפשרות, שבתקופה הביזנטית שימש האתר כמנזר". נראה כי אין כל עדויות ממשיות להצביע על המבנה כמנזר. רמת הבניה והשרידים שנתגלו גבוהה מהאתרים האחרים באיזור ואולי יש בכך להצביע כי כאן גר עשיר שחי לו בעיר הפוליס הסמוכה ולא תושב מקומי כפי שהצענו באתרים אחרים.

נראה לנו כי באתר זה אין כל מימצא שיצביע על קיומו של מנזר. נמצא מבנה בודד , בית גזית עם פסיפס ועמודים, שנראה לנו כי היה בית אחוזה. מכיוון שאין באפשרותנו להוכיח הצעתנו אך נראה כי היא עדיפה על הצעות אחרות רשמנו את האתר כסביר.

אתרים שזוהו כאחוזות במסגרת המחקר

220. תל ירמות **שי - מח - 1** מס' האתר: 14-12/74/1

נ.צ. רשת ישראל : 14770/12400

סוג האתר : ווילה - בית אחוזה
רמת הזיהוי: סביר
שטח האתר : לא ידוע
מאפיינים : 1, 2 , 2 דונם

12

מימצא מיוחד : לא ידוע

תיארוך האתר : רומי - ביזנטי **תרשים:** אין

ביבליוגרפיה: ספראי , פרקי גליל , עמ' 181 ; דה - מירושג'י, תל ירמות ; דה - מירושג'י ,

החפירות בתל ירמות ; גרן , תיאור ארץ ישראל - כרך 1 עמ' 256 , כרך 2 עמ' 258 -

259, כרך 3 עמ' 91

הערות: תל מקראי שבראשו ווילה

תיאור ודין: באתר נערכו חפירות וזוהו בו שרידים מתקופות קדומות. מכיוון שמטרת החופרים

היתה לעסוק בשכבות של תקופת הברונזה לא התייחסו לשרידי התקופות המאוחרות. לפי דברי החופר נתגלו שרידים המצביעים על רציפות ישובית בתקופה הפרסית, הלניסטית, רומית וביזנטית. בסקר שנערך בצידו המזרחי של האקרופוליס נתגלו קברים המיוחסים לישוב שהיה קיים כאן בתקופה הרומית – ביזנטית.

לדברי החופר היה הישוב הרומי – ביזנטי באקרופוליס של התל הקדום. מכיוון ששטח האקרופוליס הוא כ- 15 דונם, מחייב הדבר שהישוב בתקופה זו היה קטן משטח זה. לצערנו אין מימצאים ברורים שיכולים להצביע על אופי הישוב שהיה קיים כאן. יחד עם זאת, כבר גרן זיהה את ח' ירמוך עם ירמות המקראית²⁴³, ולהצעה זו יש הסכמה בקרב כל החוקרים. גם החופר דה – מירושנג' כתב שכאן במקום זה עמד בתקופה הרומית – ביזנטית הכפר היירמוכוס²⁴⁴.

כאן עלינו לעיין בדברי הירונימוס ולברר מה אנו יודעים אודות כפר זה. כמו במקומות אחרים אנו נתקלים בתופעה עלינו הצבענו כבר. אבסביוס בתארו את המקום כתב²⁴⁵: "ירמות – במטה יהודה. . והיום יש כפר ירמוך כי' מילים מבית גוברין בעלותך ירושלימה". בטקסט היווני הכפר ירמוך נקרא קומי - κομη. בדיקת הטקסט הלטיני של הירונימוס מגלה כי שם כתוב כך:

est usque hodie uilla Iermucha in decimo ab Eleutheropoli lapide ascendentibus Aeliam

"והיום יש ווילה ירמוכה עשרה מילים מבית גוברין בעלותך לירושלים"²⁴⁶.

מכיוון שאנו מדברים על אותו אתר, מעניין לראות שהירונימוס מכנה את המקום 'ווילה ירמוכה', ולא בשם 'כפר'. לעובדה זו מצטרפת העובדה שווילה זו עומדת בראש תל מקראי. זו תופעה עליה הצבענו גם במקומות אחרים ועוד נדון בה בנפרד. עובדה זו מסייעת להצעה כי בראש תל ירמות עמדה ווילה בתקופה הביזנטית.

בזיהוי זה מצטרפות שתי עובדות. הראשונה, הממקמת את הכפר היירמוכוס בראש תל ירמות ועל כך יש הסכמה בין החוקרים. השנייה – הירונימוס המתאר כי כפר זה היה ווילה. לכך מצטרפת עדות נסיבתית שמדובר באתר בראש תל מקראי, שכפי שהראינו במקומות אחרים, בתקופה הביזנטית נבנו אחוזות בראשי תילים מקראיים. ספראי משיקוליו שלו זיהה במקום אחוזה ופירסם אותה ברשימת האחוזות. יחד עם זאת בהיעדר יכולת להוכיח הצעתנו רשמנו את האתר כסביר.

מס' האתר: 14-12/70/1

שי – מח - 2

221. תל שכה

נ.צ. רשת ישראל: 14730/12040

שטח האתר: לא ידוע

סוג האתר: אחוזת מקומי

מאפיינים: 1, 2, 3,

רמת הזיהוי: ודאי

12, 10

תרשים: אין

תיארוך האתר: ביזנטי

²⁴³. גרן, **תיאור ארץ ישראל** - כרך 1 עמ' 256, כרך 2 עמ' 258 – 259, כרך 3 עמ' 91

²⁴⁴. דה – מירושג', **החפירות בתל ירמות**

²⁴⁵. מלמד, **אונומסטיקון**, אתר מס' 540

²⁴⁶. מלמד, **שם**

תיאור : נתגלו שרידי בנין בן שני חדרים אשר אחד מהם רוצף בחלקו המערבי רצפת פסיפס מעוטרת בגפן המשתרעת מתוך אמפורה , ובמדליונים שבתוכם תיאורי בעלי חיים. חלקו המזרחי של החדר היה מרוצף רצפת פסיפס לבנה ואריחי שיש מיובאים.

החדר הצפוני הינו ארוך וצר, ולאורך הקירות הדרומי והמזרחי נבנה ספסל. גם חדר זה רוצף פסיפס לבן ועליו עיטורי פרחים סכימטיים ובחלקו המזרחי שתי כתובות הקדשה ארוכות ביוונית.

דיון: נראה שגם כאן התל המקראי אימץ למרגלותיו מבנה של ווילה . אין ספק שמדובר במבנה מפואר מאד ובו סימני פאר ועושר. רצפות הפסיפס ואריחי השיש המיובאים מצביעים על מעמדו ועושרו של בעל המקום. המקום קטן ואינו קשור לשום ישוב שנמצא סביבו. לכן, נראה להציע שכאן ניצב בית אחוזה. יתכן להציע שכאן היתה אחוזתו של אחד העשירים שגרו בדרך כלל בבית גוברין. עמק האלה היה בקצה גבול תחום בית גוברין, ונראה כי אדמות העמק היו שייכות לעשירי העיר בית גוברין. בית אחוזה מפואר זה היה שייך כנראה לאחד מעשירי העיר. האחוזה במקרה זה היתה נעדרת בעלים שכן אדוניה גר בעיר הפוליס. יחד עם זאת, מפעם לפעם באו לכאן, ולכן אולי הוקם הספסל כמקום המתנה שבו ישבו הפועלים והמתינו כאשר באו לבקש בקשות מאת האדון שבו לשהות במקום מפעם לפעם. גם כתובות ההקדשה שנתגלו באתר (2 כתובות ביוונית) כנראה מצביעות על הבקשות מהאדון. לדעתנו המימצא מצביע מעל כל ספק על קיומה של אחוזה , ולכן צירפנו אתר זה לקטלוג כאתר ודאי.

מס' האתר: 15-11/10/1

שי – מח - 3

222. ח' אל בורג'

נ.צ. רשת ישראל : 15110/11090

שטח האתר : לא ידוע

סוג האתר : אחוזת מקומי

מאפיינים : 1 , 2 ,

רמת הזיהוי: מסופק

12 , 4

מימצא מיוחד : מבנה גזית נשתמר לגובה קומה שניה , בנוי בתבנית חאן מהתקופה הביזנטית

מתקנים חקלאיים: בית בד

תרשים: אין

תיארוך האתר : ביזנטי

ביבליוגרפיה: כוכבי, סקר ארץ יהודה , עמ' 53 (אתר 95)

תיאור ודיון: מבנה גדול בלב חורבה הנמצאת בראש גבעה ממזרח לדרך מרזבת השפלה. בחורבה

שרידי מבנים ביניהם מבנה של 15 X 20 מ' שהשתמר לגובה ניכר. המבנה השתמר לגובה קומה שניה ובו גרם מדרגות המוביל לפתח. תכנית המבנה כשל חאן וזמנו ביזנטי. באתר נתגלה בית בד שמעיד על ייצור שמן זית .

האתר קטן ובתוכו מבנה גזית ובית בד, שילוב של מאפיינים שלדעתנו מצביעים על קיומה של אחוזה. יחד

עם זאת מכיוון שאין באפשרותנו להוכיח הצעה זו רשמנו את האתר בקטלוג כאתר מסופק.

מס' האתר: 13-10/89/6

שי – מח - 4

223. ח' רסם בירם

נ.צ. רשת ישראל : 13872/10905
נ.צ. רשת UTM : 67850/49484
סוג האתר : אחוזת מקומי
רמת הזיהוי: סביר
שטח האתר : 5 דונם
מאפיינים : 1, 2, 3, 4, 5 ,

12

מימצא מיוחד : מבנה מרכזי , בניית גזית , חלוקת אגפים ומבנים לפי תיפקוד, מגדל
מתקנים חקלאיים: שלוש גיתות ,
תיארוך האתר : רומי - ביזנטי
ביבליוגרפיה: דגן , סקר מפת לכיש - אתר 48
תרשים: אין

תיאור : חורבה קטנה , בפסגה – מתחם (20 X 20 מ') מוקף קיר רחב , שנבנה טור כפול של אבני גוויל ומילוי חצץ בתווך. בפניה הדרום מזרחית מבנה רבוע (4 X 4 מ') שנשתמר בגובה נדבכים אחדים. על המדרון המערבי ארבעה מבנים (3 X 4 מ') כל אחד, סביבם מוטלות אבני בניה ומזוזות. בשולי החורבה ספלולים אחדים ושלוש גיתות.

דין : האתר קטן למדי ובכל זאת יש בו שלוש גיתות הנמצאות בתוך תחומי האתר מה שמצטרף גם הוא לעדות על קיומה של אחוזה. לעדות זו מצטרף המתחם שבפסגה שבפינתו מבנה רבוע, כנראה שרידי מגדל.

לאור זאת , נראה להציע כי כאן עמדה אחוזת מקומי. נראה לנו כי באתר זה יש מספר מאפיינים אותם הצענו כמזהים אחוזות. לאור זאת רשמנו אתר זה כסביר שכן נראה לנו כי הצעה זו עדיפה על כל הצעת זיהוי אחרת.

224. קצר פירג'ס שי – מח - 5 מס' האתר: 14-10/44/1

נ.צ. רשת ישראל : 14490/10410
נ.צ. רשת UTM : 68480/49000
סוג האתר : אחוזת מקומי
רמת הזיהוי: סביר
שטח האתר : 0.5 דונם
מאפיינים : 1, 2, 3, 4, 12

מימצא מיוחד : שני מבנים , באחד מהם ארבע גיתות
מתקנים חקלאיים: גיתות

תיארוך האתר : הלניסטית , רומית קדומה
ביבליוגרפיה: כוכבי, סקר ארץ יהודה , עמ' 60 , אתר 134 ; טפר ושחר, המסתור בקצר פירג'ס

תיאור : באתר שני מבנים גדולים המסודרים בחדרים סביב חצר מרכזית, עובדה שהביאה את הסוקרים להציע קיומה של מצודה. יחד עם זאת באתר כה קטן אנו מוצאים ארבע גיתות מה שמעיד על מרכז ייצור גדול ליין, דבר בולט על רקע אי הימצאות בית בד באתר. טפר ושחר שסקרו את מערכת המסתור חשו

בדבר והציעו כי "המקום הוקם כישוב בת של חורבת פירג'ס הסמוכה, והיא קמה בהקשר של חדירת גידול גפן היין אל שטחי החקלאות השוליים, אלה בדרך כלל שטחי הטרשים ההרריים"²⁴⁷.

דיון: נראה כי החוקרים התחבטו בהבנת מערך הגיתות ומרכז ייצור היין שהיה במקום, במיוחד על רקע היעדרות בית בד וגודל האתר. נראה לנו להציע שבמקום שכנה אחוזת מקומי בראש גבעה נישאה. למבנה צורת חדרים, חצר וחדרים מסביב כשל אחוזות ברחבי העולם של אותם הימים.

גודל האתר וכמות המתקנים לעיבוד התוצרת החקלאית מצביעים על עדיפותה של הצעתנו. אי לכך, בהיעדר יכולת להוכיח קיומה של אחוזה רשמנו את האתר כסביר.

מס' האתר: 14-10/35/1

הי - מח - 6

225. **רסם דהנה**

נ.צ. רשת UTM : 68340/49110

נ.צ. רשת ישראל : 14350/10520

שטח האתר : 1 דונם

סוג האתר : ווילה - בית אחוזה

מאפיינים : 1, 2, 3, 12

רמת הזיהוי: ודאי

מימצא מיוחד : מבנה ראשי גדול מסביב לחצר מרכזית.

תרשים: איור 113

תיארוך האתר : רומית קדומה

ביבליוגרפיה: קלונו, **רסם דהנה**, עמ' 213 - 215

תיאור : במקום מערכת מסתור מה שמעיד כנראה על קיום המקום בתקופה של מרד בר כוכבא או לפנייה. הסוקרים הצביעו על הדמיון שבין אתר זה לחווה ההלניסטית שנתגלתה באדרת²⁴⁸. במקום מבנה ראשי דמוי מלבן. אורכו ממערב למזרח 26 מ' ומצפון לדרום 20 מ'. במרכז חצר מלבנית 6 X 10 מ'. משלושה צדדים שלה אולמות וחדרים גדולים. במקום מבנים נוספים.

האתר קטן מאד ובכל זאת אנו מוצאים מבנה מרכזי ובו חצר מרכזית וסביבה המבנה. עולה הרושם כי כמו באדרת גם כאן שכנה אחוזה. הממצא מצביע על קיומה בתקופה הרומית הקדומה וכנראה הפסיקה להתקיים סביב מרד בר כוכבא. אתר זה שייך אם כן לדעתנו לקבוצת האחוזות של בעלים יהודים מקומיים שהתקיימה באיזור דרום הר חברון לפני מרד בר כוכבא. קלונור בהתייחסו לאתר שעמד מעל מערכת המסתור כתב: "על פני השטח ניכר מבנה של חווה או אחוזה". נראה כי כבר החוקרים שהגיעו למקום זיהו את האתר כאתר של אחוזה, עד כדי כך שזו היתה הסיבה לכך שבאו לחקור את האתר. "ממצא של חווה או אחוזה מעל מערכת המסתור היה המניע העיקרי להחלטתנו לסקור ולמדוד את האתר הנדון". בעקבות קלונור נראה לנו לצרף אתר זה לקטלוג כאתר ודאי של אחוזה.

צפון הנגב

אתרים שזוהו כבר בעבר כאחוזות

מס' האתר: 11-08/98/1

נג - אח - 1

226. **תל שרע**

²⁴⁷ טפר, **המסתור בקצר פירג'ס**
²⁴⁸ יוגב, **'אדרת'**;

נ.צ. רשת ישראל : 11900/08800

שטח האתר : לא ידוע

ווילה - בית אחוזה

סוג האתר :

מאפיינים : 1, 2, 3, 5, 6,

ודאי

רמת הזיהוי:

8, 12

ווילה רומית, בית מרחץ, מגדל

מימצא מיוחד :

אין

תרשים:

רומי-מאה ראשונה, ביזנטי-מאה ששית

תיארוך האתר :

אורן, ציקלג; ; אחא"ב, 'תל שרע', עמ' 1563 – 1571 ;

ביבליוגרפיה:

Hirschfeld, Manor Houses

תיאור ודיון:

על התל נחשפו קטעים של ווילה רומית מהמאה הראשונה לספירה. חלק מהמבנה נהרס עם הקמת מערכת ניקוז בתקופה הביזנטית. הווילה כללה אולם מלבני גדול, וכמה חדרים קטנים אשר הוקפו חומת אבן. מעל לחומה מגדל שמירה מסיבי. על רצפת הווילה נמצאו ערימות של שברי טיח מעולה, שצנחו מהקירות. הטיח עוטר בדגמים גיאומטריים וצמחיים, הדומים לפרסקו ההרודיאני שנתגלו ברובע היהודי בירושלים, בהרודיון ובמצדה. בהריסות הווילה נמצאו דוגמאות רבות של קרמיקה ארטינית ונבטית, נרות הרודיאניים, ספלים מאבן גיר, וכן שבירים של קערות ירושלמיות מעוטרות.

במרכז התל נמצאו שרידי מבנה גדול בנוי גזית, שיסודותיו עשויים אבן. מבנה זה שימש לדעת החוקרים, מנזר או כנסיה בתקופה הביזנטית, במאות החמישית והשישית. במקום זה נמצאו בשנות ה-50, קטעים של רצפת פסיפס מעוטרת בדגמים גיאומטריים. מצפון למבנה מערכת ניקוז, הכוללת תעלות בנויות אבן ובריכה חצובה ומטויחת. בבריכה נמצאו עשרות קנקנים למים מהמאות החמישית והשישית לספירה.

בסמיכות למקום נחשף בית מרחץ, שכלל היפוקאוסט ומערכת קשתות בנויות לבנים צרופות. על פי המימצא עולה כי במקום זה – המזוהה כציקלג המקראית היתה בתקופה הרומית הקדומה מבנה של ווילה רומית. מאוחר יותר, בתקופה הביזנטית, הוקמה כנראה במקום ווילה נוספת, שממנה נחשפו קנקני המים בבריכה המטויחת ובית המרחץ.

מהנתונים לא ניתן לקבוע בוודאות קיומה של כנסיה באתר. יחד עם זאת, החוקרים שמצאו במקום מבנה מהמאה החמישית והשישית לספירה, ובו סימני פאר כמו רצפת פסיפס, נטו לקבוע שמדובר בכנסיה. נראה כי כמו במקומות אחרים בארץ אנו נתקלים בתופעה שבה בראשי תילים מקראיים אנו מוצאים ווילות מהתקופה הרומית ומאוחר יותר מהתקופה הביזנטית. כך למשל בתל ערד, בית שמש, ירמות ועוד. לאור העדויות נראה כי בתקופה הרומית עמדה במקום זה אחוזה. סביר להציע כי היא הוקמה מחדש בתקופה הביזנטית כמו שאנו נתקלים בתופעה גם במקומות אחרים. אי לכך בחרנו לרשום אתר זה כודאי.

מס' האתר: 12-07/81/1

נג - אח - 2

ח' מטר (ליד באר שבוע)

נ.צ. רשת ישראל : 12840/07140

שטח האתר : 0.5 דונם

ווילה - בית אחוזה

סוג האתר :

מאפיינים : 1, 2,

ודאי

רמת הזיהוי:

3, 12

מימצא מיוחד : מבנה מרכזי שקירותיו בנויים גזית ומטויחים, קירות מדופנים פסיפסים ואחרים נמשחו בצבע אדום

תיארוך האתר : ביזנטי – מאות ה' – ו' לספירה **תרשים:** אין

ביבליוגרפיה: גלעד ואחרים, **חורבת מט**

הערות: האתר המשיך להתקיים בתקופה המוסלמית וכהערת החופר "נראה כי זהו אחד מסידרת בתי החווה שהתקיימו לאורך נחל באר שבע במהלך התקופה האיסלמית".

תיאור ודיון: במקום נחשף מבנה מונומנטלי מהתקופה הביזנטית (מעל 400 מ"ר). ממבנה זה נחשפו שלושה אגפים מאורכים, הצמודים זה לזה. אחדים מקירותיו בנויים גזית ומטויחים. אחרים דופנו בפסיפסים או נמשחו בצבע אדום. רצפת המבנה עשויה לוחות אבן מסותתים היטב ומטויחים. בחלקו הצפון מערבי ובמרכזו נחשפו ספסלים הבנויים לאורך הקירות. על שורת אבני גזית ניצבו שני בסיסי עמודים ולידם היה מוטל בסיס שלישי. בתוך המבנה שולבו של מבנה שהחופר הגדיר כמבנה ציבור שהיה קיים כבר קודם. עולה הרושם כי גם כאן כמו במקומות אחרים אנו נתקלים בשפע של עדויות על עושר ופאר רב. במקום נמצאו עמודים, קירות מטויחים וצבועים ומימצא רב המצביע לכיוון זה. נראה כי המקום שימש כבית אחוזה וכאן גר האדון או האפוטרופוס. גם הספסלים שנתגלו מצביעים על ארגון מרכזי שהביא לכך שאנשים ישבו בצוותא. יתכן וזה חדר המתנה לקראת פגישה עם האדון, אולי חדר אוכל משותף. לפי הקריטריונים אותם הצענו מסתבר להציע כי במקום שכנה אחוזת אמיד מקומי. מכיוון שנראה לנו כי אין כל הצעה אחרת מתאימה מלבד לזהות אתר זה כאחוזה, רשמנו את האתר כאתר ודאי.

אתרים שזוהו בעבר ככנסיות - מנזרים

228. **תל עירא** נג – כנ/מנ - 1 מס' האתר: 14- 07/81/1

נ.צ. רשת ישראל : 14870/07130

סוג האתר : ווילה - בית אחוזה **שטח האתר :** לא ידוע

רמת הזיהוי: סביר **מאפיינים :** 1, 2, 3, 4, 5

11, 12,

מימצא מיוחד : מבנה מרכזי, מכלול מחולק לאגפים, פסיפס

תיארוך האתר : ביזנטי **תרשים:** איור 114, 115

ביבליוגרפיה: ח"א, **תל עירא - 2**; ח"א, **תל עירא - 1**; **אחא"ב**, 'תל עירא', עמ' 1220; בירן, **תל עירא**

תיאור : באתר היה קיים ישוב מתקופת הברזל ולו חומה ושער שנחשפו. בישוב זה שנהרס נתגלו שרידים מהתקופה הביזנטית. מתקופה זו נתגלה בית מידות בגבעה 523 (מבנה שנחשב כמצודה הלניסטית וזוהה כמבנה ביזנטי). כמו כן נתגלה מכלול מבנים מחולק לאגפים במרכזו רצפת פסיפס ובור מים. בחלקו המזרחי של המכלול נתגלה חדר תפילה (4 X 4 מ').

מענין לראות שבפרסום הראשון הקפידו לרשום שנחשף **חדר** תפילה, ואילו בפרסומים המאוחרים יותר רשמו שנתגלתה כנסיה. עיון בתצלום המבנה מגלה כי החדר קטן מאד יחסית למבנה כולו. אם אכן היה מדובר במנזר כפי שפירסמו החוקרים, יש להניח כי הכנסיה היתה נמצאת במרכז והיתה נראית בצורה בולטת, כמרכז הדתי – רוחני של הנזירים והאנשים שחיו בה. זהו איננו המקרה באתר זה.

לעומת זאת, עיון בתרשים החפירה ובפירסומים הכתובים מראה, כי במקום היה מבנה גדול, מחולק לאגפים ולו מבנה נוסף שהיה קשור אליו ונמצא ממזרח לו, 5 מ' מתחתיו. החוקרים לא ידעו להצביע על קשר בין שני המבנים וכך כתבו על המבנה התחתון: "מבנה ביזנטי גדול (11 X 16.5 מ') ובו שני אולמות וחדר נחשף בשטח G, במדרגה הנמוכה של האתר בגבולו המזרחי. אגפו המזרחי חולק לשניים: חלקו הדרומי מרוצף אבן, ולצפוני רצפה עשויה גיר כבוש ובמרכזו שני מוקדי בישול גדולים. יש להניח שזהו מבנה ציבורי. המימצאים כוללים כלי חרס שונים, בהם קנקנים, קערות, סירי בישול, ונרות מעוטרים"²⁴⁹. נראה בבירור כי המימצא לא מצביע על קיום מבנה ציבור אלא דווקא במקום של בישול ואכילה ברמה נמוכה. לא מבנה מפואר, לא רצפות פסיפס ולא כתובות ועיטורים, מה שהיינו מצפים אולי למצוא במבנה ציבור של ישוב שלו מנזר כה מפואר.

נראה להציע כי המבנה העליון היה בית האחוזה, בו גר המשגיח והפועלים. זו הסיבה שבמכלול זה אנו מוצאים סימני פאר ופסיפסים. בעל הבית שהיה נוצרי בחר להקדיש את המקום לפטרוס (אולי שמו הפרטי היה פטרוס), ואפילו היקצה חדר שימש כחדר תפילה שבו יוכלו האנשים להתפלל. חדר זה כאמור נמצא בצד המבנה, לא במקום מרכזי והוא החדר הקטן ביותר במכלול. לעומת זאת המבנה הקטן יותר שהיה על המדרגה הנמוכה שימש כמקום בישול ואכילה, אולי מקום מגורי הפועלים או מקום עבודתם. נראה אם כן כי בעיר מקראית זו מתקופת הברזל שכן בתקופה הביזנטית בית אחוזה על התל. יתכן ואחוזה זו תופעלה על ידי חיילי הלימס – הלימיטני, וישוב זה אולי היה אחד מישובי הקו הקדמי של גבול ארץ ישראל.

גם באתר זה אנו מבחינים בתופעה בה נתגלתה שכבת ישוב מתקופת הברזל, לאחריה הישוב הוקם בתקופת בית הורדוס, ולימים נבנה מחדש בתקופה הביזנטית. מגדל השמירה שהיה קיים בתקופת הברזל שופץ ונבנה מחדש כדי לשמש בישוב של התקופה הביזנטית. עולה הרושם כי בתקופה זו תפקיד המגדל לא היה לצורכי בטחון, ומכאן עדות נוספת המחזקת את הצעת קיום אחוזה במקום. כפי שהצענו, מגדל, שתפקידו הם אחרים מאשר רק צורכי בטחון הוא לדעתנו קריטריון המצביע על קיומה של אחוזה. עולה הרושם כי גם כאן אנו נתקלים באתר של ווילה בראש תל מקראי, ובמקביל בתופעה של ווילה מהתקופה הרומית שחודשה מאוחר יותר בתקופה הביזנטית. נראה לנו כי המימצא מוכיח הצעתנו ומצביע על קיומה של אחוזה. יחד עם זאת, בזהירות הראויה בחרנו לרשום אתר זה כסביר.

אתרים שזוהו כאחוזות במסגרת המחקר

מס' האתר: 12-07/28/1

נג – מח - 1

229. ח' רקיק

²⁴⁹. אחא"ב, 'תל עירא'

נ.צ. רשת ישראל : 12248/07875

שטח האתר : 1 דונם

סוג האתר : אחוזת מקומי

מאפיינים : 1 , 2 ,

רמת הזיהוי: **ודאי**

12 , 3

מימצא מיוחד : חדרים סביב לחצר מרכזית

תרשים: אין

תיארוך האתר : ביזנטי – מוסלמי קדום

ביבליוגרפיה: דגן, חורבת רקיק

תיאור ודיון: במקום נתגלה מכלול חדרים הסדורים סביב חצר מרכזית. כן נחשפו שתי שורות מקבילות של חדרים, שצירן מזרח – מערב. את שורת החדרים הצפונית תוחם קיר אבן שהשתמר לגובה של ששה – שמונה נדבכים. בשורת החדרים המזרחית נחשפו אולם מאורך (3.5 X 15 מ') ושני חדרים קטנים. באחד החדרים נמצאו ששה קנקנים שלמים, ששנים מהם נושאים כתובת בשפה היוונית. באחד מחדרי השורה הדרומית, השתמרה מערכת של מרזבים ותעלות, שניקזו את מי הגשמים אל החצר המרכזית. בחלק מהחדרים נמצאו גרמי מדרגות שהובילו לקומה שניה. הממצא בחדרים כלל כלי חרס וכלי זכוכית, מוקד וסביבו שברים של כלי מטבח.

נראה כי במקום היתה חווה חקלאית / אחוזה של אדם מקומי. מצד אחד אין בה סימני פאר ועושר יוצאים מן הכלל, מצד שני נראה כי המדובר במכלול מבנים סביב לחצר מרכזית, ארגון משותף כמו מטבח ובישול. הדבר מצביע על חיים בצוותא, אולי הפועלים שגרו במקום וטיפעלו את האחוזה עבור האדון. גם באדרת נמצא אתר שבו חדרים סביב לחצר מרכזית ובאחד החדרים מטבח משותף, נראה שגם כאן תיפעלו הפועלים את האחוזה בעבודה משותפת.

גם כאן נראה כי הצעת הזיהוי כאחוזה הכרחית, לכן רשמנו את האתר כאתר ודאי.

מס' האתר: 16-07/25/1

נג – מח - 2

230. **תל ערד**

נ.צ. רשת ישראל : 16200/07500

שטח האתר : לא ידוע

סוג האתר : אחוזת מקומי

מאפיינים : 1 , 2 ,

רמת הזיהוי: **מסופק**

12

מימצא מיוחד : מטמון כלי זכוכית מאה שביעית

תרשים:

תיארוך האתר : רומי, ערבי קדום

אין

ביבליוגרפיה: אחא"ב, תל ערד ;

תיאור ודיון : בתקופה ההלניסטית הוקם במקום מגדל שנהרס במאה השניה לפני הספירה. על

מקום מגדל זה נבנתה בתקופה הרומית מצודה. מידותיה 20 X 25 מ' ותוכניתה חצר מרכזית מוקפת

חדרים משלושה עברים. זמנה של המצודה על פי האוסטרקונים שנתגלו בה – המאה הראשונה לספירה. נראה שאתר זה חרב כנראה בשנת 106 לספירה עם סיפוח ממלכת הנבטים לאימפריה הרומאית. החופרים הציעו שמצודה זו היתה אחד מאתרי לימס פלסטינה.

החופרים ציינו שלא מצאו שרידים מהתקופה הביזנטית, אולם במאה השביעית לספירה שופץ והורחב הבנין הרומאי והוקמו מבנים חדשים שכללו שלוש חצרות מוקפות חדרים על פני שטח של 45 X 45 מ'. במבנים אלה נתגלו תנורים וכלי בית, ובפינת אחד החדרים נתגלה מטמון של כלי זכוכית. החוקרים שלא ידעו כיצד להתמודד עם העובדה שערך מוזכרת באונומסטיקון כאתר בנוי העדיפו להשאיר זאת כהשערה באומרים: " הכפר הביזנטי הנזכר אצל אבסביוס שכן **כנראה** (הדגשה שלי – ח.ע) על גבעה שבקרבת מקום". במקום גם צויין בית קברות שהיה קיים כאן על הגבעה הזו. נראה שבמקום היה קיים מבנה מכונס שתוכניתו ריבועית וחדרים סביבו. המקום זוהה כמצודה רומאית, אך יתכן להציע כי כאן שכנה אחוזה כבר בתקופה הרומאית. במקרה כזה חידוש המקום במאה השביעית יתכן ושייך לתופעה של חידוש אתרי ווילות בתקופה הביזנטית. אבסביוס הזכיר במקום כפר, והירונימוס כתב בפירושו כי שכנה ווילה.

“ciuitas Amorraeorum uicina deserto Cades, et usque nunc ostenditur **uilla** ab **oppido** Malathis quarto lapide, a Chebron uicesimo, in tribu Iudae”

ערך מוזכרת כוילה רחוקה ארבעה מילים ממלתה (מלחתה) שנקרא בשם אופידום. על רקע היכרותו של הירונימוס עם אתרי הארץ "מפליא הדבר שלא נמצאו במקום שרידים מהתקופה הביזנטית"²⁵⁰. זו הסיבה כנראה שהציעו החוקרים כי ווילה זו היתה קיימת על גבעה סמוכה. אלא שלא נתגלו כל שרידים ארכיאולוגיים על הגבעות הסמוכות. נראה כי עלינו עדיין לחפש, וכאן על התל נמצא את הווילה של הירונימוס, אם זו איננה האתר שכבר מצאנו.

מסתבר להציע כי המצודה הרומאית הפכה לווילה בתקופה הביזנטית שאת שרידיה אנו מוצאים דווקא מראשית התקופה המוסלמית. בדרך כלל המוסלמים לא הקימו אתרים חדשים אלא התישבו באתרים קיימים והמשיכו אותם. לכן, נראה להציע כי האחוזה שהיתה קיימת כאן בתקופה המוסלמית היא המשך ישיר לאחוזת התקופה הביזנטית, וככזו ומיקומה על תל ערד מזהה אותה עם האחוזה שמופיעה באונומסטיקון. גם העובדה שהמקום הפך לבית קברות מסייע להנחה כי כאן עמדה אחוזה. שכן, כפי שהראינו בעקבות פרסיבל, רבות מהאחוזות הפכו לבתי קברות בתקופות הבאות בהסטוריה, לאחר קריסתן של האחוזות.

עם הצעתנו נכונה והשיחזור מדויק הרי גם כאן דוגמא נוספת לווילה רומית ואחריה ביזנטית בראש תל מקראי. כמו כן, זהו אתר נוסף בו נמצא ווילה רומית שהוקמה מחדש בתקופה הביזנטית. יחד עם זאת, הצעה זו היא עדין בגדר השערה שאיננו יכולים להוכיחה, ואין לה עדיפות על פני הצעות אחרות, ולכן רשמנו אתר זה כאתר מסופק.

מס' האתר: 14-07/24/1

נג – מח - 4

231. **חרבת יתן**

נ.צ. רשת UTM : 68298/45988

נ.צ. רשת ישראל : 14250/07400

שטח האתר : 1.5 דונם

סוג האתר : אחוזת מקומי

מאפיינים : 1, 2, 3, 12

רמת הזיהוי: ודאי

מימצא מיוחד : מבנה מרכזי מסביב לחצר , לפי קונדר וקיצי'נר שרידי עמודים וחפירות למקום העמודים.

תיארוך האתר : רומי - ביזנטי **תרשים:** איור 116

ביבליוגרפיה: גוברין , סקר מפת יתיר , אתר 162 ;

Conder & Kitchner , SWP , III , p. 389

תיאור : בפסגת התל נחשף בית חווה / אחוזה מהתקופות הרומית – ביזנטית. במרכז המבנה חצר שממערב וממזרח לה יחידות מגורים. היחידה המזרחית נבדלת בבריור מהמערבית בגודל. במערבית חדרים יחסית קטנים ואילו במזרחי חדרים גדולים ובניה מסיבית. במרכז החצר שרידי מתקן עגול.

דיון : במקום נתגלו שרידי עמודים שמצביעים על קיומו של מבנה גדול שכלל קומה שניה. במקום חלוקה לאגפים שונים שרמת בנייתם שונה. מימצא זה עולה בקנה אחד עם הקריטריונים אותם הצענו לקיומה של אחוזה באתר. לאור זאת אנו מציעים כי במקום שכנה אחוזה והעמודים היו שייכים לבית האדון, למבנה בית האחוזה שעמד במרכז האתר. האדון / משגיח גר באגף המזרחי שהיה בנוי מאבני גזית ולשם גם שייכים כנראה העמודים שמעידים שאולי לאגף זה היתה קומה שניה . גם כאן עולה קיומה של אחוזה במקום ולכן רשמנו אתר זה כאתר ודאי.

מס' האתר: 13-07/45/1

נג – מח - 5

ח' עמרה 232

נ.צ. רשת ישראל : 13450/07538

שטח האתר : 0.5 דונם

סוג האתר : אחוזת מקומי

מאפיינים : 1, 2, 3,

רמת הזיהוי: סביר

12

מימצא מיוחד : מבנה גדול , חצר מרכזית וסביבה חדרים

תיארוך האתר : רומית מאוחרת – מאות ג' – ד' לספירה **תרשים:** אין

ביבליוגרפיה: טהל, 'ח' עמרה (מערב)

הערות: נחפר רק חלק מהאתר

תיאור ודיון: במקום נחפר מבנה גדול (16 X 17 מ'). מהמבנה שרדו היסודות לגובה ארבעה נדבכים. היסודות בנויים משני פנים של חלוקים ואבני גויל וביניהם מילוי של אבנים קטנות. הקירות היו בנויים מלבנים. המבנה כלל חצר גדולה (10 X 11 מ') התחומה בחמישה חדרים מצפון וממזרח. בצפון של אחד החדרים נמצא מתקן בישול מלבני, ובו שברים רבים של סירי בישול ומעט עצמות של בעלי חיים. כמו כן נתגלו שברי כלים, נרות מטיפוס הדרום, נרות מהתקופה הרומית האימפריאלית, כלי כתישה חפצי מתכת ומטבעות. כבר החופר כתב בדבריו "נראה כי שימש כמגורים, אולי כחלק מחווה חקלאית"²⁵¹. צורת המבנה מצביעה לכיוון של מבנה אחוזה. המימצא הוא מהתקופה הרומית , ולכן נראה שאתר זה שייך לתופעה בה אנו

²⁵⁰ . אחא"ב , תל ערד, עמ' 1271
²⁵¹ . טהל, 'ח' עמרה (מערב)

דנים. יחד עם זאת, עולה בבירור כי אין המדובר באתר עשיר ומפואר, דבר שמצביע על כך כי אתר זה הוא כנראה אחוזת מקומי. אתר זה נראה כאחוזת אך אין באפשרותנו להוכיח זאת. בגלל עדיפות הצעתנו לזיהוי כאחוזת על פני הצעות אחרות רשמנו את האתר כסביר.

מס' האתר: 15-06/29/1

נג – מח - 6

233. תל מלחתה

נ.צ. רשת ישראל : 15230/06970

סוג האתר : ווילה – בית אחוזת

שטח האתר : 0.5 דונם

רמת הזיהוי: סביר

מאפיינים : 1, 2, 3, 10, 12

מימצא מיוחד : רצפות פסיפס, שלושה מבנים וסימני פאר, בית קברות,

תיארוך האתר : ביזנטי

תרשים: אין

ביבליוגרפיה: אחא"ב, תל מלחתה,

תיאור ודיון: בחפירות שנערכו ב – 1981 נחשפו שלושה מבנים מהתקופה הביזנטית. בכל אחד מהמבנים נתגלו רצפות פסיפס, כניסות מפוארות, שרידי עמודים ופתחים מונומנטליים שהובילו לקומה השנייה. ברצפות הפסיפס דגמים גיאומטריים ובאחד מהם אף כיתוב. בפסיפס זה נתגלתה דמות מחזיקת פרח בידה הימנית וסל פירות בידה השמאלית. משני צידי הראש היתה כתובת. משמאל לראש כתובה המילה "יפה" (בלשון זכר), ומימין לו נשתמר רק סוף המילה ". . . רוס". בכל אחד מהמבנים אולם גדול מרכזי וחדרים מסביבו, כשחלק מהחדרים מפוארים יותר ובחלקם נעדרים סימני פאר משמעותיים. עולה הרושם כי מדובר במכלול מבנים מכונס שבו סימני פאר. רצפות הפסיפס, הפתחים המונומנטליים והעמודים המצביעים על קיומה של קומה שנייה, מעידים כי המבנים שעמדו כאן לא היו מבנים פרטיים פשוטים. נראה להציע כי האולם המרכזי המפואר שימש כטריקליניום של הווילה בעוד החדרים האחרים מסביב שימשו כחדרי מגורים ותיפקודים אחרים כמו מטבח, שכן בחלק מהחדרים הפשוטים התגלו כלי בישול וקנקנים רבים. רצפות חדרים היו עשויות מעפר כבוש בעוד החדרים המפוארים רוצפו בפסיפסים. גם הכתובת שנשתמרה היא מעניינת ואולי ניתן להציע כי סוף המילה שהשתמר ". . . [קי] רוס". לאור הצעת השלמה זו אולי מדובר בכתובת לכבודו של אדון האחוזת שעמדה כאן ²⁵². גם מציאת בית קברות בסמוך למבנים אלה מצביעה לכיוון קיומה של אחוזת. זאת, כפי שהראה כבר פרסיבל ²⁵³ בקשר שבין השנים. לאור כל האמור לעיל נראה להציע כי כאן עמדה ווילה מפוארת. יתכן אולי שבעליה היה ממפקדי הצבא שיחידה ממנו ישבה במצודה בראש תל מלחתה. לעדויות אלה מצטרפות עוד שתי ידיעות. האחת, על תיאור של יוסף בן מתתיהו בדבר אחוזת שהיתה לאגריפס במלחה הסמוכה לערוער. השנייה, תיאורו של ספראי באתר של גבע פרשים המציין כי הפסיפס הוא כמו הפסיפס מתל מלחתה. גם שם הצבענו על קיומה של אחוזת. עדויות אלה מצטרפות לסך כל העדויות ומחזקות את הצעתנו בדבר קיומה של אחוזת כאן בראש התל המקראי. נראה שגם כאן אנו נתקלים באתר שבתקופה הביזנטית היה ווילה בראש תל מקראי.

²⁵² לעיל הצענו כי כתובות ובהם שימוש בתואר "קירוס" הם סיוע להצעה בדבר קיומה של אחוזת. "קירוס" = אדון, והצענו כי התואר התייחס לבעלי ממון שהיו בעלי אחוזות.

²⁵³ Percival, The Roman Villa, p.

מכיוון שכל הסימנים מצביעים על קיומה של אחוזה, אך אין באפשרותנו להוכיח הצעה זו רשמנו אתר זה כסביר.

מס' האתר: 10-07/30/2

נג – מח - 7

234. ביר וכלי שתיו

נ.צ. רשת :UTM

נ.צ. רשת ישראל : 10370/07080

64424/45591

שטח האתר : לא ידוע

אחוזת אמיד מקומי

סוג האתר :

מאפיינים : 1 , 2 ,

ודאי

רמת הזיהוי:

12 , 3

מימצא מיוחד : מערכת סכרים וטיפול בקרקע , טרסות מעובדות בהקשר לקרקעות המטופלות , שברי זכוכית , אבני פסיפס, שברים של אבני גזית ושברי שיש

תיארוך האתר : סוף תקופה רומית-תחילת תקופה ביזנטית תרשים: אין

ביבליוגרפיה: גזית , סקר מפת אורים , עמ' 81 – 83 (אתר 200 + אתר 221)

תיאור ודיון: באתר שרידים רבים המצביעים על פאר ועושר, אבני פסיפס שברי זכוכית שברי

שיש וכדו'. האתר הנמצא על גדת נחל הבשור מוקף בפעילות אינטנסיבית של הכשרת קרקע מהתקופה הביזנטית. במקום שרידי סכרים, טרסות וכדו' המצביעות על מערכת מרכזית הדואגת לפעילות זו. האתר קטן מכדי שיהיה כפר שכן יש בו רק מבנים בודדים הבנויים גזית. בקצה המישור מבנה אותו כינה החוקר "בית חצר" הבנוי גזית ובו מערכת מים ובנייה המצביעה על רמה מעל לסטנדרט הרגיל המקובל באותם הימים. מכל האמור לעיל נראה להציע כי במקום עמדה אחוזת אמיד מקומי.

עולה הרושם כי אין כל אפשרות לזהות באתר זה דבר אחר מלבד אחוזה, אי לכך רשמנו אתר זה כאתר

ודאי.

מס' האתר: 14-06/72/1

נג – אח - 8

235. תל ערוער

נ.צ. רשת ישראל : 14790/06230

שטח האתר : 10 דונם

ווילה – בית אחוזה

סוג האתר :

מאפיינים : 1 , 2 ,

סביר

רמת הזיהוי:

12

תיארוך האתר : רומי - הרודיאני תרשים: איור

118

ביבליוגרפיה: בירן וכהן, ערוער ; הרשקוביץ, ערוער

Hirschfeld , Manor Houses

תיאור ודיון: בפסגת האתר נחשף מבנה מרובע בנוי אבני גזית ובו ממצאים המצביעים על כך כי

התקיים במאה הראשונה לספירה. למבנה שמידותיו 11.40 X 12.70 ארבעה חדרים ובהם רצפה

מהודקת כבושה. באחד מהם, הרצפה רצפת אבנים שטוחות קטנות. הרשקוביץ כבר הגדירה את המקום כמצודה, וכך הציגה את האתר. סביב המבנה הוקמה סוללה והירשפלד צירף את ערוער בעקבות זאת להצעתו בדבר אחוזות בימי הבית השני. באתר נתגלה שבר אוסטרקון ובו הוראות תשלום לפועלים שעסקו בחקלאות²⁵⁴. הממצא מעניין שכן הוא מחזק את הדיעה שמדובר באחוזת, בה הועסקו פועלים עבור בעל הבית. לו היה מדובר במצודה נראה להציע כי לא היינו מוצאים הוראות תשלום לפועלים, שכן החקלאות וענפיה במקרה כזה היו מופעלים באמצעות החיילים או האנשים המאיישים את המצודה כחלק ממס או מחובתם. נראה כי גם כאן כמו באתרים רבים אחרים אנו מוצאים שרידי ווילה רומית בראש תל מקראי. גם לשיטתו של הירשפלד האתר מתאים בתכונותיו לאתרי האחוזות המבוצרות שנבנו ביהודה במאה הראשונה לספירה. יוסף בן מתתיהו כתב על האחוזת שהיתה לאגריפס במלחתה²⁵⁵ הסמוכה לערוער, ואולי ניתן להציע כי מדובר במאפיין התישבותי שהיה כאן באזור באותה תקופה כחלק ממערך אחוזות ממלכתיות, בהן לא עסקנו במהלך עבודה זו.

מכל האמור לעיל נראה כי בראש התל ניצבה בתקופה רומית ווילה, כך גם לדעת הירשפלד. אין באפשרותנו להוכיח הצעה זו ולכך רשמנו אתר זה כאתר סביר.

מישור החוף הדרומי

אתרים שזוהו כבר בעבר כאחוזות

236. אחוזת המיל השלישי מחד – אח - 1 מס' האתר: 11-12/01/1

נ.צ. רשת ישראל : 11080/12160

סוג האתר : בית אחוזה - ווילה שטח האתר : 3 דונם

רמת הזיהוי: ודאי מאפיינים : 1, 2, 3, 4, 8 ,

12

מימצא מיוחד : אחוזה על כל מרכיביה כולל בית מרחץ ומגוון מתקנים חקלאיים

מתקנים חקלאיים: בתי בד , גיתות , בריכות דגים , בתי יוצר

תיארוך האתר : רומי - ביזנטי

תרשים: איורים 119 , 120

ביבליוגרפיה: ישראל , אשקלון ; ישראל , כלכלת חבל עזה

תיאור : במקום נתגלתה אחוזה חקלאית על כל מרכיביה . הגרעין המקורי כלל בית מרחץ , בית בד וגת . בהמשך התווספו לאחוזה גיתות נוספות , בריכות מים , בריכות דגים וכבשני יוצרים . באתר גיתות גדולות 220 מ"ר הגת בשטח C , ואילו הגת בשטח E שטח 160 מ"ר . בצמוד לגיתות נמצאו מחסנים בשטח איחסון כולל של כ - 2000 מ"ר . במרכז כל מחסן ניצב טור עמודים אחד או שניים , שתמכו את רצפת

²⁵⁴ האוסטרקון פורסם על ידי נווה. (Naveh, Aramaic Ostraca)

²⁵⁵ יב"מ , קדמוניות י"ח

הקומה השניה . מבני המחסנים קורו ברעפים . כמו כן נחשף בית בד גדול, בית מרחץ גדול שבו היו נתגלו שתי אמבטיות ישיבה . צמוד לבית המרחץ נחשף חדר מטויח לבן , ובו אסלה וכיור מכוויירים בטיח . במקום בריכות דגים לתעשיית הדגים ובריכות מים לצורך אספקת מים למכלול האחוזה .
אין ספק כי לפנינו אחוזה מהטיפוס המפואר , מרכז תעשייתי גדול ומרכיבי פאר ועושר . בריכות מים , בית מרחץ , בריכות דגים לתעשייה , בתי יוצר לייצור קנקני עזה - אשקלון ועוד . בבריכות המים למיניהם נתגלו צינורות עופרת ומרכיבים שונים שמעידים על כך שמבריכות אלה הובילו מים לכל רחבי האחוזה . יגאל ישראל שחפר במקום פירסם ניתוח של המבנה הכלכלי של האיזור לאור הממצאים מאחוזה זו ²⁵⁶.

237. **אשקלון** **מחד – אח - 2** מס' האתר: 10-11/88/

נ.צ. רשת ישראל : 10840/11860

סוג האתר : 1. חווה קטנה – אחוזת מקומי

2. אחוזה גדולה - אחוזת אמיד מקומי **שטח האתר :** לא ידוע

רמת הזיהוי: **ודאי** **מאפיינים :** 1, 12

תיארוך האתר : ביזנטי **תרשים:** אין

ביבליוגרפיה: ספראי, **פרקי גליל**, עמ' 179 ; ח"א , 'איזור אשקלון', עמ' 18

תיאור ודיון : התיאור המופיע בחדשות ארכיאולוגיות דל ומצומצם. האתר הראשון מתואר כך: " בתוך שטח נרחב חשוף מחול, מצויים על גבעה נמוכה שרידי חווה קטנה מן התקופה הביזנטית, הכוללים שרידי בניה של אבן כורכר ושני קברים בנויים בתוך הקרקע מטיפוס "דמוי חבית". אין לנו כל אפשרות להתייחס לממצא זה כשייך לתופעה בה אנו עוסקים , שכן אי אפשר להצביע על מאפיינים ברורים לקיומה של אחוזה . יחד עם זאת נראה כי זו עדות נסיבתית נוספת לקיומם של אתרי אחוזות באיזור אשקלון . עובדה שעולה גם מתוך מפת מידבא ומצטרפת לעדויות רבות אחרות על קיום התופעה באיזור .

האתר השני מתואר : " חווה ביזנטית או **אחוזה גדולה** (הדגשה שלי – ח.ע.) ששרידיה נתגלו על גבעה נמוכה בין הכפר הנטוש סכנת מוחמד מחמוד ואשקלון . השרידים כוללים קטעי קירות אבן כורכר וחרסים ביזנטיים רבים ". נראה כי כבר הסוקר התייחס לאתר כאל אחוזה גדולה .

עולה הרושם כי בשני אתרים אלה נתגלו סימנים לקיומה של אחוזה / חווה . לא נתגלו כל סימני פאר מרשימים ולכן נראה לנו להציע כי מדובר באחוזת מקומי . מכיוון שכבר ספראי צירף אתרים אלה לרשימת האחוזות ברחבי הארץ, והמימצא תומך בהצעה זו, צירפנו את האתר כודאי (אנו התייחסנו רק לאתר השני).

238. **מחסום ארז** על הציר לחוף הים **מחד – אח - 3** מס' האתר: 10-104/109

נ.צ. רשת ישראל : 104/109 על הכביש ממחסום ארז לחוף הים

סוג האתר : ווילה - בית אחוזה **שטח האתר :** לא ידוע

רמת הזיהוי: **ודאי** **מאפיינים**: 1, 2 ,

12

מימצא מיוחד: רצפת פסיפס, אריחים, שברי רעפים

תיארוך האתר: ביזנטי **תרשים**: אין

ביבליוגרפיה: ספראי, פרקי גליל, עמ' 179; ח"א, 'ארז'

תיאור: השרידים נמצאים על גבעת חול נמוכה לא הרחק מחוף הים. במקום שרידי רצפת פסיפס צבעונית גסה וניתן להבחין בחלק של המבנה. בחתך ניתן היה לראות שברי פסיפס צבעוני עדין, שברים של אריחי שיש לבן ושברי רעפים. ניתן היה לזהות קיומם של מבנים נוספים בסמיכות. האתר כוסה בחול לבקשת ארכיאולוג המחוז.

גם כאן באתר של ארז ניתן לראות כי מדובר באתר כפרי שלו סימני פאר. סימני הפאר מעידים כי במקום זה עמדה אחוזה של אדם אמיד. יתכן להציע כי כאן גר אדם מהעיר עזה שבחר לו אתר כפרי להקים את הווילה שלו. תופעה זו עולה גם בסמוך לערי פוליס אחרות בהם אנשים מהפוליס בחרו לגור בווילה ליד העיר. יתכן כי במצב זה הווילה הזו היתה "נעדרת בעלים" ובעליה הגיע למקום רק להתרווחות ונופש. מכיוון שכבר ספראי רשם אתר זה כאחוזה / ווילה, צירפנו את האתר לקטלוג שלנו כאתר ודאי.

239. **ארז** **מחד – אח - 4** מס' האתר: 10-
10/97/1

נ.צ. רשת ישראל: 10950/10740

סוג האתר: ווילה – בית אחוזה **שטח האתר**: לא ידוע

רמת הזיהוי: **ודאי** **מאפיינים**: 1, 2 ,

12

מימצא מיוחד: רצפת פסיפס

תיארוך האתר: מאה חמישית – ששית לספירה

ביבליוגרפיה: רחמני, הפסיפס בארז; ספראי, פרקי גליל, עמ' 179

תיאור: באדמות קיבוץ ארז נתגלתה בשנת 1959 רצפת פסיפס. הרצפה כוסתה ונחשפה שנית בשנת 1967. ברצפה דמות אדם פריגי, לבוש בגדים צבעוניים. מאחוריו פוסעים שני נמרים, בפסיפס מופיע פיל וחיות נוספות. לא נתגלו כל שרידים אדריכליים שמאפשרים לשרטט או לשחזר כיצד נראה המבנה שאליו היתה רצפה זו. הרצפה מפוארת מאד, העיצוב עדין ועשיר ומצביעה על עושרו של המבנה שבתוכו היתה רצפה זו.

גם כאן כמו במקומות אחרים נראה כי היה כאן מבנה ולו רצפת פסיפס מפוארת. האתר נמצא במרחב הכפרי ולא שייך לעיר הפוליס. אתר כפרי בעל פאר וסימני רומניזציה הוגדר על ידינו כקריטריון למציאות אחוזה. אי לכך נראה להציע כי במקום זה עמדה אחוזה. גם רחמני וספראי בעקבותיו שיערו שרצפת פסיפס זו

היא עדות לקיומה של אחוזה – ווילה במקום. רחמני בסיכומו התנסח כך: "לפנינו קטע פסיפס – אולי של ווילה – שמתוארת בו תהלוכת נצחון, אל נכון משלהי המאה החמישית לספירה." מניסוח זה נראה כי האפשרות שהאתר היה ווילה נראתה תמוהה בעיניו רחמני ולכן התבטא בזהירות ובספקנות. ספראי, בעורכו את רשימת אתרי הווילות / אחוזות בארץ ישראל, כבר התייחס לאתר בוודאות כווילה.

08- מס' האתר: **240. תל רוקיש – אום אל חג'ר** **מחד – אח - 5** **נ.צ. רשת ישראל : 08519/09092**
09/50/1

נ.צ. רשת ישראל : 08519/09092
סוג האתר : ווילה - בית אחוזה **שטח האתר :** לא ידוע
רמת הזיהוי: **ודאי** **מאפיינים :** 12 , 8 , 2 , 1
מימצא מיוחד : מבנה מרכזי ציבורי, בית מרחץ, רצפות פסיפס,
תיארוך האתר : ביזנטי – מאה חמישית לספירה **תרשים:** אין
ביבליוגרפיה: ספראי, פרקי גליל, עמ' 179; ח"א, 'אום אל חג'ר'

תיאור ודיון: בחלק הצפוני של האתר נחשף בית מרחץ גדול. נחשפו היפוקאוסט, חמישה חדרים קטנים מרוצפים פסיפס, בריכות מים, צינורות חרס לניקוז ותעלות טוחות להולכת המים. במרכז בית המרחץ אולם מלבני גדול, מרוצף פסיפס, באמצע האולם מדליון עגול עשוי פסיפס צבעוני ובו כתובת יוונית (רק שתי האותיות הראשונות ניתנות לקריאה). אבני המבנה נשדדו כולן, אך שולי הפסיפס מצביעים על תוואי הקירות.

מדרום לבית המרחץ נחשף מבנה שהחופר מגדירו ציבורי. נחשפו אולם מרכזי גדול, בחלקו לוחות שיש ובחלקו פסיפס ללא עיטור. משני צידי האולם שני חדרים קטנים יותר שהדרומי בהם רוצף לוחות שיש ולצפוני שבהם היתה רצפת פסיפס.

עולה הרושם כי מדובר באתר מפואר גדול ומפואר עד מאד. איננו יודעים כיצד קראו למקום ואין זיהוי לאתר זה. נראה שכאן היה מושבו של עשיר שגר וחי במקום וחיפש לעצמו את כל תענוגות הפאר המקובלות באותה תקופה. ככזה בנה לעצמו ווילה מפוארת הצופה אל הים, ובה כל תענוגות העושר והפאר של אותה תקופה. האתר נמצא לא רחוק מעזה ומסתבר להציע שהוא שייך לאותם אחוזות שהיו במרחב עזה ובאות לידי ביטוי גם במפת מידבא.

06- מס' האתר: **241. שייח זויד** **מחד – אח - 6** **נ.צ. רשת ישראל : 066/073**
07/63/

נ.צ. רשת ישראל : 066/073
סוג האתר : ווילה – בית אחוזה **שטח האתר :** לא ידוע
רמת הזיהוי: **ודאי** **מאפיינים :** 10 , 8 , 2 , 1

מימצא מיוחד : רצפת פסיפס מפוארת, כתובות יווניות, בית מרחץ
תיארוך האתר : רומי או ביזנטי קדום

תיאור ודיון: בראש גבעה שגובהה 12 מ' מעל פני הים נחשף מבנה ולו חדרים רבים, שחלקם מכוסה ברצפת פסיפס. במקום נתגלתה בשנת 1913 רצפת פסיפס מפוארת, המוצגת היום במוזיאון באיסמעיליה, שלדעת החוקרים כיסתה רצפה של ווילה מהתקופה הביזנטית הקדומה. החוקרים מצביעים על העיטורים השונים בצירוי הפסיפס כדי לעמוד על ההמשכיות של התרבות הקלאסית באיזור עזה בראשית התקופה הביזנטית. קימת מחלוקת בין החוקרים בשאלת תיארוכה של הווילה. לדעת החופרת הממצא הוא מהמאה השניה לספירה. לעומת זאת חוקר בשם לוי קבע כי האתר לא היה קיים לפני ימי קונסטנטינוס ואז מדובר במבנה ביזנטי. במקום נחשף גם פריג'דריום המעיד על קיומו של בית מרחץ במקום. אוסף הממצאים מעיד על מכלול עשיר ביותר, המבטא את שיא התרבות הקלסית. במקום היה בית מרחץ, חדרי המגורים כוסו ברצפות פסיפס ובאולם הגדול רצפת פסיפס ולה מספר ספינים וכן כתובות המשבחות את יפי העבודה והאמנות שבפסיפס. נראה שמדובר במכלול כפרי עשיר ביותר. נראה להציע כפי שכבר הוצע שכאן עמדה ווילה. יתכן והיתה שייכת לאדם אמיד מעזה או מהאיזור. עבודות האמנות הפגאניות מיתולוגיות יכולות להצביע על קיומה של הווילה בתקופה הרומית לפני התקופה הביזנטית, או לחילופין על המשכיותה של תרבות פגאנית באיזור עזה גם בתוך התקופה הביזנטית.

אינדקס האתרים בקטלוג

גולן						
1	עיון מחלדי	21600/27360	גו - אח - 1	אחוזת מקומי	ר	סביר
2	רוג'ום זכי	21730/24610	גו - אח - 2	אחוזת אמיד מקומי	ר - ב	סביר
3	דבורה	21240/27240	גו - בכ - 1	וילה - בית אחוזה/כפר פרטי	ר - ב	סביר
4	גשר בנות יעקב	20940/26930	גו - בכ - 2	אחוזת מקומי	ר - ב	סביר
5	ע'דריה - דנקלה	21540/26930	גו - בכ - 3	אחוזת אמיד מקומי	ר	סביר
6	רפיד	20920/26250	גו - בכ - 4	וילה - בית אחוזה	ב	סביר
7	טייבה	21785/26145	גו - בכ - 5	אחוזת מקומי	ב	סביר
8	ח' דיכה	20880/25900	גו - בכ - 6	וילה - בית אחוזה	ר - ב	סביר
9	אל חשה	21140/25750	גו - בכ - 7	אחוזת אמיד מקומי	ב	סביר
10	ח' זויתן	21310/25950	גו - בכ - 8	אחוזת אמיד מקומי	ר - ב	מסופק
11	ח' צלבה	21700/25960	גו - בכ - 9	אחוזת אמיד מקומי	ר - ב	סביר
12	בית לביא	21860/25880	גו - בכ - 10	אחוזת אמיד מקומי	ר - ב	סביר
13	ח' אל ערג' - בית הבק	20815/25560	גו - בכ - 11	וילה - בית אחוזה	ר - ב	סביר
14	אל אחסניה	21145/25586	גו - בכ - 12	אחוזת אמיד מקומי	ב	מסופק
15	בתרה	21380/25680	גו - בכ - 13	אחוזת מקומי	ר - ב	סביר
16	ח' חוחה	21530/25560	גו - בכ - 14	אחוזת אמיד מקומי	ב	סביר
17	דיר עזיז	21700/25230	גו - בכ - 15	וילה - בית אחוזה / כפר פרטי	ר - ב	סביר
18	תל הייעור	21060/24350	גו - בכ - 16	אחוזת אמיד מקומי	ר - ב	סביר
19	נערן	21470/27060	גו - מח - 1	וילה - בית אחוזה / כפר פרטי	ר - ב	סביר
גליל עליון						
20	ח' אל חמאם - חמאם בינת יעקב	20890/27000	גע - בכ - 1	אחוזת אמיד מקומי	ר - ב	סביר
21	ח' טובה	20740/26300	גע - בכ - 2	וילה - בית אחוזה	ר - ב	מסופק
22	ח' נטור	20530/26480	גע - בכ - 3	וילה - בית אחוזה / כפר פרטי	ר - ב	מסופק
23	ח' אשף	20500/26940	גע - בכ - 4	וילה - בית אחוזה	ב	סביר
24	קציון	19985/27210	גע - בכ - 5	וילה - בית אחוזה	ר	סביר
25	עמוקה	19900/26790	גע - בכ - 6	אחוזת אמיד מקומי	ב ?	סביר
26	ראש פינה - ג'עוני	20020/26430	גע - בכ - 7	אחוזת אמיד מקומי	ב ?	סביר
27	עכברה	19720/26050	גע - בכ - 8	אחוזת אמיד מקומי/כפר פרטי?	ר	סביר
28	סאסא	18720/27045	גע - בכ - 9	אחוזת אמיד מקומי	ב	מסופק
גליל תחתון						
29	תל שימרון + אתר הגיתות	17090/23560	גת - אח - 1	וילה - בית אחוזה	ר - ב	סביר
30	בית שערים	16240/23410	גת - אח - 2	וילה - בית אחוזה	ב	סביר
31	רמה	18460/25980	גת - בכ - 1	וילה - בית אחוזה / כפר פרטי ?	ר - ב	ודאי
32	ח' כור	20150/25440	גת - בכ - 2	אחוזת אמיד מקומי	ר	סביר
33	ח' צלמון	18580/25440	גת - בכ - 3	וילה - בית אחוזה	ר	מסופק
34	ח' מימלח	19140/25140	גת - בכ - 4	וילה - בית אחוזה / כפר פרטי ?	ר - ב	סביר
35	ח' ורדים	19640/24790	גת - בכ - 5	וילה - בית אחוזה	ר - ב	מסופק
36	ח' ורדיאת	19600/24850	גת - בכ - 6	אחוזת אמיד מקומי	ר - ב	מסופק
37	חטין	19270/24590	גת - בכ - 7	אחוזת אמיד מקומי	ר - ב	סביר
38	ח' בית נטופה	18630/24880	גת - בכ - 8	אחוזת אמיד מקומי	ר	מסופק
39	ח' רומה	17760/24380	גת - בכ - 9	וילה - בית אחוזה	ר - ב	סביר
40	ח' בור נשבר (ביר אל מכסור)	17050/24240	גת - בכ - 10	וילה - בית אחוזה	ב	סביר
41	ח' עפרת	16930/24350	גת - בכ - 11	וילה - בית אחוזה	ר	סביר
42	תל אדמי	19340/23940	גת - בכ - 12	וילה - בית אחוזה	ב	סביר
43	ח' אבצם	19540/23770	גת - בכ - 13	אחוזת אמיד מקומי	ר - ב	סביר
44	בית גן	19830/23550	גת - בכ - 14	וילה - בית אחוזה	ר , ב	סביר
45	שרונה	19470/23550	גת - בכ - 15	וילה - בית אחוזה	ב	סביר
46	סג'רה - אילניה	18770/23990	גת - בכ - 16	וילה - בית אחוזה	ר - ב	סביר
47	ח' כנא - כרם א - ראס	18090/23980	גת - בכ - 17	אחוזת אמיד מקומי	ר - ב	ודאי
48	יפיע	17630/23260	גת - בכ - 18	וילה - בית אחוזה	ר	סביר
49	בית לחם הגלילית	16770/23780	גת - בכ - 19	וילה - בית אחוזה	ר - ב	סביר
50	ח' קושט	16440/23880	גת - בכ - 20	אחוזת אמיד מקומי	ר - ב	מסופק

אינדקס האתרים בקטלוג

51	תל יצחקי	16220/23250	גת - בכ - 21	וילה - בית אחוזה	ר - ב	סביר
52	ח' אדמות	20050/22670	גת - בכ - 22	אחוזה מקומי	ב	סביר
53	טירה	19340/22830	גת - בכ - 23	אחוזה מקומי	ב	סביר
54	ח' סרה	19240/23110	גת - בכ - 24	אחוזה אמיד מקומי	ב - ערבי קדום	סביר
55	ח' צפצפות	18690/22760	גת - בכ - 25	אחוזה אמיד מקומי	ב	ודאי
56	עין הידיד	19960/22180	גת - בכ - 26	וילה - בית אחוזה	ב	סביר
57	ח' גבול	19830/21930	גת - בכ - 27	אחוזה אמיד מקומי	ב?	סביר
58	כפרה	19640/22210	גת - בכ - 28	אחוזה אמיד מקומי	ב - ערבי קדום	סביר
59	תל עמל	19260/21230	גת - בכ - 29	אחוזה אמיד מקומי	ב	סביר
60	תל מנורה - כפר קרניים	19950/20300	גת - בכ - 30	וילה - בית אחוזה	ב	סביר
61	ח' א - טואל	21290/19920	גת - בכ - 31	וילה - בית אחוזה	ב	סביר
62	בית השיטה	19210/21720	גת - כנ/מנ - 1	וילה - בית אחוזה	ב	ודאי
63	ח' מעזר	19370/23320	גת - כנ/מנ - 2	אחוזה מקומי	ר - ב	מסופק
64	אל חירבה	18980/24210	גת - מח - 1	אחוזה מקומי	ר	ודאי
65	אתר ללא שם	17170/24550	גת - מח - 2	אחוזה מקומי	ב	ודאי
66	ח' בנא	18440/23810	גת - מח - 3	אחוזה אמיד מקומי	ב	סביר
67	ריינה	17950/23650	גת - מח - 4	אחוזה אמיד מקומי	ר - ב	סביר
68	הסוללים	17220/23870	גת - מח - 5	אחוזה אמיד מקומי	ר - ב	ודאי
69	תל עין חדה	19630/23220	גת - מח - 6	אחוזה אמיד מקומי	ר - ב	סביר
70	עולם	19710/23020	גת - מח - 7	אחוזה אמיד מקומי/כפר פרטי ?	ר - ב	סביר
71	סירין	19750/22880	גת - מח - 8	וילה - בית אחוזה	ר - ב	מסופק
72	ח' אוכל	19770/22750	גת - מח - 9	אחוזה מקומי	ב	סביר
73	ח' תומר	18970/22620	גת - מח - 10	אחוזה מקומי	ב	סביר
74	ח' חדד	19230/22330	גת - מח - 11	אחוזה מקומי	ב	סביר
75	ח' סהר	18560/22480	גת - מח - 12	וילה - בית אחוזה	ר - ב	סביר
	כרמל (כולל את הר הכרמל , חוף הכרמל ורמות מנשה)					
76	יקנעם עילית	16070/22920	כר - אח - 1	אחוזה מקומי	ר , ב	ודאי
77	ח' דרג	15340/22860	כר - אח - 2	אחוזה אמיד מקומי	ב	סביר
78	גבע פרשים 1	16320/22380	כר - אח - 3	וילה - בית אחוזה	ב	ודאי
79	גבע פרשים 2	16287/22368	כר - אח - 4	וילה - בית אחוזה	ב	ודאי
80	נחל חגית	15390/22450	כר - אח - 5	אחוזה מקומי	ר	ודאי
81	ח' עלק	14550/21750	כר - אח - 6	וילה - בית אחוזה	ר	ודאי
82	ח' עקב - מנצור אל עקב	14410/21660	כר - אח - 7	וילה - בית אחוזה	ר , ב	ודאי
83	שער העליה - שקמונה	14620/24760	כר - כנ/מנ - 1	וילה - בית אחוזה	ב	ודאי
84	ח' עלי א - דין	15825/23310	כר - בכ - 1	אחוזה מקומי	ר - ב	סביר
85	ח' דוביל - פרופיריון	15410/23290	כר - בכ - 2	וילה - בית אחוזה / כפר פרטי	ר - ב	מסופק
86	רקית	15160/23540	כר - בכ - 3	וילה - בית אחוזה	ב	ודאי
87	ח' בוסתן	15050/23400	כר - בכ - 4	אחוזה אמיד מקומי	ב?	סביר
88	אום א - זינאת	15630/22820	כר - בכ - 5	אחוזה אמיד מקומי	ר - ב	מסופק
89	ח' יונית	14960/23630	כר - מח - 1	וילה - בית אחוזה / כפר פרטי	ב	סביר
90	ח' חגלון	14980/23250	כר - מח - 2	אחוזה מקומי	ר - ב	סביר
91	ח' נגוס	15260/22570	כר - מח - 3	אחוזה אמיד מקומי	ר - ב	סביר
92	ח' אל מקורה	15050/22660	כר - מח - 4	אחוזה מקומי	ר - ב	סביר
93	ח' מנצר - ח' אל מנאטיר	16860/22430	כר - מח - 5	וילה - בית אחוזה	ר - ב	ודאי
94	ח' מוצב	16880/22200	כר - מח - 6	וילה - בית אחוזה	ר - ב	מסופק
95	מדרך עוז	16530/22250	כר - מח - 7	וילה - בית אחוזה	ר - ב	סביר
96	ח' בית ראס	16240/22135	כר - מח - 8	אחוזה מקומי	ר - ב	סביר
97	ח'לת אבו חלה	15450/22130	כר - מח - 9	אחוזה אמיד מקומי	ר - ב	סביר
98	ח' חנה	15070/22430	כר - מח - 10	אחוזה אמיד מקומי	ר	סביר
99	עין א זיתונה	16255/21430	כר - מח - 11	אחוזה מקומי	ר	מסופק
	שרון					
100	חופית	13870/19930	שר - אח - 1	אחוזה מקומי	ר - ב	ודאי
101	גן חפר	14010/19430	שר - אח - 2	וילה - בית אחוזה	ב	ודאי

אינדקס האתרים בקטלוג

102	ברקאי	15330/20910	שר - מח - 1	אחוזת אמיד מקומי	ר - ב	סביר
103	תל נרבתה - ח' בירוס	15320/20670	שר - מח - 2	וילה - בית אחוזה	ר - ב	סביר
104	ח' בורין	15360/20340	שר - מח - 3	אחוזת אמיד מקומי	ר - ב	סביר
105	להבות חביבה	15110/20030	שר - מח - 4	אחוזת אמיד מקומי	ר - ב	סביר
106	תל עפר	13880/20580	שר - מח - 5	וילה - בית אחוזה	ב	ודאי
שומרון						
107	קצר א - לג'ה	16370/21010	שו - אח - 1	אחוזת אמיד מקומי	ר	ודאי
108	ח' אל סמרה	19700/18700	שו - אח - 2	וילה - בית אחוזה / כפר פרטי	ר - ב	סביר
109	דווימה	17680/17870	שו - אח - 3	וילה - בית אחוזה	ר	ודאי
110	חריס	16380/16910	שו - אח - 4	וילה - בית אחוזה	ר	ודאי
111	ח' אל מוטינה	15580/17110	שו - אח - 5	אחוזת מקומי	ב	סביר
112	אל בסתין	15140/17130	שו - אח - 6	אחוזת מקומי	ר - ב	ודאי
113	ח' נג'אר	15110/16960	שו - אח - 7	וילה - בית אחוזה / כפר פרטי	ר - ב	סביר
114	דיר סמעאן	15500/16390	שו - אח - 8	וילה - בית אחוזה	ב	ודאי
115	דיר דקלה	15220/16220	שו - אח - 9	וילה - בית אחוזה	ב	ודאי
116	ח' א - דיורה	15270/16090	שו - אח - 10	אחוזת מקומי	ר - ב	סביר
117	דיר ערב	15100/15750	שו - אח - 11	אחוזת אמיד מקומי	ב	סביר
118	אל חירבה	16710/18470	שו - בכ - 1	וילה - בית אחוזה	ר - ב	ודאי
119	ח' סיה	16560/15580	שו - כנ/מנ - 1	אחוזת אמיד מקומי	ב	סביר
120	דיר קלעא	15430/16270	שו - כנ/מנ - 2	וילה - בית אחוזה	ב	סביר
121	חירבת א - שאק	19720/19460	שו - מח - 1	וילה - בית אחוזה	ב	סביר
122	ח' ג'באריס	19240/19620	שו - מח - 2	וילה - בית אחוזה / כפר פרטי	ב	סביר
123	ח' ירזה	19130/19050	שו - מח - 3	וילה - בית אחוזה / כפר פרטי	ר - ב	מסופק
124	ח' אום א - כבייש	18980/18520	שו - מח - 4	אחוזת מקומי	ב	ודאי
125	ח'ירבת עקב	18060/18730	שו - מח - 5	אחוזת מקומי	ב	ודאי
126	ח'ירבת ביר אל חארג'ה	17110/19700	שו - מח - 6	אחוזת מקומי	ר - ב	סביר
127	ח'לת סלמה	16870/18380	שו - מח - 7	אחוזת אמיד מקומי	ב	מסופק
128	ח' שחדה	15860/17320	שו - מח - 8	אחוזת אמיד מקומי	ר - ב	ודאי
שפלת שומרון - שפלת לוד						
129	ח' זכור - מערב	14890/17210	שש - אח - 1	וילה - בית אחוזה	ר - ב	סביר
130	אום אל - חמאם	14972/16530	שש - אח - 2	וילה - בית אחוזה / כפר פרטי	ב	סביר
131	ח' אום אל בריד	14880/16650	שש - אח - 3	אחוזת אמיד מקומי	ב	סביר
132	ח' יקבים	14955/16410	שש - אח - 4	וילה - בית אחוזה / כפר פרטי	ב	סביר
133	ח' תוכים	14895/16310	שש - אח - 5	אחוזת מקומי	ב	ודאי
134	נחשונים	14520/16330	שש - אח - 6	אחוזת אמיד מקומי	ר - ב	סביר
135	מזור	14550/16180	שש - אח - 7	וילה - בית אחוזה / כפר פרטי	ר - ב	ודאי
136	ח' בירה	14680/15830	שש - אח - 8	וילה - בית אחוזה / כפר פרטי	ב	ודאי
137	שהם + שהם 1	14520/15680	שש - אח - 9 + 10	וילה - בית אחוזה	ב	ודאי
138	כביש "עוקף שהם" - ביתומלגזיס	14550/15560	שש - אח - 11	וילה - בית אחוזה	ר , ב	ודאי
139	ח' חרמשית	14750/15070	שש - אח - 12	אחוזת אמיד מקומי	ר , ב	ודאי
140	ח' זיכרין	14660/16340	שש - כנ/מנ - 1	וילה-בית אחוזה/מנזר/כפר פרטי ?	ר - ב	ודאי
141	חדיד	14570/15220	שש - כנ/מנ - 2	וילה - בית אחוזה	ר - ב	ודאי
142	ח' נבלט	14651/15462	שש - מח - 3	אחוזת אמיד מקומי	ב	סביר
מישור החוף						
143	נחלת יהודה	13230/15550	מה - אח - 1	אחוזת אמיד מקומי	ר	ודאי
144	חולדה	13930/13750	מה - בכ - 1	וילה - בית אחוזה	ב	ודאי
145	ח' חברה	12830/13930	מה - בכ - 2	אחוזת אמיד מקומי	ב	סביר
146	תל קסילה	13200/16800	מה - כנ/מנ - 1	וילה - בית אחוזה	ב	סביר
בנימין						
147	ארכילאיס - ח' אל בידאד	19450/15250	בנ - אח - 1	וילה - בית אחוזה	ר , ב	ודאי
148	כפר רות	15400/14560	בנ - אח - 2	אחוזת מקומי	ב	סביר
149	קלנדיה	16980/14190	בנ - אח - 3	וילה - בית אחוזה	ר	ודאי
150	כעכול	17370/13565	בנ - אח - 4	אחוזת מקומי	ר - ב	ודאי

אינדקס האתרים בקטלוג

151	פסגת זאב מז' - ראס אבו מערוך	17283/13628	בנ - אח - 5	אחוזת אמיד מקומי	ר , ב	ודאי
152	ח' א - ראס	17090/13540	בנ - אח - 6	וילה - בית אחוזה	ר , ב	ודאי
153	ח' א - ראס 2	17090/13560	בנ - אח - 7	וילה - בית אחוזה	ר - ב	ודאי
154	ח' מוצה	16480/13490	בנ - אח - 8	וילה - בית אחוזה	ר , ב	ודאי
155	ביר אל - חג'	17480/13395	בנ - אח - 9	אחוזת מקומי	ב	סביר
156	ח' אל - כיליה	18265/14875	בנ - כנ/מנ - 1	וילה - בית אחוזה	ר , ב	סביר
157	בורג' ביתין	17335/14785	בנ - כנ/מנ - 2	אחוזת אמיד מקומי	ב	סביר
158	ח' אל מקטר	17380/14690	בנ - כנ/מנ - 3	וילה - בית אחוזה	ר	ודאי
159	א - זחלק	18060/14170	בנ - כנ/מנ - 4	וילה - בית אחוזה	ב	סביר
160	ח' מנע	15580/14465	בנ - כנ/מנ - 5	וילה - בית אחוזה	ב	ודאי
161	ראס א - טאויל	17290/13764	בנ - כנ/מנ - 6	אחוזת אמיד מקומי	ב - ערבי קדום	מסופק
162	קצר עלי	17765/13490	בנ - כנ/מנ - 7	וילה - בית אחוזה	ר - ב	מסופק
163	ח' סכריא	16655/14960	בנ - מח - 1	אחוזת מקומי	ר	סביר
164	אל וילי שבוני	16070/14765	בנ - מח - 2	אחוזת אמיד מקומי	ר - ב	סביר
165	ח' בית רדוף	15960/14675	בנ - מח - 3	אחוזת מקומי	ר - ב	סביר
166	אתר ללא שם 1	16715/14510	בנ - מח - 4	אחוזת מקומי	ב	סביר
167	אתר ללא שם 2	16180/14425	בנ - מח - 5	אחוזת מקומי	ר	סביר
168	ח' א - סנג'ק	16110/14515	בנ - מח - 6	אחוזת מקומי	ר , ב	סביר
169	ח' א - זית	16040/14315	בנ - מח - 7	אחוזת מקומי	ר - ב	סביר
170	ח' עטרה	17070/14300	בנ - מח - 8	אחוזת מקומי	ב	סביר
171	קלנדיה 1	16970/14100	בנ - מח - 9	וילה - בית אחוזה	ב	ודאי
172	ח' א - לטטין	16600/14175	בנ - מח - 10	אחוזת מקומי	ר - ב	מסופק
173	ח' אל - ג'פיר	16530/14110	בנ - מח - 11	אחוזת אמיד מקומי	ב	סביר
174	ח' דר - עצי	15610/14040	בנ - מח - 12	אחוזת מקומי	ר , ב	סביר
175	ח' כפר רסיה	15425/14115	בנ - מח - 13	אחוזת מקומי	ב	מסופק
176	ח' קנובה	15155/14235	בנ - מח - 14	אחוזת מקומי	ב - ערבי קדום	סביר
177	אדם	17790/13940	בנ - מח - 15	וילה - בית אחוזה	ר - ב	ודאי
178	ח' אבו זערוור	16340/13945	בנ - מח - 16	אחוזת מקומי	ר - ב	סביר
	יהודה					
179	ח' משרב		הי - אח - 1	וילה - בית אחוזה	ב?	ודאי
180	רמת רחל	17080/12750	הי - אח - 2	וילה - בית אחוזה	ר - ב	ודאי
181	עין יעל	16680/12780	הי - אח - 3	וילה - בית אחוזה	ר	ודאי
182	ח' עליה	16540/12150	הי - אח - 4	וילה - בית אחוזה	ב	ודאי
183	ח' הילל	16010/11820	הי - אח - 5	וילה - בית אחוזה	ר , ב	ודאי
184	רוג'ום א - דיר	15750/09590	הי - אח - 6	וילה - בית אחוזה	ר , ב	סביר
185	רוג'ום חמירי	15900/08600	הי - אח - 7	וילה - בית אחוזה	ר , ב	מסופק
186	רג'ום אל - חמס	14290/08970	הי - אח - 8	אחוזת אמיד מקומי	ב	ודאי
187	חורבת עסילה	14310/08830	הי - אח - 9	אחוזת אמיד מקומי	ב	ודאי
188	אם דימנה	14370/08680	הי - אח - 10	אחוזת אמיד מקומי	ר - ב	ודאי
189	ח' צלית	14630/08120	הי - אח - 11	וילה - בית אחוזה	ר	סביר
190	עין אל ג'דידה	16420/12945	הי - כנ/מנ - 1	אחוזת אמיד מקומי	ב	סביר
191	ח' רביעה	17330/11380	הי - כנ/מנ - 2	וילה - בית אחוזה	ב	סביר
192	ח' אבו ריש	16270/10759	הי - כנ/מנ - 3	וילה - בית אחוזה	ב	סביר
193	ח' אל קצר	16790/10020	הי - כנ/מנ - 4	אחוזת אמיד מקומי	ב	סביר
194	ח' יתיר	15160/08460	הי - כנ/מנ - 5	וילה - בית אחוזה	ר , ב	מסופק
195	נחל יתיר 1	14595/07710	הי - מח - 1	אחוזת מקומי	ב	מסופק
196	תל ישוע	14905/07615	הי - מח - 2	אחוזת אמיד מקומי	ב	מסופק
197	חורבת חור 2	14330/07705	הי - מח - 10	אחוזת אמיד מקומי	ב	סביר
198	נחל שוקת	14170/07770	הי - מח - 11	אחוזת אמיד מקומי	ב	מסופק
	שפלת יהודה					
199	אמאוס	14900/13800	שי - אח - 1	וילה - בית אחוזה	ר	סביר
200	אל מקרקש	13980/11230	שי - אח - 2	וילה - בית אחוזה	ב	ודאי
201	חורבת מורק	14700/10400	שי - אח - 3	וילה - בית אחוזה	ר	ודאי

אינדקס האתרים בקטלוג

202	ח' אל חמאם	14550/10580	שי - אח - 4	אחוזת מקומי	ב? ודאי
203	ח' אל באס	14440/10700	שי - אח - 5	אחוזת אמיד מקומי	ר - ב ודאי
204	אחוזת חזן	14090/10280	שי - אח - 6	אחוזת אמיד מקומי	ב ודאי
205	חורבת אמירה	14530/09840	שי - אח - 7	אחוזת אמיד מקומי	ב ודאי
206	ח'רבת אום בעלה	14060/09350	שי - אח - 8	אחוזת אמיד מקומי	ר - ב ודאי
207	ח' פטום	14740/11660	שי - בכ - 1	אחוזת מקומי	ב סביר
208	ח' חכליל חוראן	14510/11740	שי - בכ - 2	אחוזת מקומי	ב סביר
209	ח' ירעה - צביע	14500/11810	שי - בכ - 3	אחוזת אמיד מקומי	ר סביר
210	ח' בית אמיר	13560/10130	שי - בכ - 4	אחוזת אמיד מקומי	ב סביר
211	ח' עיטון	14250/10000	שי - בכ - 5	וילה - בית אחוזה	ר - ב סביר
212	ח' בינה	14250/09840	שי - בכ - 6	אחוזת מקומי	ר סביר
213	ח' גומר	14000/09750	שי - בכ - 7	אחוזת אמיד מקומי / כפר פרטי ?	ב סביר
214	אל בורג'	14140/09420	שי - בכ - 8	אחוזת מקומי	ב מסופק
215	ח' מוחן	13810/09400	שי - בכ - 9	אחוזת אמיד מקומי	ר - ב סביר
216	בית שמש	14780/12870	שי - כנ/מנ - 1	וילה - בית אחוזה	ר - ב סביר
217	בית נטיפ	14960/12270	שי - כנ/מנ - 2	אחוזת אמיד מקומי	ר - ב סביר
218	דיר א - לוז = מערות רסן	13900/12080	שי - כנ/מנ - 3	וילה - בית אחוזה	ב מסופק
219	ח'רבת אבו סחווילה	14210/09580	שי - כנ/מנ - 4	וילה - בית אחוזה	ב סביר
220	תל ירמות	14770/12400	שי - מח - 1	וילה - בית אחוזה	ר - ב סביר
221	תל שכה	14730/12040	שי - מח - 2	אחוזת מקומי	ר - ב ? ודאי
222	ח' אל בורג'	15110/11090	שי - מח - 3	אחוזת מקומי	ב מסופק
223	ח' רסם בירם	13872/10905	שי - מח - 4	אחוזת מקומי	ר - ב סביר
224	קצר פירג'ס	14490/10410	שי - מח - 5	אחוזת מקומי	ר סביר
225	רסם דהנה	14350/10520	שי - מח - 6	וילה - בית אחוזה	ר ודאי
	נגב				
226	תל שרע	11970/08890	נג - אח - 1	וילה - בית אחוזה	ר , ב ודאי
227	ח' מטר	12840/07140	נג - אח - 2	וילה - בית אחוזה	ב ודאי
228	תל עירא	14870/07130	נג - כנ/מנ - 1	וילה - בית אחוזה	ב סביר
229	ח' רקיק	12248/07875	נג - מח - 1	אחוזת מקומי	ב - ערבי קדום ודאי
230	תל ערד	16200/07650	נג - מח - 2	אחוזת מקומי	ר , ב - ערבי קדום מסופק
231	חרבת יתן	14250/07400	נג - מח - 4	אחוזת מקומי	ב ודאי
232	ח' עמרה	13450/07538	נג - מח - 5	אחוזת מקומי	ר - ב סביר
233	תל מלחתה	15230/06970	נג - מח - 6	וילה - בית אחוזה	ב סביר
234	ביר וכלי שתיו	10370/07080	נג - מח - 7	אחוזת אמיד מקומי	ר - ב ודאי
235	תל ערוער	14790/06230	נג - מח - 8	וילה - בית אחוזה	ר סביר
	מישור החוף הדרומי				
236	אחוזת המיל השלישי	11080/12160	מחד - אח - 1	וילה - בית אחוזה	ר - ב ודאי
237	אשקלון	10840/11860	מחד - אח - 2	אחוזת מקומי	ב ודאי
238	מחסום ארז	105/108	מחד - אח - 3	וילה - בית אחוזה	ב ודאי
239	ארז	10950/10740	מחד - אח - 4	וילה - בית אחוזה	ב ודאי
240	תל רוקייש - אום אל חג'ר	08519/09092	מחד - אח - 5	וילה - בית אחוזה	ב ודאי
241	שיח זויד	066/073	מחד - אח - 6	וילה - בית אחוזה	ב ודאי

סיכום האתרים - רמת זיהוי וקריטריונים לזיהוי

מס"ד	שם האתר	ודאי	מסופק	סביר	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
	גולן															
1	עיון מחלדי			✓	+	+										
2	רוג'ום זכי			✓	+	+		+								
3	דבורה			✓	+	+	+	+								
4	גשר בנות יעקב			✓	+	+										
5	ע'דריה - דנקלה			✓	+	+										
6	רפיד			✓	+	+										
7	טייבה			✓	+	+										
8	ח' דיכה			✓	+	+										
9	אל חשה			✓	+	+										
10	ח' זזיתן		✓		+	+										
11	ח' צלבה			✓	+	+										
12	בית לביא			✓	+	+										
13	ח' אל ערג' - בית הבק			✓	+	+										
14	אל אחסניה		✓		+	+										
15	בתרה			✓	+	+										
16	ח' חוחה			✓	+	+										
17	דיר עזיז			✓	+	+										
18	תל הייעור			✓	+	+										
19	נערן			✓	+	+										
	סה"כ	0	2	17	18	19	2	8	0	1	3	1	5	3	2	19
	גליל עליון															
20	ח' אל חמאם - חמאם בינת יעקב			✓	+	+										
21	ח' טובה		✓		+	+										
22	ח' נטור		✓		+	+										
23	ח' אשף			✓	+	+										
24	קציון			✓	+	+										
25	עמוקה			✓	+	+										
26	ראש פינה - ג'עוני			✓	+	+										
27	עכברה			✓	+	+										
28	סאא		✓		+	+										
	סה"כ	0	3	6	9	9	1	2	0	2	0	2	0	2	1	9
	גליל תחתון															
29	תל שימרון + אתר הגיתות			✓	+	+										
30	בית שערים			✓	+	+										
31	רמה		✓		+	+										
32	ח' כור			✓	+	+										
33	ח' צלמון		✓		+	+										
34	ח' מימלה			✓												
35	ח' ורדים		✓													
36	ח' ורדיאת		✓		+	+										
37	הטין			✓	+	+										
38	ח' בית נטופה		✓		+	+										
39	ח' רומה			✓	+	+										
40	ח' בור נשבר (ביר אל מכסור)			✓	+	+										
41	ח' עפרת			✓	+	+										
42	תל אדמי			✓	+	+										
43	ח' אבצם			✓	+	+										
44	בית גן			✓	+	+										
45	שרונה			✓	+	+										
46	סג'רה - אילניה			✓	+	+										
47	ח' כנא - כרם א - ראס		✓		+	+										
48	יפיע			✓	+	+										

סיכום האתרים - רמת זיהוי וקריטריונים לזיהוי

מס"ד	שם האתר	ודאי	מסופק	סביר	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
49	בית לחם הגלילית			✓		+		+							+	+
50	ח' קושט		✓			+	+								+	+
51	תל יצחקי			✓		+	+			+				+		
52	ח' אדמות			✓		+	+				+					
53	טירה			✓		+	+			+						
54	ח' סרה			✓		+	+	+	+							
55	ח' צפצפות	✓				+	+	+	+							
56	עין הידיד			✓		+	+			+				+		
57	ח' גבול			✓		+	+									
58	כפרה			✓		+	+							+		
59	תל עמל			✓		+	+									
60	תל מנורה - כפר קרניים			✓		+	+									
61	ח' א - טואל			✓		+	+					+				
62	בית השיטה	✓				+	+	+	+						+	
63	ח' מעזר		✓			+	+									
64	אל חירבה	✓				+	+	+	+							
65	אתר ללא שם	✓				+	+						+			
66	ח' בנא			✓		+	+									
67	ריינה			✓		+	+									
68	הסוללים	✓				+	+					+				
69	תל עין חדה			✓		+	+									
70	עולם			✓		+	+									
71	סירין		✓			+	+							+		
72	ח' אוכל			✓		+	+									
73	ח' תומר			✓		+	+									
74	ח' חדד			✓		+	+	+	+							
75	ח' סהר			✓		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
45	סה"כ	7	7	33	42	44	10	15	1	8	5	2	3	6	3	45
כרמל (כולל את הר הכרמל, חוף הכרמל ורמות מנשה)																
76	יקנעם עלית	✓				+	+									
77	ח' דרג			✓		+	+	+								
78	גבע פרשים 1	✓				+	+	+	+							
79	גבע פרשים 2	✓				+	+	+	+							
80	נחל חגית	✓				+	+	+	+			+				
81	ח' עלק	✓				+	+	+	+			+				
82	ח' עקב - מנצור אל עקב	✓				+	+	+	+			+				
83	שער העליה - שקמונה	✓				+	+							+	+	+
84	ח' עלי א - דין			✓		+	+									
85	ח' דוביל - פרופיריון		✓			+										
86	רקית	✓				+	+	+	+				+			
87	ח' בוסתן			✓		+	+									
88	אום א - זינאת		✓			+										
89	ח' יונית			✓		+										
90	ח' חגלון			✓		+										
91	ח' נגוס			✓		+	+									
92	ח' אל מקורה			✓		+	+					+				
93	ח' מנצר - ח' אל מנאטיר	✓				+	+									
94	ח' מוצב		✓			+	+									
95	מדרך עוז			✓		+	+						+			
96	ח' בית ראס			✓		+	+	+								
97	ח'לת אבו חלה			✓		+	+									
98	ח' חנה			✓		+	+	+	+							
99	עין א זיתונה		✓			+	+									
24	סה"כ	9	4	11	20	24	8	6	1	2	3	4	0	2	3	24

סיכום האתרים - רמת זיהוי וקריטריונים לזיהוי

מס"ד	שם האתר	ודאי	מסופק	סביר	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
שרון																
100	חופית	✓			+	+										
101	גן חפר	✓			+	+		+								
102	ברקאי	✓			+	+										
103	תל נרבתה - ח' בירוס	✓			+	+	+	+			+					
104	ח' בורין	✓			+	+										
105	להבות חביבה	✓			+	+										
106	תל עפר	✓			+	+				+						
	סה"כ	3	0	4	7	7	1	2	0	1	1	0	0	0	0	7
שומרון																
107	קצר א - לג'ה	✓			+	+		+								
108	ח' אל סמרה	✓			+	+	+	+		+						
109	דווימה	✓			+	+	+	+				+				
110	חריס	✓			+	+	+	+								
111	ח' אל מוטינה	✓			+	+										
112	אל בסתין	✓			+	+	+	+	+	+		+				
113	ח' נג'אר	✓			+	+	+	+	+	+					+	
114	דיר סמעאן	✓			+	+	+	+	+	+					+	
115	דיר דקלה	✓			+	+	+	+	+	+						
116	ח' א - דיורה	✓			+	+	+	+	+	+						
117	דיר ערב	✓			+	+	+	+	+	+						
118	אל חירבה	✓			+	+	+	+	+	+				+		
119	ח' סיה	✓			+	+	+	+	+	+						
120	דיר קלעא	✓			+	+	+	+	+	+						
121	חירבת א - שאק	✓			+	+	+	+	+	+						
122	ח' ג'באריס	✓			+	+	+	+	+	+				+		
123	ח' ירזה		✓				+	+								
124	ח' אום א - כביש		✓				+	+	+	+						
125	ח'ירבת עקב		✓				+	+	+	+						
126	ח'ירבת ביר אל חארג'ה		✓				+	+	+	+						
127	ח'לת סלמה		✓													
128	ח' שחדה	✓			+	+	+	+	+	+						
	סה"כ	10	2	10	18	22	16	15	4	11	4	2	0	2	6	22
שפלת שומרון - שפלת לוד																
129	ח' זכור - מערב	✓			+	+										
130	אום אל - חמאם	✓			+	+										
131	ח' אום אל בריד	✓			+	+	+	+	+	+						
132	ח' יקבים	✓			+	+	+	+	+	+						
133	ח' תוכים	✓			+	+	+	+	+	+						
134	נחשונים	✓			+	+										
135	מזור	✓			+	+	+	+	+	+						
136	ח' בירה	✓			+	+	+	+	+	+						
137	שהם + שהם 1	✓			+	+	+	+	+	+						
138	כביש "עוקף שהם" - ביתומלגזיס	✓			+	+	+	+	+	+						
139	ח' חרמשיית	✓			+	+	+	+	+	+						
140	ח' זיכרין	✓			+	+	+	+	+	+						
141	חדיד	✓			+	+	+	+	+	+						
142	ח' נבלט	✓			+	+	+	+	+	+						
	סה"כ	8	0	6	13	14	8	11	3	7	2	3	0	1	3	14

סיכום האתרים - רמת זיהוי וקריטריונים לזיהוי

מס"ד	שם האתר	ודאי	מסופק	סביר	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
	מישור החוף															
143	נחלת יהודה	✓			+	+	+									
144	חולדה	✓			+	+	+	+								
145	ח' חברה	✓			+	+										
146	תל קסילה	✓			+	+										
	סה"כ	2	0	2	4	4	2	1	0	0	0	0	0	3	1	4
	בנימין															
147	ארכילאים - ח' אל ב'ודאת	✓			+	+	+	+								
148	כפר רות	✓			+	+										
149	קלנדיה	✓			+	+	+	+								
150	כעכול	✓			+	+	+	+								
151	פסגת זאב מז' - ראס אבו מערוף	✓			+	+	+	+	+							
152	ח' א - ראס	✓			+	+	+	+	+							
153	ח' א - ראס 2	✓			+	+	+	+	+							
154	ח' מוצה	✓			+	+	+	+								
155	ביר אל - חג'	✓			+	+										
156	ח' אל - כיליה	✓			+	+	+	+								
157	בורג' ביתין	✓			+	+										
158	ח' אל מקטר	✓			+	+										
159	א - זחלק	✓			+	+										
160	ח' מנע	✓			+	+	+	+								
161	ראס א - טאויל	✓			+	+	+	+								
162	קצר עלי	✓			+	+										
163	ח' סכריא	✓			+	+										
164	אל וילי שבוני	✓			+	+										
165	ח' בית רדוף	✓			+	+										
166	אתר ללא שם 1	✓			+	+										
167	אתר ללא שם 2	✓			+	+										
168	ח' א - סנג'ק	✓			+	+	+	+								
169	ח' א - זית	✓			+	+										
170	ח' עטרה	✓			+	+										
171	קלנדיה 1	✓			+	+	+	+	+							
172	ח' א - לטטין	✓			+	+										
173	ח' אל - ג'פיר	✓			+	+	+	+								
174	ח' דר - עצי	✓			+	+	+	+								
175	ח' כפר רסיה	✓			+	+	+	+								
176	ח' קנבה	✓			+	+	+	+								
177	אדם	✓			+	+	+	+								
178	ח' אבו זערור	✓			+	+	+	+								
	סה"כ	11	4	17	32	32	7	17	5	6	2	2	0	0	2	32
	יהודה															
179	ח' משרב	✓			+	+										
180	רמת רחל	✓			+	+	+	+								
181	עין יעל	✓			+	+	+	+								
182	ח' עליה	✓			+	+	+	+								
183	ח' הילל	✓			+	+	+	+								
184	רוג'ום א - דיר	✓			+	+										
185	רוג'ום חמירי	✓			+	+										
186	רג'ום אל - חמס	✓			+	+	+	+								
187	חורבת עסילה	✓			+	+										
188	אם דימנה	✓			+	+										
189	ח' צלית	✓			+	+	+	+								
190	עין אל ג'דידה	✓			+	+										
191	ח' רביעה	✓			+	+	+	+								
192	ח' אבו ריש	✓			+	+	+	+								

סיכום האתרים - רמת זיהוי וקריטריונים לזיהוי

מס"ד	שם האתר	ודאי	מסופק	סביר	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
193	ח' אל קצר			✓	+	+	+	+	+							+
194	ח' יתיר		✓		+	+										+
195	נחל יתיר 1		✓		+		+									+
196	תל ישוע		✓		+	+									+	+
197	חורבת חור 2		✓		+	+										+
198	נחל שוקת		✓		+	+										+
	סה"כ	8	5	7	20	19	8	8	6	2	0	2	0	2	3	20
	שפלת יהודה															
199	אמאוס			✓	+	+									+	
200	אל מקרקש	✓			+	+										
201	חורבת מורק	✓			+	+	+		+							
202	ח' אל חמאם	✓			+	+										
203	ח' אל באס	✓			+	+	+	+								+
204	אחוזת חזן	✓			+	+	+	+	+							+
205	חורבת אמירה	✓			+	+	+	+	+							+
206	ח'רבת אום בעלה	✓			+	+	+			+						
207	ח' פטום			✓	+	+										
208	ח' הכליל חוראן			✓	+	+										
209	ח' ירחע - צביע			✓	+	+					+					
210	ח' בית אמיר			✓	+	+			+							
211	ח' עיטון			✓	+	+										
212	ח' בניה			✓	+	+										
213	ח' גומר			✓	+	+										
214	אל בורג'		✓		+	+										
215	ח' מורן		✓		+	+										
216	בית שמש		✓		+	+										
217	בית נטיף		✓		+	+										
218	דיר א - לוז = מערות רסן		✓		+	+										
219	ח'רבת אבו סחווילה		✓		+	+										
220	תל ירמות		✓		+	+										
221	תל שכה	✓			+	+									+	
222	ח' אל בורג'		✓		+	+										
223	ח' רסם בירם		✓		+	+	+	+								
224	קצר פירג'ס		✓		+	+	+	+								
225	רסם דהנה	✓			+	+	+	+								
	סה"כ	9	3	15	27	27	9	8	5	1	1	2	1	2	0	27
	נגב															
226	תל שרע	✓			+	+	+									+
227	ח' מטר	✓			+	+										
228	תל עירא		✓		+	+	+	+							+	
229	ח' רקיק	✓			+	+										
230	תל ערד		✓		+	+										
231	ח'רבת יתן	✓			+	+										
232	ח' עמרה		✓		+	+										
233	תל מלחתה		✓		+	+									+	
234	ביר וכילי שתיו	✓			+	+										
235	תל ערוער		✓		+	+										
	סה"כ	5	1	4	10	10	8	1	2	1	0	1	0	1	1	10
	מישור החוף הדרומי															
236	אחוזת המיל השלישי	✓			+	+										+
237	אשקלון	✓			+											
238	מחסום ארז	✓			+	+										
239	ארז	✓			+	+										
240	תל רוקייש - אום אל חג'ר	✓			+	+										
241	שיח זויד	✓			+	+									+	
	סה"כ	6	0	0	6	5	1	1	0	0	0	3	0	1	0	6
	סה"כ כללי	78	31	132	226	236	81	95	27	42	21	24	9	25	25	239